

[All rights reserved by the publisher]

PRINTED:—Panderang Jawaji, } at the Nivasa-sagar Press
PRINTED:—Rameshchandra Yesh Shedge, } 26-28, Kolbhat Lane, Bombay

॥ श्रीः ॥

महाकविश्रीभवभूतिप्रणीतं

मालतीमाधवम् ।

त्रिपुरारि-जगद्धरकृताभ्यां टीकाभ्यां समेतम् ।

मङ्गेश रामकृष्ण तेलङ्ग

इत्यनेन संशोधितम् ।

पणशीकरोपाह्वविद्वद्वरलक्ष्मणशर्मतनुजनुषा

वासुदेवशर्मणा संस्कृतं च ।

(पञ्चमं संस्करणम् ।)

तच्च

मुम्बय्यां

पाण्डुरङ्ग जावजी

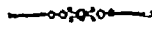
इत्येतैः स्वीये निर्णयसागराख्ययन्त्रालयेऽङ्कयित्वा

प्रकाशितम् ।

शके १८४८, सन १९२६.

मूल्यं २। सपादरूप्यकद्वयम् ।

विज्ञप्तिः ।

अस्य प्रकरणस्य प्रणेत्तु श्रीमद्भवभूतिकवेरिति वृत्तं न कापि विस्तरेण लभ्यते । अनेन स्वविरचितमहावीरचरित-मालतीमाधव-उत्तररामचरिताख्यरूपकत्रयस्य प्रस्तावनासु किञ्चित्स्ववंशादिवर्णनं कृतमस्ति । तद्यथा—आसीद्दक्षिणापथे विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम् । तत्र केचित्तैत्तिरीयाः काश्यपा उदुम्यरोपाभिधाना ब्रह्मवादिनो द्विजा वसन्ति स्म । तेषां वंशे महाकविर्नाम कश्चिद्वाजपेययाजी विप्रो बभूव । अस्मात्पञ्चम. पुरुषो भवभूति । भवभूतेः पिता नीलकण्ठः, जननी जर्तुकर्णी, पितामहो भद्रगोपाल, गुरुश्च ज्ञाननिधिः । अधीतवानयं तर्कव्याकरण-पूर्वोत्तरमीमांसादीनि शास्त्राणि । अस्य पितृकृतं नाम श्रीकण्ठ इति । 'तपस्वी का गतोऽवस्थामिति स्मेराननाविव । गिरिजाया स्तनौ वन्दे भवभूतिसिताननौ ॥' इति पद्यकरणोत्तर तस्यैव भवभूतिरिति नामान्तरं जातम् । अनेनैव च नाम्नायं कविलोके प्रसिद्धो बभूवेति ।

कान्यकुब्जाधिपतेर्यशोवर्मण सभाया भवभूतिरासीदिति राजतरङ्गिणीतो ज्ञायते । यशोवर्भसमयश्च ख्रिस्तवर्षीयसप्तमशतकपूर्वार्धे बभूव । अतो भवभूतेरपि समयो निरुक्तसप्तमशतकमित एवेत्यर्वाचीनपण्डितानामूहः ।

भवभूतिकृतिषु महावीरचरित-मालतीमाधवउत्तररामचरिताख्यं रूपकत्रयमप-
हाय नान्यः कोऽपि प्रबन्धः प्राप्यते । तथापि शार्ङ्गधरपद्धतौ—

‘निरवद्यानि पद्यानि यदि नाढ्यस्य का क्षतिः ।

भिक्षुकक्षाविनिक्षिप्तः किमिक्षुर्नारसो भवेत् ॥’

इति पद्यम्, गदाधरभट्टसंकलिते रसिकजीवने च—

‘अलिपटलैरनुयातां सहृदयहृदयज्वरं विलुम्पन्तीम् ।

मृगमदपरिमल्लहरीं सनीर किं पामरेषु रे किरसि ॥’

र. जी. प्र. ३।२२

१ 'जातूकर्णी' इत्यपि रूपान्तरम् ।

२ आर्यासप्तशत्या अनन्तपण्डितकृतटीकायां 'भवभूते. संवन्धात्' इत्याद्यार्या-
व्याख्याने प्रष्टव्यम् । वीरराधवविरचिताया महावीरचरितटीकायामप्येवमेवोक्तम् ।
परंतु तत्र 'साम्बा पुनाद्भवभूतिपवित्रमूर्ति.' इत्यादि पद्यं निर्मितमिति प्रोक्तम् ।

३ मालतीमाधवावतरणिकायां श्रीमद्भिर्वाक्येतरभाण्डारकरैरुक्तम् । एतद्विष-
यको राजतरङ्गिणीस्थ. श्लोकस्त्वयम्—

‘कविवाक्पतिराजधीभवभूत्यादिसेवितः ।

जितो ययौ यशोवर्मा तद्गुणस्तुतिबन्दिताम् ॥’

राज. ४।१४५

‘किं ब्रह्माः प्रत्युपकारविश्रया
 करोति योमिः कुमुदावबोधनम् ।
 समाप्त एवोभतभेदतां घटां
 परोपकारस्यसम द्वि पीवितम् ॥’

८. बी प्र ३।९५

इति पद्यद्वयं च मन्मथुदिनासा समुद्धृतं सम्भवते । अतो मन्मथुदिना विरचितोऽयं
 कोऽपि सम्भव आसीत् तत तत्कृतानि सुभाषिताम्येभैतानि आहोस्मिरेतस्यस्य-
 र्ताम्यः कोऽपि मन्मथुदिर्बभूवेति निश्चेतुं वैव शक्यते ।

अत्र प्रकथितयोर्माकरीमाधवटीकयोः प्रथमा भावप्रतीपिकास्या वाक्त्रिवाक्षेण
 पर्वतशावतमयत्रिपुष्टारिस्तुरिना विरचिता । इयं सप्तमाह्वपर्वस्तमेव कम्पा । अत्र
 विद्याह्वनवस्य वीक्ष्य विबुधरत्नावल्यास्या नाम्यदेवेन पूरिता । द्वितीया भीरुज
 अरुणमन्मथरपञ्चितविरचिता पाठ्यान्तरैः सह पुस्तकस्येति विवक्षिता । एवं
 टीकाद्वयसंबन्धितमेतस्माकतीमाधवं प्रकरणं प्रकथितं येनितरा रक्षिकमन्मथुदया
 ह्यवर्कं स्नासिति धामाकोष्य कुत्रोऽयं प्रकृतो बलाः । अत्र च सुदृशानिष्पन्नवदा
 मतवापसितं शोचनार्तं हन्तव्यं सद्बैः सन्निरिति विद्यापवति

विद्वक्तव्ये

मन्मथुदया ।

॥ श्रीः ॥

मालतीमाधवम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

चूडापीडकपालसंकुलगलन्मन्दाकिनीवारयो
विद्युत्प्रायललाटलोचनशिखिज्वालाविमिश्रत्विषः ।

भावप्रदीपिका ।

ऐन्दव्या कलयावतंसितकचं सौन्दर्यसारास्पदं
कारुण्यामृतपूरपूरितलसल्लीलाकटाक्षाङ्कुरम् ।
उद्यत्कोटिदिनेशमण्डलरुचिच्यक्कारिभाभासुरं
वन्दे पाशसृणीक्षुचापसुमनोवाणापह तन्मह. ॥

यद्गुण्डमण्डलगलन्मदवारिधारा कर्णद्वयव्यजनवातविधूतिशीर्णा ।
भक्तान्तरायनिवहा इव सार्यमाणा भान्ति द्विपेन्द्रवदन तमुपाश्रयाम. ॥

एकाम्रमूलनिलयकरिभूधरनायकौ ।
काञ्चीपुरीश्वरौ वन्दे कामितार्थप्रसिद्धये ॥
पदवाक्यप्रमाणज्ञो भवभूतिर्महाकवि ।
मालतीमाधवं नाम यद्रूपकमरीरचत् ॥
क्रियते विवृतिस्तस्य भारद्वाजेन धीमता ।
यज्वन पर्वतेशस्य सूनुना त्रिपुरारिणा ॥
सन्ति यद्यपि चैतस्य व्याख्या प्राच्यास्तथापि ता. ।
अवक्तव्योक्तिवक्तव्यत्यागाभ्यां नाहता तुषै ॥
अतो मितेन वचसा लब्धी भावप्रदीपिका ।
मालतीमाधवस्येयं रच्यते रसिकप्रिया ॥
अदृष्टपूर्वव्याख्यानामस्तु वैतन्मनोहरम् ।
अदृष्टदिव्यकान्ताना मानव्य इव कामिनाम् ॥
प्राग्ब्याख्याऽसंनिधाने वा भवत्वस्योपयोगिता ।
भानोरसनिधाने किं न प्राह्या करदीपिका ॥
पुरातननिबन्धेषु येषां धीर्नावगाहते ।
तेषामस्मादृशां वैतदुपयोगि भविष्यति ॥

पान्तु त्वामकठोरकेसकशिसासदिग्धमुग्धेन्द्रवो

भूतेषस्य मुचङ्गबलिवस्यसङ्घजुटा जटा ॥ १ ॥

सर्वथा धारं सप्तः प्रतिपुङ्गवमत्तराः ।

को वा प्रवयिषि प्रहे कुर्मादेवावधीराम् ॥

अथवा नः किमेतेन ईम्येन वरि मत्कृती ।

विद्येयं वेदिसेपठः पश्येद्गुहात् तौ तदा ॥

साक्षिणाभपरिपुङ्गवमियामभाहता धमम् ।

आहता एव आनमिह विदुरम्ये कर्षं पञ्चाः ॥

अथ तत्रमवाग्मवमृति श्रीस्यविपत्काव्यनिर्माणप्रयोगनप्राप्तये प्रेक्ष्यप्रबन्धमे
 दनाज्यप्रधानं प्रकरन धारं माछवीमाभवं नाम रूपक्याततान । तत्र प्रकरनकठोर
 मरते— तत्र कविराजमुखा बह्नुपरीरं च नामकं वैव । लममुत्पाप विरचयेत्तज्जेवं
 प्रकरनं नाम ॥ इति । एतदपकेऽपि— अथ प्रकरने इतमुत्पापं श्लोकसंज्ञकम् ।
 अथास्मिन्प्रबन्धमेक कुर्वाणु वाचकम् ॥ धीरप्रधानं सोपार्थं धर्मकामार्थतत्त्
 रम् । सेवं नाटकवत्संविप्रवैतकरसायिकम् ॥ इति । तत्र माव्योपजमे विप्रोपज्ञा-
 म्पये कुधीकमेः पूर्वराजः किमते । तदुच्यम्— प्रथमं पूर्वराज्यं ततः प्रकाशयेति
 च । आरम्भे सर्वनाम्नामेतच्छामान्यमिष्यते ॥ वमाज्यवस्तुनः पूर्वं रजमिप्रोप
 शान्तमे । कुधीकवाः प्रकुर्वन्ति पूर्वराजः च कीर्तितः ॥ इति । तत्र आहुडितन-
 रप्रेपमिहपूर्वराज्यकल्पेन सुत्रचारैव पाज्याहमृता नाम्नी प्रमोचम्भा । तदु
 च्यम्—‘वयप्यज्ञानि मृदांसि पूर्वराजस्य नाठके । तेषामवस्यं कर्तव्या नाम्नी क-
 न्नीश्वरप्रिया ॥ इति । नाम्नीक्यत्वं तु— आधीर्नमस्किन्धारुणः श्लोकं काव्य
 मुचोदितः । नाम्नीति कम्पते तस्यां पदानिनिवमोऽपि वा ॥ माज्जला शङ्खवस-
 क्यश्लोकैरवसंतिनी । नाम्नी परैर्द्वारकसिरिद्यमिर्धोवर्ककृता ॥ इति । अपि वा
 इति पदानिवमपञ्चोपसेप । तत्राह विद्यावाचः—‘केचित्तान्म्यां पदानिवमो वास्तु
 पवतां’ इति । तत्र कविविकीर्तितस्य प्रकरनस्यविप्रपरिचमाप्तये विधिद्वेदे
 वतावमस्करकठोरं मङ्गक्याचरन्पूर्वराज्यमृतामहपदारिमक्याधीरकंठतां वाम्नीं
 स्रजवाग्मोव्यां तावदाह—‘ब्रूतेति । एषा च संसिरवमुग्धेन्द्रा’ इति कत्र
 नामाहिता नाम्नी । तदुच्यम्—‘वत्रनामाहिता क्वर्वा रघावां च यतो विधिः ।
 प्रीते वत्रयसि स्मृत्य रघभीमिति वाङ्मकः ॥ इति । अवमर्षः—भूतेषस्य
 कथा यामिहति संकल्पः । ता विधिना—‘ब्रूतेति । ब्रूता विद्या । ‘विद्या
 ब्रूता केवपावा’ इत्यमरः । तत्रा च आनममूर्तं शिरो कल्पते । कथाक्याकि-
 क्त्याः शिरोमूर्तक्यात् । तत्रापीवसत्र सिर्बुद्धा क्व । ‘आपीवसेकरोतेपा-
 वतंसाः शिरोति कथा’ इति इकावुवा । आपीवसेकरोतेव शिरःशत्रुत्वापि
 ब्रूताव्यस्यसंनिवावप्रटीकार्थः । कर्वावतंघवात् । वनाहुः— कर्वावतंघाविपैः
 कर्वाविष्यमिर्धितः । संनिवावप्रटीकार्थम्’ इति । तत्र कथाक्या । तत्र
 भित्तजाहापीवस । तेषु संकुर्कं व्यातं पञ्चतत्पूचाववावव मन्वादिभ्याः क-

एतच्च ।

सानन्दं नन्दिहस्ताहतमुरजरवाहृतकौमारवर्हि-

त्रासान्नासाम्रन्ध्रं विशति फणिपतौ भोगसंकोचभाजि ।

गण्डोड्डीनालिमालामुखरितककुभस्ताण्डवे शूलपाणे-

वैनायक्यश्विरं वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः ॥ २ ॥

भुशिरोगङ्गाया वारिधारा यासु ताः । तडित्तुल्येनालिकनेत्रतेजसा साजात्याद्विशे-
पेण मिथीभूता वीतिर्यासां ताः । कोमलया केतकगर्भद्रोण्या सह संदिग्धः समाना-
कृतिवर्णत्वात्किं केतकशिखेयमुत शशिरेखेति सदेहगोचरो मुग्धो मनोहर
इन्दुर्यासु ता । जटीकृत्य वद्धासु जूटीकृतासु विप्रकीर्णसु । एकस्याश्वन्त्रकलाया-
स्तिरोधानप्रसङ्गेन केतकशिखासशयजनकत्वायोगात् । भुजङ्गा एव वल्लयो लतास्वा-
भिरेव वलयैवल्लयीकृतैः । लतासदृशैरिति यावत् । निर्मितया स्रजा नद्धा जटा यासां
ता इति । अत्र रूपकसदेहानुविद्धा स्वभावोक्तिरलंकारः । तल्लक्षणानि तु विस्तरभ-
यान्न लिख्यन्ते । अत्रेश्वरस्य जटाजूटालंकृतस्य प्रशान्ताकारप्रतीतेर्धीरशान्तः कथा-
नायक सूचित- । जटा इति-कर्तृबहुत्वेन नायकनायिकाबहुत्वम्, भूतेशस्येत्यौ-
पसर्जन्येन जटा इति स्वातन्त्र्येण नायकस्य स्वप्रयोजननिर्वाहेऽन्यपारतन्त्र्यम्,
कामन्दक्यादितपस्विनीजनस्यैव तत्कार्यनिर्वहणनिरन्तरोद्योगित्वं सूचितमिति म-
नाङ्गाव्यायर्थसमुन्नेष ऊह्य ॥ १ ॥ प्रचितादेव मङ्गलात्तादृगन्तरायनिरासं मत्वाह—
सानन्दमिति । विनायकस्य सवन्धीनि मुखविधूननानि पान्तु । विनायकस्य
विघ्नराजलात्तन्मुखविधूननानि प्रत्यहनिवर्तकानीत्याशयः । तेषु निमित्तमाह—
शूलपाणेस्ताण्डवे नन्दिकरवाद्यमानमुरजध्वनिना घनगर्जितसदृशेनाहृतात्कन्दवा-
हनमयूरात्रासो भयं तस्मान्भोगसंकोचभाजि सूक्ष्मरन्ध्रप्रवेशसिद्ध्यर्थं संकुचितश-
रीरे फणिपताव्रुपवीतीकृते । नासाम्रन्ध्रं पुष्करविधरं सानन्दं यथा भवति
तथा । तदैव संनिहितविवरलाभात् । विशति सति । कीदृश्यः । कपोलतलोत्थि-
तमधुकरमालामुखरितदिशः । चीत्कारोऽनुकरणशब्दस्तत्सहिताः । काव्यलिङ्गमलं-
कारः ॥ एताभ्यां श्लोकाभ्यां जलधरसमथप्रारम्भः सूच्यते । तस्य निर्वहणसधौ
वक्ष्यमाणत्वात् । मुखसंघिसूचितस्यैव निर्बोढव्यत्वात् । तत्र कपालेत्यनेन वला-
कावलिः, जलक्षरणेन वृष्टिः, विद्युदित्यनेन च विद्युत्, केतकशिखेत्यनेन केतको-
द्रुमः, भुजगवलयवद्धजटापटलत्वेन जलदोदयः, मुरजध्वानेन गर्जितशब्दः,
कौमारवर्हिती मयूरहर्षश्च सूच्यत इति केचिद्भ्याचक्षते । तदेतच्छब्दशक्त्या प्रतीय-
तेऽर्थशक्त्या वेति त एव जानन्ति । नत्वेते शब्दा प्रकृतार्थनियञ्चिता अपि शक्त्य-
न्तरवलादन्वितमर्थान्तरं प्रत्याययन्तीति कस्यचिद्बहुत्पन्नस्य प्रतीतिः । अर्थोऽपि
प्रकृतो नैतादृशस्यार्थान्तरस्य प्रतीतौ समर्थोऽनुभूयते सहृदयैः । कथाशानामेव
निर्वहणे निरूप्यमाणानां मुखसधौ सूचननिर्वन्धः । न तु तत्र वक्ष्यमाणस्य सर्व-
धुवनवर्णनादेरपि । ततो नैपोऽर्थं कवेर्विवक्षागोचरोऽपि । तस्मान्नायं ध्वनिमार्गि-
२ मालतीमा०

अपि च ।

दन्तमेणिषु संगस्रक्ककसव्यावर्तनव्याकुला

मासाकोचमर्कणकुञ्जकुहरेपुद्गलवध्वानिनः ।

गण्डमन्थमिषातक्षीर्णकपिकाभूडासवन्सूर्मयः

स्र्मोर्त्रस्र्कपास्र्कंदरपरिस्पन्दोस्वजा पान्तु वः ॥ १ ॥

अन्वयः ।

पक्ष्माक्षीपिङ्गलिङ्गः कण इव उद्धिता मस हस्तः समूहो

मस्तिन्मसाण्डमीपद्विषटितमुकुले कास्यज्जा अुहाव ।

अर्धिर्निष्ठषूडाशक्षिगलित्तुभासारसात्कारिकोर्ण

तार्त्वीकं पुररेस्तद्वदतु मदनष्टोवण कोचनं वः ॥ ४ ॥

(अन्वयः ।)

सूत्रधारः—अकमसम् । उदितमृषिष्ठ एव मगवानशेषमुवन-

द्वीपदीपाः । सदुपतिष्ठे । (अन्वयः ।)

दा पन्थाः ४२० इतन्नेमिषिष्यादि श्लोकस्य मस्तिमिति पूर्वैरव्याहृतमपि अथि
 लुप्तकेषु इत्यत्रादसायिर्ष्यास्वानते—दन्तेति । शूडासवन्सूर्मयः शिरोवरीतर
 हा वः पान्तु । मसाकोचमर्कणकुञ्जकुहरेपुद्गलवध्वानिनः शिथिलिरन्धरोऽपिपरिस्पन्दमन्थसाः
 दन्तपक्षिषु संगस्रक्ककसव्यावर्तनेन परिग्रमनेव व्याकुलाः ।
 मासादिषुपरिग्रहेषु पुद्गलवध्वानिनः । गण्डमन्थमिषातक्षीर्णौ कस्तुभ्रतप्रवेष्टा-
 द्बो विषमस्वके पतन्तो निर्मरवारिचार वासां ताः । समावोधिरेकंभरा ४ २४
 पक्षमेति । दृष्टीवमेव तार्त्वीकम् । तीवादीकश्च जाते वक्ष्या इतीकश्च ।
 मदनष्टोवणं शरणादि श्लेषनं बोधयति । शिरश्च । वत्सकमपद्रुपिङ्गलायाः सर्वोऽपि
 उचितंभो केयाः । कस्यो मासुरेव वज्रा । ईषद्विषदित्तमुकुले किञ्चिदुन्मीक्षिते
 बसिन्माहवगीयत्वाने अगद्वतवान् । पन्थासंघापितशिरान्द्रककसुवाचारमि
 पातेन प्रतप्तमपि अकमिष्टुसेवनेन सात्कारिप्रयत्नम् । उहाताकंभारः ४४० अथ
 प्रत्यापनां विषमस्तद्वदतोः प्ररोचनासुखतोः प्रथमं प्ररोचनां प्रदीति—नाम्यन्त
 इति । इत्पूर्वैरेव मन्थमिष्ठे सूत्रधारे पान्थी पठिज्ञानविष्टं च प्रत्याहारयावन्सै-
 पवादिपूर्वैरव्याहृतमपि निम्नाथ विमिर्गते तत्प्रदोऽप्यः सूत्रधारः प्रविशन् प्रत्याव
 नतीकपीः । तदुक्त इत्युक्तके—‘पूर्वैरव्याहृतानादी सूत्रधारे निमिर्गते । मस्तिव
 तद्वदपरः अन्वयमास्यपवैकतः ३’ इति । प्ररोचनासुखकल्पं तु—‘निवैरुवं प्ररो-
 च्यस्य निर्देहो वैषकमन्थोः । अन्वयैरुवैः द्यौः समानावितरवन्म् ३ कश्चि
 अन्वयव्यादीनां प्रवेष्टा च प्ररोचना ३’ आदिप्रवेष्टेन समानव्युत्पन्नानां महकम् ।
 ‘सूत्रधारो वदी मृते मरिचं वा विरुजकम् । अकमैप्रद्वतासैपि नित्रोक्ता नतदा
 सुखम् ३ इति । अकमिति । अनेकान्धीश्लोकपाठकं पूर्वैरुन्निर्णं प्रति निष्कम्

कल्याणानां त्वमसि महसां भाजनं विश्वमूर्ते

धुर्या लक्ष्मीमिह मयि भृशं धेहि देव प्रसीद ।

यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ नम्रस्य तन्मे

भद्रं भद्रं वितर भगवन्भूयसे मङ्गलाय ॥ ५ ॥

(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।) मारिष, सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि । संनिपतितश्च भगवतः कालप्रियनाथस्य यात्राप्रसङ्गेन नानादिगन्त-वास्तव्यो जनः । तत्किमित्युदासते भरताः । आदिष्टोऽस्मि विद्वत्परिषदा यथा—अद्य त्वयाऽपूर्ववस्तुप्रयोगेण वयं त्रिनोदयितव्या इति । तत्परिषदं निर्दिष्टगुणप्रबन्धेनोपतिष्ठावः ।

मसहमानस्योक्तिः । प्रभातकालं निर्दिशति—उदितेति । भूयसा मण्डलेन भागेनोदितः । उदितकल्प इति भावः । उपतिष्ठे स्तोत्रेणाराधयामि । 'पथ्याराधनयोश्च' इत्यात्मनेपदम् । तथा करोति—कल्याणानामिति । विश्वमूर्ते सर्वात्मकः । 'सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च' इति श्रुतेः । त्वं कल्याणानां मङ्गलरूपाणां तेजसा स्थानमसि । मयि धुर्या सकलसौख्यसंपादनसमर्था लक्ष्मीं धेहि । प्रसन्नो भव । यद्यदिति वीप्सया प्रकारकात्स्न्यमभिप्रैति । येन केनचिद्रूपेण स्थितं सर्वप्रकारं यत्पापमस्ति नम्रस्य मे तथाभूतं सर्वप्रकारं पापं प्रतिजहि निवर्तय । अत्र यद्यदिति वीप्सया यादृशोऽर्थ उक्तस्तस्यैव प्रकृतपरामर्शना तच्छब्देनोपादानान्न द्वितीयस्तच्छब्दोऽपेक्षित इत्याहुः । तेन पूर्ववाक्ये यच्छब्दद्वयदर्शनात्तदुत्तरवाक्ये तच्छब्दद्वयं द्रष्टव्यमित्यपव्याख्यानम् । भगवन्, बहुप्रकारं मङ्गलं भूयसे मङ्गलाय वितर । मङ्गलानुबन्धीनि मङ्गलानि प्रयच्छेत्यर्थः । इयं काव्यार्थसूचकेन श्लोकेन संस्कृतप्रायवागव्यवहाररूपा भारती वृत्तिः । प्ररोचनाङ्गं काव्यार्थसूचन च । कथानायकतन्मित्रादीनामनिष्टपरिहारेष्टप्राप्तिप्रतीतेः । तथापि यद्यदित्यधोरघण्ट-शार्ङ्गलनन्दनादिकृतोपद्रवनिर्देशः । भद्रं भद्रमिति मालतीमदयन्तिकाप्राप्तिरूपं मङ्गलद्वयं सूचितम् । भूयसे मङ्गलायेति कपालकुण्डलाग्रहीतमालतीविपनिस्तारः । आरक्षग्रहीतमाधवमकरन्दप्राणरक्षादयः सूच्यन्ते ॥ ५ ॥ नेपथ्य इति । नेपथ्यो नाम रङ्गस्थलस्य पश्चाद्यवनिकान्तरितो वर्णप्रहणादियोग्यकुशीलवकुटुम्बावस्थानदेशः । 'कुशीलवकुटुम्बस्य स्थली नेपथ्य इष्यते' इति वचनात् । मारिषो नटः ॥ नटः सूत्रधारेण मारिष इति वाच्यः । 'सूत्री नटेन भावेति तेनासौ मारिषेति च' इत्युक्तत्वात् । सुविहितानि साधु संपादितानि । कालप्रियनाथस्य महाकालास्य-दस्य शंभो । नानादेशनिवासीत्यनेन सर्वकलावेदित्वं परिषदो दर्शयति । विदग्धपरिषत्संनिधौ हि प्रयोगकौशलप्रकटनस्योत्साहः । भरतास्तच्छास्त्राध्येतारो नटाः । किं तर्हि तैः प्रयोज्यमित्याह—आदिष्टोऽस्मीति । निर्दिष्टगुणप्रबन्धमिति । रङ्गनीयविद्वत्परिषदा निर्दिष्टा ये गुणास्तच्छालिनं प्रबन्धमित्यर्थः ।

नटः—(प्रतिस्व ०) भाव, कृतमे ते गुण्य मामुदाहरन्त्यर्था
मिमा भगवन्तो मूमिदेवा ।

सूत्रधारः—

मूला रसानां गहनाः प्रयोगाः
सौहार्दवहृषानि विचेष्टितानि ।
वीर्यत्वमायोमिठकामसूत्रं
चित्राः कथा वाचि विदग्धता च ॥ ६ ॥

नटः—भाव, कस्मिन्प्रकरणे ।

आनां इति धर्मेतिपास्तुभापयेतिना । मिमा इति मूमिदेवः । मूमिदेवा
इति उद्वेगजनकात्, समाया शुभदोषविशेषनस्य उद्वेगजनकात् वेवतात्मकत्वेन
तेषामारावनीनकात् । अनेन समाप्रसंसा कृता ॥ एते जानुदाहरन्ति च एते
गुणाः क इति मदस्य प्रथमः । तानेव गुणावाह—मूलेति । मूला प्राञ्च
येन रघुनामहाश्रिभावेन निविष्टानां गृहारादीनां प्रयोग्य अभिवद्या महत्याः
स्फुल्लवर्तिमिर्मावदितुमशक्याः । रसनां हि व्यक्तनेन विपयानामगूढरवे गुण्येभ्यश्च
सहात्, गूढतयेव कामिनीकृष्णकृष्णवदिति भावनाचरैवासी सुकृममतर एव
सहरयाः समर्थाः । न तु परपर्यायैश्चानुदाहाराः परिहर्तमभ्याः । नवाह अलिङ्ग्य—
'अस्यापंचासन्नज्ञानयात्रेणैव न विद्यते । विद्यते च हि काव्यापंत्यत्रैरेव केवकम् ॥
इति । अनेन रसैकत्वकर्म प्रवन्वस्य वीर्यत्वमूले गुण्ये वर्तितः । तथा सौहार्देन
निदयाभिकसेहेव हृषानि मनोहरानि विचेष्टितानि भावकृतनिष्प्रापीनां व्यापारः ।
अनेन वीर्यत्वान्तनायकोपेतत्वं भाव गुण्ये वर्तितः । तथा वीर्यत्वं गृहाराद्यप्र
भावस्यापि भावकस्य चक्षिरोपिनीनरसाञ्जुतैररसाकम्बलम् । तथा आनोमि
तमाहुकृत्वेन संवदितं कामसूत्रं नाभिकानायक्योरन्मोम्यानुपपत्तयैव तादृशम् ।
कामोऽनुपपत्तयः । च एव वर्तित्वमात्रधर्माकार्यधीमूलकात्सूत्रमिव सूत्रम् । अर्थ
भावः—महार्माचक्रिन्वाप्योरपम्यासी महीमत्सरीप्रगृहारादिरोनिरसोपाहारं तदपि
प्रपातमाकृतीकामकृष्णप्रबोधवापुगुण्येन गृहाराद्यभावापत्या विरोपपरिहारेणै
विद्यमेव संपादयतीति । तदुक्तम्—'निवद्विते रसे कम्पप्रतिष्ठे तु विरोधिनाम् ।
भावात्प्रमत्तभारं वा प्राप्तामाहुचिरच्छब्द ॥ इति । अत्र कस्मिन्प्रकरणे कस्मिन्
ममित्तव्यम् । चक्षिरोपिरसोपाहारानेऽन्यथोविद्यमेतोऽपि भास्पर्धं कर्मते । महा
ह—'अनोषिकारते वाप्यद्वयमदस्य कारकम् । प्रतिष्ठीविद्यमन्वत्तु रससो
पनिपातय ॥ इति । अनेनैविद्यम्यादित्वं नाम गुण्ये वर्तितः । कथाचित्राः ।
ननु शुभराज्यवर्जनकमिति इत्येवमिदं गुण्ये । वाचि विदग्धता कथ्ये वापुवम् ।
निर्दोषगुण्यार्थकारवोपेऽनेन वर्तितः । इत्युक्तपरिष्कृत्यप्रयोग्यार्थमादिष्टोऽस्मीति
भावः ॥ ६ ॥ कस्मिन्प्रकरणे । ईतादृशः प्रवन्वः प्रायेण क्वचत हस्याद्यः ॥

सूत्रधारः—(विचिन्त्य ।) स्मृतम् । अस्ति दक्षिणापथे पद्मपुरं नाम
नगरम् । तत्र ब्राह्मणाः केचित्तैत्तिरीयाः पङ्क्तिपावनाः काश्यपाः पञ्चा-
ग्रयः सोमपीथिनो धृतव्रता उदुम्बरनामानो ब्रह्मवादिनः प्रतिव्रसन्ति ।

ते श्रोत्रियास्तत्त्वविनिश्चयाय-

भूरिश्रुतं शाश्वतमाद्रियन्ते ।

इष्टाय पूर्ताय च कर्मणेऽर्था-

न्दारानपत्याय तपोर्थमायुः ॥ ७ ॥

तदामुष्यायणस्य तत्रभवतो महृगोपालस्य पौत्रः पवित्रकीर्तेर्नाल-
कण्ठस्य पुत्रः श्रीकण्ठपदलाञ्छनः पदवाक्यप्रमाणज्ञो भवभूतिर्नाम
कविर्निसर्गसौहृदेन भरतेषु वर्तमानः स्वकृतिमेवंगुणभूयसीमस्माकं
हस्ते समर्पितवान् । यत्र खल्वियं वाचोयुक्तिः ।

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां

जानन्ति ते किमपि तान्प्रति नैव यत्नः ।

स्मृतमिति । अस्ति कश्चिदीदृश प्रवन्धो मयेदानीं दिष्ट्या स्मृत इति भावः ।
तैत्तिरीया तित्तिरिप्रोक्तं छन्दस्तैत्तिरीयम् । तदधीयत इति तैत्तिरीया । पञ्चा-
ग्रयो गार्हपत्यादिपञ्चाम्निपरिचर्यापराः । आहितामय इति यावत् । सोमपीथिनः
सोमपानमेपामस्तीति ते तथा । ज्योतिष्टोमादिक्रत्वनुष्ठातार इत्यर्थः । धृतव्रता-
स्तपोनियमनिष्ठा । उदुम्बराख्य कुलनाम येषां ते । तथा ब्रह्मवादिनोऽध्यात्म-
निष्ठा । त इति । श्रोत्रिया साङ्गवेदाध्ययनतदर्थज्ञानतदनुष्ठाननिष्ठा विभिष्टकु-
लप्रसूता ब्राह्मणा । 'श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते' इति निपातनात्साधु । तत्त्वस्य पार-
मार्थिकस्य ब्रह्मस्वरूपस्य परमपुरुषार्थस्य विशेषतः असभावनाविपरीतभावनानि-
रासपूर्वकं निश्चयो निर्विचिकित्स ज्ञानं तस्मै प्रयोजनाय । भूरिश्रुतं शाश्वतम् ।
'ब्राह्मणेन निष्कारणं पदङ्को वेदोऽध्येयो ज्ञेयः' इति नित्यवच्छ्रुतिबोधितत्वेन नित्यं
श्रुतं शास्त्रश्रवणमाद्रियन्ते, न तु प्रतिवादिगर्वनिर्वापणेन ख्यातिलाभार्थम् । यागाद्य-
नुष्ठानार्थं तटाकादिनिर्माणार्थं चार्थानाद्रियन्ते, न तु भोगेच्छया । सततिसपादनाय
दारान्, न तु मन्मथं कृतार्थयितुम् । तप सर्वधनार्थमायुरपेक्षन्ते, न तु जीवनलोभेन
मरणभयेन चेति । परिसंख्यालंकारः ॥७॥ आमुष्यायणस्य अमुष्यकुलप्रसूतस्य पुत्रस्य
नडादित्वात्फक् । 'आमुष्यायणामुष्यपुत्रिकामुष्यकुलिकेति चाङ्गवक्तव्यः' इति
षष्ठा अङ्कः । श्रीकण्ठपद लाञ्छन यस्य स । भवभूतिरिति व्यवहारे तस्येदं नामा-
न्तरम् । भरतेषु निसर्गसौहृदेन नाट्यवेदपारगत्वेनामिनयार्थं नायकादिनिर्माणनिपु-
णत्वेन च नटास्तस्मिन्पुरौ यथा भक्तिं कुर्वन्तीति तेषु तद्वात्सल्याद्दत्तमान स्वकृतिमे-
वंगुणभूयसीं भूत्रेत्यत्र निर्दिष्टगुणशालिनीं समाप्तु प्रयोगेण प्रख्यापयन्निखलस्माकम-
र्पितवान् । यत्र कृतौ खलु प्रसिद्धौ । वाचोयुक्तिर्वचोभक्तिः । ये नामेत्यादि ।

उत्सृज्यते मम तु कोऽपि समानधर्मा
 कालो ह्यत्र निरवधिर्विपुला च पूष्णी ॥ ८ ॥

तदुभयन्तर्गतं तस्मिन्प्रापनाय सर्वे कुक्षीक्या यथा—सर्वसंगीतकर्मयोगे
 बर्षिकापरिमहे च त्वयैतामिति । कश्चिद्वर्षना प्रति तेनैवमुक्तम् ।

गुणैः सतां न मम को गुणः प्रख्यापितो भवेत् ।
 यथायथा नाम भगवान्म्यस्य ज्ञाननिधिर्गुरुः ॥ ९ ॥

अपि च ।

यद्वेदाध्ययनं तद्योपनिषदां सांख्यस्य योगस्य च
 ज्ञानं तत्कथनेन किं नहि तत् कश्चिद्गुणो माटके ।

अत्र प्रमुखा विनयप्रदर्शनं कश्चिन्नवर्षादस्यप्रदर्शनं च । यामेति प्रसिद्धौ । मध्ये
 क्वापि प्रसिद्धा ये केचिन्महात्मायो बोऽस्माकमवर्षा प्रवदन्ति किञ्चेत्किञ्च
 ज्ञानमिति ते हि विवेकसम्पन्नैश्चास्मिन्संप्रसारणाद्यप्यहङ्करो यवसि प्रख्याप्य
 अस्त्वैव परिभाषयन्तस्तुभिर्यत् अणुर्योयमवलोकरन्तः किमपि तदस्मिन्प्रसिद्धौ
 मर्म्यं बहु ज्ञानम् इति पुत्रैश्च तेषामस्माकस्मिन्परतन्त्रेण्यवशा । अत एव
 तादृशस्य नामं यत्नः । किं तर्हीतीतानामनेव प्रयोगनामावावृत्तयानामप्युत्त-
 गावमानामत्राप्रवृत्तेः अहङ्कस्य वैर्षमिषमन्पनिर्मावद्वृत्तैरुपादात्वात् । नो
 भस्वदद्य उत्पत्सते तं प्रवृत्तिं यत्तदोत्पत्तयानेऽपि धम्मर्मात्तदुभवत्तमः ।
 तादृशस्योत्पत्तिः संभाव्यत इत्यत आह—काल इति । निरवधिरन्तः । विपुला
 विस्तीर्णा । अतः कश्चिद्विद्वेदे कश्चिद्विद्वद्वेदे मत्सहस्रोऽपि कश्चिदेतदुपादायी
 कश्चिन्म्यत इति संभाव्यत इत्यर्थः । अथवा यामेति किञ्चये । ये केचिन्महात्मायो
 बोऽस्माकां किञ्च प्रवदन्ति कश्चिद्विद्वद्वेदे अहङ्कस्यैवमिममवतामस्माकमपि । इदं निरव-
 नायोः सुरैः कश्चिद्वद्वेदेऽस्मिन्मिति मादा । ते किं ज्ञानमिति । अ किमपीत्यर्थः ।
 अहङ्कान्त तद्वद्वेदाहङ्कं कश्चिद्वद्वेदेऽस्मिन्मिति भावः । अपिद्यप्यो मित्रक्या । एव
 अस्मिन्मिति च । तेषामतद्वद्वेदात् । कं प्रति तर्हि । अतीतः प्रवोक्तवमा-
 वावृत्तयानस्य च मत्सहस्रमावापयः कश्चिन्म्याहङ्क उत्पत्सते तं प्रति । क्व
 विद्वद्वेदेऽपि प्रपञ्चेऽप्यनियमानस्योत्पत्त इत्यत परमुत्पत्सत इति संभावनेऽप्यत
 आह—अववर्षा कायेऽन्वपरिधिक्त्वे देसे यथाहमेक एतावतः कायस्योत्पत्तयानस्योत्प-
 ये ज्ञानते क्वा वा कुत्र वा तादृशः कश्चिदुपादेतापीत्यर्थः । हेसकं प्रवः १८०।
 शुभिरित्यादि । अतामस्माद्वृत्तानां गुणैः प्रवनाप्यमानैः । तच्छिष्यस्य मम को गुणो न
 प्रवृत्तीक्या तादृशैर्गुणैः किञ्चित्कालेन कश्चिन्म्यद्वे संभाव्यत इत्यर्थः । तमेव गुणं
 नि-संयति—यथायथेति ॥९॥ यद्वेदेति । अत्र कश्चिद्वद्वेदेऽस्मिन्मिति भावः । अतएव
 कस्य बीजस्य पातककस्य च मोक्षपादकस्य । नहीत्यर्थः । आह—अथवा अतीतिर्षं विव
 पुष्पोपबोधमिति । किं तर्हि वादकरवबोधयत्तम् ।

यत्प्रौढित्वमुदारतां च वचसां यच्चार्थतौ गौरवं

तच्चेदस्ति ततस्तदेव गमकं पाण्डित्यवैदग्ध्ययोः ॥ १० ॥

नटः—तावद्भूमिकास्तथैव भावेन सर्वे वर्ग्याः पाठिताः । सौग-
तजरत्प्रवाजिकायाः कामन्दक्योस्तु प्रथमां भूमिकां भाव एक एवा-
धीते । तदन्तेवासिन्यास्त्वहमवलोकितायाः ।

सूत्रधारः—ततः किम् ।

नटः—प्रकरणनायकस्य मालतीवल्लभस्य माधवस्य वर्णिकापरि-
ग्रहः कथम् ।

सूत्रधारः—कलहंसमकरन्दयोः प्रवेशावसरे तत्सुविहितम् ।

नटः—तेन हि तत्प्रबन्धप्रयोगादेवात्रभवतः सामाजिकानु-
पासहे ।

क्षितार्थसमर्पणप्रावीण्यम् । 'विवक्षितार्थनिर्वाह. काव्ये प्रौढिरिति स्मृता' इति वच-
नात् । 'पदे वाक्यार्थरचना वाक्यार्थे च पदामिधा । प्रौढिव्याससमासौ च सामिप्राय-
त्वमस्य च ॥' इत्येवंरूपं वैचित्र्यं वा । उदारता प्रबन्धसौन्दर्यं श्लाघ्यार्थत्वं वा । अर्थतो
गौरवमनेकार्थप्रतिपादनसामर्थ्यं गाम्भीर्यरूपं तदेतच्चेदस्ति, तदेव पाण्डित्यस्य
व्युत्पत्तेर्वैदग्ध्यस्य कविताशकेश्व गमकं ज्ञापकम् । प्रबन्धगुणान्दष्टा स्वयमेव वि-
द्वांसो मम वैदग्ध्यं ज्ञास्यन्ति । नत्वेतन्मया स्वकण्ठेन वक्तव्यमित्यर्थः ॥ १० ॥ एतावता
कविकाव्यप्रशंसा कृतेति प्ररोचनां निर्वर्त्यामुखं प्रस्तौति—तावदित्यादि ।
वीथ्यज्ञानामामुखे विकल्पितत्वान्नात्र तेषामुपादानमिति मन्तव्यम् । तावत्साकल्येन
भूमिकास्तत्तदभिनयकार्यं प्रति जनोचितवर्णवेषभाषामिनयादिपरिग्रहान्स्ववर्गान्त-
र्गता पठिताः शिक्षिताः । सौगतजरत्प्रवाजिकाया वौद्धवृद्धसन्त्यासिन्या प्रथमामा-
दित प्रवेशनीयाम् ॥ ततः किम् । ब्रूहीति शेषः । तत इति । आवाभ्या तावत्काम-
न्दक्या अवलोकितायाश्च भूमिकाद्वयं प्रथममेव गृहीतम् । प्रधाननायकभूमिकापरि-
ग्रहस्तु कथं केन वा कर्तव्य इत्यर्थः । उत्तरमाह—कलहंसेति । कलहंसो माधवस्य
चेष्ट, मकरन्दो मित्रम्, तत्प्रवेशावसर एवैतन्माधवभूमिकापरिग्रहणं भविष्यतीति
नेदानीं तच्चिन्तनीयम् । तेन सर्वं सुष्ठु विहितम्, न किञ्चिदपि कर्तव्यमवशिष्टमि-
त्यर्थः । तदनेन प्रथम कामन्दक्यवलोकिताप्रवेशः सूचितः । केचित्तु यावन्वत्र
प्रकरणे पात्राणि तेषा सर्वेषामपि प्रथमतः प्रवेशः सूचित इति व्याचक्षते । तदस-
गतम् । तत्प्रवेशावसर एव प्रवेशस्य सूचनीयत्वात् । न तु कृत्स्नप्रकरणपात्रप्रवेश
प्रथमतः सूचनीय इति प्रकरणलक्षणत्वे न क्वचिदपि ग्रन्थे दृश्यते । तत्तत्पात्रप्रवे-
शसमये तत्तत्सूचनं स्फुटमेवाप्रे दृश्यत इत्यलम् ॥ तेनेति । सामाजिकनिर्दिष्ट-
गुणयोगित्वेन वर्गैरधीतत्वेन चेत्यर्थः । समाजे समवेतान्तामाजिकान् । 'पशूना स-

सूत्रधारः—वाङ्म । एयोऽसि कामन्दकी संज्ञा ।

नटा—अहमन्ववलोकिता ।

(इति लिखन्ती ।)

प्रस्तावना ।

(परिहस एवपरिहसमेवम् बभानुपमिषी प्रसिधताः ।)

कामन्दकी—वस्ते अवलोकिते ।

अवलोकिता—आपवेदु मन्ववती ।

कामन्दकी—अपि नाम कस्यापिनोर्भूरिबसुदेवरातापत्ययो

१ आशापयसु मन्ववती ।

मन्ववतीषां समाजोऽयं सचर्मिष्यम् इत्यमरः ॥ वाङ्मिति । तथा इयं इत्य-
 योः । एव इति । सूत्रधाररूपपरिहासेन कामन्दकीवृत्तोऽसि ॥ अहमन्ववलो-
 किता संज्ञेस्तेतस्यवाङ्म प्रयोप्यतिशयः । तदुच्यम्—'एयोऽपमिरुपमेपात्सु-
 धारप्रयोगतः । पात्रप्रथेयो बभार्थं प्रयोमातिशयो मतः ॥' इति । अन्वस्य पात्रस्य
 प्रथेय एयोऽपमित्युपमेपाः । सूत्रधारस्यैव समवन्तरपात्रस्य एयोऽपमित्युपमेपा इति
 नाटीय मेवः ॥ इति प्रस्तावना ॥ परिहस निर्वमर्तं नाडयिता । आपानपाटीमिर-
 चितवैवाङ्मिषी कामन्दकवदलोकितावैपचारिणी प्रसिधताः । इत्येवं प्रस्तावनां परि-
 समाप्य सूत्रवीमङ्गलाद्युक्तार्थं सिद्धिम्भमारभते—कामन्दकीत्यादि ।
 वदतीति शेषः । सिद्धम्भकस्य ॥—इत्यर्थिष्ययाद्यानां कर्माद्यानां निव-
 द्यतः । संज्ञेपार्यतु सिद्धम्भो मन्वपात्रप्रयोजिता ॥ इति । 'सुदः संज्ञेर्षो वा-
 द्विषिषो सिद्धम्भोऽपि वदन्त्यः । मन्वमपात्रैः सुदः संज्ञेर्षो वीममन्वमङ्गु ॥'
 इति । शेषं नाडकविरसतिदेष्टारप्रकरणेऽपि सिद्धम्भकनिर्देशः । तथा चाहुः—
 प्रकरणनाडकविषयं प्रवेष्टो नाम निष्टेव । सिद्धम्भकस्तु काशो नाडकयोगे प्रकरणे
 च ॥ इति ॥ अथलोकितेति । आशापयसु मन्ववती ॥ अपि नामेति । कस्या-
 पिनोः कस्याप मन्ववन्वोऽप्यनुकल्पं योरुपायव्यतौभारवादिदयनबोरणीति तौ
 एवोपी । अनेन चाम्बोऽप्यनुकल्पनोऽप्यनुकल्पेन मन्ववत्त बोमवा वपुः ॥ एव
 वसाः समुचितो वर इति सूचितम् । मुनिषि आप्यर्षसंप्रवृत्तार्थेन कुततर्षवग्या-
 र्थं चनितम् । माळतीभाववदोरितदेतरोवदुन्मिर्देशेन चादिसप्रतीतेः तदेतु
 एवोऽप्यनुकल्पेऽपीति दोषते । अमितम् । तयोर्वैगुमायमेवां च तद्वदनाम
 मिद्वितमिसर्षः । तदनेन माळतीभाववदोरवोऽप्यनुकल्पेऽप्यनुकल्पे वीममू-
 नुचितो भवति । मया— लोकोरिद्यः कावैहेतुर्षीर्षं निवार्यमेकवा' इति । प्रथमं
 सत्यमेवोदितं वमादनेक्य विस्तापी वः कर्षेण प्रयोवस्य हेतुः सोऽर्थो वी-
 चमित्युच्यते । अत्र च प्रकरणे माळतीव्यतिर्मावत्त प्रथमं कर्षम् । तदेतुच

रनयोर्मालतीमाधवयोरभिमतं पाणिग्रहमङ्गलं स्यात् । (सहर्षं वामाक्षिस्पन्दनं सूचयित्वा ।)

विवृण्वतेव कल्याणमान्तरज्ञेन चक्षुषा ।

स्फुरता वामकेनापि दाक्षिण्यमवलम्ब्यते ॥ ११ ॥

अवलोकिता—महन्तो वखु एसो भववदीए चित्तावक्खेओ ।
अच्चरिअं अच्चरिअम् । जं दाणिं चीरचीवरमेत्तपरिच्छदं पिण्डपा-
अमेत्तपाणउत्तिं वि भववदीं ईरिसेसु आआसेसु अमच्चभूरिवसू
णिओएदि । तस्सि उक्खण्डिअसेसारावग्गही तुष्सेहिं वि अप्पा
णिविखविअदि ।

१. महान्खल्वेव भगवत्याश्चित्तावक्षेपः । आश्चर्यमाश्चर्यम् । यदिदानीं
चीरचीवरमात्रपरिच्छदां पिण्डपातमात्रप्राणवृत्तिमपि भगवतीमीदृशेष्वया-
सेष्वमात्यभूरिवसुर्नियोजयति । तस्मिन्नुत्खण्डितसंसारवग्रहो युष्माभिर-
प्यात्मा निक्षिप्यते ।

तयोरनुरागो बीजम् । बीजं नाम प्राथमिकी अर्थप्रकृति । कार्यं पञ्चमी ।
पाणिग्रहणमङ्गलमपि नाम स्यात् । किं नु खलु भवेत् । अनेन मालतीमाधवसमा-
गमरूपफलार्थमौत्सुक्यप्रतीतेरारम्भो नाम प्रथमावस्था दर्शिता । यथा—‘औ-
त्सुक्यमात्रमारम्भ फललाभाय भूयसे’ इति । बीजारम्भसमव्ययाच्चायं मुखसधि’ ।
तद्गुह्यम्—‘बीजबिन्दुपताकाख्यप्रकरीकार्यलक्षणा । आरम्भयज्ञप्राप्त्याशानिय-
तासिफलागमा ॥ अर्थप्रकृतयः पञ्च पञ्चावस्थासमन्विताः । यथासंख्येन जायन्ते
मुखाद्या पञ्च सधयः ॥’ इति । तत्रार्थहेतुमद्भेदो यत्र बीजस्य तन्मुखम् । तस्य च
मुखसधेरुपक्षेपादीन्यङ्गानि द्वादश बीजारम्भानुगुण्येन प्रयोक्तव्यानि । तानिच यथा-
वसरमप्रत एव निरूपयिष्यन्त इत्यलम् ॥ सहर्षमिति । विचिन्त्यमानमनोरथसि-
द्धिसूचकनिमित्तलाभात् । तदेव दर्शयति—विवृण्वतेति । आन्तरज्ञेनेवास्मि-
न्नर्थं खल्वियं संदिग्धे किमेतत्प्रयोजनं भविष्यति न वेति, तदस्याः सशयमपनया-
मीत्येवमस्मदभिप्रायवेदिनेव कल्याणं विवृण्वता भाविमङ्गलं सूचयता स्फुरता वाम-
केन सध्वेन । अथ च प्रतिकूलेनापि सता चक्षुषा दाक्षिण्यं चिन्त्यमानकार्यसि-
द्धिशंसित्वेनाप्रातिकूल्यम् । अथ च सव्येतरत्वमङ्गीक्रियते । स्त्रीणां वामाक्षिस्पन्द
शुभशसीति नैमित्तिकाः । विरोधाभासोऽलङ्कार ॥ ११ ॥ अवलोकिता—महा-
न्खल्वेष चिन्तारूपो भगवत्याश्चित्तावक्षेपो मनः, खेदः । आश्चर्यमाश्चर्यम् । यदिदानीं
चीरै रथ्यापतितपटच्चरस्त्रण्डै कृतो यक्षीवरः कन्या तन्मात्रप्रावरणा पिण्डस्य
भैक्षकवलस्य प्राणधारणोचितस्य पात उदरकृहरे निक्षेपस्त्वन्मात्रप्राणवृत्तिः । पात्रे
पाणौ मुखे वा यैर्यदन्न विनिपात्यते तदेवौषधवन्निगीर्यते, न तु रसास्वादपूर्वकं
भुज्यत इत्यर्थः । भगवतीं माहात्म्यवतीमात्मवतीमीदृशेष्वयासेषु दुःखजनकेषु रा-

कामन्दकी—कसे, मा मैवम् ।

यन्मां विधेयविषये स मवाप्तिपुत्रे

श्रेहस्य तत्कर्मसौ मजयस्य सार ।

प्राणैस्त्वपोमिरववाभिमतं मदीयैः

कृत्यं षटेषु सुहृदो यदि सक्तुर्तं स्यात् ॥ १२ ॥

किं न वेत्सि । यदेव नो विद्यापरिमहाय मानादिगन्तवाससाहचर्यमासीत्तदैवास्तसौवामिनीसमस्तमनयोर्भूरिवसुदेवरातयो मप्रपृथेयं म

विद्यनोपितद्विप्रारिक्तोन्मास्यमूरिवसुर्नियोजयतीति तस्य तावत्कार्यप्रसङ्गात्
 न्येन वास्य दुष्करत्वात्पुत्रितेऽपि व्यापारैः भगवतीं नियोजयतु वाच । तस्मिन्वाप्यस्य
 तत्कर्मस्य तस्मिन्वाः संपार एवावप्रो विभेयसापुत्रवैप्रतिबन्धः । योऽन्ततय
 इति यावत् । स यत्न आत्मा दुष्कारितरिपि निक्षिप्यत इति बदेतत्तवैमाधवेमिति
 बोधना ॥ कामन्दकी । कसे इति । नैवं कल्पयमिच्छन्तः ॥ यन्मामिति । स पू
 त्रयो मवाप्तिपुत्रमां विधेयविषये कृत्यविषये निपुह इति यत्तस्मैहस्य प्रेम्णः प्रकम् ।
 जघी विद्वन्मनोर्गं प्रेम्ण प्रथय इत्युच्यते । निष्पार्तं शौक्यमेव प्रथय इति
 केचिद् । तस्य धारः स्थिरांशः । श्रेहादिरेकावपुत्रितेऽपि कर्मसि विद्योयोऽस्माक
 न तद्विचारणं पुत्रयेति भावः । प्राणैरववा येन्वोऽपि श्वाधैस्त्वपोमिर्वा सुहृ
 द्मिच्छयितकर्म षटेषु यदि सिध्येत, तर्हि निभेयसाप्यपि कृत्यमस्य
 प्राणैस्त्वपोमिन् कृतं निष्पादित श्वादिवाहत्या बोधनीयम् । शिवाधैस्त्वपोमिन्
 मोक्षार्थं यदीव इति भावः । अमास्यमूरिवसुः साधुतां याच्छतीं सवाकमिजस्य
 देवरातस्मात्प्रथम यावथाव प्रसिद्धैरपतेर्नन्दववात्रे वदीचविवाक माच्छतीं याव
 मात्माहमेव प्रथमं वातुपकृत्यमूहविवाहविर्वैतक्यपारे कामन्दकीं निपुत्रयामि
 ति कथा उपरि स्फुटीमन्विषति ॥ १२ ॥ किमिति मूरिवसोर्माववायैव माच्छती
 वातयेति विवन्धः । मजयसा वा प्राणैरववाप्येतत्कार्यं संपाद्यमिति किमीक
 मितिषेय इत्यत आह—किं न वेत्सितीति । आवाक्यान्मन्वेवादिनी जयप्ये
 तत्कार्यं आवाक्येति भावः । न इति । मूरिवसुदेवरातयोर्मैव वैश्वर्षः । यावद्वि
 त्तवापेव ननुपेयवापेन वाहचर्यं वाहचरमावः । एकस्याव्यवमनिवन्धवा दीत्री पदे
 वामुत्तैवास्मिति पञ्चमीवहुवचनम् । जस्यत एव मत्कारितैव यपोरिवं प्रतिज्ञा
 प्रवृत्ता । केस्यत आह—आवाभ्यामिति । अतश्च पूर्वप्रतिज्ञातत्वात्तस्मैरव
 त्पुरन्धरजान्मम वात्र निर्वन्धो पुत्र इति भावः । मत्प्रथमक्षिप्त्वा शौक्यमिन्
 प्यत्रयै श्वादिनीकस्य आह—शौक्यमिनीसमस्तमिति । तेव तस्या अन्वेत
 त्प्रबोवनिर्वाहक्यन्तस्यादिकप्रतीतेः अन्ते तवा करिष्यमाणो याक्युपप्रवपरि
 हारः कर्त्तव्य इति मयि । वापि मां मूरिवसुर्नियुह । किं कथयेव मत्क्यदि
 तप्रतिज्ञानिर्वाहार्थं प्रवर्ते । न मे एतन्मन्वववाहक्यमिच्छामि सुच्यते । मम च
 शौक्यमिन्वास्मत्प्रीतिमिनीसमस्तमिति व्याक्यान्मन्पुत्रपत्रम् । स च देवरातव ता-

तिज्ञा अवश्यमावाभ्यामपत्यसंबन्धः कर्तव्य इति । तदिदानीं वि-
दर्भराजस्य मन्त्रिणा सता देवरातेन माघवं पुत्रमान्वीक्षिकीश्रवणाय
कुण्डिनपुरादिमां पद्मावतीं प्रहिण्वता सुविहितम् ।

अपत्यसंबन्धविधिप्रतिज्ञा प्रियस्य नीता सुहृदः स्मृतिं च ।

अलोकसामान्यगुणस्तनूजः प्ररोचनार्थं प्रकटीकृतश्च ॥ १३ ॥

अवलोकित्वा—किंति मालदिं अमच्चो माहवस्स अप्पणा ण
प्पडिवादेइ । जेण चोरिअमिघाहे भववदीं तुवरावेदि ।

कामन्दकी—

तां याचते नरपतेर्नर्मसुहृन्नन्दनो नृपमुखेन ।

तत्साक्षात्प्रतिषेधः कोपाय शिवस्त्वयमुपायः ॥ १४ ॥

१. किमिति मालतीममाल्यो माघवस्यात्मना न प्रतिपादयति । येन
चौर्यविवाहे भगवतीं त्वरयति ।

वितिवत् 'स्यदादीनि सर्वैर्नित्यम्' इत्येकशेषप्रसङ्गात् । द्विपर्यन्तादीनामेवस्यदादित्व-
मिति तु स्यदायत्वमात्रनिरासार्थम् । तदिदानीमिति । तत्प्रतिज्ञातम् । मन्त्रिणे-
तिपदं बहुप्रयोजनोद्देशेन पुत्रमत्र प्रेषितवानिति तस्य बुद्धिकौशलं प्रकटयितुम् ।
आन्वीक्षिकी न्यायशास्त्रम् । नीतिशास्त्रस्यापि न्यायमूलकत्वात्तदन्तर्गति । सुविहितं
साधु सपादितम् । सुविधाने युक्तिमाह—अपत्येति । पूर्वमेव संबन्धस्य प्रतिज्ञात-
त्वात्स्वयमेव भूरिवसु सुता माघवाय दास्यतीति यदि तमत्र देवरातो न प्रेषयेत्तदा
स्मारकाभावात्कालविप्रकर्षाच्च भूरिवसु प्रतिज्ञा विस्मरेदपि । तदनेन पुत्रप्रेषणेन
सुहृद प्रतिज्ञा स्मृतिविषयं प्रापिता । यदि वा कदाचिददृष्टवशात्स्मरन्नपि वरगुणा-
परिज्ञानादतिलोकलावण्यशालिनीं सुतां दातुं सशयीत, तदपि निराकृतम् । यत्
प्ररोचनार्थं संबन्धेच्छोत्पादनार्थं यूनोरन्योन्यानुरागजननार्थं चानितरसाधारणगु-
णस्तनूज प्रकटीकृतश्चेति युक्तिद्वयात्प्रतिज्ञातं सुतप्रेषणेन सुविहितमित्यर्थं ॥ १३ ॥

अवलोकित्वा—किमिति मालतीममाल्यो माघवस्यात्मना न प्रतिपादयति ।
येन चौर्यविवाहे भगवतीं त्वरयति । माघवस्येति चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ स्वयमप्रदाने
निमित्तमाह—कामन्दकी । तामिति । नरपतेर्नर्मसुहृत्कीडासचिवो नन्दनस्ता
मालतीं नृपमुखेन याचते । नन्दनाय प्रयच्छेति राज्ञा याचयतीत्यर्थः । राज-
गुणेन याचते न तु श्लाघ्यवरगुणेनेति भावः । तस्या नरपतिप्रार्थनाया साक्षा-
न्मुखतो न प्रयच्छामीत्येव निषेधो राज्ञः कोपाय स्यात् । अयं तु चौर्यविवाहरूप
उपायः शिवः शोभनः । अभिमतसुहृत्संबन्धनृपद्वेषलक्षणेष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारहेतु-

अपलोकिता—अचरितं अचरितं । य वस्तु अमचो माहवस्तु
पामं वि आणादिति पिरयेकस्वदा क्विसिद्धिदि ।

कामन्दकी—वस्ते, संवरणं तत् ।

विशेषतस्तु वास्तुवाचबोर्विदूतमावयोः ।

तेन माघवमास्त्योः कार्यः स्वमतिनिहवा ॥ १५ ॥

अपि च—

अनुरागप्रवादस्तु वस्तयोः सार्वभौमिकः ।

येयो वस्माकमेवं हि प्रतापौ राजमन्दनौ ॥ १६ ॥

१ आश्चर्यमाश्रयम् । न वास्तव्यासो माघवस्तु नामापि आनातीति नि
रपेक्षता कल्पते ।

साद् ॥ १५ ॥ वास्तुलोकिता—आश्चर्यमाश्रयम् । न वास्तव्यासो माघवस्तु नामापि
आनातीति माघवै निरपेक्षता कल्पते । कर्षं तस्मै सुतां प्रतिस्तुर्षं माघवमन्त्रजा
नाम ह्य तस्मिन्सुहृत्माघरतीत्यर्थः ॥ कामन्दकी—संवरणं तत् राजमन्त्रजाका
रयोर्षं तत् । अज्ञानमन्त्रविषयः । इतोऽन्वहानं नटनीयमिहाह—विशेषत
स्तित्यति । वास्तुानन्तरमन्त्रित्वात्प्रसा तस्यमोक्षहेतुः । वास्तुनिह मन्त्रपरीषद
मुच्यते । तेष मुच्यामुच्यन्तिवारविधुदे, आकारपीपतामिहै मन्त्राद्यैकवर्षेणदे, गुरु
वमसुहृत्मापि मन्त्रोरं संपादयितुमुद्यमाने, मन्त्रयौवने वर्तमानत्वाद्दिहृतमाघयोः
प्रकटीमन्त्रान्मोन्त्यानुपपन्नस्त्रीमाघपरिहास्यं विशेषत स्वमतेकादमोन्त्यानुपपन्नि
पनामा निहवा कार्यः प्रस्तापनं कर्तव्यम् । माघस्यपि माघवानुरक्तं मां तापो
न आनातीति यथा मन्त्रे माघवोऽपि कल्पतामुरक्तं माममासो न वैतीति यथा
प्रसेति तथा तद्वहानं नाटयितव्यम् । तथा तस्मिन् अङ्गुष्ठितोत्साहबोधयोः कत
एवामिमतसंबन्धं सिध्येत् । अन्वया गुरुवनेन विहितमन्त्रपापकर्मिणि कल्पया
तदुद्योगमन्त्रादभिकपिताः कृतकपरिवर्तनी न निष्पद्येतेति भावः । अत्र नायकपोर
म्योन्त्यानुपपन्न वीरकपोपम्यासापुपक्षेयो नाम सुपसंबन्धेः सुचं भवति । यथा—
“वीरकपोप कपोप” इति ॥ १५ ॥ अनुपपत्ति—अमासो माघवस्तु नामापि न
आनातीति तत्संवरणमात्रमिति किं वक्ष्यम् । यतः वस्तुवोऽमचोऽपि कामन्दकी
प्रति प्रियमुहृदपसरवास्तुत्ययोरेति निर्वेण । अनुपपत्तबाहः सार्वभौमिकः सर्वभो
कमिदितः लोकसर्वभोऽभ्याम्— इति ट् । अनुपपत्तिवात्तदुमन्त्रपरादिः ।
पामय अपि आनाति किमुतामास इति भावः । अनेन वीरकपोपकपोपत्पति
करो नाम संभवस्तुर्षं भवति । यथा— तद्वाहृत्वं परिकरः इति । एवं च तत्र
स्वार्क भेषो भवति । पुतः । द्वि यस्मात्प्रवन्दनो प्रतापौ वचयितुं यवनी साठाम् ।
यदि कृतकपरिवर्तने इते राजा मन्दनो वा बुध्येत् कचजनवा वराववा मिमुहना
स्वद्विरोप आचरित इति तदा न मयात्र दोषः व्यम्बोन्त्यानुपपन्नयेन हात
एव पंथीति । स आनुपपत्तः सार्वभौमिकश्चिह्न इत्यस्वार्कं तद्वचनं मुच्यन्मिदप्यः ।

पश्य ।

बहिः सर्वाकारप्रवर्णरमणीयं व्यवहर-
न्पराभ्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थगयति ।

जनं विद्वानेकः सकलमतिसंधाय कपटै-
स्तटस्थः खानर्थान्वटयति च मौनं च भजते ॥ १७ ॥

अवलोकिता—मृष्टं वि तुह्य वचनादो तेण तेणोवण्णासेण
भूरिवसुमन्दिरासण्णतरराजमग्गेण माहवो सञ्चारिअदि ।

कामन्दकी—कथितमेव नो मालतीधात्रेय्या लवङ्गिकया ।

भूयोभूयः सविधनगरीरध्यया पर्यटन्तं
दृष्ट्वा दृष्ट्वा भवनवलभीतुङ्गवातायनस्था ।

१. मयापि शुष्मद्वचनात्तेन तेनोपन्यासेन भूरिवसुमन्दिरासन्नतरराजमा-
र्गेण माधवः संचार्यते ।

॥ १६ ॥ एवमेव च विदग्धाः स्वयमुदासीनवद्वर्तमानास्तद्वार्तामप्यजानाना इव
परैः प्रतीयमाना बुद्धिकौशलेनैव कार्याणि निर्वहन्तो दृश्यन्त इत्याह—बहिरिति ।
विद्वान्कार्यवेद्येकोऽनेकासवर्गानिक्षिप्तकार्यभरोऽप्यन्यैरेकवत्प्रतीयमान सन् बहिः
स्वकीय वास्तवव्यापारप्रच्छादनेन लोकं बद्धयितुमेव केवलमारब्धे स्वामिलपितरह-
स्यकार्याद्विहिर्भूतेऽन्यस्मिन्मन पूर्वकेऽपि व्यापारे सर्वस्याकारस्य वेषभाषाव्यवहर-
णादेरनुभावस्य प्रावण्येन । भावप्रधानो निर्देश । तदेकपरत्वेन रमणीय लोकस्य
चित्तरङ्गन यथा भवति तथा व्यवहरन्नयमहर्निशमेतदेकपरो वर्तते । न ह्यसाव-
न्यकार्यवार्तामपि जानातीति यथा रन्धान्वेषिणामपि प्रतीतिस्तथा व्यवहरन्नित्यर्थः ।
परेषां शत्रूणामभ्यूहस्य रहस्योत्प्रेक्षणस्य समुचितानि स्थानानि छिद्राणि तनुतराप्य-
प्यतिसूक्ष्माप्यपि स्थगयति पिबते, एवं सकलसूक्ष्मदर्शनमपि जनं कपटैर्वद्ध-
नं व्यापारैरतिसंधाय विश्वासजननेन बद्धयित्वा स्वयं तटस्थ उदासीन इव प्रतिभा-
समान एव खानर्थान्वटयति संपादयति । मौनं च भजते । अस्मिन्तकार्यविषये
चाख्यात्रमपि बहिर्न वदतीत्यर्थः । विदग्धजनस्वभावोक्ति ॥ १७ ॥ इदानीमव-
लोकिता खानुष्ठितकार्यांशमाह—अवलोकिता । मयेति । स च मयापि
शुष्माकं वचनात्तेन तेनोपन्यासेन बहुविधानांशङ्कनीयव्याजोक्तिप्रयोगेण भूरिवसुम-
न्दिरस्यासन्नतरराजमार्गेण माधवः संचार्यते । यथा मालतीनयनगोचरोऽसौ भवति
तथा कृतमित्यर्थः । आसन्नत्वेन सर्वावयवसौष्ठवस्य सम्यग्विभाव्यता सूचिता ।
बहुशः संचरणेऽप्यनाशङ्कनीयत्वं राजमार्गपदेन सूचितम् ॥ त्वत्प्रयुक्तोपायस्य फल-
मस्मान्निरधिगतमित्याह—कामन्दकी । कथितमिति । धात्र्या सुता धात्रेयी
'स्त्रीभ्यो ङ्क्' । तेन तस्या सह स्वन्यपानसहपासुकीडादिनातिविह्वम्भस्थानत्वात्स-
र्वमपि तन्मनोगतं वेतीति सूचितम् । किमिति कथितमत आह—भूय इति ।

साक्षात्कर्म नभमिव रत्तिर्माकठी माषव म-

द्वाबोत्कृष्ठा लुलितलुब्धैरङ्गकैस्त्वाम्पतीति ॥ १८ ॥

अवलोकिता—बाहम् । तदो ताप उख्येभविजोभर्ज माहपपदि
अन्दर्भं भमिलिहिर्भं अवञ्जिआप मन्वारिआहृषे अज्ज पिकित्तं
दाव ।

कामन्दकी—(मिचिण्ण १) सुविहितं अवञ्जिकया । माषवानुपरः
कल्हसो नाम विहारवासी मन्वारिका क्रमयते । तदनेन तीर्थेन
सम्पत्तिश्चन्द्रकमुपोद्गाद्यन् माषवान्तिकमुपेयादित्यमिषावः ।

१ बाहम् । ततस्तमोद्गेगतिभोदन माषवप्रतिष्ठाकर्मनिश्चितं अव-
ञ्जिकया मन्वारिकाहृषेऽप्य निश्चितं तावत् ।

कामन्दिराजपुरवीण्या बहुशो गतापतानि कुर्वाणं माषवं कीवासीवविहारभोष-
वसीरंमिहितुद्गाद्यन्माषवमार्गमिक्ता माकठी प्रकृतं मूर्तं द्वाहानन्तरोत्पन्नं कार्यं
रदिरिव मूर्तनोत्पन्ना सतीत्येव तस्मिन्नेव क्षमतेति ब्रह्मपुराणा इत्या धामिणापं पुत्रा
पुनर्विभोष्य माबोत्कृष्ठा तत्तदनुमाषवमन्वारिकप्रदरपरिकाङ्कितलुब्धितैर्वैद-
र्भतापेनासम्पत्कल्पितैः । कामावस्थामिहितकर्मपीयर्षान्तराधामिण्डकैरिति
यावत् । ताम्बति स्मयतीति कथितमिहान्वयः । अत्रोत्कृष्ठाकार्यं तदनुमाषव-
व माषवप्रकाशिकामाम्—सर्वेन्द्रियसुखास्वाद्यो यत्रासीति प्रकाशिवम्(१) । तत्स-
त्तीष्ठां सत्कल्पसुल्लक्षणां कर्मो मिदुः ॥ अन्त-र्भमोपसंक्रम्यस्यत्तदाद्यावत्कर्मम् ।
अत्रम्बनिर्भोरुचिर्भोरुपमिचिण्णम् ॥ अथिवातुमुमाकम्बिकपोकठकम्पायवम् ॥
प्रसप्तमुखापमय सेवोप्या गदुवा च वाक् ॥ इत्युक्तानुमया माषाः कम्बन्ते माष
कोमिरेः ॥ इति । अत्र माकठ्य माषवमिपबोऽमिष्ठावः प्रममावस्थेति मन्तव्यम् ।
यथा— अमिष्ठावमनःसत्री संकप्तो शुभलुतिः किवाद्येपः । तापो यामसापोभ्या
वी मूर्च्छां पृथिव्यावस्थाः ॥ अत्र य अमिष्ठावस्तुहा रम्ये ह्ये वाकम्बदे स्फुटे ।
औत्सुक्यसेवोमाहर्षमिष्ठावसाप्यसैष्य आपकत्तन्मकञ्जसैरुमादेव वाच्यते ॥
इति ॥ १८ ॥ अवलोकिता—बाहम् । अत्राञ्जिकया कथितं तद्वृत्तिकर्मम् । एतदे
पुण्यन्तरमाह-ततस्तमोद्गेगतिभोदनं माषवप्रतिष्ठाकर्मं तत्तदधी प्रतिष्ठा-
मिचिण्णं वाप्रतिष्ठाकर्मं अवञ्जिकया मन्वारिकाहृषेऽप्य निश्चितं तावत् । कमेव
माषवहर्षं प्राप्सतीति तावच्छास्त्रार्थः ॥ कामन्दकी । मिचिण्णयेति । मन्वा-
रिकाहृषे चित्रककनिवावस्य तत्तद्वं निवार्यं तद्विहोतीति शेषः । सुविहितमि
स्यादि । अनुपरयेतः । विहारवासी बीजाकम्बविकासिकां तां मन्वारिकाम् । तीर्थे-
नावतरणमार्गम् । कपोद्गाद्यन् प्रकृतकार्यमिद्विहेतुमुत्पत्तार्थम् । स चाप्ये मवीवव
हृषेति माषवस्य प्रकृतः । सप्येव तस्मिन्नास्य प्रकृतकार्ये प्रकृतिदिदिमिष्ठावः ।

अचलोकिता—माधवो वि कौजहलं उप्पादिअ मए पउत्तम-
अणमहूसवं मअणुज्जाणं पहादे अणुप्पेसिदो । तत्थ किल मालदी
गमिस्सदि । तदो अण्णोण्णदंसणं होदित्ति ।

कामन्दकी—साधु वत्से, साधु । अनेन मल्लियाभियोगेन
स्मारयसि मम पूर्वशिष्यां सौदामिनीम् ।

अचलोकिता—अवदि, सा दाणिं सोदामिणी समासादिअ-
अच्चरिअमन्तसिद्धिप्पहावा सिरिपव्वदे कावालिअव्वदं धारेदि ।

कामन्दकी—कुतः पुनरियं वार्ता ।

अचलोकिता—अत्थि एत्थ णअरीए महामसाणप्पदेसे कराला
नाम चामुण्डां ।

कामन्दकी—अस्ति । या किल विविधजीवोपहारप्रियेति साह-
सिकानां प्रवाहः ।

अचलोकिता—तस्मिं क्वु सिरिपव्वदादो आअदत्त इदो

१. माधवोऽपि कौतूहलमुत्पाद्य मया प्रवृत्तमदनमहोत्सवं मदनोद्यानं
प्रभातेऽनुप्रेषितः । तत्र किल मालती गमिष्यति । ततोऽन्योन्यदर्शनं भवि-
ष्यतीति ।

२. भगवति, सेदानीं सौदामिनी समासादिताश्चर्यमन्नसिद्धिप्रभावा श्रीप-
र्वते कापालिकव्रतं धारयति ।

३. अस्त्यत्र नगर्यां महाश्मशानप्रदेशे कराला नाम चामुण्डा ।

४. तस्मिन्खलु श्रीपर्वतादागतस्येतो नातिदूरस्मशानवासिनः साधकस्य

इदं तात्पर्यं मन्दारिकाहस्ते चित्रफलकनिधानस्येत्यर्थः ॥ अचलोकिता । स्वातु-
ष्टितं कार्यान्तरमाह—अत्र माधवोऽपि कौतूहलमुत्पाद्य मया प्रवृत्तमदनमहोत्सवं
मदनोद्यानं प्रभातेऽनुप्रेषितः । किमर्थम् । तत्र किल मालती गमिष्यति । ततोऽन्यो-
न्यदर्शनं भविष्यतीति हेतो ॥ कामन्दकी । साध्वित्यादि । मधिये मद-
मिलपितसपपादनेऽभियोगोऽत्यन्ताभिनिवेशस्तेन ॥ अचलोकिता—भगवति,
सेदानीं सौदामिनी समासादिताश्चर्यमन्नसिद्धिप्रभावा श्रीपर्वते कापालिकव्रतं धार-
यति ॥ कामन्दकी । कुत इति । कस्मादुपलब्धेत्यर्थः ॥ अचलोकिता—
अस्त्यत्र नगर्यां महाश्मशानप्रदेशे कराला नाम चामुण्डा ॥ कामन्दकी ।
अस्तीति । अस्ति । प्रसिद्धैव सा श्रूयत इत्यर्थः । विविधानां मनुष्यपशुप्रभृतीनां
जीवानामुपहारे प्रिया । अनेन पद्ममाह्वे मालत्युपहारप्रदर्शनं सूचितम् । साह-
सिकानां साहसशीलानाम् ॥ अचलोकिता—तस्मिन्खलु श्रीपर्वतादागतस्येतो-

वादिदूरमसाणवासिणो साधर्मस्स मुण्डभारिणो अपोरपण्डणामहेमस्स
अन्देवासिणी महाप्यहावा क्वाककुण्डला णाम अणुसंसं भावच्छह ।
उदो इण पठति ।

कामन्दकी—सर्वे हि सौवामिन्यां संभाव्यते ।

अवलोकिता—असं दाव एदिणा । मभवदि, सो वि पासभरो
माहवस्स वासमिच मभरन्दो जन्दपस्स मइपि मवअन्तिमां अइ
समुद्धह सं वि माहवस्स दुइयं पिमं होदि ।

कामन्दकी—नियुक्तेव तत्र मया प्रियसखी बुद्धरक्षिता ।

अवलोकिता—सुविहित मभवदीए ।

कामन्दकी—उदुपिठ । माधवप्रवृत्तिमुपकम्य मासुतीमेव पस्सावः ।
(इत्युतिष्ठः ।)

कामन्दकी—(विष्णुः ।) अस्युदारमकृतिमौकती नाम । निपुणं
निसृष्टार्थवृत्तिकल्पसम्प्रसिद्धम् । सर्वथा

मुण्डभारिणोऽपोरपण्डणामधेयस्मान्तेवासिणी महाप्रमाणा क्वाककुण्डला नामा-
णुसंभमागच्छति । तत इयं प्रवृत्तिः ।

१ अहं दावयेतेम । मभवदि, सोऽपि पार्थिवरो माधवस्स वासमिचं
मभरन्दो जन्दपस्स मगिणी मवअन्तिमां यदि समुद्धहति तदपि माधवस्स
द्वितीयं प्रियं भवति ।

२ सुविहितं मभवत्सा ।

वादिदूरमसाणवासिणः साधर्मस्स मभवसावतोपतस्स मुण्डभारिणो अदपिःकणा
अभारिणोऽपोरपण्डणामधेयस्मान्तेवासिणी महाप्रमाणा क्वाककुण्डला नामाणु-
संभमागच्छति । तत इयं प्रवृत्तिर्वाती । मया सुतेति शेषः ॥ कामन्दकी ।
सर्वमिति । संभाव्यते इति । अनेनोत्तरत्र सौवामिणीसाध्याम्बुतामि सुवि-
त्तमि ॥ अवलोकिता—असं दावयेतेनाहं दावयत्पनुकेमापोरपण्डणता
स्तद्वदयेतेसर्षः । मभवति सोऽपि पार्थिवरो माधवस्स वासमिचं मभरन्दो
जन्दपस्स मगिणी मवअन्तिमां यदि समुद्धहति तदपि माधवस्स द्वितीयं प्रियं
भवति । अनेनोपवाक्यस्य मभरन्दस्य परमंशौ पद्याकृत्यन्तः सुविद्यो भवति ॥
कामन्दकी । नियुक्तेति । तदपि मया पूर्वमेवाहुसंक्षितमिदं । अवलो-
किता—सुविहितं मभवत्सा ॥ कामन्दकी । तदिति । माधवप्रवृत्तिमुपकम्य किं
मदभोपाये तनोरम्बोवर्षणमममूढ वेति वार्ता इत्येसर्षः । यासुतीमेव पस्सावः ।
कुण्डुमारीववाहुनिते इत्यनुवृत्तिरे अत्रमात्प्रवाकसाहये भवाती नत्साहये तथा
मेवातिपरिचयेन वधीकृत्येति भावः ॥ कामन्दकी । विधिस्त्वेति । श्रीरत्नं

शरञ्ज्योत्स्ना कान्तं कुमुदमिव तं नन्दयतु सा

सुजातं कल्याणी भवतु कृतकृत्यः स च युवा ।

गरीयानन्योन्यप्रगुणगुणनिर्माणनिपुणो

विधातुर्व्यापारः फलतु च मनोज्ञश्च भवतु ॥ १९ ॥

(इति निष्कान्ते ।)

मिश्रविष्कम्भः ।

(ततः प्रविशति गृहीतचित्रफलकोपकरण. कलहंसः ।)

कलहंसः—कहि दाणि तुलितमअरद्धआवलेवरूपविठ्ठभमा-

१. केदानीं तुलितमकरध्वजावलेपरूपविभ्रमाक्षिसमालतीहृदयमाहात्म्यं

दूत्यमाचरणीयमिति । विमृश्य । निधिनोतीति शेषः । अत्युदारातिगम्भीरा प्रकृतिर्यस्या सा । तथा गाम्भीर्यं च—‘यस्य प्रभावादाकारा हर्षकोधभयादिषु । भावेषु नोपलक्ष्यन्ते तद्गाम्भीर्यं प्रकीर्तितम् ॥’ इत्युक्तरूपम् । तेन मालत्यतिगम्भीरप्रकृतित्वाच्चरमावस्थायामपि स्वामिप्रायं स्वयं न निवेदयतीति हेतोर्निपुणं यथा स्यात्तथा निःसृष्टार्था या दूती तस्याः कत्पो या व्यापारपद्धतिस्तन्नयितव्यं प्रधानीकर्तव्यं । प्राधान्येनाश्रयणीय इत्यर्थः । निःसृष्टो निःक्षिप्तः । ‘त्वमेव वेत्सि सर्वं कृत्यम्’ इति समर्पितोऽर्थः । कार्यभारो यस्यामिति व्युत्पत्त्या स्वतन्त्रकार्यनिर्वाहिका दूती कथ्यते । तदुक्तम्—‘रूढानुरागयोर्यूनोरमिलाप मनोगतम् । ज्ञात्वा ताभ्यामनादिष्टा तदपेक्षितसिद्धये ॥ या प्रवर्तते सा प्रोक्ता निःसृष्टार्थेति कोविदैः । निःसृष्ट कार्यभारोऽस्यामिति व्युत्पत्तिसभवात् ॥’ इति । अवाच्यकौटिल्यो यत्कृताः संध्यादयः प्रमाणं स निःसृष्टार्थो दूतः । यथा भगवान्पाण्डवानामिति ॥ इदानीं स्वव्यापारसाफल्यमाशास्ते—सर्वथेति । शरञ्ज्योत्स्नेति । कल्याणी मनोहराकारानुगुणशीलसपत्ना सुजातं सुजन्मानं कान्त स्वप्राणनायक शारदचन्द्रिकाकुमुदमिव समानुरागसघटने दृष्टान्तः । नन्दयतु निरतिशयानन्दसमृद्धं करोतु । तेन स च युवा कृतपुण्यश्वरितार्थो भवतु । उभयोः समानुरागत्वेन स च ता नन्दयतु । सा च कृतकृत्या भवत्वित्ययमर्थोऽर्थात्प्रभ्यते । तं चकारो द्योतयति । एवं च सति गरीयान्गुह्यतरोऽन्योन्यस्य परस्परस्य प्रगुणा अनुगुणा ये गुणास्तेषां निर्माणे निपुणो विधातुर्व्यापारः फलतु तत्सघटनलक्षणेनैव फलेन फलवान्भवतु । मनोज्ञः सर्वजनश्लाघ्यो भवतु । तादृगन्योन्यानुरूपनिर्माणस्य तयोः सघटनमेव फलम् । अन्यथा व्यर्थमेव स्यात् । अदाह कालिदास—‘परस्परेण स्पृहणीयशोभम्’ इत्यादिश्लोकेन । अत्रोपमोपस्तुत्यमन्योन्यमलंकारः । अत्र परसरानुरागस्य वीजस्यानुरूपेण स्तुतेर्विलोभनं नामाङ्गम् । यथा—‘तद्गुणाख्या विलोभनम्’ इति ॥ १९ ॥ मिश्रविष्कम्भोऽयम् । नीचमध्यमपात्रप्रयोजितत्वादिति ॥ ‘भाषवानुचर कलहंसो नाम’ इति वाक्ये सूचितमुपदर्शयन्नङ्गमारभते—तत इत्यादि । अङ्कलक्षणं

विस्तृतमाख्यीद्विअममाहर्ष्यं णाहं माहव पेविस्तस्तं । (परिष्कन्व १) प
रिस्तन्तो सि । जाब इव उज्जाणे सुहुर्तं विस्तमिष्व मअरन्दसहरं
णाहं माहव पेविस्तस्तं । (प्रविस्व उपमिचति ।)

(तठः प्रविचति मकरन्दः ।)

मकरन्दः—कथितमवलोकितमा मदनोधानं गतो माधव इति ।
मवत्तु । गच्छामि । (परिष्कन्वात्मकेव्य व ।) दिव्या वयस्य इत
पृथामिबर्षते । (निरूप्य १) अस्व तु

गमनमलसं धूम्या इष्टिः क्षरीरमसौष्ठवं

असिसमभिकं किं न्वेतस्वात्किमन्यदतोऽम्बा ।

मार्वं माधवं पश्यामि । परिमान्तोऽसि । यावदिहोधाने सुहूर्तं विभन्व
मकरन्दसहचरं मार्वं माधवं प्रेक्षिष्ये ।

यथा—द्वेषा बह्वभिमतः स्वस्त्रध्यात्मः सूष्य इत्यपि । प्रकाश्वो मज्जुरोधात्तरस
मापनिरन्तर ॥ अहैः प्रकाशयेदेनमहमन्म प्रवक्षते । प्रकाशनेसुवरीतो बीज
निम्बुपुरस्कृतः ॥ प्रसन्नार्थोपसंहारो पठाकास्वावकाशितः । अहो बावाप्रकार
संसन्निवावरसाभवः ॥ एकाहे वैकरणे वा वरितं तत्र बर्षयेत् । प्रमुखा पक्षैः
पात्रेक्षोपामन्ते व विर्यमः ॥ इति । एहीतं नित्रफळकमेधोपकरवमुपावकस्त्रेन धा-
ववसंयर्षेनसाधनं येव सः । केदानीं सुष्ठितयकरव्यबावठैपक्षमिप्रमाक्षिसमा-
क्षीहृदयमाहस्यं शिबिष्ठीकृतमन्मवर्षो यो कपमिप्रमः सौम्यैसंपदिकसद्योवा
क्षितं विरक्तं म्कक्षीहृदयस्य माहस्यं वाम्नीर्षं येन तम् । माळतीशिक्षितमाधव-
प्रतिष्कन्वकक्षयेनेव माळती मन्मवेव माधवं क्क्षनीकम् सुहुरमाहृदा वक्षितैर्षो
कातेक्षमेव ज्ञातेति मन्तव्यम् । मार्वं माधवं पश्यामि । क्षामिनो माधवज्ञातमभि
माळकसुहुरपं संभाववतकस्तम्भयहेहुरषेवास्ततोपादेयनित्रफळकावनभाम्माहस्य-
मिध्वर्ममनुष्ठितमिति केदानींमिष्ठीकृतवगमां संसंजमोधिः । परिष्कन्वैत्यादि ।
परिमान्तोऽसि । यावदिहोधाने बने सुहूर्तं विभन्व मकरन्दसहचरं मार्वं माधवं
प्रेक्षिष्ये । 'मकरन्दवन्दनम्' इति पाठे प्राणमित्रतया तस्मान्मन्वववकमीक्षयोः । वि-
द्वस्तसुष्ठमिति व्याख्यानमुपेक्षितम् । अमेनेव मकरन्वप्रवेद्यः सुचितः ॥ तदाह—
तत इत्यादि ॥ मदनोधानं क्क्षमवेवावतनोपकक्षितसुधानमिष्ठीकृतं गृह्णातोऽप-
वमिमाधकसुष्ठम् । विष्ठीकृतं सुतीवाग्तप्रतिरूपकमन्मवं म्मन्ववादि । अमिबर्षते ।
अमिमुक्तमापच्छीक्षयं । अव्यमनस्कृतवा न गां पक्षतीति भावाः । निरूप्य निर्व-
र्षं । बर्षतीति शेषः । अथ त्विति क्क्षेक्षोपस्कारो ममनमिष्ठीकृतं वाम्नीवते । गम-
मिति । ममनमकृतं क्क्षयामावादिष्ठीकृतैर्षमेव कर्षनिववकम्बितम् । अथैव
विष्कन्मन्माकम्बनी अमिवाधो सुचितः । यथा—'किवा मित्रेव आकम्बम्'
इति । तथा इतिः धूम्या विन्तापहृतेन मवद्यमिष्ठिता । तठ एव क्षमिपवपरिष्के-

भ्रमति भुवने कन्दर्पाज्ञा विकारि च यौवनं
ललितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥ २० ॥

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टरूपो माधव ।)

माधवः—

तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिरं विभाव्य
चेतः कथं कथमपि व्यपवर्तते मे ।

दरूपफलशून्यत्वेन शून्या च । शून्या यथा—‘तारासमपुटा क्षिग्वा निष्कम्पा शून्य-
दर्शना । बाह्यार्थप्राहिणी श्यामा शून्यदृष्टिस्तु चिन्तनात् ॥’ इति । अनेन चिन्ता-
ख्यो व्यभिचारी व्यज्यते । ‘प्रयत्नपूर्विकार्येषु स्मृतिश्चिन्तेति कथ्यते’ इति । तथा
शरीरमसौष्ठवं बलहीनम् । स्वव्यापारासमर्थकरचरणादिकमित्यर्थः । अनेन ग्लान्या-
ख्यो व्यभिचारी व्यज्यते । यथा—‘वाङ्मन कायकर्माणि ग्लानिर्गमयतीति यत्’
इति । श्वसितमधिकं पूर्वापेक्षया प्रबलम् । अनेन श्रमविषादमोहादयो व्यज्यन्ते ।
निःश्वासस्थानुभावस्थानेकभावसाधारणत्वात् । एवं चानुस्मृतिरूपा तृतीयावस्था
दर्शिता । यथा—‘मुहुर्मुहुर्निःश्वसिति मनोरथविचिन्तनैः । प्रद्वेषादन्यकार्याणाम-
नुस्मृतिरुदाहृता ॥’ इति । किं न्वेतत्स्यात् । एषा चिन्तालस्यादीना निमित्त किं
नु भवेदिति मकरन्दस्य वितर्कः । विमृश्य तन्निमित्तं निर्धारयति—किमन्य-
दिति । अथवा किमत्र वितर्केण मदनविकारव्यतिरिक्तं किमेतेषा निमित्त सभा-
व्यते । न किञ्चिदपीत्यर्थः । तदेव निमित्तमाह—भ्रमतीति । भुवने कदर्पाज्ञा
भ्रमति अप्रतिहता विजृम्भते । यौवनं च प्रथमं द्वितीयं वा । इतरयोरत्रायोग्य-
त्वात् । विकारि विकारजननशीलम् । यौवनं यथा—‘रतिव्यायामसहनो मत्तेम-
स्येव मत्तता । विद्यते युवभावो यस्त्वयौवनमुदाहृतम् ॥’ इति । ‘यौवनं तु चतुर्धा
स्यात्’ इत्यादिना भावप्रकाशे यौवनविशेषलक्षणं प्रपञ्चितं तत एव ज्ञातव्यम् ।
ललिता सुन्दरा नयनमुखकरा मधुरा मनोहराश्च ते ते भावा इन्दूद्यानादय उद्दी-
पनविभावा स्वभावधीरस्यापि धीरता धैर्यं क्षिपन्त्यपसारयन्ति । धैर्यं यथा—
‘चापलेनानुपहता सर्वार्येष्वविकत्थना । स्वाभाविकी चित्तवृत्तिर्धैर्यमित्यभिधी-
यते ॥’ इति । नूनमद्य मदनोद्याने मदनोत्सवदर्शनायागतोऽसौ कस्यांचिदासक्त-
चित्तो मदनावस्थयैवाभिभूतो वर्तते इत्यर्थः । ससदेहो निश्चयान्त समुच्चालं-
कारः ॥ २० ॥ दिष्ट्यादिना माधवप्रवेश सूचितः । तदाह—तत इत्यादिना ।
यथानिर्दिष्ट गमनमित्यादिना निरूपितावस्थः ॥ तामित्यादि । मे चेतं कर्तुं ।
इन्दुवन्मनोज्ञमुखी तां पूर्वक्षणे नयनातिथीकृता सुचिरं बहुकालं विभाव्य
ऐकाम्येण विपयान्तरपरित्यागेन भावनाविषयं कृत्वा । ध्यात्वेत्यर्थः । कथं कथमपि
केनकेनापि प्रकारेण कदाचिदध्यननुभूतचरेण । ईदृगसाविति निरूपयितुमशक्ये-
नावस्थाभेदेनेत्यर्थः । व्यपवर्तते वैकृतादन्यथैव वर्तते । विकारमुपयातीत्यर्थः ।
किं कृत्वेत्यपेक्षायां तामेवापयत्युक्तिमाह—अकाण्डेऽनवसरे । प्रथमदर्शनसमय

ऊजां विहित्य विनये विनिवार्यै पैर्य-

मुन्मथ्य मन्मरविवेकमकार्ण्ड एव ॥ २१ ॥

आश्चर्यम् ।

यद्विस्मयस्त्रिमितमस्तमितान्पमात्र

मानन्दमन्दममृषुषनादिवासीत् ।

तत्संनिधौ तवधुना ह्ययं मदीय-

मङ्गारशुम्भितमिव व्यथमानमास्ते ॥ २२ ॥

मकरन्दः—(बपद्यत्) सत्ते माधव, इत इत ऊछार्टतपस्रपति
धर्माशुः । तवसिधुपाने मुहूर्तमुपविष्ठावः । (बभौ परिक्रमताः)

कलहंसः—कहं मकरन्दसहजरो इम एव वाङ्मयार्णं कर्त्त-
करेदि माहवो । ता वंसिमि मन्मणवेणपास्त्रिज्जमात्रमाह्वी

१ कर्त्तं मकरन्दसहजरो इत्येव वाङ्मयार्णमर्त्तकरोति माधवः । तदर्थं
यामि मद्रपरीरवास्त्रियगावमास्त्रीलोचममुक्तावहमात्मनोऽस्त प्रतिच्छन्द-
कम् । अथवा विज्ञानसौख्यं तावदनुभवत्तु ।

एव । ऊजात् । कर्मयार्थं विपरिहिते परोपहासनीये कर्मणि प्रहृष्टोऽहमिति मयाः
कोचनं ऊजा । यथा— मयाःकोचन ऊजा अनौभिस्रप्रवर्तनात्' इति । तां
विस्मय निरस्य विनय विनीततां विनिवार्यै । पैर्यं धीरतामुन्मथ्य मभिस्र
मन्मरो मन्मथुतो विवैकः ऊमाहृष्टानं यथा स्नातयेति ॥ अत्र ऊजासापो
विवेकमन्मथेव ऊमाहृष्टेति अतमाहमावस्थाद्रवमाहृष्टेव उपोत्कष्यप्रवर्तनात्मु-
निति इत्ययम् । मन्मरविवेकमिति चैतोविसेधनं वा ॥ २१ ॥ आश्चर्यम् ।
यद्विस्मयेति । मन्मथीनं मगक्षणा' संनिधौ विस्मयेनामात्रुयकोभितापूर्वञ्च
वाम्बर्धनजनितेन चित्तविकाशेनाश्रुतरसस्वादिना रसतामापनेव चित्तितं विष्ण-
म्भमस्तमितान्पमात्रं विवक्षितवैद्यान्तरमस्तुद्रमनासिच सुधानं वनिमयवैषेयान्मन्वेव
निरतिघनमुक्तामिभिव मन्मं तदासावैकपरतना निरुद्धरकन्तरममूत् । तद्वै-
वाची तदर्थनिवाहडाशुम्भितं प्रीतेन्ववस्तुस्यस्युद्धमिव । इत्यमिति वच्छयै
यनोवतप्रेयसीवाहनिवा शुम्भितमिति कोमकोऽिः । व्यथयार्णं संतप्त्रमात्रमास्ते ।
तत्संनिधावासेनिधाववोः कृत्रमात्रमेवेवासीव मनोवस्त्ववैकल्यमयात्तर्नमिलनी-
॥ २२ ॥ मकरन्मोऽन्ममवल्कतवारमात्रमपस्पन्तयपि कवयेव प्रकृपवनाकर-
यति—मकरन्दः । उच्छे माधवेति । इत इतः । भागम्पतामिति सेवः ।
ऊछार्टेत्यादि । आश्चर्यतपो मन्मोमन्मरवर्तीक्षणी । असुर्यैककमवोर्दक्षिणपो'
इति क्व । 'विस्मयवज्ज' इति सुमागमा ॥ कलहंसः—कव मकरन्दसह-
जरो इत्येव वाङ्मयार्णमर्त्तकरोति माधवः । तदर्थं वाम्बर्धन मद्रपरीरवास्त्रियगाव-

लोअणसुहावहं अत्तणो से पडिच्छन्दमं । अहवा विस्सामसोक्खं
दाव अणुहोदु ।

मकरन्दः—तदस्यैव तावदुच्छ्वसितकुसुमकेसरकपायशीतलामो-
दवासितोद्यानस्य काञ्चनपादस्याघस्तादुपविशावः ।

(उभौ तथा कुवतः ।)

मकरन्दः—वयस्य माधव, सकलनगराङ्गनाप्रवर्तितमहोत्सवा-
भिरामकामदेवोद्यानयात्राप्रतिनिवृत्तमन्यादृशमिव भवन्तमवधारयामि ।
अपि त्वमवतीर्णोऽसि रतिरमणवाणगोचरताम् ।

(माधवः सलज्जमघोमुखस्तिष्ठति ।)

मकरन्दः—(विहस्य ।) किमवनम्रमुग्धमुखपुण्डरीकः स्थितोऽसि ।

पश्य ।

अन्येषु जन्तुषु च यस्तमसावृतेषु

विश्वस्य घातरि समः परमेश्वरेऽपि ।

सोऽयं प्रसिद्धविभवः खलु चित्तजन्मा

मा लज्जया तव कथंचिदपह्नुतिर्भूत् ॥ २३ ॥

मालतीलोचनसुखावहम् । चित्रस्य दर्शनमात्रफलकलात् । आत्मन प्रतिच्छन्दकम् ।
अथवा विश्रामसौख्यं तावदनुभवतु । पश्चाद्दर्शयिष्यामीति शेष ॥ मकरन्दः—
तदिति । विकसितकुसुमकिञ्जल्काना कपायशीतलो य आमोदो दूरविष्टमरो
गन्ध । कषायत्वशिशिरत्वयो रसधर्मत्वेऽपि तादृशरसेनैकार्थसमवायादामोदधर्म-
त्वोपचार तेन सुरमीकृतोद्यानस्य काञ्चनपादस्य चाम्पेयतरोदृश्यायामुपवि-
शावः ॥ सकलेत्यादि । अन्यादृशं विलक्षणवस्थम् । अपि प्रश्ने ॥ विह-
स्येति । स्वमनोगतज्ञानादवनतानने माधवे सत्यं मदनविकार एव मदुन्नीतो
हेतुरेतद्वैलक्षण्यस्येति स्वमतिसवादाद्विहस्य स्वानुकूल्यप्रदर्शनेन लज्जां शिथिलयि-
तुमाहेति शेष । किमिति । मुग्ध सुन्दरम् । त्वदन्त करणनिर्विशेषे मयि किमा-
शङ्कया लज्जया वा । तावद्विस्रब्धं कथयेत्यर्थ । किं च न खलु त्वदुपज्ञ एवायं
स्मराभिषङ्ग सुरासुरनरमाधारणत्वात् । तेनानन्यकृतपूर्वात्यन्तानुचितवन्नैतदपहवो
न्याय्य इत्याह—अन्येष्विति । यो विश्वस्य घातरि जगत्त्वष्टरि सुरज्येष्ठे स्वदु-
हितृकामुके पस्मेश्वरे स्मरशासनेऽपि वामदेहार्धनिवेशितप्रेयसीके तमसावृतेष्व-
ज्ञानोपहतविवेकेष्वन्येषु जन्तुषु । प्राणिमात्र इत्यर्थ । समोऽवैषम्येणाकुण्ठित-
व्यापार । स तादृशोऽयं त्वन्मनोगतश्चित्तजन्मा प्रसिद्धविभवः प्रथितप्रभावः
खलु प्रज्ञादीनापि स्ववशीकरोति । का कथान्येष्विति भावः । ततो लज्जया तव
मनोगतस्य विकारहेतोरपह्नुतिरपहव । चित्ते नियमनमिति यावत् । मा भूत् ।

भाष्यः—वयस्य, किं न कथयामि । भ्रूयताम् । गतोऽहमर्ध-
 सोकितान्नित्यकौतुकं कामदेवायतनम् । इतस्ततः परिक्रम्य परिक्र-
 मादुल्लसितमधुरमदिरामोदपरिमलाङ्गुष्ठसकलमिच्छदस्त्रिपटुसंकुम्भ-
 स्त्रिभुक्तुञ्जबलीमनोहरामरमस्य रमणीयाङ्गणमुबो बाळककुम्भस्वाङ्गा
 लपरिसरे स्थितः । तस्य च यदृच्छया निरन्तरनिपतितानि विकसि-
 तानि कुसुमाभ्यादाय विदग्धरचनामनोहरां सख्यमभिनिर्मातुमारब्ध-
 वान् । अनन्तरं च देवस्य संचारिणी मकरकेतनस्य अगद्विजयवैज-
 यन्तिका निर्गत्य गर्भमवनादुज्ज्वलविदग्धमुग्धबाळनेपथ्यभिरभनावि-
 भावितकुमारीमाया महानुभावप्रकृतिरस्युदारपरिअना कापि तत्
 एवागतवती ।

कथां विद्युन्म कथयेन्नर्थः ॥ २३ ॥ भाष्यः—वयस्य किं न कथयामि । सर्वे
 विदुस्त्वयात्पक्षे तवाभ्यपहवः किमिच्छाशयः । यदाहुः—समाहुराभ्यस्यसो एह
 स्माङ्गीकमात्रम् । विपत्प्रतिश्रितादसो वयस्यः परिक्रम्येति ॥ इति । अथकोक्ति-
 तवा अनितं कौतुकं अथ बाळ महानुत्सवो महनोधने नापरिअवाम्, तत्त्ववापि
 तद्दस्यार्थं यन्तव्यम् इत्येवमुत्प्राप्तो यमनोत्साहो यस्य सोऽहं कामदेवायतनम्
 त्ववस्वान् कतोऽभूवम् । तत्र वेतस्ततः परिक्रम्य रम्यबाळविभेकनकोमा
 त्परिभमात्परिक्रमसंजाताङ्गुष्ठितो विचर्षन्वो मधुरो मनोहरो मदिरामोदस्य
 मायो वः परिमळः केधरकुसुमस्येव वास्त्रिभुक्तुञ्ज तेनाङ्गुष्ठं पत्तकङ्कवां मि-
 तामङ्गीनां पदकं तेव संकुञ्ज व्यासाङ्गुष्ठिता च या मुकुञ्जभेभिः तेष मनोहरमा-
 मरस्य वस्य सः । तथा च रमणीयैश्चै कामदेवायतनपुरोमागे भवति तथा ।
 तेष सम्यग्दृशवाङ्मोहनवोग्यदेवसङ्गमुच्यम् । बाळककुम्भम् । बाळकानुपमिदं
 करापचयकुसुमस्येन्नर्थः । आळवाङ्गरिसरे प्रतिविजयकठेकृतीतके स्थिताः ।
 निरन्तरनिपतितानि चाङ्गनिपतितानि । उपवेद्यनस्वस्य एव बाह्वपैर्ध-
 क्म्वानि विकसितानि तस्य कुसुमानि यदृच्छमा स्त्रैश्चवाङ्गव विदग्धा मनोहा-
 या रचना प्रववा तथा मनोहरां सख्यमभिनिर्मातुमारब्धवान् । अगन्त-
 रमिति । संचारिणी संहरमङ्गीका अगद्विजयवैजयन्तिका त्रिभुवनविजयकाम्भ-
 वमृता पुरासृष्टि पताका । तामेवासु मग्मयो अयञ्जिगीपया निर्बतः । तस्य बाह-
 मारिधरभ्यतामुपकठेऽङ्गीसाशयः । अत्रार्थं प्रकाशमार्त्तं विदग्धयमाम्बं मुग्धं
 मुग्धं बाळोचितमेपथ्यं प्रसाधनं तस्य वा विरचना तथा शिमाभिता कुमारी
 मायाः कथ्यास्य वस्यः । प्रथमवीचये वर्तमानज्ञात् । वज्रका पुवर्धे ह्ययते कुमारी
 वमिस्ताशयः । महाहृत्वाभमृष्टिदृष्टियन्मीरसमावा । अस्तुशरोऽतिदृष्टिः ।
 उदाये बाह्मददोर्दक्षिणे अग्निधीयते इति ह्यंवात् । परिक्रमो यज्ञाः सः । तत्
 एव वज्राहं स्त्रितस्तत्रपैति तत्तम्यर्थे तसि । चावैमिभिक्रतात् । अथ तत्प्रयमतो

सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा
सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा ।

तस्याः सखे नियतमिन्दुकलामृणाल-

ज्योत्स्नादि कारणममून्मदनश्च वेधाः ॥ २४ ॥

अथ प्रणयिनीभिरनुचरीभिः कुसुमसंचयावचयलीलाभिलाषवती-
भिरभ्यर्च्यमाना तमेव वकुलपादपोद्देशमागतवती । तस्याश्च कस्मिंश्चि-
दपि महाभागधेयजन्मनि बहुदिवसोपचीयमानमिव मन्मथव्यथावि-
कारमुपलक्षितवानसि । यतः ।

परिमृदितमृणालीम्लानमङ्गं प्रवृत्तिः

कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु ।

लोचनपथगोचरं तस्याः स्वरूपमिदानीमपि प्रत्यक्षमिव विभाव्यमानं निर्वर्णयति—
सेति । रामणीयस्य भावो रामणीयकम् । 'योपधाद्भुरूपोत्तमात्' इति बुक् । आ-
भिरूप्यमिति यावत् । तस्य निधिर्निक्षेप शङ्खपद्मादिमान् । तस्याधिष्ठातृदेवता वा ।
सौन्दर्यस्य सर्वावयवसौष्टवस्य निकेतनं मन्दिरं वा । सखे, तस्या निर्माणे कारणमु-
पादानमिन्द्रादि । न तु भौतिकम् । मदनश्च वेधाः । न तु साधारणो वेदाभ्यासजडः ।
यदाह—'अस्या सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रद' इत्यादि । अनेन
नायिकागुणवर्णनेन तद्विषयो महानुरागोऽपि श्रेयानिति बीजगुणप्रशंसनाद्विलोभनं
नाम सुखसधेरङ्गमुक्तम् । यथा—'तद्गुणाख्या विलोभनम्' इति । गुणस्वरूपनिरूप-
णाद्गुणस्तुतिरूपा चतुर्थ्यवस्था माधवस्य प्रदर्शिता । यथा—'रूपौदार्यगुणैर्लीला-
चेष्टाहसितवीक्षितै । दर्शनालापमाधुर्यैर्नास्त्यतस्तत्समा वधूः ॥' इति । 'यत्रेदृशी
क्षिवा वाणी भवेत्सैव गुणस्तुति' इति । वितर्कश्च व्यभिचारी व्यज्यते । यथा—
'ऊहो वितर्क इत्युक्त परार्थेषु यथामति' इति । संशयापह्नवयो सष्टष्टिः ॥ २४ ॥
अथेति । प्रणयिनीभिः प्रेमविषयाभिरनुचरीभिः परिसरवर्तिनीभिः । कुसुम-
संचयस्यावचय एव लीला तस्यामभिलाषवतीभिरभ्यर्च्यमाना स्वयमेव गन्तुका-
मापि शालीनतया कुण्ठितेच्छा सती तदपनोदनाय मनोविनोदिनीभिः प्रार्थ्य-
माना तमेव यत्राहं स्थित । तस्याश्च कस्मिंश्चिदपि लोकोत्तरे । महाभागधेयाद-
श्चमेधाद्यपि तत्कर्मकलापं यदुत्पादने वराकप्रायं तादृशसुचरितविशेषाञ्जन्म यस्य
तस्मिन् । अन्यादृशस्य तदभिलाषपात्रतालक्षणत्रिभुवनसात्राज्यसिंहासनाधिरो-
हणसौभाग्यानर्हत्वात् । बहुदिवसोपचीयमानमतिचिरकालात्प्रवर्धमान मन्मथा-
क्लाता या व्यथा तज्जन्यं विकारमुपलक्षितवानसि । उन्नयने लिङ्गान्याह—यतः ।
परिमृदितेति । परिमृदितापचयेन म्लायमाना मृणाली विसतन्तुरिव । 'जाते-
रस्त्रीविषयादयोपधात्' इति ङीप् । म्लानं ग्लानिसुपगतम् । कादर्थ्यं नाम मदन-
दशा सूचिता । क्रियासु ज्ञानपानादिकासु परिवारप्रार्थनाभिः परिजनस्य चादृशा-

कथयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य छन्ती-

मभिनमकरिदन्तच्छेदकान्धः कपोलः ॥ २५ ॥

सा मम दर्शनात्प्रमृत्पुत्रवर्धिरिव चक्षुषोर्निरतिशयमानन्दमुत्पाद्य
यन्त्ययस्कान्तमपि स्रज्जकेव लोहपातुमन्तःकरमुपसंहृतवती । किं
बहुना ।

संतापसंततिमहाव्यसनाय तस्मा

मासकमेतदमपेक्षितहेतु चेत ।

माय शुभं च विदधात्यशुभं च खन्तोः

सर्वकथा भगवती भविसव्यसैव ॥ २६ ॥

भवपादप्रथमाभिमिरिदुवद्वैः कथमपि कथञ्चन प्रवृत्तिः । य तु सारस्त्रेव । अत्रोद्येव
कपाटिनाम मम्मपावत्वा दृष्टिता । आशिवसावप्यैतत्संभवतीकल्पसाधारणं
सिद्धमाह—कथयतीति । अभिनमैति । सद्यःकृतद्विरपरवच्छेदकमपीवः कपो
लस्य निष्कलङ्कस्य हिमांशोर्निष्कली शोभां कथयति च । पाण्डितो निमित्तान्तापत्तै-
मवैऽपि निष्कलङ्कहेतुविन्वसादक्षमव्यत्र य संभवतीति विप्रकम्पैकानुभावसाध ।
अत्र मद्यपि कथीरम्भस्याद्योऽनुभावाः केवकमुपबन्धात्तथाप्यैतदनुभावविषया
निर्वैदग्ध्यनिवृत्ताभियावौतुक्तव्यवित्तामोहावेगप्रवृत्तयो अविचारिणो महामाये
पक्ष कथयतीति विविष्टाकम्पनविमात्रो मद्योचानाद्यमयोदीपनविभावाः प्रतीयन्त
इति विभावातुभावव्यविचारिणोपितरस्यकम्पस्वासीभावपरिपूर्वोऽभिधायविप्रकम्प
गृह्यारसो ज्ञान्यते ॥ २५ ॥ सा ममेत्यादि । अपुत्रमयत्किञ्च दर्शनेनैव च
क्षुषोर्निरतिशयं निरुक्तोऽतिशयः प्रकरोऽप्येवामावन्दावा वेन तमावन्वसुत्प्र
ववन्ती । मम पुनरन्तःकरममत्प्रमत्तमविषयका श्लेहकवैकमविषयका कर्तु
मिच्छाममायेव श्लेहकस्तुमयो विस्मरमिनोपसंहृतवती सासमीर्ष प्रसाहवती । किं
बहुनेति । तदानीमुत्पन्नेन आवन्वसावस्तुमवैकप्रभात्पलाय विसेवतो वस्तुमन्-
वैवैक कर्मविमिश्रणमायेन मनोविस्मरविसेवेव किं प्रबोधनम् । इह तावन्नि
व्यनमिच्छाह—संततापेति । एतन्मपीवं शेतोऽनपेक्षितो व निपुत्रो हेतुप्राप्तौ
निमित्तं वाद्योपाधिकर्यं वेन तावर्षं स्रज्जकम् । य चेर्षं क्षुभोवर्कम् । वैदेवानी
कथयतिप्रवृत्त । किञ्चवर्षेकपर्यंतवसन्तीत्याह—संततापसंततिः संतप्त्वावः संव्यर
एव महदुत्कर्षं व्यसर्गं परमकारणं दुःखं तवर्षमेव । तत्रासिक्कपल तावन्निर्वा
पयौववस्मादितिर्कमसाध । इतःपरं परलमेव परममिति साधः । तर्षेवं ज्ञानता
सवा किमिति मनो व विचार्यैव इत्याद्यह्य पुनस्तवर्षेवार्थवार्थवार्थवार्थवार्थवार्थवार्थ
व कथमपि सातकमिच्छाह—प्राप्य इति । मयवती साहस्यवती । ईशरस्यापि
तत्प्राप्येवसाध । कर्षं हि—‘जीवाद्यसापेक्षो हि भगवाद्यवन्ति निर्दिमीते’ इति ।
सर्वकथा सर्वकार्यमिति तस्या सर्वाव्यापिनी । व हि तथा विवा किञ्चिद्वि-

मकरन्दः—स्नेहश्च निमित्तसव्यपेक्षश्चेति विप्रतिषिद्धमेतत् ।

पश्य ।

व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतु-

र्न खलु बहिरुपाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते ।

विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकं

द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ २७ ॥

ततस्ततः ।

माधवः—ततश्च तत्र

सञ्ज्विलासमथ सोऽयमितीव नाम

सप्रत्यभिज्ञमिव मामवलोक्य तस्याः ।

श्वासादिकमपि कार्यं भवितुं प्रभवति । तादृशी भवितव्यता प्राक्कनादृष्टपरिपक्त्ति-
रेव जन्तो प्राणिमात्रस्य शुभमशुभं च विदधाति । यद्वदिष्टसपादने न वयं स्वत-
न्त्रास्तद्वदनिष्टप्रतीकारेऽपि । कर्मवशाद्यद्यदुपनतं तत्तदवश्यमनुभोक्तव्यमित्यर्थः ।
अर्थान्तरन्यासोऽलंकारः ॥ २६ ॥ मकरन्दः—स्नेहश्चेति । निमित्तसव्यपेक्षो
वाह्योपाधिसापेक्षः । स्नेहल्लक्ष्योपाधिकत्वं चेत्येतद्वयमेकत्र धर्मिणि विरुद्धमि-
त्यर्थः । यत्तु भावप्रकाशे स्नेहद्वैविध्यमुक्तम्, यथा—‘मनसो यद्दयार्द्रत्वं विष-
येषु च तत्त्वतः । भयशङ्कावसानात्मा स एव स्नेह उच्यते ॥ द्विधा द्रव स्यान्म-
नस स्पर्शनादर्शनादपि । जतुवद्वहिसस्पर्शादर्शनाच्चन्द्रकान्तवत् ॥ आर्द्रता विशि-
रत्वं यत्सर्वावस्थासु मानसम् । ययो परस्परस्यास्ते तदपि स्नेह ईरितः ॥ द्विधा
भवेत्स्व च स्नेहः कृत्रिमाकृत्रिमात्मकः । सोपाधि कृत्रिम स्नेहो निरुपाधि-
रकृत्रिमः ॥ उपाधौ विनिवृत्ते तु तन्नन्योऽपि निवर्तते । स्नेहः स्वभावजो याव-
द्द्रव्यभावी भविष्यति ॥’ इत्यादिना, तत्सोपाधिके स्नेहे स्नेहत्वोपचारात्स्नेहशब्दप्र-
योग इति मन्तव्यम् । स्वाभाविकस्नेहस्य वाह्योपाधिनैरपेक्ष्यमेवोपपादयति—
पश्येत्यादि । दृष्टान्तमुखेनेममर्थमवधारयेत्यर्थः । व्यतिषजतीति । पदा-
र्थान्भावानचेतनाश्चेतनाश्च । आन्तरो गूढः । कार्यैकसमधिगम्य कोऽपीदन्तया
निरूपयितुमशक्यो हेतुर्व्यतिषजति परस्परं संघटयति । पुनः प्रीतयः स्नेहा
बहिरुपाधीन्वाह्यानि निमित्तानि न संश्रयन्ते । दृष्टान्तमाह—पतङ्गस्य रवेरुदये
पुण्डरीकं विकसति । हिमरश्मौ चन्द्रे चोद्गते उदिते चन्द्रकान्तमणिर्द्रवति । नचात्र
परिदृश्यते वाह्योपाधिः कश्चिद्वदे स्वभावसौहार्दात् । तद्वत्कस्यचित्कृत्रचिदवलो-
कनमात्रेणान्तःकरणं विकसति प्रवीभवतीति स्वाभाविकस्नेहस्य महिमायमित्यर्थः ।
दृष्टान्तालंकारः ॥ २७ ॥ ततस्तत इति । अनन्तरवृत्तान्तं ब्रूहीति शेषः ॥
माधवः—ततश्चेति । तदनन्तरं तत्र तस्मिन्नेवावसरे । सञ्ज्विलासेति ।
तस्याश्चतुरेण विदग्धेन सखीजनेन मामवलोक्य । अथ मदवलोकनानन्तरं स्मितसु-
४ मालतीमा०

अन्वोम्यमेव चतुरेण सलीघनेन

मुक्तास्तवा सितसुधामधुरा कटाक्षाः ॥ २८ ॥

मकरन्दः—(सगतम् ।) कर्म मत्प्रमिश्रापि नाम ।

माधवः—अथ ताः सलीघमुक्ताकरकमकटाक्षितरत्नरत्न्याव
लीकमुक्ताकरकर्मसवित्रमाभिरामभरणसंभरणरणरणायमानमञ्जुमञ्जीर
रणितानुविद्धमेसन्मकटाक्षपकिङ्किणीरणरत्नकारमुसुरं प्रतिनिवृत्त्य 'म-
र्तुदारिके, दिव्या वर्षामहे । यदत्रैव कोऽपि कृत्वा अपि बलम-
स्थिति' इति मामञ्जुलीदकविद्यासेनाख्यातवत्यः ।

वामभुवः वरहसितामृतसाहचर्यमनोहरः कटाक्षा आकृतस्रोतस्य उदिसिद्धेया
अन्वोम्यं मुक्ताः प्रहिताः । मां दृष्ट्वा सितपूर्वक परस्परवक्रोर्कनं ह्यवस्य इत्यपी ।
अथ मामवक्रोर्कनेस्यवक्रोर्कनकिर्या विधिनहि—सप्रसन्नमिहमिषेति । प्रसन्नमिहा
नाम पूर्वोक्तमुत्तम पुरोवर्षिक्यावप्रहिनी षी । सा च परशुद्विज्ञान मया प्रस-
न्नीकृत्वा किमुत्प्रेक्षितेति इवसन्नेन द्योतयति । कर्म स्वैतदुत्प्रेक्षितमिष्यसङ्ग
बीजमाह—सोऽन्वमिषीव धामेति । वाम प्रसिद्धो । यो माळतीवीवितवत्समो
माधवो नाम प्रसिद्धः सलीघमकटाक्ष स एवावमिषीव ततोदन्तासावच्छेद
प्रसन्नमिषोत्प्रेक्षाबीजम्, तस्मापि तद्विरसन्वामिष्यपक्यस्य तथापीममावात् । ज्ञान-
कारस्य अप्रसन्नसात् सोऽन्वुत्प्रेक्षित एवैतीवसन्नेन सूचयति । तदपि कर्तु-
मुनीवमिष्यासङ्ग स्फुटं तद्विज्ञमाह—सप्रसन्नमिषेति । भुवोर्विद्यासो विज्ञेयः ।
योऽस्मान्मिर्मर्तुदारिक्यावित्तपोरो माधवो नाम गोपीशु प्रसन्नमेव स एवावमिषे-
क्यावैषोतिह्य वैद्यामूलोत्तममनचातुरी उत्सृष्टं यथा भवति तथा पूर्वोक्त-
तकपुरोवर्षिककटाक्षवत्तदेदन्तामिन्वदिक्य भूषेद्य पश्चात्तान्मिवयक्यसात्प्रेक्ष्यात् ।
तेन तथा ततोदन्तावच्छेदनेवासाधारण्यमेव मद्रिपवा तासां प्रसन्नमिष्यमूर्धिते
कर्म । माळिकमकरन्दः ॥ २८ ॥ मकरन्दः—स्वगतम् । कट्यामिति । तामेति
समावनायाम् । अथमुत्तपूर्वं कर्म तासां प्रसन्नमिष्यसंभव इति नितर्कः । इत्वं वरम
गर्तं विहितव्यम् । अन्वया मापवेनोत्तरस्य वचन्यतापतेः । माधवः—अद्येति ।
अमन्तरे तस्मा पुरत एव मत्समीपमागतायाः परिचारिका मां दृष्ट्वा प्रतिनिवृत्त्य
पश्चात्तमकटाक्षौ तस्यै । अङ्गुत्य एव इत्यपि । अङ्गुलीया इत्यत्ररूपं करस्य
कमल्यस्य द्योतयति । तेषां विद्वंसोऽप्राम्बकक्षितकिया तेन मां कथितवत्याः ।
कर्म प्रतिनिवृत्त्यैषापेक्षया श्रीमि किनामिष्येवयानि । तत्र सलीघं लीक्या उदितं
यथा भवति तथा । लीक्य वामापाङ्गव्यापारैषामीद्यार्बलुकरवम् । यथा— यथो-
मधुरवागत्रचिद्वैः श्रीमिषोविषेः । प्रियाङ्गुकर्यं लीक्य सा सप्तश्रीपुंसवोरपि ॥
उतास्य उभयाः करकमकटोक्ताक्षिका कर्मप्रकारिताङ्गुलीकरतच्छूनपरस्पर
स्पर्शने देव तरका वक्रवावली कङ्कभेतिर्वैवा ज्ञातया । अथवा सद्रिमा मत्तव
ये कर्मसंघासोर्षा विप्रमो विक्रियमयं मनोज्ञा वदित्यद्वयमिदं वरवत्तवर्ष

मकरन्दः—हन्त, महतः प्रथमानुरागस्योद्भेदः ।

कलहंसः—एदाणं सरसरमणिजाणुवन्धिणी वखु इत्थिआ-
कहा ।

मकरन्दः—ततस्ततः ।

माधवः—

अत्रान्तरे किमपि वाग्बिभवातिवृत्त-
वैचित्र्यमुल्लसितविभ्रममायताक्ष्याः ।

तद्भूरिसात्त्विकविकारमपास्तधैर्य-

माचार्यकं विजयि मान्मथमाविरासीत् ॥ २९ ॥

१. अनयोः सरसरमणीयानुवन्धिनी खलु स्त्रीकथा ।

तेन रणरणायमान मनोज्ञ यन्मञ्जीरं नूपुरं तस्य रणितेन शिञ्जितेनानुविद्ध सभिन्नो
य काञ्चीदामनिविष्टध्रुवघण्टिकारणरणत्कारस्तेन मुखरं यथा स्यात्तथेति । किमि-
त्याख्यातवत्य इत्यपेक्षाया भर्तृदारिके दिष्ट्या भाग्येन वर्धोमहे । यस्मादत्रैव प्रदेशे
'या लतान्विष्यते सैव लमा सप्रति पादयो 'इति रीत्या पुरत एव कोऽप्ययम् । असा-
विति साक्षाभिर्देष्टुमनुचितत्वात्प्रच्छादनाय सामान्योक्तिः । कस्या अपील्यत्रापि
तवेत्यनौचित्याद्भूदोक्तिः । बल्लभो दयितस्तिष्ठतीति । केचित्तु स्त्रीलिङ्गमप्ययुक्तं
मन्यमानाः 'कस्यापि' इति पठित्वा जनस्येति व्याचक्षते ॥ मकरन्दः । हन्वेति
हर्षे । महतोऽतिप्ररूढस्य पूर्वानुरागस्योद्भेद प्रकाशः । प्रतिभातीति शेषः ।
उद्भेदो नाम मुखसध्यङ्गम् । यथा—'उद्भेदो गूढमेदनम्' इति ॥ कलहंसः । अनयो
सरसरमणीयानुवन्धिन्यविच्छिन्ना स्त्रीकथा । वर्तत इति शेषः । मकरन्दः—
ततस्तत इति ॥ माधवः—अत्रान्तर इति । अस्मिन्नवसर आयताक्ष्या-
स्तस्या मान्मथमाचार्यकम् । मन्मथ एव हि कुमारीजनस्यात्यन्तापरिचिततादा-
त्मिको दीयमानविविधविलासशिक्षायामाचार्य । तस्याचार्यकमाचार्यभावः ।
'शोषधाद्गुरुपोत्तमाद्गुम्' । विविधशृङ्गारचेष्टाशिक्षाप्रावीण्यमाविरासीत्प्रादुरभूत् ।
कीदृशम् । वाग्बिभवातिवृत्तवैचित्र्यमुक्तिप्रकारसर्वस्वोल्लङ्घिविचित्रभावम् । अत एव
किमपि विशेषतो निर्देष्टुमशक्यम् । उल्लसितो विभ्रमो यत्र । विभ्रमः शृङ्गारचेष्टा-
विशेषः । यथा—'वागङ्गसत्त्वाभिनयभूषास्थानविपर्ययः । खरया कल्पितोऽमीष्टद-
र्शने यः स विभ्रमः ॥' इति । तन्मनसैव केवलमनुसंधीयमानं भूरिसात्त्विकवि-
कारं प्रचुरतरस्तम्भादिसात्त्विकभावम् । सात्त्विकभावादिर्यदुक्तम्—'तद्भावभावनं
येन भवेत्तदनुकूलतः । तत्सत्त्वं तेन निर्वृत्ता सात्त्विका इत्युदीरिता ॥' यथा—
'स्वप्न स्वदेवोऽय रोमाश्च खरमेदश्च वेपथुः । वैवर्ष्यमश्रु प्रलय इत्यष्टौ सात्त्विका
मता ॥' इति । अपास्तधैर्यमन्योन्यदर्शनादुभयोरप्यपाकृतचित्तस्थैर्यम् । विजयि
जयशीलम् । कुत्राप्यकुण्ठितप्रसरमिति । अत्र परिपूर्णशृङ्गारानुभवनिबन्धना-

ततश्च ।

स्तिमितविकसितानामुत्सङ्गुत्तानां
 मसृजमुकुलितानां प्रान्तविस्तारमाह्वाम् ।
 प्रतिनयनविपाते किञ्चिदाकुञ्चितानां
 विविधमहमूर्धं पात्रमाञ्जोक्तितानाम् ॥ ३० ॥

तद्विहितमोहाद्येवादिभ्यमित्थारिप्रक्षीतेराकम्बनोदीपवमिमावर्धमिषावपूनीं एतद्वार
 सन्निः । परिकरवाक्यप्रकारः ॥ २९ ॥ ततश्च विरक्तप्रवृत्तस्य गतीवशाः पूर्वात्
 रागस्य दम्बविकल्पप्रसरणसंवातोपवितस्य जीवितसर्वैक्यममानस्य तस्मैव सत्क-
 म्बवमिमावर्धं चासुखाद्यन्मोक्षक्याङ्गमिर्भामावस्तुत्पूरणं सुखाकरकरस्तस्यैव
 क्षीरघातप्रसापूरितान्तरतया परिपूर्णकम्बोक्त्वाभ्यायेन सुदुर्बलित्वकण्ठो निरति-
 शयपरिषोकारिमर्धं रघतामापमस्य तद्व्यञ्ज्या इव प्रथमासुभाभभूताः स्थारद्वयो
 महाकम्बन्याः प्रातुराद्यकिस्याह—ततश्च । स्तिमितेति । अहमाञ्जोक्तितानां स्थार-
 दद्विविधेषां विविधं पात्रममूर्धम् । प्रधाद्व्यञ्जिता कम्बता द्वाङ्गिणी मम्मन्वा-
 सवा । निषकन्तुत्तानां च एतद्वारे दद्विरिभ्यते ०' इति । तद्विधेयं वर्धयित्वा
 निश्चिति—स्तिमितानामुत्सङ्गुत्तानामन्तरमेव पुरोवर्तिनि मयि निषका वर्धयन्मैव
 तत्रैव निषये निष्कानाम् । स्तिमितं नाम स्थारदद्विविकारः । यथा—'कमोव
 एत वास्मेत नचस्तिमितमुच्यते' इति । ततो विकसितानां निषपयताश्चेन्निसो
 यम्यसिभाम् । विकसितदद्विविकारो यथा—'विकसितं पद्विषये निषेपमवमाहते'
 इति । अतो निषकास्तादृक्त्वात्प्रमावमयोक्तवन्ती किञ्चित्तुच्छुत्तमतीं चतुराङ्ग-
 मूर्धनीद्विधा मूर्ध्ना विभाम् । चतुरं नाम चूर्ध्वम् । यथा—'चतुरं किञ्चित्तुच्छुत्ता
 म्मूर्ध्ना रचना मूर्धो' इति । प्रथमाकम्बन्यामेव दद्विविकार इत्यत्र । यथा—
 'प्रथमं तद्विषयव्यञ्जितं धरिमतं च यत्' इति । अतो मसृजमुत्सङ्गुत्तानामप्येककम्ब-
 वाम् । मसृजदद्विविकारो यथा—'मसृजं तद्वु विधेयमसृजमक्यावितम्' इति । ततो
 सुखपातप्रसङ्गमुत्सङ्गुत्तानामुत्सङ्गुत्तानाम् । सुखुत्तित्वा दद्विरनेनोक्तं । सुखुत्ति-
 ताकम्बं दद्विविकारो यथा—'सुखुत्तित्वादिद्वयमात्रा सुखुत्तौर्ध्वपुरोधिम्बता । सुखो
 म्मीकितवात च सुखुत्तं दद्विरिभ्यते । दद्विर्मुत्तित्वा सप्रसङ्गविषयं वर्धते ०'
 इति । अनेन निष्कृतिवाक्यदद्विविकार इत्यत्रः ॥ विकृतित यथा—'यापत्रवस्य संकोचो
 विकृतस्तपरस्य च । यथा दद्वेर्द्विषये तद्विकृतितमुच्यते ०' इति । ततो सुवर्धते-
 वस्तुहवा प्रान्तेऽप्राद्वेये विस्तारमात्रां विधत्वराम् । सम्मयकिञ्चनिययानामि
 ति यावत् । अत्रादद्विर्द्वि तत्रैव निषयन्ती सम्मयिषयन पद्विचिन्वति । अनेन
 विस्तारो घट्टयेति दद्विविकारद्वयमुच्यम् । यथा—'वेनाकिञ्चो हि निषयदद्वि
 द्वापेति कम्बते । मूर्धोमूयः एतदा यत्र दद्वेष्टात्घट्टुर्द नवेत् ०' इति । ततो
 प्रतिनयनस्य तद्ववञ्जोक्तानां दद्विविषय मन्त्रेण विपात आभिमुक्त्येव बुगपद्वयस्त्वाने
 कम्बता किञ्चिदाकुञ्चितानामीवत्सङ्गुत्तितानाम् । संकुचितं नाम दद्विविकारो यथा—
 'अपात्रमापसंकोचो यत्र संकुचितं नवेत्' इति । बहुवचनैव घातवाहिव्यायेन

ततश्च ।

अलसवलितमुग्धस्निग्धनिष्पन्दमन्दै-

रधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारैः ।

हृदयमशरणं मे पक्षमलाक्ष्याः कटाक्षै-

रपहृतमपविद्धं पीतमुन्मूलितं च ॥ ३१ ॥

प्रवृत्तिप्रतीतेर्लौलाख्यो दृष्टिविकार उक्तः । यथा—‘धारावाहिकसचारो यस्य तल्लोलमुच्यते’ इति । विविधपदेनान्यानपि मधुरसामिलाषसोत्कण्ठितसोत्सुकसमन्मथप्रणयिप्रेमगर्भविकोचललितकोमलमुखान्शृङ्गारदृष्टिविकारविशेषान्सगृह्णाति । तल्लक्षणानि विस्तरभयात् लिखितानि । परिकर एवालंकारः ॥ ३० ॥ इदानीं तादृगवलोकनपात्रमभूवम् । तस्मात्पुनस्तादात्मिकीभवस्थामाह—ततश्च । अलसेति । पक्षमले अतिसान्द्रपक्षममाले अक्षिणी यस्यास्तस्याः कटाक्षैः ‘अपाङ्के तारभक्षेपः कटाक्ष इति कथ्यते’ इत्युक्त्वलक्षणैर्दृष्टिविशेषैः पूर्वोक्तैर्मे हृदयमशरणं सत्तदा मम पारवश्येनाकिञ्चित्करत्वादन्येन च रक्षणस्याशक्यत्वात्तदभावाच्च रक्षितारमलभमानं सत् । अपहृतं बलादाच्छिद्य गृहीतम् । कटाक्षाणां मनोहरत्वात्तदा मनःशून्य इवाभवत् । प्रमुषितमतितात्तत्सौरपहृत्य तदपविद्धमतितीक्ष्णत्वात्तेषां नाराचैरिव विक्षतम् । निशितशलाकाप्रकृतरन्ध्रमिव व्यथामन्वभूदित्यर्थः । ततश्च सतप्तमदनाराचकल्पत्वात्तेषां तदपवेधेन द्रवीभूय तत्रैव धाराजलन्यायेन विलीनत्वात् पीतमिव । यथा पीतं सलिलादिकं पातुरन्तर्विलीयते, एवं कटाक्षेषु मन्मनो विलीनमित्यर्थः । ततश्च तैर्मक्षीयहृदयालवाले लीनस्यापि मनसः पुनरङ्कुरोदयशङ्कया तदुन्मूलितमुत्त्वात्तमूलं कृतम् । अपुनरङ्गवयोग्यं कृतमित्यर्थः । मनःपारवश्यातिशयोक्तिः । कविना प्रौढशुत्कर्षादेवं निरूपितम् । केचित्तु—विदग्धो यथा कश्चिन्नालिकेरतरोस्तत्फलमपहृत्याय श्लेनापविध्य सरन्ध्रं कृत्वा तदन्तःसलिलं निपीय तदन्तःसारमुन्मूल्य भक्षयति, एवं कटाक्षा अपि माधवादेव तरोर्मनःफलमपहृत्य गाम्भीर्यधैर्यादिना दृढत्वात्प्रथममपविध्य सक्षतं कृत्वा तदन्तर्गतं लज्जाविनयविवेकादिकं क्षतविवरनिर्गतं निपीय तावताप्यतृप्तत्वाच्चैतन्यलक्षणं मूलमुन्मूल्यात्प्रसन्निलेवं नालिकेरफलसमाधिरुकेति व्याचक्षते । कीदृशैः कटाक्षैरिष्यत आह—अलसेति । अलसाः प्रथमपातिता । पुरतः प्रसारिता पुरोवर्तिनि मध्येव निपातिता । पश्चाद्विभाव्य द्रीढयेव प्रतिनिवृत्ता । अलसादय शृङ्गारदृष्टिविकाराः । तत्रालसं यथा—‘अलस तदभीष्टार्थाद्भीडाद्यैर्यन्निवर्तते’ इति । ततो वलिता पुनर्दर्शानोत्कण्ठया तिर्यगुदञ्चिता । वलितं यथा—‘वलितं तन्निवृत्तस्य भूयस्त्वस्त्रावलोकनम्’ । ‘व्यस्रं तिर्यगुदञ्चितम्’ इति व्यस्रलक्षणम् । ततो मुग्धा सव्याजभावगर्भस्वभावाः । मुग्धं यथा—‘स्वभावालोकितां मुग्धं भावगर्भमपि च्छलात्’ इति । ततः स्निग्धा स्नेहपर्यायरतिभावाः नुविद्धा । स्निग्धा दृष्टिर्यथा—‘स्निग्धं यद्रतिभावेन स्नेहप्रायेण सयुतम्’ इति ।

अहं तु तस्याः सर्वाकारहृदयंगमाया संभाव्यनामखेहरसेन संनि-
 पिना विधेयीकृतोऽपि पारिप्लवस्वभात्मनो निहोतुकामः मादभस्तुतल
 बहुकृपुष्यदानो यथाकर्षचिद्वशोर्षं प्रथितवानेव । ततो मित्थितवे
 प्रपापिर्षवरभ्रामपुरुषपरिवारा गजवधूमारुह्य नगरगामिनं मार्गमि-
 न्दुवदनाककृतवती ।

यान्त्या मुहुर्वल्लितर्कपरमानन त

वाहृत्तुस्तस्यतपन्ननिर्भं बहुस्त्या ।

ततो निष्पन्ना विववाहम्भत्र अयि न चकम्तः । निष्पन्व यथा—'निष्पन्वं तव-
 दम्भत्र दद्यान्ते स्वम्भते क्वचित्' इति । ततो मन्वा विववाहन्तरागमनास्तुष्ट्याः ।
 मन्वराहृदिनेनोक्ता । यथा—'मन्वरा मन्वसंचारा' इति । अमिर्कं निष्पन्ना-
 कर्षव्यतिरिक्तस्य रसेनम्भनाहुदीपनाद्विद्यारं रसमाशोन्मुक्तत्वमुपबबत् । अन्तःकर
 भयतो निष्पन्नोऽहृतरसस्वामी । तेन श्लेरः स्फुरत्यस्यप्रमिद्विस्तृप्तताप
 येषां ते तद्योक्ताः । श्लेरं यथा—'प्रस्फुरत्यस्यतारं यत्तस्मेरमिति कम्भते' इति ।
 इवमेव निष्पन्नास्यविष्णु विधित्वाकथा इति । यथा—'विष्णवोऽहृताप य
 हृद्योमनपुत्राविता । समा निष्पिता इतिविधिता निष्पन्ने स्थिता ॥ इति । अत्र
 कदाचैवकमीरुमावैवात्कारकस्य काष्ठां प्रसन्न गाभयनिवस्य एतिमावस्य
 तत्तमुचितम्भितारिणां प्रतीतेः माधवस्यान्वपहृतमिष्णवित्वा माळकमुद्रागोचर
 प्यहृत्तुगगतमित्तव्यमिष्णवित्तुचित्तुमावप्रतीतेः पुपपदन्वोम्भाकम्भयद्व्य-
 ररत्तव्यतिः । अत एव बीजस्य परस्परानुरागस्य परिनिष्पत्तेः परिम्पाद्यो नाम सुख
 संभ्रममुत्कं मयतिः यथा—'तमिष्पतिः परिम्पाद्यो' इति ॥३१० अहं स्थिति ।
 चर्षेराक्षैरववसंस्थापद्यिक्त्वासात्रकन्नामिमिमीनोहृत्वाहृत्वाः संभावितः पूर्वो-
 चमद्रोचरद्विधित्येषैः संभाव्यमानः जेह एव रसो रसवीजसाधनं तेन संनिपिना
 मत्प्रमीपावस्थानेन विधेयीकृतो वसीकृतोऽपि । अन्यत्रोचरतेमिष्णव्यापारोऽपि ।
 आरमयः पारिप्लवत्वं धैर्यंभ्रं परेन्वो निहोतुं कामो यज्ञ इ । पूर्वोपच्यन्तस्य केचर
 वाक्ताः श्लेषं कर्षविद्वयमनस्कृतवादि निष्पन्नेव प्रथितवानेव । ततो मित्थितवैरेष्यादि
 वाचयार्थः स्पष्टः । मन्वोयार्थं तु निराहपच्यन्तपूर्वमन्वमन्वकमिष्णवत्तमन्वत्तम
 स्याहृत्तमिष्णुमिष्णवत्तमन्वोर्गं भाभूतिभि भावः । यमवद्यमये य तथा हृत्तमन्ववत्
 प्राणधारणं प्रसाधानिष्पन्नवयाह—'यान्त्येति । यान्त्या मन्वत्तस्या यमवद्यमये-
 ऽपि मन्वत्तैर्नैतत्तुष्णैव वल्लितर्कंभरे परिवर्तितमीवम् । अत एवाहृत्तमन्वत्तमन्वमिष्ण
 कुमुमन्ववन्नाहृत्तमिष्णवपुष्णरीकसहृत्तमानर्नं बहुस्त्या तथा पस्मभ्यवत्वा क्लिते
 यपि बहुतु कदाचैतु वीरप्रतस्थापानिष्पत्तवोवस्त्रेऽपु वधिरैकः कदाचो वैद-
 ग्मम इवमे गार्द हर्कं निराहो निवार्यं हृदवमन्वाःप्रवैधित इव । पाडमिष्णनेव पुषद
 दरेनाद्यवत्वं गृहवति । रवर्कंभमतपिष्णवीमपि तमेव वर्तनाम्बोऽन्ताःस्यमिष्ण
 व्यवयतीति भावः । मन्ववो भग्नी तामेव बहुकृत्यापाराव तारुत्तमेव नात्थं

दिग्धोऽमृतेन च विषेण च पक्षमलाक्ष्या

गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः ॥ ३२ ॥

ततःप्रभृति

परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः

पुनर्जन्मन्यसिन्ननुभवपथं यो न गतवान् ।

विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनो

विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च तापं च तनुते ॥ ३३ ॥

मन्मनसि लक्ष्ये कदाचिदप्यनुद्धरणीय निखातवानिति समाधि । कीदृश कटाक्ष ।
अमृतेन विषेण च दिग्ध । पतनसमये निरतिशयानन्दजनकत्वादिदानीमपि जी-
वनहेतुत्वाच्चामृतेन दिग्ध । दुर्विषहविप्रयोगवेदनाहेतुत्वाद्विषेण दिग्ध इति द्रष्ट-
व्यम् । अनेन विधानं नामाङ्गमुक्तम् । यथा—‘विधानं सुखदु खकृत्’ इति ।
निखात इवेति तीक्ष्णतया कटाक्षस्य नाराचलसभावनात् । उत्प्रेक्षालंकार ॥ ३२ ॥
तत इति । परिच्छेदेति । तत्कटाक्षनिखातमारभ्य कोऽपि विकारो वैकृत ।
अन्तरमन्तकरणं जडयति प्रतिपत्तिशून्यं करोति । तत्रैव तापं च कुरुते सताप-
यति । जाड्यसञ्चरयोर्मदनावस्थयोरियमुक्ति । तत्र जाड्यं यथा—‘जाड्यमप्र-
तिपत्ति स्यात्सर्वकार्येषु सर्वदा । इष्टानिष्टं न जानाति सुखदु खं न वेत्ति च ॥ प्रश्ने
न किञ्चित्प्रब्रूते न शृणोति न पश्यति । हाहेति भाषणाकाण्डहुंकारमिथिलाङ्गता ॥
कार्श्यवैचर्यनिश्वासस्तम्भस्पर्शानभिज्ञता । एते जाड्यभवा भावा मीनकेतनमा-
निता ॥’ इति । सञ्चरो यथा—‘अविषहो मनस्ताप संञ्चर परिकीर्तित ।
येनाङ्गारनदीमध्ये विलुठभिव भाव्यते ॥’ इति । किं च जाड्यमतिशीतलद्रव्यस-
श्लेषात्स्तब्धत्वम् । तेन जडयति । अतिशैत्यात्स्तब्धयति । तापं च तनुत इत्युक्ते
विरोधप्रतीति । शैत्यत्वभावस्य तापहेतुताविरोधात् । परिहारस्तु चलितप्रीचा-
चलोकनस्य द्वेहसूचकत्वात् । गाढानुरागामृतानुलिप्ततयेदानीमनुसवीयमानोऽपि ।
अमृतनिमग्नमिव कटाक्ष करोति । पुनस्तत्प्राप्तिनैराश्रयप्रतिपादनेन विचिन्त्यमानो
विषमिव व्यथयतीति । तेन विरोधाभासोऽलंकार । कीदृशो विकार इत्यत
आह—परिच्छेदेति । इयानेतावानित्यवधारणात्मकं ज्ञानं परिच्छेद । तदतीत-
स्त्वदविषय । तथा सकलवचनानामभिधालक्षणादिसर्वप्रकारशब्दव्यापाराणाम-
विषयोऽगोचर । अनेन विशेषणद्वयेन बाह्यनसयोरगम्यत्वमुक्तम् । न चासौ पूर्वा-
नुभूतेन केनचिदपि विकारेण तादृगयमित्युपमातुं शक्य इत्याह—पुनरिति । ज-
न्मान्तरे किमनुभूतमिति न ज्ञायते । प्राग्जन्मवृत्तस्याजातिसरैरस्मरणात् ।
अस्मिन्नु जन्मनि पुनर्नैत पूर्वमीदृशो विकारोऽनुभवपथमवतीर्णो येनायमुपमीये-
तेति भावः । तथा विवेकस्याज्ञानविरोधिनः शास्त्रश्रवणादिजन्मनो विज्ञानस्य प्रकर्षेण
ध्वंसादत्यन्तसमुच्छेदादुपचित प्रवृद्धो यो महामोहो दृढो अमोऽविद्या तेन
गहनो विषम इत्यर्थः । अनेन चोन्मादो नाम मदनावस्था सूचिता । यथा—

अपि च ।

परिच्छेदव्याक्तिर्न भवति पुर स्वेऽपि विषये

भवत्यम्भस्तेऽपि स्मरणमतमामावविरसम् ।

न संतापच्छेदो हिमसरसि वा चन्द्रमसि वा

मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति च किमप्यात्मिस्तति च ॥ १४ ॥

कलहंसः—'दिङ् क्लृ एसो कण् वि अञ्ज अवहरिदो । अवि
नाम माल्दी एव सा हवे ।

१ दृढं क्लृत्वेव क्वाप्यघापाहताः । अवि नाम माल्स्त्वेव सा भवेत् ।

ठन्माहो विरहोत्थो न अतस्मिन्नाहतामहः । सर्वावस्थासु सर्वत्र सर्वथा सर्वथा
मनः ॥ उद्वृत्तं तत्कथास्यहि प्रवेष्टीकथयितव्यम् । दीर्घं सुदुर्बिभसि तिष्ठन्ति
मिषेस्यः ॥ विहारकाले इति क्लृत्ति प्वावति क्षमम् । अन्वति स्वन्ते ल
स्मिन्हसति स्तीति मुह्यति ॥ इत्यमुष्माहना भावाः अविता वाज्यकोमिरेः ॥ इति ।
एतेरेव विद्येयैः श्लोऽपीति व्याख्यातम् ॥ १३ ॥ इत्यामीयस्य विष्करस्य कानोप्यनु
मवाधापरिच्छेदा इत्याह—परिच्छेदव्याक्तीरिति । पुरःश्लेपीमित्रसंमिक्षे
प्रह्वययोग्ये विषये परिच्छेदेन श्लोऽर्धं पद्येऽर्धमिषयवारवात्मकेन सम्बन्धमभै-
व कृता अविमिष्यात्स्वत्र स्फुरणं तज्जम्बं प्राकम्ब वा न भवति । अनेन मन्वो
विष्करोपहृतजाबहुतप्यवस्वानेन बाह्यार्धप्रमावामन्वापार उच्यते । अस्तेऽपि न
सम्बन्धाभिमत इत्याह—भवतीति । अन्वम्भस्ते संज्ञापारतो पृथीते कदाचिदनु
मनो न संस्कारमाह्वयत् । आक्षिप्तो वा संस्कारो वाक्यमात्मात्करानिच स्पृति
अनवेदपि । पुनर्दृष्टीते क्लृत्ति इतरं संस्कारावावाचयत्युमव स्पृष्टा भावम् ।
इह पुनरम्भस्तेऽपि विषये न पवातुमर्षं स्पृतिरूपवते विद्यमानेष्वपि उद्वेगसु
वर्षेनासिनु संस्कारोद्भवकारमेतु । प्रत्युत शोपनवावतमामावेनातज्जम्बेन विरहं
विपर्येय करणं भवति । अविदपि पूर्वोक्तमूले करणं नोत्पद्यते । अपि तु स्पृति
विपर्येय एवैकैः । किमस्मिन्नुपारवाप्यां च चन्द्रमसि वापुतमनस्यैरे संता
पच्छेदो न भवति । कैवापि विदितस्त्वैवाभिर्वापवात्संतापो व निवर्तत इत्यर्थः ।
तेन सत्ता न अकिञ्चिदपि वैश्लोपचारे प्रवृत्तित्वमिति भावः । तथापि मनो
निष्ठा निर्वहणेन क्लृम् । क्विद्वर्षमनुसंधातुमुपकम्ब मध्य एव तज्जम्बतविष्क
रवात्कम्बतनिर्वहणासमर्षविष्करी । तत्र हेतुमाह—भ्रमति चेति । अविद्वन्ने
न कर्षं तिष्ठतीत्यर्थः । 'अव्यति च तार्प च तज्जम्बे' इत्युक्तयोरेव अन्वसंतापयोरे
तद्विषयवमिति प्रवृत्तम् । विरोधामास एवाकम्बरा । अतिवर्षोक्तिर्वा ॥ १४ ॥
कलहंसः—दृढं क्लृत्वेव क्वाप्यघापाहताः । अवि नाम माल्स्त्वेव सा भवेत् ।
दृढं क्वा अतितान्तरवातामपि न चहते तथा । क्वाप्यघ वात्रासमये अन्वपवप
सितया । नामा हि क्लृत्वेः प्रथमतोऽप्ये प्राचक्षीच्छेपावाः । यथा—'माता पुर

मकरन्दः—(स्वगतम् ।) अहो अभिपद्मः । तत्किं निषेधयामि
प्रियसुहृदम् । अथवा ।

मा मूसुहृत्खलु भवन्तमनन्यजन्मा

मा ते मलीमसविकारघना मतिर्भूत् ।

इत्यादि नन्विह निरर्थकमेव यस्मि-

न्कामश्च जृम्भितगुणो नवयौवनं च ॥ ३५ ॥

(प्रकाशम्) वयस्य, अपि विदिते तदन्वयनामनी ।

स्कन्दनमुत्सवो वा स्वप्नोऽयं चित्रं रतिसंकथा वा । भवन्त्युपायाः प्रथमावलोकने
यूनोर्यतो घृद्धिमुपैति रागः ॥' इति । अपहृत-स्वायत्तचित्त-कृत' । सा एत-
च्चित्ताकर्षिणी । अपिनामेति सभावनायाम् । मालखेव सभाविता । तस्या एवैतद-
भिलापगोचरतायोग्यलावण्यशालिलादिति भावः ॥ मकरन्दः—स्वगतमिति ।
अथाव्यर्थप्रयोगे स्वगतमिति प्रयुज्यते । तदुक्तम्—'अथाव्यर्थव्यमेदेन द्विधा
वस्तु प्रकीर्तितम् । सर्वत्र नियतस्येति श्राव्यं च द्विविधं स्मृतम् ॥ अथाव्यं स्व-
गतं तत्र प्रयोज्यं स्वगतं त्विति । सर्वश्राव्यं प्रकाशं स्यात्प्रकाशमिति तद्वदेत् ॥
श्राव्यं तु नियतस्यैव नाव्यधर्ममपेक्ष्य च । द्विधा विभज्यते तत्र जनान्तमपवारि-
तम् । त्रिपताकाकरेणान्यानपवार्यान्तरा कथाम् । अन्योन्यामभ्रणं यत्स्यात्तज्जना-
न्तिकमुच्यते ॥ रहस्यं कथ्यतेऽन्यत्र परावृत्त्यापवारितम् । वस्तुनिर्वाहकत्वेन नाव्य-
धर्मप्रसङ्गत ॥' इति । अभिपद्मोऽभिनिवेशः । अपूर्वोऽयमेकपदे चित्तासङ्गप्रकपे
इत्यद्भुतावेशात्परिभावनं नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति । 'परिभावोऽद्भुतावेशः' इति ।
तत्किमिति । इत्यमिदानीमस्योन्माददशा वर्तते । तेन समनन्तरदशोपनिपाता-
त्पूर्वमेव किमेनमस्मादभिपद्माश्रितवारयामीति स्वात्मन्येव वितर्कः । एवं वितर्क्य
निवारणमशक्यमिति निर्धारयति—अथवा । मा मूसुहृदिति । अनन्यजन्मा
स्वचित्तैकयोनिः । कामो भवन्तं मा मूसुहृन्न मोहं प्रापयतु । आशिपि लुब्धः । तव
मतिर्मलीमसो मलिनस्त्रिवर्गप्रत्यनीकत्वाश्रिन्दितो यो विकारो मन्मथाभिपद्मस्त्वेन
घना सान्द्रतरा छन्ना मा भूदित्याद्युपदेशजातमिहैवमवस्थेऽस्मिन्निरर्थकमकार्यका-
रित्वाश्रिफलम् । नन्वित्यात्मन एवावधारणे । निरर्थक्ये हेतुमाह—यस्मिन्माधवे
कामश्च जृम्भिता सजातजृम्भाः प्रत्यप्रव्यक्तनिद्रा विजृम्भमाणगुणा विरहिजन-
प्राणहारिणो व्यापारा यस्य तथाभूतो वर्तते । यौवनं च प्रथमविवेकप्रमोषणा-
दिधर्मकं वर्तते । तस्मान्नेदानीमस्य किञ्चिदप्युपदेष्टव्यमस्ति । पाटञ्चरल्लुण्ठितसर्वस्वं
पथिकं प्रति 'चोरभूयिष्ठोऽयं मार्गः, तस्मान्नेन पथा गन्तव्यम्' इत्युपदेशवद्बुधैव
घलवन्मन्मथाकृष्टमानस प्रति मदनवशगो मा भूरित्युपदेशोऽतीतकालज्ञाक्षर्य एव ।
यदाह—'यो हि मूयाद्भुक्वन्तं मा भुक्था इति किं तेन कृतं स्यात्' इति
॥ ३५ ॥ एवमात्मन्येव निषेधाशक्यता निर्धार्य तदभिलषितसंपादनेनैव तदुपद्रवं
परिजिहीर्षुरानुकूल्यमवलम्ब्य पृच्छति—प्रकाशमिति । वयस्य, सा तावत्त्वदु-

माधवः—भूयताम् । अथ सत्त्वा करेणुकाधिरोहणसमय
एव सतः सस्त्रीकृदम्बकप्रवृत्त्यसमा वारयोविद्विज्जम्बक कुसुमापन
यक्रमेण नेदीवसी भूत्वा प्रजन्म्य कुसुमापीडव्याजेन मामेवमुक्क-
वती—‘महाभाग, सुच्छिद्यगुण्यसमा रमणीय एव संनिवेशः । कुतूह-
लिनी च नो मर्तृदारिकास्मिन्वर्तते । तस्मानभिनवो विचित्रः कु-
सुमेपुष्पापारः । उन्नयतु कृतार्थता वैदग्ध्यस्य । फलस्तु निर्माभरम-
णीयता । समासाद्यतु सरस एव मर्तृदारिकायाः कण्ठावसम्बन्धनम
हार्थताम्’ इति ।

पर्यन्तुरकेति सङ्कुचन तथेद्यमिच्छेपेव इत्यम् । कश्चिन्कुचे वाता संभव्यतेना वा
किं नामवेवा किञ्चेतदितः परं इत्यम् । तस्यावनाय सत्त्वा कश्चिन्विद्विज्जितमिति
प्रमः ॥ माधवः—भूयतामित्यादि । विज्जम्बक कुसुमापनयस्याजेन वि-
ज्जम्बं कृत्वा । कुसुमापनयक्रमेण तान्नुपविनोमि । तानि तानीमेवंक्रमेण येदीवसी
भूयः संनिश्चिता भूत्वा कुसुमापीडव्याजेन प्रजन्म्य शिरशि सगन्धनव्याजेन उन्न-
यतदपद्रितकरकमकसंपुरा नमस्तुभ्यम् । नमस्कारेण समर्तृदारिकायास्तमेव मर्तेति
तथा सूचितम् । यामेवं वक्ष्यमाणमुक्कवती । सा तावत्पूर्वमेवावस्येति तासि सुष्वा-
न्मावस्य सवैकककौकसं इत्यवती सती निपुणं वस्तुमुपक्रमते—महाभागे
त्यादि । महान्नायो भाषणेवं यत्न । ‘रूपनागभागेभ्यो वेदाः’ इति सार्धं वेदव-
स्यविधानाङ्गा एव भाषणेयम् । आकृतिमिच्छेपेपैशोपकम्बकमात्रमहाभारतादि-
द्यैकैर्भैः । एव संनिवेशः कुसुमसंनिवेशनप्रकारः सगिररचवावैदग्ध्यं सुच्छिद्यगुण-
यसमा सुसंश्रितप्रमिभमत्सुप्रसैन रमणीयो मनोहरः । कुतूहलिनी वास्मिन्विरग्वा
शिष्टये कुसुमदामविरचवाविच्छेपे वास्माकं मर्तृदारिका । मूर्तिरसोत्तमास्य उन्न-
तुत्पलातस्तुतापि मर्तृदारिकेत्युच्यते वस्तुमावसुचन्याय । तस्मानभिनवभूतावाम
मिनवोऽन्मत्रादपूर्वो विचित्रमस्तकारकाटी कुसुमेपुष्पिये व्यावाये मास्यमव-
नाकमोऽक्षि । स्वयमस्मां कुसुमरचवावामिच्छयेमासाधारणी प्रसिद्धिमुपस्था स
वैदग्ध्यसरसं भवतो मास्यप्रवचकौसकमुपक्रम्यैदानीं कौतुकाव्यन्तमानसा वर्तत
इत्यर्थं । तत्तस्मात्त्वरीयस्य वैदग्ध्यस्य कुसुमदामरचनाप्रवीणस्य कृतार्थताविद-
ग्धवा तवोपकम्बकाविरतावैता भवतु । अथाह— आ परितोपाद्विदुषां न पाठ
मये प्रयोगमिच्छाम्य इति । अस्मा अपि छवो निर्माणस्य रमणीयतामिच्छाममनो
रक्षयेव फलैव फलस्तु । अपवित्तकुसुम्यानां सत्तफलयजनकरवैऽप्येतदेव फलम-
रिक्तकर्मैः । तथेप ते सरसोऽन्मनः तथा सारसोव वातुर्वैवाभिनवः तथा तवातु
रागेव समर्पिता कुसुमव्यावाये मर्तृदारिकायाः कण्ठावसम्बन्धनेन श्रीवाक्यरसया
धारसैव महापैठा महामूल्यतामाद्यादमत्तु प्राप्नोतु । अथा किञ्चिदुत्तमं रजसुत्तमक
मकभूतत्वापितं महामूल्यं भवति तथेदमपि वस्तुकावामरभ्यां मर्तृदारिकाव-
स्यमररचवैव महामूल्यं भवतिवति प्रश्लोऽर्थः । अथाह—एषोऽन्मारसस्य स-

मकरन्दः—अहो वैदग्ध्यम् ।

माधवः—तया मदनुयुक्तयाख्यातम्—‘इयममात्यभूरिवसोः प्रसूतिर्मालती नाम । अहं च भर्तृदारिकायाः प्रसादभूमिर्धात्रेयिका लवङ्गिका नाम इति ।

कलहंसः—(सहर्षम् ।) किं णाम मालदिति । दिष्टिआ विलसिदं भववदा देवेण कुसुमाउहेण । जिदं अहोहिं ।

१. किं नाम मालतीति । दिष्ट्या विलसितं भगवता देवेन कुसुमायुधेन । जितमस्माभिः ।

खीजनस्य तदस्थसहृदयलोकस्य चाशास्यत्वेन बुद्धौ विपरिवर्तमान सनिवेशो भवतो सवन्धोऽमिलाषमात्रम् । तस्या विषयेऽभिनवः केनापि विरहिणाननुभूतपूर्वं, अतएव विचित्रो विस्मयकारी कुसुमेषोर्व्यापार । त्वामुद्दिश्य स्मरेण बलवद्भिभूयत इत्यर्थः । तत्तस्मादन्योन्यसमागमेनोभयोर्वैदग्ध्यस्य सकलकलापरिज्ञानस्य कृतार्थता भवतु । त्वदीयवैदग्ध्यसारं सैव लोके वेदितुमर्हो तस्याश्च त्वमेवेत्यन्योन्यसदृशाभिह्वविषयलाभादुभयोर्वैदग्ध्यं चरितार्थमस्त्वित्यर्थः । वैदग्ध्यलक्षणं च—‘लौकिके वैदिके वार्थे तथा सामयिकेऽपि च । सम्यक्परिचयप्रौढिवैदग्ध्यमिति गीयते ॥’ इति । निर्माणस्य भवदुभयसृष्टिलक्षणस्य विधातृव्यापारस्य रमणीयता सर्वलोकातिशायिसौन्दर्यसपादकत्वेन मनोहरता भवदुभयसमागमेनैव फलेन फलतु । अन्यथेद्वसृष्टिश्रमगुणोन्मूलनीपुंसनिर्माणप्रयासो विधेर्व्यर्थ एव भवेदिति भावः । तदेष त्रिभुवनरत्नभूत सरस सानुरागो रसिकाप्रणीश्च भवास्तस्याः कण्ठावलम्बनेन कण्ठालिङ्गनेन महार्थता प्राप्नोतु । सा ह्यमूल्यरत्नभूतं भवन्तं स्वकण्ठालिङ्गनसौख्येन रतिरमणपरीक्षके कल्पितेन महताधिकेन लावण्यद्रविणेन दरिद्रस्वेतरयुवतिजनासंपाद्येन मूल्येन क्रेतुमर्हो नान्या काचिदिति भावः । अत्र कुसुमदामप्रार्थनाव्याजेन पूर्वं निष्पन्नार्थस्य मालतीविरहरूपस्य भाविनश्च निर्वहणपर्यन्तानुवर्तमानवक्रुलदामसाक्षिकसर्वव्यापारसूचनात्पताकास्थानकमिदम् । यथा—‘अतीतानागते कार्ये कथ्येते यत्र वस्तुन । अन्यापदेशव्याजेन पताकास्थानकं हि तत् ॥’ इति । अत एव चिरकालावस्थायिनी म्लानापि सौरभ्यमयी वक्रुलमाला सैव कविना निर्दिष्टा न त्वितरकुसुममालेति ॥ मकरन्दः । वैदग्ध्यं तत्परिचारिकाया एवेदं वचनकौशल चित्रमित्यर्थः ॥ माधवः । अनुयुक्त्या केयं कस्य सुता वेति पृष्ट्या । कथितं तया—इयमित्यादि । प्रसूतिरपत्यम् । न तु दत्ता सकरजाता वा । तेन विवाहयोग्यता सूचिता । प्रसादभूमिर्विषमभाजनम् । तेन मयि शङ्का न कार्येत्युक्तम् । धात्रेयीत्यनुलङ्घयवचनत्वं सकलतन्मर्मज्ञान चात्मनः सूचितम् ॥ कलहंसः—सहर्षमिति । यया लिखितमस्य प्रतिच्छन्दकमानीतं मया तस्वामेव माळ्यामासक्तोऽयमिति सफल इदानीं मम व्यापार इति हर्षहेतु-

मकरन्दः—(सप्तमम् ।) अमात्यमूरिवसोरात्मनेत्यपर्याधिर्बहुमा
नस्य । अपि च । माळती माळतीति मोदते मगधती कामन्दकी । तां च
राजा मन्दनाय याचत इति किंवदन्ती श्रूयते । (प्रकाशम् ।) तत ।

माधवः—तया चानुबध्यमानस्तां बहुलमाढामात्मनः कृष्ण-
वृत्तार्यं दत्तवान् । असौ पुनरमिनिविष्टया दृष्ट्वा माळतीमुत्सन्नलो-
कनविहस्रतया विषमरचितैकभागामपि तामेव मुहुर्मुहुर्बहुमन्यमाना
महानर्यं प्रसाद इति प्रतिगृहीतवती । अनन्तरं च बाधामङ्गप्रबन्धि-
तस्य महत्तः पौरनैगमजनस्य संकुलेन विषटिषायां तस्यामागतोऽस्मि ।

किं नाम माळतीति । अनेनास्मानुरायविषयमूढा माळतीत्युच्यते । किं नामेति इषां-
तिशयसूचका काङ्क्षः । तर्हि किञ्चा विकसितं विकृन्मिमतं मयवता देवेन कुमुदमातुवेन ।
वित्तमस्माभिः । तद्दृष्ट्वात्पूतैः सर्वैरेव अवेतत्परितेकसर्षः । आभिः प्रबन्ध-
उत्तमने तदुच्चीवनीयप्रतिष्ठाकनयनेन तत्राप्यजागादत्यति पौरवमारोप्या-
स्मामिति किं बहुवचननिर्देशः ॥ मकरन्दः—स्वगतम् । अमात्येति ।
अमात्यात्मनेसेतावन्मात्रधीरत्वं तस्या अपर्वात्तमिसर्षः । महामास्यदुहितेभ्येव सा
बहुमन्यवत्स्वयम् । किं तु कोक्यतिद्यामिभयव्यप्रवृत्तिपुत्रनोगेनापि । तेन देवाहुप-
गतोऽप्यस्य कामविकारः समुत्थितविषयज्ञाप्यापनीन एवेति भावः । पौरव्याप-
र्षाधिमेवोपपादवति—अपि चेति । बन्धारसूचनार्थं शीघ्रा । सर्वं सर्वैव
एतां श्वावत इत्यर्थः । तां येति । राजापि यमैश्चुहरे कप्यासहस्रं क्वचित्प्राप
प्रसक्तु सचोऽपि तद्विभवासासद्व्यकतीसदृष्टपुत्रवित्तं पादवापचक्ष्णाभीषणुम्
दीकृतवान् किमु बन्धुत्वं तस्याः श्वावतीवकमिति भावः ॥ माधवः—
तयेत्यादि । अनुबध्यमानः प्रियवचनेः पुत्रःपुनरन्वर्ष्यमानः । प्रियोपमुञ्ज
मुञ्जतना याकटी प्रति श्वापतां ज्ञानो वसन्तिपुतात्मनः कश्चनिसुखम् ।
अस्वाविस्वादि । अमिनिविष्टया दुष्प्रपन्नसुप्रसहेस्वदेकसंज्ञया इहा तामेव
एवं बहुमन्यमानेति संशयः । माळतीदर्शनेन ममसोऽप्यत्रासद्वात्मसुतकिना
विक्रमहृद्यतया विषयं प्रगन्धितभागापेक्षया विक्रमसंशोमर्न तथा तथा एवितै
कमायो माळतीदर्शवानन्तरमवित्ते भागो वस्याद्यामपि ज्ञानम् । शीघ्रर्वात्तत्र
तस्या न बहुभावः किं तु महवित्तवैवेति भावः । अत एव वदति—देव्य
मद्वितेति वा प्रियसखीदृष्टोपवीतेति वा इति । अनन्तरं चेत्यादि ।
पौरस्य नैनमस्य च अदक । पुरमिधममेदः कन्वते—'अही वधेऽववा एते(१)सर्ष
जवावापसंकीर्णम् । अननिकनकैर्मुक्तं पुरमुवितं वचदेव वपनिति ॥ पादुवैर्ष्यं
मेतं सर्वत्रनवापसंकीर्णम् । बहुकर्मकारुण्यं पतत्रिषम समुदिष्टम् ॥' इति । संक-
लेन संमर्देन विपटिटायां वचनविपटितायाम् । वचनसंनिधौद्विप्रव्यायां तिरोदि-
त्यावाभिसर्षः ॥ मकरन्दः इत्यनी माधवेवापि रामान्वतो इत्यं मरुत्साः लक्षितकु-

मकरन्दः—वयस्य, मालत्या अपि स्नेहदर्शनात्सुश्लिष्टमेतत् । यो हि कपोलपाण्डुतादिचिह्नः सूचितः प्रागनुरागस्तस्याः कामाभिपन्नः सोऽपि त्वन्निवन्धन इति व्यक्तमेतत् । एतत्तु न ज्ञायते क्व दृष्टपूर्वस्तस्या वयस्य इति । न खलु तादृश्यो महाभागधेयजन्मानोऽन्यत्रासक्तचेतसो भूत्वा परत्र चक्षूरागिण्यो भवन्ति । अपि च ।

अन्योन्यसंभिन्नदृशां सखीनां

तस्यास्त्वयि प्रागनुरागचिह्नम् ।

कस्यापि कोऽपीति निवेदितं च

माधवः—किं चान्यत् ।

मकरन्दः—

घात्रेयिकायाश्चतुरं वचश्च ॥ ३६ ॥

रागमात्मन्यप्रत्ययादाशङ्क्यमानं लिङ्गैर्दृढं कृत्वा तन्मनोऽवस्थापश्रितुमाह—**मकरन्दः**—वयस्येति । तस्या अपि लद्वचनात्त्वद्यनुरागप्रतीतेरेतत्कार्यं साधु सघट्टितमित्यर्थं । न च मम दर्शनात्पूर्वमेव सा कपोलपाण्डिमाद्युपेता वर्तते, तेन मदन्वस्मिन्नेव कापि यूनि प्रागवलोकिते बद्धभावेयं न तु मयीत्याशङ्कनीयम् । यतस्त्वमेव कुत्रचित्पूर्वं दृष्टस्तस्याधिरादनुबध्यमानस्य मन्मथविकारामिनिवेशस्य हेतुः । किं तु क्व वा तथा प्रागवलोकितोऽभूरित्येतावदेव ज्ञातव्यमित्याह—**यो** हीत्यादिना । अहमेव तत्र हेतुरिति कुतोऽवधारणमित्यत आह—**न खल्विति** । तादृश्य प्रशस्तकुलशीलगुणगणोज्ज्वला महाभागधेयजन्मान प्रकृष्टसुचरितपरिपाकलब्धजनुष । चक्षूरागश्चक्षुःप्रीतिरासामस्तीति तथा । यथा—‘कुलीना गुणवत्यश्च कुमार्यो भाग्यभूषणा । ईदृशास्त्वयशोदोपभाजनं नैव जातुचित् ॥ यदन्यासक्तचित्ता सा न चक्षुस्त्वयि पातयेत् । मनोऽन्यत्र दृगन्यत्र चेटीना नोत्तमद्विया ॥’ इति भावः । अन्यदपि त्वयि पूर्वानुरागे लिङ्गमस्तीत्याह—**अपि चेति** । अन्योन्यसंभिन्नदृशा सप्रत्यभिज्ञं स एवायमिति निर्धारयितुं परस्परमुखावलोकनेन संमिश्रदृष्टीना तस्या सखीना कस्यापि जनस्य कोऽपि दयित इहैव वर्तते इत्येवंरूपं निवेदितम् । स्वसख्यै प्रज्ञापनं चैक तस्यास्त्वय्येवासौ पाण्डिमादिसूचित प्रागनुराग इत्यस्मिन्नर्थे चिह्नं लिङ्गमित्यर्थं ॥ अथ माधव स्वनिर्धारित लिङ्गान्तरं लवङ्गिकाश्लिष्टवचनरूपमसावुद्भावयिष्यति वा न वेत्यौत्सुक्यात्तद्वचनावसरप्रतीक्षणमसहमान कस्यापि कोऽपीति निवेदितं चेति चशब्देन किमन्यत्समुच्चिनोधीति पृच्छति—**माधवः**—किं चेति । चकार किमन्यत्प्रागनुरागलिङ्गं द्योतयतीत्यर्थं ॥ **मकरन्दः**—घात्रेयिकाया इति । चतुरं श्लिष्टम् । प्रागनुरागचिह्नमिति शेषः ॥ ३६ ॥

कलहंसः—(उपसर्गः) पूर्वं अ । (त्रिषु वर्णयति ।)

(उभौ पञ्चमः ।)

मकरन्दः—कलहंसक, केनेर्व माघवस्य रूपमभिलिखितम् ।

कलहंसः—जेणै एष से द्विभयं अथहरिर्व ।

मकरन्दः—अपि नाम मालत्या ।

कलहंसः—अह इ ।

माघव —वयस्य मकरन्द, प्रसन्नमायस्ये तर्कः ।

मकरन्द —कुतोऽस्याधिगमस्ये ।

कलहंसः—मैह दाव मन्दारिभाहत्यादो । ताए वि लभन्ति
आसजासादो ।

मकरन्दः—कथय किमाह मन्दारिका मापबालेस्वयमयोजनं
मालत्याः ।

कलहंसः—उच्छेष्टाविणोअणं सि ।

मकरन्दः—वयस्य, समाधसिहि ।

या कौमुदी नयनयोर्भवत् सुबन्मा

सस्या भवानति मनोरथमन्मथुः ।

१ एतथ ।

२ समैषाम् इत्यमपदानम् ।

३ अथ किम् ।

४ मम तावन्मन्दारिकाहत्यात् । तथा अरि एतद्विषयकत्वात् ।

५ उच्छेष्टाविणोदनमिति ।

कलहंसः । एतथ । इत्यपि प्रथमपुण्यविधिमिति प्रस्तावतत्रभिन्नवर्षवर्षीत्यर्थः ।
त्रिषु वर्णयति इत्यत्र माछठीश्यावरस्य मकरन्देकापाठतोऽधिगमार्थेनेति नामा-
म्यगो निर्वेणः ॥ कलहंसः । पुनर्विमर्षपूर्वकं तनेव भाषयितुमाह—देनेशस्य
इत्यमपदानमिति ॥ मकरन्दः । अपि भावेति प्रथः । त्रिषु वर्णयति एषा ॥ कलह-
ंसः । अथ द्विष्यतीति । तर्कं मालतीतेरर्थः ॥ माघवः । वयस्येति ।
प्रसन्नमायः । संदेहप्रसन्नपुष्पावगमाभिर्मयीमूलासकैरुत्पद्येत् कलहंसपुष्पः ।
अत्र विषयव्यभिक्त्यात्प्रसन्नपुष्पेतिवचनं तुगावगमगीतेः कतिचित् वर्षात्
सुखं भवति । तथा— कतिः कोऽपि तुगावगमः इति ॥ मकरन्दः । कलह-
ंसक, कलहंसवत् प्रथमिस्त्रीः ॥ कलहंसः । मम तावन्मन्दारिकाहत्यात् ।
तथा अरि एतद्विषयकत्वात् ॥ कलहंसः । उच्छेष्टाविणोदनमिति ॥ या
कौमुदीति । या तावदेवधोत्वोर्वादिदेव निरतिशयभीक्ष्णकमिती तस्मात् त

तत्संगमं प्रति सखे न हि संशयोऽस्ति

यस्मिन्विधिश्च मदनश्च कृताभियोगः ॥ ३७ ॥

द्रष्टव्यरूपा च भवतो विकारहेतुस्तदत्रैवालिख्यताम् ।

माधवः—यदभिरुचितं वयस्याय । (लिखन् ।) सखे मकरन्द,

वारंवारं तिरयति दृशाबुद्धतो वाष्पपूर-

स्तत्संकल्पोपहितजडिमस्तम्भमभ्येति गात्रम् ।

सद्यःस्विद्यन्नयमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः

पाणिर्लेखाविधिषु नितरां वर्तते किं करोमि ॥ ३८ ॥

तथाप्यवहितोऽस्ति । (चिरादभिलिख्य दर्शयति ।)

मकरन्दः—(चित्र निर्वर्ण्ये ।) उपपन्नस्तावदत्रभवतोऽभिषङ्गः ।

(सकौतुकम् ।) कथमचिरेणैव निर्माय लिखितः श्लोकः । (वाचयति ।)

जन्मा त्वमपि मनोरथबन्धस्य दृढानुरागस्य बन्धु । आश्रय इत्यर्थं । ततस्तस्याः
सगमं प्रति सदेहो नास्ति । यतो यस्मिन्सगमे विधिरन्वोन्यानुरूपनिर्माणेनोद्भूत-
प्रयासो मदनश्चाकस्मादेवोत्पादितगाढानुरागः कृताभियोग एतत्कार्यसगमे
रचितामिनिवेशो बद्धकच्छ । ततो न तदर्थं त्वया चिन्तनीयमित्यर्थं ॥ ३७ ॥

द्रष्टव्येति । अतिधीरस्यापि ते या मनोविकारमुत्पादयित्री सा मया
द्रष्टव्यरूपा दर्शनीयाकृति । अनेन माधवस्य सशयं निरस्य परस्परानुरागस्य
बीजस्य स्थापनात्समाधानं नाम सध्यङ्गमुक्तम् । यथा—‘बीजागम समाधा-
नम्’ इति ॥ द्रष्टव्यरूपा दर्शनीयाकृति । केयं कलासु प्रागल्भ्यं प्रकाशितवती,
तद्भवानपि तद्विलेखनेन व्याजेन तस्यै स्ववैदग्ध्यं प्रकटीकरोल्लिति प्रतीतिः ॥

माधवः । वयस्यायेति । ‘रुच्यर्थानाम्’ इति सप्रदानत्वम् । तत्करोमीति
शेषः । अथ तत्तदवयवसादृश्यलेखनार्थं मनसैव मालत्या सर्वावयवसम्यङ्निर्वर्णनेन
समुपजातवाष्पादिसात्त्विकभावो माधवश्चित्रक्रियायां स्वस्य दृकरादिसामग्र्या अन-
नुकूलतासुपपादयन्नाह—वारंवारमिति । लिखामि प्रियामिति संकल्प्य यत्कि-
ञ्चिद्भूनेत्राद्यवयवस्य स्मरणं तत्समयसमुद्गतो वाष्पपूरो वारंवारं क्षणे क्षणे । ‘वार-
श्चाववसरः क्षण’ इति वचनात् । पुन पुनरुन्मृज्यमानोऽपि दृशौ तिरयत्यावृणोति ।
अनेनाश्रुनामकः सात्त्विकमाव उक्तः । यथा—‘अश्रु नेत्रोद्भवं वारि दु स्रकोध-
प्रहर्षजम्’ इति । तस्या सकल्पेन चिन्तयोपहित प्राप्तो जडिमा येन तद्वात्रं
स्तम्भमभ्येति । जाड्यस्तम्भौ यथा—‘क्रियास्वपाठव जाड्यं चिन्तोत्कण्ठाभया-
दिभिः । स्तम्भश्चेष्टाप्रतीघातो भयरागामयादिभिः ॥’ इति । तथा सद्यस्तदुपसृष्ट-
तिक्षण एव स्विद्यन्त्वेदजलाद्रो भवन्नयं मे पाणिर्लेखाविधिषु लेखनक्रियास्वविरतो-

वगति अयिनस्ते ते माया मवेन्दुककाव्य-

प्रकृतिमधुरा सन्त्येषान्ये मनो मद्यन्ति ये ।

मम तु यदिय माया लोके विद्योचनचन्द्रिण

नयनविषयं अन्मन्येकः स एव महोत्सव ॥ १९ ॥

(प्रसिद्ध ।)

मन्दारिका—कलहंस कलहंस, चोर चोर, पद्मानुसारेण क-

१ कलहंस कलहंस, चोर चोर, पद्मानुसारेण उन्मोच्येति कथं तावपि
महानुमावावशैव प्रथमामि ।

रुम्पेगानवरतमीपयुना लोकाभया अहङ्करो यस्य स पारसो वर्तते । तस्मिन्
करोमि । इदानीं चित्रकर्मवैद्यप्रकटनें पुर्वदक्षिणार्धः । श्लेषैपयू यथा—‘वपुर्-
लोद्रमलोदो एतिवर्धमादिमिः । रामरोयमयादिन्वः कम्पो यात्रस्य वैपयुः ॥
इति ॥ १८ ॥ तवापीश्यादि सङ्गम् ॥ अगतीति । अगति मृगने ते ते नवेन्दु-
कावयो माया पयायी अग्निनो मन्मथसाहाय्यावरणेन विरक्षितनवधीकरवशीष्य ॥
प्रकृतिमधुराः समावेशैव मनोहराः । इह बडे मङ्गः’ इति शब्देन न केवलमन्मथपर-
स्परता प्रसिद्धाः । अन्मे माछवीअतिरिक्ताः सन्त्येव वेऽन्येषामहममाछवीमुखा
म्बुजानामभिवेकिनां वा मनो मद्यन्त्युस्तुकावन्ति । मैतवपूर्वम् । सन्तु वाम । तौ
किमिदानीं तवपेहना वराकप्रवैरिति माया । ‘विद्यवन्निर्हि लोका’ इति श्वा-
वेशाम्नेषां नवा तथा वास्तु वाम । मम पुनार्थोचनचन्द्रिका क्षेत्रज्ञाकारिणी ।
लोके लोकाप्रसिद्ध्या केवलमिदमुच्यते न तु व्यापेक्षया । माभवत्त माछवीकवा
चन्द्रिकावेरदितुम्परैव माछवीसुत्कर्षप्रतिपादार्थं चन्द्रिकालारोपस्य अत्रयो-
व्याहृतत्वात् । तेन नवा लोकास्य चन्द्रिका क्षेत्रज्ञोपहाकारिणी एवं मम माछवी
तेषावता चन्द्रिकालारोपो न तावप्यप्रतिपादवापैति व्याख्येयम् । एवं च व्याह-
तार्थयोप इति तु परिहृतम् । इत्थं माछवी नवनविवसम् । मायाप्रामाण्यैव निर्देहः ।
नेत्रयोचरतामापनेति वत्स एवाश्लिष्यन्ममि लोके कृत्स्नेऽपि प्रथम एकोऽपि
तीवो महाकुसुमः धौक्यवेष्टः । अन्मे चन्द्रकलावय इत्यर्थः । अतिसुखोत्तरं
कर ॥ १९ ॥ प्रसिद्धम् । मन्दारिकेति । मायायाय प्रहर्षं धीर्त्रं प्रसामनेति
कलहंस इत्ये विभक्तितवती मदनोपानतप्रतिनिहृता श्रीकालीचरित्नीं माया
आमय निक्षेपवर्धनप्रकटतेलकम्पनैवोदनाय च चित्रकलाकर्मिणि विष्टरन्त्यां
तदर्थमिवाभापुपनातप्रसामा मन्दारिका अचरुं कुके कलहंसमन्विष्य तत्रारुच्यती
प्रसिद्धं वदतीति माया । द्विचक्रि संजमसुपनार्था । मृगव विष्टप्रानुवोगे च’ इति
निश्चितो वैद्यमायावपि व्यवहितवये । चोरेणामन्त्रार्थं मद्रुहायिप्रकटं स्वया चोरे
अपीतमित्युपहापरम् । अथ एवाह—पादानुसारेण उन्मोऽसीति ।

ज्ञोसि । (सलज्जम् ।) कंहं दे वि महाणुहावा एत्थ एव्व । (उपसृत्य ।)
पणमामि ।

उमौ—मन्दारिके, इत आगम्यताम् ।

मन्दारिका—कलहंसक, उवणेहि चित्तफलञ्च ।

कलहंसः—गिह्णे इमं ।

मन्दारिका—केन किंणिमित्तं वा एत्थ मालदी अहिलिहिदा ।

कलहंसः—जो एव्व जंणिमित्तं मालदीए ।

मन्दारिका—(सहर्षम् ।) दिट्ठिआ उवदंसिदफलं विण्णाणं
पआवइणो ।

मकरन्दः—सखि मन्दारिके, यदत्र वस्तुन्येष ते वल्लभः
कथयति, अपि तत्तथा ।

मन्दारिका—महाभाग, तत्तथा ।

मकरन्दः—क पुनर्मालती माधवं प्राग्दृष्टवती ।

१. कलहंसक, उपनय चित्रफलम् ।

२. गृहाणेदम् ।

३. केन किंनिमित्तं वात्र मालत्यभिलिखिता ।

४. य एव यन्निमित्तं मालत्या ।

५. दिष्टया उपदर्शितफलं विज्ञानं प्रजापतेः ।

६. महाभाग, तत्तथा ।

चोरो हि पदन्यासलिङ्गानुसरणेनैव गृह्यते । सलज्जमिति । तत्स्वामिस-
निधौ तेन सहोपहसनानौचित्यात् । कथं तावपि महानुभावावत्रैव ॥ इत आ-
गम्यतामित्यादरोक्ति । तस्या समनन्तरकार्योपयोगात्तदनुनयार्थम् ॥ मन्दा-
रिका । कलहंसक, उपनय चित्रफलकम् ॥ कलहंसः । गृहाणेदम् ॥ मन्दा-
रिका । कलहंसकं प्रति । केन किंनिमित्तं वात्र मालत्यभिलिखिता ॥
कलहंसः । य एव यन्निमित्तं च मालत्या लिखितो माधवस्तेनैव तद-
र्थमेवोत्कण्ठाविनोदार्थमेव मालती लिखितेत्यर्थः । मन्दारिका—सहर्ष-
मिति । कामन्दकीपरिजनस्यास्मदादिर्दृश्यव्यापार फलोन्मुख इति हर्षहेतुः ।
दिष्टया उपदर्शितफलं विज्ञानं प्रजापते । ईदृशयुवद्वयनिर्माणं विधातुं शिल्पकौ-
शलमनयोरन्योन्यानुरागप्रकर्षेण दर्शितफलं जातम् । परिणयरूपा परिणतिरेवेतः
परमवशिष्टेति भावः ॥ मकरन्दः । अत्र प्रतिच्छन्दकरूपे वस्तुनि यदेव ते पतिः
कथयति मालत्या लिखितमुत्कण्ठाविनोदनायेति । अपि प्रश्ने । किं तत्तथा सत्य-
मित्यर्थः ॥ मन्दारिका । महाभाग, तत्तथा ॥ मकरन्दः—केति । येन

मन्दारिका—छत्रिका भणादि घादाअण्णगदेति ।

मकरन्दः—नन्वमास्यमवनासत्तरय्यैव बहुशः संपराबहे ।

तवुपपन्नमेतत् ।

मन्दारिका—मैणुमण्णादु महामागो । चाव एव मन्ववो दे
वस्स मन्वणस्स सुपरिभं पिमसहीए छत्रिकाए पिघेदिस्सामि ।

मकरन्दः—प्रासावसरमेतद्भवत्याः ।

(उत्थाय परिक्रमत् ।)

मकरन्द—वयस्स, मध्याह्नोऽतिवर्तते । तदेहि । संस्त्यानमेव
मविष्ठावः ।

(उत्थाय परिक्रमत् ।)

माघवः—एवं हि मन्ये ।

धर्मान्मोभिसरविचर्तनैरिदानीं

गुणाक्ष्याः परिसनवारसुन्दरीणाम् ।

उत्पातविहितविभिन्नपत्ररेखा

वैदग्ध्यं बहति कपोलकुङ्कुमानि ॥ ४० ॥

१ छत्रिका मयति वातायनगतेति ।

२ अनुमन्यता महामागः । चावविर्ह मन्वतो देवस मन्वणस्स सुपरिभ
पियसव्वे छत्रिकाये निवद्विष्णामि ।

उत्पातविहितेनात्र तद्रूपमस्तिबभूविति भावः ॥ मन्दारिका । छत्रिका मयति
वातायनगतेति त एतद्वाक्यमार्थेण दर्शनमित्यर्थः । मन्दारिका । अनुमन्यता
महामागः चावविर्ह मन्वतोऽप्रतिहतभावस्य देवसात्तत्रसंघट्ट्यैः छत्रिकुण्डल
उत्पातप्रवन्नापाररमच्छ्रीहावतो मन्वणस्स सुपरिभमन्योभ्याहृतिनिर्माणहेतुपरस
एतुपपन्नं छत्रिकायै विवेद्विष्णामि । तत्रैवाहमत्र नियुक्ता तमिदं वृत्तान्तं
तस्मै विवेद्वामि । एत पुनर्नचोचितमाचरिष्यतीति भावः ॥ मकरन्दः—प्रा
सेति । मयसा । एतन्मात्रवाक्येऽप्यस्य एकीकृततदनुवाकस्य तद्विभक्तिवित्तमा
कटीकपद्येवादिष्वमायमाकटीकन्यस्यवसास्य प्रतिष्ठास्यस्य कपटिकायै नि
वेद्वन् प्रसोऽवसरो वस्य तत् । अवसरोचितमित्यर्थः ॥ संस्त्यानं सवपम् ॥ धर्मान्म
इत्यादि । गुणे सुन्दरे अस्मिन्नी वस्साक्ष्याः परिवात्तिकायां वारमिच्छतिवीर्वा
कपोलकुङ्कुमानि कर्तुमि कपोलनोरुक्षितानि कुङ्कुमानि । अनेषानुत्पन्नमित्येव
व्यक्तः । तथा— वैदग्ध्योपपन्नित वाववोर्वा कपोलनो । उन्मात्तं ववववोर्वा
उत्पातप्रवन्म ॥ इति । धर्मान्मसः कोदकस्य निचये निन्दुपमूत्रस्य

अपि च ।

उन्मीलन्मुकुलकरालकुन्दकोश-

प्रच्योतद्धनमकरन्दगन्धवन्धो ।

तामीपत्प्रचलविलोचना नताङ्गी-

मालिङ्गन्पवन मम स्पृशाङ्गमङ्गम् ॥ ४१ ॥

मकरन्दः—(स्वगतम् ।)

अभिहन्ति हन्त कथमेव माधवं

सुकुमारकायमनवग्रहः स्मरः ।

विवर्तनै प्रसरणै । तत्तदा मया दृष्टं प्रातःकाले विहिता या विचित्रा चमत्कारकारिणी पत्रलेखा पत्ररचना सैव वैदग्ध्यं तत्कर्मभूतं जहति त्यजतीति मन्ये । तर्क्यामीत्यर्थं । खेदवशात्प्रमृष्टरचनानि विच्छिन्नचातुर्याणि कपोलकुङ्कुमानि मध्याह्ने स्युरिति भावः ॥ ४० ॥ अथोन्मादविजृम्भणमहिम्ना वायोरचेतनादपि तत्सगमं प्रार्थयन्नाह—उन्मीलदित्यादि । हे पवन, तामालिङ्गमेव, न तु तदनन्तरं किञ्चिद्विलम्ब्य, ममाङ्गमङ्गं प्रत्यवयव स्पृश । प्रियतमामाश्लिष्यतस्तवाङ्गसस्पर्शाऽपि प्रियतमाङ्गसस्पर्शकल्प एवेति भावः । यथाह—‘वाहि वात यतः कान्ता तां स्पृष्ट्वा मामपि स्पृश । त्वयि मे गात्रसस्पर्शश्चन्द्रे दृष्टिसमागमः ॥’ इति । तामिति । यादृशी पूर्वं दृष्टा तामेव स्मरति । ईपत्प्रचले विलासवशात्किञ्चिच्चक्षले । अथवानिमिषदर्शनेन सख्यो ह्यास्यन्तीति तत्प्रच्छादनाय किञ्चिच्चक्षले लोचने यस्यास्ताम् । पीवरकुचभरेण विरहगलान्या वा नतमवनतमङ्गं यस्यास्ताम् । पवन विशिनष्टि—उन्मीलदिति । उन्मीलद्विर्विकासोन्मुखैर्मुकुलैः कोरकैः करालो दन्तुर । ‘करालो दन्तुरे तुङ्गे विशाले विकृतेऽपि च’ इति दर्शनात् । यः कुन्दकोशः कुन्दलताप्रतानं तत् प्रच्योतन्तो घना निविडा ये मकरन्दाः पुष्परसास्तेषां गन्धस्य बन्धो तस्य सहचरेत्यनेन विलापाख्या मदनावस्था दर्शिता । यथा—‘इह दृष्टमिह श्लिष्टमिहागतमिह स्थितम् । इह निर्वृतमत्रैव शयितं चाप्यलंकृतम् ॥ एवमाक्षीनि वाक्यानि विलाप इति कथ्यते ॥ अन्तर्बहिः पुरं पश्चाद्दूरादारात्समीपतः ॥ क्वचित्पश्यति यात्येव क्वचित्क्वाप्यवतिष्ठते । आस्त्रे क्वचित्क्वचिच्छेते क्वचिन्निन्दति नन्दति ॥ इतश्चेतश्च रथ्यायां रैति भ्राम्यति धावति । एवं विलापजाभावा मनोभववशाज्जुगा ॥’ इति ॥ ४१ ॥ मकरन्दः—स्वगतम् । अभिहन्तीति । हन्तेति विषादे । ‘हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयो’ इति दर्शनात् । अभिहन्त्यामीक्ष्येन प्रहरति । अनवग्रहोऽप्रतिबन्धः । दुर्निवार इति यावत् । कथमिदमत्यन्तानुचितमारब्धम्रतिवृशंसेन मन्मथहतकेनेत्यर्थः । अचिरेणोत्पत्तिसमय एव यथा चिकित्सानवसरपरो हतः स्यात्, तथा प्रवृद्ध इत्यर्थः । विकृत दोषत्रयम् । विकृतसंवन्धिविवर्तो वैकृतविषर्त उत्रिक्तदोषत्रयपरिणतिरूपः सांनिपातिको

अधिरेण वैकृतविषर्तदारुणः

कृत्तमं कठोर इव कूटपाकक ॥ ४२ ॥

सदभ्रमवती कामन्दकी नः धरणम् ।

मासवः—(सगद्यम् ।)

पश्यामि सामिष इत पुरतश्च पश्चा

वन्तर्बहिः परित एव विषर्तमानाम् ।

उद्दुःखमुग्धकनकाजनिमं वहन्ती

मासङ्गतिर्योगपवर्तितदृष्टिवक्त्रम् ॥ ४३ ॥

(सगद्यम् ।) वयस्य, मम हि संप्रति

पुनः । स चाद्यै दारुणवेति सिद्धम् । कठोरोऽस्तीतीवः । कूटपाकक्रे घनरोय-
 निक्षेपः । कूटेन कपटेनाकस्मादायत्नं तस्मिन्नेव निपातवतीति कूटपाककः । व
 वा— यथासिद्धम्यात्कूटतं सूयवृत्तं वनेचरः । तथा पातस्मच्छे वार्गं इण्डि वै
 कूटपाककः ॥ मृगः कूटेन सभरीहृम्यते वारुणं यथा । तथा तेव द्विपः सीवक्षतः
 स्नात्कूटपाककः ॥ इति । केचित्कूटीमूत्रं संधीमूत्रं दोषत्रयेण जनितां पञ्चज
 रविक्षेपाः कूटपाकक इति ज्ञातव्यते । जनेनोन्मादावस्था सुचिता । उपमाकंकरः
 ॥ ४३ ॥ तद्वैति । नाम्ना गतिरस्तीत्यर्थः । इत्यमर्षं संप्रसारकरुपा बुद्धिर्मुक्तं
 मेच्छम् । यथा—‘संप्रसारणमर्षानां बुद्धिरिदमिधीयते’ इति । मासवस्तु तामेव
 गममसमये दृष्टमिदानीं सर्वत्रापि विबोध्यन्तस्मिन्नेव सन्धीवस्तुन्मादातिथयं मिस्र
 दामाह—पश्यामीति । तामेव गमनसमये दृष्टमिदानीं बहुधा विवर्तमानाम् ।
 प्रतिभासिक्कच्छरो विवर्तः । प्रतिभासमात्रशरीरतया लुङ्गन्तीम् । बाहुसिन्धुं ज्य
 नधि—इत इत इति । कदाचित्कदागितकमागत्त एवमावभावावसरस्युहामिष पदोनेन
 पार्श्वद्वये मरीचबाहुसंस्पृष्टेयोमायकङ्कुकितैकपयोधरं विपेदुपीम् अस्याद्य पुरतोऽ-
 भिसुद्यमुपसिद्धं किमिषोवमसिदियन्थाः रिचये । सर्वथा लक्ष्मणतमीमिताहम्’ इति
 प्रौढमितावन्मामनुवन्तीम् अथान्तरे पुनः पथात्मा मन्वर्तं चारमायस्य गजवने
 पिपाय करान्ना ‘काहं कथय इति मां विबोध्यन्तीम् कदाचिदद्यो किमस्यां वा
 निरन्तरं सिप्यावति धामेवति विचारयितुमिदन्ताः प्रविशन्तीम्, तत्र च खारमाव
 नेवोपास्त्रासिष पररेवतामाकरान्तरेण मदिच्छापरीकस्मितेन मासमाशयवच्छेक
 वमितान्तरं कृत्वा कूर्वं गयोऽस्ति । काहं लसंतिधां वर्तितुस्तथाहै’ इत्यस्यैव बहि
 निरेका वेदावच्छे दृष्टमाशमपि वस्तुवचरन्तीम्, कदाचिद्योमिधीमिष परिपुष्ट
 बहुनि धृपिपवि वरितान्परीहका मामनकप्रकरैर्विजापैरुवन्त्यन्तीमिति ज्ञानोरप
 सिद्धमवप्रपयप्रकारः । पुनः कीदृशीम् । निरुत्तमबोहरकवककप्रकधरयम् । वा
 लरेव मन्वाद्यकवता विवंपपवर्तितया विवंप्रक्रिया दृष्टिर्वस्य तत्राद्य वदं वहन्ती-

प्रसरति परिमाथी कोऽप्ययं देहदाह-

स्तिरयति करणानां प्राहकत्वं प्रमोहः ।

रणरणकविवृद्धिं विभ्रदावर्तमानं

ज्वलति हृदयमन्तस्तन्मयत्वं च घत्ते ॥ ४४ ॥

(इति निष्क्रान्ता सर्वे ।)

इति महाकविश्रीभवभूतिविरचिते मालतीमाधवे प्रथमोऽङ्कः ।

मिति ॥ ४३ ॥ एवं स्वात्मनि विमृष्टमेवार्थं वयस्याय मकरन्दाय निवेदयन्नाह—
प्रसरतीति । कोऽप्यनिर्वाच्य केनाप्यविदितनिदान परिमाथी परिमथनशीलः
सद्य एव विपत्तिशङ्काकार्ययं देहदाहो मदनज्वरः प्रसरति सर्वावयवव्याप्तो व-
र्तते । ज्वराख्यस्य दशाविशेषस्य लक्षणमुक्तम् । प्रमोहः । 'सुखदुःखादिजनितो
मोहश्चित्तस्य मूढता' इत्युक्तरूप करणानामिन्द्रियाणां प्राहकत्वं स्वस्वविषयप्र-
हणशक्तिं तिरयति नाशयति । रणरणकस्योत्कण्ठाया विवृद्धिं विभ्रत् । आवर्तमानं
मदनानलेन काथ्यमानम् 'आवर्तनं काथनं स्यात्' इति वचनात् । हृदयमन्तर्ज्वलति ।
यथा तैलादिक्रमतिक्राथेन प्रज्वलति तद्वदिति । कथं तर्हीदानो प्राणधारणमित्यत
आह—तन्मयत्वं मालतीतादात्म्यमेवामृतनिषेकप्रायम् । सजीवनौषधमित्यर्थः ४४

चापलं यदकारीदं वालेनापि सता मया ।

गुणैकप्राहिणामेतत्प्रीतयेऽस्तु महात्मनाम् ॥

इति श्रीमद्भारद्वाजकुलतिलकपर्वतनाथयायजूकनन्दनत्रिपुरा-
रिसूरिविरचितायां मालतीमाधवभावप्रदीपिकायां प्रथमाङ्कवि-
वरणम् ॥

द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविष्टयेत्सौ ।)

एका—हेला, संगीतशाळापरिसरे अवळोइभादुईआ मगबती कामन्दई किं वि मन्तमन्ती आसी ।

द्वितीया—सैहि, तेण किल माहवप्पिमवमस्तेण मकरन्देण सखळो मगणुज्जाणठत्तसो मगबतीए निवेदिदो । तदो मट्टिवारिअं दडुकामाप पवठिनिमित्तं अवळोइवा अनुप्पेसिवा । मए वि ताए कवित्तं अह उवत्तिआदुईआ विविचे मट्टिवारिआ वृषदिठि ।

१ सखि, संगीतशाळापरिसरेअवळोइआदुईआ मगबती कामन्दकी किमपि मन्तवन्तीसीत् ।

२ सखि, तेण किल माहवप्पिमवमस्तेण मकरन्देण सखळो मगबतीए निवेदिता । ततो मर्तुवारिका दडुकामया मट्टिनिमित्तं मगबतीआनुप्रेयिता । मयापि तसै कवित्तं ववा उवत्तिकद्वितीया विविचे मर्तुवारिका वर्तत इति ।

अथसपूर्व पाण्डित्यमहो कुसुमध्वजा ।

आ निरखप्रपयैकसंप्रदानप्रवर्तकम् ।

केवाप्यनुपरिष्ठेषु प्रमत्तमा येन वाकिञ्च ॥

कविरिदाभीमहान्तरमारगमाफो कवत्तिकद्वितीया मगबती कामन्दकी किमपि मन्तवन्तीसीत् । प्रकृते बहुअवधायत्तमभूतेऽपि अत्रप्रयोगः । अवळोइतवा तथा एवं किममाविश इत्यर्थं ॥ द्वितीया । सखि तेण किल माहवप्पिमवमस्तेण मकरन्देण सखळो मगबतीए निवेदिता । मकरन्देण विहितं अह कामन्दकी वा धरमिति । ततो दडुकामया मगबतीआनुप्रेयिता । मयापि तसै कवित्तं ववा उवत्तिकद्वितीया विविचे मर्तुवारिका वर्तत इति । मर्तुवारिका दडुकामया मगबतीआनुप्रेयिता । मयापि तसै कवित्तं ववा उवत्तिकद्वितीया विविचे मर्तुवारिका व

प्रथमा—सहि, लवङ्गिआ खु केसरकुसुमाहं अवद्गुम्भि चि
गवा मअणुज्जाणं किं संपदं णिउत्ता ।

द्वितीया—अह इं । तं खु आपतन्ती एव हत्थे घेत्तूण अप-
रिअणा भट्टिदारिआ उंपरिअलिन्दं समाख्खा ।

प्रथमा—णूणं तस्स महाणुहावस्स संकहाए अत्ताणं विणोदेइ ।

द्वितीया—(निश्वस्य ।) कुंदो ख्खु से आस्सासो । एदिणा
अज्ज सविसेसदंसणेण अदिभूमिं क्खु ताए अहिणिवेसो गमिस्सदि ।
अण्णं अ । कले एव णन्दणस्स कारणादो महाराजो भट्टिदारिअं
पत्थअन्तो अमञ्जेण विण्णत्तो ।

प्रथमा—किं चि ।

१. सखि, लवङ्गिका खलु केसरकुसुमान्यवचिनोमीति गता मदनोद्यानं
किं सांप्रत निवृत्ता ।

२. अथ किम् । तां खल्वापतन्तीमेव हस्ते गृहीत्वाऽपरिजना भर्तृदारि-
क्रोपर्यलिन्द समाख्खा ।

३. नूनं तस्य महानुभावस्य संकथयात्मानं विनोदयति ।

४. कुतः खल्वस्या आश्वासः । एतेनाथ सविशेषदर्शनेनातिभूमिं खलु
तस्या अभिनिवेशो गमिष्यति । अन्यच्च । कल्य एव नन्दनस्य कारणान्म-
हाराजो भर्तृदारिकां प्रार्थयमानोऽमाल्येन विज्ञप्तः ।

५. किमिति ।

तंत इति ॥ प्रथमा—सखि, लवङ्गिका खलु केसरकुसुमान्यवचिनोमीति तत्रैव
विलम्बितवती नास्माभिरागच्छन्तीमि सह मदनोद्यानादेवागता किं सांप्रतं
सप्राप्ता । द्वितीया । अथ किम् । वाढं संप्राप्तेत्यर्थं । तां खल्वापतन्तीमेव हस्ते
गृहीत्वाऽपरिजना प्रतिषिद्धसकलपरिचारिका भर्तृदारिकोपर्यलिन्दं क्रीडागृहवहिर्द्वा-
रप्रान्तवर्तिन्या वेदिकाया ऊर्ध्वभागं समाख्खा ॥ प्रथमा । नूनं तस्य महानु-
भावस्य संकथयात्मानं विनोदयति । लया किमुक्तं तेन च किमुक्तमिति तत्प्रसङ्गे-
नैवोत्कण्ठाविनोदनं करोतीत्यर्थः । द्वितीया । निःश्वस्येति । मालतीमनोर-
थान्तरायाधिगमाग्निःश्वासः । कुत खल्वस्या आश्वासः । एतेनाथ सविशेषदर्शनेना-
तिभूमिं परा काष्ठां खलु तस्या अभिनिवेशोऽनुरागप्रकर्षो गमिष्यति । अन्यदप्य-
भिनिवेशविवृद्धौ निमित्तं सूचयति—कल्ये च प्रभातसमय एव नन्दनस्य कारणा-
न्महाराजो भर्तृदारिकां प्रार्थयमानोऽमाल्येन विज्ञप्तः ॥ प्रथमा । किमिति विज्ञप्तम् ।

द्वितीया—पहघइ पिळस्त कण्णमावणस्त महाराभो वि ।
 अबो आमरणं सु माळतीए हिळमसळं माहवाणुराभो वि तळेनि ।

प्रथमा—अवि णाम मगवती एरय किं वि मळंबदिणं
 रंसहस्तदि ।

द्वितीया—अह असंबळमणोरहे, एहि ।

(इति लिच्छम्ये ।)

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशत्युपविष्ट्य सोत्कथ्य माळती कवटिका च)

- १ प्रमवति निजस कथ्यकजवस महाराज इति । अत आमरणं अस्तु
 माळस्या इत्यवस्तुस्य माचवानुराग इति तर्क्यामि ।
- २ अवि नाम मगवत्यत्र किमपि मगवतीत्वं दर्शयिष्यति ।
- ३ अवि असंबळमणोरहे, एहि ।

कथयेति शेषः ॥ द्वितीया । प्रमवति निजस कथ्यकजवस महाराज इति ।
 निजस इति शेषः । अत आमरणं अस्तु तस्या माळत्या माचवानुरागः अस्तुमवति
 कथितवत्प्रधानघट्टाविषाच मन्मथनाराचकस्तुत्यमिति तर्क्यामि ॥ प्रथमा ।
 अवि नाम मगवती किमप्यत्र मगवतीर्य दर्शयिष्यति । माळत्यामतिवत्तत्र कथ
 म्वादी तन्मणोरणघपादने अस्ती महाभरौगवैशर्वादिघपतिकर्षं माहस्यं प्रकट
 यिष्यतीति संभाव्यत इत्यर्थः ॥ द्वितीयः । अवि असंबळमणोरहे एहि । प्रह
 ताळस्याहधरभायेति शेषः ॥ एव मकरन्देव कामन्द्यने पाचवावस्वाविधेदकम्
 कवटिकाप्रतिष्ठां माळतीकवटिकयोः प्रवेशम् तद्वन्तरं माळमनस्वापरिष्ठावार्थं
 कामन्द्यमापन्नम् तथा च प्रसज्यमानं मन्मथहृत्तार्त्तं सूचयित्वा श्रेष्ठौ लिच्छम्ये
 प्रवेशकः ॥ तत इत्यादि । कवटिकाद्वितीया । लिच्छम्ये वर्तत इति धृषितप्र
 विष्टे माळतीकवटिके प्रविशत इत्यर्थः । अन्वत्र नायकप्रवेशमावात्प्रसज्यमानक
 वरित्तनर्वाकवाहृत्कथ्यमावात्कथमस्माहसम् । मेतुमहनेव नायिकाया अत्येक
 शेषेव महाराधोपः । किं वाहृत्प्रसज्यमप्येकस्मिन्पापरात् एकसंभारमकलात्
 पूर्वाहृद्वेप एवार्थं पात्रप्रवेशनितैमघौकर्षार्थं नायक्यापारातुसंभारं परिष्ठाप्य
 नायिकस्यापारातुसंभारार्थकसौकर्षार्थं वाहृत्तरं कृतमिति मन्तव्यम् । कथमह
 इत्यप्येकसंश्लिप्तमिति श्रेयुष्यते— अत्रितानां कथांशानां परमेष्ठे प्रबोचने ।
 संवन्धा संश्लिप्तानुच्छेदमात्तरेकप्रबोचने ॥ इत्येवंकथम् । तदत्र माळतीमाचव
 योर्विवाहककथनपरमप्रबोचनकथमन्वितानायावात्तरेकप्रबोचने तदन्वोच्छेदप्राप्त
 धीवस्य इदीकरककथे प्रहृताभामघतवद्यमन्मथकथनयोः कथाविप्रबन्धो महतो
 याननिजकथकहृत्प्राप्तो अन्वप्रसज्योद्भावनेव माळतीमनोरहीकरणं अचरत्त
 हृत्कथीकवतीरपादिप्रस्तापने अमेष्ठेवा कथांशानां संवन्धाः शाश्वो मुपसंधिः ।

मालती—सहि, तदो तदो ।

लवङ्गिका—तदो तेण महाणुहावेण उवणीदा इअं वउल-
माला (इत्यर्पयति ।)

मालती—(मालां गृहीत्वा सहर्षं निर्वर्ण्यं ।) सहि, एकपासविसम-
पडिवद्धा इअं विरअणा ।

लवङ्गिका—एत्थ अरमणिज्जत्तणे तुमं एअं अवरद्धासि ।

मालती—कंहं विअ ।

लवङ्गिका—जेण सो दुव्वासामलद्धो तह विहत्थीकिदो ।

मालती—सहि लवङ्गिए, सबहा आसासणशीलासि ।

लवङ्गिका—सहि, एत्थ का आसासणशीलदा । णं भणामि ।

१. सखि ततस्ततः ।

२. ततस्तेन महानुभावेनोपनीतेय वकुलमाला ।

३. सखि, एकपार्श्वविषमप्रतिवद्धेयं विरचना ।

४. अत्रारमणीयत्वे त्वमेवापराद्धासि ।

५. कथमिव ।

६. येन स दूर्वाश्यामलाङ्गस्तथा विहस्तीकृतः ।

७. सखि लवङ्गिके, सर्वथाश्वासनशीलासि ।

८. सखि, अत्र काश्वासनशीलता । ननु मणामि सोऽपि प्रिय-

‘मुख वीजसमुत्पत्तिर्नानार्थरससंभवा’ इत्युक्तलक्षणात् इत्यलं प्रपद्येन ॥ मा-
लती । सखि, ततस्तत । मदनोद्याने स्वविलम्बं माधवसमीपगमनं चतुरैर्वचनै-
र्वकुलदामप्रार्थनं चेत्येतावदुक्तवतीं लवङ्गिका प्रत्युपरितनवृत्तान्तश्रवणकौतुको-
त्कर्षात्सस्रमप्रश्र । आदरसूचनार्था वीप्सा । अनन्तरवृत्तान्त कथयेति शेष ॥

लवङ्गिका । ततस्तेन महानुभावेनोपनीतेय वकुलमाला ॥ मालती । निर्वर्ण्य
सादरं विलोक्य । सखि, एकपार्श्वविषमप्रतिवद्धेयं विरचना ॥ लवङ्गिका ।
अत्रारमणीयत्वे त्वमेवापराद्धासि । मालती । कथमिव । माधवकर्तृकाया सखि-
रचनाया एकपार्श्ववैषम्ये कथमहं निमित्तं भवामीत्यर्थं । लवङ्गिका । येन स

दूर्वाश्यामलाङ्गस्तथा विहस्तीकृत । वस्तुतो प्रथमक्रियाया विकलहस्त कृतः ।
त्वमेव स्वसौन्दर्यसपदा गम्भीरमपि तन्मन समाकर्षन्ती प्रस्तुतक्रियाविकलहस्तं
कृतवती । तत इदं विरचनावैषम्यं जातमिति भावः ॥ मालती । सखि लव-
ङ्गिके, सर्वथाश्वासनशीलासि । मत्समाश्वासनाय केवलमिदं त्वयोच्यते । तस्य
मध्यनुरागोऽसंभावित इति भावः ॥ लवङ्गिका । सखि, काश्वासनशी-

सो वि पिबसहीए मन्दमारुमप्यमलिअप्यफुल्लपुण्डरीमविठममेहि प
 वमारद्ववठलावलीविरमणावदेससममणवळामोडिअविष्णन्तेहि ओ-
 अणेहि विअम्ममाप्यविअअरिअमिदवीहपेरन्तपरिमन्तपाविअसुहसि
 अमूसदायिमाविद्युण्णसरसरम्मविठममविअहुं ओळोअन्तो एव
 वसीकिदो एव ।

मालती—(अश्रुतिका परिष्वज्ज ।) काम पिबसहि, किं एव
 तस्स साहाविआ एव ते मुहुत्तसंनिधाइणो अजस्स विअपुअम्मह
 एवा विअसा, आदु पिबसही अहा संभावेदि ।

सस्या मन्दमारुमप्यमलिअप्यफुल्लपुण्डरीमविअमाम्या प्रवमारव्यवकुअवलीनि
 रचनापेदेशसबमनवअकारविस्तुताम्या ओअमाम्या विअम्ममाप्यविअसपसि-
 मितवीर्यपर्यन्तपरियप्रपासिळाओअसितमूळताविअमिआनङ्गरसंरम्मविअममि
 अयमवओअवप्रत्यक्षीकृत एव ।

१ काम पिबसहि, किं तावत्तस साहाविअ एव ते मुहुत्तसंनिधाविओ
 अजस्स विअपुअम्मवितुअ विअसाः आहोसिअिवससी यथा संभावेदि ।

एता । प्रसक्तसिद्धेऽर्थे हि मध्यविधायेनेत्यर्थः । बहु अनामि । सोऽपि प्रियवरवा
 प्रसङ्गीकृत एवेकस्मिन् संवत्सरे । म मयेपेति भावः । मन्दमारुतप्रवृत्तिप्रकृत
 पुण्डरीकविअमाम्या प्रवमारव्यवकुलावलीविरचनापेदेव यारसंबमन सरवत्थेक
 अरिभित्ताकारादिभिर्भाष्यैरर्थं सम्यक् बोधकारणैव विस्तृताभ्याम् । यथा
 मेदिनी ब्रह्माकारे द्वैतीयम् । बोधकारणां विअम्ममाप्यविअसपसिमितवी
 यपर्यन्तपरिवन्ध्याविआगोत्रसंभ्रततामिआमिआनङ्गरसंरम्मविअममिविअयम् ।
 विअम्ममाप्यविअसपसिमितवीर्यपर्यन्तपरियप्रपासिळाओअसितमूळताविअमिआन
 ङ्गरसंभावेति च यो सोवमप्राग्जा तयोः परिष्वज्जा निवमनं संव विअपुअणेनो
 अमिआम्यां भ्रूतताम्यां निमासितो योऽङ्गरसंरम्मः स एव विअयवोन विअयं
 यथा स्यात्तपेति मिहः । अरुओअयमप्रकृत एव । तस्य तावत्तप्यपरिधि
 रैव सत्यनुतापा निमास्यत इति भावः । मालती । परिष्वज्ज । कामबोधवृत्ता
 न्तप्रसक्तवचारप्रवृत्तवृत्तितो ह्यैः परिष्वजे मितम् । भावेति गवादे । अशीका
 इति केचित् । मम मनसि वसमानमेव तावत्पुत्र तदेवदेव सतिरन्वयः । अत्र
 अपि हि तावत्तस साहाविअ एव ते मुहुत्तसंनिधाविओ अजस्य तावत्तप्यमात्र
 संनिधाया संतुष्टारण्य । साहाविअतामिआमिआनङ्गरसंभावेति भावः । विअम्ममविअुवा
 वविअिताये विअसाः आहोसिअिवससी संभावेदि । किं तस्य अदभूदेव
 विअमोअविअयमं विअसाः किं वा तावत्तप्यपानुताम्या एव इति भावः ।

लवङ्गिका—(विहस्य सासूयमिव ।) तुमं वि सहावेण एव तस्मिन् अवसरे असगीदञ्चं णत्तिदासि ।

मालती—(सलज्जं विहस्य ।) हुं, तदो तदो ।

लवङ्गिका—तदो पडिणिउत्तमाणजत्ताजणसंकुलेण अन्तरिदे तस्मिन् मन्दारिआघरं उवगदद्धि । ताए चित्रफलञ्चं पहादे हत्थी-किदं आसी ।

मालती—किंणिमित्तं ।

लवङ्गिका—तं^१ वल्लु माहवाणुअरो कलहंसओ कामेदि । सा तस्स दंसइस्सदित्ति । तदो पिअणिवेदिआ मन्दारिआ संवुत्ता ।

मालती—(खगतम् । सानन्दम् ।) पूर्णं देण वि कलहंसएण

१. त्वमपि स्वभावेनैव तस्मिन्नवसरेऽसंगीतकं नर्तित्वासि ।

२. हुं, ततस्ततः ।

३. ततः प्रतिनिवर्तमानयात्राजनसंकुलेनान्तरिते तस्मिन्मन्दारिकागृह-मुपगतासि । तस्याश्चित्रफलकं प्रभाते हस्तीकृतमासीत् ।

४. किंनिमित्तम् ।

५. ता खल्लु माधवानुचरः कलहंसकः कामयते । सा तस्य दर्शयिष्यतीति । ततः प्रियनिवेदिका मन्दारिका संवृत्ता ।

६. नून तेनापि कलहंसकेनैतत्प्रतिच्छन्दकमात्मनः प्रमोर्दर्शितं भविष्यति । सखि, किमिदानीं ते प्रियम् ।

लवङ्गिका । निश्चित्यापि भावगुप्तये केवलमियं सदिग्ध इति विहस्य निश्चितेऽप्यर्थे ममापि किमाच्छाद्यत इति सासूयम् । आहेति शेष । सावज्ञमित्यव्ययं प्रणयक्रोधे । त्वमपि स्वभावेनैव तस्मिन्नवसरेऽसंगीतकं स्त्रीगानशून्यम् । 'स्त्रीणां रङ्गोपविष्टानां गानं संगीतकं मतम्' इति वचनात् । नर्तित्वासि । यदि तस्य सहजविलासैस्त्वं वदित्वासि तर्हि त्वरीया अपि विलासां स्वाभाविकास्त्वद्वृत्तिका एव । न त्वनुराग-प्रभवा इति । प्रतिवन्दित प्रकृतार्थनिर्धारणमेतत् ॥ मालती । इत परं गो-पनाशके सलज्जम् । हुमिति प्रश्ने । ततस्तत वक्तव्यशेषं ब्रूहीत्यर्थं । लव-
ङ्गिका । ततः प्रतिनिवर्तमानयात्राजनसंकुलेनान्तरिते तस्मिन्माधवे मन्दारिकागृहमुपगतासि । तस्याश्चित्रफलकं प्रभाते हस्तीकृतं न्यासीकृतमासीत् ॥ मालती । किंनिमित्तम् ॥ लवङ्गिका । ता खल्लु माधवानुचरः कलहंसकः कामयते । सा तस्य दर्शयिष्यतीति हेतोस्तस्या हस्ते दत्तमासीदित्यर्थः । ततो मन्दारिका प्रियनिवेदिका संवृत्ता ॥ मालती । खगतम् । नून तेनापि कलहंस-

एवं पडिच्छन्दर्षं अक्षयो पडुजो वसिष्ठं हविस्सदि । (प्रश्नघम् ।)
सहि, किं वाणी दे पिभं ।

छवङ्गिका—एव कस्तु संवाविदस्स सुह संवावप्पारिणो दुक्क
हमनोरहावेसदूसहाभासदम्मन्तविघत्स सणमेवपिवावइत्तव दुह
पडिच्छन्दर्षं । (इति नित्रं वसंवति ।)

माळती—(वह्येच्छाघं विरे निर्बन्धं ।) अहो, वाणीं वि हिम-
अस्स मे अणासासो । जेष एवं वि आसासणे विप्यच्छम्मोति
संभायीअदि कइ अस्सराइं वि । (अपति अयिनः इच्छति पत्ति ।
घानन्वम् ।) महामाअ, सरिस्सं कस्तु दे पिम्माअस्स वमअमहुरवाए ।
वसंणं सण उक्काअमणोहारि परिणामवीहसंवावदारुणं व । वण्णाओ

१ एतच्छुद्ध संतापितस्य तव संतापकारिणो दुर्लभमनोरवावेच्छुद्धा
पातदक्षमानवित्तस्य क्षयमात्रनिर्वापयितुं तव प्रतिच्छन्दकम् ।

२ अहो, इदानीमपि इदं वक्ष्ये मेरुवाश्रासः । येनेदमप्याश्रातमं निप्रकम्म
इति संभाव्यते कथमक्षराभ्यपि । महामाअ, एतच्छुद्धं ते निर्वापस्य वप
नमपुरतवा । वसंणं पुनस्तत्कालमनोहरं परिणामशीरसंतापकारणं च । वणाः

केनेत्थपतिच्छन्दकमास्यवाः प्रगोर्क्षीत मनिष्वातीति । कथमस्यवा मन्वारिअ
पिवनिषेविअ अमाति मावः । प्रश्नघम् । एव, किमिदानीं ते विवम् । वस्य
म्वारिअया निषेवितमिसवः । छवङ्गिका । एतच्छुद्धं संतापितस्य अक्षरात्वा
संतप्यमानस्य तव संतापकारिणो दुर्लभेने कस्येव विपने नो मनोरवावेच्छुद्धे
यो दुःखहायासत्वेन दक्षमानस्य वित्तस्य क्षयमात्रनिर्वापयितुं तव प्रतिच्छ-
न्दकम् । ममेदानीं पियमिति शेषः । अवा यवा तद्वसंणमन्तरेव वीजितुमपारवन्था
वित्रवसेवेवापि प्राचान्धारमित्तु प्रतिच्छन्दकं लिखितं तेवाप्येवमेव त्वत्प्रतिकृति
लिखितेष्वेतेष्वेव मे विवम् । अन्तोम्याहुरागप्रकपैष्य प्रप्रतिषीवस्य निषयमिति
मावः । माळती । एतच्छुद्धाघम् । सम्प्रश्नातः पिवस्य कसामअन्ताडुपव
निषवहेतोः । तस्मिन्वितारमप्रतिकल्पय वसंणत्त । इयांथासो मवःप्रश्नाओ इयं
आलिच्छपतिअनादिमिः इति कइणाए । इत्थिअ एतच्छुद्धाघम् इति पाठः ।
तव अन्तरीयमाहुवितपरपुण्याशुत्पप्रकामकमेत्थकस्य वा वस्तुवजस्य इत्यव
पच्छेतिदि धावत्तइत्त । अहो इदानीमपि इदं वक्ष्ये मेरुवाश्रासः । येनेदमप्याश्रा-
तमं निप्रकम्म इति संभाव्यते । कथमक्षराभ्यपि । एतच्छुद्धं इति शेषः । वमतीति
विदुं माह । एतच्छुद्धमिति । अन्तोम्याहुरसंवावमावन्हेत्त । महामाअ एतच्छुद्धं
निर्वापस्य वपनमपुरतवा । निर्बन्धे वचने च दुस्वीर मधुरतेजसैः । वसंणं पु

खु ताओ इत्थिआओ जाओ तुमं ण पेक्खन्दि । पेक्खिअ अत्तणो हेअअस्स वा पहवन्दि ।

लवङ्गिका—सँहि, एवं वि णत्थि दे आसासो ।

मालती—कँहं विअ ।

लवङ्गिका—जैस्स कारणादो तुमं उक्खण्डिअबन्धणं कङ्केलि-
पल्लवं विअ हिअअं धारेन्दी किलन्दणोमालिआकुसुमणीसहा कु-
सुमाउहेण पडिहिज्जसि, सो वि जाणाविदो भअवदा मम्महेण
सदावस्स दूसहत्तणम् ।

मालती—सँहि, कुसलं दाणीं तस्स महापहावस्स होदु । मह
उण सुदुल्लहो आसासो । (सास्रम् । संस्कृतमाश्रित्य ।)

खलु ताः स्त्रियो यास्त्वा न प्रेक्षन्ते । प्रेक्ष्यात्मनो हृदयस्य वा प्रभवन्ति ।

१. सखि, एवमपि नास्ति ते आश्वासः ।

२. कथमिव ।

३. यस्य कारणात्त्वमुत्खण्डितबन्धन कङ्केलिपल्लवमिव हृदयं धारयन्ती
क्लाम्यन्नवमालिकाकुसुमनिःसहा कुसुमायुधेन परिहीयसे, सोऽपि ज्ञापितो
भगवता मन्मथेन संतापस्य दुःसहत्वम् ।

४. सखि, कुशलमिदानीं तस्य महाप्रभावस्य भवतु । मम पुनः सुदु-
र्लभ आश्वासः ।

नस्तस्कालमनोहरं परिणामेऽसदर्शनसमये दीर्घसतापदारुणं च । धन्या खलु ताः
स्त्रियो यास्त्वा न प्रेक्षन्ते । पुण्यवशात्कथंचित्पश्यन्त्योऽप्यात्मनो वा हृदयस्य
प्रभवन्ति । यास्त्वा न पश्यन्ति ताः स्वजन्मनैःफल्याद्दुष्प्रापि यास्त्वन्धमनस्काः
पशुकल्पतयानादरणीयत्वाद्भयेऽप्यधन्या इति व्यतिरेको ध्वन्यते ॥ लवङ्गिका ।
सखि, एवमप्याश्वासितेऽपि नास्ति त आश्वास ॥ मालती । कथमिव । किमि-
दानीमनन्यथासिद्धमाश्वासननिमित्तं दृष्टमिति तथैव वाचयितुमवगतेऽपि प्रश्न ॥
लवङ्गिका । यस्य कारणात्त्वमुत्खण्डितबन्धनमुच्छिन्नमूलं कङ्केलिपल्लवमशोक-
पल्लवमिव हृदयं धारयन्ती क्लाम्यन्नवमालिकाकुसुमनि सहातिसुकुमारा कुसुमायु-
धेन परिहीयसे परिहानिं तनुता प्राप्यसे, सोऽपि ज्ञापितो भगवता मन्मथेन
सतापस्य दुःसहत्वम् । तल्लिखितश्लोकवशाद्भवत्या इव तस्यापि गाढानुरागप्रती-
तिरेवाश्वासननिमित्तमिति भावः ॥ मालती । सखि, कुशलमिदानीं तस्य महा-
प्रभावस्य भवतु । मम पुनः सुदुर्लभ आश्वासः । मम पुनरिदानीमेव चरमावस्था
भवतु । मदवस्थासदृशावस्थत्वं तस्य मा भवतु । तादृशस्य त्रिभुवनालंकारस्य
दुर्लभजन्मलादिति भावः । सास्रम् । वेदनाया अतिदुःसहत्वात्सद्यो विपत्तिशङ्कया
सास्रत्वम् । संस्कृतमाश्रित्येति । यदाहु — 'वेदानामप्सरसामन्त पुरिकासु

मनोरोगस्त्रीमो विषमिव विसर्पलविरत

प्रमाथी निर्भ्रमं ज्वलति विधुतः पावक इव ।

हिनस्ति प्रत्यङ्गे ज्वर इव गरीमानिव इतो

न मां शस्तुं तातः प्रभवति न श्याम्बा न भवती ॥ १ ॥

छत्रिका—एवं एव । पञ्चकन्सोक्त्वद्वाङ्मो परोक्त्वदुक्त्वा-
वृत्तहा सञ्जपसमाभमा होन्ति । अपि च विषमसहि, नस्त वाश
अपन्दरमुदुचर्दसणेन त्रि सुसमिद्धदुदवहाभन्तपुष्पचन्दोद्वा विष्क-
रुणकामन्वावारसंसहदबीविदा दे सरीरापत्वा, सस्त एव संपर्व
सबिसेधर्दसणादो अञ्च संतप्पसि ति किं एत्थ मपिदन्वम् । ए

१ एवमेतत् । प्रत्यङ्गसौक्त्वद्वयितः परोक्त्वदुक्त्वहाः सञ्जपस
मागमा भवन्ति । अपि च विषमसहि, नस्त वातायनात्तत्तद्दुदवर्धनेनापि
सुसमिद्धदुदवहाभमानपूर्वचन्दोद्वा विष्करुणकामन्वावारसंसन्निवर्तनीमिता ते
सरीरापत्वा, तस्यैव सांप्रतं सन्निवेशदर्शनादथ संतप्पस इति किंनव मपि

श्याममहिषीनाम् । संस्कृतमपि शोभं श्यामवस्त्राभिरापरं किञ्चित् ॥ इति ॥ माळ-
व्याभाषणःपुरिष्ठाकन्वःपातः । अत एव मर्तुवारीकाव्यवहारोऽपि । मनोरोग
इति । विषमैवाविरतमनश्चरतं विसर्पैस्तर्षवात्तु म्याहुवम् । प्रमाथी टीकाः सतो
विपत्तिरुत् । अयं मान्मयो मनोरोगो प्रमथयत्याकम्बुचो व्याधिः । निर्भ्रमं पू
मरदितं ववा विधुतः संजुक्षितः पावक इव ज्वलति । एवा एटीनाम्बामिपत्तिभ्यो
ज्वर इव प्रत्यङ्गे सर्वेष्वव्यवस्थित इतोऽन्तर्बहिष विपत्ति पीडयति । तत्रो मां
दुक्त्वावस्त्राभिरापरान्तु तातोऽप्यस्येहपरवधोऽपि तावमरवतिमनोरोगप्रव
ताम प्रभवति । पुमपत्तैश्चविष्कवाद्वात्तल्पस्य विधुः कम्पकावने माता मिति
सवमेमनिमहवया अथपि भवति तच्चाऽश्वा मत्पराधीना न मां रक्षितुं धरयो ।
अनन्यपेक्षयापि सहापातुमीहवासिनिः समनुःखमुताः सत्रनोमिर्विज्ञेयाः सव
कायापि भवती मद्रिपयैऽकतप्रत्वात् रक्षणतमा । किं तु वरि रक्षणे समकी
स्वात्स एवेकोऽभ्युतर्षवीर्षवीरभिरिव म्यवयः । स च मम दुर्भेम एवेति मरुतै
वेदज्ञी सरतम् नाम्बालिभिसिखैः । विषमव्यवस्थापतवोरमापत्र सोदाराने वैके
भावमुपमत्तु अकयत् इत्यतिप्रमत्तुवामैम् । संशयोऽस्मादी पानेनोकी । एतत्तर्ष
मागोचम् ॥ १ ॥ छत्रिका । एवमेतत् । प्रत्यङ्गसौक्त्वद्वयितः परोक्त्वदुक्त्व-
दुक्त्वाः सञ्जपसमापना भवन्ति । नैदमाथर्ष वद्व एतायाः । इव इत्यत्र हेतु
माह—अपि येति । विषमसपीति । नस्त वातायनात्तत्तद्दुदवर्धनेनापि
सुसमिद्धदुदवहाभमानपूर्वचन्दोद्वा विष्करुणकामन्वावारसंसन्निवर्तनीमिता ते
सरीरापत्वा । भवतीति धेवः । तस्यैव सांप्रतं सन्निवेशदर्शनादथ संतप्पस इति
किंनव मपिदन्वम् । एतन्न विषमसहि श्यामोर्षं दुर्भेमनिवने यो मयोरेवस्य

एत्थ पिअसहि, सलाहणिज्जं दुल्लहमणोरहफलं जीअलोअस्स जं गुरु-
आणुराअसरिसो महाभाअवल्लहसमाअमो त्ति एत्तिअं जाणीमो ।

मालती—सहि, दइदमालदीजीविदे साहसोवणासिणि, अवे-
हि । (साक्षम् ।) अहवा । अहं एव वारंवारं विलोकयन्ती पलायंतपडि-
ट्टाविदधीरत्थणावट्टम्भेण अत्तणो हिअएण दूरं विलीअन्तलज्जत्तेण दु-
व्विणअलहुआ एत्थ अवरद्धम्मि । तहावि पिअसहि । (सकृतमाश्रित्य ।)

तव्यम् । तदत्र प्रियसखि, श्लाघनीय दुर्लभमनोरथफल जीवलोकस्य यद्गुरु-
कानुरागसदृशो महाभागवत्प्रभसमागम इत्येतावज्जानीमः ।

१. सखि, दयितमालतीजीविते, साहसोपन्यासिनि, अपेहि । अथवा ।
अहमेव वारंवार विलोकयन्ती पलायमानप्रतिष्ठापितधीरत्वावट्टम्भेनात्मनो हृद-
येन दूर विलीयमानलज्जात्वेन दुर्विनयलघ्व्यत्रापराध्यामि । तथापि प्रियसखि ।

फलं तत्सिद्धिरूपं जीवलोकस्य प्राणिवर्गस्यैतदेव यद्गुरुकानुरागस्य गरीयस पर-
स्परप्रेमबन्धनस्य सदृशोऽनुरूपो महाभागवत्प्रभसमागम इत्येतावज्जानीमो वयम् ।
शरीरवियोगानन्तरं कस्य किं वा फलमिति केवलं शिवो वेद । जीवता पुन स्व-
जन्मसाफल्यममिलषतां प्राग्भवीयसुत्ररितातिरेकात्तुल्यानुरागो महाभागश्च प्रण-
यिजनो यदि लभ्यते, तर्हि यथाकथञ्चिदपि तत्समागम एव श्लाघ्यं मनोरथफल-
मित्येष सकलजनसंसृतो राद्धान्त इत्यर्थं ॥ मालती । सखि, दयितमालती-
जीविते साहसोपन्यासिनि, अपेहि । तव तावन्मदीय जीवितमेव दयितं प्रियतमम् ।
तेन मज्जीवलोमेन कन्यकाजनविरुद्धमत्यन्तगुरुबन्धुवर्गान्नीकृताशयं कुलकलङ्कं
स्वयमेव स्वप्रदानसाहस उपन्यस्यसि । नैवमुपदेष्टव्यम् । तत साहसोपदे-
शादपसरेति निषेधो वाच्य । तवैव मे जीवितं दयितम्, न तु गुरुणामन्येषाम् ।
तस्मात्स्वयैव प्राणसख्या मम मनो यथा शङ्काशकविहीनं भवति तथोपदेष्टव्यमिति
विधिव्येक्ष्य । साक्षमिति । जेहात्केवलं लया यद्यपि साहसोपदेश. कियते
तथाप्युपदेशमात्रेण न तत्फलिष्यति । केवलं गुरुजनाज्ञातिक्रमणसाहसाध्यवसायः
कृतो भवेत् । ततो ममाविनयस्य फलं मयैवानुभोक्तव्यम् । किमत्र त्वया कर्त-
व्यमिति रुदन्त्याहेत्यर्थं । अथवा । अहमेव वारंवारं बहुकृतवो विलोकयन्ती । तमि-
त्यध्याहारः । पलायमान सत्प्रतिष्ठापित पुनर्निरुध्य स्थापित यद्दीरत्वं तस्यावट्टम्भो-
ऽवलम्बनस्य तादृशेनात्मनो हृदयेन दूरं विलीयमानलज्जात्वेन दुर्विनयलघ्व्य-
त्रापराध्यामि । कुलकुमारीजनमर्यादामतिलक्ष्यं बहुशस्तमवलोकयन्त्या मम
नैतद्व्यसनं गरीय इति भावः । विलोकयन्तीति चक्षुःप्रीतिः, पलायनमानेति चि-
त्तासङ्गः, दूरं विलीयमानेति त्रपानाशश्च कथित इति द्रष्टव्यम् । तथापि प्रिय-

ज्वलतु गगने राशौ रात्रावस्यच्छुक्लः शशी

दहतु मदन किं वा सृत्योः परेण विधास्ततः ।

मम तु दधितः श्याम्यस्तातो अनन्यमलान्वया

कुङ्कममलिन न त्वेषामं जनो न च जीवितम् ॥ २

लवङ्गिका—(श्रगतम् ।) एतत् दाणीं क्रो उवाचो ।

(नेपथ्याभेप्रविष्टः ।)

प्रतिहारी—ऐसा मभवती कामन्दर्ह ।

उमे—किं मभवर्ह ।

प्रतिहारी—मैट्टिवारिभे बहुआमा आभवदा ।

उमे—ऐदो किं विळम्भीमदि ।

१ अभेदानी क उपाया ।

२ एवा भगवती कामन्दकी ।

३ किं मभवती ।

४ मर्तुहारिकां बहुकामागता ।

५ ततः किं विळम्भीमते ।

सखि । ज्वलतिवत्यादि । एतौ एतौ उवाचुः शुक्लवपुस्तपितु श्रौतं
 रिद्धास्तीवकाकमितमोऽथ एव उवाचश्चन्द्रकधे निरक्षिण्यवनीमितेन्यवपिक
 काज्वल्यमावस्यपूर्णकथयत्तकज्वाकाकाकज्वाकाः शशी निप्रमुष्यव्यनवनवपया
 केनैव शशास्तेन ब्रूमेनाहितो निपटीतकङ्कभवा शिखिरकटारिण्यपरेतो एव
 ज्वलतु । बभेच्छं मायेकिम्भनं दहतु । तमेव दहतुमात्राव मभव एव दहतु । क
 मैतो सृत्योः परेण भरवायधिकं किं वा विधास्ततः करिष्यतः । एव सृत्योः
 बाश्रीङ्गव इक्षत्रीङ्गव म्हादिहोवापेति माघः । मय पुनः श्यामो निक्षिण्यव
 श्यामनीयपुनस्तातो दधितः । निमैककुङ्कमसूता अनवी दधिता । अनन्यमलिन
 काठे कुङ्कमेकीनापि निबधितं ह्यं दधितम् । न पुनरत्र इवववर्तितीमितादी
 स्रुहृशीवजाततोऽपि प्रथमपरियन्तनीवो माघवादनो बभो दधितः । तथा ।
 विना वराकमारं उत्परीक्षागच्छाहसव्यवसावैऽप्रविष्टीवमगतवातिहृतम् । का
 एव यथाहृपात्तं धीमितयपि न दधितमिति वाच्योऽर्थः । माघस्तु बहुवा वरि
 एतुरपि निवारमनात् लिखितः अहृदयैकदतीवः ३ २ ४ लवङ्गिका । क
 यतम् । अत्रैदाणीं क उपायाः । मया सूचितं याह्योपरैर्धं न इष्टीतवती संनि
 क्षिता चान्तिमा दद्या । निमज्ज विनेवक्षिण्यवः ४ अत्रैदाणीं क उपाय इति निवार
 वम्भा अत्रिक्षिणा वपुट्टीव्याजैतोपादनीयोपदिष्टयती नेपथ्याभेप्रविष्ट प्रतिहारी
 दधति—एवा मभवती कामन्दकीति ॥ अत्रैदाणीं क उपाय इति संन्यवमतीसा-

(निष्क्रान्ता प्रतिहारी । मालती चित्रं छादयति ।)

लवङ्गिका—(खगतम् ।) सुसमाहितं वस्तु जादम् ।

(ततः प्रविशति कामन्दक्यवलोकिता च ।)

कामन्दकी—साधु सखे भूरिवसो, साधु । प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य देव इत्युभयलोकाविरुद्धमुत्तरमुपन्यस्तम् । अपि च । अद्य मन्मथोद्यानवृत्तान्तेन भगवतो विधेरप्यनुकूलतामवगच्छामि । वकुलावलीचित्रफलकव्यतिकरस्तु कमप्यद्भुततमं प्रमोदमुल्लासयति । इतरेतरानुरागो हि विवाहकर्मणि परार्थं मङ्गलम् । गीतश्रायमर्थोऽङ्गिरसा यस्यां मनश्चक्षुषोर्निर्वन्धस्तस्यामृद्धिरिति ।

अवलोकिता—ऐसा मालती ।

१. सुसमाहितं खलु जातम् ।

२. एषा मालती ।

वगत इति नोक्तम् । अत एव मालतीलवङ्गिके पृच्छत.—किं भगवती सदृशति । आगच्छतीत्यर्थः ॥ प्रतिहारी । भर्तृदारिका द्रष्टुकामागता—उभे । किं ततो विलम्ब्यते । वहिरेव । भवत्येति शेषः ॥ लवङ्गिका । खगतम् । सुसमाहितं खलु जातम् । भद्र सपन्न, यत इदानीमेव भगवती समागतेत्यर्थः ॥ कामन्दकी—साध्वित्यादि । उभयलोकाविरुद्धमुभयोर्लोकयोरिहलोकपरलोकयोर्विरुद्धं छलोक्तिरूपतया सत्यानृतात्मकम् । तथा हि । सर्वो ह्यस्मत्कुटुम्बो महाराजस्य परिकर । तेन निजस्य स्वकीयस्य यथेष्टविनियोगार्हस्य कन्यकाजनस्य देव प्रभवतीति राजचित्तानुरञ्जनेनैहिकसुखहेतुत्वादिहलोकाविरुद्धत्वम् । निजस्यैव कन्यकाजनस्य प्रभवति देव । न तु मदीयस्येति सत्यस्यैवोक्तत्वात्पूर्वप्रवृत्तिसुहृत्सवन्धप्रतिज्ञाभङ्गप्रत्यवायपरिहाराच्च परलोकाविरुद्धत्वम् । अयं भाव—यदि राज्ञा याचितो न दास्यामीति सुखतो निषेधादृष्टेन राजाश्लोक्कनदोषेण दण्डनीयो भवेत् । अथ यदि राजदाक्षिण्येन ददामीति निश्चित्य वदेत्सुहृत्सवन्धप्रतिज्ञानिर्वाहाय परमुखप्रवृत्त्या कृतविवाहोयोग सन्नन्यथाभाषणदोषेण प्रत्यवायस्यात् । एव तु च्छलेन वदन्नुभयलोकविरुद्धमुक्तवानिति । यद्वा उभयोर्लोकयोर्व्यवहारयोः कृत्रिमविवाहनन्दनानुसरणरूपयोरविरुद्धम् । यद्वा उभयोर्लोकयोर्जनयोर्माधवनन्दनवर्गयोरविरुद्धमिति । दृष्टसामग्रीमुक्त्वा दैवानुकूल्यमप्यस्तीत्याह—अपि चेति । व्यतिकरो विनिमय । मालतीलिखितचित्रफलकस्य माघवेन दर्शन माघवप्रथितवकुलदान्नो मालतीकण्ठाभरणत्वमित्येवं व्यतिकरपरिवृत्तिः । प्रमोद प्रकृष्ट हर्षमुल्लासयति । इतरेतरानुरागप्रकर्षहेतुत्वात्स एव चेहवीजमित्याह—इतरेति । परार्थं श्रेष्ठम् । निर्वन्ध आसक्तिः । ऋद्धिर्मङ्गलोद्गमः ॥

कामन्दकी—(निबन्धे ।)

निकाम क्षामाङ्गी सरसकदलीगर्मसुभगा

कलाशेषा मूर्ति क्षयिन इव नेत्रोत्सवकरी ।

भवस्यामापत्ता मदनदहनोद्गाहविधुरा

मिर्यं न कस्माप्यी रमयति मनः कम्पयति च ॥ ३ ॥

अपि च ।

परिपाण्डुपांसुलकपोलमानने

दपती मनोहरतरस्वमागता ।

रमणीयवन्मनि जने परिभ्रमै

स्तम्भितो विधिर्विजयते हि मान्मयः ॥ ४ ॥

नियतमनया संकल्पनिर्मितः प्रियसमागमोऽनुभूयते । तथा ह्यस्याः

नीवीषघोष्णसुनमधरस्पन्दन दोर्विपात्यः

लेदभ्युत्सुर्मसुष्णमुकुटाकेकरिभ्रममुग्धम् ।

अथलोकिता । एषा मातृती ॥ कामन्दकी—निकामनिल्यादि । न
 क्षयं कृष्णाङ्गी । कामं नाम मदनवत्त्वा धरिता । सरसकदलीगर्मसुभगेति
 यार्थं सौकुमार्यं पाण्डुता कामं च प्रकाशयते । एवमतिरुच्यतेऽपि कल्पवृक्षेणो
 कल्पमात्रसेवा धयिनो मूर्तिरिव मयवागन्धकारिणी । मदनवदनेन बहुभूतो ह्य
 शेष विधुरा विद्वकामवस्यामापता प्राप्ता । कस्यापी मन्त्रकर्मणोपेता । एवं
 मोडस्मार्क मनो रमयत्यस्ययापारतुक्कम्भाषवातुरायप्यर्चयुषकावत्यासास्त्रिभार-
 द्वावति कम्पयति च । तुःसहस्रमम्बवत्त्वात्समावतया सुकुमारतया च करानि
 रनिघ्नान्दृष्टोद्भवति शेषवत् ॥ ३ ॥ परीति । पाण्डुपांसुलै किगात्रेण कृ
 मातृकेपवाधिरुत्सवस्तथा भूषण कपोलै वस्त तावद्ययानं दवन्मपि कप
 मिनमशिलवेम मनोहरत्वं प्राप्ता । निभ्रमिदम् । अथवा मेवमाधवं यतो रमणीय
 वन्मनि सहस्ररसोन्मैसास्त्रिनि जने परिभ्रमैकात्र व्याभियमानो स्तम्भितः सुकुमा
 माग्धो विधिरवत्याविष्टो विजयते सर्वोत्कर्षेण प्रकाशयते । सहस्रदीप्ये
 कास्त्रिणा मन्त्रमिच्छतोऽपि घोमातिष्ठत पुण्यातीकर्म ॥ ४ ॥ निवर्त विधितम् ।
 यतः संभोगानुभावा इत्यन्त इति भावः । तामेवाह—तथा ह्यस्या इत्युपरधत्त ।
 मीर्यीत्यादि । नीवीष नामन्तटीवनिवचनमन्त्रिबदत्तवत् । तावन्मन्त्रो
 यतुतमं अथसम् । उपकम्पयत इत्यन्वार्थं किगात्रेण च । एवैव इत्यन्त । वा
 संभोगवन्तरे रतारम्भतमये कथम कृष्णकलशोद्भवविश्वेष्टेष्टेवास्त्रिणा काशी
 दामाकर्षकव्यमस विवतमकरका भाववता उत्पन्नस्तम्भितोऽपि विवतमिच्छन्निव
 विवतमामनीवीवस्तुपकम्पयत इति भावः । रतारम्भविषयं रतीरहलं यथा—

गात्रस्तम्भः स्तनमुकुलयोरुत्प्रबन्धः प्रकम्पो

गण्डामोगे पुलकपटलं मूर्च्छना चेतना च ॥ ५ ॥

(रूपसर्पति ।)

(लवङ्गिका मालतीं चालयति । वन्दे उत्तिष्ठतः ।)

मालती—भैरवदि, वन्दामि ।

कामन्दकी—महाभागधेयजन्मतायाः फलस्य भाजनं भूयाः ।

लवङ्गिका—भैरवदि, एद पवित्तं आसणम् ।

१. भगवति, वन्दे ।

२. भगवति, एतत्पवित्रमासनम् ।

‘अलिकचिबुकगण्ड नासिकाप्रं च चुम्बन्पुनरुपहितसीत्कं ताड्य जिह्वा च भूय । कलितललितचामीकक्षक्षोरुहोद श्लथयति दृढधैर्यं क्षोभयित्साथ नीवीम् ॥’ इति । अधरस्पन्दनमित्यनेन त्रितयमपि तदेतत्कन्यकाया प्रयोज्यमिति कन्यकाजनविहितस्य विकृष्टितस्फुरितषट्ताख्यचुम्बनत्रयस्य मध्ये स्फुरितं नाम चुम्बनमुक्तम् । तल्लक्षणं रतिरहस्ये—‘स्फुरितमधिमुखान्तन्त्यस्तमोष्ठ जिघृक्षुः स्फुरदधरपुटाभ्यां यत्र गृह्णाति भर्ता’ इति । दोर्विषादो भुजलताशैथिल्यम् । अनेन नायकस्य रतितन्त्रचतुरतया पूर्वमेव नायिकाया रतिभावप्राप्तिरुक्ता । यदाह—‘स्निग्धता वपुषि भीलनं दृशोर्भूच्छना च रतिलभलक्षणम्’ । इति । खेद सात्त्विकभावविशेषो रतिजन्यः । यदाह—‘वपुर्जलोद्भूतस्वेदो रतिधर्मश्रमादिभिः’ इति ॥ चक्षुश्चास्या मसृणं मुकुलमाकेकरं स्निग्धमुग्ध च । ‘मसृणमधुरम्’ इति क्वचित्पाठः । मुखपारवश्यादुपजायमानदृष्टिविकारविशेषा मसृणादयः । तत्राकेकरदृष्टिर्यथा—‘आकुक्षितपुटापाङ्गसगतार्थनिमेषिणी । मुहुर्व्यावृत्ततारा च दृष्टिराकेकरा स्मृता ॥’ मधुरं यथा—‘शीतलीक्रियते तापो येन तन्मधुरं स्मृतम्’ इति । मसृणमुकुलस्निग्धमुग्धानालक्षणं स्तिमितालसेति श्लोकद्वयव्याख्यानावसरे प्रागेवोक्तम् । गात्रस्य स्तम्भो रागवशान्निषेष्टत्वं सात्त्विकभावः । यथा—‘स्तम्भश्चेष्टाप्रतीघातो भयरागमदादिभिः’ इति । स्तनमुकुलयोरुल्लङ्घित प्रबन्धः प्रकृष्टो बन्धः प्रबन्धः स्थैर्यं येन तादृशः । प्रकम्पो वेपथुः सात्त्विकभावः । यथा—‘रागरोगभयादिभ्यः कम्पो गात्रस्य वेपथुः’ इति । गण्डामोगे विस्तारिणि कपोलतले पुलकपटल रोमाश्च सात्त्विकभावः । यथा—‘रागरोगाङ्गरागाद्यै रोमाश्चो रोमविक्रिया’ इति । मूर्च्छना संज्ञास्तैमित्यम् । प्रलयो नाम सात्त्विकभावः । यथा—‘अस्तेन्द्रियस्वं प्रलयः मुखदुःखमयादिभिः’ इति । अस्तेन्द्रियत्वमिन्द्रियत्रयापारोपरमक्षेतना च वर्तते । तेन नात्यन्तिकः प्रलय इति भावः । एवमनुभावनिवन्धपरिपोपात्समुचितव्यभिचार्यालम्बनप्रतीतेश्च सभोगशृङ्गारो व्यापारः ॥५॥ लवङ्गिका । चालयति । प्रियसभोगानुभवनिमीलितनेत्रां चोधयतीत्यर्थः । मालती । भगवति, वन्दे ॥ कामन्दकी । फलस्य तादृश्वरस-
मागमलक्षणस्य ॥ लवङ्गिका । भगवति, एतत्पवित्रमासनम् । ‘विविक्तम्’ इति पाठे

(सर्वां उपनिघण्टि ।)

माळती—कुसुमं भगवतीम् ।

कामन्दकी—(निःश्वस ।) कुसुममिव ।

छवङ्गिका—(कमपम् ।) पस्यावप्या कस्तु एता कवड्या
 अस्त । (प्रकाशम् ।) गुरुमयाहमरत्नमन्वरितकण्ठप्यडिअगविम
 अण्णारिसं विअ अन्न भगवतीम् बभणम् । ता किं वाणीं उवेअ
 कारणं हविस्सदि ।

कामन्दकी—नन्वममेव शीरपीवरविठ्ठः परिचयः ।

छवङ्गिका—कैह विअ ।

कामन्दकी—अयि, स्वमपि किं न जानीषे ।

इवमिह मदनस्य वैभ्रमस्य

सहस्रविजसनिबन्धन शरीरम् ।

१ कुसुमं भगवत्याः ।

२ प्रस्तावना कल्पेण कपटनाटकस्य । पुस्तकवाच्यमरत्नमन्वरितक
 ष्टप्रतिछवमिर्गममन्वाद्यप्रमिवाद्य भगवत्या बचनम् । तस्मिन्निघण्टीसुद्वेगस्य
 रणं भविष्यति ।

३ कवमिव ।

इवमिहमः ॥ माळती । कुसुमं भगवत्याः ॥ कामन्दकी । निःश्वस । कुसुम-
 मिव ॥ छवङ्गिका । कमपम् । प्रस्तावना कल्पेण कपटनाटकस्य । कपटप्रसङ्ग
 वरप्रदाने वार्तापस्याद्यच्छेनोद्वेगमुत्पाद्य माळतीमवति इतिमपरिचयान्प्रवर्त-
 नवतीकरुणं तथैव वादकम् । तस्मैवा निःश्वसद्यहङ्गता कुसुममिवेति वाद्यवकुसुम-
 मासोक्ति प्रस्तावना । आमुकमिहमः । निःश्वसद्यहङ्गता तस्मा वैवाकुसुमेव
 एतेरविर्तुं तां वृच्छति । प्रकाशम् । पुस्तकवाच्यमरत्नमन्वरितकण्ठप्यडिअगविर्ग
 ममन्वाद्यप्रमिवाद्य भगवत्या बचनम् । तस्मिन्निघण्टीसुद्वेगस्य रणं भविष्यति ॥ का
 मन्दकी । शीरपीवरकवड्यैर्निर्मितस्य शीरस्य कम्पायाः तत्परिग्रहोपकृतिस्य ।
 परिग्रहकमेति वाच्यं । निःश्वसो मन्वाद्येन संसारिणनेन सङ्घर्षं परिचय एव । उद्वे
 यमिति तस्मिन् ॥ छवङ्गिका । कमपिव । अस्मत्परिचयः कवमुद्वेगवैतच्छब्द-
 यमिहमः ॥ कामन्दकी । अयिः संशोधने । स्वमपि । अथा अतः प्रवचनया
 सर्वं माळत्या इत्यमिर्दं च निवारयतीम् । तत्र ईदृशमिदमिवापीमपि कर्षं अथा
 न हातमिहमः ॥ इवमिति । मदनस्य कवडीकम्पानुभवइतिमिहमसात्परमिर्दं
 माळत्याः शरीरम् । अनुमिताय वैभ्रमस्य कवडीकम्पवैभ्रमवतिवा वरत्ननेन
 संवन्वाद्येन वाद्य वाद्यप्रदानं राजशासिन्वाङ्गीकृत्या विधीयितं एतं शोधं

अनुचितवरसंप्रदानशोच्यं

विफलगुणातिशयं भविष्यतीति ॥ ६ ॥

(मालती वैचित्र्यं नाटयति ।)

लवङ्गिका—अस्थि एदं जं णरेन्द्रवचनाणुरोहेण नन्दनस्य

षडिवण्णा मालदिति सकलो जनो अमच्चं जुउच्छइ ।

मालती—(खगतम् ।) कहं उवहारीकिदक्षि राहणो तादेण ।

कामन्दकी—आश्चर्यम् ।

गुणापेक्षाशून्यं कथमिदमुपक्रान्तमथवा

कुतोऽपत्यस्नेहः कुटिलनयनिष्णातमनसाम् ।

इदं त्वैदंपर्यं यदुत नृपतेर्नर्मसचिवः

सुतादानान्मित्रं भवतु स भवानन्दन इति ॥ ७ ॥

मालती—(खगतम् ।) रौआराहणं वखु तादस्स गुरुअं, ण उण मालदी ।

१. अस्त्येतद्यन्त्रेन्द्रवचनानुरोधेन नन्दनस्य प्रतिपन्ना मालतीति सकलो जनोऽमात्यं जुगुप्सते ।

२. कथमुपहारीकृतास्मि राजस्तातेन ।

३. राजाराधनं खलु तातस्य गुरुकम्, न पुनर्मालती ।

दु खजनकम् । अत एव समानुरागसदृशवरसंप्रयोगाभावाच्च विफलगुणातिशयं भविष्यतीति हेतोर्घाल्यादेतस्या दुहितृनिर्विशेषं कृतवात्सल्यायां महानुद्वेग इत्यर्थः ॥ ६ ॥ मालती । वैचित्र्यं वैलक्षण्यम् ॥ लवङ्गिका । अस्त्येतद्यन्त्रेन्द्रवचनानुरोधेन नन्दनस्य प्रतिपन्ना मालतीति सकलो जनोऽमात्यं जुगुप्सते इति । सर्वलोकाजुगुप्सितत्वेन पिता भूरिवसु परित्याज्य इति भावः ॥ मालती । खगतम् । कथमुपहारीकृतास्मि राजस्तातेन । यथा दुर्गायै पञ्चपहारं दत्त्वा कञ्चित्स्वामिलपितं साधयति, तथा स्वकार्यमात्रपरेणापत्यन्नेहविहीनेन तातेन कथं मरणायैव राजाधीनाह कृतेत्यर्थः । यद्वा सनिहितविदूषकप्राह्यं फलादिकमिवोपायनं कथं कृतास्मीत्यर्थः । कामन्दकी । गुणापेक्षेति । कुलरूपवयोविद्याप्रमृतिवरगुणापेक्षया शून्यमिदं नन्दनाय सुताप्रदानरूपं वैशसनं कथमुपक्रान्तममात्येन । अथवा कुटिलनयः स्वजनव्ययेनापि स्वकृत्यनिर्वाहोपायस्त्र निष्णातं कुशलम् । 'निनदीभ्यां स्नाते कौशले' इति मूर्धन्यादेशः । मनो येषां तेषामपत्यस्नेहः कृतः । ततो नेदमाश्चर्यमित्यर्थः । अपत्यव्ययेनापि कार्यं साधयतस्वस्य कोऽमिप्राय इत्यत आह—इदं त्विति । नृपतेर्नर्मसचिवः स भवान्पूज्यो नन्दनः सुतादानान्मित्रं भवत्विति यदिदं त्वैदंपर्यं तात्पर्यम् ॥ ७ ॥ मालती । राजाराधनं खलु तातस्य गुरुकम्,

छत्रिका—इहा मणवदी व्याजवेदि ई तह एव । अण
 वस्ति बरे दुईसणे अदिअन्वदोषणे किं ति न विचारिं अणवेण
 माछती—(अपठम् ।) हा, इतासि समुपस्थिताजयवजपता
 मन्वमाइणी ।

छत्रिका—सौं पसीव । मणवदि, परिचाहि एतो जीवन्व
 भावो पिबसहि । तुह वि एसा दुहिवा एव ।

कामन्दकी—अधि सरले, किमत्र मगवत्या अणवम् । म
 वति मायः कुमारीणां अनमिता देव च । यत्र किञ्च अस्ति
 अकुन्तल दुष्यन्तमप्सराः पुकरवसं अक्रम उर्वशीत्याप्ताननि
 आचक्षते, वासववृषा च पित्रा संभवाम्य एवै वृषमात्स्यमुदव
 नाय मायच्छदित्यादि, तदपि साहसकस्त्वमित्यनुपदेह्यमेव । सर्वत्र
 रात्रः मिमाय सुहृदे सविशाम कर्षा-
 इत्वात्मनां भवतु निर्बृतिमानमात्यः ।

१ यथा मणवत्याज्ञापयति तत्तथैव । अणवदा तस्मिन्बरे दुईसणे अदि
 अन्वदोषणे किमिति न विचारितमयात्वेन ।

२. हा, इतासि समुपस्थिताजयवजपता मन्वमात्मा ।

३ छत्रसीव । मणवति, परिचारसाक्षात्जीवन्वरात्मिवसहीम् । त
 वाप्येवा बुद्धितैव ।

म पुनर्माच्छी ॥ छत्रिका । यथा मणवत्याज्ञापयति । अणवेण अणवेण
 इत्यादि बहुषु तत्तथैव । अणवदा तस्मिन्बरे दुईसणे अदिअन्वदोषणे
 किमिति न विचारितमयात्वेन ॥ माछती । अपठम् । हा इतासि समु
 पस्थिताजयवजपता मन्वमात्मा ॥ छत्रिका । छत्रसीव । मणवति बरे
 जानसाक्षात्जीवन्वरात्मिवसहीम् । तत्तथैवा बुद्धितैव । अपठम्मा माउ
 आदिमिताच वयम वातुमीधिर इति मायः ॥ कामन्दकी । अणि अणे अण
 अणतिहे । हेनं वेति । अणकमप्युदवृष वसि कपोति देवमेव कपोति वाय
 इत्यादीः । देवातुकुलमधि वेम्यवा गोपेसत इति मायः । यजेति । अणकुन्त
 कादिनिः । अणं तत्साहचर्यमिति अणा गोपेहेतुं बोधयम् । आणवेणप्रतिव्याप्तिरि
 पैधिवेति तत्र वरि लवमेव कारमहितं विचारं प्रपतते तथा अणव्यमणव
 अणमिः अणं अणवम् । न तु कतैवमित्यनुपदेहं अणवमिदानीं । अण न एवमि
 अणं गोपेहेतव्यम् । किं तु अणमिदमने प्राप्त इत्येव अणवेणोपदेहममिदमि
 प्रतीतिः । अनेन माणवक सम्यग्महापुत्रयोस्ताहं मेववति । तत्रैवेतुपरधरः ।
 रात्र इति । रात्रः मिमाय मेममात्रवाच सुहृदे चीहार्दकस्मिने । मिमसुहरोः कि-
 न्हिरेरात्रेभेगोवाद्यम् । तथवा माणवद्यथे- एववाचार्यवपतिवजपतामिदं वदन् ।

दुर्दर्शनेन घटतामियमप्यनेन

धूमग्रहेण विमला शशिनः कलेव ॥ ८ ॥

मालती—(खगतम् ।) हा तात, तुमं वि मम णाम एवं ति
जेदं भोगतिण्हाए ।

अवलोकिता—चिराद्दं भवदीए । णं भणामि अस्सत्थ-
चित्तो महाभाओ माहवो ति ।

कामन्दकी—इदं गम्यते । वत्से, अनुजानीहि माम् ।

लवङ्गिका—(जनान्तिकम् ।) सैहि मालदि, संपदं भवदीए
सआसादो तस्स महाणुहावस्स उगमं जाणीमो ।

१. हा तात, त्वमपि मम नामैवमिति जितं भोगतृष्णया ।

२. चिरायित भगवत्या । ननु भणाम्यस्वस्थचित्तो महाभागो माधव इति ।

३. सखि मालति, साप्रतं भगवत्याः सकाशात्तस्य महानुभावस्योद्गमं
जानीमः ।

मजते य. स्वयं प्रीतिं प्रिय स परिकीर्तितः ॥ दु. खे विपदि संमोहे कार्यकालाख्ये-
ऽपि च । हितान्वेषी च हितकथ सुहृत्सोऽभिधीयते ॥' इति । तेनातीव विस्ममस्था-
नत्वं सूचितं न केवलं मित्रमात्रम् । अपि तु सचिवाय खतुल्याय नन्दनायात्मजां
कार्यादितोर्देषामाल्यो निर्वृतिमान्भवतु । सप्रधारणे लोद्ध । दुर्दर्शनादेवानर्थहेतुना-
नेन नन्दनेन सह धूमग्रहेण । धूमकेतुरपि दर्शनादेवानर्थं सूचयति । विमला चन्द्र-
कलेव । इयमपि घटतां नियतेर्दुर्लभ्यत्वादिति भावः । इदं च सप्रसारणं मालत्या-
उद्वेगातिशयजननेन स्वविधेयतानयनार्थम् ॥८॥ मालती । खगतम् । हा तात,
त्वमपि मम नामैवमिति जितं भोगतृष्णया । लमप्यपत्यवत्सलो विवेकी च मम नाम
नान्यदीयस्य जनस्य क्षेत्रैकालम्बनाया दुहितुरपि । एवं जीवितनिरपेक्ष । भोगतृष्णये-
त्युक्ते केनान्येन भोगतृष्णा जेतव्या । तस्मात्तया जितम् । अकुण्ठितप्रसरत्वं प्राप्तमि-
त्यर्थः । एव नन्दनस्य दुष्टताममात्यस्य च स्वकार्यैकपरतामुक्त्वानन्तरं माधवस्य कु-
लरूपवैदग्ध्यप्रकाशनेनानुकूल्यं विवक्षन्त्या कामन्दक्या अस्मिप्रायश्चावलोकिता गम-
नकालनिवेदनव्याजेन प्रसङ्गं संपादयति ॥ अवलोकिता । विरायितं भगवत्या
चिरं विलम्ब कृत । ननु भणाम्यस्वस्थचित्तो महाभागो माधव इति । लरितं गन्तव्य-
मिति शेषः । कामन्दकी । इदं गम्यते । इदमिति गमनक्रियाविशेषणम् । प्रलक्षत्व-
कथनेन सनिधानसूचनार्थमिदम् ॥ लवङ्गिका । जनान्तिकलक्षणं तूक्तम् । उभयो-
रस्मिप्रायश्चा लवङ्गिका कामन्दक्या विवक्षां मालत्या शुश्रूषां ज्ञात्वा शनैर्मालत्या. कर्णे
वदतीत्यर्थः । सखि मालति, साप्रतं भगवत्या सकाशात्तस्य महानुभावस्योद्गममुत्प-

माळती—(बनान्तिकम् ।) अस्मि मे कोळ्ळरुम् ।

छात्रिका—(प्रकाशम् ।) को एसो माहवो पाम, अस्ति मग-
वती एवं सिणेहगुरुम् अणार्थं चरेदि ।

कामन्दकी—अप्रस्ताविनी महत्येषा कथा ।

छात्रिका—तैह वि धाअक्खिअ मअवती पसाव्ं करेदु ।

कामन्दकी—मूयताम् । अस्ति विदर्भराजसाम्राज्यः समस्त-
रुपमकाण्डचक्रबुडामधिर्वेवरातो नाम । यमशेषमुबनमहनीयमुष्म-
हिमानमात्मनः छातीर्ष्यास्त्वैव ते जानाति योऽसौ यादृशमेति ।
अपि च ।

व्यतिकरितदिगन्थाः श्वेतमानैर्यस्योमिः

सुहृत्तमिच्छितानां स्वानपूर्वसम्मानाम् ।

अगणितमहिमानः केतनं मङ्गलानां

कवमिब मुबनेऽस्मिन्नाइथाः संभवन्ति ॥ ९ ॥

१ अस्ति मे कोळ्ळरुम् ।

२ क एव माहवो नाम; अस्मिन्मगवत्येवं कोहगुरुमास्थानं चारवति ।

३. तत्राप्याकनाय मगवती प्रसावं करेदु ।

तिस्रानं कुर्वं निहृत्तमिति वाच्यवाचीनः ॥ माळती । अत्राभितकमेव । अस्ति मे
कोळ्ळरुम् । अस्मितर्षे तल्लुक्केल्लर्षः ॥ छात्रिका । प्रकाशम् । क एव माहवो
नाम अस्मिन्मगवत्येवं कोहगुरुमास्थानं चारवति ॥ कामन्दकी । अप्रस्ताविनी
प्रस्तावनाशुपुण्या । महती बहुवचन्यचक्रावाधित्वा । चीत्रं मवा तन्तवम् ।
तद्विद्यगीमवस्यमावाप्रस्तुतत्वाच किमनवा । इत्युपाधिक्रमोत्पाववावैमवापरो-
पिका ॥ छात्रिका । तत्राप्याकनाय मगवती प्रसावं करेदु ॥ कामन्दकी—मूय-
तामिति । समग्रस्य इत्यस्य पुरुषवचन्यचक्रस्य पुरुषमेहइमगुरुस्य पूजायधिक्रम-
रत्नम् । भेइ इत्यर्थः । छातीर्ष्यं सहाम्भवम् । 'छातीर्ष्यास्त्वैकपुरवः इत्यमरः । अ-
तिकरितेति । श्वेतभाषैर्वचनेनवद्विर्वचोमिष्यंतिप्रतिष्ठा वातव्यतिकरत विपन्ता
येवां से । अतिकरते मीधीभावः कर्त्तव्यत्वं प्रवक्ष्याम । राशीभूतात्मानमिति वा-
च्यम् । सुहृत्तमिच्छितानां भावधेयनिहृत्तमनाम् । मङ्गलमिच्छितानाम्' इति पाठे
तत्राप्योक्त्यर्थानां स्वानवाक्यम् । अगणितमहिमाद्योऽपरिच्छेदात्प्रमत्ता बहुवचन-
मुदवातां केतनं निहृत्तम् वा वच्यं से तत्र मङ्गलमिति । तावत् अस्मिन्पुत्रमै कव-
मिब संभवन्ति । च कर्त्तव्यत्वेत्यर्थः । व्यतिकरितेति । व्यतिकरी व्यतिमूल्यं
वाच्यं संवाचो वैम्बो वेदु विवन्तेदु । श्वेतवन्ति श्वेतवन्तावपि । केतनं चिह्नं मङ्गल-
वायमुदवातां वच्यं तावत्पाः पुरुषास्तत्र मङ्गलमिच्छावचः । कर्त्तव्यत्वं तत्रास्मिन्
पुत्रानां स्वानमुत्पत्तिः । एतेव सहचर्यो वाच्य इति भावः । अत एव स्पष्टाने मा

मालती—(सहर्षम् ।) सखि, तं खलु भगवदीए- गृहीदणामहेअं
सवहा तादो सुमरेदि ।

लवङ्गिका—सैहि, समं किल भगवदीए गुरुसत्त्वासादो किज्जा-
हिगमो किदो चि तत्कालवेदिणो मन्तअन्ति ।

कामन्दकी—

तत उदयगिरेरिवैक एष

स्फुरितगुणद्युतिसुन्दरः कलावान् ।

इह जगति महोत्सवस्य हेतु-

नयनवतामुदियाय बालचन्द्रः ॥ १० ॥

लवङ्गिका—(अपवार्यं ।) अवि णाम माहवो हवे ।

कामन्दकी—

असौ विद्याशाली शिशुरपि विनिर्गत्य भवना-

दिहायातः संप्रत्यविकलशरच्चन्द्रवदनः ।

१. सखि, तं खलु भगवत्या गृहीतनामधेयं सर्वथा तातः स्मरति ।

२. सखि, समं किल भगवत्या गुरुसकाशाद्विद्याधिगमः कृत इति त-
त्कालवेदिनो मन्त्रयन्ते ।

३. अपि नाम माधवो भवेत् ।

लतीविपन्निस्तारे कृतनिबन्धनो भविता । शूरानुरागिण्यो हि युवतयो भवन्तीत्यपि
दर्शितं भवतीति व्याख्यानान्तरम् ॥ ९ ॥ मालती । सखि, तं खलु भगवत्या
गृहीतनामधेयं सर्वथा तात स्मरति । स्वयं देवरातनामाग्रहणे मालत्या भाविश्वशुर-
लव्यवसायो बीजम् ॥ लवङ्गिका । समं किल तयोर्भगवत्या गुरुसकाशाद्विद्या-
धिगमः कृत इति तत्कालवेदिनो मन्त्रयन्ते ॥ कामन्दकी—तत इत्यादि ।
ततोऽस्माद्देवरातादुदयगिरेरिवैक एष । पित्रोरेकपुत्रतयातीव प्रेमपदलमुक्तम् ।
स्फुरिता प्रकाशा गुणा गाम्भीर्यादय एव द्युतयस्ताभि सुन्दर । कलावाञ्छतु षष्टिक-
लामिश्र । इह जगति नयनवतां चक्षुष्मन्मात्रस्य सर्वस्यापि प्राणिजातस्य महोत्सवस्य
हेतुराहादकारी । लवण्यसपदनेनोक्ता । बालचन्द्र इव बालचन्द्रः । प्रथमयौवनमने-
नोक्तम् । उदियायोद्भूतः । श्लेषोपमागर्भो रूपकालंकारः ॥ १० ॥ लवङ्गिका ।
अपि नाम माधवो भवेत् । यत्र तवानुरागः स एव माधव एवंगुणविशिष्ट संभाव्यत
इत्यर्थं ॥ कामन्दकी—असाविति । असौ देवरातनन्दनो विद्याभिः शालत
इति विद्याशाली शिशुः सन्नपि भवनाद्विनिर्गत्य सप्रतीहायातः संपूर्णशरच्चन्द्रवदनः ।
यस्यावलोकनप्रदेशे । यत्र स्थित्वा सोवलोक्यते तत्रैत्यर्थः । नारीणां पौरयोपितामु-

मदालोकस्थाने भवति पुरुषमादत्तैः

कटाक्षैर्नारीणां कुवकयितवातायममिद ॥ ११ ॥

तदत्र च माकुमुहता मकरन्देन सह विद्यामान्बीक्षिकीमपीते ।
स एव माधवो नाम ।

मालती—(घाम्भर्षं वनाम्बिकम् ।) संहि लक्ष्मिपु, सुर्व महाकुम्पसुतो महामाधो चि ।

लक्ष्मिपु—(वनाम्बिकम् ।) संहि, कुयो वा महोर्षिं बन्धिम
पारिजातस्त उम्गमो ।

कामन्दकी—अहो काकातिपातः । संप्रति हि

क्षिपन्निद्रामुद्रां मदनकण्ठच्छेदसुमगा

मुष्यतोत्कम्पानां विहगमिपुनानां प्रथमतः ।

१ संहि लक्ष्मिके, सुर्व महाकुम्पसुतो महामाध इति ।

२ संहि, कुयो वा महोर्षिं बन्धयित्वा पारिजातसोद्गमः ।

म्यादत्तैः कुम्पितप्रसरेर्षीकैश्च कथयतिः पुरमिर्षं कुवकयितवातायनं संघातकुम्प
क्यपवाद्यमिव भवति । पूर्णचन्द्रसर्पयेन कुवकमोत्रासो हि पुत्रः । सङ्कनमि
तम्बेचनीयक्यवन्धनं तस्मामिच्छापवती मवतीअहो ते सोमम्भमिति माधः
॥ ११ ॥ तद्वेति । अत्रमुद्रामिद एव विद्यान्नासम्भामेनेहायस्य वर्तत
इति भावः । स इति । न एव कथितो वैश्वतारयजः स एव माधव इत्यन्ता-
मिर्षिर्षि इत्यर्थः ॥ मालती । संहि लक्ष्मिके सुर्व महाकुम्पसुतो माधव
इति ॥ लक्ष्मिका । संहि कुयो वा महोर्षिं बन्धयित्वा पारिजातसोद्गमः ।
पारिजातकम्पस्यारवायेन महोर्षिकम्पानुत्पत्तिर्हति न तु कुम्पस्यकम्पपापी
वारिजातः । तदनेन 'मिन्धस । कुम्पमिव' इत्यादिना स एव माधवो वाय'
इत्यन्तेन संदर्भेन प्रसङ्गिकमन्दनहृत्तान्तसूचनम्, तद्गुणहीनत्वम्, पित्रः काकस्यपर
तयापन्नवेदपक्षिणम्, कुम्पकान्तान्तस्य विषेयमुक्तेन सूचनम्, दुस्वसंनिधानेन
माधवसमापमोपावनिवैदम्, तद्गुणप्रत्यापनेन तत्रात्रुतामरबीकर्थं नैत्येतावयो-
म्भैत्य कामम्भना तदस्वयैव संनिधानात्पूर्वैव कुम्पत्वात्पताकास्वानमिदम् वा-
नाम्पुकेन माधेन यश्चिम्यत्किञ्चरम् । वस्तुतो माधवस्वयैव पताकस्वान
र्षं तु तत् ॥ अतीतावापते कर्णे कम्पेते यत्र वस्तुना । जम्पपदेकम्पानेन पता
कास्वानर्षं तु तत् ॥ इति । अत एव कामन्दकी वक्षत— जवकोक्ते सङ्घं संप्रति
यवा तदस्वयैव मालतीं प्रति निष्ठावर्षस्यैव कञ्चुको मारः इति ॥ कामन्दकी ।
अहो काकातिपातः । प्रह्वयक्यन्ताचइवपारिजातः कम्पेऽपि न विचारित
इत्यर्थः । काकातिपातमेव—संप्रति हि । क्षिपन्निद्रामुद्रां

दधानः सौधानामलघुषु निकुञ्जेषु घनता-

मसौ संध्याशङ्खध्वनिरनिभृतः खे विचरति ॥ १२ ॥

वत्से, सुखं स्वीयताम् । (इत्युत्तिष्ठति ।)

मालती—(अपवार्यं ।) कंहं उवहारीकिंदसि राइणो तादेण ।

राजाराहणं क्व तादस्स गुरुअं, ण उण मालदी । (साक्षम् ।) हा

ताद, तुमं वि मह णाम एअं ति सव्वहा जिदं भोअतिण्हाए ।

(सानन्दम् ।) कंहं महाउलप्पसूदो सो महाभावो । सुट्ठुं मणिदं पि-

असहीए कुदो वा महोअहिं वज्जिअ पारिजादस्स उगगमो ति ।

अवि णाम तं उणो वि पेक्खिस्सं ।

लवङ्गिका—अवलोइदे, इदो एदिणा सजवणेण ओदरह ।

कामन्दकी—(अपवार्यं ।) अवलोकिते, साधु संप्रति मया तट-
स्थयैव मालतीं प्रति निःसृष्टार्थदूत्यस्य लघूकृतो भारः । कुतः

१. कथमुपहारीकृतासि राजस्तातेन । राजाराघनं खलु तातस्य गुरुकम्, न पुनर्मालती । हा तात, त्वमपि मम नामैवमिति सर्वथा जित भोगतृष्णया । कथं महाकुलप्रसूतः स महाभागः । सुष्टु मणितं प्रियसख्या कुतो वा महोदधि वर्जयित्वा पारिजातस्योद्गम इति । अपि नाम तं पुनरपि प्रेक्षिष्ये ।

२. अवलोकिते, इत एतेन संजवनेनावतरावः ।

चक्रवाकद्वन्द्वानां मदनकलहच्छेदेन मन्मथसगरपर्यवसानेन मुभगा श्रान्त्यतिशयविनोदकतया मनोहरा निद्रामुद्रा स्वापावस्था प्रथमतः प्रसुप्त एव क्षिपन्नपसारयन् । संध्याशङ्खध्वनिना हि कोकद्वन्द्वानां निशासंनिधानप्रतीतेर्भावि विरहदुःखानुसधानादुत्पन्नवेपथुनामिति विशेषणम् । तथा गुरुतरेषु हर्म्यमध्यदेशेषु प्रतिध्वानेन घनतां बहुलतां दधानोऽसौ राज्ञां भवनेषु संध्यासमयनिवेदनार्थं क्रियमाण शङ्खध्वनिरनिभृतोऽमन्द-खे विचरति । प्रसरतीत्यर्थं ॥ १२ ॥ मालती । अपवार्यं बलितप्रीव परावृत्य । महाकुलप्रसूतः स महाभागः । तन्महाकुलीनत्वे सानन्दत्वेन सर्वथा स एव मे पतिर्नान्य इत्यध्यवसाय सूचितः । सुष्टु मणितं प्रियसख्या कुतो वा महोदधि वर्जयित्वा पारिजातस्योद्गम इति । अपि नाम तं पुनरपि प्रेक्षिष्ये । इतः परमेकवारं तद्दर्शनं वा लभ्यते चेत्तावतापि कृतार्थाहमित्युत्कण्ठातिशयो दर्शितः ॥ लवङ्गिका । इत एतेन संजवनेनावतरावः । सजवनं चतु शालम् । 'सजवनं त्विदम् । चतु शालम्' इत्यमरः । कामन्दकी । अपवार्यं । 'निःसृष्टार्थदूतीकल्पस्वप्नयितव्य' इति यदुक्तं प्राक्, तदिदानीं निर्व्यूढमित्यवलोकितया सहापवार्याहेत्यर्थं । लघूकृतो भूयान्कर्तव्यांशः साधितः । इतः

वरेऽन्महिन्दोपः पितरि विचिकित्सा च क्वणिता
 पुराणधोद्वारैरपि च क्वणिता कार्यपदवी ।
 स्तुतं माहाभाग्यं यदभिन्नतो मन्त्र गुपताः
 मसक्तावस्तस्मेत्यय स्तुतु विधेयः परिचयः ॥ १३ ॥

(इति निष्कान्ताः सर्गः ।)

इति महाकविभीमवभूतिविरचिते माळतीमाधवे त्रितीयोऽङ्कः ।

परमस्यमेवावशिष्टमिदं ॥ इत्याद्यहं कर्तव्यासं च निघरेतो विकल्पयति—वद
 इति । अन्वसिन्वरे मन्त्रे शोपः । पितरि विचिकित्सास्तुतुं विदुष्यं च
 क्वनितां वद्वारस्यायवसुं क्वमारुप्रभुक्तवाविकरये निरुद्यवैद्याऽन्महिकवभ्रम्
 रणेऽन्ववरापितुर्वा च शोकावमिप्रायनिरुद्यन्प्रतिपारवेति श्रावणप्रोक्त्वां
 मिष्टामनवेषुतां कुम्भवां कठतां अपकतां कम्भवां प्रतिपारवेति पृथ्व्या-
 वनुपक्यते ॥ अङ्कान्तकवृत्तान्ताटीतिहासोऽत्रैः कार्यपदवी कर्तव्यपरिचय क्व
 यिता । एवं सूत्रम्—‘वाचान्वा अपि समान्वासीवाः क्वयाः अङ्कान्तकाद्या
 कदव्य मर्तारं प्राप्य मोह्यते स वाचान्वाः अर्द्धवैद्य’ इति तथा अतस्तत्र
 माधवस्त्राभिन्नमत आभिन्नस्त्राभिन्नोर्ममहाभाग्यं महाभाग्येवत्वं गुपतां क्व
 निघटुपेन्वो बन्वाहात्वं उक्तप्रवृत्त एव अन्ववा पक्षपातप्रतीतेः । स्तुतम् ।
 वदपि सूत्रं तस्यः ‘कदव्यं वाचकगुणां नूनिघान्तवर्तव्ये’ इति । एवं वाचान्वा
 चवस्तुतयो वदीकृतः । इत्या परं परिचयो निघन्मनोरवजमनुवितेऽपि व्यापारे
 निघ्नियुक्तमात्रा अदिनविहर्तुं नैव करोति तादृशः प्रबनो विवेकबेधेयावन्मा-
 नमवशिष्टमिदं ॥ अत्रैव अर्थं नाम वृत्तवेदवस्तुत्वं भवति । यथा—‘कर्तुं
 प्रवृत्तारम्भ’ इति ॥ १३ ॥

अन्वस्यसुतनिम्बिरधोत्कर्षस्तुवित्याः ।

मनुष्येषुतपन्मीरा मन्मृतिरुवैदिः ॥

इति भीमझाट्याजकुसुतिसरूपवैतनाधयायशुक्रभद्रनिघुट
 तिसुरिविरचितार्था माळतीमाधवभाष्यप्रदीपितार्था त्रितीयोऽङ्कनि
 वरणम् ॥

तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।)

बुद्धरक्षिता—(परिक्रम्य आकाशे ।) अवलोइदे, अवि जानासि कर्हि भगवदी ।

अवलोकिता—(प्रविश्य ।) बुद्धरक्खिदे, किं पमुद्धासि । जो को-वि कालो भगवदीए पिण्डपारणवेलं विसज्जिअ मालदीं अणुवट्ट-माणए ।

बुद्धरक्षिता—हुं । तुमं उण कर्हि पत्थिदासि ।

अवलोकिता—अहं कखु भगवदीए माहवसआसं अणुप्पे-सिदा । संदिट्ठं अ तस्स संकरउरसबन्धि कुसुमाअरुज्जाणं गदुअ कुञ्जणिउल्लपेन्तरत्तासोअगहणे चिट्ठेत्ति । गदो अ तत्थ माहवो ।

१. अवलोकिते, अपि जानासि क्व भगवती ।

२. बुद्धरक्षिते किं प्रमुग्धासि । यः कोऽपि कालो भगवत्याः पिण्डपारणवेला विसृज्य मालतीमनुवर्तमानायाः ।

३. हुं, त्वं पुनः क्व प्रस्थितासि ।

४. अहं खलु भगवत्या माधवसकाशमनुप्रेषिता । संदिष्टं च तस्य शंकर-पुरसंबन्धि कुसुमाकरोद्यानं गत्वा कुञ्जनिकुञ्जपर्यन्तरत्ताशोकगहने तिष्ठेति । गतश्च तत्र माधवः ।

अनङ्गशासनवधूमनङ्गोज्जीवनौषधीम् ।

अमङ्गरकूपारज्यदपाङ्गामाश्रये विवाम् ॥

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभमाणस्तदर्थसूचनार्थं प्रवेशकं प्रस्तौति—तत इत्यादिना । असंनिहितामप्यवलोकितामाकाशभाषितेन संबोधयन्ती बुद्धरक्षिता वदति । आकाशभाषितं यथा—‘अप्रविष्टैः सहालापो भवेदाकाशभाषितम्’ इति । अवलोकिते, अपि जानासि क्व भगवती । वर्तते इति शेषः ॥ अवलो-किता । बुद्धरक्षिते, किं प्रमुग्धासि मोहं प्राप्तवत्यसि । ‘विस्मृतासि’ इति पाठे कर्तरि निष्ठा । विस्मृतवतीत्यर्थः । यः कोऽपि कालो भगवत्याः पिण्ड-पारणवेला विसृज्य मालतीमनुवर्तमानायाः । भैक्ष्याभ्यवहारकालमप्युल्लङ्घ्य मालत्यनुवर्तनार्थं गताया भगवत्या महान्कालो जात इत्यर्थः ॥ बुद्धरक्षिता । हुमिति स्मरणे । त्वं पुनः क्व प्रस्थितासि ॥ अवलोकिता । अहं खलु भग-वत्या माधवसकाशमनुप्रेषिता । संदिष्टं च तस्य शंकरपुरसंबन्धि कुसुमाकरोद्यानं कामोद्यानं गत्वा कुञ्जनिकुञ्जपर्यन्तरत्ताशोकगहने तिष्ठेति । कुञ्जं मालाकुसुमम् ।

बुद्धरक्षिता—अबलोकिते, किं ति माहवो तस्य अणुप्येसिवो ।

अबलोकिता—अथ किरणचरुहसिति अणपीए समं मा-
लवी संकरतरं गमिस्सदि । तदो एवं किञ्च सोहमां बहूह सि दे
वदाराहणमिमिचं सहस्रकुसुमावधम उहिसिअ अत्रिअदुवीरं
माळदिं तं एव कुसुमावरुञ्जार्णं आप्पहस्सदि । तदो अण्णोअण्णवर्षणं
हविस्सदि सि । पुमं एण कदिं परिवदा सि ।

बुद्धरक्षिता—अहं कसु संकरतरं एव पत्तिवाए पिमसहीए
मदमन्तिआए आमन्तिवा । अदो मअवदीए पाववन्दर्णं कसुअ
सदि एव गच्छामि ।

अबलोकिता—तुमं कसु मअवदीए अस्सि पमोअणे विठपा
तस्य को उचन्दो ।

बुद्धरक्षिता—मैए कसु मअवदीए समादेसेण तासु तासु विस्स

१ अबलोकिते, किमिति माधवस्यणुपेपितः ।

२. अथ किरणचरुहसिति अणुप्येसिवो समं माळवी संकरपुरं गमिष्यति ।
तत एवं किञ्च सौमार्णं वर्षत इति देवतारणमिमित्तं सहस्रकुसुमावध
मुदिस्व कवहिसाद्वितीर्णा माळवी तरेव कुसुमाकरोपानमानेभ्यति । ततो
अणोअणुवर्षणं गमिष्यतीति । त्वं पुनः क प्रस्थितासि ।

३ अहं कसु संकरपुरमेव प्रस्थिताया प्रियसत्या मदमन्तिकया
आमन्त्रिता । अतो मगवत्याः पाववन्दर्णं कृत्वा तत्रैव गच्छामि ।

४ त्वं कसु मगवत्याः मन्त्रिप्रयोगेन नियुक्त्य तत्र को वृत्तान्तः ।

५ अथा कसु मगवत्याः समादेशेन तासु तासु विस्मयकवालीदृष्टव्य-

गणक तत्र मगवः । बुद्धरक्षिता । अबलोकिते किमिति माधवस्यणुपे-
पितः । अबलोकिता । अथ किरणचरुहसिति अणुप्येसिवो समं माळवी संकरपुरं
गमिष्यति । तत एवं किञ्च सौमार्णं वर्षत इति देवतारणमिमित्तं सहस्रकुसु-
मावधमुदिस्व कवहिसाद्वितीर्णा माळवी तरेव कुसुमाकरोपानमानेभ्यति ।
अममनेपैति बोधः । ततोअणोअणुवर्षणं गमिष्यतीति । त्वं पुनः क प्रस्थितासि च
बुद्धरक्षिता । अहं कसु संकरपुरमेव प्रस्थिताया प्रियसत्या मदमन्तिकया
आमन्त्रिता । अतो मगवत्याः पाववन्दर्णं कृत्वा तत्रैव गच्छामि ॥ अबलो-
किता । एव कसु मगवत्याः मन्त्रिप्रयोगेन नियुक्त्य तत्र को वृत्तान्तः ।
बर्तव इति हीनः । बुद्धरक्षिता । अथा कसु मगवत्याः
समादेशेन तासु तासु विस्मयकवालीदृष्टव्य इति मन्त्रप्रयोगेन प्रियसत्या

म्भकहासु ईरिसो तादिसो चि मजरन्दस्स उवरि पिअसहीए मद्-
अन्तिआए परोक्खाणुराओ तहा दूरं आरोविदो जहा मे मणोरहो
अवि णाम तं पेक्खामि चि ।

अवलोकिता—साधु बुद्धरक्खिदे, साधु । एहि गच्छस्स ।

(इति निष्क्रान्ते ।)

प्रवेशकः ।

(प्रविश्य ।)

कामन्दकी—

तथा विनयनम्रापि मया मालत्युपायतः ।

नीता कतिपयाहोमिः सखीविसम्मसेव्यताम् ॥ १ ॥

संप्रति हि

व्रजति विरहे वैचित्र्यं नः प्रसीदति संनिधौ

रहसि रमते प्रीत्या वाचं ददात्यनुवर्तते ।

इति मकरन्दस्योपरि प्रियसख्या मद्यन्तिकायाः परोक्षानुरागस्तथा
दूरमारोपितो यथैवमस्या मनोरथोऽपि नाम तं पश्यामीति ।

१. साधु बुद्धरक्षिते साधु । एहि गच्छावः ।

मद्यन्तिकायाः परोक्षानुरागस्तथा दूरमारोपितो यथैवमस्या मनोरथोऽपि नाम
तं पश्यामीति ॥ अवलोकिता । साधु बुद्धरक्षिते, साधु । एहि गच्छावः ।
इति निष्क्रान्ते ॥ प्रवेशकः ॥ अथावलोकितासूचितप्रवेशा प्रविशति कामन्दकी ।
कामन्दकी—तथेति । तथा तेन प्रकारेण गुणजनोचितमक्तिभ्रद्वयोपलक्षि-
तेन विनयेन कुलकन्यकाजनोचितस्वभावेन नम्रा प्रह्लापि मालती मयोपायतः ।
सतततत्समीपावस्थानम्, विदग्धभङ्गथा कुन्तलविरचनम्, स्वनमुकुलगण्डफलकेषु
चित्रपत्रलेखनम्, सहाक्षक्रीडानर्मालापैर्विनोदनम्, अपूर्ववस्तूपहरणमित्येवमादि-
बहुप्रकारेणोपायेन कतिपयैरल्पैरेवाहोमि सखीषु लवङ्गिकादिषु यो विसम्मः
साध्वसलज्जाशङ्कापरित्यागेन स्वमनोगतसर्वस्वनिवेदनं मद्गुक्तस्य जीवितव्ययस्या-
प्यङ्गीकरणं क्षणमपि मद्द्विरहासहिष्णुत्वमित्यादिरूपक्षेप्तोत्कर्षस्वेन सेव्यतामनुरज-
नीयताम् । तत्र मजनमनुरजनरूपमेव नीता । प्रापितेत्यर्थं ॥ १ ॥ विसम्ममेव
दर्शयति—व्रजतीति । नोऽस्माकं विरहे वैचित्र्यं चित्तवैकल्यम्, मन खेद-
मिति यावत् । व्रजति गच्छति । संनिधौ पुनः प्रसीदति निर्द्वैतान्त-करणा भवति ।
रहस्येकान्ते रमते चिरकालं सखीभ्योऽपि यत्र कथितं तादृशनर्मरहस्यनिवेदनैः
क्रीडति । प्रीत्या वाचं ददाति प्रियमेव सर्वदा भाषते, न तु कदाचिदप्यन्यथा ।

गमनसमये कण्ठे लम्बा निरुध्य निरुध्य मां

सपदि क्षपयै, प्रत्यावृत्तिं प्रणम्य च याचते ॥ २ ॥

इदं च तत्र साधीयः प्रत्यास्थानिवन्धनम् ।

शाकुन्तलादीनिविहासनाद्य-

न्प्रस्तावितानस्यपरैर्यचोमि ।

श्रुत्वा मदुस्तङ्गनिवेशिताङ्गी

धिरय चिन्तास्त्रिमित्स्वमेति ॥ ३ ॥

तदद्य माधवसमक्षमुत्तरमुपकमिष्यामः । (नेपथ्यासिद्धयपक्षेण ।)
वस्ते, इत् इतः ।

(तदा प्रविशति मालती स्वस्त्रिय च ।)

मालती—(अगतम् ।) कैह उभहारीनिदक्षि राणो तावेण ।
राभाराहर्णं वस्तु छावस्स गुरुभ, षं तप माल्सी । (घासम् ।) हा

१ कथमुपहारीकृतास्त्रि राहृत्वातेन । राजाचरनं कुरु तत्तस्य गुरुकम्,

येयं वदति इति पाठे येयं कर्पूरादिर्कं प्रीतिरत्नं वरातीकर्मः । तदाङ्-
वर्तत आशुहृत्स्वेनाभ्युत्थायासनप्रदानादिशेषपरति । तथा कथमीपान्मर्क
प्रति यस्मात्सरे मणौवकस्यसन्निकरुकीहृत्वाङ्गुपाया मां वस्तुको विह्वल
सर्वथा गन्तव्यमिति मया निर्भ्रम्यमाया सपदि प्रस्थापति तस्मिन्नेव च हने
पुत्रपयमर्न सपभेरिदानीमेव वरि यामन्वति तर्हि गुहं ते क्वहस्तेन मारि
तवक्षसि ममाम्यथाभाषमाचरितवक्षसीक्षेवमाहिरिवैकैरवक्षिन्मयीवैः प्रवत्त
वचनैः प्रवन्व मातेर्ब वाचते । प्रार्थयत इक्ष्वः ॥ २ ॥ इव चेति वक्ष
मात्वं च साधीयो तदतरं प्रस्थाप्यावाः सर्वथा यदुक्तयसी करिष्यन्नेनकम्पाया
निवन्धनं विमितम् । किं तदित्यत आह—शाकुन्तलादीनिविहासनाद्य-
परिरम्यः कथ्यतिरिच्यो क्वः परक्यात्परैर्यचते येवां तैर्मुक्तोऽप्योरेसेन प्रह-
तवद्वमाद्यमानैर्लुत्तस्तु कोपदेवायैव प्रहृतेर्यचोमिः प्रस्तावितानस्यवा यद्येरेवेन
वा लक्ष्मीवदेव प्रसन्नितान्प्रहृत्तकाहृत्तान्तप्रमुखाविधिहासनाद्यम्मुखा महुत्त-
ङ्गनिवेशिताङ्गी यथेद्विनिबोगाहंसादेव कथयत्यस्य मरण वीमिर्तं वा कदेक्यव
तमिस्कारार्ण निवेशयन्तीव मवद्विनिपासितकरीर विरकात्तं चिन्तया कर्त्वं यथा
सङ्गन्तव्यवित्कर्त्तव्यं चो वामान्मुपाय इति विचारेण विमितत्वं विधेदतामेति
प्राप्तेति । इत्येतत्साधीयः प्रस्थापानिवन्धनमित्यर्थः । ए एव कोकहृत्वायो रति
रहणे यदीवक्षीमूलाविकाकपवनीनसमवे कथितः । यथा— एवं प्रयुज्यमाने
कथयितव्यकरीर आकारः । इहा मयीति वमितवन्तिक एवोपनिघटीति ॥
दुष्कृति मोक्षवधने वाक्यार्थं विवक्षति रहति वा शिकृति । निन्धयति धम्मयति
च कथितमस्यै वदति क्विचिद्वा ॥ वाण्टीयेत्यति पुत्ररिति वदति तथा धाम-
वालिनी भवति प्र' इत्यादि ॥ ३ ॥ तदिति । माचवन्न क्षणीप एवोत्तरमुपनिघर्त्त

गाद, तुमं वि मह गाम एषं ति सबहा जिदं भोअतिण्हाए । (सान-
दम् ।) कहं महाउलप्पसूदो सो महाभाओ । सुट्टु भणिदं पिअस-
हीए कुदो वा महोअहिं वज्जिअ पारिजादस्स उग्गमो त्ति । अवि
णाम तं उणो वि पेक्खिस्सं ।

लवङ्गिका—सहि, एसो वखु महुरमहुरसादमञ्जरिकवल-
णकेलिकलकोहलउलकोलाहलाउलिदसहआरसिहरुड्डीणचडुलचञ्चरी-
अणिअरवहअरुदलिददलकरालचम्पआहिवासमणोहरो मरालजहणप-
रिणाहुवहणमन्थरोरुमरविसंठुलक्खलिदचलणसंचलणोवणीदसेअसी-
अरसुहाबिन्दुज्जलमुद्धमुहचन्दचन्दणाअमाणसीअलफंसो तुमं परिस्स-
अदि कुसुमाअरुज्जाणमारुदो । ता पिअसहि, इदो परिक्कमावो ।

(परिक्रम्य प्रविशतः ।)

न पुनर्मांलती । हा तात, त्वमपि मम नामैवमिति सर्वथा जितं भोगतृष्णया ।
कथं महाकुलप्रसूतः स महाभागः । सुष्टु मणितं प्रियसख्या कुतो वा महो-
दधिं वर्जयित्वा पारिजातस्योद्गम इति । अपि नाम तं पुनरपि प्रेक्षिष्ये ।

१. सखि, एष खलु मधुरमधुरसार्द्रमञ्जरीकवलनकेलिकलकोकिलकुलकोला-
हलाकुलितसहकारशिखरोड्डीनचडुलचञ्चरीकनिकरव्यतिकरोदलितदलकराल-
चम्पकाधिवासमनोहरो मरालजघनपरिणाहोद्वहनमन्थरोरुमरविसंस्थुलस्खलि-
तचरणसचरणोपनीतस्वेदशीकरसुधाबिन्दुज्ज्वलमुग्धमुखचन्द्रचन्दनायमानशी-
तलस्पर्शस्त्वा परिष्वजति कुसुमाकरोद्यानमारुतः । तत्प्रियसखि, इतः
परिक्रमावः ।

कार्यजातमद्योपक्रमिष्याम. ॥ 'नेपथ्य—' इत्यादि 'पुनः प्रेक्षिष्ये' इत्यन्तं
गतार्थं. ॥ **लवङ्गिका** । सखि, एष खलु मधुरेण मधुरसेनार्द्राणां मृशं
क्लिन्नाना मञ्जरीणां कवलनमेव केलिस्तया कलोऽत्यन्तमधुरो य कोकिल-
कुलकोलाहलस्तेनाकुलितात्सहकारशिखरादुष्मसेनोड्डीनाना चडुलानां चञ्चरीक-
निकराणां व्यतिकरेण विमर्देनोदलितदलानामूर्ध्वं विकसितपत्राणां करालानां
दन्तुराणाम् । 'करालो दन्तुरे तुझे विशाले विकचेऽपि च' इति वचनात् ।
चम्पकानां चाम्पेयकुसुमानामधिवासेन मनोहरः । मरालस्य समवृत्तस्य । 'मरालं
समवृत्तं स्यात्' इति वचनात् । जघनपरिणाहस्य नितम्बप्राग्भागविस्तारस्योद्व-
हनभारेण मन्थरं मन्दं तथोरुमरेण विसंस्थुल विषमं स्खलित यञ्चरणसचरणं
पादगमनं तेनोपनीतै स्वेदशीकरैरेव सुधाबिन्दुमिरुज्ज्वलस्य मुग्धमुखचन्द्रस्य
त्वदीयस्य चन्दनायमानः शीतलस्पर्शो यस्य स त्वां परिष्वजति कुसुमा-
करोद्यानमारुतः । तदितः परिक्रमावः ॥ 'गतश्च तत्र माधवः' इति सूचितो
८ मालतीमा०

(ततः प्रविशति माधवः ।)

माधवः—इन्त, परागता भगवती । इयं हि मम

आविर्भवन्ती प्रथमं विवाहाः

सोच्छ्वासमन्तःकरण करोति ।

निवाषसंतसस्त्रिलिखित्यूनो

वृष्टे पुरस्ताद्विरमभेष ॥ ४ ॥

दिष्ठा क्वञ्जिकाद्रितीया माळस्यपि ।

भाष्यैर्मुत्पल्लवो वदनामळेन्दु

सांनिध्यतो मम मुहुर्भङ्गिमानमेत्य ।

जात्येन चन्द्रमणिनेव महीपरस्य

संभार्यते द्रवमयो मनसा विकारः ॥ ५ ॥

माधवः प्रविशति । माधवः । इत्येति इहै । परागतामिमुक्तमाख्या । परी
 पद्यार्थोऽप्राभिसुख्ययोतकः । आविर्भवन्तीति । प्रियानाः प्रथममाविर्भवन्
 प्रकृतीभवन्ती मागवती प्रियतयावाः पुनर्दंशवैरासनात्पुत्रप्रार्थं मयान्ताःकर
 इमितापमनसुचकतवा सोच्छ्वासं घनीं करोति । कवमिच निवाषसंतस
 मपूरस्य वृष्टेः पुरस्तादाविर्भवन्ती संनिहितं वृष्टिं सुखयन्ती । अचिरप्रमा सिधु
 विभिसुपमा । तत्र माधवस्य माळतीर्षाभामिकापो द्वितीयाइवतथाकृतीइत्यन्त-
 मन्द्दवृत्तान्तविच्छेदे श्यते पुनर्दंशवैरास्येवाप्येवकारवसाद्रिन्तुः । यथा—
 अचान्तरावैच्छेदे विन्दुरप्येवकारवम् इति । अत्र च तृतीयवचनार्थात्मा
 पुनरन्वोप्यर्षदार्थापारमकाचान्तरप्रबोजनसंघटितैकमात्रिकर्पातमिकपद्यान्वा नि
 रिपस्य विन्दोवदुर्पाहे तत्तदवैवा संममनाय मजाः प्राचक्ष्येवापि मवा विवेका
 इति वदवमात्रस्य वजस्य धमन्मयादुपजातम् तदास्यताम् । किञ्चिदाख्येवमा-
 कनादुक्तमासि इकारस्य 'यदि तद्विचवोऽपुराप्यरम्भः इकारस्य धमन्मदीक्य
 विक्रम्या माधवमाळन्तोमैरुच्यवातीकववर्ननेव क्ववस्य तत कपरि क्वात्त-
 तात्ततन्मदविवाहनिबन्धप्रसञ्जाम्भ्यामन्तरावभूताम्भ्यामन्तरिततवाक्यवस्य च इ-
 स्यपुत्रतामस्य बीजसोऽप्यवगतमककप्रोत्पद्यदिभ्रमाधमिकापावइवमन्वितः प्रति
 सुचसंपिर्निकल्पते । तद्वचनं च— क्ववाक्यवतमा बीजव्यक्तिः प्रतिपुर्णं भवेत् ।
 विन्दुः प्रथमपुत्रवावश्राप्यत्र प्रवोरस्य इ' इति ॥ ४ ॥ ५ ॥ रिहवा क्वञ्जिकाद्रितीया
 माळस्यपि । आगच्छतीति शेषः । भाष्यैर्मिति । इन्दीवराववा वदवमेवामताः
 कवदुष्टस्य इन्दुवस्य ताविन्वतः तांनिप्याहेतोर्नैव मवता सावाधिकवैमितिह
 इवकविरद्विदेवापि पर्वतसंघमिवा अत्येन सिधुत्वादिप्रमदेन चन्द्रकान्तमसि
 देव मुहुर्भङ्गिमानं जाण विकारवचनं आख्याम् इत्युच्यते भाव अतप्रवृत्तिवर्त

संप्रति रमणीयतरा मालती ।

ज्वलयति मनोभवार्मिं मदयति हृदयं कृतार्थयति चक्षुः ।

परिमृदितचम्पकावलिविलासलुलितालसैरङ्गैः ॥ ६ ॥

मालती—सहि, इमस्सि कुञ्जणिउञ्जे कुसुमाइं अवचिणुह ।

माधवः—

प्रथमप्रियावचनसंश्रवस्फुर-

त्पुलकेन संप्रति मयावलम्ब्यते ।

घनराजिनूतनपयःसमुक्षण-

क्षणवद्धकुञ्जलकदम्बडम्बरः ॥ ७ ॥

लवङ्गिका—सहि, एवं करेह ।

(पुष्पावचनं नाटयत् ।)

माधवः—अपरिमेयाश्चर्यमाचार्यकं भगवत्याः ।

१. सखि, अमुष्मिन्कुञ्जनिकुञ्जे कुसुमान्यवचिनुवः ।

२. सखि, एवं कुर्वः ।

३. चैत्य प्राप्य द्रवमयो विकारो द्रवीभाव सधार्यते । तदेतन्मनसो द्रवीभवनमाश्चर्य-
मित्यर्थः । महीधरस्य चन्द्रमणिनेत्यनेन स्वस्य महीधरसाम्यप्रतीतेरचलवद्धीरस्यापि
मम मनो द्रवीभवतीत्याश्चर्यहेतुः ॥ ५ ॥ संप्रतीति । पूर्वदृष्टावस्थापेक्षया विर-
हविघ्नाना स्फुटीभावात्तेषामात्मविषयत्वस्य निश्चितत्वाच्च मालत्यतीव रमणीया च
वर्तेत इत्यर्थः । यत् इत्यध्याहार्यम् । ज्वलयतीति । परिमृदिता म्लानिसुप-
गता या चम्पकावलिविलासलुलितालसैरङ्गैः तस्या विलास इव विलासो विलसनं
कान्तिप्रकर्षस्तेन लुलितैरावलिवै । अस्मिन्व्याप्तैरिति यावत् । अलसै क्रियास्वनुन्मु-
खैरङ्गैर्मनोभवार्मिं ज्वलयति वीपयति । हृदयं मदयति हर्षपरवशं करोति । चक्षुः
कृतार्थयति द्रष्टव्यावधिदर्शनेन सफलं करोतीति मन्निमित्ततया निश्चितां
विरहावस्थामनुभवन्तीयमानन्दमदनवेदनाभ्यां ममान्तं करणमाकुलयतीत्यर्थः ।
कारकवीपकालकार ॥ ६ ॥ मालती । सखि, अमुष्मिन्कुञ्जनिकुञ्जे वामनतया
स्वहस्तापचेयकुञ्जमे लतागुल्मे कुसुमान्यवचिनुव ॥ माधवः—प्रथमेति ।
अधुतपूर्वप्रियावचनश्रवणेन स्फुरन्पुलको रोमोद्गमो यस्य तेन मया संप्रति मेघ-
पङ्क्तिनवजलविन्दुससेचनेन य उत्पन्नं क्षणो हर्षस्तेन वद्वानि कुञ्जलानि येन तस्य
कदम्बतरोर्दम्बरोऽवस्थाविशेषोऽवलम्ब्यते । अनुक्रियत इत्यर्थः । अत्र प्रती-
यमानसमोगामिलापानुगुण्यात्तद्वचनश्रवणकौतुकेन च तदन्तोपसर्पणादिचेष्टायां
गम्यमानत्वाद्विलासो नाम प्रतिमुखसधेरङ्गम् । यथा—‘समीहा रतिभोगार्थं
विलासं परिकीर्तितं इति ॥ ७ ॥ लवङ्गिका । सखि, एवं कुर्व ॥ माधवः ।

माळती—सैहि, देण इवो वि अवरसिं अविपिणुअ ।

कामन्दकी—(माळती परिष्कृत्य ।) अयि, विरम विरम ।
निःसहा आतासि ।

स्वल्पयति बचनं ते संभ्रमत्यङ्गमङ्गं

अनयति मुसबन्द्रोऽसिनः स्वेदमिन्दून् ।

१ सखि तेनेतोऽम्परिष्कृतवचिनुवा ।

अपरिमेयाभ्यपरिष्कृतवचनानि बन्ध तदाचार्यकं कामतश्चोपदेशोक्तं यत्
वसाः । अथसादादिदानीमिहैकाकिनीं कुशुमावचयसंभ्रमसंसमानाङ्कितवा सुनं
विमान्यमानप्रचोषबनचोन्वयेसाकिनीं प्रियतमो योऽम्भन्तहित एव सिःकृतम्
बन्धेकमन्नमूठघरसि निमग्न इव मवानीसर्वा । अनेव पूर्व इत्याया पञ्चादन्तरित-
वर्षमात्या माळताः पुनरुत्तरवात्परिचर्यो ममाङ्गमुक्त्वा । वचा—‘परैसर्पेण
वीचस्य छान्दमुत्तरपम्’ इति प्रमाळती । सखि, तेनेतोऽम्परिष्कृतवचिनुवा ।
अन्वयिन्प्रवेशेप्रथम कामन्दकी प्रकृतस्वपितमावचयमीपं माळतीमुवावेवापीव
ततोऽम्भम विपमिपन्तीं तां निरुध्य तत्रैव स्थापयितुमाह—कामन्दकी—
अयीति । निःसहा परेऽनाद्यमर्वा आता । कृत इत्यत आह—स्वल्पय
तीति । हे मुस । मुसबन्द्रोऽवत्स्वागत्येव तवींशङ्काप्रतिवेवावपि अन्वयम-
योर्हंसा’ इति वसाप्रतावपि ‘विमानवा मुमु कृतः पितृहै’ इत्यादि महाकवि-
प्रबोधवर्षनात्प्राप्तुर्त्वं मुमुक्षुस्वप्न इयम् । चेवः पुन्यावचयवनिताधमः । ‘मन्-
घरीरवोः चेवः किनातिह्वरतः अमः’ इति वचनात् । समि बन्धमाळो-
केन बन्धमन्धैकेन मन्धामिच्छयानाः कामिन्वा अवबोधनेन सर्वथा सर्वेवापि
प्रकारेण तुल्य वचा स्थापया विकसति । बन्धमवबोधकवन्ध्या वैऽनुमावासे अत्र
वद्यत्त्वय्यपि इत्यन्त इति वयैपमोक्तिः । अत्र च कृतान्तरितवन्धमद्वैक्यो-
क्येव अत्रोचरेण तुल्यमेककालतयैकात्म्यवतया च सह वर्तत इत्यपि प्रतीयते ।
किंच बन्धमद्वैक्यावबोधकवनिता एवैतेऽनुमावा न भ्रमप्रमायाः तेव विको-
कन्तं बन्धमवबोधकवनिता अपि ते तत्कृत्यसर्पसर्पमात्रेण वन्धकान्त्येव वन्ध-
एतन्तंमात्रेयैर्विचो विकार इत्यहो ते माळतुपानिभ्यिति प्रतिपादां माळतीं
प्रत्यक्षवापिचनोक्तिभ्यतिः । एवमिदं रश्मिबन्धवद्वैक्यापुपापेन मवैव पुनरै-
वमाळोक्त्यपोवरतां वीता न तु मवलेति कवत्रिकां प्रति ध्वनि । अदायो-
क्यमार्थविनमापीता । अत्रिसम्भ्रमवबोधकमेति तदर्थं माधवं प्रत्यक्षारम्भतुपयेव
अत्र विकोक्त्यवमावास्त्वामत्र संमिश्रितमवावावावा अन्वयेते विकार इत्यहो ते
पुनरिदमवद्वैक्यावबोधकमेति तयेव प्रतिव्यञ्जत इति वदुवा अन्वयमेव
वदितुं प्रतिबोध प्रतिपरं च अचपरवेऽपि विकारमवावसाविद्वैक्येति । अर्धं
तुल्यतेसपेठावां भ्रमभिरद्वयवयोः कार्यताप्यमाह—ते वचन स्वकवति यद्वै

मुकुलयति च नेत्रे सर्वथा सुभ्रु खेदे-

स्त्वयि विलसति तुल्यं वल्लभालोकनेन ॥ ८ ॥

(मालती लज्जां नाटयति ।)

लवङ्गिका—सोहणं भववदीए आणत्तं ।

माधवः—हृदयंगमः परिहासः ।

कामन्दकी—तदास्यताम् । किञ्चिदाख्येयमाख्यातुकामासि ।

(सर्वा उपविशन्ति ।)

कामन्दकी—(मालत्याश्चुबुकमुन्नमय्य ।) शृणु चित्रमिदं सुभगे ।

१. शोभनं भगवत्याञ्जसम् ।

करोति । भ्रमादपि स्वलितवाग्भवति । प्रियतमदर्शनादपि गद्गदाख्य सात्त्विक-
भावो भवति । यथा—‘मदप्रमोदव्रीडादेर्वाक्स्त्वम्भो गद्गदं विदुः’ इति ॥ अङ्गमङ्गं
प्रत्यवयवं संश्रयति । सर्वेष्ववयवेष्वभिव्याप्तो वर्तेत इत्यर्थः । वल्लभालोकनेपक्षे
तु अङ्गं कर्तुं । अङ्गमवयवान्तरे कर्मभूतं भ्रमवशात्संश्रयतीति भ्रमाख्य सात्त्विक-
कभाव उक्तः । तल्लक्षणं तूक्तम् । अस्मिन्पाठे वल्लभालोकनेन तुल्यमिति सहो-
क्तिनिर्वाहकं वल्लभालोकनस्य कर्तृत्वेन प्रकान्तस्य परित्यागेन कर्त्रन्तरस्वीकारात् ।
न च व्यङ्ग्यत्वादस्यार्थस्यायमदोष इति वाच्यम् । तुल्यमिति सहार्थतुल्यशब्दबला-
दुभयोरपि वाच्यत्वेन व्यङ्ग्यत्वाभावात् । वल्लभालोकनजनितानुभावाभिव्यक्तो
हि शृङ्गारो व्यङ्ग्यः । न तु वल्लभालोकनव्यापारः । तस्मात् ‘संसयति’ इति पाठः
श्रेयान् । अङ्गमङ्गं संसयति सस्त करोति । अङ्गसादोऽनेनोक्तः । स चोभयत्र
साधारण एव । सुखचन्द्र उद्गासनशीलान्स्वेदकणाञ्जनयति । अनेन स्वेदो द्वयो-
रपि साधारणो दर्शितः । यथाह—‘वपुर्जलोद्गम स्वेदो रतिधर्मभ्रमादिभिः’ इति ।
नेत्रे च मुकुलयति । यदाह—‘निश्वासस्वेदसीत्कारा सकोचो मुखनेत्रयोः । एते
भ्रमस्यानुभावाः’ इति । पक्षान्तरे च सुखपारवश्यान्नेत्रसंमीलनं स्त्वम्भाख्यं सात्त्विक-
कभावं व्यनक्ति । सहोक्तिदीपकयोः सकर ॥ ८ ॥ लवङ्गिका । शोभन भगव-
त्याङ्गम् । माधवः । परिहासो नर्मवचनम् । अनेन नर्माख्यमङ्गमुक्तम् । यथा—
‘परिहासवचो नर्म’ इति । कामन्दकी—तदास्यतामित्यादि । किञ्चिदाख्येय-
मल्पमेव वक्ष्यम् ॥ चुबुक वदनाधोभागं लज्जावनतमुन्नमय्य । आहेति शेषः ।
शृण्वित्यादि । रतिरहस्यवचनप्रतीकोपादानं कामन्दक्या वक्ष्यमाणस्य नायक-
विरहातिशयस्य दूतीव्यापारतया शास्त्रसिद्धतां सूचयितुम् । यदाह—‘उत्पाद्य सौम-
नस्यं ब्रूयात्सुभगे शृणुष्व यच्चित्रम् । चित्र किमयं व्यतिकरमसौ युवा कुसुमसुकु-
मारः ॥ दृष्टिभुजङ्गीदृष्टव सखि संदेहमारूढः । श्वसिति खिद्यति मुह्यति
संतापोऽप्यस्य कोऽपि दुर्वारः ॥ त्वन्मुखचन्द्रसुधारसमप्राप्य प्राणिता नासौ ।
स्वप्नेऽपि तस्य नेहकदापि सुभगे विकारोऽभूत् ॥’ इति । सुभगे इति स्वोघनं
त्वदीयसौभाग्यमीदृशं येनैकाकी पित्रोरेकपुत्रो माधवः कुलालम्बन ध्वण-

माछती—अवहितसि ।

कामन्दकी—अस्ति सावदेकदा प्रसङ्गतः कश्चित् एव महा-
शयामिधान कुमारः, यस्त्वमिव मामकीयस्य मनसो द्वितीयं बन्धनं

उचञ्जिका—सुमरामो ।

कामन्दकी—स सत्त्व मदनोपानयाप्रादिबसात्मभृति दुर्मना-
मानः परवानिव क्षरीरोपतापेन । तत्राहि ।

यदिन्वावानन्दं प्रथयिनि अने वा न मज्जते

व्यनक्त्यन्तस्ताप तदयमस्तिभीरोऽपि विषमम् ।

प्रियङ्गुस्वामाङ्गप्रकृतिरपि चापाण्डु मधुरं

वपुः क्षाम क्षामं वहति रमणीयम् भवति ॥ ९ ॥

उचञ्जिका—एष वि तस्ति अत्रसरे ममवर्दि सुवरामन्ती
एवकोइवाए उदीरिम आसि । अह अस्तद्वसरीरो माहवो ति ।

१ अवहितसि ।

२. क्षरामा ।

३ एतदपि तस्मिन्सवसरे ममवर्ती त्वरयन्त्वावलोकितादीरितमाधीय
वपाऽस्वस्वसरीरो माधव इति ।

मन्त्रादेवाप्राणक वर्तत इत्यादि सुष्ठुम् ० माछती । अवहितसि
कामन्दकी । प्रसङ्गतोऽस्यस्वसरीरो माधव इत्यवलोकितादीरितमाधीय
ममवो बन्धनम् । यथास्वस्वसरीरो माधव इत्यवलोकितादीरितमाधीय
बन्धनं विधातिस्वानम् । प्रेममाधवमिच्छति । उचञ्जिका । क्षरामः
कामन्दकी—स इति । सुमेतायममो दुर्भिक्षतमवस्तु इवावस्तु । परव
मिति परवस्तु । मदकोवावमात्रैस्सनेव माधमिकम्बोम्यवर्षप्रतीतेषु-प्रीति
दृष्ट्या । सुमेतायमान इति विताद्यत् । जामुदिरवाटी मधुमेव ताव्य वहा
म्यपित इति निवेदयितुमवस्वाम्तापण्यन्वाह—यदिन्वाविति । इत्यावस्तुम
सरीरो उचञ्जिकाकाहाएके मज्जयिनि निरतिशयप्रेममाधवे वने वा नववस्तु
विर्द्धितिविधेयं य मज्जते ततोऽयमस्तिभीरोऽपि वैर्मनावपि नियमयतिदुःसहमन्त
क्षार्पं अत्रति शोतवति । अरतिशयतापण्यमवस्थाद्वयमनेकोऽयम् । तथा प्रियङ्गु
प्रकृतिरपि तद्वन्मामाङ्गप्रकृतिः क्षामानिकी हेहकान्तिर्वस्तु स तावकोऽपि
चापाण्डु निरहवन्तितापण्यमवस्तुवापि मधुरं माङ्गर्वप्रवत् । 'अधीयन्मा
वेद्यानां माङ्गर्वं प्रकृतिरता' इति म्माङ्गर्वकथनम् । क्षाम क्षाममन्तकृतीमूर्त
वपुर्वहति । य वार्धं आधिमिमित्त कार्धपाण्डुतादिरिवाह—रमणीयः कान्ति
माधवकोवेव मनोहराकरव भवति । कार्धं यथावलोच्य । अङ्गुपावनिरोवनी
संघातिः ॥ ९ ० उचञ्जिका । एतदपि तस्मिन्सवसरे ममवर्ती त्वरयन्त्वावलोकि-

कामन्दकी—यावदहमशृणवं मालत्येवांस्य मन्मथोन्मादहेतु-
रिति । ममापि स एव निश्चयः । कुतः ।

अनुभवं वदनेन्दुरुपागम-

नियतमेप यदस्य महात्मनः ।

क्षुभितमुत्कलिकातरलं मनः

पय इव स्तिमितस्य महोदधेः ॥ १० ॥

माधवः—अहो उपन्यासशुद्धिः । अहो मम च महत्त्वारोपणे
यत्नः । अथवा ।

शास्त्रे प्रतिष्ठा सहजश्च बोधः

प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी ।

कालानुरोधः प्रतिभानवत्त्व-

मेते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ॥ ११ ॥

तथा निवेदितमासीत् । यथास्वस्थशरीरो माधव इति । कामन्दकी—याव-
दिति । मन्मथकृतोन्माद उन्मथनं कर्णाकर्णिकया श्रुत्वाहमप्येतदेवं निर-
चैषम् । अन्यथा तद्द्वयचलनायोगादिति भावः । अनुभवमिति । एष
इति मालतीमुख चुबुकदेशे गृहीत्वा निर्दिशति । वदनेन्दुरस्य प्रकृतत्वेन बुद्धि-
स्थस्य लतान्तरिततया च पुरोवर्तिनो माधवस्यानुभव समुपागमदर्शनविषयता
प्राप्तः । नियतं निश्चित सर्वथास्यैवविधविषमदशाविपाकहेतुभूतं त्वदाननेन्दुदर्शनं
जातमिति साध्यते । यतो महात्मनोऽतिगम्भीराशयस्य स्तिमितस्य निस्तरङ्गस्य
महोदधे पय इवोत्कलिकातरलमुत्कण्ठया कल्लोलैश्च तरलं सत्क्षुभितमपहृतधैर्य-
मुद्वेल च सजातम् । यथा पयोनिधेः पूर इन्दुदर्शनादेव क्षुभ्यति न तूष्णीमेवं माध-
वमन क्षोभेऽपि त्वन्मुखेन्दुदर्शनमेव निमित्तमिति कार्यात्कारणमनुमीयत इत्यर्थः ।
रूपकोपमाभ्यामङ्गाङ्गिभावेन सकीर्णमनुमानमलकार ॥ १० ॥ माधव —अहो
इति । उपन्यासस्य प्रतिपादनप्रकारस्य शुद्धिः पूर्वापरविरोधादिदोषराहित्यम् ।
महत्त्वस्यारोपणे मध्यविद्यमानस्यापि समुद्रसाम्यसपादनाध्यारोपे यत्नो निवन्धनम् ।
अथवा नैतादृशानामिदमाध्वर्यम् । कुत इत्यत आह—शास्त्र इति । शास्त्रे प्रतिष्ठा
शङ्काशूकरहितसम्यग्ज्ञानरूपा परिनिष्ठितिः । सहज स्वाभाविको बोधोऽनभ्यस्ते-
ष्वपि सूक्ष्मप्रमेयरहरयेषु स्वारसिकप्रसरणशालिनी प्रज्ञा । प्रागल्भ्यं प्रौढोक्तिवैचक्ष-
ण्यम् । 'नि साध्वसत्वं प्रागल्भ्यं प्रयोगेष्वपि सर्वतः' इत्युक्तरूपं वा । तथाभ्यस्ता -
प्रयत्नसपाद्या गुणा प्रसादमाधुर्यादयो यस्या सा वाणी । कालानुरोधो वचनावसर-
निरीक्षणम् । प्रतिभानवत्त्व तादात्मिकनवनबोल्लेखशालिप्रतिभावत्वमित्येते गुणा
क्रियासु साधयितुमिष्टासु कामदुघा मनोरथपूरका । तेनैतद्भुगुरिष्टाया भगवत्या

कामन्दकी—यस्येन जीवितादुद्विजमानेन पुष्करमपि न किञ्चिन्न क्रियते । तथा हि ।

पथे शकुमुकुलिनि रणत्कोकिले बाहूप्रते

मार्गे गात्रं क्षिपति शकुशामोदगर्भस्य बायोः ।

दावमेभ्या सरसबिसिनीपत्रमात्रोचरीय-

खान्यन्मूर्तिः श्रयति बहुश्रो सृत्यवे चन्द्रपादान् ॥१२॥

मालती—(सगतम् ।) एवं पुष्करं करोति सो ।

कामन्दकी—तदेवं प्रकृत्या सुकुमारः कुमारः कदाचिदप्यस्यप्रापरिच्छिद्यपूर्वस्यपत्नी । यतः शक्यमनेन मरणमप्यनुभवितुम् ।

१ एवं पुष्करं करोति सा

उपस्थाद्युद्धादिक किमाधवेमिच्छति ॥ ११ ॥ कामन्दकी—यत इति । जीवितादुद्विजमानेन अना मितौ जीवममद्यन्मिति तत्रोद्वेगवत्ता निरद्विज्वरस्य पुष्करमपि न किञ्चिन्न क्रियते इति । किन्तु सर्वमपि जीवितोद्वेगिणा तेन क्रियत एवैक्यतः । तदेवाह—तथा हि । यत इति । सुकुलिनी कोरकिते कोरकाया मेव तीक्ष्णामरसाराकलेन मन्मथशरणीभूते । रणत्कोकिल इत्यनेन संवर्षेभ्यः कञ्चनकालमात्रेण सुकुलाकापवाचाकृतवा पापच्छन्दाः भूयते तावत्सिद्धितप्रदेश यममप्यवच्छन्नं किमुत इत्येतमित्युक्तम् । तस्मिन्काकृतवा ममोदरे सहकारे वृक्ष भिद्येने दृष्टिनिवृत्तये इव शकुमुते । मवितर्क्य भवतिष्ठति इति निपातवतीत्यर्थः । किञ्च ते शकुमुतपरिभक्तमितितस्य बायोवश्यावच्छयन्समीरवस्य मार्गे समरसमन्वयमापतनात्तत्रवात्तसेपात्तर्षेणिसिद्धिसाधनावतिवत्प्रवेश इव गात्रं क्षिपति । किन्तु नेन शुभ्रायुनवनिर्देश्यतीरेषैति शकुलपरामुत्सत इति । तथा तापप्रकमनार्थं परिचरन्त्यापितारकमक्षिणीपत्रमात्रप्रारणः । तान्यन्ती खान्यन्मुपवाप्ती मूर्तिवै श्लाघी । केनापि क्षिप्रितोपचारेणानिर्वापनीयोऽयं तापशब्दश्च इव इहमन्वाकारोऽक्षेष्ट एव निर्वापनीयवम् । तन्मनुष्येव खान्यन्ति इति श्वावाहित्येनं शब्दिति शरीर शान्तावाकृतमत्स्येन तत्काकपेक्षिते वापे प्रेम्णा पशुपातेन निरद्विज्वरवातक-पवाकायमात्माच्छन्दापादान्पश्यति तत्काकप्रत्यभिव्यमनाह भवति । तदेवमवपेक्षितजीवोऽयमितिपुष्करं कुर्वन्नपि साहसं स्वामेव सकलविषयभ्रमसिद्धाम्नीवशीमव वरतमन्ताकनै चारयन्मदकसङ्गमाजनं मवतीत्यर्थः । अत्रैकस्मिन्पुत्रकव्ये कार्ये कुमुदितवाक्यहकारवर्षेनादिक्लिनां बद्धीतां साक्यत्वेन समुचिततात्समुच्चवाक्यकार । अथाह— गुणशिवानीक्यर्षं समुच्चयः इति ॥ १२ ॥ मां छती । एवं पुष्करं करोति च । कामन्दकी । तदेवमुच्छ्वकारेण मरणमनेनेव शक्यमनुभवितुं वतोऽयं प्रकृत्या सुकुमारः इत्यमरीकुमारवैशाही । तथा—'शीकुमार्यं त्रिधा सिद्ध भेदमप्याशमकमात् । अस्तुपत्रवद्वारात्तर्षं वात्तात्तदुत्तमम् ॥

मालती—सहि, अत्तणो कालणादो मच्चलोअलंकारमूदस्स
स्स किं वि आसकमाणा भूदाविट्ठा विअ ण आणामि किं पडि-
वज्जदित्ति ।

माधवः—दिष्ट्या, अनुकम्पितोऽस्मि भगवत्या ।

लवङ्गिका—भैभवदी एवंपादिणि त्ति आचक्खिअदि । अ-
क्षाणं वि भट्टिदारिआ भवणासण्णरज्झामुहमुहुत्तमण्डणस्स तस्स एव
बहुसो अणुहूददंसणा भविअ रविअरासिलिट्टमुद्धकमलिनीकन्दसु-
न्दरावअवसोहाविभाविआणङ्गवेअणावइअररमणिज्जा वि परिअणं
दूणेदि । णाहिणन्दइ कलाकीलाओ । केवलं मिलाअन्तकन्तहत्थप-
छत्थगण्डमण्डला दिअहो गमेइ । अवि अ विअसिदारविन्दमअरन्द-

१. सखि, आत्मनः कारणान्मर्त्यलोकालंकारभूतस्य तस्य किमप्याशङ्क-
माना भूताविष्टेव न जानामि किं प्रतिपत्स्यत इति ।

२. भगवत्येवंवादिनीत्याख्यायते । अस्माकमपि भर्तृदारिका भवनास-
न्नरथ्यामुखमुहूर्तमण्डनस्य तस्यैव बहुशोऽनुभूतदर्शना भूत्वा रविकराश्लि-
ष्टमुग्धकमलिनीकन्दसुन्दरावयवशोभाविभावितानङ्गवेदनाव्यतिकररमणीयापि
परिजनं दूनयति । नाभिनन्दति कलाक्रीडाः केवलं म्लायमानकान्तहस्तपर्य-
स्तगण्डमण्डला दिवसान्नामयति । अपि च विकसितारविन्दमकरन्दविष्यन्द-

इति । अनुभूतपूर्वत्वादिकारस्य दु सहलमुक्तं कदाचिदिति । तपस्व्यनुकम्पनीयः ।
यद्वा स्वत्समागमायैव महते पुरुषार्थाय त्वद्विरहव्यथानुभवलक्षण सुदुष्करं तपश्चर-
तीति तपस्वी । कुमार इति प्रागकृतदारपरिग्रहत्वं पित्रोः कुशलित्वं च व्यज्यते ॥

मालती । सखि, आत्मनः कारणान्मर्त्यलोकालंकारभूतस्य तस्य किमप्याशङ्कमाना
भूताविष्टेव न जानामि किं प्रतिपत्स्यत इति । किमपीति मरणं निर्दिशति । भगवतीव-
चनस्य किमुत्तरं देयमित्यह न जानामि । त्वमेव य-योचितं मदवस्थानिवेदनादिकमु-
त्तरं देहीत्याशय ॥ माधवः—दिष्ट्येति । भाग्यवशादेव मदवस्थां प्रकटयन्त्या
भगवत्यानुकम्पितोऽस्मि । यद्वा जनान्तिकमपि लतामात्रान्तरितत्वादान्तिकस्थेन
माधवेन श्रुत वाक्यमिति तद्वचनाकर्णनहर्षवशादियमुक्ति ॥ लवङ्गिका । भग-
वत्येववादिनीत्याख्यायते । अस्माकमपि भर्तृदारिका भवनासन्नरथ्यामुखमुहूर्तम-
ण्डनस्य तस्यैव बहुशोऽनुभूतदर्शना भूत्वा । चक्षुः प्रीतिरनेनोक्ता । रविकराश्लिष्ट-
मुग्धकमलिनीकन्दसुन्दरावयवशोभाविभावितानङ्गवेदनाव्यतिकररमणीयापि प-
रिजनं दूनयति । अङ्गग्लानि पाण्डिमा च कथित । नाभिनन्दति कलाक्रीडा-
वृत्त्यगीतादयः कला । अरतिरुक्ता । केवलं म्लायमानकान्तहस्तपर्यस्तगण्डम-
ण्डला दिवसान्नामयति । चिन्ता सूचिता । अपि च विकसितारविन्दमकरन्दविष्य-

विस्मयसुन्दरेण वरदक्षिणकुन्दमाकम्बमहुविन्दुसंदोहवाहिना य-
 न्पुत्राणपेरन्तमारुपण उच्यते । अण्ण अ यतो प्यहुदि तस्मि
 दिअहे जिअमहसवठमुवअदंसपत्तय पडियण्णरूपस्स कामकायपार्ल-
 कारिणो मअवतो मम्महस्स विअ तस्स माहवस्स विविहविअमणु
 राणाणुअन्धमहग्धीकिद्वोअणारम्मं अण्णोण्णदिट्ठिविजिवाअवअण-
 वसरजुवरिवचिचत्तुवरन्तकोअहत्तसिअसद्वसत्तम्ममन्धरावअवपडि
 अगसेदपुअअकम्पाअन्दिअसहीअणं परस्परवळोअनद्वह समासादि
 र्भं । उतो प्यहुदि अविसेसद्वसहायासविअम्मणुहामदारुण वसापरि
 जाम अणुहोन्ती सुहुत्तसंपत्तपुण्णअन्वोअमा विअ बाळकमळिणी
 परिमिआअदि । उह वि सुहुत्तमेत्तहिअअविजिहिविअमन्तव
 अहसमाअमा जिअमरसळिअसारसिअमाया विअ मेदिनी सीअळअ

सुन्दरेण वरदक्षिणकुन्दमाकम्बमहुविन्दुसंदोहवाहिना मन्वतोयानपेरन्तमा
 स्तेनोत्तम्यति । अय्यअ यतः प्रमृष्टि तस्मिन्दिवसे विजगद्दोत्तमानुदव
 र्शमार्यं प्रतिपद्यमान कामकायपार्लकारिणो मगवतो मम्मबलेव तस
 मापवस विविधविअमाणुपगानुअन्धमहग्धीकृतसौवचारम्ममन्धरावविजि
 पातवअनावसरजुवरिवचिचत्तुवरन्तकोअहत्तसिअसद्वसत्तम्ममन्धरावअवपडि
 अगसेदपुअअकम्पाअन्दिअसहीअणं परस्परवळोअनद्वह समासादितम् ।
 ततः प्रपृष्टि अविसेसद्वसहायासविअम्मणुहामदारुण वसापरिजाममनुमवन्ती
 सुहुत्तसंपत्तपूर्णअन्वोअयेव बाळकमळिणी परिम्ययति । तथापि सुहुत्तमाप्र-
 ह्ववविनिहितनिर्मिआभाषवळमसमागमा विअरसळिअसारसिअमानेव मे

सुन्दरेण वरदक्षिणकुन्दमाकम्बमहुविन्दुसंदोहवाहिना मन्वतोयानपेरन्तमा
 स्तेनोत्तम्यति । उदीपनविमावनाअनितवमासिअयोधिः । अय्यअ यतःप्रपृष्टि
 तस्मिन्दिवसे विजगद्दोत्तमानुदवदर्शमार्यं प्रतिपद्यमान सौहृत्सपरिअ मप
 वतो मम्मबलेव कामकायपार्लकारिणस्य मापवस विविधविअमैविअपैर
 गुणगानुअन्धेव समुचितप्रियजनयोपपत्तिअवप्रपेव व महग्धीकृतोत्तमिआव
 नीवः । संपादनीय इति भाषत् । सौवचारम्मो वळ तत्तथा । अन्धोअहविजिनिवात
 वयमावसरे अवरितं खेरितं वचिअ तस्मिन्वरमापव अतुअन्धोअहियेत्तु अन्धव
 नितात्तन्माअमग्धीत्तु अेअमिहीनेअवमयेपु प्रतिअमाः स्वेदपुअअकम्पाः पारिव
 कामावापैरान्धितवहीअणं परस्परवळोअनद्वह समासादितं यातमा । ततः प्र-
 पृष्टि अविसेसद्वसहायासविअम्मणुहामदारुण वसापरिजाममनुमवन्ती सुहुत्तसं-
 प्रप्तपूर्णअन्वोअयेव बाळकमळिणी परिम्ययति । तथापि सुहुत्तमाप्रह्ववविनिहित
 निर्मावमावअवयमागमा विअरसळिअसारसिअमानेव मेदिनी सीतलावत इति

दि त्ति जाणामि । जेण पप्फुरिदरदणच्छदुज्जलन्तदन्तमोत्तिअपन्ति-
कन्तिसविसेससोहिअं गिरन्तरुल्लसिअपुलअपल्लकपोलघोलन्तसं-
ददाणन्दवाहत्थवअं ईसविसमणिप्पन्दमन्थरतारुत्ताणमसिणमुउला-
अन्तणेत्तणील्लुप्पलं अविरल्लुन्मिण्णसेअजलविन्दुसुन्दरणिडलचन्दले-
हामणोहरं मुद्धसुहपुण्डरीअं उवहन्ती विअह्वसहअरीचित्तसंसहदको-
मारभावा होइ । किं अ, उहामससिमऊहणिउरुम्बचुम्बिअपउत्त-
णिस्सन्दचन्द्रमणिहारधारिणी पउरकप्पूरसविसेससिसिरचन्द्रणरस-
च्छडासारणिअरदन्तुरिदवालकदलीपत्तसअणा पादसंवाहणादिवावा-
रतुवरन्तसहअरीसत्थविरइदोवणीदकमलिणीदलजलहृतालउन्ता उ-
णिण्हा एव रअणीओ गमेइ । कहं वि उवलद्धणिहासुहा पक्खालिद-

दिनी शीतलायत इति जानामि । येन प्रस्फुरितरदनच्छदोच्चलदन्तमौक्तिक-
पङ्क्तिकान्तिसविशेषशोभितं निरन्तरोल्लसितपुलकपक्ष्मलकपोलघूर्णमानसंतता-
नन्दवाष्पस्तवकमीषद्विषमनिष्पन्दमन्थरतारोत्तानमसृणमुकुलायमाननेत्रनीलो-
त्पलमविरलोद्धिन्नस्वेदजलविन्दुसुन्दरनिटिलचन्द्रलेखामनोहरं मुग्धमुखपुण्डरी-
कमुद्धहन्ती विदग्धसहचरीचित्तसंशयितकौमारभावा भवति । किं च उ-
हामशशिमयूखनिकुरुम्बचुम्बितप्रवृत्तनिष्पन्दचन्द्रमणिहारधारिणी प्रचुरकर्पू-
रसविशेषशिशिरचन्द्रनरसच्छटासारनिकरदन्तुरितवालकदलीपत्रशयना पादसं-
वाहनादिव्यापारत्वरमाणसहचरीसार्थविरचितोपनीतकमलिनीदलजलार्द्रतालवृ-
न्तोन्निद्रव रजनीर्गमयति । कथमप्युपलब्धनिद्रासुखा प्रक्षालितपादपलवोद्धम-

जानामि । येन प्रस्फुरितरदनच्छदोच्चलदन्तमौक्तिकपङ्क्तिकान्तिसविशेषशोभितं
निरन्तरोल्लसितपुलकपक्ष्मलकपोलघूर्णमानसंततानन्दवाष्पस्तवकम् । 'वाहवेवम्'
इति पाठे धेवो (१) विन्दु । ईषद्विषमनिष्पन्दमन्थरतारोत्तानमसृणमुकुलायमान-
नेत्रनीलोत्पलमविरलोद्धिन्नस्वेदजलविन्दुसुन्दरनिटिलचन्द्रलेखामनोहरम् । नि-
टिलो ललाट । मुग्धमुखपुण्डरीकमुद्धहन्ती विदग्धसहचरीचित्तसंशयितकौमार-
भावा भवति । येन कारणेन दन्तच्छदस्फुरणरोमाश्चानन्दवाष्पदृग्विकारविशेषस्वे-
दप्रवृत्तिभि संभोगविह्वैर्विदग्धसखीना चित्ते सशयविषयीकृत कुमारीभावो अस्या
सा । कथमिय कुमार्यपि विदग्धनायकोपभुक्तेव संभोगच्छिहल्लकृतैत्येव संदिह्य-
माना भवति, तेन कारणेन हृदयनिहितवल्लमनिर्माणसंभोगसौहित्यनिर्वापितेयमिति
जानामीति योज्यम् । एतत्सर्वमस्माभि 'नीवीवन्ध-' इत्यादावेव्याख्यातमिति
नेह प्रतन्यते । किं च, उहामशशिमयूखनिकुरुम्बचुम्बितप्रवृत्तनिष्पन्दचन्द्रमणिहा-
रधारिणी प्रचुरकर्पूरसविशेषशिशिरचन्द्रनरसच्छटासारनिकरदन्तुरितवालकदली-
पत्रशयना पादसंवाहनादिव्यापारत्वरमाणसहचरीसार्थविरचितोपनीतकमलिनी-

पावपल्लववुचमन्तपिण्डाळत्तरसा बरधरायन्तपीवरोरुम्ह्यासवि
 संधादिअपीविवन्वणा उक्कसुम्हन्तहिअन्तरुत्तरङ्गपिस्सासविसम-
 अस्ससन्तपुलकपल्लवपभोपरोवरिविक्खित्तवेवन्समुअक्यावेहुअवन्ववा
 श्चि पट्टिबोधवेळाविसम्भियापङ्गदिष्टिविणिवाअविष्णाअमुष्णसव-
 णिअसंजादमोहमीरन्तलोअणा ससंमसहीअणपअत्तपट्टिवप्पमुष्ण-
 विष्णोअसमअसंगलिअदीहणीसासभजिदजीविदासा किंकादक्यामूहं
 पद्धमं पत्थिअणिअमीविद्यावसाणं दुवारदेवदुक्खिसिदोवाअम्ममेत्त-
 वाबारं सहीअणं करेइ । ता पेक्खदु मअवती । इमेसु दाव अक्-
 ण्णगूह्णुजिम्माणपरिपेसलेसु अङ्गेसु दारुणविअम्मिअस्स किअधिं

लिण्डाळत्तरसा बरधरायमानपीवरोरुम्ह्यार्थविसंवादितावीवीअवबोक्ख
 भ्यमानह्मपान्तपोत्तत्तनिःआत्तविअमोअसुत्तुत्तपल्लवमोक्खोपरिअिक्खित्ते-
 पमानमुअक्यावेहनवन्ववा इट्टिसि प्रतिबोधवेळाविसंविट्ठाराइइवि
 निपातविज्ञानसूअसयनीयसंवातमोहमीरन्तलोअवा ससंमसहीअवप्रवह-
 मत्तिपत्तमूर्च्छविष्णोअसमअसंगलित्ठवीरिनिआसवनितावीमिटासा किंकर्तव
 तासूहं मअमं मार्षितनिअवीमिटावसानं दुवारदेवदुक्खिसितोपअम्मअव
 आपारं सहीअणं करोति । तत्पस्सदु मअवती । एतु दावअवम्भुविठ
 विर्माणपरिपेसलेअङ्गेसु दारुणविअम्मिअस्स किअधिं कुअअवअवत्ता मअ

एकअकारं ताकवुत्तं वस्साः सा । इअिरेव एअसीर्यअवसि । अयपरावत्ता वरुत्ता ।
 कम्मअनुपअवत्तिइत्ता अ निरैव कुअं अग्ने श्रिवत्तमअमाअपीपचारकसात्तदे-
 वाह । प्रअात्तिताअवामिरेअरुअवैवअअत्तात्ताअं पावपल्लवान्नाइअमुत्तात्ता
 पिण्डाळत्तरसा यवा सा । बरधरायन्तेत्त वेसीअपरं कम्मवाअकम् । कम्मअव-
 पीवरोरुम्ह्यार्थविसंवादिता विअकिंत्तं वीवीअवन्तं वस्साः सा । आहुअन्वमानइए
 वान्तपोत्तत्तनिःआत्तविअमममिअअकारमुत्तुअसन्ती पुअकपअक्यो सरोमाओ एवो
 चरी तवोअपरं विअिसवैपमानमुअक्यावेहनवन्ववा । त्वैवदेवदुत्तुनीवीरंत्तविअि-
 सरोमाअमुअक्यावेहनवैहमै अप्रसमापमे श्रिवत्तमपत्तात्तिइअसीअवअवत्तात्तुपुत्त
 मिअर्यः । इट्टिसि प्रतिबोधवेळाविसंविट्ठाराइइविनिपातेव विज्ञानसूअं ताअव
 वाहुपासान्तर्गतकत्ताअवअन्वित्तगावअरिइत्तं अक्खयवीर्यं तेव संवातो यो मोह
 योव भीअङ्गेअरं वस्साः सा । संअमः सोत्तुवी वः सहीअवत्तस प्रवत्तैअंअ
 वपीअणइमअवत्ताअपीअरिअरीः प्रतिअणो वो मूर्च्छविष्णोअसमअवे एअत्तिता
 संमूय विअिपैत्तविअिअअनिरोवाओ वीरंविअिअसत्तेव अमिता वीमिटावा वस्साः
 सा । किंकर्तवत्तामूहं मअमं मार्षितनिअवीमिटावसानं दुवारदेवदुक्खिसितोप-
 अम्मआवआपारं सहीअणं करोति । तत्पस्सदु मअवती । एतु दावअवम्भुविठं
 यविमार्थं तेव परिपेसलेसु अङ्गमारेअङ्गेसु अिअम्मिअस्स मअवअ किअधिं कि-

कुसलावसाणदा मम्महस्स । कथं अ इमाहं रमणकेलिकलहकोवरा-
अपल्लविदकेरलीकपोलकोमलुबेहल्लविमलचन्दिओहामदलितिमिराव-
रणाहं विभावरीमुहाहं । इमे अ उल्लसितदुद्धधारापूरधवलुज्जलन्तजो-
ण्हापवखालिअनहोङ्गणा परिमलिअपाडलीमुउलणिम्महणवहुलपरिम-
लुप्पीडसंकलणमसिणमंसलमलअमारुदुद्धूमायिददसदिसामुहा अनत्थ-
आरिणो होन्ति रवणीपरिणामा अ पिअसहीए ।

कामन्दकी—

यदि तद्विषयोऽनुरागबन्धः

स्फुटमेतद्धि फलं गुणज्ञतायाः ।

इति नन्दितमप्यवस्थयास्या

हृदयं दारुणया विदीर्यते मे ॥ १३ ॥

यस्य । कथं चेमानि रमणकेलिकलहोपरागपल्लवितकेरलीकपोलकोमलोद्वे-
लविमलचन्द्रिकोहामदलितिमिरावरणानि विभावरीमुखानि । इमे चोल्लसित-
दुग्धधारापूरधवलोज्ज्वलज्ज्योत्स्नाप्रक्षालितनभोङ्गणाः परिमलितपाटलीमुकुलनि-
र्भयनबहुलपरिमलोत्पीडसंकलनमसृणमासलमलयमारुतोद्धूमायितदशदिश्वुखा
अनर्थकारिणो भवन्ति रजनीपरिणामाश्च प्रियसख्याः ।

यत कालस्य कुशलावसानता क्षेमपर्यवसायितम् । भविष्यतीति शेषः । इदानीं
मालत्यशेषु दारुणकर्मणः स्मरस्येतः परं कदा वा प्रियतमसंघट्टनेन कुशल-
कारित्वं भविष्यतीत्यर्थः । कथं चेमानि रमणेन सह यः केलिकलहः कोपस्ते-
नोपनीतो यो रागः कोपरागस्तेन पल्लवितौ सजातपल्लवौ यौ केरलीकपोलौ
तद्वत्कोमला उद्वेला विमला च या चन्द्रिका तयोहामं प्रगल्भं दलितानि तिमि-
रावरणानि येषु तानि विभावरीमुखानि । इमे चोल्लसितदुग्धधारापूरधवलोज्ज्व-
लज्ज्योत्स्नाप्रक्षालितनभोङ्गणाः । परिमलितं सजातपरिमलं यत्पाटलमुकुल तस्य
यन्निर्भयनं तेन यो बहुलपरिमलस्योत्पीड उद्गारस्तेन यत्संकलनं मिथीभावस्तेन
मसृण स्निग्धो मासल पुष्टो यो मलयमारुतस्तेनोद्धूमायिता दशदिश्वुखा अनर्थ-
कारिणो भवन्ति रजनीपरिणामा प्रियसख्याः । इदृशानि रजनीमुखानि इद-
शाश्च रजनीपरिणामा प्रियसख्याः । कथं केन वा प्रकारेणानर्थकारिणो भवन्ती-
त्येतदपि भगवती पश्यत्विति संबन्धः । 'न भवन्ति' इति पाठे कथमनर्थकारिणो न
भवन्ति । भवन्त्येवेत्यर्थः । रजनीमुखपरिणामयोरनर्थहेतुत्वेनैव कृत्स्नस्य रात्रिदि-
वस्य तादृशत्वं दर्शितम् ॥ कामन्दकी—यदीति । यद्ययमनुरागबन्धो गाढा-
नुरागस्तद्विषयो माघवालम्बनस्तर्हि स्फुटं व्यक्तमेतदेव । हिशब्द एवकारार्थः ।
गुणज्ञतायाः फलमित्येवमनेनानुरागस्यैर्येणानन्दितं प्रारब्धकार्यानुकूल्येन जाता-

माधवः—अहो, खान एवाम्युंहासो मगवत्या ।

कामन्दकी—अहो, प्रभावः ।

प्रकृतिकल्पितमेतस्सौकुमार्यैकसारं

वपुरयमपि सत्त्वं वारुणं पञ्चभाषः ।

चलितमन्यवातोद्धृतचूतमधूनं

कवमयमपि कसम्मारुपन्द्वावतंस ॥ १४ ॥

छवङ्गिका—अर्ण्यं न आणीदं होतु मभववीए । एवं न माहवप्यद्विच्छन्दमसम्पार्हं विरफुळम् । (माळसाः कथांशुक्रमपरीव) एसा वि तस्य एव संहत्वविरहदेति कण्ठावकम्बिता वरुणमात्म संश्रीवर्णं पिष्यसहीए । (इति वरुणमात्म वसेवति ।)

१ अन्वच इति मभवतु मगवत्या । एतच्च माधवप्रतिच्छन्दकसुमार्यं विरफुळम् । एवमपि तस्यैव संहत्वविरहदेति कण्ठावकम्बिता वरुणमात्म संश्रीवर्णं विरफुळम् ।

अन्वचमपि मे हृदयमप्या वारुणवा सपुष्पवावत्स्वना विदीर्षते । इत्युपात्तवा स्रष्टिस्सनिद्योपमिपातमाळसा विदीर्षितिव मवतीसर्षः ॥ १३ ॥ माधवः । अन्वु कासोऽन्विद्यसहना इदवलोद्विषः । स्वाने पुष्प इत्यर्थः २ कामन्दकी । अन्वोऽन्वरीवानवत्स्वता । अहो आधवेम् । वरिषामीमपि कथा संविहावेनेव प्रावन्न येनापि माळतीवमायमं प्रति निरुन्वत इत्यर्थः । निरुन्ववातीविसमेवाह— प्रकृतीति । प्रकृतेव कल्पितम् । कल्पितं नाम जीवनात्मन्येवमवगच्छाणुपुणे मात्रात्मनः । यथा—'सुकुम्मारोऽहमित्याहः समुदेनावतकिवा । अहन्ववच मधूनः लीला कल्पितमीरितम् ॥ इति । तथोवाकल्पितमेतस्सा वपुः सौकुमार्यैकसारं सौकुमार्यमात्रस्विरांशम् । सौकुमार्यैमेवाह वपुपोऽनकम्बने नाम्नाः तत्त्ववोय इत्यर्थः । प्रसूनपञ्चस्य सौवर्ह परभातपुत्तमम्' इत्युच्युत्तमसौकुमार्येयत्र विवक्षितम् । अर्थं पुनः पञ्चभाषो वादयो वीरतरन्वापारः । अहो वामेवत् । कवमयं काकोऽपि मन्वमन्वयेचरिचन्वनाचकमन्ववहकम्बितवहकरुहसुयमि करुणवारवारिषाचव प्रहामावावाहवन् एवावतयो वल्ल व ताहस इवावीयेषोवभिताः । कवमनर्व परम्पय संमिक्षितेसाहवाः । अनेन विवृत्तं नामाहसुचम् । यथा— विपूतवती क्वीवोः इत्युत्पत्तिवमथा' इति ॥ १४ ॥ छवङ्गिका । अन्वच इति मभवतु मय वत्या । एतच्च माधवप्रतिच्छन्दकसुमार्यं विरफुळम् । माधवावुत्तमप्रकृतेयोतक विरमयेकं मभवत्या इत्यन्वमित्यर्थः । एतांशुकमीति कण्ठावकम्बितसमवलोद्वेकवा वेम् । एवमपि तस्यैव संहत्वविरहदेति कण्ठावकम्बिता वरुणमात्म संश्रीवर्णं विरफुळम् । इत्येव मगवत्या मगवर्षं प्रति माळसावुत्तमे व विविरपि संवयितव्यम् । यथा

माधवः—

जितमिह भुवने त्वया यदस्याः

सखि वकुलावलि वल्लभासि जाता ।

परिणतविसदण्डकाण्डपाण्डु-

स्तनपरिणाहविलासवैजयन्ती ॥ १५ ॥

(नेपथ्ये कलकलः । सर्वं आकर्णयन्ति ।)

रे रे संकरपुरवासिजाणपदा, एसो खु जोवणारम्भभरिददुवि-
सहामरिसरोसवह्ररबलामोडीअविघडिदुग्घडिअलोहपञ्जरंपडिलगसं-
गलिअणिअलो णिअलीलाविलासुबेलिअवल्लहतुङ्गलङ्गलविअहवैजय-
न्तिआविसमडामरुहामसरीरसंणिवेसो मठादो अवकमिअ तक्खणस-
तिण्णकवलिआणेअदेहिदेहावअवमज्झणिदुरत्थिखण्डखण्डणटंकारक-

१. रे रे शंकरपुरवासिजानपदाः, एष खलु यौवनारम्भभरितदुर्विषहा-
मर्षरोषव्यतिकरबलात्कारविघटितोद्धाटितलोहपञ्जरप्रतिलगसंगलितनिगलो नि-
जलीलाविलासोद्वेल्लवल्लमतुङ्गलाङ्गलविकटवैजयन्तिकाविषमडामरोद्दामशरीर-
संनिवेशो मठादपक्रम्य तत्क्षणसतृण्णकवलितानेकदेहिदेहावयवमध्यनिष्ठुरास्थि-

कथंचित्सघटनोपाय एव झटिति प्रयोज्य इत्याशयः ॥ माधवः—जितमिति ।
सखि, पूर्वं मत्कण्ठावलम्बिनी भूत्वेदानीं मत्प्रियतमाकण्ठप्रणयिनीत्वेन मत्प्रयोजन-
संपादनैकप्रवणतया मम वयस्यभूते वकुलावलि, इह भुवने सर्वेसिन्नपि प्रपथे स्वयैव
जितं सर्वातिशाय्युत्कर्षो लब्धः । यतोऽस्याः प्रियाया वल्लभा जातासि । मया हि
कथमहमस्या मदनुरागसूचकसस्पृहावलोकनगोचरो भवेयम्, कथमेतवीयशरीरसं-
स्पर्शसंजातसौहित्यनिर्वृत्तो भूयासम्, कथं क्षणमप्येतत्कण्ठालिङ्गनमहोत्सवचरितार्थ-
जीवनं स्यामिति संततं यदाशास्यते तदेतत्स्वया निरन्तरतत्कुचमण्डलीमण्डनाय-
मानया संततं स्पृहावलोकननिर्वर्ण्यमानया ममेव जीवितालम्बनभूता प्रियसखी-
त्यनवरतममिन्यमानया सहस्रगुणमधिगतमित्यहो ते सौभाग्यातिशय इति
भावः । इदमेव विशेषणेन दर्शयति—परिणतो यो विसदण्डस्तस्य काण्डः पर्व-
देशस्तद्वत्पाण्डुर्यं स्तनपरिणाह कुचाभोगस्तस्य यो विलास उज्जृम्भणं तस्य
वैजयन्ती पताका उत्कर्षद्योतिका । अनेन माधवस्य स्वहस्तनिर्मितवकुलमालि-
कायाः प्रियतमाकण्ठाभरणत्वज्ञानेन हर्षप्रतीतेरत्युपशमाच्छमो नामाङ्गमुक्त्वा ।
यथा—‘अरत्युपशमः शम’ इति । काव्यलिङ्गमलंकारः ॥ १५ ॥ एवमन्यो-
न्यानुरागव्यञ्जकेन परस्परावस्थानिवेदनेन शृङ्गारं परिपोष्य रसान्तरेण तं तिरो-
घातुं शूलिकाद्यमर्थोपक्षेपमाह—नेपथ्य इति । ‘अन्तर्यत्रनिकासंस्थैश्चूलिका-
र्थस्य सूचना’ इति शूलिकालक्षणम् । रे रे शंकरपुरवासिजानपदाः, एष खलु यौ-

दृष्ट्यामन्तकरपचकठिणवादाकरात्ममुहकन्दरो विमहमिमम्मणुहाम-
 वारुणछपेडामोडिअपरिमिडिमपरतुरज्जमहसुगाडमरिअगम्मुहाम
 म्मगम्भीरगमारो रक्षिमाभूरणसहसंबम्मपरिप्रुरिअजहोमखो विहदवि
 प्येसिद्वण्डुविद्याविवासेसअणमिबहो कठोरप्यहरकम्पस्वकिमाकडुब-
 न्तुगचाबभपतत्तरतकडमिअगहपहो तुडुसहूनों कमन्तभीआइवं क-
 रेदि । त्त पडिरक्खह असहति अतजो सीविर्व ति ।

इन्द्रवन्दइदंकारकटकटयमानकरपचकठिणवादाकरात्ममुहकन्दरो विमहमि-
 म्मणुहामवामवारुणछपेडामोडिअपरिमिडिअतमत्तुएवाम्मसोडारपरितमत्तुहामे-
 म्मगम्भीरगमारो रक्षिमाभूरणसहसंबम्मपरिप्रुरितनमत्तुखो विहदविमोडितन-
 मिहासितमेवअणमिबहो कठोरनकरकर्मवदितताकडुबन्तुगान्मवअणपुत्तरे-
 कर्ममितगतिपजो तुडुसहूनों इन्द्रवन्दभीआमितं कपोति । तत्परिपुत्र प-
 सत्पत्तात्मजो सीवितमिति ।

ववारम्मेव मरिती पूर्णो इविद्यो वावमर्पेरोवावहय्यअवेवी । नहा विवामेपता-
 त्तासिअअवेवी । मत्तुहो—'अवेवः इत्यापरावेवु तिवरोअमर्षजमत्तुवे । रोवद्यात्त-
 त्तिका कोपा' इति । तयोर्भेदित्तरैव संयेअवेव जो वयात्कारस्तेव पूर्ण विवदितं
 मधितं पचात्तुहादितयपचारित्तरवन्मन बभोहपवर् तत्रैव प्रतिवमः संसत्त
 संपक्षितः आचरव्यसिपक्षितो विवत्ता इत्तुका वक्त वा । विवा अर्भेयाः पञ्चरमि-
 कवन्वावमप्यविरका अन्धो जो अीकया सात्तन्धेव विवपचवत्तमनकनो विहार
 स्तेनेत्रेअ कर्म्ममचारितो वक्तमः विवतमत्तुह अतयो जो अत्रअवे वाअरप्याः अ एव
 विकटवैअनपिअअ विवत्ताअरपताअ तना विवमो इर्वेयो वावरो जीवव इहामः अ-
 वन्धमभित्तः अपीरसंविद्येयो वक्त वा । मत्तुवपअन्ध तत्तुवैअअवन्ध एव अतुम्भ
 वक्त आतवा कवक्षियावामनेकवेद्विरेअवामववास्तेषां मध्ये ये मितुता पवप
 अक्षिअन्वास्तेषां अन्धवेव अन्धीर्विन्धीन्देव अमितो मत्तुवारस्तेव कटकटयवावा
 कटकटयअन्ध इर्भोपा करपअवत्तकवत्तकमिमा वा रेहा तना करको वन्तुये सुव
 कन्दरो वदवत्तुहर् वक्त वा । तथा विकटं अद्विन्धमर्षं विवत्तं तेकोहामपअका
 अचन्धमीपजो ववपेये मितुताइतिः कट । 'पाथी अयेअत्तअन्धका मितुता
 इवी इक्तवत् । तेनायोदितं मरिंतम् । सुत्त अमर्षमे' इति वातोरेत्तुहम् । परीतो
 मितितं ववत्तुएव वाहसं अरपे मरिंतं तक्त न अत्तार आधिकवाइवर्ं तेव अ-
 रीत्या वरिपूर्णे पवत्तुहा तत्ता मर्षे मन्नीरो वरिंते वक्त । एतोति देवी वरं वीर्यम्
 इरप्यमिवापि । वीर्यमत्तुते वत्तुवअन्धो वाअमत्तुवअमवअविपत्तुवैअमतिप्रभुसं
 अन्धमरिंतं तक्त संवर्षी मितुत्तर्ं तेव वरिपूर्ते ममत्तुवै इव वा । तथा केपि
 विहताम्, केपिदिप्येपितापूर्णाइताम्, केपिअहा अरपेवं मत्तुता केपिदिअ
 रिता विवा निर्भवत्तावपर्यन्तं अमिता वेअपेअवत्तुवै विवरो पक्त वा । अविद

(प्रविश्य संभ्रान्ता ।)

बुद्धरक्षिता—परित्ताजघ । एसा णो पिअसही अमच्चणन्द-
णस्स भइणी मदअन्तिआ एदिणा दुइसइहूलेण हदविहाविअपरि-
अणा अभिमविअदि ।

मालती—सैहि लवङ्गिए, अहो महन्तो प्रमादो ।

माधवः—बुद्धरक्षिते, कासौ ।

मालती—(सहर्षसाध्वसम् । खगतम् ।) अहहहे, एसो वि एत्थ एव ।

माधवः—(खगतम् ।) हन्त, पुण्यवानस्मि यदहमतर्कितोपनत-
दर्शनोल्लसितयानया ।

अविरलमिव दाम्ना 'पौण्डरीकेण नद्धः

क्षपित इव च दुग्धस्रोतसा निर्भरेण ।

१. परित्रायध्वम् । एषा नः प्रियसख्यमात्यनन्दनस्य भगिनी मदयन्तिकै-
केतेन दुष्टशार्दूलेन हतविद्रावितपरिजनाभिभूयते ।

२. सखि लवङ्गिके, अहो महान्प्रमादः ।

३. अहो, एषोऽप्यत्रैव ।

भीषितनष्टनिष्ठापिता' इति पाठः । तत्र पूर्वं भीषिता, पश्चान्नष्ट दग्निषयमतीता,
पश्चान्निष्ठापिता निर्भयस्थानं प्रापिता इति व्याख्येयम् । तथा कठोरनखरकर्परद-
लिताकृष्टजन्तुगात्रावयवप्रवृत्तरक्तकर्दमितगतिपथो दुष्टशार्दूल कृतान्तलीलायितं
करोति । तत्परिरक्षत यथाशक्त्यात्मनो जीवितमिति ॥ बुद्धरक्षिता । परित्रा-
यध्वम् । एषा न प्रियसख्यमात्यनन्दनस्य भगिनी मदयन्तिकैतेन दुष्टशार्दूलेन
हतविद्रावितपरिजनाभिभूयते । मालती । सखि लवङ्गिके, अहो महान्प्रमादः ।
विरमन्न विजने वनेऽस्मागिरेकाकिनीमि स्थितमनुचितं कृतम् । इदानीं क'
परित्रातेति भावः ॥ माधवः । असौ कुत्र वर्तते । इदानीमेव निहस्य भवत्सखीं
मोचयिष्यामीत्यर्थः ॥ मालती । सहर्षसाध्वसमिति । लवङ्गिकानिवेदितस्वकीय-
विरहवेदना चित्रफलकबकुलावलीवृत्तान्त सर्वोऽप्यत्रैव वर्तमानेनाधिगत इति
दृष्टं, विविधे मामेनं च दृष्ट्वा कश्चित्ताताय निवेदयिष्यतीति साध्वसं च अहहहे
अहो प्रमादः । 'चिन्तायां सप्रमादायामहहहे इति कल्पितम् । शब्दरूपं विशे-
षेण प्रयोक्तव्यं प्रयोक्तृभिः ॥' इति वचनात् । एषोऽप्यत्रैव । माधवः । यदित्यादि
श्लोकोपस्कारः । अविरलेति । अतर्कितोपनतमशङ्कितमेव हठादुपागतं यद्दर्शनं
भद्विषयं तेनोल्लसितयाश्चर्यहर्षपरवशतयानया कर्त्या स्फारितेन विस्वारितेन । 'आ-
यतं विस्फुरत्तारं विस्फारितमुदाहृतम्' इति लक्षणात् । चक्षुषा करणेन पौण्डरीकेण
सिताम्भोजनिर्मितेन दाम्नाविरलं नद्धो बद्ध इव । अहमिति शेषः । दामत्व च कटा-

कवलित इव कृष्णवक्षुषा स्फुरितेन

मसमममृतमेधेनैव सान्नेषेण सिक्तः ॥ १६ ॥

शुद्धरक्षिता—महामाध, एषो सु उज्जाणवाहिनरम्भागुणे

माधवः—(बन्धोपम् ।) अपमत्तोऽस्मि ।

मालती—अंशुपिप, संसभो सु चाधो ।

माधवः—(समीक्यम् ।) अहह ।

संसक्तश्रुटितविषर्षिताम्रश्याङ्-
व्याकीर्णस्युरवपृच्छकण्डसण्डः ।

कीर्णव्यतिकरगुणव्यङ्गवद

माधव्यं वहति नलायुषस्य मार्गः ॥ १७ ॥

अहो ममादः ।

यस्य वस बिदूरतः क्रमगता पक्षोः कल्पका

१ महामाध, एष कृष्णवाहिनरम्भागुणे ।

२ अशुपिप, संसभः सु चाधः ।

पार्श्वं पद्मीमूपाविरहेमिपातनात् । नदरैव निष्कलमात्मनो रघोवग्दम्भाद्यै
 पारिषकमाधमिभ्यवधि । तथा निर्मरेण रघुर्भेन दुग्धशोतता पयःप्रदोष
 अपित इव । शीतपूरणमेनामनाः शीतिलप्रकर्षं व्यतिक्र । कृष्णः समस्त एवार्
 कर्मिणे शिथीर्णो निवधमाहुर्बोत्कर्षः। चक्षुषा खान्ताः प्रवेक्षित इव । वस्त्राविर
 क्कण्ठर्षनेनाप्यवृत्तियनेन एववति । अएतवर्षिणा धेयेव छात्रेव रिक्त इव ।
 जनेन धारणारण्यावेव कदाचनहृतेर्बोत्कर्षो घटिन्वापार उक्ताः । यथा— ना-
 यवादिर्कर्मचार्ये यस्य लक्ष्मणमुप्यते' इति माधोपमाकथारः ॥ १६ ॥ शुद्धर
 क्षिता । महामाध, एष कृष्णवाहिनरम्भागुणे ॥ माधवः । साधोर्षे रघु
 मजय । अपमत्ताः शोषधावः ॥ मालती । अशुपिपे संसभः सु चाधः । अहं
 कष्टानुभवपरिर्षिन्वस्यती न वेति संवेदी चातः । अहं विषिसर्षः ॥ माधवः ।
 सधोमत्सं धत्तुमुन्धम् । आहोति शेषः । अहोमहोते । हंसछेति । नयादुषस्य
 व्याप्रास्य मार्गः प्रावण्यमतिमवकरतां वहति वते । वीरहः । संसक्तानि अशुपिप्यती
 मयसं कमानि यतकुटितानि विमानि ततम निवर्तितानि मूषी तव विविक्तानि
 यावन्वयमन्वमि तेव्यादीर्णः संसक्तवाया सुकृष्णः प्रकाशवाद्य नयात्त निव-
 र्षिता दण्डवन्ताः विराडप्राक्छेत्त वज्र वा । तदा श्रीकृष्णस्य एकस्य व्यति-
 क्रोधाःमिथीशोवेन गुण्ठारसः वयो वज्र इ इति ॥ १७ ॥ अहो ममादः ।
 अहमिच्छिताहोवनावकावकावकावर्षं वरिवकावकावरीयते संसरे निवर्षिते-
 कर्षः । अहवववरीयारण्यमेव—अपमिति । अहं कष्टानु वे वहांमहे । कल्पका

सर्वाः—हां मदअन्तिए ।

कामन्दकीमाधवौ—(सहर्षाकृतम् ।)

कथं तदवपातितादधिगतायुधः संभ्रमात् ।

कुतोऽपि मकरन्द एत्य सहसैव मध्ये स्थितः

इतराः—साहु, महाभाग, साहु ।

कामन्दकीमाधवौ—

दृढं च पशुना हतो व्यसुरसौ कृतश्चामुना ॥ १८ ॥

इतराः—अच्छाहिदं ।

कामन्दकी—(साकृतम् ।) कथं व्यालनखरप्रहारनिःसृतरक्तनि-
वहः क्षितितलविषक्तखङ्गलतावष्टम्भनिश्चलः संभ्रान्तमदयन्तिकावल-
म्बितस्त्राम्यति वत्सो मकरन्दः ।

इतराः—हँद्वि, गाढप्पहागदाए, किलम्मदि महाभागो ।

१. मदयन्तिके ।

२. साधु महाभाग, साधु ।

३. अत्याहितम् ।

४. हा धिक्, गाढप्रहारतया क्लाम्यति महाभागः ।

तु पशो. क्रमगता । एकेनैव पदविन्यासेन लभ्यदेशे वर्तते इत्यर्थः । हाशब्द
इष्टजनविपत्तियुक्तः । माधवस्य सहर्षत्वं व्याघ्रहननाद्वनिताजीवनाच्च । कामन्द-
क्या साकृतत्वं मकरन्देन मदयन्तिकाप्राणरक्षणोपकारस्य तदुभयसंघटनोपयो-
गित्वादिति । कथं मकरन्द सहसैव संभ्रमादेत्य तदवपातितात्तेन शार्दूलेनावपा-
तिताभिहतात् । कस्माच्चिदायुधहस्तात्पुरुषादित्यध्याहार । अधिगतं प्राप्तमायुधं
येन सः । तन्निहतभटहस्त्रगतमाहृत्येत्यर्थः । मध्ये व्याघ्रमदयन्तिकयोरन्तरे
स्थितोऽतर्कितोपनतोऽसावस्या आलम्बनं जात इत्यर्थः ॥ इतराः । साधु ।
पौरुष महत्कृतमिति शेष । दृढमिति । दृढं यथा स्यात्तथा मकरन्द पशुना
हतोऽभिहतः । असुना मकरन्देन चासौ पशुर्व्यष्टुर्विगतप्राण कृतश्च । प्रमथितश्च ।
'दग्नायुध.' इति क्वचित्पाठः । खण्डितः । व्याघ्र इत्यर्थः ॥ १८ ॥ इतराः । अत्या-
हितं महामीति । उपस्थितमिति शेषः ॥ कामन्दकी । साकृतत्वे हेतुरुक्तः ।
व्याल क्रूरजन्तुः । क्षितितले विषकालम्बनयष्टिरिव सलमैककोटिर्या खङ्गलता
तदवष्टम्भेन तदवलम्बनेन निश्चलो महाशरतया बलवत्प्रहतोऽपि स्वायुधमेवाव-
लम्ब्य स्थितः, न तु पतित इत्यर्थः । संभ्रान्तयोद्धिमया मदयन्तिकावलम्बितो
दत्तहस्तावलम्बः ॥ इतराः । हा धिक् । गाढप्रहारतया क्लाम्यति महाभागः ॥

माधवः—कर्म प्रमुग्ध एव । मगवति, परित्रावसेत् ।

कामन्दकी—वत्स, अतिघातरोऽसि । नन्वेहि, पदमावसावत् ।

(इति निष्पन्ताः सर्वे ।)

इति महाकविभीमवभूतिविरचिते माळतीमाधवे तृतीयोऽङ्कः ।

माधवः । कर्म मकरम् । प्रमुग्धो मोहं प्राप्नोति एव । मगवति परित्रावसेति । मित्रव्यसनास्तत्रापि प्रमुग्ध इव मगवेर्भवं वदतीति शेषम् ॥ कामन्दकी । अतिघातरोऽसि । किमर्थं नितावतैव विभेति । वन्निष्पामन्त्रवत् । इति मकरम् पस्वावः । कर्म वदत इति प्रवनाव इत्यर्थः । इत्थं चाघातरोऽस्युत्तरोऽस्य पूर्वोऽङ्कान्ते निपातनात् । अङ्कान्तं संपतायेनात् । पदा— अघातरोऽस्युत्तरोऽस्य पाद्येऽङ्कान्तिभावतः । पूर्वोऽङ्कान्तं समाप्तोऽङ्कान्तिचौत्पूर्वकम् । प्रवेतो धामि नोऽङ्कान्तं चोऽङ्कान्तर इत्येते ॥ इति ॥

मवभूतिवचोऽङ्कान्तरात्पदात्तुषी ।

वति विद्येत केचानिद्विरज्जवा निपथिताम् ॥

इति भीमज्ञात्याजकुळतिळकपर्वतनाथयापशूकनन्दनत्रिपुरारि
सुरिविरचितायां माळतीमाधवमाधवप्रदीपिकायां
तृतीयाङ्कमिच्छरवम् ॥

चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशतो मदयन्तिकामालतीभ्यामवलम्ब्यमानौ मुग्धौ मकरन्दमाधवी
संभ्रान्ता कामन्दकी बुद्धरक्षिता लवङ्गिका च ।)

मदयन्तिका—प्रसीद भगवति, परित्रायस्व मदयन्तिकानिमित्तं संशयितजीवितं विपन्नानुकम्पिनं महाभागम् ।

इतराः—हैद्वि । किं दाणिं एत्थ पेक्खिद्वं अहोहिं ।

कामन्दकी—(उभौ कमण्डलुदकेन सिक्त्वा ।) ननु भवत्यः पटाञ्च-
लैर्वीजयध्वम् ।

(मालत्यादयस्तथा कुर्वन्ति ।)

मकरन्दः—(समाश्रयावलोक्य च ।) वयस्य, अतिकातरोऽसि ।
किमेतत् । ननु स्वस्थ एवासि ।

मदयन्तिका—अहो, दाणिं पडिबुद्धं मकरन्दपुण्णचन्द्रेण ।

१. प्रसीद भगवति, परित्रायस्व मदयन्तिकानिमित्तं संशयितजीवितं वि-
पन्नानुकम्पिनं महाभागम् ।

२. हा धिक् । किमिदानीमत्र प्रेक्षितव्यमस्माभिः ।

३. अहो, इदानीं प्रतिबुद्धं मकरन्दपूर्णचन्द्रेण ।

नमामि मदनानन्दविधानविहितादराम् ।

शंभुवामाङ्गचामाक्षीं कामाक्षीं कामिताप्तये ॥

कविरिदानीमद्वावतारेणैव पूर्वमङ्कान्ते निवेशितानामङ्गपात्रप्रवेशकतद्द्वतान्तस्य
सूचितत्वादङ्गमेवारभते—तत् इत्यादि । माधवस्यापि मित्रव्यसनेन प्रमुग्ध-
त्वान्मालत्या संनिहितयावलम्बनं द्रष्टव्यम् ॥ मदयन्तिका । प्रसीद भगवति,
परित्रायस्व मदयन्तिकानिमित्तं संशयितजीवितं विपन्नानुकम्पिनं महाभागम् ।
मदयन्तिकानिमित्तमित्यर्थान्तरसंक्रमितवाच्यो ध्वनिः । लोकोत्तरपुरुषधौरेयजी-
वितापहारलक्षणावयवघोभाजनकत्वं द्योत्यते ॥ इतराः । हा धिक् । किमिदानी-
मत्र प्रेक्षितव्यमस्माभिः ॥ मकरन्दः । वयस्य, अतिकातरोऽसि । किमेतत् धीर-
स्यापि तेऽयुक्तमित्यर्थः । नन्वित्यामन्त्रणे । स्वस्थ एवाहमस्मि न प्रमुग्ध ॥ मद-
यन्तिका । अहो, प्रतिबुद्धमिदानीं मकरन्दपूर्णचन्द्रेण । पूर्णचन्द्रत्वारोपणेन स्व-

माळती—(माघवस्य कळटे इत्थं एत्था ।) महामाग, दिव्या ।
बुसि । न मजामि पबिबण्णवेमण्णो महामागो सि ।

माघवः—(धमात्पस्य ।) वयस्य, साहसिक एवेहि । (रमणित्ति

कामन्दकी—(धगौ पिरसाप्राव ।) दिव्या वीषद्वस्तासि ।

इत्तरा—पिर्भं जो संठत्तं ।

(धवे इत्थं वाच्यमित्ति ।)

बुद्धरक्षिता—(बनात्तिकम् ।) सैहि मदमन्तिप, एसो एव सो

मदयन्तिका—सैहि धापीत्तं एव मए मह एसो माहपं
अर्थं वि सो अणो सि ।

बुद्धरक्षिता—अेवि सत्त्ववादिणी अर्थं ।

मदयन्तिका—अ वसु अघारिसेसु सुधारिसीओ पत्तवा
दिबीओ होन्ति । (माघवमपज्जेमय ।) सधि, माळतीए वि रमणिओ

१ महामाग, दिव्या वर्धसे । मनु मजामि प्रीतिपधंचेतवो महामाग इति ।

२ पिर्भं वा संठत्तम् ।

३ सधि मदयन्तिके, एव एव सा ।

४ सधि, ज्ञातमेव मया यथैव माघवोऽयमपि स जव इति ।

५ अपि सत्त्ववादिम्यहम् ।

६- ५ अत्त्ववादिणीसु बुम्भाअयना पद्धपात्तिन्वो मभवन्ति । सधि, यत्तत्त्वा
अपि रमणीयोऽस्तिमहालुभवेऽनुत्तमप्रवादाः ।

विद्याहमकलावसुत्तमप्रकर्षं सूचयति ० माळती । माघवस्य कळटे इत्थं एत्थे
कळटं इत्थं नामुत्तमसंभवकस्मेन अदिति प्रमोहमपघारयितुं कळटे इत्थमिदोपा ।
न वैतात्त्वय माळका धार्जंमात्तहनीयम् । इत्थे निपत्तयये सर्वत्र सर्वेवासुचितो
पचारकरवस्य अेके वाळंकरवत्तवालुत्तवाम् ० कामन्दकी । पिरसाप्रावं
गुहववसापस्येसु वात्तस्मधोत्तम् । वीषन्ती वरती वात्तस्वविषयावपकाअन्ती
वकाः धा ० इत्तराः । पिर्भं वाः संठत्तम् ॥ बुद्धरक्षिता । सधि मदयन्तिके
एव एव सा । सो मवा पूर्णं निवेत्तस्सवि निरतिववालुत्तवो अकरन्दाः अ एव एव
अर्थः ॥ मदयन्तिका । सधि ज्ञातमेव मया एव एव माघवोऽयमपि स जव
इति । मर्तत्वात्त्वधवात्तमात्तपावामम् । त्वबुत्तत्तत्तिसिधेवत्तवैव अवीमित्ति
एवेत्तवा अत्त्वववात्तवत्तवा कामन्दकनामित्त्वहारेव न मदयन्तियर्थं पद्ध
एव इति कत्त एवेत्तवः ॥ बुद्धरक्षिता । अपि सत्त्ववादिम्यहम् । किं मनुकवत्त
वीषन्तीविपुत्रोऽयत्तवत्तं म्माळती इत्थं न वैषकी ॥ मदयन्तिका । अत्त्वव

इमांसि महाणुहावे अणुराअप्पवादो । (इति मकरन्दमेव सस्पृहमषलो-
कयति ।)

कामन्दकी—(खगतम् ।) रमणीयोजितं हि मदयन्तिकामक-
रन्दयोर्देवादध दर्शनम् । (प्रकाशम् ।) वत्स मकरन्द, कथं पुनरायु-
प्मानस्मिन्नवसरे मदयन्तिकाजीवितपरित्राणहेतोर्भगवता दैवेन
सनिधापितः ।

मकरन्दः—अद्याहमन्तर्नगरमेव कांचिद्द्वार्तामुपश्रुत्य माधव-
चित्तोद्वेगमधिकमाशङ्कमानस्त्वरितमवलोकितानिवेदितकुसुमाकरोधा-
नवृत्तवृत्तान्तः परापतन्नेव शार्दूलवस्कन्दगोचरामिमामभिजातकन्यका-
मभ्युपपन्नवानसि ।

(मालतीमाधवौ विमृशत ।)

कामन्दकी—(खगतम् ।) वृत्तान्तेन खलु मालतीप्रदानेन भ-
वितव्यम् । (प्रकाशम् ।) वत्स माधव, दिष्ट्या वर्धितोऽसि मालत्या ।
सोऽयमवसरः प्रीतिदानस्य ।

माधवः—भगवति, इयं मालती

यद्यालव्रणितसुहृत्प्रमोहमुग्धं

कारुण्याद्विहितवती गतव्यथं माम् ।

दृशीषु युष्मादृश्य पक्षपातिन्यो भवन्ति । सखि, मालत्या अपि रमणीयोऽस्मिन्महा-
नुभावेऽनुरागप्रवाद । तन्मदीयभ्रातृमनोरथसपत्तिर्दुर्लभेति हृदयम् ॥ **कामन्दकी** ।
रमणीयं सभ्रमस्रस्वाशुर्कं सम्यग्विभाव्य परस्वरावयवसौष्ठवप्राहित्वेन साष्वसव्या-
जाद्बुडालिङ्गनमहोत्सवानुबन्धित्वेन च मनोहरम् । तथोजित बलबहुस्तरविपत्तिस्वर-
णोपकारमूलत्वेन दैवेन, नलस्मदादिप्रयत्नात्, ईदृक्सपादनस्य दु साधकत्वात् ।
सनिधापितः सनिहितीकृत ॥ **मकरन्दः** । परापतन्नेव लरितमागच्छन्नेव ।
अवस्कन्दोऽसिमिव । अमिजातकन्यकामाकृतिविशेषाद्यनुमितमहाकुलप्रभवकुमा-
रीभावामभ्युपपन्नवानभ्युपगतवानसि ॥ मालतीमाधवौ विमृशत । चित्तोद्वेगहेतु-
मुभयो साधारणत्वात्सुखदुःखयोरुभावपि विमृशत इत्यर्थं ॥ **कामन्दकी** माधव-
चित्तोद्वेगातिशयकरां वार्तां निरूपयति—**कामन्दकी** । वृत्तान्तेनेति । राज्ञा-
नन्दनाय मालतीप्रदानं निष्पन्नप्राय भवितुमर्हतीत्यर्थं । अथ निश्चित्य वार्तां शीघ्र-
मन्त पुरमाकारयितुमप्रागभिष्यन्ति, तत प्रागेव मालतीमन प्रत्ययजननार्थं माध-
वेन स्वाभिप्रायं स्वत एव वाचयिष्यामीत्यभिप्रायेणाह—वत्स माधव, मालत्या
वर्धितोऽसि प्रत्याहृतचैतन्योसि । सोऽयमवसरः प्रीतिदानस्य पारितोषिकस्य ।
तदीयतामित्यर्थं । **माधवः** । यदिति । इयं मालती यतो व्यालेन क्रूरसत्त्वेन

सत्कारं प्रभवति पूर्णपात्रवृत्त्या ।

लीकृत् मम हृदयं च बीभितं च ॥ १ ॥

छवद्विका—पंडिच्छिदो कस्य पो पिमसहीए अर्थ पसादो
मदयन्तिके—(अपठम् ।) बाणादि महाणुहापो अर्थ बवं
रमभिर्जं मन्तेतुं ।

माळती—(अपठम् ।) किं नाम मकरन्देन उद्येनकास्य सुवं
हविस्सदि ।

(प्रथित् ।)

पुरुषा—वत्से मदयन्तिके, आता ते ज्यावानमात्मनन्दनः
समादिशति । अद्य परमेश्वरेणासन्नबनमागत्य मुरिबसोरुपरि परं
विश्वासमस्मात्तु च मसादमाविष्कुर्वत्या स्वयमेव माळती प्रतिपादिता
तदेहि । संमाभ्यावः मसादमिति ।

मकरन्दः—अपठ, ह्यं सा वार्ता ।

१ प्रतीच्छिताः अहं वा प्रियसख्यायं प्रसादा ।

२ आनाति महाणुमाबोध्यं बभो रमणीयं मन्त्रवितुम् ।

३ किं नाम मकरन्देनोद्येनकारणं मुतं मभिष्यति ।

प्रथितस्य विदुष्यात्रयं सुहृदाः प्रमोहेन मूर्ख्या प्रसुर्गं मां अत्राप्याहृतमर्थं कृत
वती । तस्मात्प्रथितं स्वैच्छन्ना विदेव मध्याह्नयति पूर्णपात्रवृत्त्या पूर्णपात्रप्रकारेण यत्
हृदयं च बीभितं च लीकृत् प्रभवति अथेहवित्तिबोयार्हं कर्तुंयेति । पूर्णपार्थ
नाम प्रियविदेहदेव वक्ष्यदाह्वयं पद्ममन्त्रमन्त्रकारवशात्किं कथ्यते । प्रथिते हृदय
बीभितं च तदधीनमेव वर्तत इति तस्मिन्ना देवम् । ततोऽधिकं वासि किमिदानीं
हातमभिस्यच्छिवः । एतद्युच्छोत्तरप्रवाच्यतममर्णं वामाह्वयम् । यथा—'दुच्छोत्तं
प्रथममम्' इति ॥१००॥ छवद्विका । प्रतीच्छिताः अहं वा प्रियसख्यायं प्रसादा ।
अथमेव महाप्रसादो अथियसन्नबनधीने अम्यबोधीनिते इति किमतः परं अथवीन
प्रिसर्गः ॥ मद्दयन्तिके । आनाति महाणुमाबोध्यं बभो रमणीयं मन्त्रवितुम् ।
रमणीयं मनोमत्तामिप्रायप्रकृतं बाद्योदकारैःपुण्यप्रदर्शनं यथा मवति तथा मनो
हृदयं ॥ माळती । किं नाम मकरन्देनोद्येनकारणं मुतं मभिष्यति । माधवज्ञेति
शेषः ॥ मभिष्येत्प्रादि । ज्यावान्पेडाः । परमेश्वरेणावतिप्रमणीयवातमेव उहा
परं विश्वासमस्मात्तु च मसादमाविष्कुर्वत्या स्वयमेव माळती प्रतिपादिता
निरतिघर्षं मसादमेकं प्रकृत्यतेकथं । प्रतिपादिता इत्य । संमादवापः । प्रमोहेन
बहुमन्त्रावह इत्यर्थः । ह्यं च प्रकृतप्रतिनिरोधाविरोधो वामाह्वयम् । यथा—
'श्रुतीनो निरोधः स्यत् इति ॥ मकरन्दः ॥ ह्यं वेति । वा मनोद्वेष

(मालतीमाधवौ वैवर्ण्यं नाटयतः ।)

मदयन्तिका—(सहर्षं मालतीमाञ्छिष्य ।) सँहि मालदि, तुमं खु
एक्कणअरणिवासेण पंसुकीलणादो पहुदि पिअसही भइणी अ संपदं
उण अह्माणं घरस्स मण्डनं जादासि ।

कामन्दकी—वत्से मदयन्तिके, वर्धसे भ्रातुर्मालतीलाभेन ।

मदयन्तिका—तुह्माणं आसिसाणं पसादेण । सँहि लवङ्गिए,
भरिआ णो मनोरहा तुह्माणं लाहेण ।

लवङ्गिका—सँहि, अह्माणं वि एदं मन्तिदवम् ।

मदयन्तिका—सँहि, बुद्धरक्खिदे, एहि दाव । महोसवं संभा-
वेह । (इत्युत्तिष्ठत ।)

लवङ्गिका—(जनान्तिकम् ।) भँअवदि, जह हिअअभरिउव-

१. सखि मालति, त्वं खल्वेकनगरनिवासेन पासुकीडनात्प्रभृति प्रियसखी
भगिनी च साप्रतं पुनरस्माकं गृहस्य मण्डनं जातासि ।

२. युष्माकमाशिषा प्रसादेन । सखि लवङ्गिके भरिता नो मनोरथा
युष्माकं लाभेन ।

३. सखि, अस्माकमध्येतन्मन्त्रयितव्यम् ।

४. सखि बुद्धरक्षिते, एहि तावत् । महोत्सवं समावयावः ।

५. भगवति, यथा हृदयभरितोद्धमद्विसयानन्दसुन्दरघूर्णितधीरपर्यन्त-

रिणी वार्ता श्रुता सैवेयमित्यर्थं । वैवर्ण्यं विवर्णभावमप्रतिसमाधेयविपत्प्राप्तिज-
निततापहेतुकं सार्वत्रिकभावरूपम् । यदाह—'वैवर्ण्यं वर्णभेदं स्यात्पशङ्काभया-
दिभिः' इति ॥ **मदयन्तिका** । सखि मालति, स्व खल्वेकनगरनिवासेन पांसु-
क्रीडनात्प्रभृति प्रियसखी भगिनी च साप्रतं पुनर्भ्रातृभार्यात्वेनास्माकं गृहस्य
मण्डनं जातासि ॥ **कामन्दकी** । वर्धसे इति सोपहासेयमुक्तिः ॥ **मदयन्तिका** ।
युष्माकमाशिषा प्रसादेन । केवलं भवदाशीर्वादान्मालतीलाभो न तु दंपत्योरन्यो-
न्यानुरागातिशयादित्याशयः । सखि लवङ्गिके, भरिता संपूर्णा मनोरथा ।
युष्माकं लाभेन सपरिजनाया एव मालत्या लाभायुष्माकमिति बहुत्वम् ॥ **लव-
ङ्गिका** । सखि, अस्माकमध्येतन्मन्त्रयितव्यम् । पूर्णा नो मनोरथा युष्माकं सहस्र-
श्लाघ्यसबन्धानां लाभेनैवेत्यस्माभिरपि वक्तव्यमित्यर्थः । अथ च युष्माकं सपरि-
जनाया भवत्या मकरन्दप्राप्तिरूपेण भाविना लाभेनास्माकं पूर्णा मनोरथा भवितार
इत्यस्माभिरेवैतन्मन्त्रयितव्यम्, न तु लया सपरिजनमालतीलाभस्य, भवत्संक-
ल्पमात्रस्य निश्चितत्वादित्यपि प्रतीतिः ॥ **मदयन्तिका** । सखि बुद्धरक्षिते एहि
तावत् । महोत्सवं समावयाव ॥ **लवङ्गिका** । यथा हृदये भरितौ पूर्णवत

मन्तविद्ययाणन्दसुन्दरघोषाविदधीरपेरन्तमणोहरा पत्तयन्ति मद्
 अन्तिमाममरन्दाण दक्षिणनीलुप्पलमंसकच्छविद्या विद्विसंभेया, तद्
 मण्यो मणोरहणिव्युत्समाभमा एदेति ।

कामन्दकी—(विहस ।) नन्विमौ परस्परं मानसं मोहनमनुम
 वत । तथा हि,

ईपतिर्मवसन्नविपमं कृणितप्रान्तमेव

त्रेमोद्रेदक्षिमितल्लिप्तं किञ्चिदाकुञ्चितम् ।

अस्तमोदानुमवमसुर्गं सखनिष्कम्पपक्ष्म

व्यक्त संसत्यचिरमनयोर्दृष्टमाकेकराक्षम् ॥ २ ॥

मनोहराः पर्यस्यन्ते मद्यन्तिस्त्रमकरन्दयोर्दक्षितनीलोत्पलमांसकच्छरयो इति
 संभेयाः, तथा मण्ये मनोरधनिर्दृष्टसमागमाभेताविति ।

एषोद्गमस्ती की निष्पयान्म्यै ताभ्यां सुग्हरं यथा स्नातया पूर्वता भ्रामिता पीठ
 व्याचरपोपवाचंमवकम्बितभेयाः । पर्यस्येत्प्राज्ञदेहे मनोहराम् पर्यस्यन्ते परितः सि
 प्यन्तेऽसस्यभ्रितादिप्रकारेभ्यश्चैव प्रवर्तन्ते । मद्यन्तिस्त्रमकरन्दयोर्दक्षितनीले
 त्यङ्गमांसकच्छरयो इति संभेयाः । संसत्यन्तु वा विभीमताः कस्यपिज्ञेयाः, तथा
 मण्ये मनोरधनिर्दृष्टसमागमाभेताविति । एहिभेजेना यथा येन प्रकारेण प्रवर्तन्ते
 तथा तेन प्रकारेणैवमुधीवत इत्यर्थः ॥ कामन्दकी । नम्यित्यादि । मानसं
 मोहनं संकल्पनिर्मितसंभोगम् । तद्वत्त्वं त्रिजगद्—तथा हीति । ईपदिति ।
 अन्तयोर्दृष्टं यथैव व्यक्तं यथा स्नातया संपति । संकल्पनिर्मितं संभोगं कल्पवलीस-
 नीः । पीठं तद्वत् । ईपतिर्देवकनेन मनाचिरपुरवकनेन विपमं वक्ष्यम् । वक्ष्यन्तोऽर्धं
 यद्वावमिहाराः । यथा— वक्षितो बाह्वसंवाणे वत्र तद्वक्तुष्यते' इति । कृत्रितं प्राग्ते
 कृत्रितप्राग्तेषु अत्राज्ञदेहे भावप्रयेष संसृष्टमित्यर्थः ॥ कृत्रितं यथा— नायत्रुवका
 संकोपो निष्पसरतापरस्य च । यथा इवेति लोके तद्विकृतिमुष्यते ॥ इति । 'तु
 रक्षिमायसंधोये ज्ञेया तत्कृत्रितं भवेत् । इति । एतदिति पुरोवर्तित्वेन निर्दिष्टं ।
 प्रेम्णोऽनुपगतस्योद्गम प्रवृत्तीभावेन त्रिजगत् निर्गम्य कृत्रितं प्रेमाई च । निग
 म्यकृत्रिते यथा— निगम्यं तद्वक्ष्यन्त इत्यत्र सन्तु कृत्रितः । प्रेमायमन्तर्वि
 चारं गमितमौचितम् ॥ इति । किञ्चिदाहुयितवतुःपुण्यन्ती धूर्त्वं तत्तदुपगतो
 धूर्त्विचारः प्रवृत्तदिविचारयोः । तदुपगतं त्वत्त्वं तद्वत् । अतदस्मादस्मात्
 तदुपगतस्योपगतं भावं प्रेम्णापुरजिगम् । सद्यसं तदु निष्पेववतुपगतव्यपिगम्
 इतिगद्युक्तं तद्वत् । एतान्यवकम्बिति निष्पेयानि निष्पेयानि वाक्यैव वक्ष्यन्तु ।
 आकेचरे अतिशयः । आहुविगपुरा बाह्वसंवाणेऽन्तरीयता । सुदुःखोऽर्धं गता च
 इति(शेवत मण ॥ इत्याकेचरदिविद्या । केचित्तु तद्वत्केचरदिविद्यादेवर
 इतिरेव इत्यर्थेनाप्यः । आहुचरदिविद्यावयेवितर्दिमि प्रवृत्तिभेदेव विद्विद्यम्'

पुरुषः—वत्से मदयन्तिके, इत इतः ।

मदयन्तिका—(अपवार्यं ।) सखि बुद्धरक्खिदे, अवि पुणो

दीसइ एसो जीविदप्पदाई पुण्डरीअलोअणो ।

बुद्धरक्षिता—जेइ देव्वं अणुऊलइस्सदि । (इति निष्कान्ता)

माधवः—(अपवार्यं ।)

चिरादाशातन्तुसुटतु विसिनीसूत्रमिदुरो

महानाधिव्याधिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु ।

प्रतिष्ठामव्याजं व्रजतु मयि पारिप्लवधुरा

विधिः स्वैर्यं घत्ता भवतु कृतकृत्यश्च मदनः ॥ ३ ॥

अथवा ।

समानप्रेमाणं जनमसुलभं प्रार्थितवतो

विधौ वामारम्भे मम समुचितैषा परिणतिः ।

१. सखि बुद्धरक्षिते, अपि पुनर्द्रक्ष्यत एष जीवितप्रदायी पुण्डरीक-
लोचनः ।

२. यदि दैवमनुकूलयिष्यति ।

इति व्याचक्षते । अचिरमिति दर्शनक्रियाविशेषणम् ॥२॥ मदयन्तिका । सखि बुद्धरक्षिते, अपि पुनर्द्रक्ष्यत एष जीवितप्रदायी पुण्डरीकलोचन । अपि पुनरित्यौ-
त्सुक्यातिशयो धोत्यते ॥ बुद्धरक्षिता । यदि दैवमनुकूलयिष्यति । अथ माधवः
समधिगतमालतीप्रदाननिश्चयो नैराश्यसजातमुद्देगातिशय विवृण्वन्नाह—चिरा-
दिति । चिरादनुवृत्तो विसिनीसूत्रवन्मृणालतन्तुवद्भिदुर स्वयमेव सिद्यमान आ-
शातन्तुस्वत्प्राप्त्याशैव तन्तुरिदानीं नुटतु छिन्नो भवतु । प्रियतमासमागमाशा
दुर्वलैवेयन्तं कालमनुवृत्ता सेदानीं छिन्नेत्यर्थं । तथेदानीं महानाधिर्मानसी व्यथा
स एव व्याधिर्निरवधिर्निरवसर प्रसरतु । मालतीप्राप्तिलक्षणमवधिं प्रतीक्ष्य क-
थंचिदाधिं सोढ इदानीं तस्यावधेरभावनिश्चयान्निर्मयादो विजृम्भतामित्यर्थं । तथा
पारिप्लवस्य चित्तचाञ्चल्यस्यारतिरूपस्य धुरोत्कर्षो मय्यव्याजं निष्कपटम् । विस्मन्मे-
णेति यावत् । प्रतिष्ठां स्थितिं व्रजतु । मालतीप्राप्त्याशया भालम्बनभूताया अप-
गमाद्वात्याक्षित्तुलवदप्रतिष्ठा प्राप्नोत्वित्यर्थं । तथा विधि स्वैर्यं घत्ताम् । मदनश्च
कृतकृत्यो भवतु । उभाभ्यामपि कर्तव्यस्य महत् प्रयोजनस्य महता प्रयत्नेन
निर्वर्तितत्वादित्यर्थं । जीवनमित्परं क्षणमात्रमपि दुर्लभमिति भावः । एकस्मि-
न्कार्येऽनेककारणसमुच्चयात्समुच्चयालंकारः ॥ ३ ॥ अथवेति । स्वयमेव स्वा-
त्मानं समाश्वासयति—समानेति । समानप्रेमाण तुल्यानुरागमसुलभं पराधीन-
त्वेन दुष्प्रापं जनं प्रार्थितवतो मम विधौ वामारम्भे वक्रोयोग एषा परिणतिरियं

तथाप्यस्मिन्वानभरणसमयेऽस्वाः प्रविगल-

त्प्रमं प्रातश्चन्द्रश्रुति वदनमन्तर्बहति माम् ॥ ४ ॥

कामन्दकी—(कगतम् ।) एवं दुर्मनाममाम् पीडयति मां वत्सो माधवो वत्सा माळती च । दुष्करं निराशा प्राप्तितीति । (प्रकाशम् ।) वत्स माधव, पृच्छामि तावदायुष्मन्, स्वाम् । अथ किं भवानमस्त यथा भूरिवसुरेव माळतीमस्मभ्य दास्यतीति ।

माधवः—(सम्पन्नम् ।) नहि नहि ।

कामन्दकी—न तर्हि प्रागवत्स्वाभा भूरिवसुः परिहीयते ।

मकरन्दः—दत्तपूर्वैत्याशङ्कते ।

विपत्तिरूपा वशा समुचितैव । ततो न मया वैद्व्यगद्गीर्णमिच्छेव यद्यपि हृदय व्यवस्थापयामि तथाप्यस्मिन्वानभरणसमये अन्धकारेण राज्ञ माळती वतोऽपेक्षितार्था कर्पणसमये प्रविपकत्प्रमं तत्क्षणप्रघरितकान्ठि अत एव प्रतश्चन्द्रश्रुति जला वदनं मामन्तर्बहति । वार्ताभयममात्रेयैवासा ईदृश्यवत्सा । निम्नो तु उत्प्रयोवने किमसा मन्त्रिण्यतीत्येव एव मम व्यथाहेतुर्वास्मिन्विपत्तिनिश्चय इत्यर्थः ॥ ४ ॥ कामन्दकी । दुर्मनाममामो दुर्मनस्यो भवान् । वत्सा माळती च निराशा प्राप्तितीति वत्तरेव दुष्करम् । तावदपी अप्यवत्सा वर्तते बन्धीवन्मेव मरणापेक्षया हस्तचयीयम् । अद्यक्यप्रतीकारव्यासावर्षः कपटसंनिधानमन्तरेण । तत्र दुष्करमिति मधेव चित्तव्यासेपो बहवामिच्छयैः । भवतु तावत् । बाष्पावकम्पनेव समान्धावामीति प्रकाशमाह-पृच्छामीति आयुष्मन्निधि संबोधनेन ममि वर्तमानानां जीववसंवेहो न कर्तव्य इति सूचयति । पूर्वपिण्येवापीमुद्रेणातिचवन्न किं वा अरत्नमिति पृच्छामि । एतावन्तं काळं भूरिवसुरेव मद्यं तुतां दास्यतीति निश्चित्तु किमेवं प्रपचारं कृतं तथेतत्पृच्छामि कथन । तथा येदिरात्री युक्तः परिवाप्राप्तियवः । तेनैवात्म्यो तज्जाः प्रदातामिति भावः ॥ माधवः—सख्यमिति । बाल-वापकेन केवलं भवानस्मामहुरत्तः बहि भूरिवसुना कस्यतां दास्यामीत्याहुतो न वावप्रापय इति कामन्दकीवचनामिप्रावमवयस्य संकल्पमाहेत्यर्थः । नहि बहीति कुतश्चक्ष दास्यामीति वचनम् । ए तावदस्मामाणि न दास्यामीत्याजयः ॥ कामन्दकी । तर्हि पूर्वावत्स्वाभा भूरिवसुर्न परिहीयते वाच्यता भवति । पूर्वमपि भूरिवसुर्वास्मतीति न तत्र प्रसाधा इत्याजीवपि सा नास्तीति किमिरापीमुद्रेणातिचवने अरत्नम् । भवतोऽम्बोव्याहुतयोऽपि पूर्वावत्स्वातो न परिहीयतोपहृष्टायुमयोऽभित वारत्नमिवन्तं काळं ततो मेदात्री किञ्चिदपि नूनमस्ति किमिति संवाच इति भावः ॥ मकरन्दः । यद्यपि भूरिवसुना माधवानं तुतां दास्यामीति मोक्षं न तत्र वनाधवा वानैव स्थितं तथापि नाकस्याः पूर्व पित्रा कर्मविद्व्यप्रतिवादावतामनय योग्य तावमाधवादापामार्त्रं स्थितम् । इत्यापी तु पूर्वं राजा पापितो अन्धकारे दत्तमिति वार्ता हुता गमाधसावनिश्चमाशङ्कत इत्यति पूर्वोत्तरोः कथनोर्वैद्व्य-

कामन्दकी—जानामि तां वार्ताम् । इदं तावत्प्रसिद्धमेव यथा नन्दनाय मालतीं प्रार्थयमानं भूरिवसुर्नृपतिमुक्तवान् 'प्रभवति निजकन्यकाजनस्य महागजः' इति ।

मकरन्दः—अस्त्येतत् ।

कामन्दकी—अद्य च राज्ञा स्वयमेव मालती दत्तेति संप्रत्येव पुरुषेणावेदितम् । तद्वत्स, वाक्प्रतिष्ठानि देहिना व्यवहारतन्त्राणि वाचि पुण्यापुण्यहेतवो व्यवस्थाः सर्वथा जनानामायतन्ते । सा च भूरिवसोर्वागनृतात्मिकैव । न खलु महाराजस्य निजकन्यका मालती । कन्यकाप्रदाने च नृपतयः प्रमाणमिति मैवंविधो धर्माचारसमयः । तस्मादवस्थितमेवैतत् । कथं च । मामनवधानां मन्यसे पश्य ।

मित्यर्थं ॥ **कामन्दकी**—जानामीति । अस्त्येवैषा वार्ता । तथापि मालतीं दत्तवतो राज्ञ परस्वप्रतिपादनेऽधिकाराभावादधिकारवता च पित्रा मन पूर्वकमदत्तत्वादिदानीमपि पूर्ववदाशास्येवेति नैतावता भेतव्यमित्यर्थं । कथं पित्रा निश्चितं न दत्तेत्याशङ्क्य तद्वचनपर्यालोचनयापि वरीतु तावदस्त्येषा प्रसिद्धिरित्याह—इदं तावदिति ॥ **मकरन्दः** । अस्त्येतत् । मयापि श्रुतमित्यर्थं । अद्यतनोऽपि वृत्तान्तो राज्ञा स्वयमेव मालती दत्ता न तु पित्रा तत्प्रदानाधिकारिणेत्येवंरूपं श्रुत एवेत्याह ॥ **कामन्दकी**—अद्य चेति । ननु यद्यपि स्वयमेवाद्य राज्ञा दत्ता न भूरिवसुना तथापि पूर्वमेव प्रभवतीत्यादिवाक्येन तस्याप्यनुमति प्रतीयत इत्याशङ्क्य तद्वचनस्य छलात्मकतया वक्षनार्थं प्रयुक्तत्वात् तेन व्यवहारशुद्धिरिति वक्तुं प्रथमं लोकव्यवहारस्य प्रमाणत्वं दर्शयति—तद्वत्सेति । देहिना व्यवहाररूपाणि तन्त्राणि कुटुम्बकृत्यानि । 'तन्त्रं कुटुम्बकृत्ये स्यात्' इति हलायुधः । वाचि प्रतिष्ठा स्थितिर्येषा तानि । वचनमात्रनिबन्धनानीत्यर्थं । पुण्यापुण्यहेतवो व्यवस्थाः 'सत्यं वदेन्नानृतं वदेत्' इत्यादयः शास्त्रीया मर्यादा वाच्येवायतन्ते वागायता एव भवन्ति । वाङ्मूल एव सर्वोऽपि शुभाशुभहेतुर्व्यवहार इत्यर्थं । इयं तु भूरिवसोर्वाक्छलात्मिका न तु शुद्धेत्याह—सा चेति । अनृतात्मिकैवोपचारोक्तिचातुर्येणापातत सत्यवत्प्रतिभासेऽपि विचार्यमाणे परमार्थदृष्ट्या मिथ्याभूतैव । कुत इत्यत आह—न खल्विति । ईश्वरत्वात्स्य परकीयकन्यकास्वपि स्वातन्त्र्यमस्तीत्यत आह—कन्यकैति । नृपतनय प्रमाण परिच्छेत्तार । स्वतन्त्रकर्तार इति यावत् । इत्येवविधो धर्माचारो धार्मिकाणामाचारस्वस्य समयस्तत्प्रवर्तकशास्त्रम् । क्वचिदपि न दृष्टमिति शेषः । तस्मात्पित्रा चाप्रदानाद्वाङ्मालानधिकाराद्राजकर्तृकप्रदानं लोकशास्त्रविषयमित्येतदवस्थितमित्याह—तस्मादिति । तदस्या वार्ताया पश्यशप्रायकत्वेन नैतावता नैराद्य भावनीयमित्याशयः । किञ्च मयि जीवन्त्यामपि कथं भवद्भ्यतिरिक्तगामिनी स्यादिति विश्वासजननार्थं साहकारमाह—कथं चेति । अप्रमत्तैवाह भवत्सघटने घर्ते ।

मा वा सपत्नेष्वपि नाम तद्रू
 त्पारं यदस्या स्वमि वा विप्रह्वयम् ।
 तत्सर्वेषा संगमनाय यत्नः

प्राजव्ययेनापि मया विधेयः ॥ ५ ॥

मकरन्दः—सर्वं सुष्ठु युज्यमानमादिश्यते युज्यामिः । अपि च ।

दया वा खेहो वा मगवति निमेषमिच्छित्तुबने
 भवत्या संसाराद्विरतमपि चित्तं द्रवयति ।

तस्य प्रवक्ष्यासमयसुखमाचारविमुक्त

प्रसक्तो यत्नः प्रभवति पुनर्वैवमपरम् ॥ ६ ॥

(निपत्ये ।)

मंगवत्, अमन्वत्, एसा मरिषी विष्णावेदि वहा मासर्वि भेषुज
 तुरिम् आजच्छेति ।

कामन्दकी—वत्से, उरिष्ठोचिष्ठ ।

(सर्वा वत्पाव परिक्रमन्ति ।)

१ मगवति कामन्दकि, एसा मरिषी विष्णावति यथा मासर्वी गृहीत्वा
 खरितमागच्छेति ।

तत्रानिष्टमावहनीयमिष्टार्थः । तदेवाह—मा वासिति । अस्मां जमि च वत्पाव
 मनिष्ठं विप्रह्वयं सुवास्वात्मन्वोत्थमभवादिमिष्ठं प्रेम पश्यति धमन्वपदैऽपि
 इति मीमा प्रेमवद्याहत्वानेऽन्वमिष्टादिगिरुपह्वनीयं तदां पुनरोः सपत्नेष्वपि
 माम्भूत् जमिष्ठं हि तन्नुवामित्येवमप्ये । इत्तं तु तेनपि वापेक्षितं सुखमिष्टवत्वा
 दौस्वातिष्ठवोक्तिः । तस्मात्सर्वान्गततो यत्ना प्राजव्ययेनापि मवत्सर्वमवाव
 यतो मया विधेयः । अर्च इत्यर्थः । इत्तं च वत्पावया द्वितीयवत्त्वा । यथा—
 अपश्यतः फलप्राप्ति यो व्वापारः फलं प्रति । परं त्वैतन्नुत्पन्नमव स यत्न इति
 कल्पये ॥ इति ॥ ५ ॥ मकरन्दः । अपि चेत्यादि । संसाराद्विरतं राव
 द्वेषव्यासवाभिर्चितमपि चित्तं द्रवयति क्लृप्तं करोति । द्रव्येति । दवात्तुष्णा
 वैहः प्रेमात्मनो भावः । अतो दवासेहपरवससात्त्वदन्तत्करवत्त प्रवञ्चाधमये
 संन्यासधर्मवत्तुष्णो बोद्धव्यवोप्यन्वासादिराचारवत्तम मिमुक्तो विरोधी । अर्च
 यत्नः प्रसक्तो वक्ष्यवापस्तिष्ठ । अपरं पुनरितःपरं तु ईदमनवोर्मापयेत्तं प्रम
 वति । अथा तु यावत्कर्तव्यं तवत्किञ्च इत्यर्थः । इत्तं चातुपवत्तं पशुपाध्वं
 वामाहम् । यथा—अनुवीतिः पशुपाधिः इति ॥ ६ ॥ निपत्ये । मप्यति
 कामन्दकि, एसा मरिषी विष्णावति यथा मासर्वी गृहीत्वा खरितमागच्छेति ॥

(मालतीमाधवौ सकरणानुरागमवलोकयत ।) -

माधवः—कष्टम्, एतावती हि माधवस्य मालत्या समं लोक-
यात्रा । अहो नु खलु भोः,

सुहृदिव प्रकटय्य सुखप्रदां

प्रथममेकरसामनुकूलताम् ।

पुनरकाण्डविवर्तनदारुणः

प्रविशिनष्टि विधिर्मनसो रुजम् ॥ ७ ॥

मालती—(अपवार्ये ।) महाणुहाव, लोअणाणन्दअर, एत्तिअ
दिट्ठोसि ।

लवङ्गिका—हैद्धि । शरीरसशयं एव णो पिअसहीए आरो-
विदा अमच्चेण ।

मालती—परिणदं दाणिं जीवतिण्हाए फलम् । णिव्वूढं अ
णिक्करुणदाए तादस्स कावालिअत्तणं । परिणिट्ठिदो देवहदअस्स-

१. महानुभाव लोचनानन्दकर, एतावदृष्टोऽसि ।

२. हा धिक् । शरीरसशयमेव नः प्रियसख्यारोपितामात्येन ।

३. परिणतमिदानीं जीवितवृष्णायाः फलम् । निर्व्यूढं च निष्करणतया

मालतीमाधवौ सकरणं परस्परानिष्टशङ्कया सानुरागमन्योन्यभावाधिगमेना-
वलोकयतः ॥ माधवः । माधवस्य दुःखैकभाजनस्य ममेत्यर्थान्तरसकृमि-
त-
वान्यता । मालत्या समं लोकयात्रा दर्शनसलापादिरूपोऽनुरक्तजनव्यवहार एता-
वतीयत्येव परिसमाप्ता । तदेतत्कष्टमित्यर्थं । अहो आश्चर्यं । नु वितर्कं । खलु
प्रसिद्धौ । भो. सबोधने । हे हृदय, आश्चर्यं खलु विधेर्दुर्विलसितमिति वितर्क-
यामीत्यर्थं । तदेव दुर्विलसितमाह—सुहृदिवेति । असौ विधि प्रथमं सुहृ-
न्मित्रमिवैकरसां तदेकस्वभावां प्रकारान्तरशून्यामनुकूलता प्रस्तुतकार्यानुगुण्यं
प्रकटीकृत्य पुन स एवाकाण्डेऽनवसरं यद्विवर्तन विरुद्धावृत्ति प्रातिकूल्येन
व्यवहरणं तेन दारुणो विधि । मनोरुजं चित्तारोगं प्रविशिनष्टि । प्रयोजन विघ-
टय्याधिमात्रमवशेषयतीत्यर्थं । विधिनिन्दया विषादो व्यज्यते ॥ ७ ॥ मालती ।
महानुभाव लोचनानन्दकर, एतावदृष्टोऽसि । न पुनर्दृश्यसे मम जीवनाभावा-
दित्याशय । लोचनयोरेवानन्दकरस्त्वया कृत । मनसस्तु महती व्यथैव सपादिते-
त्यस्य ध्वनिः । इदं च प्रत्यक्षनिष्ठुरत्वाद्भ्रं नामाङ्गम् । यथा—‘प्रत्यक्षनिष्ठुरं
वज्रम्’ इति । लवङ्गिका । हा धिक् । शरीरसशयमेव न प्रियसखी समारोपि-
तामात्येन । तदिदानीं भगवति, लमेव गुरुजनस्पृहा विहाय मालतीप्राणत्राणे लरितं

वाल्लभसमारम्भपरिणामो । सा कं वा उवासमामि मन्दभाङ्गी । कं
वा असरणा सरण पद्विवभामि ।

लक्ष्मिका—सहि इवो इवो । (परिष्कमति ।)

माधवः—(क्षयतम् ।) नूनमाधासनमात्रमेतन्माधवस्तु सहस्र-
हमात्रकातरा भगवती करोति । (तोद्रेष्म ।) हन्त, सर्वथा संघपित
चन्मसाफस्य संघुचोऽस्मि । तस्मिन् कर्तव्यम् । (त्रिचिन्म ।) न सत्तु
महामांसविक्रयादस्यदुपायान्तरं पश्यामि । (प्रकाशम् ।) वयस्तु
मकरन्द, अपि मवानुत्कण्ठते मद्यन्तिकायाम् ।

मकरन्दः—अयं किम् ।

तन्मे मनः क्षिपति यत्सरसप्रहार

माळोक्य मामगणितस्तुल्यदुचरीया ।

तातस्य क्षपातिकस्यम् । परिनिष्ठितो वैबहतकस्तु शाक्यसमारम्भपरिणामो ।
तस्मिन् बोपाक्ये मन्वजागिनी । कं वासरण्य शरणं प्रतिपद्ये ।

१ सखि, इत इत ।

यतस्वैवाधवः ॥ माळती । परित्तमिदानीं जीविततुल्यावाः फलम् । शिष्योर्न च
विष्कम्भतया तातस्य क्षपातिकस्यम् । क्षपातिक एव परं जीवाकाशिवने निष्क-
रणः । तेन पञ्चमाहृष्टस्य च किञ्चिरसुखिणम् । परिनिष्ठितः परिचमाति ममिच्छे
वैबहतकस्तु शाक्यसमारम्भपरिणामः । कसुपालमे मन्द्याग्या । कं वासरण्य श
रणं प्रतिपद्ये । अनेन माधवं कामन्वधी च प्रति कर्षं बुधवोः एतोरप्यहृषीरणी
एवायतुमवामीति तदुपकम्बतां यथोचितं प्रयत्न इति सुष्मते । एतत्सुखवार्ध
मेवापीरवापि माळका माधवसंनिधानेऽपि निजपीमूवाकम्बितमिति मन्तव्यम् ॥
लक्ष्मिका । सखि इत इत । आवन्मयतामिति शेषः ॥ माधवः । नून-
मिति । कर्षं वा रावमि प्रतिपद्ये तद्विरोधेन मयवती कर्षं निष्पादयेत् ।
तदस्मा वचनमाधासवार्धमेवेत्यर्थः । संघपितं चन्मसाफस्यं माळतीप्रसिद्धस्य
यस्य तारसः संघुचोऽस्मि । अत्र माळतीप्रसिद्धेन जीवितसाकस्यमिदनेन तद्वत्
रायतदुवातिस्तवमस्यापमात्प्रसिद्धवचनकर्म पुन्यं यथाऽस्तुचम् । यथा—“पुन्यं
सातिघर्षं वचः इति । इदानीं वाक्यमुचितेनापि क्षिप्रकम्बदेव वाश्यायप्रसिद्धेन
साहितिकमवकम्बेन महामांसविक्रयेणापि प्रबोधनं साधनीयमिति त्रिचिन्म नि
र्धारेण—न एवदिवति । महामांसं पुत्रवर्मासम् । इवमपि द्वितीयावस्था
इत्या । वयस्येति । अपि प्रभे । अत्कण्ठत इत्युक्ते अवति ॥ मकरन्दः ।
अयं किम् । वाक्यमुत्कण्ठितोऽस्मिदमिदानीं । तदेवाह—तद्विति । परप्रहारं करो
मित्यर्थः ॥ मकरन्दस्यं यानाकोकनामिचारितमिदं कुरुवावरणोऽहम् । अनेन तारस्य

त्रस्तैकहायनकुरङ्गविलोलदृष्टि-

राश्लिष्टवत्यमृतसंबलितैरिवाङ्गैः ॥ ८ ॥

माधवः—न दुर्लभा बुद्धरक्षितायाः प्रियसखी । अपि च ।

प्रमथ्य क्रव्यादं मरणसमये रक्षितवतः

परिष्वङ्गं लब्ध्वा तत्र कथमिवान्यत्र रमताम् ।

तथा च व्यापरः कमलनयनाया नयनयो-

स्त्वयि व्यक्तस्नेहः स्तिमितरमणीयश्चिरमभूत् ॥ ९ ॥

तदुत्तिष्ठ । वरदासिन्धुसभेदमवगाह्य नगरीमेव प्रविशावः ।

(उत्थाय परिक्रामत ।)

मकरन्दः—अयमसौ महानद्योर्व्यतिकरः । य एषः

जलनिविडितवस्त्रव्यक्तनिम्नोन्नताभिः-

परिगततटभूमिः स्नातमात्रोत्थिताभिः ।

लिकी तस्या कान्तिरुक्ता । त्रस्तो य एकहायनकुरङ्गस्तस्येव विलोला दृष्टिर्यस्या सा ।
अनेन तस्या अप्युद्वेगप्रतीतेरनुरागातिशय प्रख्याप्यते । अमृतसंबलितैः सुधारसा-
भृतैरिवाङ्गैः । अनेन तदङ्गसस्पर्शस्य परमसौहित्यहेतुकत्वमुक्तम् । आश्लिष्टवत्या-
लिङ्गनं कृतञ्जतीति यत्तदालिङ्गनं कर्तुं मे मनः क्षिपति । व्यथयतीत्यर्थं ॥ ८ ॥
माधवः । नेति । बुद्धरक्षिताया प्रियसखी त्वया न दुर्लमेति मकरन्दमाश्वास-
यति । अदुर्लभत्वमेवोपपत्त्या निर्धारयति—अपि चेति । प्रमथ्येति । मरण-
समये तस्या प्राणविपत्तिकाले क्रव्यादं मासाशन व्याघ्र प्रमथ्य निहत्य रक्षितवत-
स्तादृशव्यसने प्राणत्राणलक्षणमुपकारं कृतवतस्त्वव परिष्वङ्गं स्वयंप्रहाश्लेषं लब्ध्वा
कथमिवान्यत्र लब्ध्वातिरिक्ते रमतामनुरक्तचित्ता भवेत् । तथा हि तदानीमेव
स्वजीवितप्रदायिनस्तव मदीयं जीवितं शरीरं च समर्पितमिति स्वयंप्रहालिङ्गनेन
कथितम् । अतस्त्वदर्पितजीवितेयं नान्यत्रानुरज्यत इति भावः । यथा मया निश्चितं
तथा च तदनुरूप एव तस्या नयनयोर्व्यापारो व्यक्तस्नेहः प्रकृटीकृतप्रेमातिशय-
स्तथा स्तिमिततया विषयान्तरासस्पर्शेन तत्रैव निमग्नतया रमणीयो मनोहरस्त्व-
यि विषये चिरमभूत् । स्नेहावलोकनादेव निश्चीयते तस्यास्त्वय्येवासक्तिरित्यर्थः ।
इदं चोपपत्त्या निर्णयरूपमुपन्यासो नामाङ्गम् । यथा 'उपपत्तिकृतो योऽर्थः स उप-
न्यास इष्यते' इति ॥ ९ ॥ वरदेति । वरदा सिन्धुश्चेति नद्यौ तयोः समेद-
संगमः ॥ मकरन्दः । व्यतिकरोऽपि स एव । य एष इति । योऽयं नद्योः
समेदः । जलेति । पुण्यतीर्थलादवगाहनार्थमागतामिर्वधूमि सकलपौराङ्ग-
नामि परिगततटभूमिर्व्याप्ततीरप्रदेशः । दृश्यत इति शेषः । वधूर्विधिनिष्ठि—
ज्ञानमात्रोत्थिताभिः ज्ञानसमनन्तरमेव निर्गताभिः । अत एव जलेन निविडि-

रुधिरकनककुम्भश्रीमद्योगतुङ्ग

स्तनविनिहितहस्तस्रक्षिकामिर्वभूमि ॥ १० ॥

(इति निष्पन्नाः सर्वे ।)

इति महाकविश्रीमयभूतिविरचिते मासृतीमाघये ऋतुर्योऽङ्कः ।

तमस्तन्तर्षिष्ठं यद्वृत्तं तेन व्यक्तः सम्प्रविभाष्यमाना निम्नोत्तप्रदेशा मामि
मप्यकुचमण्डलनितम्बवचनायववर्षनिवेशा वासां ताः तथा रमणीयकावक-
कण्ठान्दन्तिमन्त्र आसोगेन परिपूर्णतया तुङ्गाय ये स्तमासृत् विनिहितानि
म्यस्तानि हस्तस्रक्षिकानि व्यस्तस्रक्षिकानि तस्रक्षिकाकारहस्तपुगणानि वासां
तामिति तस्रक्षिकानि तस्रक्षिकानि तस्रक्षिकानि तस्रक्षिकानि तस्रक्षिकानि तस्रक्षिकानि
रिक्तमेव नानाजातिनयराहवाप्रदीतेर्षर्षहाणे नाम प्रतिमुक्तमेवमिति इत्य-
भ्यम् । तथा वर्षर्षहाण इत्युच्ये मावाजातिप्रमायमा' इति ॥ १ ॥

विशिष्टव्यवसायानां शान्तिव्यवसायानां ।

व्यवसायानां शान्तिव्यवसायानां ।

इति श्रीमद्भारद्वाजकुल्लितिकरुच्यतनाययायङ्कमन्त्रनि

पुरारिसुरिविरचितायां मासृतीमाघवनायप्रदीपिकायां

ऋतुर्योऽङ्कविवरणम् ॥

पञ्चमोऽङ्कः ।

(तत. प्रविशत्याकाशयानेन भीषणोच्चलवेषा कपालकुण्डला ।)

कपालकुण्डला—

पडधिकदशनाडीचक्रमध्यस्थितात्मा

हृदि विनिहितरूपः सिद्धिदस्तद्विदां यः ।

अविचलितमनोमिः साधकैर्मृग्यमाणः

स जयति परिणद्धः शक्तिभिः शक्तिनाथः ॥ १ ॥

पञ्चषणसुहृद्वैरिवामवामेतराङ्गकम् ।

वीरशृङ्गारयोरैक्यं हृदि स्फुरतु तन्मह ॥

अथ पूर्वाङ्कसूचितमहामासविक्रयोपयोगिवृत्तान्तं सूचयितुमे कपात्रप्रयोज्यं शुद्ध-
विष्कम्भमारमते—तत इति । एकेनापि मध्यपात्रेण शुद्धविष्कम्भो भवत्येव ।
यथाह—‘शुद्धोऽनेकेन वैकेन मध्यपात्रेण योजित.’ इति । आकाशमानेनेति योगि-
नीत्वेन खेचरगमनादिसिद्धिसपत्ते । भीषणो भयंकर उच्चलो दीप्तश्च वेपो यस्याः
सा । कपालकुण्डलेत्यन्वर्थं नाम ॥ पडधिकेति । शक्तीना ज्ञानेच्छाक्रियोपलक्षि-
तस्वभावपरिसन्दरूपाणा नाथ प्रयोक्ता । अत एव तामि परिणद्धो व्याप्तः । विचि-
त्रविश्वपरिसन्दस्वतन्त्रनिर्मातेति यावत् । यद्वा शक्तीना ब्राह्म्यादीनां नाथ । अत
एव तामि. परिणद्ध स्वप्राणेश्वरबुद्ध्या प्रणयाद्वेष्टित कापालिकादर्शनप्रतिपाद्यभूत-
नाथो जयति सर्वोत्कर्षेण प्रकाशते । तादृशस्यैव नमस्कार्यत्वात् । कीदृशोऽसावि-
त्यत आह—पडधिकेति । पडधिका दश षोडश या नाञ्ज्यन्तासा यच्चक्रं मण्डलं
पिण्डरूपं तस्य मध्यं हृदयं तत्र स्थित आत्मा स्वरूप यस्य स । नाडीनामनन्त-
त्वेऽपि प्रधाननाडीनामिडादीना षोडशसंख्यात्वात्पडधिकदशैःयुक्तम् । इडादयो
नाञ्ज्यश्च । ‘इडा च पिङ्गला चैव सुपुत्रा च परा स्मृता । गान्धारी हस्तिजिह्वा
च पूषा वसुवशा तथा ॥ अलम्बुषा कुहूथैव शङ्खिनी दशमी स्मृता । तालुजिह्वा
च जिह्वा च विजया कामदा परा ॥ अमृता बहुला नाम नाञ्ज्यो वायुसमीरिता ॥’
इति । अपरिमितसूक्ष्मनाडीसहितप्रधानषोडशनाडीसमूह एव रुधिरवध्रामासादि-
घातुपरिपूरित लगाच्छत्रं पिण्डशब्दत्राच्यं शरीरमिति योगमार्गः । यद्वा । पड-
भ्यश्चक्रैभ्योऽधिकस्य । सप्तमस्येत्यर्थः । दशनाडीचक्रं दशनाड्यात्मकं चक्रं नाभि-
कमलरूपम् । यद्वा पडधिकदशनाडीना षोडशनाडीनां चक्रं षोडशनाड्यात्मकं
चक्रं कण्ठविलवर्त्यनाहताख्यम् । तत्र स्थित उपासनाविशेषार्थं सनिघापित
आत्मा स्वरूपं यस्येत्यर्थः । तद्यथा चक्राणि योगशास्त्रे—‘चतुर्दलं स्यादाधारे
स्वाधिष्ठाने च पद्दलम् । नामौ दशदलोपेतं सूर्यसख्यदलं हृदि ॥ कण्ठे स्यात्षोड-
शदलं भ्रूमध्येऽशीतिसमितम् ॥ सहस्रदलमाख्यातं ब्रह्मरन्ध्रे तु पद्मजम् ॥ एतानि

इयमिदानीमहम्

नित्यं न्यस्तपङ्क्तचक्रनिहित इत्यप्रमध्योदितं

पश्यन्ती शिवरूपिणं स्ववस्त्राद्यस्मानमन्यागदा ।

नाडीनामुदयक्रमेण अगत पञ्चामुठाकर्षणा

दमाप्तोत्पतनममा विपटयन्त्यमेनमोऽम्भोमुचः ॥ २ ॥

तद्वृत्तस्त्रलिप्तकपाळकण्ठमाळा-

संपट्टकणिसकराळकिंकिणीकः ।

पर्याप्तं मयि रमणीयडामरत्न

संघटे गगनतलप्रमाणवेगः ॥ ३ ॥

सप्त पञ्चानि चक्रस्वामि प्रचक्षते ॥ इति । नाडीचक्रमकण्ठमकरा वाच्य एव
 दद्याति । अनेन चापुरद्वयपरिमाणो वा बीज इति तस्यत्वम् । तद्विहा वाद्यपत्र
 स्वरूपदर्शनां योगितां इति विविहितं रूपं मया सः । तथासिद्धः सन्निविष्टो
 मुक्तिमुक्तिप्रदः । अत्रिचक्रितमनोमिर्बिषवान्तरपरिष्कारोच सौकर्यात्मनस्त्वेन सा-
 वकैः सोपाद्यकैर्मोमिमिर्द्युगयमाचोऽन्विष्यमाच इति । अत्र माधवीचक्रविपद्यायां
 केवळमोयद्याप्रसिद्धाप्रतीतत्त्वमपि स्मृतमिमर्शमेव बुद्धत्वं किंतु गुणत्वमेव
 स्मृतम् । ॥ १ ॥ इयमिदानीम् । नित्यमिति । निर्णयं प्रतिदिनं अपोपक्रमसमये
 अमुद्यमेन चाहस्तेन पञ्चकं तत्तस्त्वानेदु इत्यत्र यमः शिरसे काहा' इत्यादि-
 पङ्क्त्याद्यप्रकारेण निष्कलं पञ्चानां इत्यत्रिचक्रिणाकवचनेप्राज्ञायां चक्रे स-
 तुष्टत्र निहितस्वस्वम्यतत्त्वेन ध्यातः । 'मां श्येऽपि मन्त्राविदेवतारमकवचनेनस्वार्थं
 ध्यात्वा मन्त्रमनुतिष्ठेत् इत्यादिमा । अत्र एव इत्यत्राह इत्यत्रमकवच मन्त्र उक्तिं
 प्रकाशयामासं शिवरूपिणमहामासं पश्यन्ती । इयमहं अत्रवचान्पूर्वपाङ्क्तिस्य वायो-
 क्तेषु तपु माध्वीनिषेधेषु वृत्तिनिरोधो भगवन्मन्त्रहेतुभूतो योग्याद्यप्रसिद्धो ज्ञः ।
 तद्वृत्तयेतोर्वाधीनां पारिविद्यान्मायेयवाच्यनामकात्मनां पञ्चभूतप्रकृतिकानां ना-
 डीनिषेधात्तद्वृत्तयध्यायस्वास्तिरोचानकमेव तत्तद्वृत्ताद्याद्यैवसाधनेन अपतो
 ब्रह्ममन्त्र अगुणवैश्वानरान्मन्त्रान्मन्त्रानि पञ्चासूतानि च निवन्द्ये नाक्षरन्तं निवन्द्ये
 कार्त्तिकारणकमेव धर्षदावस्वानादिस्वसूतानि पञ्चमहाभूतानि तेषामाद्यैवभाष्य ।
 महा— सिद्धं च मूत्रमसृज्यन्वा ह्युक्तं पञ्चासूतं स्पृष्टम्' इति । तेषामाकव-
 च्यप्रसिद्धोत्पत्तयध्यायस्वस्वनाकाकोद्गमनप्रवाद्या सस्यत एवाभेवमो बभसोऽम्भो-
 ऽम्भोमुचो मेघान्निषेधेऽप्यस्यपसारवन्तीवागीमन्त्रावता । तदेवैवं करारवतक-
 प्रसिद्धः ॥ २ ॥ अहृत्तेति । तद्वृत्तौर्त्वं विधिज्ञा ततः स्वस्मिता च वा
 कपाळैरेव मयिवा कण्ठमाळ्य धीवार्त्तिकारण्यत्र संवत् । कपाळायां परस्वराभिप्राय-
 क्षेव कथिताः संवातहृत्वाः । कल्प्यावमाना इति वाच्यत् । कराळ इत्युचः किं
 क्षिप्यः कण्ठमाळ्यस्वापिताः । इत्यत्रिचक्रं यत्र सः । पयवतकप्रमाणवेगो मयि
 पर्याप्तं परिपूर्णं रमणीयं मनोहरं चामरत्नमीश्वर्यं संघटे । संपादवतीमयीः ॥ ३ ॥

तथा हि ।

विष्वग्वृत्तिर्जटानां प्रचलति निबिडग्रन्थिवन्धोऽपि भारः

संस्कारक्वाणदीर्घं पटु रटति कृतावृत्ति खट्वाङ्गघण्टा ।

ऊर्ध्वं धूनोति वायुर्विवृतशवशिरःश्रेणिकुञ्जेषु गुञ्ज-

त्रुत्तालः किंकिणीनामनवरतरणत्कारहेतुः पताकाम् ॥ ४ ॥

(परिक्रम्यावलोक्य च ।) इदं च पुराणनिम्बतैलाक्तपरिमृज्यमानरसो-
नकरसगन्धिभिश्चिताधूमैरघस्ताद्विभावितस्य श्मशानवाटस्य नेदीयः
करालायतनम् । यत्र पर्यवसितमन्त्रसाधनस्यास्मद्गुरोरघोरघण्टस्याज्ञया
सविशेषमद्य मया पूजासंभारः सनिधापनीयः । कथितं हि मे गु-
रुणा—‘वस्ते कपालकुण्डले, भगवत्याः करालया यन्मया प्रागुपया-
चितं स्त्रीरत्नमुपहर्तव्यम्, तदत्रैव नगरे विदितमास्ते’ इति । (सकौतुक-

तदेव रमणीयडामरत्व प्रकटयति—विष्वगिति । विष्वक्सर्वतो वृत्तिरवस्थानं
यस्य स तादृशो जटाना भारो दृढतरग्रन्थिवन्धोऽपि वेगवशात्प्रचलति । तथा ख-
ट्वाङ्गे नद्धा घण्टा संस्कारेण शब्दजनकामिघातादिजन्योनामिहन्यमानगतेनातिश-
येन कार्यैकपरिकल्प्येन जनितो य क्वाणो रणरणध्वनिस्तेन दीर्घं यथा तथा । पटु
कृता आवृत्ति पुन पुनरभ्यासो यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणत्रयम् । रटति
ध्वनति । तथा विवृतानि यानि शवशिरासि तेषां या श्रेणी तस्या कुञ्जेषु घनध्र-
कुहरेषु गुञ्जवद्वायमान वत्ताल उद्धट किंकिणीनामनवरतरणत्कारस्याविच्छिन्न-
निकाणस्य हेतुर्वायुर्वेगोत्पन्नोऽनिल पताका खट्वाङ्गाववद्धामूर्ध्वं यथा स्यादेवं
धूनोति कम्पयति ॥ ४ ॥ परिक्रम्येत्यादि । इदं च तत्करालायतनम् । कीदृ-
शम् । श्मशानवाटस्य पितृवनप्रदेशस्य नेदीयोतिसनिहितम् । श्मशानवाटं
विशिनष्टि—पुराणेन निम्बतैलेनाक्तस्य परिमृज्यमानस्य रसोनकस्य लशुनस्य ।
‘लशुनं गृह्णन्नारिष्टमहाकन्दरसोनका’ इत्यमरः । यो रसो निर्यासस्तस्य गन्ध इव
गन्धो येषां तैश्चिताधूमैर्गगनकषैरघस्ताद्धृतले विभावितस्यानुमितस्य महतो वि-
स्तीर्णस्येति । यत्र करालायतने पर्यवसितमन्त्रसाधनस्य परिसमापितपुरश्चरणस्य
सविशेष पूर्वापेक्षया विशेषसहकृतं यथा स्यात्तथा पूजासंभार पूजोपकरणकलापः
संनिधापनीय उपस्थापनीय । विशेष को वेल्यपेक्षायामाह—कथितमिति ।
प्रागुपयाचितं पूर्वं प्रार्थितं सिद्धेऽस्मिन्मध्ये भगवत्यै स्त्रीरत्नमुपहारीकरिष्यामीति
संकल्पितम् । उपहर्तव्यमानेतव्यम् । तत्स्त्रीरत्न चात्रैव सनिहिते नगरे विदितं
सर्वजनप्रसिद्धमास्त इति ॥ सकौतुकमिति । एतादृशसुकुमारमधुराकारस्य
कथं निशायामत्र निर्निमित्तं सचरणमिति सकौतुकम् । अतिगम्भीरमधुराकृतिर्गा-
म्भीर्यमाधुर्यगुणशालिन्याकृतिर्यस्य स । ‘भीशोकक्रोधहर्षेषु गाम्भीर्यं निर्विकार-
रता । सर्वावस्थासु माधुर्यं प्रियाणा मृदुकारिता ॥’ उक्तमित्यतो जूटीकृत्य वदः

मवक्षेभ्य १) सुस्त्रोऽप्यमतिगम्भीरमधुराकृतिरुत्तमिषु कुटिलकुन्तलमार
कृपाणपामिः स्मृच्छानमवतरति । य एषः ।

कुवस्त्यदस्तस्यानोऽप्यन्नं दपत्परिपूरं
स्तुतिविकटम्यासः श्रीमान्मृगाहनिमाननः ।

हरति विनयं वामो यस्य प्रकाशितसाहसः
प्रविगच्छदुषणपङ्क पामिर्छन्नरवाङ्गल ॥ ५ ॥

(निरुक्त १) स एव कामन्दकीसुहृत्वो महामांसस्य पणवित्य म्
धवः । तस्मिन्नेन । यथासमीहितं संपादयामि । विगच्छितमायस्य
पश्चिमसंध्यासमयः । तथा हि ।

ज्योत्सवापिच्छुगुच्छाबलिभिरिव तमोबह्वरीभिर्मिबन्ते
पर्यन्ताः मान्तवृत्त्या पवसि वसुमतीनूतने मज्जतीव ।

कुटिलः कृपणः कुन्तलमारः केरुकम्पपो यस्तु सः । कृपाणपामिः कृपाणपामिः
स्मृच्छानमवतरति । तस्मिन्नेन । यथासमीहितं संपादयामि । विगच्छितमायस्य
पश्चिमसंध्यासमयः । तथा हि ।
कुवस्त्यदस्तस्यानोऽप्यन्नं दपत्परिपूरं
स्तुतिविकटम्यासः श्रीमान्मृगाहनिमाननः ।
हरति विनयं वामो यस्य प्रकाशितसाहसः
प्रविगच्छदुषणपङ्क पामिर्छन्नरवाङ्गल ॥ ५ ॥
(निरुक्त १) स एव कामन्दकीसुहृत्वो महामांसस्य पणवित्य म्
धवः । तस्मिन्नेन । यथासमीहितं संपादयामि । विगच्छितमायस्य
पश्चिमसंध्यासमयः । तथा हि ।
ज्योत्सवापिच्छुगुच्छाबलिभिरिव तमोबह्वरीभिर्मिबन्ते
पर्यन्ताः मान्तवृत्त्या पवसि वसुमतीनूतने मज्जतीव ।

वात्यासंवेगविष्वग्विततवलयितस्फीतधूम्याप्रकाशं

प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥६॥

(इति निष्कान्ता ।)

इति शुद्धविष्कम्भः ।

(तत प्रविशति यथानिर्दिष्टो माधव ।)

माधवः—(साशंसम् ।)

प्रेमार्द्राः प्रणयस्पृशः परिचयादुद्गाढरागोदया-

स्तास्ता मुग्धदृशो निर्गमधुराश्चेष्टा भवेयुर्मयि ।

समाना वियत्तटाः । तमोवह्वरीमिरन्धकारलताभिस्तापिच्छगुच्छावलिभिरिव
तमालस्तवकपङ्क्तिभिरिव त्रियन्त आच्छाद्यन्ते । तथा पृथिवीप्रान्तवृत्त्या परितः
पर्यन्तदेशनिमज्जनक्रमेण नूतने प्रत्यप्रतया कल्पे पयसि मज्जतीव । अन्धकारा-
वृता पयोराशिनिमग्नेवेत्युत्प्रेक्षते । तथा त्रियामा रात्रि प्रारम्भे स्वप्रवेशसमयेऽपि
वात्याना मण्डलाकारवाताना सम्यग्वेगेन विष्वक्सर्वतो वितता विस्तारिता ततो
वलयिता सजातवलयाकारा स्फीता प्रचुरा या धूम्या धूममण्डली तस्या प्रकाशो
यत्र तं निजं स्वकीयं नीलिमानं तरुणयति । प्रमुख एव सतमसनैल्यं यौवनदशां
प्रापयतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ एवं महामांसविक्रियार्थं माधवप्रवेशं, करालायतने पूजार्थम-
घोरघण्टस्य सन्निधानम्, तत्र मालत्यानयनं च सूचयित्वा कपालकुण्डला निष्कान्ता ॥
इति शुद्धविष्कम्भः ॥ तत इत्यादि । यथानिर्दिष्टः कपालकुण्डला निरू-
पितरूपः ॥ माधवः—साशंसमिति । यदुद्देशेन महामांसविक्रियाख्यं कर्म
चिकीर्षितं तत्प्रयोजनाशंसापूर्वकमाहेत्यर्थः । प्रेमेति । शृङ्गारस्य स्थायीभावस्य
रतिरूपस्य प्रकर्षलक्षणावस्थाविशेषः प्रेमेत्युच्यते । प्रेममानप्रणयज्ञेहानुरागा रते-
रेवावस्थामेदाः । यदुक्तम्—‘इयमङ्कुरिता प्रेम्णा मानात्पल्लविता भवेत् । सकोरका
प्रणयत’ ज्ञेहात्कुमुदिता भवेत् ॥ रागात्फलवती सेयमनुरागेण भुज्यते ॥’ इति
‘परस्पराश्रयघनं निरूढं भावबन्धनम् । यदेकायत्ततोपाधि तत्प्रेमेति निगद्यते ॥’
इति । तेनार्द्रा सरसा । आजुकूल्यशालिन्य इति यावत् । उक्तं च—‘यद्यदस्याः
प्रियो वक्ति तस्य तस्याशुकारिताम् । योग्यतामार्द्रतामाहुर्मन कालुष्यनाशिनीम् ॥’
इति । तथा प्रणय स्पृशन्ति तेनानुरज्यन्त इति प्रणयस्पृशः । प्रणयो यथा—
‘उपचारैर्मिथो युनोयैद्वाद्याभ्यन्तराभिधैः । प्रेम नीत प्रकर्षं चेत्स एव प्रणय-
स्मृत ॥’ इति । तथा परिचयात्तस्यैव प्रणयस्य पुन पुनरवलोकनसंभाषणस्पर्शादिभिः
परिपोषात् । ‘विदेशस्थे मृते वापि दुर्वले प्रतियोगिनि । धर्मिणि क्लेशकारी यः
स प्रौढक्लेह उच्यते ॥’ इत्येवंरूपप्रौढक्लेहात्मकतापत्तौ सत्यां तत उद्गाढ प्रौढः
कदाचिदप्यनुपरमो माञ्जिष्ठाख्यो रागश्चित्तानुरञ्जकक्लेहप्रकर्षो यस्तस्य उदय उद्रेको
यासु ताः । रागो यथा—‘स एष चेद्गुणद्रव्यदेशकालादिभिर्हृदि । रज्यते वीप्यते
चित्ते स राग इति कथ्यते ॥’ माञ्जिष्ठो रागो यथा—‘अतीव शोभते यस्तु ना-

मासन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापारोपी क्षण-

वार्धसापरिकल्पितास्यपि भवत्यानन्दसान्द्रो ऋयः ॥ ७ ॥

अपि च ।

पैति क्षणितोऽपि चम् । स एव कश्चिन्मिः सर्वैर्मांशितो एव वक्ष्यते ॥' अथयेव
 च श्रेष्ठो रागः । यथाह— श्रेष्ठो मांशितोऽपि स्मानीक्रीणमस्तु मध्यमा । कुट्ट
 म्भरायः कश्चिन्मिरयमाः परिशीर्षितः ॥ इति । स्थितोऽप्यथोमनो धीक्रीणम् ।
 व्यापातरमणीयाः कुट्टुम्भरायः क्षणिकाः । निरुपमस्तुः समावरमणीया सुखर
 सदासाक्षात्साक्षात्पानुभूताः कैवळमनुभवैक्याराधेयाः कदाचिन्मिःपञ्चकर्ममा-
 त्रबलनप्रवृत्तयाः शृङ्गाराजुगुणा यात्रारम्भाः यथा— कीच मिच्छसो मिच्छित्तिर्षि
 प्रमाः किञ्चिच्छितम् । मोक्षमितं कुट्टमितं निम्बोक्तश्रिते तथा ॥ विद्वत् वैति
 मिच्छेवा बोधिता एव यत्रजाः ॥' इत्येवं सुकुम्भरज्या परिपन्थिषा यमि मवैपुरि
 स्मार्धसावां शिम् । बाहु श्रेष्ठस्मार्धसामात्रेण परिकल्पितास्यपि कपमेतरीयमेमा-
 ईकटाक्षगोचरो मवैयम् कवमभूतरसमभूरमभूतपरमैमसाः प्रबन्धवचनमाकर्म-
 येषम्, कवमेतरीयगाक्षिह्वनघौक्षिद्युवारससरस्परमान् निमज्जवैमिक्षामिभ-
 क्षरैव मबोरवमात्रोपस्थापितास्यपि न तु परयापैतोऽनुमूयमावाह्य, अन्तःकरण
 स्यो विधीयता तदेकलियमसम् । तत्तान्यपिश्चपाबोन्वावेव तम्मयीभाव इति
 यावत् । स मवति । किन्तु वक्ष्यन् वक्षुतोऽनुमूयमावक्षिति भावः । कीरखो
 ऋयः । बाह्यकरणानां यष्टुपरीणां चो व्यापारः कश्चिन्मिःवमहवहेतुवक्षित्कपस्य
 ऐन्दु धीकमसाक्षीति तथा अन्तःकरणस्य श्रेष्ठसेव विधीयतावदपिश्चानामा-
 बाहुपरतव्यापायणीश्रियाभि भवन्त्येव । मूक्यदिश्वार्धैपन्वयाह— भावन्त्यग्र
 व्यान्यैक्यपुराः प्रकाशरमण इव प्रकाश्यामन्वहरमके निक्षयो मोक्षरपावां तद्वि-
 क्षर्षः । अत्र चामिच्छावनिप्रकम्भशृङ्गारः श्रयान्शेव व्यज्यत इक्षमिचामूलसंक्षन्-
 क्कम्यद्वयो रसम्भनिः ॥७॥ अत्र च पूर्व संकल्पुयेयानहृद्यन्तेव इक्षय समयन्तर्
 वन्धप्रदाननिक्षयैव नष्टस्य धीकस्य 'प्रिमाशः' इक्षारम्य तीनेव प्रतिविम्बितेव
 इक्षन्तेव ततः 'तपपप्रकावत्' इक्षानिवा तत्रतद्वाहपरिचमासिपर्यन्तं सुहृत्सुहृत्स्यै-
 पनाहृत्सुसंभावक्यामाः पत्राष्टे माकक्षाः प्रवमाशकोकसमवाहारम्य 'विद्यारिणः
 इक्षारिवाहृत्समासिपर्यन्तं निक्षन्मावायाः प्राप्ताचावाः नक्ष मकरन्द, माकटीने-
 पथ्येन परिहृतः प्रवर्तकारमनः परिचवाय' इक्षारिवा हृत्समाहृत्परिचमासिपर्यन्तं वि-
 क्कम्यमावावा माकटीकरपारिभ्ये मकरन्दसोपवावकस्य तस्यापिश्चरिहृत्तान्तो
 पवोनिव्यापारक्यावाः पठाक्षवाथ समग्रवार्धुविमपरिचवकक्षुवावास्तरकार्यस
 मन्वितामामहृत्पप्रसिपावावां नक्षमांसनिक्षयमाकटीप्राणत्रावाधोरपन्धसंहरणन
 मरवेवतागर्भेणहृत्तान्तहृत्तक्याकटीकपमकरन्दव्यापारक्यावां कवांथानां संवन्ध
 कपक्षत्रतत्रोद्वाहविम्पमाचभूताहरवायेकाद्याहृत्समम्बितो नक्षसंविनिक्षपिः
 कश्चिन्मिः इक्षयम् । तत्रश्रयानि— मर्भेत्तु इक्षवइक्ष धीकसायैवर्षं सुदुः । सम
 न्वावाहृत्स्यैव श्रयान्पायवा पठाकवा ॥ अह्याभ्येकाद्येवतस्य नक्षसंवेर्षवाक्यम् ॥

अतिमुक्तकग्रथितकेसरावली-

सतताधिवाससुभगार्पितस्तनम् ।

अपि कण्ठजाहविनिवेशिताननः

प्रियया तदङ्गपरिवृत्तिमामुयाम् ॥ ८ ॥

अथवा दूरे तावदेतत् । इदमेव तावत्प्रार्थये ।

संभूयेव सुखानि चेतसि परं भूमानमातन्वते

यत्रालोकपथावतारिणि रतिं प्रस्तौति नेत्रोत्सवः ।

३ । 'उपायापायचिन्ताभ्यां प्राप्त्याशा प्राप्तिःसम्भवा । नायकस्य कथामध्ये
समानस्य या कथा । अफलोदयसंबन्धा सा पताकेति कीर्तिता' इति सक्षेपः ।
हानीं सर्वास्वपि चेष्टासु श्रेष्ठांशेषरूपामेव चेष्टा प्रार्थयते—अतिमुक्तकेति ।
तिमुक्तकैर्वासन्तिकाकुसुमै । 'अतिमुक्त पुण्ड्रक स्याद्वासन्ती माधवीलता'
समर । अन्तरान्तरा निवेशितैर्ग्रथिता या केसरावली वक्रलकुसुमप्रचुरा माला
स्या सतताधिवासेन सुभगवर्पितौ स्तनौ मदीयोरसि निवेशितौ स्तनौ यस्मि-
कर्मणि तदिति क्रियाविशेषणम् । प्रियया कण्ठजाहे मदीयप्रोवामूले । 'तस्य
आकमूले पील्वादिकर्णादिभ्य कुण्ठजाहचौ' इति कर्णादित्वात्कण्ठशब्दान्मूले
गाह्यप्रत्ययः । तत्र विनिवेशितं स्वकीयमानन यस्य सोऽहम् । आलिङ्गनसमये
स्त्रीणां मुग्धाना स्वभावोऽयं यत्प्रियकण्ठमूले स्वशिरो भुम निदधत इति तदङ्गेन
मदङ्गस्य परिवृत्तिं विनिमयं प्राप्नुयाम् । आलिङ्गनवशात्तदङ्गं मदधीनं मदङ्गं च
तदधीनं भवेदित्यर्थः । परिवृत्तिरेवालकारः । केचित् । 'अविमुक्तक—' इति प-
टित्वा 'अविमुक्तका अनुजिज्ञता कदाचिदपि मया ग्रथितत्वेनादराद्या केसरावली'ति
व्याचक्षते ॥ ८ ॥ अथवेति । 'मनोरधानामगतिर्न विद्यते' इति नीत्या केवलं
प्रार्थयते । अतिदुर्लभत्वाच्च सम्भाव्यते । इदं तु सम्भाव्यत इति प्रथमं तदेव प्रार्थये ।
किं तदित्यत आह—संभूयेति । यत्र प्रियतमामुख आलोकपथावतारिणि दृष्ट्वागै
निपतिते सति सुखानि लोके यावन्ति सुखसाधनानि सन्ति तत्सर्वानुभवजन्यमा-
नन्दविशेषा सम्भूयेव राशीभूयेव चेतसि परं निरतिशयं भूमानमन्योन्यमेलनज-
नितमतिवहुलमातन्वते विस्तारयन्ति । नेत्रयोर्द्विष्टुश्चक्षुषोस्तसवी हर्षहेतुर्यद्विषयो
व्याप्य । 'उत्सूते हर्षमित्येष उत्सवः परिकीर्तितः' इत्युक्तत्वात् । रतिमिच्छा-
विशेषात्मिकां शृङ्गारस्थायिनीं चित्तवृत्तिं प्रस्तौत्युत्पादयति । 'रतिरिच्छा भवेद्यु-
नोऽभयप्रार्थनात्मिका' इत्युक्तत्वात् । दर्शनमात्रेणैव निरतिशयानन्दो रतिश्च ना-
यिकाभिलाषरूपा भवतीत्यर्थः । किञ्च यन्मुखे वालेन्दो कलङ्कराहित्यसौकुमार्य-
मनोहरस्य कला प्रतिमासमेकैकक्रमेणोत्पाद्यमानास्तासामुच्चयो रागिस्त्वस्मादुप-
चित्तैः सगृहीतैः सारैः श्रेष्ठाशैफ्यपादितमित्युत्प्रेक्षा । निरतिशयाहादहेतुत्वेन नै-
र्भल्यप्रासादादिगुणयोगात्तदनङ्गस्य मङ्गलगृहं तदधिष्ठानेनानङ्गस्य त्रिभुवनविजयल-
क्षणमङ्गलप्राप्ते । तदेतत्तस्या प्रियाया मुखं भूयोऽपि पश्येयम् । पुण्यपरिपा-

यद्वालेन्दुकलोचयादुपचितै सारैरिवोत्पादित

तत्पश्येयमनङ्गमङ्गलगृहं भूयोऽपि तस्मा मुत्तम् ॥ ९ ॥

यत्सत्यमधुना संदर्शनं नेति स्वस्योऽपि विशेषः । मम हि संपत्ति
सात्तिशयमाकनोपलम्भसंभावितारमन संस्कारस्थानवरतप्रबोधात्प्रता-
यमानस्तद्विसदृशै प्रत्ययान्तैरैरतिरस्कृष्टप्रवाह प्रियतमास्मृतिप्रत्ययो

कवचादि चारदस्तु तावदापि चरितार्थ एवाहमिच्छाम्यः । अतिशयोक्तदुत्प्रेक्ष-
स्वभानि वाच्यार्थेभ्यः । प्रसिद्धमुक्तवाचनानामेऽपि अस्यान्तर्गतेषु तस्य
महामुद्योतप्रतिभासना संभूयेष्वेव व्यज्यते । नैर्दं सुप्रसिद्धरूपीरवज्ञौति-
पारानक किं तस्यैव सोऽत्रोत्तरमस्योपादानमित्यपह्नवः । क्वचिदुत्पत्त्यापि-
मित्ततादस्य चन्द्रमण्डलादित्रयप्रतीतेर्भक्तिरेकः । चन्द्रादेरप्युपमावसायोत्पत्त्या-
प्यस्य चामाद्यद्वेदमेवोपमानमिहानन्वयस्य यद्वालेन्दुकलोचय व्यज्यत इत्यपि
निरुपणीयं सद्भवैः । रसममिस्तु च एतेष्वेव प्रथमेन ॥ ९ ॥ वतु माव
वाच्योदमवरतमप्यसमीक्षमापायां प्रियतमायां किमिति पुनः संदर्शनं कदा
श्रम्येत इत्याद्यस्य भावनाप्रसूतासंदर्शनात्प्रार्थनीयसंदर्शनस्य विशेषमाह—
यदिति । यद्यपि यादृशी प्रियशी पूर्वमनुमृता त्वात्पदेभाम्भूयतिरेकेदेवासीत्यपि
इत्यते । तत्र कश्चिद्विशेषस्तथाप्युक्त्यं संदर्शनमिहासीत्तर्भं मावनाप्रसूतं दर्शनं
सर्वं पारमार्थिकं न भवति । श्रवणीयं तु सत्यमित्येतावत्संस्कारोऽपि विशेषः
श्रवणीयसंदर्शनस्येवासीत्तवसंदर्शनात्प्रेतोऽस्तीति यतः । तस्मात्तदश्रम्येत इत्यर्थः ।
वतु कथमेतन्नानेन विशेषो दर्शनस्येवासीत्तस्मात्प्रसूतं सद्भवं ससंवेदकसिद्धय-
यीभावोपस्थापेन समवति—मम हि सर्वप्रतीति । सात्तिशयो एतत्संस्कारोऽस्य-
वसामर्ष्यकस्यैवातिशयसंज्ञितो वा श्रवण उपकम्पः पूर्वानुभवः । आवातदर्शनं हि
कवचित्र संस्कारोऽस्यमाह । आहितो वा संस्कारो वाभ्याम्यथास्य सृष्टिं अववेत्
तुमुत्पापूर्वकं तु संपादितः साधीयाननुभवः संस्कारोत्पादकाम्यमिवापी तदुत्प-
दितश्च संस्कारो रजताद्वर्णं सृष्टिं अववटीति सात्तिशयेत्युक्तम् । तेन संमा-
मितः संबन्धित आत्मा सकर्षं वस्य तादृशस्य संस्कारस्य मावनात्प्रवृत्तवत्
मवोवाहुषोऽहेतोयिन्तावा निरन्तरात्प्रातिभेमित्यथो नोऽनवरतप्रबोध इत्येव
सकदर्शनवबौन्मुक्तं तस्मात्प्रजापमानो वापवाहिकटीका निवारमविरोहः ।
अत्र तादृश एव संस्कारो पूर्वानुभवैव सात्तिशयेत्यादितः । यो वैश्वं सृष्टिं
अवमित्ता कर्षं वरवति किं तु पश्यतुत्पत्तयस्यमित्यतश्चत्पनाहकरीय कर्ष-
मुत्पादवति । तथा कीक्यवटीकरपदे सात्तिशयोः प्राथमिककर्मवत्त्वः प्राथमिक
एव परादिपतो वैद्यः अथवन्तरमाविनीमापवत्कर्मसंज्ञितं अववति तदुत्पत्ति
वा । संस्कारस्यैति वाक्यनिर्वाणयेकवचनम् । तेन वापवाहिकस्यैवववचनस्यैः
कदेवापी संस्काररूपिद्वयना कश्चिदकार्यदर्शनस्यैव कनेवैवोद्योतोऽहवत्प-
तरिचत्पनीय इति व्याख्येयम् । पुनः किमुतः । तद्विस्तारैर्पाकटीत्युक्तिमिवापी

स्पृत्तिसंतानस्तन्मयमिव करोति वृत्तिसारूप्यतश्चैतन्यम् । तथा हि ।

लीनेव प्रतिबिम्बितेव लिखितेवोत्कीर्णरूपेव च
प्रत्युप्सेव च वज्रलेपघटितेवान्तर्निखातेव च ।

यैर्विषयान्तरावगाहिभिः प्रत्ययान्तरैरन्यैर्ज्ञानैः । विभिन्नविषयावगाहिलमेव ज्ञानानामन्योन्यं वैसादृश्यम् । अतिरस्कृतोऽनन्तरित प्रवाहो यस्य । विजातीयप्रत्ययासंबलित इत्यर्थः । प्रियतमाविषयाः स्मृतय एव प्रत्ययास्तेषामुत्पत्तिसतानैः संतन्यमानत्वेनोत्पद्यमानाः स्मृतिप्रत्यया इति यावत् । मम चैतन्यं चिद्रूपमात्मानं तन्मयं मालतीमयमिव तत्तादात्म्यापन्नमिव करोति । कुतः । वृत्तिसारूप्यतः । वृत्तेर्मालतीगोचरायाः स्मृतिरूपाया अन्तःकरणवृत्तेः सारूप्यं मालत्याकारकारि-
रितत्वं तस्मादयमर्थः । वेदान्तिनः खल्वेवमाहुः—इन्द्रियार्थसन्निकर्षे सत्यन्तः-
करणं परिणामिस्त्रिभावं वृत्त्याकारेण परिणमते । अन्तःकरणावच्छिन्नं च प्रमा-
तृचैतन्यं वृत्तावपि प्रतिफलति । तदेव वृत्तिप्रतिफलितं चैतन्यं प्रमाणमि-
त्युच्यते । सा च वृत्तिविषयदेशं गत्वा विषयाकारकारिता भवन्ती विषया-
धिष्ठानचैतन्यावरणकमज्ञानं विरोधित्वात्प्रदीपतमोन्यायेन निवर्तयति । ततश्च
विषयाधिष्ठानचैतन्यं वृत्तिप्रतिफलितमातृचैतन्याभेदेन कूपकुल्यालवालसलिलन्या-
येनैक्यमापन्नं स्फुरति । अधिष्ठानचैतन्यस्य चान्तःकरणतादात्म्याध्यासाभावाद-
हमिति न प्रतीतिः । किं त्विदमर्थेन तादात्म्याध्यासाद्विषयाकारेणोदमित्येवेति ।
तथा च प्रकृतेऽपि स्मृतेर्मालत्याकारकारित्वात्तत्प्रतिफलितचैतन्यं विषयचैतन्ये-
नैक्यमापन्नं विषयाकारेण स्फुरतीति । नन्वेवं तर्हि सा मालतीत्येवं प्रतीतिः स्यान्न
तु तन्मयत्वम् । सत्यम् । किंतु सतानपदं पर्यालोचितं लया नैरन्तर्येण स्वर्य-
माणतत्ताशविगलनेनेयमिति पुरोवर्तिलप्रत्यक्षे प्रतिभाति । ततोऽपि चिरकालं
तथैव भावनयेदंतयापि प्रविलयात्प्रमातृचैतन्यतादात्म्यापन्नैव प्रतीयत इति भाव-
नाया माहात्म्यमेतदेव । एवं हि कामातुरकामिनीसाक्षात्कार प्रसिद्ध शास्त्रेष्विति ।
अत एवेवशब्दप्रयोग सर्वत्र तन्मयमिव लीनेवेत्यादावपारमार्थिकत्वद्योतनाय ।
तेन सत्यप्येवंविधे दर्शने पारमार्थिकदर्शनप्रार्थनं युक्तमेवेति भावः । तन्मयमेवेति
यदुक्तं तदेव विशदयति—लीनेवेत्यादि । या मदनोद्याने मद्विषयप्रागनुराग-
द्योतकाननुभवान्प्रकाशितवती सा प्रिया नोऽस्माक तादृशे स्त्रीरत्ने मसोऽपि प्रा-
गेव मध्यनुरक्त आसक्तचित्त इत्यहो मे सौभाग्यमित्यात्मनि गौरवमारोप्य बहु-
वचनम् । चेतसि लया । कथं लभेति जिज्ञासायां लभत्वप्रकारविशेषानुत्प्रेक्षते—
लीनेवेति । लय गतेव । पांसुराशिपतितपय कणवच्चित्तेऽन्तर्हितेवेत्यर्थः । ननु
तर्हि तत्स्फुरणमेव न स्यादित्याशङ्क्याह—प्रतिबिम्बितेवेति । विमलसलिलाशये
चन्द्रमण्डलमिव मच्चेतसि प्रतिबिम्बितेव । अन्तःस्फुरणमुपपन्नमित्यर्थः । ननु तर्हि
विम्बासनिधौ कथं प्रतिबिम्ब इत्यत आह—लिखितेवेति । मच्चित्तमित्तौ मन्मथेनैव
चित्रकारेण चिन्तातूलिकयानुरागवर्णकेन लिखितेव । अतः साक्षात्स्फुरतीत्यर्थः ।

धा नखेतसि कीलितेव विशिलैश्चेतोमुदः पद्ममि

धिन्तासंततितन्नुभाळनिषिद्धस्यूतेव छाया प्रिया ॥ १० ॥

(मेष्ये ककककः १)

माषदः—(आकर्ष्य १) अहो, संपतीतस्तत मवर्तमानकौषर्पा

करस्य महती क्षमधानवाटस्य रौद्रता । अत्र हि,

पर्यन्तप्रतिरोधिमेवुरभनस्त्यामं चित्ताभ्योतिषा-

मौज्वस्य परमागत प्रकटयस्याभोगभीमं तमः ।

मयु तर्हि विद्वस्य रेखोपरेखासंस्वानभिसेचरमकरभेन तद्रूपज्ञामावाभ्माळ्ठीविज
नेव छम न तु माळ्ठी स्माह—उत्कीर्णरूपेवेति । यथा शिब्यमायेव शिब्य
त्रिका शिब्यना दहेनोत्कीर्णते एव मय चित्ते मदनशिरिषिवा घरीरेव दहेस्कीर्ण
रूपमचित्तमेव प्रियाकारेपोत्कीर्णमिदमर्थः । नन्वप्येषो मनसो निरवयवसत्क
प्रिया तत्रोत्कीर्णस्य भाह—प्रयुतेवेति । यथा कनकनिष्परेषु वज्रारिकं वद्वि
भवति एव मन्मसि निरवयवसंघीपितसाहुग्जकमुनैपिच्छसंविमेस्त एव इवी
मूते क्षीरमे मदनसुवर्णकारेण स्थापितमिदमर्थः । ननु प्रतिवापस्य संयोगविशेषता
दिमागोऽपि स्थापितस्य संयोगवाच्यार्थं प्रकारविशेषमाह—वज्रेति । शुद्धमावरण
विश्रयमावितः शुभ्यकेपो वज्रकेरः । तद्वदित वस्तु यथा ह्यतरं भवति तद्वद्विवापी
स्यैः । मयु तर्हि मनसः प्रियायाश्च संसर्गो न स्थाव मनस्य वपरी वज्रकेपस्तु
परि तस्मा वदितस्मापिस्य भाह—मन्तर्दिशतेवेति । मूतके निधानवग्मभोयो
नया वल्लिचिचिवाकते तद्रूपिपापि निजातेस्यैः । तर्हि तद्वदेव प्रतीतिर्न स्था
पिस्य भाह—प्रितिरेवेति । यथा वावद्वनमयःसककानिद कीलितं भवति तद्वत्
प्रमिरपि पञ्चवापैरिति तीक्ष्णैरुमनत्राहुत्ततया प्रोक्तैर्मम भवति प्रियतमा कीलितैर्
स्यैः । अत्र कानिचस्य कठिनत्वात्पञ्चकःशब्देनव्यमासहितुरवेऽपि प्रियायाः शौ
कुम्भार्थीक्षपस्यतिश्याः कसुमसंस्पर्शेवापि क्षिपद्वं कर्षं सक्षकवैपमयां सहेम
ईतीक्षदध्या प्रकाशन्तरमाह—विन्देति । चिन्तासंततिः कर्षं तद्व्यसिः स्थापितैवह
पैव तन्मुखात् तेव निर्विहं स्यूता वजेपातमेति सर्वत्रान्वयः । अत्र तीनेसत्रास्यम्ये
वसोपकमास्यस्य चोत्तरोत्तरं मेदप्रतीतः पतरप्रकपैत्तावर्षस्य पतरप्रकपैतिचमस्यैत
दुराहारणं स्थापिति मीसापाठक्यादयैक्यो वदीवान् इति म्ययेन शोषावापयेह
टीक्या चिन्तासंततीक्षारम्य कीनेवेतिपर्यन्तं चोत्तरोत्तरसंश्लेषोत्कपैप्रतीतेः पतरप्रक
पैर्त्वं न भवतीति केचिद्विज्ञा व्याचक्षते । अत्र कथं तथा निर्दिश्यावाः प्रकटावाश्रित
दा कयाचिक्वितिचित्तपकीवापप्रकटपरसात्प्रकटाप्यवहायप्रवाचकिरानिमित्त
करव्यकरूपमावोरेवेतिनिष्कर्षः । वात्सजम्— अग्रकृतशुभकिवातवग्वापप्रकटत्वेन
प्रकटस्य संघावयमुत्प्रेक्षा इति । एकस्मान्देववाग्भवतावापैर्षं वाकोत्प्रेक्षायां १
२ मेष्ये ककककः । पिशाचावापुत्पन्न इति शेषः । कीभवा यद्वत्तान रियता मीवता ।
अत्र हि स्थापनप्रवेद्ये । पर्यन्तेति । ततः कर्षं चित्ताभ्योतिषामौग्जदस्य परमा

संसक्ताकुलकेलयः किलकिलाकोलाहलैः संमदा-

दुत्तालाः कटपूतनाप्रभृतयः साराविणं कुर्वते ॥ ११ ॥

तदुच्चैराघोषयामि । भो भोः श्मशाननिकेतनाः कटपूतनाः,

अशस्त्रपूतमव्याजं पुरुषाङ्गोपकल्पितम् ।

विक्रीयते महामांसं गृह्यता गृह्यतामिति ॥ १२ ॥

(नेपथ्ये पुनः कलकल ।)

माधवः—कथमाघोषाणानन्तरमेव सर्वतः समुच्चलदुत्तालुमुल-
त्यक्तकलकलाकुलः प्रचलित इवाविर्भवद्भूतसंकटः श्मशानवाटः ।
आश्चर्यम् ।

कर्णाभ्यर्णविदीर्णसृक्कविकटव्यादानदीप्ताग्निभि-

र्दष्ट्रूकोटिविशङ्कटैरित इतो धावद्भिराकीर्यते ।

गतो वर्णोत्कर्षात्प्रकटयति । तमोरूपसनिधौ हि तेजोरूपमुज्ज्वलं प्रकाशते । कीदृशं
तमः । पर्यन्ते ज्योतिषा प्रान्तप्रदेशे प्रतिरोद्धुं शीलमस्य तत्तथा । ज्योतिःसमीपप-
र्यन्तमावृत्त्य वर्तमानमित्यर्थः । तथा मेदुरं मासलं घनं निविडं स्थानं पिण्डीभूतम् ।
सूचीमेधमित्यर्थः । तथा भोगेन विस्तारेण बहुदेशव्यापित्वेन भीमं भीषणम् । किंचैते
संसक्ताविच्छिन्नाकुला केलिर्येषां ते । उत्ताला उद्भटाः । कटपूतना नाम पिशा-
चविशेषास्तत्प्रभृतयः पिशाचा समदात्किलकिलारूपैः कोलाहलैः साराविणं सर्व-
तोऽपि विसृत्तरमाक्रोश कुर्वते । सपूर्वात् 'रु शब्दे' इत्यस्माद्धातो 'अभिविधौ भाव
इनुण्' इतीनुण्प्रत्ययः । 'तदन्तादण्' इति तद्धितोऽण्प्रत्ययः स्वार्थिकः ॥ ११ ॥
आघोषयामि । उच्चैर्विक्रयार्थं विक्रेयवस्तु निवेदयामीत्यर्थः । भो भो. सत्रमादामन्त्र-
णे । अशस्त्रेति । शस्त्रेणास्पृष्टम् । अशस्त्रक्षतमित्यर्थः । शस्त्रस्पृष्टं हि पवित्रत्वात्पि-
शाचैः स्पृष्टमशक्यमिति तदभावस्तेषां तस्य सुप्रहृत्वप्रतिपादनायोक्तः । अव्या-
जमकपट वस्तुतो विक्रयार्थमेवानीतं न तु मांसविक्रयव्याजेन विश्वासमुत्पाद्य
प्रहर्तुमानीतमित्यर्थः । यद्वा व्याजं कृत्रिमो गङ्गादिर्मांसदूषको रोगविशेषस्त-
द्रहितं यत्पुरुषस्याङ्गं तेनोपकल्पितम् । गङ्गादिकृत्रिमदोषदूषितं हि मांसं रसही-
नत्वादानास्त्रायं स्यात् । स्त्रीमासापेक्षया पुरुषमासस्य प्रशस्तत्वद्योतनाय पुरुष-
प्रहणम् । उक्तं हि कापालिकागमे—'अशस्त्रसल्लिप्तमयोपिदीर्यं नृमांसमार्द्रं गल-
दन्नविन्दु यत्' । अन्ये तु—'धात्मसिद्धिं पणीकृत्य साहसाद्यदुपार्जितम् । अ-
शस्त्रपूतमव्याजं नृमांसं परिकीर्तितम् ॥' इत्याहुः । एतदेव महामांसशब्देनोच्यते ।
गृह्यता गृह्यतामिति वीप्सा दुर्लभत्वादेतादृशस्य प्रथममागतस्येवास्ति न पश्चादाग-
तस्येत्यादरातिशयसूचनार्थाः ॥ १२ ॥ सर्वतः समुच्चलनुत्तालो भीषणस्तुमुल सं-
कीर्णो व्यक्तं स्फुटं विभाव्यमानश्च यः कलकलस्तेनाकुल आविर्भवद्भिस्तदेव
प्रकटीभवद्भिर्भूतैः सकटं सकीर्णं श्मशानप्रदेशं प्रचलितं इव । पिशाचगतसंचर-
णक्रियायास्तद्गततया प्रतीतेः कम्पमानं इव वर्तत इत्यर्थः । कर्णाभ्यर्णैति । लक्ष्यं

विद्युत्सुजनिस्त्रस्रकेसनयनभ्रूस्माद्बुजासैर्नभो

कस्याब्दस्मविशुष्कदीर्घवपुषामुल्कप्रमुस्तानां मुक्तैः ॥ १३ ॥

अपि च ।

एतत्सूतनचक्रमक्रमकृतमासार्धमुक्तैर्पूर्वा

मुस्युष्णत्परितो नृमांसविषसैरददरं कन्वतः ।

स्वर्जूरदुमदभज्जमसितस्वक्नद्रविष्वस्तत

स्त्रायुमन्विषधनास्त्रिपञ्जरज्वरस्कृद्वाष्माडोक्वते ॥ १४ ॥

(समन्ताश्चकोक्व विहस्य च ।) अहो प्रकारः पिष्टाचानाम् । सत् ।

पृथुचक्रसनीममासगतं

वधति विदार्य मिष्ठीर्षशुष्कदेहा ।

सुखपतोत्पाधीस्त्रिपञ्जरीचक्रमन्विषकारकसात्सुटमासार्धं च विशेषतः शुष्कं च
 दीर्घकस्युभर्त च वपुर्वेषामुल्कप्रमुक्तानामन्वयोर्वा पिष्टाचलितेषां मुक्तैर्नम आर्क
 र्थं च आर्कैर्न मधवीति । अरिष्ये । कर्नकोरन्वर्नमन्तिकं वाभद्रिषीर्षं विपाटितेः
 सुखनी ओष्ठप्रान्ती ताम्नां विहस्य यथाहस्यं वद्वज्ज्वरसैरर्षं तैव वीष्टा प्रक
 समानोऽभिर्येषु तैः । र्वाणां कोटिमिरिर्षीर्षिहृदैरुत्तैः । इतयेतच्च वाभद्रिः
 प्रवीक्षोत्पासंयन्मैत्र सुखमात्रवर्षनातेषामपचरवमुत्तम् । तत्रित्तमूहृष्टेविमकेषा
 मिमिरामतैः ॥ १३ ॥ एतदिति । एतत्सूतनावां पिष्टाचलितेषां चक्रमाके
 क्वते इत्यते । अरिष्यम् । परितः सवैत आर्कैरमीच्छर्भैरं वधा तथा । 'वाच
 र्भरम्' इति अत्रित्याठः । कन्वत आकन्वतं कुर्वाणान्कुक्कान्यासाहारान्पृथग्विशेषा
 वक्रमेवास्त्रित्वा यौनपक्षेणैकीकृत्य पृष्टितो नो प्रासः क्वकपिष्कृत्वाकार्कैस्तु
 तैरभिसन्नाह्वयविवरेऽप्यमावाह्यस्यै पवितैर्नृमांसस्य विषसैर्मुक्तसैः । उच्छिष्टे
 रिति वावत् । इत्युष्णत्वोत्पन्नं कुर्वाणम् । स्वर्जूरमदभजा क्षत्रमन्वय वपुः मस्य ततया
 अशितवा कथा मयाः परीत्याः विष्वक्सवैतकृता व्याप्ताः स्त्रायुमन्वना शिराम
 न्यवस्थाभिर्षर्षं विविज्जमस्त्रिपञ्जरं रक्षमांसमन्वयविमिर्षिहीनतया केवर्षं पञ्चरीम्
 ताम्पस्त्रीनि यस्य तादृक्च अरयेऽस्तिविरकाद्यवीनवात्परवीर्षः कृद्वाक्यः इतीह
 स्त्रीनि मस्य तातरकचेति विशेषवचनमाद्यः । 'कृद्वाक्यः पुष्टि कारादि' इति
 विश्वः ॥१४॥ समन्ताश्चकोक्व विहस्य च । आह्वेति शेषः । विहस्येन च ताद
 समन्तकरवर्षेऽपि शीतसहृतासुधनाभायकस्मातिमनसिता क्वरिष्य । पृथुस्य
 छेति । मिष्ठीर्षां मिष्ठेनेम धीर्षां अत्रकियमन्वयविवहृपद्दवहादिचक्रभित्ताः शुष्का
 मांसवद्विरादिष्ण्यतया शीरसा वैहा वैर्षां से पिष्टाचानां पृथु मिष्ठां वक्रना कम्प
 नावना रचनयोमम् 'पृथुतररचनोमम्' इति पाठेऽस्ति लक्ष्यतया रचनयोममास्यवर्ष
 वर्तमिवाहम् । वपस्त्रिपञ्जमाद्यः । अत्र एव समासमन्वाताश्चविभोपे हतोपना ।

चलदजगरघोरकोटराणां

द्युतिमिह दग्धपुराणरोहिणानाम् ॥ १५ ॥

(परिक्रम्यावलोक्य च ।) हन्त, अतिवीभत्समग्रतो वर्तते ।

उत्कृत्योत्कृत्य कृत्तिं प्रथममथ पृथूत्सेधभूयासि मांसा-
न्यंसस्फिकपृष्ठपीठाद्यवयवसुलभान्युग्रपृतीनि जग्ध्वा ।

आत्तलाय्वान्नेत्रः प्रकटितदशनः प्रेतरङ्गः करङ्गा-
दङ्गस्थादस्थिसंस्थं स्थपुटगतमपि क्रव्यमव्यग्रमत्ति ॥ १६ ॥

अपि च ।

निष्ठापस्विद्यदस्त्रः कथनपरिगलन्नेदसः प्रेतकाया-

न्दृष्ट्वा ससक्तधूमानपि कुणपमुजो भूयसीभ्यश्चिताम्यः ।

तद्विदार्य विपाय्य स्थिता. सन्त । चलद्भिश्चक्षले 'गलत्' इति पाठे कोटरा-
न्निर्गच्छद्भिर्जगरैर्महासपैर्घोरानि भीषणानि कोटराणि येषां तेषां तादृशानां
पुराणानां चिरंतनानाम् । जीर्णलक्षुष्कलक्षुपिरोपेतत्वादिसूचनाय पुराणत्वोक्तिः ।
रोहिणानां चन्दनानाम् । 'रोहिणश्चन्दनह्रम.' इति विश्व । द्युतिं शोभा दधति ।
चन्दनग्रहणं तेषां स्वभावतः । पुष्पादिशून्यत्वानीरसत्वादजगरादिसमाश्रयत्वाच्चा-
स्यगर्तस्य कोटरेण चलन्त्या रसनाया अजगरेण साधर्म्यं विवक्षितम् । तेन निदर्श-
नमलकारः । न ह्यन्यगतां द्युतिमन्यो दधातीति चन्दनतरुगतद्युते पिशाचेष्वसं-
भवान्निवन्धतयार्थाद्विम्बप्रतिविम्बभावेनोपमेयत्वाद्याक्षेपात् । यदुक्तम्—'असं-
भवद्वर्मेयोगादुपमानोपमेययो । प्रतिविम्बकिया गम्या यत्र सा स्यान्निदर्शना॥' इति
॥ १५ ॥ अतिवीभत्सम् । अतिजुगुप्सालम्बनमित्यर्थः । उत्कृत्येति । प्रेतरङ्गोऽत्य-
न्तधीनः पिशाचविशेषः । प्रथमं कृत्तिं लक्ष्मणोत्कृत्य छित्वाथानन्तरं पृथुनो-
त्सेधेन वपुरुक्षत्वा भूयांसि प्रचुरतराणि । असयोर्भुजक्षिखरयो स्फिकजोर्जघनाभो-
गयो पृष्ठपीठादिषु च मासलेष्ववयवेषु सुलभान्यनायासप्राप्याण्युग्रपृतीनि तु सह-
दुर्गन्धीनि मासानि जग्ध्वा भक्षयित्वा समनन्तरमात्तानि क्षाप्वाश्रनेत्राणि येन स
तादृक् । क्षायुर्वसा, आश्रं पुरीतत् । क्षाप्वादीनामादानं तदन्तर्गतमासग्रहणार्थम् ।
तदनन्तरं चाङ्गस्थात्समीपे वर्तमानात्करङ्गाग्निर्मांसास्थिपञ्जराच्छवशरीरादस्थिसं-
स्थमरक्षामन्तर्गतं स्थपुटगतं निम्नोन्नतविषमप्रदेशस्थितमपि क्रव्यं मासम् । प्रकटिता
विषमकठिनस्थानस्थितं मासं सनिष्कण्ठं प्रकाशिता दशना येन स तादृशं सन् ।
अव्यग्रं त्वरारहितं यथातथातीति । अत्र जुगुप्सायाः परिपोषाद्दीभत्सरसो ध्वन्यते
॥ १६ ॥ इममेव रस प्रकारान्तरेण निर्वर्णयति—अपि च । निष्ठापेति । कुण-
पमुजः शवशरीराभ्यवहारिणः पिशाचाः । निष्ठापेन नि शेषेण तापो निष्ठापस्ते-
सम्यक्तापेन स्त्रियन्ति क्षरन्मलान्यस्थीनि येषां तान् । तथा कथनेनावर्तनेन परि-

विद्युत्सुक्तनिकाशकेसनयनभ्रूस्मृज्ज्वासेर्नमो

छन्त्यालक्ष्यविशुष्कवीर्भेवपुषामुस्त्रमुस्तानां मुसै ॥ १३ ॥

अपि च ।

एतत्सूतनचक्रमक्रमकृतसमासार्धमुकैर्दृका

नुस्पुष्पस्परितो नृमांसविषसैरादर्वरं कन्दुतः ।

सर्जूरमुमदमज्जमसितस्वङ्गद्विष्यवतत-

आपुमिषमालिपञ्जरवरत्कङ्कामालोक्यते ॥ १४ ॥

(धमन्तारवडोक्य विदस्य च ।) अहो प्रकारः शिक्षाधानाम् । तत ।

पृथुचक्रसनोममास्वर्ग

वपति विदार्य विशीर्षशुष्कदेहाः ।

मुक्तपतोस्काटीसिक्तारपीपन्नस्वमग्धकारवघात्सुद्रमज्जस्य च निशेषता इत्थं च
 शीर्षमत्युन्नतं च अपुर्येषामुस्त्रमुस्तानामन्वर्धनां पिशाचनिशेषानां मुसैर्भेव आसी
 र्भेव आसीर्भेव मवतीति । कीदृशोः । कर्षयोरन्वनेमन्वितं वावद्विशीर्षे निपाटिते रं
 सुवर्णौ ओडप्रान्ती तान्नां निरुद्धं यथाशानं वदनकुहरमिवत्वं तेन शीता प्रका
 शमानोऽप्रमिर्षु तैः । र्शुणां कोटिमिरमैर्विद्युद्वैरकुम्भैः । इत्यत्रैतच्च वावद्विः
 शरीतोल्कासंश्लेषेण सुखमाप्रर्षणातेषामपसरममुक्तम् । तद्विस्मृहसंनिभकेसा
 विमिद्यन्तैः ॥ १३ ॥ एतद्विदिति । एतत्सूतनावां पिशाचनिशेषानां चक्रमात्रे
 क्यते इदवते । कीदृशम् । परितः सर्वत आपर्वरनीरद्वर्षरं यथा तथा । भाष
 र्भेवम्' इति क्वचित्पाठाः । अन्त आकृष्टनं कुर्वाण्यन्वृष्टान्मांसाहाराम्पनिशेषा-
 नक्रमेणादितुल्यवा भीमपतेभ्योऽहस्य शरीतो नो प्राधाः क्वत्थपिण्डस्यार्धसु-
 छेद्यपिबन्दाद्दमनिर्दरेऽप्यमावाग्नी पतितेर्नृमांसस्य विषसैर्मुक्तशेषैः । इत्यिदं
 रिति यावत् । सरपुष्पसोपनं कुर्वाणम् । सर्जूरमुमदमा तरत्रयाथा अपा यस्य ततश्च ।
 अशितवा तथा मद्याः परीताः निष्पन्नसर्वतस्तथा व्याप्ताः आनुमग्यवः शिराम
 ग्धवक्षामिर्षेनं निविद्यमशिपञ्जरं रक्षतांएमज्जाविमिर्विहीनतया केवलं पञ्चतैर्मु-
 तान्यस्त्रीनि यस्य तावत्तत्र नरतोऽतिविरह्यतशीववाच्यशीर्षाः कङ्कालः शरीत-
 स्त्रीनि यस्य तावत्तत्रपेति निशेषमपमायाः । कङ्कालः पुंसि वावद्विः' इति
 विश्वः ॥१४॥ धमन्तारवडोक्य विदस्य च । आहैति शेषः । विदपदेन च ताव
 धमर्षकरद्वैर्नेऽपि शीवकङ्कालमुत्तनाप्रयकस्यातिमनसिता क्वचित् । पृथुष्य
 लेति । निशीर्षां निशेषेण शीर्षं मन्त्रिभग्नद्विबहुप्रववयाद्विबद्धितयाः पुष्पा
 नां पशुपिपाटिद्यत्तया भीरवा इहा वैर्षां ते पिशाचाः वृषु पिशाचं चक्रवा क्व
 मानवा रक्षवबोमम् 'इत्युत्तरपयोमम्' इति वादेऽतिरभूत्तया रक्षवबोममास्वर्ग
 पर्वमिवाक्यम् । उपमितव्यप्यायः । अत एव समाह्वयान्वात्तद्विजोपे लप्रौरवा ।

(परिक्रम्य । पुन 'अशस्त्रपूतम्—'इत्यादि पठित्वा ।) कथं नामातिमीषण-
विभीषिकाविकारैर्ज्ञटित्यपक्रान्तं पिशाचैः अहो निःसत्त्वाः सर्वे ।
(सनिर्वेदम् ।) विचित्तश्चैष सर्वः श्मशानवाटः । तथा खल्वियं पुरत एव,

गुञ्जद्गुञ्जकुटीरकौशिकघटाघूत्कारसवेल्लित-

क्रन्दत्फेरवचण्डघात्कृतिभृतप्राग्भारभीमैस्तदैः ।

विकाप्रतीते सभोगशृङ्गाररस प्रतीयमान प्रधानस्य चार्थभूतस्य वीभत्सरसस्या-
ङ्गमिति रसवदलकारश्च । अङ्गाङ्गिभावापत्तेश्च शृङ्गारवीभत्सयोर्विरोधपरिहार ।
'अय स रशनोत्कर्षा' इत्येवमादौ करुणाङ्गत्वात्करुणशृङ्गारयोरिव । यदाह ध्वनि-
कृत—'विवक्षिते रसे लब्धप्रतिष्ठे तु विरोधिनाम् । बाध्यानामङ्गभावं वा प्राप्ताना-
मुक्तिरच्छला ॥' इति । अत्र 'प्रेमाद्रा' इत्यारभ्य 'लीनेव' इत्यन्तं परिपोषितस्य शृ-
ङ्गारस्य 'धाञ्चै' इत्यनेन वीभत्सेन सह विरोध इति नाशङ्कनीयम् । मध्ये 'इतस्ततः
परिवर्तमान—'इत्यादिनाश्वर्यस्य, 'कर्णाभ्यर्ण—' इत्यादिना चाद्भुतरसस्य नैरन्तर्यकृत-
विरोधपरिहारार्थैव निवेशनात् । 'रसान्तरान्तरितयोरेकवाक्यस्थयोरपि । निवर्तते
हि रसयो समावेशे विरोधिता ॥' इति एकवाक्यस्थयोरपि रसान्तरव्यवधाने
विरोधो निवर्तते किल । किमुत भिन्नवाक्यस्थयोरित्यपिशब्दार्थं । न चात्रैकाश्र-
यलकृतो विरोध शङ्कनीय । शृङ्गारिणो माधवस्य वीभत्सरसालम्बनत्वानुपपत्तेर्न
विरोधशङ्कापीति प्रागेव निरूपितम् । न च यावत्प्रधानरसपरिपोष कृतस्तावानत्र
परिपोषस्तेनापि विरोधाभावः । यदाह—'अविरोधी विरोधी वा रसोऽङ्गिनि
रसान्तरे । परिपोष न नेतव्यस्तथा स्यादविरोधिता ॥' इति । परिपोषाभावे
कथं रसत्वमिति वाच्यम् । यतो यावानङ्गिनो रसस्य परिपोष कृतस्तावानत्र
न कर्तव्य इत्यस्या ध्वनिकारिकायास्तास्पर्यमित्यल प्रपञ्चेन ॥ १८ ॥ 'पुनरशस्त्र—'
इत्यादिपाठ पश्चादागतानामपि प्रहापनार्थम् । अतिमीषणा विभीषिका. परस्य
अयमुत्पादयितुं ये विकारा विकृतवेषभावादयो येषां तै पिशाचैर्ज्ञटित्यपक्रान्त सत्वरं
पलायितम् । नि सत्त्वा निर्वाया । सनिर्वेदमिति । पिशाचै सर्वैरपि मीतमीतै-
रपसृत न तु घाह्यमवलम्ब्य मदन्तिकमागत्य मांस विक्रीतम्, अक्रीते ज्ञास्मिन्न
मे कार्यसिद्धिरिति निर्वेदहेतु । सर्वोऽपि श्मशानवाटः । श्मशानप्रदेशो विचित्तो-
ऽन्विष्ट । नेत परं पितृवनभागभूमिरस्ति यत्र क्रेतारो लभ्यन्ते । तदनुचितेऽपि
साहसे प्रवृत्तस्य मे न कार्यसिद्धिरित्यहो दैवस्य मयि प्रातिकूल्यमिति भाव । ततः
पर श्मशानप्रदेशस्थाभावमेवाह—इह खलु पुरत एव पारेश्मशानं सरिद्वर्तत इत्य-
नेनान्वय । गुञ्जदिति । पारेश्मशानं श्मशानस्य पारे पर्यन्ते । 'पारे मध्ये
पथ्या वा' इत्यव्ययीभाव । सीमभूता सरित्पर्यन्त एव वर्तते । अतो नेत परं
श्मशानभूमिरस्तीति भाव । कीदृशी सरित् । गुञ्जतां कूजतां कुञ्जकुटीरेषु लता-
दिपिहितोदरप्रदेशेषु स्थिताना कौशिकानामुल्लकाना या घटास्तासां घूत्कारैः सवे-
ल्लितः सर्वाधितो यः क्रन्दता फेरवाणा जम्बुकानां चण्डो भीषणो घात्कृतिरनुक-

उत्पत्संसि मांसं प्रचलदुमयतः संधिनिर्मुक्तमारा

देते निष्कृष्य अज्ञानककमुदधिनीर्मज्जघाराः पिबन्ति ॥१७

(मिश्रण ।) अहो, मासोपिक प्रमोदः पिशाचानाम् ।

आन्त्रै कस्त्रितमङ्गलप्रतिघराः कीदृशरक्तोत्प-

म्बकोत्तंसमुव पिनद्य सहसा ह्युष्णरीकस्रवः ।

एता श्लोणितपद्मकुङ्कुमनुषं संमूय कान्तैः पिब

न्त्यस्त्रिषेहद्वरां कपालचपकै मीठा पिशाचाङ्गना ॥ १८ ।

यो गच्छत्यसमानं मेदो येषां तानेर्बन्धितान् संतुष्टधूमाभितस्तु दृश्यमानाग्नेयक
 वाग्भूयधीम्यभिताम्यो मृतशरीरदहनेन्धनराशिनः कृद्वाकृष्य । उत्पद्युत्प
 देव पद्ममत् एव संति विपद्यमांसं वस्य तत् । प्रचलदुमयात्पृथक्त्वेन सतत
 क्रियम् । इमवतो मूत्रप्रमाणयोर्नो संधी ताम्यां तयोर्नो निर्मुक्त अज्ञानक
 अज्ञानकमारात्समीपे निष्कृष्य शरीरारपृथक्कृत । 'निष्कृष्य' इति पाठे प्रच
 प्रचीभूतमन्ममांससामेदाशिवचूर्णं कृत्वा पश्चात्तत उद्विनीर्मिष्यतिवन्मं निः
 सरन्तीमैजघारा अस्मिन्नुपिरपूरकवातुविशेषधाराः पिबन्ति । शास्यत्पानात्ते
 चनमिष्यत्प्रायेचनगीप्रायेचनं तद्यतिरिक्तानात्तेचनेसेपत्त्वन्धितानाभिप्रायत इ
 पद्मम् । 'निष्कृतं रक्षा' इत्यादी निःश्लेषतापत्त्वेन विवक्षितत्वात् । पूर्वश्लोके
 मांसमसृज्यसोक्तसाधनं पानक्रियावर्मेनेनः बीजस्यरसपरिपोषः ॥ १७ ॥ प्रादो
 पिक इति । रचनीमुक्तसमुद्भूतः प्रमोदः प्रकृष्टो हृषीः । तेषां शत्रिपरत्वात्
 शोषसमये प्राप्ते पुष्कः प्रमोद इति भावः । आन्त्रैरिति । पूर्व पिशाचवृत्तान्
 इत्यादीं समुद्रवधुक्तानां तेषां निष्कृष्यसमुद्भूयते । आन्त्रैः कस्त्रितया मङ्गल
 प्रतिघरा रक्तस्रावितनिर्मितवक्त्रा वासां ताः । शीघ्रां मृताणां हत्या एव रक्तो
 त्यजानि ताम्भेव अन्त्रासुत्तंशानिब्रवीति तयोक्त्या । श्लोणितपद्म एव दधिर
 कर्म एव कुङ्कुम तनुषगित शिवन्त इति तन्वामृताः पिशाचाङ्गनाः सहस्र
 हृदिरेव पुण्डरीके कृतपद्मः । पिनद्य शिरसा' इति पाठे लकीकेन शिरसा
 घृता । एवमकंठुताः कान्तैः घर्म कपालैः कवशिरःकरोमिभिरैव चपकैः पान
 पानैरस्त्रिषेहमज्जान्धेव घृतां मीठाः घृताः पिबन्तीस्येकदेवार्तिघातवर्षं रूपकम
 प्राप्तंकारः । पिशाचानां संभोगजावकत्वस्य तद्वज्जानां तन्वामिकात्वस्य च सुखा
 रोपनाभावात्प्यत्यतीतेः । बहाह— तद्रूपकमेदो च उपमानोपमेययोः इति ।
 'भीत्या आन्त्रै ते यस्मिन्नेकदेवमिबति तत्' इति च आन्त्रैः कस्त्रितमङ्गलप्रतिघरा
 इत्यत्र तु परिचामः । आन्त्रप्रतिघरात्वस्य प्रकृत्योपबोधित्वैवारीवत्वात् । बहाह—
 आरोप्यमाणस्य प्रकृत्योपबोधित्वे परिचामः इति । 'आरोप्यमाणवारीवमिपयत्प
 तदा स्थितम् । प्रकृत्योपबोधित्वैवारीवत्वात् इति । प्रकृत्योपबोधित्वै
 रिसनेन रूपकान्नेव उक्तः । तत्र प्रकृत्योपबोधकमाप्यमाणस्य । अत्र तु तद्रूप
 योपबोधमात्रमिति । अत्र प्रिवतमेः एह मनुष्यावत्रात्तस्य वन्दनायर्कंठुता

(परिक्रम्य । पुन 'अशङ्खपूतम्—' इत्यादि पठित्वा ।) कथं नामातिमीषण-
विभीषिकाविकारैर्ज्ञटित्यपक्रान्तं पिशाचैः अहो नि.सत्त्वाः सर्वे ।
(सनिर्वेदम् ।) विचितश्चैप सर्वः श्मशानवाटः । तथा खल्विय पुरत एव,

गुञ्जदुञ्जकुटीरकौशिकघटाघूत्कारसवेल्लित-

क्रन्दत्फेरवचण्डघात्कृतिभृतप्राग्भारभीमैस्तटैः ।

यिकाप्रतीते. सभोगशङ्काररस प्रतीयमान प्रधानस्य चार्थभूतस्य वीभत्सरसस्या-
ङ्गमिति रसवदलकारश्च । अङ्गाङ्गिभावापत्तेश्च शङ्कारवीभत्सयोर्विरोधपरिहार ।
'अय स रशनोत्कर्षा' इत्येवमादौ करुणाङ्गत्वात्करुणशृङ्गारयोरिव । यदाह ध्वनि-
कृत—'विवक्षिते रसे लब्धप्रतिष्ठे तु विरोधिनाम् । वाच्यानामङ्गभावं वा प्राप्ताना-
मुक्तिरच्छला ॥' इति । अत्र 'प्रेमार्द्रा' इत्यारभ्य 'लीनेव' इत्यन्तं परिपोषितस्य शृ-
ङ्गारस्य 'आञ्जै' इत्यनेन वीभत्सेन सह विरोध इति नाशङ्कनीयम् । मध्ये 'इतस्तत्-
परिवर्तमान—' इत्यादिनाथर्थस्य, 'कर्णाभ्यर्ण—' इत्यादिना चाद्भुतरसस्य नैरन्तर्यकृत-
विरोधपरिहारार्थैव निवेशनात् । 'रसान्तरान्तरितयोरेकवाक्यस्थयोरपि । निवर्तते
हि रसयोः समावेशे विरोधिता ॥' इति एकवाक्यस्थयोरपि रसान्तरव्यवधाने
विरोधो निवर्तते किल । किमुत भिन्नवाक्यस्थयोरित्यपिशङ्क्यार्थ । न चात्रैकाश्र-
यत्वकृतो विरोध शङ्कनीय । शृङ्गारिणो माधवस्य वीभत्सरसालम्बनत्वानुपपत्तेर्न
विरोधशङ्कापीति प्रागेव निरूपितम् । न च यावत्प्रधानरसपरिपोष कृतस्तावानत्र
परिपोषस्तेनापि विरोधाभाव । यदाह—'अविरोधी विरोधी वा रसोऽङ्गिनि
रसान्तरे । परिपोष न नेतव्यस्तथा स्यादविरोधिता ॥' इति । परिपोषाभावे
कथं रसत्वमिति वाच्यम् । यतो यावानङ्गिनो रसस्य परिपोष. कृतस्तावानत्र
न कर्तव्य इत्यस्या ध्वनिकारिकायास्तात्पर्यमित्यल प्रपञ्चेन ॥ १८ ॥ 'पुनरशङ्ख—'
इत्यादिपाठ पश्चादागतानामपि प्रज्ञापनार्थम् । अतिमीषणा विभीषिका परस्य
मयमुत्पादयितुं ये विकारा विकृतवेषभाषादयो येषां तैः पिशाचैर्ज्ञटित्यपक्रान्तं सखरं
पलायितम् । नि सत्त्वा निर्वाया । सनिर्वेदमिति । पिशाचैः सर्वैरपि मीतभीतै-
रपसृतं न तु घाष्ट्यमवलम्ब्य मदन्तिकमागत्य मास विक्रीतम्, अकीर्ते ज्ञास्मिन्न
मे कार्यसिद्धिरिति निर्वेदहेतु । सर्वोऽपि श्मशानवाट. श्मशानप्रदेशो विचितो-
ऽन्विष्ट । नेत पर पितृवनभागभूमिरस्ति यत्र केतारो लभ्यन्ते । तदनुचितेऽपि
साहसे प्रवृत्तस्य मे न कार्यसिद्धिरित्यहो दैवस्य मयि प्रातिकूल्यमिति भाव । ततः
परं श्मशानप्रदेशस्याभावमेवाह—इह खलु पुरत एव पारेः श्मशानं सरिद्वर्तते इत्य-
नेनान्वय । गुञ्जदिति । पारेः श्मशान श्मशानस्य पारे पर्यन्ते । 'पारे मध्ये
पथ्या वा' इत्यव्ययीभावः । सीमभूता सरित्पर्यन्त एव वर्तते । अतो नेत परं
श्मशानभूमिरस्तीति भाव । कीदृशी सरित् । गुञ्जतां कूजता कुञ्जकुटीरेषु लता-
दिपिहितोदरप्रदेशेषु स्थिताना कौशिकानामुद्धकार्णां या घटास्तासां घूत्कारैः सवे-
ल्लित. संवर्धितो य क्रन्दता फेरवाणां जम्बुकाना चण्डो भीषणो घात्कृतिरनुक-

अन्तर्कीर्णकरकुरपरतरस्त्रोपिकूलंकप-

सोतोनिर्गमपोरर्षररवा पारेष्मस्तानं सरित् ॥ १९ ॥

(विपथे ।)

हो ताद निष्कल्प, एसो धामि दे नरेन्द्रविचाराहणोपकरणं,
बभौ विपथे ।

—माधव—(साकृतमाधवे ।)

मादस्तावद्विकसकुरीकृन्वितश्चिम्पत्वार

श्चिप्यकर्मी परिपित इव भोत्रसंवादमेति ।

अन्तर्मितं अमति हृदयं विह्वल्यङ्गमङ्गं

गात्रसम्भ स्तस्त्वति गर्ति कं प्रकारं किमेत् ॥२०॥

१ हा ताद निष्कल्प, एव इदानीं ते नरेन्द्रविचाराहणोपकरणं बभौ
विपथे ।

रजस्यस्तेन भूतो मरुपधीका प्रयग्यारणेव भीमिमीपवेष्टैरुपकल्पिता । तदा-
न्तःकीर्णकां करहाकां निर्गमसात्विपजटकनवरीरुणां यानि कर्पणानि कप्यन्तानि
तेषु उरुत एव संतोषोऽस्मात्सीति संतोषे तत एवैकदेशे उद्गीमूल वैपथिसंवेन
प्रवहयान्कुरकर्म तदमेरुम् । 'सर्वकृत्प्रवहरीरेषु कवा' इति अष्टमुपायव ।
तत्कर्म मत्स्योत्पत्त्यस्य विर्षमस्तेषु भोरो मीपपदावाधिक्ये बभौः प्रथमकुरु एषो
बभौः सा तादसीति । अत्रोच्छ्रित्मिमी रसाभावेऽपि साभ्यानाः परितो मीपप
कातदुत्पत्त्या परवहतिरिति इत्यम् ॥ १९ ॥ विपथये इति । इत्ये वापी
समुत्थितेति शेषः । हा ताद निष्कल्प एव इदानीं ते नरेन्द्रविचाराहणोपकरणं
बभौ विपथे । ताद नवक एवाति केरुम् प ह नवकानुस्मन्वावातेऽसीति
मात्रः । अतो निष्कल्पे ममि कुरारहितो माधवाय ममदत्त्वा मन्ववान प्रवच्छता
अवेवाहं निष्कल्पेन धारिता । मम ह्य मरुपज्ञ केरुके व्यपदेशभाद् । अन्ववा
मरुपस्य निश्चिततामिति माधः । एव इत्यात्मनिर्देशः । बभौ वा कथित्यन्तुतेकेव
यमि बुद्धिः मलपक्षमिति केहकेतोऽसीति माधः । नरेन्द्रस्य विचाराहणोपकरण-
इत्यवधिवाहं उपोपुक्त्वा मन्वितुवर्षेतिवत् । य ह पुनरुत्पत्तेकाधन इत्यम् ॥
माधवः । साकृत धर्मिप्रावम् । माद् इति । निष्कल्प अथोद्विष्य या कुरते
कीर्णकुरकुराः कृन्वितवत्किरुधो मरुपत्वारथ माकृतीभ्यनिरिव विचार्कमी मको
इत्येनं वादस्यापत्यवयं परिपित इव पूर्वभटभूत इव भोत्रसंवादं पूर्व व्याप्राव
इत्यन्वयवयमे मरुत्पत्तिपतिविह्वल्यना माकृता यो ज्ञानियेवत्भूतः य एवाव-
मेति प्रथमिद्व्योपकरणमिति मच्छति किं च मादमवचनान्तरं मरीचं इत्यन्वय-
येथे मिथ मिदीर्घं सङ्गमकनवतिवर्तं वर्तते । तथाइतन्न सर्वेयवचनवचार्तं पात्रि
वादाधिकं विह्वलति विवर्णं वदति । तथा वात्रस्य महावचनितः कुरारस्य सम्भो

करालायतनाच्चायमुच्चरन्करुणध्वनिः ।

विभाव्यते ननु स्थानमनिष्ठाना तदीदृशाम् ॥ २१ ॥

भवतु । पश्यामि । (इति परिकामति ।)

(ततः प्रविशतो देवतार्चनाव्यग्रौ कपालकुण्डलाघोरघण्टौ कृतवध्यचिह्ना मालती च ।)

मालती—हां ताद णिकरुण, एसो दाणिं दे णरेन्द्रचित्तारा-
हणोवअरणं जणो विपज्जइ । हा अम्ब, हिअए हृदासि दुवारदेव-
दुविलसिदेण । हा मालदीमअजीविए, मह कल्लाणसाहणेकसुहसअ-

१. हा तात निष्करुण, एष इदानीं ते नरेन्द्रचित्ताराधनोपकरणं जनो विपद्यते । हा अम्ब, हृदये हृतासि दुर्वारदैवदुर्विलसितेन । हा मालतीमय-
जीविते, मम कल्याणसाधनैकसुखसकलव्यापारे भगवति कामन्दकिं, चिरस्य

निषेष्टत्वं गतिं गमनं स्वलयति । ततश्चायमत्रार्तनादसमुद्भवप्रकारः को वा भवेत् । किमेतत् । किं मालत्येव केनचिद्दुर्लभसिद्धिसाधकेन मायाविना विविध-
जीवोपहारप्रियत्वप्रसिद्धायाः सकलसाधकामिमतसिद्धिप्रदानदक्षायाः सनिहिताय-
तनवर्तिन्याः करालाख्याया महाकाल्या उपहारीकर्तुं मायाबलादानीता सनिहित-
पथा करुणं क्रन्दति, उत तन्नादसदृशो वान्यदीयो वायं ध्वनिरिति प्रकारे वितर्कः ।
यद्यन्यदीयोऽयं ध्वनिस्तर्हि ममोत्पन्नं मनोविदलनभ्रमणपाण्याद्यवयवविषादगात्र-
स्तम्भादिकं किंनिमित्तकं स्यात् । न ह्यन्यदीयव्यसनान्ममैषा दुःसहवेदना भवि-
तुमर्हति । तेन 'प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः' इति न्यायेन प्रियाया एवैष आर्तध्व-
निरिति मन्ये । सा हि मम वहिश्चराः प्राणा इति तद्विपत्तिप्रभावनयैव ममैषा
दशेति निश्चयगर्भो माधवस्य वितर्को युज्यत एवैषः ॥ २० ॥ प्रियाया एव केन-
चित्काल्या उपहारीकृताया एष ध्वनिरिति कुत इत्यत आह—करालेति ।
करालाख्यायाः काल्याः स्थानादुच्चरन्नुच्चरन्करुणध्वनिरिव विभाव्यते । तत्त्वलवी-
दृशानां जीवोपहारादीनामनिष्ठानां स्थानम् । तस्मात्संभावितमेवैतदित्यर्थः ॥ २१ ॥
एवं विमृश्य कर्तव्यं निश्चिनोति—भवतु मया यथाभ्युहितं तथैव भवतु । तथापि
पश्यामि कालीस्थानं करुणध्वनिमूलं च प्रत्यक्षीकरोमि । यदि वस्तुतः प्रियैव त-
न्मूलम्, तदा मत्प्राणव्ययेनापि यदि सा विपदो निस्तारयितुं शक्यते, तर्हि त-
त्प्राणप्राणेन संपूर्णसंप्राप्तजीवितफलो भवेयम् । यदि न शक्यते, तदापि तत्रैव
विद्युज्य प्राणाभिप्रयतमां लोकान्तरे वा समासादयेयमित्यभिप्रायः । **मालती** ।
हा तात निष्करुण, एष इदानीं ते नरेन्द्रचित्ताराधनोपकरणं जनो विपद्यते । हा
अम्ब, हृदये हृतासि दुर्वारदैवदुर्विलसितेन । 'मरुत्सेहमये' इति हृदयविशेषणं
क्वचित्पठ्यते । तत्र तात, त्वं निष्करुण किंतु (अम्बा) महत्सलेति मद्द्वियोग-
घोकरुज्वलनात्त जीविष्यतीत्येतदेव मे द सन्निमित्तम् न तु मत्प्राणवियोगः ।

अन्तःकीर्णकरकूपरतरस्तरोपिकूककष

स्रोतोनिर्गमघोरवर्षरवा पारेस्मधानं सरित् ॥ १९ ॥

(विपश्ये ।)

हां ताव निष्कस्य, एष इदानीं ते नरेन्द्रविचारहजोवर
अणो विपश्ये ।

—माधवः—(शाकृत्माकर्ष्य ।)

मादस्तावद्विक्रमकुरीकृषितस्त्रिगता

मिच्छाकर्षी परिचित इव भोत्रसंवाद्यमेति ।

अन्तर्मिर्जं भ्रमति हृदयं निष्कस्यज्ञमज्ञ

गात्रस्यम् स्वरूप्यति गर्ति कं प्रकारं किमेतत् ॥२०॥

१ हा ताव निष्कस्य, एष इदानीं ते नरेन्द्रविचारहजोवर
अणो विपश्ये ।

एवमस्तेन कृतो मरणहीनः प्राग्भवेन मीयैमीषवैक्यैरुपकृष्टा । तथा
न्तःकीर्णां करहाणां निर्मांसास्त्रिपञ्चरत्नकरीणां वाणि कर्पणनि कपायनि
तेषु तरपत् एव संतोषोऽस्मादीति संतोषे तत एवैकैद्ये उद्गीभूय विप्यतिपय
प्रबहुपाककृकषण तदमेदकम् । सर्वैक्यप्रकरीषेषु क्वः इति कश्चमुमावमयः ।
तावर्षं पत्सोतस्त्रय निर्भयस्तेन चोरो मीषवत्प्रवादिषो वर्षेण प्रबन्ध इवो
नस्माः सा उच्यतेति । अत्रोत्तमिमी रसामावैप्रि वाच्यावाः धरितो मीषव
क्याचदशुण्या पक्ववृत्तिरिति इत्यम् ॥ १९ ॥ विपश्ये इति । इत्थं वाप्यै
समुत्पिठेति शेषः । हां ताव निष्कस्य एष इदानीं ते नरेन्द्रविचारहजोवर
अणो विपश्ये । ताव अत्रक एवाति केवलम् य तु जनकमुक्त्यापाठोऽपीति
भावः । अतो निष्कस्यो मनि कृपारहितो मावभाव मामदत्त्वा कन्दपय प्रवच्छत
कवेवाहं निष्कस्येन मारिता । अमद्यु मरणस्य केवलं अपदेयमाह । अथवा
मरणस्य निमित्तमिति भावः । एष इत्यस्मिर्द्वेषः । अतो यः कश्चिज्जगुरिसेव
मयि बुद्धिः ब्रह्मपदमिति केहैक्योऽपीति भावः । नरेन्द्रस्य विचारहजोवरक
प्रमत्तवैवाहं तपोपुत्र्य मन्निहृषर्णविरत् । न तु पुत्रस्यजेत्याद्यत्र इत्यम् ॥
माधवः । शाकृत् सामिप्रवम् । माह इति । निष्कस्य अतोऽस्मि वा कुरी
मीषवत्प्रवत्स्याः कृषितवस्त्रिगता मसृजकारण माकृतीधविरिव विच्छाकर्षी अतो
हावेवं मारुतात्प्रमर्षं परिचित इव पूर्वममुम् इव भोत्रसंवाद्यं पूर्व व्याप्राव
स्वरूपमयै मकरन्दविपतिविह्वलया माकृष्या वो अविर्भवत्प्रः य एवाय
मिति प्रसमिज्जगुरिसेवेति यच्छति किंच नादभयवाजन्तर् मरीचं हृदयमन्त
येभ्ये मित्र मिदीर्षं उद्गमजवस्थितं वर्तते । तत्राहमत्र सर्वमप्यवयवार्थं पाणि
पादादिकं निहृकति निष्कस्य मयति । तथा यात्रस्य महादमिषः धरीस्य सन्तो

अपि च ।

प्रचलितकरिकृत्तिपर्यन्तचञ्चनखाघातभिन्नेन्दुनिष्यन्दमानामृत-
 श्रयोतजीवत्कपालावलीमुक्तचण्डादृहासत्रसद्भूरिभूतप्रवृत्तस्तुति ।
 श्वसदसितभुजङ्गभोगाङ्गदग्रन्थिनिष्पीडनोत्फुल्लफुल्लत्फणापीठनि-
 र्यद्विषज्योतिरुज्जृम्भणोद्भ्रामंरव्यस्तविस्तारिदोःखण्डपर्यासितक्षमा-
 धरम् ॥

ज्वलदनलपिशङ्गनेत्रच्छटाभारभीमोत्तमाङ्गभ्रमिप्रस्तुतालातचक्र-

क्रियास्यूतदिग्भागमुत्तुङ्गखद्वाङ्गशृङ्गध्वजोद्भूतिविक्षिप्ततारागणम् ।

प्रमुदितकटपूतनोत्तालवेतालतालस्फुटत्कर्णसभ्रान्तगौरीघना-

श्लेषहृष्यन्मनहृयम्बकानन्दि वस्ताण्डवं देवि भूयादरिष्यै च हृष्यै
 च नः ॥ २३ ॥ (इत्यभिनयत ।)

प्रतिभटयोः । अधोभुवनकुहरसदशयोरित्यर्थ । गल्लविवरयो कपोलसुपिरयोः
 प्रक्षिप्ता सप्तार्णवा यत्र तत्तादृशम् । नन्दितस्य संतोषितस्य नीलकण्ठस्य भूत-
 नाथस्य परिषदि व्यक्त प्रसिद्ध तव क्रीडितं लास्यात्मकं विलास वन्दे । अत्रापि
 विकटबन्धोचितरसाभावेऽपि वाच्यार्थौचित्यानुगुणा परस्परवृत्तिरिति न प्रतिकूल-
 वर्णलाख्यो दोष शङ्कनीय । एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यम् । यद्यपि गल्लपद केवलं
 लौकिकसंकेतसिद्धत्वाद्ब्राम्यमित्युक्त तथापि पापण्डोक्तौ गुणत्वमेव ग्राम्यस्य न
 दोषत्वम् । यदाह—‘अधमप्रकृत्युक्तिषु ग्राम्यत्वं गुणः’ इति ॥२२॥ प्रचलि-
 तेति । भो देवि, व इति पूजाया बहुवचनम् । ताण्डव नोऽस्माकमरिष्या
 अशुभाभावाय हृष्यै हर्षाय च भूयादित्याशीर्वचनम् । क्रीडक्ताण्डवम् । प्रचलि-
 ताङ्गविक्षेपसभ्रमवशाद्विक्षिप्ता योत्तरीयभूता करिकृत्तिर्गजचर्मं तत्पर्यन्तेषु चञ्च-
 न्तश्वखला ये नखास्तेषामाघातेन भिन्नाद्विदीर्णादिन्दोर्निष्यन्दमानस्य स्रवतोऽमृ-
 तस्य श्रयोतेन क्षरणेन जीवता लब्धजीवाना कपालानां मौलिमाल्यप्रथितानामा-
 वल्या पङ्क्त्या मुक्तैश्चण्डादृहासैश्चसन्धो विभ्यञ्चो भूरिभ्यो भूतेभ्य प्रवृत्ता स्तुति-
 र्यस्य तत्तादृशम् । तथा श्वसतामतिखेदात्फूत्कुर्वतामसितभुजङ्गाना कृष्णसर्पाणा
 भोगा एवाङ्गदग्रन्थय केयूरग्रन्थय केयूरबन्धनानि तेषां निष्पीडनेनोत्फुल्ल
 विशाला फुल्लन्त्यो विकसन्त्यो या फणास्तासां पीठात् । कण्ठादिति यावत् ।
 निर्यतो निर्गच्छतो विषज्योतिष उज्जृम्भणोद्भ्रामराणा भयंकराणा व्यस्ताना विक्षि-
 प्ताना विस्तारिणा प्रसारिताना दोष्णा खण्डेन सङ्घेन पर्यासिता परितो विक्षिप्ता-
 क्षमाधरा यस्मिंस्त्वत् । तथा ज्वलतानलेन पिशङ्गानां नेत्रच्छटाना नयनरदिम-
 प्रवाहाणा भारेण भीम भीषणं यदुत्तमाङ्गं शिरस्तस्य भ्रमिर्भ्रमण तेन प्रस्तुता
 प्रवृत्ता यालातचक्रस्य क्रिया । प्रवीक्ष्य काष्ठं वेगेन ग्राम्यमाण चक्रवदाभाति
 तदलातचक्रमित्युच्यते । तस्या स्यूत इव स्यूतो दिग्भागो दिक्चक्र यत्र तत् ।

स्वावारे भवति कामन्दह, निरस्त आपाविदासि दुर्लभं सिनेहेन ।
हा पित्रसहि स्वस्त्रिय, सिविष्यवसरमेत्तदसुभा । अह वे संकुचा ।

माघवः—इत्थ, संमति निरस्त एव मे संदेह । स्वपि नाम
जीवन्तीमेना संभावयेवमिति । (मदिति परिकामति ।)

कापालिकौ—वेवि चामुण्डे मगवति, नमस्ते ।

सावष्टम्भनिशुम्भसंभ्रमनमद्गुणोक्तनिष्पीडन

न्यस्तर्करूपैरूर्ध्वकम्पविगच्छद्गुणोक्तसुखसिद्धि ।

पाताळप्रतिमल्लगच्छविबरप्रक्षिप्तसप्तार्षव

वन्दे नन्दितनीलकण्ठपरिपद्यक तव क्रीडितम् ॥ २२ ॥

श्रुतितासि दुर्लभं जेहेन । हा पित्रसहि स्वस्त्रिये, सप्रावसरमावर्षनाह
ते संकुचा ।

तस्य माघवमन्मनावा भव संमत्तामिति भावा । हा माछठीमवर्षाविते मव
कस्यावसावनेकमुक्तसकम्प्यपारे । मत्परिचयविश्याएवमेवैकं सुखं साम्प्रत्येव
एक मस्य ए तादृशः सकम्पे व्यापारो यस्या इति निग्रहः । मववति कामन्दह
निरस्त आपाविदासि दुर्लभं जेहेन । यदि जेह एव तव दुःखहेतुर्गत इत्यर्थः ।
हा पित्रसहि स्वस्त्रिये सप्रावर्षनावात्राहं ते संकुचा । माघवः । इत्येति
शेदे । ससं प्रियतमैव वषार्थमावीता केवविदिति मन्वीविततरोर्मुके इत्यारोम्भ
र्षीय व्यापारित इति भावा । 'इत्येति हर्षे' इति व्याख्यानमसंमतम् । सीमित-
सर्वसम्भूतावासाया वष्यशुकारोपभसमये जेहेन हर्षसावकाया । न च मित्रा
मया मोक्षविषय इति निश्चयश्च तदानीमिति जीवन्तैव संदिग्धसावत
एवाह—अपि नाम जीवन्ती संभावयेवमिति । सर्वथा तस्मत्प्रेषापि यमापि
प्राप्त्यागो निश्चितः । तथापि जीवन्तीमेव तां संवर्षसंमत्तावसरमेत्तदसुभा
पारैर्बन्धि संभावामि तथा जीवितसाफल्य सादिशासंघा । अपि मामेति निपा
ताम्यमपि संभावनीत्युक्तं योज्यते । तथाच निपातसमुदायसावकारपरक
सुखसा जीवन्तीमेवैवां संभावयेवमिति जीवन्तैव वर्तत इति व्याख्यायम्
तदपि प्रकृतानुशुभसायेवम् । नहीदानीमपि तस्य जीवन्तं निश्चितं तमिच्छे
वा संभावयेवमिशासंघावां सिद्ध्यम् । क्वं वदत इत्यर्थम् । कापालिकौ ।
कपाककुम्भकभोरचष्मी । पुमान्निवा' इत्येकश्लेषः । वैवीत्यादि । एकोवहाट
पुरे संनिष्ठाप्य स्यातिनमरुकारपूर्वकं निवेदयेदिति श्रियाः स्याति श्रिते—
सावष्टम्भेति । सावष्टम्भः सावष्टम्भो यो निशुम्भः पादप्रतलकणपरिमवका
रुष्टमेव । निशुम्भनिर्भर- इति पाठे निशुम्भन निर्भरमितिमात्रे वमष्टम्भोर्लं भुवः
संस्पर्शनं तेव वनिष्पीडनमस्तिमारत्वेन दुर्बहतया वदवसतववसावर्नं तन म्यव
प्रवममम्बर्षराः पूष्ठास्थिकव्याहो यस्य तादृशस्य कूर्मस्य पूष्ठास्थिकवन्ती तादृश्येव
संमत्ताया वदवसतववसावर्नं स्वित्तिर्येतिशुम्भोदिते ततथा । वतावका प्रतिमवयोः

अपि च ।

प्रचलितकरिकृत्तिपर्यन्तचञ्चनखाघातभिन्नेन्दुनिप्यन्दमानामृत-

श्रयोतजीवत्कपालावलीमुक्तचण्डाट्टहासत्रसद्गुरिभूतप्रवृत्तस्तुति ।

श्वसदसितभुजङ्गभोगाङ्गदग्रन्थिनिष्पीडनोत्फुल्लफुल्लत्फणापीठनि-

र्यद्विषज्योतिरुज्जम्भणोड्डामरव्यस्तविस्तारिदो.खण्डपर्यासितक्ष्मा-

धरम् ॥

ज्वलदनलपिशङ्गनेत्रच्छटामारभीमोत्तमाङ्गअमिप्रस्तुतालातचक्र-

क्रियास्यूतदिग्भागमुत्तुङ्गखद्वाङ्गशृङ्गध्वजोद्धूतिविक्षिप्तारागणम् ।

प्रमुदितकटपूतनोत्तालवेतालतालस्फुटकर्णसंभ्रान्तगौरीघना-

श्लेषहृष्यन्मनरुयम्बकानन्दि वस्ताण्डवं देवि भूयादरिष्टै च हृष्टै

च नः ॥ २३ ॥ (इत्यभिनयत ।)

प्रतिभटयोः । अधोमुवनकुहरसदृशयोरित्यर्थं । गल्लविवरयो कपोलसुपिरयोः
प्रक्षिप्ता सप्तार्णवा यत्र तत्तादृशम् । नन्दितस्य सतोपितस्य नीलकण्ठस्य भूत-
नाथस्य परिषदि व्यक्तं प्रतिद्ध तव क्रीडित लास्यात्मकं विलास वन्दे । अत्रापि
विक्रटवन्दोचितरसाभावेऽपि वाच्यार्थोचित्यानुगुणा पद्मपवृत्तिरिति न प्रतिकूल-
वर्णलाह्यो दोष शङ्कनीय । एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यम् । यद्यपि गल्लपद केवलं
लौकिकसकेतसिद्धलाद्राम्यमित्युक्तं तथापि पापण्डोक्तौ गुणत्वमेव ग्राम्यस्य न
दोषत्वम् । यदाह—‘अधमप्रकृत्युक्तिषु ग्राम्यत्व गुण.’ इति ॥२२॥ प्रचलि-
तेति । भो देवि, व इति पूजाया बहुवचनम् । ताण्डवं नोऽस्माकमरिष्ट्या
अशुभाभावाय हृष्टै हर्षाय च भूयादित्याशीर्वचनम् । कीदृक्ताण्डवम् । प्रचलि-
ताङ्गविक्षेपसभ्रमवशाद्विक्षिप्ता योत्तरीयभूता करिकृत्तिर्गजचर्मं तत्पर्यन्तेषु चञ्च-
न्तश्चञ्चला ये नखास्तेषामाघातेन भिन्नाद्विदीर्णादिन्दोर्निग्यन्दमानस्य स्रवतोऽमृ-
तस्य श्वयोतेन क्षरणेन जीवता लब्धजीवाना कपालाना मौलिमाल्यप्रयितानामा-
वल्या पङ्कथा मुकैश्चण्डाट्टहासैश्चसद्गुरो विभ्यश्चो भूरिभ्यो भूतेभ्य प्रवृत्ता स्तुति-
र्यस्य तत्तादृशम् । तथा श्वसतामतिखेदात्फूत्कुर्वतामसितभुजङ्गाना कृष्णसर्पाणा
भोगा एवाङ्गदग्रन्थय. केयूरग्रन्थय केयूरवन्धनानि तेषा निष्पीडनेनोत्फुल्ल
विशाला फुल्लन्त्यो विकसन्त्यो या. फणास्तासा पीठात् । कण्ठादिति यावत् ।
निर्यतो निर्गच्छतो विषज्योतिष उज्जम्भणोड्डामराणा भयंकराणा व्यस्ताना विक्षि-
प्ताना विस्तारिणा प्रसारिताना दोष्णा खण्डेन सहेन पर्यासिता परितो विक्षिप्ता-
क्ष्माधरा यस्मिंस्तत् । तथा ज्वलतानटेन पिशङ्गाना नेत्रच्छटाना नयनरदिम-
प्रवाहाणा भारेण भीम भीषणं यदुत्तमाङ्ग शिरस्तस्य अमिर्त्रमणं तेन प्रस्तुता
प्रवृत्ता यालातचक्रस्य क्रिया । प्रदीप्त काष्ठं वेगेन ग्राम्यमाणं चक्रवदाभाति
तदलातचक्रमित्युच्यते । तस्या स्यूत इव स्यूतो दिग्भागो दिक्चक्रं यत्र तत् ।

माधवः—(विद्योक्तम् ।) हा विद् ममादम् ।

न्यस्ताळकृत्कमास्मवसन्ना पापण्डपण्डाळमो

पापारम्भवतोर्मुगीव वृकन्योर्भीर्लासा गोबरम् ।

सेय गुरिबसोर्भसोरिब सुता घृत्योर्मुसे वर्तते

हा पिच्छमनिष्टमस्तकृत्कम' कोऽयं विधेः प्रथम' ॥ २४ ॥

कपालकुण्डला—

सं मध्ये सर वसितोऽत्र यस्तवाम्

दय स्त्री स्वरयति दारुण कृतान्तः ।

माळती—हा देव माधव, परलोचगत्तो वि तुष्टेहि सुमरि-
वधो अर्थ अपो । य हु सो उवरवो अस्य वल्लहो सुमरेदि ।

१ हा देव माधव, परलोचगत्तोऽपि सुष्मानिः अर्तम्बोऽयं अवा ।
म वल्ल स उवरतो मस्य वल्लहा करति ।

तत्रोत्तुहस्य अज्ञानस्य विचारमेव अज्ञानसोऽस्तिमिच्छुवैर्विच्छिता विधीर्वा
कारणमा यत्र तत् । तथा प्रसुचितानां कल्पुतव्यां पिशाचविद्येचानामुताअर्थ
प्रथम्यानां वेदाअर्थां वेदाअर्थां च तासैः करतल्लुवात्प्रथमैः स्फुटवर्ण
निदकप्रवृत्तवृत्ता अत एव संभ्रान्ता या बीपी तस्या यताकेवेव पाशाकिहनेव
हृष्यन्मनसकम्बकस्मिन्बोऽजासीति तत्तारवमिति वल्लका । नी रा' इति
वचभात् ॥ २३ ॥ माधवः । माळतीमेव वचार्थमासीतां वल्लु हा विधिति ।
प्रमार्थं पित्रोः कथमभ्यवनाशीनां आनववावर्ता विद् । वरिजमनेन तुष्टेव
कैरप्यनाकक्षिता वचार्थमासीता वच्यवेवमुपिता चेति माधः । तदैवाह—म्य
स्तेति । म्यस्तममुक्तिप्रमककर्म वस्याः हा वाणी एवमात्नवचना च पाशनां
पापकारिणायारम्भे मारणं कर्मावबोरत्सीति तद्वतोः । पाक्यो बीडासैव
वन्ताकर्मकारिणात्तत्तदकारिणात् । तत्रोः । पुमान्निश्चय' इत्येकशेषः ।
वृद्धयोर्मां प्रादिक्कुरत्तवोर्मुगी हरिनीव गोबरं विवर्षं यता । मीळ सम्यवेदेव ।
वधोरिवाष्टवसुष्मस्यतमवदत्तस्य । यद्वा वधोरमेरिव पराक्रमसंपन्नस्य वैरतुल्य
स्मापि मूरिबसोरमास्वस्य सुता घृत्योर्मुसे वर्तते । हा चेदे । विधिति । ममेता
परं बीमिताधामिति श्लोकः । कश्चमिदमनिष्टमावतिवत् । अस्तकव्यः कपालीयो
विधेः प्रथम आरम्भः कोऽयम् । कथमज्ञानानुचितमेवार्थं वैवदत्तकेमेवर्षः ।
हा पिच्छमनिष्टमिति पराभ्यामपीवावैश्यास्यैऽवतुक्म्यातिवच्योतवार्थंवाय
पोमदत्तवधयेति ध्येवम् । वधाह— अह्नुकम्पातिवधये वरि कथितिध्वते । न
दोषा तुवदत्तवारी प्रसुष्टेयमर्थकिवा ॥ इति ॥ २४ ॥ कपालकुण्डला—
सं मध्ये इति । अत्र मरणवचने वस्तव वसितोऽसीतो वैरोऽमूर्तं कर ।
मरणवस्थायादिद्वैवताकारणमनुत्राम्नुदवावेसापयः । अयेति । मृतुः संनि-
दित इत्यर्थः ॥ माळती । हा देव माधव परलोचगत्तोऽपि अर्तम्बोऽयं

कपालकुण्डला—हन्त, माधवानुरक्तेऽयं तपस्विनी ।

अघोरघण्टः—(शस्त्रमुद्यम्य)

चामुण्डे भगवति मन्त्रसाधनादा-

बुद्धिष्टामुपनिहितां भजस्व पूजाम् ॥ २५ ॥

माधवः—(सहसोपसृत्य खड्गं प्रकोष्ठेन निक्षिप्य ।) आः कापालि-

कापसद दुरात्मन्, अपेहि । प्रतिहतोऽसि ।

मालती—(सहस्रावलोक्य ।) परित्राअदु महाभाओ । (इति माधवमालिङ्गति ।)

माधवः—महाभागे, न मेतव्यम् ।

मरणसमये त्यक्ताशङ्कं प्रलापनिरर्गल-

प्रकटितनिजस्नेहः सोऽयं सखा पुर एव ते ।

सुतनु विसृजोत्कम्पं संप्रत्यसाविह पाप्मनः

फलमनुभवत्युग्र पापः प्रतीपविपाकिनः ॥ २६ ॥

१. परित्रायता महाभागः ।

जनो शुष्मामि देवेत्यनेन त्वमेव ममेष्टदेवतास्वरूप । तन्मरणदशायामपि त्वा-
मेव स्मरिष्यामि । जन्मान्तरे वा त्वत्समागमो मे भूयादिति भाव । न खलु स उप-
रतो यस्य बल्लभो जन स्मरति । यस्येतीय कर्मणि षष्ठी । प्रियतमस्मृतिगोचरस्य
जनस्य निरन्तर तन्मनसि स्थित्या नोपरतिरित्यर्थ ॥ हन्तेति विपादे । तपस्विन्य-
नुकम्पार्हा । इयं माधवेऽनुरक्ता सती । तदिदानीं सोऽत्रैव महामासस्य विक्रयार्थं
पर्यटति । दैवादागत्य मोचयेद्वा तदा कष्ट मन्त्रसाधनप्रत्यूह सभावित इति वि-
पादः ॥ 'तं भद्रे' इति श्लोकस्योत्तरार्थम्—चामुण्डे भगवतीति । मन्त्रसाधन-
स्यादावुपक्रमसमय उद्दिष्टां सकल्पितामिदानीं तत्पर्यवसान उपनिहितां समर्पिता
पूजां क्षीरलोपहार भजस्वेति ॥ २५ ॥ माधवः । खड्ग कापालिकस्योद्यतं प्रको-
ष्ठेन मणिवन्धेन निक्षिप्यापसार्य । अपेक्ष्यपसर । प्रतिहतोऽसि वैपरीत्येन त्वमेव
हतोसि । मालती । परित्रायतां महाभाग ॥ माधवः । मरणसमय
इति । त्यक्ताऽऽशङ्का यस्मिन्कर्मणि तत्तथा प्रलापेऽनर्थकवचोऽल्पने इदानीमेवैनं
संहरिष्यामीत्येवंरूपे निरर्गलो निष्प्रतिरोधः । महानुभावाः खलूपकारं कुर्वन्त्येव
न तु वचनपूर्वकं कुर्वन्तीति वचनस्यानर्थक्यम् । यद्यप्येवं करिष्यामीति न वक्तव्यं
केवल कर्तव्यमेव, तथापीदृश्यां दुर्दशायां प्रियाया प्राणत्राणेन मज्जन्मनोऽतीव
साफल्यमासादितमिति हर्षभरवशेन मनस्यवधारितत्वाद्वाधवशङ्कामपि विसृज्यान-
र्थकमेव किञ्चित्प्रलपितमिति भाव । तथा प्रकटितो निज सहज ज्ञेहो येन सोऽयं
ते सखा पुरत एव वर्तते । अतः सुतनु उत्कम्पं भयनिमित्त वैपथुं विसृज

अघोरघण्टः—आः, कः पुप पापोऽस्माकमन्तराय सुहृत्तः ।

कपालकुण्डला—भगवन्, स एवास्याः खेहभूमिः कामन्दकी-
सुहृत्सुत्रो महामांसस्य पणयिता माधवः ।

माधव—(वाङ्मन् ।) महामागे किमेतत् ।

मालती—(विरहव्यसने ।) महामाध, एवं विष्णुं ज्ञायामि
एषिर्न जानामि । उबरिभक्तिन्द एव पशुषा इह प्रतिबुद्धाभिः ।
तुमे उच्यते कर्हि ।

माधवः—(वचनम् ।)

स्वत्यापिपङ्कजपरिमहधन्यजन्मा

मूयासमित्यभिनिवेशकरुर्षमान ।

भ्राम्यन्तुमांसपणनाय परेतमूमा-

वाकर्ष्य भीरु रुदितानि तवागतोऽभि ॥ २७ ॥

१ महामाग, अहमपि न जानामि । एतावज्जानामि । उपर्येष्टिन्दमेव
प्रसुतेह प्रतिबुद्धाभिः । पूर्व पुनः क ।

संश्लेषैवाप्तौ पापः पापकपीहैव तत्रैव पुरतः प्रदीप विपरीतं यथा तथा विपाकः
कर्मन्मो नस्य तादृशस्य पाप्यमः फलमनुभवति । अहोयमेभ्यः कवमेव इत
इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अघोरघण्टः । अन्तरायः प्रसूहः । कपालकुण्डला ।
अस्माः खेहस्य भूमिरेकात्मनमिहनेनावर्षं रक्षणीवेवमिति सूचितम् ।
कामन्दकीसुहृत्सुत्र इत्यनेन महामोतिव्याख्यायाः प्रसादादसिवासाकं मयिमत्र
मातासिक्त प्रभवतीति सूचितम् । महामांसस्य पणयितेत्यनेनातिशयत्वात् पीडने
वाप्यसौ शाप्य इति दर्शयति । माधवः—साक्षरमिति । कामन्दकीपात्रान्ता
शासकम् । किमेतत् । तत्कथमहावतर्षोपविपात इत्यर्थः ॥ मालती । महामाध
अहमपि न जानामि एतावज्जानामि उपर्येष्टिन्दमेव प्रसुतेह प्रतिबुद्धाभिः । पूर्व
पुनः क । समापता इति शेषः ॥ माधवः—सख्यमिति । कस्मात्विपरीतं
श्लेषापरित कर्म नुमांससिक्तकरुणं विवेदनीयं जातयिति ख्यातेः । स्वत्यापिपङ्क-
जपरिमहधन्यजन्मा भूवाद्यमित्यनेनामितिविद्येनामित्यनेन कर्ष्यमात्रो वैश्वमपसाव
वाप्यपात्रेन विदधीकियमाधोर्द्धं नुमांसपणनाय सिक्त्याव परेतमूमी स्पष्टाये
श्रम्यन्, हे धीर तव इतिव्याख्याकर्ष्यं समापतोऽस्मीति । विमतेत्याच्छीत्ये
मितः कुञ्जुर्गौ इति कुह । 'सुहृत्तः' इत्युच्चारणान्ताम्यद्वयजातिवाचिष उह ।
तथा नन्वाभेनयोर्ह्यः इति इत्यः । भीरुव्यसने निवमेव जीवापिनाजुष्या

मालती—(अपवार्यं ।) कंहं मम कालगादो एव एद अप्पणि-
रपेक्खं परिब्भमन्दि ।

माधवः—अहो नु खल्ल भोः, तदेतत्काकतालीयं नाम ।
संप्रति हि

राहोश्चन्द्रकलामिवाननचरीं देवात्समासाद्य मे

दस्योरस्य कृपाणपातविषयादाच्छिन्दतः प्रेयसीम् ।

१. कथं मम कारणादेवैत आत्मनिरपेक्षं परिभ्रमन्ति ।

मनुष्यजातिवाचिन्मम् । संज्ञायामिति वा ऊङ्प्रत्यय ॥ २७ ॥ मालती—
अपवार्येति । 'अपवारितकं कार्यं त्रिपताकेन पाणिना' इत्युक्तीवाहर्षातिशय-
गोपनात्मकस्य व्यभिचारिणोऽनुभावोऽपवारणम् । कथं मम कारणादेवैत आत्मनि-
रपेक्षं परिक्रमन्ति । मम स्त्रीमात्रस्यैव कृते महत्कार्यमुद्दिश्य कर्तुमात्मनिरपेक्ष-
मेतत्कर्म कथमनेनारब्धम् । तदप्राहमेवांपराधिनी या साहसेनापि नैनं समागते-
त्यहो मे दारुणं चित्तमिति भावः ॥ माधवः । अहो नु खल्ल भो । एतद्वाख्यात
प्राक् । तदेतदिति । तदेतत्प्रियाया दर्शनं काकतालीयं नाम । देवात्काकागमन-
समये तालफलपतनसदृशमित्यर्थः । स्वरूपसिद्धिस्तु 'इवे प्रतिकृतौ' इतीवार्थप्रकरणे
'कुशाप्राच्छ' इत्यतश्च इत्यनुवर्तमाने 'समासाच्च तद्विषयात्' इति तच्छब्देने-
वार्थः परामृश्यते । इवार्थविषयात्समासादिवार्थं ह्यो भवतीति सूत्रार्थः । ननु स-
मासेनैव तद्विषयेणैवार्थाभिधानात्किं प्रत्ययेनेति चेन्मैवम् । समासविषयादिवार्था-
दन्यस्मिन्निवार्थं प्रत्ययोत्पत्तिः । तथा हि यादृच्छिकं काकागमनं तालपतनं च ।
तेन पतता तालेन काकवधं कृतं । माधवस्य यदृच्छया तत्रागमनम्, मालत्या
अपि तत्र तथैवागमनं च काकागमनतालपतनमिवेति विगृह्यास्मादेव वचना
ज्ज्ञापकात्समासः । वृत्तिविषये च काकतालशब्दावागमनपतनक्रियावाचिनौ
भवतः । ततः काकतालशब्दात्पतता तालफलेन काकवधसदृशं यदृच्छागतेन
माधवेन कापालिकं हत्वा प्रियारक्षणमस्मिन्निवार्थं च्छ । काकतालीयमिवातर्कि-
तोपनतं चित्रकरणमिति शब्दार्थः । सुप्सुपेति समासः । अन्यस्य विशेषवि-
धानस्य चाभावात्तस्य चैवविधा गतिरनेकविषयत्वादित्यलम् । सप्रतीत्युपस्कारः ।
'राहोरिति । राहोरानने चरतीत्याननचरी । ताम् । तन्मुखागतामित्यर्थः ।
'चरेष्ट' इत्यधिकरण उपपदे टप्रत्ययः । टित्वान्धीप् । ताहर्षो चन्द्रकलामिव
प्रेयसीम् । प्रियशब्दात् 'द्विवचनविभज्योपपदे तरवीयसुनौ' इतीयसुनू । तस्मि-
न्परत 'प्रियस्थिर-' इत्यादिना प्रियशब्दस्य प्रेयादेशः । 'उगितश्च' इति ङीप् ।
'देवाद्यदृच्छया समासाद्य प्राप्य दस्योश्चोरस्यास्य कापालिकापसदस्य कृपाणपात-
विषयात्तत्त्वज्ञपतनगोचरादाच्छिन्दतः प्रसह्यापहरतो मे मम चेत आतद्वात्कथ-
मित्यं राहोरिवातिकूरस्य दस्योः कृपाणपातविषयसिन्दुकलेव सौकुमार्यातिशय-

अधोरघण्टः—आ , कं षुप पापोऽसाकमन्तराय स्रष्टुः ।

कपालकुण्डला—मगवन्, स एषासा जेहमूमि । कामन्दकी-
स्रष्टुत्रो महामांसस्य पणयिता माघव ।

माघव—(सांख्यम् ।) महामागे किमेतत् ।

माळती—(विराहायस्य ।) महामाघ, अहं वि न आणामि
एतिमं नाणामि । उवरिअलिन्व एह 'पसुचा इह पठिबुद्धमि ।
सुधे उष कर्हि ।

माघवः—(संख्यम् ।)

त्वत्पाणिपङ्कजपरिमहपन्मज्जन्मा

मूयासमित्यमिनिवेशकत्वर्धमान ।

आम्यश्रुमांसपणनाम परेतमूमा-

वाकर्ण्य मीरु रुदितानि तवागतोऽभि ॥ २७ ॥

१ महामाग, महमपि न जानामि । एतावज्जानामि । उपरंछिन्धमेव
प्रसुठेह प्रतिबुद्धमि । पूर्व पुनः क ।

संस्कृतैवासी पापः पापघटीहैव तत्रैव पुरतः प्रतीप विपरीतं यथा तथा विपाकः
कमरम्मो यस्य तादृशस्य पाप्यस्य कश्चमगुमवति । अशुभोद्यमेनायं खगलेव इत
इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अधोरघण्टः । अन्तरायः प्रसूहाः । कपालकुण्डला ।
असाः जेहस्य मूमिरेकासम्बन्धमिस्सनेनावर्ण्य एतन्वीवेवमिति सूचितम् ।
कामन्दकीस्रष्टुत्र इत्यनेन महाबोधिभ्यास्तस्याः प्रसादादभिरासाकं मणिमज्ज
मावादि क प्रभवतीति सूचितम् । महामांसस्य पणयितेत्यनेन पणयिताम पीडने
वाप्यसौ साप्य इति दर्शयति । माघवः—सांख्यमिति । आम्यश्रुतिपात्रान्वा
यासक्तम् । किमेतत् । उत्कथमसावर्ण्योपसिपात् इत्यर्थः ॥ माळती । महामाग
महमपि न जानामि एतावज्जानामि उपरंछिन्धमेव प्रसुठेह प्रतिबुद्धमि । पूर्व
पुनः क । समाधवा इति शेषः ॥ माघवः—संख्यमिति । तस्मात्सुचितं
केनावर्ण्यं कर्म बुमांसमिच्छयक्य विवेकमीय जातयिस्ति क्वाहैतः । एतन्प्रतिप
आणवागुचितमपि कृतमिति पाठार्थपरकम्प्याह—एतदिति । अत्याधिकमवति
प्रहेन अन्वयग्या मूयासमित्यमेनामिति वैशेष्याभिरुपेय कर्ध्वयानो धर्ममपसाव
वाप्यपादवैव विपरीकिनमाशोऽहं बुमांसपणनाम विक्रवाव परेतमूम्ये इत्यर्थे
आम्यम्, हे श्रीक तव रुदितान्याकर्ण्य यनापतीऽसीति । विभेतेषांश्रुत्ये
मिया कुञ्जुनी' इति कृत् । 'अशुता' इत्युच्यतेताम्यपुन्यमितिवापिन क्त् ।
ततः अन्वयवटीर्हसा' इति कृतः । भीरुपक्षेण निवमेव प्रोवापिताहृष्या

अघोरघण्टः—अरे ब्राह्मणडिम्भ,

व्याघ्राघातमृगीकृपाकुलमृगन्यायेन हिंसारुचेः

पाप प्राण्युपहारकेतनजुषः प्राप्तोऽसि मे गोचरम् ।

सोऽहं प्राग्भवतैव भूतजननीमृधोमि खङ्गाहति-

व्यस्तस्कन्धकबन्धरन्ध्ररुधिरप्राग्भारनिष्यन्दिना ॥ २९ ॥

माधवः—आः दुरात्मन्याखण्डचण्डाल,

असारं संसारं परिमुषितरत्नं त्रिभुवनं

निरालोकं लोकं मरणशरणं बान्धवजनम् ।

निरस्तपरस्परविरोधा प्रधानरसापेक्षयाऽविरोधा । प्रधानरसपरिपोषापेक्षयान्यु-
नरसपरिपोषत्वेन श्लाघनीयौचित्यनिबन्धना व्यतिकराख्यया शोभनाख्यया च
मेलनगत्या शृङ्गारेण सह सकीर्त्यन्ते । यथाह—‘धमकालसमुत्पन्नैस्त्रिमिर्द्वाभ्या-
मथापि वा । रसश्चेद्यतिकीर्येत समव्यतिकरं स्मृत ॥ विरोधे मित्रशत्रूणां रसानां
संकरेऽपि च । महिम्ना शोभते खेन यः स शोभन ईरित ॥’ इत्यलमतिकथ-
नेन ॥ २८ ॥ अघोरघण्टः । ब्राह्मणडिम्भ । विप्रत्वाच्छिशुत्वाच्च भीरुख-
भावतया पौरुषशून्येत्यर्थः । व्याघ्राघातेत्यादि । व्याघ्रेणाघ्रातायां गृहीतायां
मृगया हरिण्या कृपाकुल कृपालुर्यो मृगो हरिणस्तृणयायेन हिंसारुचेरनवरतहिंसा-
परस्य प्राणिनामुपहारस्य साधकैः क्रियमाणस्य केतनमास्थानं करालास्थानं
तज्जुषः सेवमानस्य मे गोचरं विषयं प्राप्तोऽसि गतोऽसि । यथा मृगया दयालु-
मृगो व्याघ्रेण हन्यते तथा त्वमप्यस्या मयोपहारार्थमानीताया दयालुर्मया वध्यस
इति भावः । पापेति प्रारब्धकर्मप्रत्युहकारित्वान्माधवस्य संबोधनम् । सोऽहं
पूर्वं खङ्गाहत्या व्यस्तस्कन्धं विक्षिप्तस्कन्ध यत्कवन्धं विगतशिरस्कं तस्य रन्ध्रेभ्यो
रुधिरप्राग्भारं रक्तप्रवाहं निष्यन्दते वर्षतीति तथोक्तेन भवतैव भूतानां जननीं
मातरं भद्रकालीमृधोमि प्रीणयामि । पश्चादनयेति शेषः ॥ २९ ॥ माधव ।
असारमिति । अये दुरात्मन्याखण्डचण्डाल, कथमेवं विधातुं व्यवसितोऽस्युद्यु-
क्तोऽसि । किं विधातुमित्यपेक्षायामाह—ससारमाकीटमाविरुद्धं देवतिर्यङ्मनुष्या-
दिविविधविचित्रप्राणिवर्गस्य जननजीवनमरणतत्तद्देशकालोचितशरीरपरिग्रहतत्त-
च्छरीरानुरूपसुखदुःखाद्यनुभवादिव्यापारप्रवाहाद्यविच्छेदेन सतन्यमानं प्रपन्न-
मसारं परार्थ्यवस्तुशून्यं कर्तुं कथं व्यवसितवानसीति सर्वत्र संबध्यते । अयं हि
ससारं सत्त्वपि चन्दनचामीकरादिषु पदार्थेषु तैर्न सारवान्, किंत्वनयैव सारभू-
तया, अस्या च त्वया निहतायां केवलमृगीषकल्पोऽयं नि सार एव स्यात् ।
तदिमां हन्तुमुद्यतस्त्वं ससारमेवासारं कर्तुमुद्यतोऽसीत्यर्थः । ‘अत्र विषयनिर्ग-
णेन मालत्यां सकलससारैकसारवस्तुत्वसाध्यवसितत्वात् ‘निर्गीर्याध्यवसानं तत्प्र-
कृतस्य परेण यत्’ इत्युक्तलक्षणाध्यवसितप्रयत्नातिशयोक्तिः, सिद्धवन्निर्दिष्टाया

आतङ्गाद्विकृतं हृतं करुणया विद्योभितं विसया-

श्लोकेन ज्वलिष्ठ मुदा विकसित चेत् क्व वर्तते ॥ २८ ॥

शास्त्रिणी प्रियतमा प्रसन्न । यत्किं यम क्वचमात्रमिता परे विकम्बोऽभिमिषत्,
महानवयं आपत्सत इत्येवंक्यादुवाचकरसत्वासीमात्वात् । यत्किं वित्तस्य वैकुण्ठं
रैत्रसेवनिर्तं विदुः' इत्युक्तञ्चमन्त्रवादिक्कमिति कर्तव्यतामूढम् । तथा क-
नवा क्वचमात्रवानेऽपि पचासुरेदेवं तन्मूढेन पुनस्तपनेमेवं प्रिनायाद्यादपत्त्वा
विभाजन्यवदितया क्वचनया घोकरसत्वासीमूढता हृतं विकीर्यम् । तथा मिस्र
यादहो वैचनिकसितस्मान्निष्कमद्विमलं बहूपिब महामांशनिष्कवार्धमायममं तत्रैव
क्वकताधीनव्यापेनेहाप्यमं प्रिनासंश्रितिरिति महद्विदं विप्रमिमेवंक्यादुदुत
रसत्वायिवाः 'विक्रयवित्तमिच्छारः पचासीसिचवादिमिः' इत्युक्तञ्चमन्त्रवादिभोभितं
वमिताङ्गतरसम् । तथा श्लोकेन क्वचमत्र पापघ्नी मिरपठिनीं त्रिमुषवरत्न-
मृष्टामिमामपीशानी इत्यु उमुपता तस्मात्कश्चमेव इत्युक्तञ्च इत्येवंक्यादौ
इरसत्वायिवा प्रतिश्लेषेणैवैवमस्य प्रकरीः श्लेष इत्युते' इत्येवंक्यादौ ज्वलिष्ठं
पीडरसेनोहीपितम् । तथा मुदा मत्प्रायेन्वोऽपि यदीनशीं प्रिवां परिरक्तं कृताशौ
मवाभीक्षादिषुप्रकारया रसा मत्रअसादकपना प्रवायन्प्रकाररसत्वायिवा
विकसितं रसासादेन विकारमुपगतम् । क्व केव प्रकारेण वर्तते । क्वचिदे
तत्करी दद्यात्सेति विक्रयवित्तं च क्वचन इति भाषा । अत्र च प्रकल्पनवृत्त
मात्रवत्स माकरीयोचत रतिः प्रेयसीमिति निर्दिष्टवाक्यमत्रमिमापैव विभाजन्यया
तद्वचनेक्यायिमिदहीपिता मन्त्रोविक्रयप्रियवचनत्वरसत्वापाठमिरत्तुमात्रैर्वा-
क्यवन्तरीररम्मकनैरुभाष्यमाणा तद्वचनमन्त्रैर्मेवमहवैचिन्तास्पृष्टादिभिर्वा
मिच्छारिमिक्वचित्वा रसतामपचा प्रचाम्नेव व्यन्यते । तद्वद्वता तु पाहोतकचरी
चन्द्रकम्यमिक्वैत्रुपमासुचितमीवच्यकरकापाठिककम्बवत्तरकपुमिभाजवोहीपित
आतङ्गपदनिर्दिष्टमवस्वासी विक्रयवत्सुचितमवोऽप्युक्तञ्चमुपचरीरवापरम्भा-
तुमावकात्रिवत्कम्बकृत्तमिर्वैवम्यमिन्नाक्यरीवतावैयमिवाहोन्मासुचित्वायोहादि-
भिर्वामिच्छारिमिः प्रतीयमानैरपचित्ये मवानकरसः । तथा क्वचोः क्वचपा-
तमिपयायिदि सुचितसुतप्रवप्रियतमाकम्बवत्तदुर्वैवापरियाववोहीपितः क्वचनेति
निर्दिष्टः शोकस्वासीभाषो हृतमिति निर्दिष्टचित्तरथीमावतदुचितसरीरवापरम्भ
शुभवत्तमिवाशुवैवम्यैवेकवैवाक्यावैयमोहोम्याद्विवावादिभिर्वामिच्छारिमिः प्र-
तीययायैः परिपोषं गतः करुणरसः । तथा वैवादासायेति सुचितवाक्यमिच्छासमा-
यमाकम्बवत्तरेतुमिदिवैचिन्त्यपरिच्छीकवोहीपितो विक्रयविति निर्दिष्टमुत्तवादी-
भाषो विक्रोभितयिदि मनोविक्रोमतदुचितसरीरवापरम्भाशुमावकात्रिवत्कम्ब-
प्रकम्बवेवहूपिपवैरुयतिवित्तं विक्रोचिन्त्यादिभिर्वामिच्छारिमिः सुचितवत्तम् ।
तथाविक्रय इति सुचिताः प्रिवावचोपतो इत्युक्तञ्च इत्याकम्बवत्तरीरवमिप-
संनोहीपितो ज्वलिष्ठमिति मनोज्वकवत्तदुचितवापरम्भाशुमावत्तमिवाकम्बरो
मात्रवेवहूपिपवैवम्यैवमोम्यावमवहवैवापच्यसुकाजमानार्थैरिमिच्छारिमिः क्वचं
क्व वर्तते इत्येव सुचितैरपचितो रैत्रसेनेते रसा अत्रमावापरवैव इत्ये

अघोरघण्टः—अरे ब्राह्मणडिम्भ,

व्याघ्राघातमृगीकृपाकुलमृगन्यायेन हिंसारुचेः

पाप प्राण्युपहारकेतनजुषः प्राप्तोऽसि मे गोचरम् ।

सोऽहं प्राग्भवतैव भूतजननीमृध्नोमि खङ्गाहति-

व्यस्तस्कन्धकबन्धरन्ध्ररुधिरप्राग्मारनिष्यन्दिना ॥ २९ ॥

माधवः—आः दुरात्मन्पाखण्डचण्डाल,

असारं संसारं परिमुषितरत्नं त्रिभुवनं

निरालोकं लोकं मरणशरणं बान्धवजनम् ।

निरस्तपरस्परविरोधा. प्रधानरसापेक्षयाऽविरोधाः । प्रधानरसपरिपोषापेक्षयान्यु-
 नरसपरिपोषत्वेन श्लाघनीयौचित्यनिबन्धना व्यतिकराख्यया शोभनाख्यया च
 मेलनगत्या शृङ्गारेण सह सकीर्यन्ते । यथाह—‘समकालसमुत्पन्नैस्त्रिमिर्द्वाभ्या-
 मथापि वा । रसश्लेषतिकीर्येत समव्यतिकरः स्मृत ॥ विरोधे मित्रशत्रूणां रसानां
 संकरेऽपि च । महिम्ना शोभते स्वेन य. स शोभन ईरित ॥’ इत्यलमतिकथ-
 नेन ॥ २८ ॥ अघोरघण्टः । ब्राह्मणडिम्भ । विप्रलाञ्छिशुलाच्च भीरुख-
 भावतया पौरुषशून्येत्यर्थ । व्याघ्राघातेत्यादि । व्याघ्रेणाघ्रातायां गृहीतायां
 मृग्यां हरिण्या कृपाकुल. कृपालुर्यो मृगो हरिणस्तत्रायायेन हिंसारुचेरनवरतहिंसा-
 परस्य प्राणिनामुपहारस्य साधकै क्रियमाणस्य केतनमास्थानं करालास्थानं
 तज्जुष सेवमानस्य मे गोचरं विषयं प्राप्तोऽसि गतोऽसि । यथा मृग्यां दयालु-
 र्मृगो व्याघ्रेण हन्यते तथा लमप्यस्या मयोपहारार्थमानीतायां दयालुर्मेया वध्यस
 इति भाव । पापेति प्रारब्धकर्मप्रत्यूहकारित्वान्माधवस्य सबोधनम् । सोऽहं
 पूर्वं खङ्गाहत्या व्यस्तस्कन्धं विक्षिप्तस्कन्ध यत्कवन्धं विगतधिरस्कं तस्य रन्ध्रेभ्यो
 रुधिरप्राग्मारं रक्तप्रवाहं निष्यन्दते वर्षतीति तथोक्तेन भवतैव भूताना जननीं
 मातरं मदकालीमृध्नोमि प्रीणयामि । पश्चादनयेति शेष. ॥ २९ ॥ माधव. ।
 असारमिति । अथे दुरात्मन्पाखण्डचण्डाल, कथमेवं विधातुं व्यवसितोऽस्युद्यु-
 च्कोऽसि । किं विधातुमित्यपेक्षायामाह—ससारमाकीटमाविरुद्धं देवतिर्यङ्मनुष्या-
 दिविविधविचित्रप्राणिवर्गस्य जननजीवनमरणतत्तद्देशकालोचितशरीरपरिग्रहतत्त-
 च्छरीरानुरूपसुखदुःखाद्यनुभवादिव्यापारप्रवाहाद्यविच्छेदेन संतन्यमान प्रपञ्च-
 मसारं परार्थवस्तुशून्यं कर्तुं कथं व्यवसितवानसीति सर्वत्र सबध्यते । अयं हि
 संसार सत्त्वपि चन्दनचामीकरादिषु पदार्थेषु तैर्न सारवान्, किंत्वनयैव सारभू-
 तया, अस्यां च त्वया निहताया केवलमृजीषकल्पोऽयं नि सार एव स्यात् ।
 तदिमा हन्तुमुद्यतस्त्वं संसारमेवासार कर्तुमुद्यतोऽसीत्यर्थ । ‘अत्र विषयनिगर-
 णेन मालत्यां सकलससारं कसारवस्तुत्वसाध्यवसितत्वात् ‘निनीर्याध्यवसानं तत्प्र-
 कृतस्य परेण यत्’ इत्युक्तलक्षणाध्यवसितप्रयत्नातिशयोक्ति, सिद्धवशिदिष्टया

अदर्पं कंदर्पं अननयननिर्माणमफळ

अगज्जीर्णरूपं कथमसि, विधातुं व्यवसितं ॥ ३० ॥

अवसायविद्यायाः सर्वज्ञानवशात्किञ्चापीदं च बोध्यामकार । अम्बवचामी
 राधीनां च बहुतः सारत्वम्, किंतु पामरत्वप्रसिद्धम् । इवमेव सारमूर्तेरप्यत्र
 सर्वसारवस्तुपमानानि सन्ति तेभ्योऽपि सारमूर्तेरनेवेति व्यतिरेक्य अज्ञानि
 सर्वत्र इष्टमम् । तथा त्रिमुवर्षं जनापो मुवर्षानां समाहारत्रिमुवर्षम् । 'पात्र
 दिव्यः प्रतिवेशो वक्षस्यः' इति वचनात् 'द्विपो' इति हीन मवति । परिसुनि
 कृच्छित्त एतं वक्ष्यं तत्कर्मम् । सत्यपि कास्तुमकमद्यत्सि न ते राजवत्रिमुवर्षम्
 न च तामि वस्तुपो रजानि । अविशेषितां तु तत्र राजस्यपदेशः समीचीनव
 स्तुपमात्मप्रसिद्धिश्च । इवमेव त्रिमुवर्षस्य सकलवशात्त्रिमुवर्षाद्विमुवर्षाद्विमुव
 र्णमिति निर्गोचान्भवसात्वम् । तां ह्यर्णुं प्रवृत्तः राजस्यमेव अव्यक्तं प्रवृत्तोऽती
 क्षयः । अर्ककारपोः पूर्ववत् । तथा श्लोकप्रमाणपरकवचपदिकं प्रबंधं विराज्ये
 प्रकृत्याद्यत्र केवलमम्बवस्तुप्रवृत्तं कर्तुम् । यं कञ्च सौरादिमिदंश्लोके साम्ये
 श्लोके । तेषां बहवसापो प्रकाशान्तरप्रकाशत्वैवामासत्वात् । अननयं पुनरनन्यै
 करसंश्लिश्यप्रकाशादिभक्त्या त्रिमुवर्षमवकश्लोकोत्तररज्ज्वरीपकश्लिक्त्या समुद्रा
 शितोऽयं ससर्वत्रादितेजस्वले श्लोके । तस्मिन्निर्वापकित्तुचामः अमरन्व कर्तुं
 कातोऽशीक्षयः । तथा अम्बवचने सकलमपि अन्तुवर्षमेतदेकजीवित मरचमेव
 सारमेतद्विपतिवनिठशोकनिराकरचमर्षं वक्ष्यं तत्तादृशं कर्तुम् । इत्थं आवाप्तार
 वाच्यं सहचरमितम् । इह हि महावाक्यरूपे श्लोकोऽप्यारं संसारमिच्छामिर
 वान्तरवाक्यैर्माकस्याः सकलश्लोकादिवाक्याव्याप्तिगुणव्याप्तिरेव सर्वपरार्थो
 त्कथं च तदन्वयव्यतिरेक्यन्वामेव श्लोकस्योपादेवज्ञानव्यतिरेको वेसेतावद्भक्ति
 वैविध्येण प्रीतोक्तिपुण्या न विकल्पते । तत्र चादेव वाक्येन माकस्या उत्कर्षो
 म प्रतिपाद्यते । अन्वया हि काचकृत्वः श्लोकप्रवृत्तवाद्येऽपि परमपरमा भवति
 यं च तदन्वयाश्लोकस्योपादेवता कदाचित् । यपि तद्व्यतिरेक्यवस्तुपादेवताम् ।
 बहुतरभेदप्रसुरसाधेयं तदुपादानसिद्धेः । ततश्चास्तुत्कथं प्रतिपादकवाक्य-
 मृष्ये तद्विवाचीवचना सहचरैर्मर्षं तद्विद्वज्जातिस्वमिर्षं वाच्यं वाप्यादि-
 कमुक्त्याकथयित्वाहाक्यामप्ये वरादित्येव वाक्यत्वेन निवेद्यं वार्त्ति प्रक-
 ममहश्च ज्ञात् । प्रकान्तादित्तवोक्त्यासंकारावापुपुं परि निवृत्तावामक्ये
 निवृत्तेरात् । केचित्तु अनमित्युवाचीवचानिना अनकल्पेन व्याख्या प्रवृत्तीनि
 नाकञ्चोत्तरवोपामान्तरमपदवन्तं मरचमेव तदुपादेववाक्याव्याप्त्यन्वयमात्रानं
 निर्दिशति । तेव तत्राद्ये काल मरचमेवेति तद्व्यव्याप्तिवचप्रकथनावोत्तरव
 इति व्याचक्षते । तदसत् । अम्बवचनमित्युक्ते अविर्षक्य कर्षविरच्यप्रतीतेः
 प्रतीतेः शब्देतावता तस्या कल्पने । सर्वो उपायवाः सहचरामियतमेव वस्तु-
 चयमूढमपि सर्वश्लोकोत्तरमिच्छामियन्ते । तथा हि—'यं वक्षामिमता श्लोके
 या तस्मादिकल्पिणी' इति । नत एव अकवाकोऽपि अत्रिवाभिरहे अपरेव ह्य

अपि च रे रे पाप,

प्रणयसखीसलीलपरिहासरसाधिगतै-

ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत् ।

वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्रमुपक्षिपतः

पततु शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः ॥ ३१ ॥

न्यमाकलयंस्तानेव लोकोत्तरसौन्दर्यशालिनीं मन्यत इति तिर्यक्ष्वपि प्रसिद्धम् । न चात्रापि माधवाभिमानमात्रसिद्धमेव तस्या लोकोत्तरत्वमिति वाच्यम् । मा भूत् प्रबन्धरसास्वादयित्पूर्णा सहृदयानामन्यथाभावप्रतीत्यानीचित्यस्फुरणाद्रसास्वाद-भङ्ग । न च स्वाभिमानेन तस्या श्लाघ्यत्वेऽपि न तावता तत्सत्त्वासत्त्वाभ्या जगतोऽस्ति कश्चिद्विशेष इत्युपेक्षणीयमेवैतत् । अतो 'विधिविलसितं सर्वम्-फलम्' इति पठनीयमिति कुन्तकप्रभृतयः काव्यतत्त्वज्ञा सहृदयाः । एवं हि नावयलेशोऽपि । अनादौ व्यसारे मनोहरतरवस्तुसृष्टौ प्रवृत्तस्य विधेर्यो विलासो व्यापारो न तस्य चन्द्रादिनिर्माणं फलम् । तेषां तुच्छतया तादृशविधिप्रयासफल-त्वायोगात् । अपि त्वियमेव तस्य हि फलमिति निगीर्याध्यवसानम् । तदेतत्फलमकाण्डे हन्तुमुद्युक्तस्त्वम् । विधातृव्यापारमेव निष्फल कर्तुमुद्यत इत्यर्थः । तथा कन्दर्पमदर्प दर्पशून्यं कर्तुम् । तस्य हि सत्त्वपि मन्दानिलचन्दनचन्द्रिकादि-भावेषु न तानवलम्ब्य त्रिलोचनावधिकां त्रिलोकीमहं जेष्यामीति दर्पस्तेषां तत्सहकारशक्त्यभावात्, किंत्विमामेवाप्रतिहितां निजां शक्तिमवलम्ब्य न मे कश्चित्रिलोक्या प्रतिभटोऽस्ति, अहमेक एव वीर इति तस्य दर्प । तामिमा हन्तुकाम कन्दर्पमेव दर्पशून्यं निरुत्साहं कर्तुकामोऽसीत्यर्थः । तथा जनानां नयननिर्माणफलं फलहीन-कर्तुम् । निरतिशयसौन्दर्यशालिवस्तुदर्शनमेव हि नयननिर्माणस्य फलम् । न च वस्त्वन्तरदर्शनं फलं तस्य । एतादृशसौन्दर्यशालि-नोऽन्यस्याभावात् । इयमेव लावण्यासारसीमा तस्य फलमिति तद्विनाशे नेत्र-निर्माणमेव वन्ध्यं स्यादित्यर्थः । तथा जगत्कीर्णं जरच्छुष्ककण्टकोटरादिदुष्प्रेक्ष-वृक्षमरण्यं क्रूरसत्त्वराक्षसपुलिन्दादिमीपणं कान्तारं कर्तुम् । इदं हि जगद्वनमन-यैष हि प्रमदवनवसन्तधियातिष्ठकुमारविविधतरुलताकुसुमवासनासुरसीकृतं सकलसंतापनिवारकमानन्दानुभवैकभूमि प्रमदोद्यानमभूत् । न तु भावैरचैरनी-दृशगुणगणोच्चैः । तदिमा कथावशेषितां कर्तुमिच्छता जगदिद्रसत्युद्वेगदाग्नि भयकरमरण्यमेव केवलं विकीर्षितमित्यर्थः । अत्र चैकेन वाक्येनोत्कर्षप्रतिपाद-नात्तस्यैव वाक्यान्तरैरपि प्रतिपादनार्थं पौनरुक्त्यमाशङ्क्य रसाक्षिप्तवक्त्रा तस्यै-वार्थस्य प्रौढोक्तिवैचित्र्येण गम्भीरविशेषणोपादानात् पौनरुक्त्यमिति भोजराजः परिजहार । यथाह—'विशेषणं तु पूर्वोक्तं यदि भूयोऽपि कीर्त्यते । तदेकार्थं रसाक्षिप्तं तत्तस्मात्तु न दृश्यते ॥' इति । छेकातुप्राप्तोऽत्र शब्दालंकारः । इत्य-लमलंकारग्रन्थगौरवेषु ॥ ३० ॥ प्रणयेति । प्रणयसखीना प्रेमास्पदानामा-लीनां सलीलो यः परिहासं क्रीडाविशेषः कुसुमस्तवकप्रहारादिस्त्ररसेन रागे-

अदपं कदपं अननयननिर्माणमफलं

सगञ्जीर्णारण्यं कथमसि विधातुं भवसितः ॥ ३० ॥

व्यवसायविनाशः सर्वत्रान्तर्यामिकवापीपर्वं च वाच्यालकार्ये । चन्द्रवचामीक
 रापीनां न बल्लुतः सारत्वम्, किं तु पामरत्वमप्रतिश्रुतम् । इवमेव सारभूतेष्वप्यत्र
 सर्वसारवस्तुपमानानि वानि तेभ्योऽपि सारभूतेष्वेवैति व्यतिरेकश्च व्यङ्ग्यामिती
 सर्वत्र इदम्यम् । तथा त्रिभुवनं त्रयाणां भुवनानां समाहारत्रिभुवनम् । 'पात्र-
 सिन्धुः' प्रतिशेषो वाच्यः इति वचनान् 'द्विगोः' इति ङीष् मवति । परिमुक्तिं
 कुञ्चित् रत्नं वक्ष्ये तत्कर्तुम् । अस्तपि कौस्तुभकणकादिषु न तं रत्नमत्रिभुवनम् ।
 न च तानि बल्लुतो रत्नानि । अविशेषितां तु तत्र रत्नसम्बन्धेः समीचीन-
 स्तूपमानत्वमप्रतिश्रुतम् । इवमेव त्रिभुवनस्य सकलरक्षात्रिसावित्रुपशास्त्रिभ्योः
 रत्नमिति निर्गीर्वाणवसानम् । तां हर्तुं प्रवृत्तः रत्नसम्बन्धेन वयत्कर्तुं प्रवृत्तोऽपी
 श्वरः । अकस्मात्प्रयोगः पूर्ववत् । तथा श्लोकं प्रमाणवदकपवधिकं प्रपञ्चं निरुद्धोः
 प्रकाशशून्यं केवलमन्वयकाराकर्तुं कर्तुम् । न च तत्र सौरासिमिद्यभेदेः साम्येभ्योः
 श्लोकः । तेषां अकस्मात्प्रकाशान्तरप्रकाशस्त्वेनामासत्वात् । अथैव पुनरकस्मै
 करसर्वस्वमवप्रकाशासिमिकवा त्रिभुवनमवन्त्येकोत्तररत्नश्रीपकम्बिका सप्तश्री
 श्रियोऽनं सप्तश्रीश्रितैवस्तुको श्लोकः । तस्मिन् निर्वापवितुश्चमः अथैव कर्तु-
 कातोऽपीश्वरः । तथा बान्धववचनं सकलमपि बन्धुवर्गमेतदेकवर्णितं मरचमेव
 मरचमेतद्विपत्तिजनितशोकनिराकरणसमर्थं वक्ष्ये तत्तादृशं कर्तुम् । इदं वाच्यन्तर
 वाच्यं सहाचरमित्यम् । इह हि महावाक्यरूपे श्लोकोऽप्यत्र संसारमिच्छासिद्धि-
 बान्तरवाच्यैमात्मक्याः सकलभेदात्रिसावित्रुपशास्त्रिभ्योः सर्वपदार्थो-
 त्कृत्यैव तत्त्वव्यतिरेकान्त्वामेव श्लोकसोपादेवज्ञानव्यतिरेको वेद्योऽवबुद्धि-
 वैविध्यमेव प्रीतिश्रुत्युत्था च निरुत्थते । तत्र चानेन वाच्येन मात्म्या अकस्मै
 न प्रतिपाद्यते । वाच्यता हि अपकृत्युत्पत्त्याः श्रवणसंग्रहेऽपि मरचवचना मवन्ति
 न च तद्व्ययान्श्लोकसोपादेयता करान्ति । अपि तद्व्यतिरेकवदुपादेयत्वम् ।
 बहुतरभेदप्रसुप्रसुरजादेव उदुपादावधिः । ततश्चासुरकर्मप्रतिपादकवाक्य-
 म्बुधे तद्विनाशवदवा सहाचरैर्मित्रं तसिद्धयत्तद्विद्वन्निर्दं वाच्यं पाप्मसि-
 कमुत्पादकमपि तद्व्यतिरेकवदवा वराटिकेन वाच्यत्वेन निवेदनं वाह्येति प्रक-
 मगद्वयं ज्ञात् । प्रकान्तात्रिसावित्रुपशास्त्रात्तद्व्यतिरेकवदवा मुपपत्तिं निवृत्त्यायकात्
 विच्छेदात् । केचित्तु अन्वित्तुवाचीरवाचिभ्यं अन्वयमेव माधवा प्रेवशीमि
 नाशुश्लोत्तरशोपादान्तरमप्यन्तं मरचमेव उदुपावत्तैवाधिपत्यन्तवारमात्रं
 विरिञ्चति । तेन तत्राद्ये अन्वय मरचमेवैति तद्व्यतिरेकवदवा वराटिकेन
 इति व्याचष्टे । तदुत्तरं । वाच्यवचनमित्युक्ते अन्वित्तुवाच्यं अन्वित्तुवाच्यं
 प्रतीत्यं वाच्यतावता तस्या वदक्यैः । एषो वाच्यताः सहाचरमित्यन्तमेव वरत्न
 चममृतमपि सर्वभेदेत्तरमिच्छामिमम्यते । तथा हि—'वा वक्ष्यामिपता श्लोकै
 या तस्मादिकरूपिणी' इति । अत एव अकस्मात्तद्व्यतिरेकवदवा वरत्नमेव इति ।

अपि च रे रे पाप,

प्रणयसखीसलीलपरिहासरसाधिगतै-

र्ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत् ।

वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्रमुपक्षिपतः

पततु शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः ॥ ३१ ॥

न्यमाकलयंस्तानेव लोकोत्तरसौन्दर्यशालिनीं मन्यत इति तिर्यक्ष्वपि प्रसिद्धम् । न चात्रापि माधवाभिमानमात्रसिद्धमेव तस्या लोकोत्तरत्वमिति वाच्यम् । मा भूत् प्रवन्धरसाखादयितृणां सहृदयानामन्यथाभावप्रतीत्यानीचित्यस्फुरणाद्रसाखाद-
भङ्ग । न च स्वाभिमानेन तस्या श्लाघ्यत्वेऽपि न तावता तत्सत्त्वासत्त्वाभ्यां जगतोऽस्ति कश्चिद्विशेष इत्युपेक्षणीयमेवैतत् । अतो 'विधिविलसितं सर्वम-
फलम्' इति पठनीयमिति कुन्तकप्रमृतयः काव्यतत्त्वज्ञा सहृदयाः । एवं हि नावयलेशोऽपि । अनादौ ह्यसारे मनोहरतरवस्तुसृष्टौ प्रवृत्तस्य विधेर्यो विलासो व्यापारो न तस्य चन्द्रादिनिर्माणं फलम् । तेषां तुच्छतया तादृशविधिप्रयासफल-
त्वायोगात् । अपि त्वियमेव तस्य हि फलमिति निगीर्याध्यवसानम् । तदेतत्फ-
लमकाण्डे हन्तुमुद्युक्तस्त्वम् । विधातृव्यापारमेव निष्फलं कर्तुमुद्यत इत्यर्थः । तथा कन्दर्पमदर्पं दर्पशून्यं कर्तुम् । तस्य हि सत्त्वपि मन्दानिलचन्दनचन्द्रिकादि-
भावेषु न तानवलम्ब्य त्रिलोचनावधिका त्रिलोकीमह जेष्यामीति दर्पस्तेषां तत्सहकारशक्त्यभावात्, किंत्वाममेवाप्रतिहितां निजां शक्तिमवलम्ब्य न मे कश्चित्रिलोक्षयां प्रतिभटोऽस्ति, अहमेक एव वीर इति तस्य दर्पः । तामिमा-
हन्तुकाम कन्दर्पमेव दर्पशून्यं निस्तसाह कर्तुकामोऽसीत्यर्थः । तथा जनाना-
नयननिर्माणफलं फलहीनं कर्तुम् । निरतिशयसौन्दर्यशालिवस्तुदर्शनमेव हि नय-
ननिर्माणस्य फलम् । न च वस्त्वन्तरदर्शनं फलं तस्य । एतादृशसौन्दर्यशालि-
नोऽन्यस्याभावात् । इयमेव लावण्यासारसीमा तस्य फलमिति तद्विनाशे नेत्र-
निर्माणमेव वन्ध्यं स्यादित्यर्थः । तथा जगज्जीर्णं जरच्छुष्ककण्टकोटरादिदुष्प्रेक्ष-
वृक्षमरण्यं क्रूरसत्त्वराक्षसपुलिन्दादिभीषणं कान्तारं कर्तुम् । इदं हि जगद्वनमन-
यैव हि प्रमदवनवसन्तत्रियातिसुकुमारविधिघतलताकुसुमवासनासुरमीकृतं-
सकलसतापनिवारकमानन्दानुभवैकभूमिः प्रमदोद्यानमभूत् । न तु भावैरन्धैरनी-
दृशगुणगणोऽञ्जलैः । तदिमां कथावशेषितां कर्तुमिच्छता जगदिदृसत्युद्वेगदाग्नि-
भयकरमरण्यमेव केवलं चिकीर्षितमित्यर्थः । अत्र चैकेन वाक्येनोत्कर्षप्रतिपाद-
नात्तस्यैव वाक्यान्तरैरपि प्रतिपादनार्थं पौनरुक्त्यमाशङ्क्य रसाक्षिप्तवक्त्रा तस्यै-
वार्थस्य प्रौढोक्तिवैचित्र्येण शम्भूरीरविशेषणोपादानान्न पौनरुक्त्यमिति भोजराजः-
परिजहार । यथाह—'विशेषणं तु पूर्वोक्तं यदि भूयोऽपि कीर्त्यते । तदेकार्थं-
रसाक्षिप्तं तत्तस्मान्तु न वृष्यते ॥' इति । छेकानुप्रासोऽत्र शब्दालंकारः । इत्य-
लमलंकारप्रन्थगौरवेण ॥ ३० ॥ प्रणयेति । प्रणयसखीना प्रेमास्पदानामा-
लीना सलीलो अ, परिहासः क्रीडाविशेषः कुसुमस्तव्रकंप्रहारादिस्तत्र रसेन रागे-
१३ मालतीमा०

अधोरघण्ट—आ दुरात्मन्, प्रहर प्रहर । मन्वर्यं न भवति ।
 मालती—येसीद जाह साहसिम, वारुणो वस्तु भव इदासो
 सा परिचाभस्तु मं । निवत्तमदु इमादो अजरबसंकटादो ।

कपालकुण्डला—भगवन्, अममत्तो मूत्वा दुरात्मान व्यापादय
 माधवाधोरघण्टौ—(माळतीकपालकुण्डले प्रति ।) अयि मीरु,

धैर्यं निषेहि हृदये इत एव पाप

किं वा कदापिदपि केनचिदन्वभावि ।

सारङ्गसंहतिविधाविमकुम्भकूट-

कुट्टाकपाणिकुलिशस्य हरेः प्रमादाः ॥ ३२ ॥

१ प्रसीद नाम साहसिक, वारुणः सस्वर्यं हतात्ता । उत्परिभवत्
 माम् । निवर्ततामस्माद्वर्षसंकटात् ।

आपियतैः स्नेह्यैश्च हृदयेऽस्मिन्निवेदितैस्तुङ्गमारैः शिरीषकुमुदैर्हृदयेरपि किं पुनर-
 न्येव कठिनशब्देन । बद्धपुष्पाम्बुति सद्य एव म्भावते तत्र ह्यपि वचनं क-
 मुपक्षिपतः पाठवत्तत्राद्य शिरस्यकम्पारिष निपाटी नमस्कृतः काकरण्ड इवैव मुञ्चो
 वामबाहुः पततिपि सगुरीपितश्लेषस्य माधवस्य रौद्रेसोभितो वापारम्भा
 ॥ ११ ॥ अधोरघण्टः । प्रहर प्रहुरेति । परवामि तत्र पीरुषमित्युपहार्य
 यर्भोक्तिः । अने न भवतीति माधवश्लेष संनिहितत्वेनोपचारात्पुरोवर्तिन्यभि-
 प्राधान्येदेर्हृदयेनोप्यते । अन्वोभ्यमन्वोभ्यवत्स्य सिन्धुप्रवाहवत्ता निषिक्तत्वा-
 द्द्वर्तमानधामोभ्येव ककुमदभापि ॥ माळती । प्रसीद माध साहसिक वारुणः
 सस्वर्यं हतात्ताः । उत्परिभवत्त माम् । निवर्ततामस्माद्वर्षसंकटात् । य यव
 लीमात्रस्य कृते सफळश्लेषयौगिषा अवा साहसमाधरश्रीवम् । बलोडन वारुणा
 किं कुर्वोऽह । उत्निवर्तसेति माधः ॥ कपालकुण्डला । अममत्तः व्यापादयः ॥
 माधवो माळतीमधोरघण्टश्च कपालकुण्डलायमेकैवोमात्रा पाठ्येनोभयत्रापि तुल्य-
 नैव श्लोकेन समाप्तापयन्ती पुनपदेवाहस्तुः—माधवाधोरघण्टौ । अति
 शीघ्र इति संशोधनमिदमुपयोक्ष्ये प्रति । धैर्यमिति । हे मीरु लीसयावकुम्भ-
 मघाण्टे इत्ये धैर्यं निषेहि, वा अत्यर्यं यमः । इत एव पाप इत्युमात्राह-
 मवोर्किञ्चिः । इत एव । कवमत्रापि यम प्रयात्तमाह इति । पत्र कदाचित्कै-
 विद्या धारणसंहतिविधौ हरिचर्चहरवत्तस्य इत्युम्भ्यावां कुतस्य पदस्य कृपाका
 कृतवतीत्य । 'अत्यमिदकुसुमठहृदः वाक्यं' इति ताण्ड्यीत्ये वाक्यमत्रवा ।
 पानिकुलिशस्य पानिरेव कुलिशं कुलिशस्य पानिरेव तारुण्य इति प्रमादः
 किमन्वभावि । न केनचिद्व्यमृतमिद्वर्षः । अत्र कुट्टमिपकपये मय प्रमादो न
 संभवतीति तदर्थंनवककुम्भे वामबाहौ हरिचपतेर्हरिः प्रमादार्थंनवककुम्भो धारणा-
 योऽप्यारोप्यमाणः धारणयत्ते सिद्धस्य प्रमादार्थंनवैव नपान्येत्तद्वये प्रमादार्थंनव
 नैस्तुपयानोपयैवधारणं पतिकम्पवतीति अर्थमवयवैर्ध्वज्य उपमा परिकरितत्वा

(नेपथ्ये कलकल. । सर्वे आकर्णयन्ति ।)

भो भो मालत्यन्वेषिणः, इयममात्यभूरिवसुमाश्रासयन्त्यप्रति-
हतप्रज्ञाचक्षुर्भगवती कामन्दकी समादिशति, पर्यवष्टभ्यतामेतत्क-
रालायतनम् ।

नाघोरघण्टादन्यस्मात्कर्मैतदारुणादभूत् ।

न करालोपहाराच्च फलमन्यद्विभाव्यते ॥ ३३ ॥

कपालकुण्डला—भगवन्, पर्यवष्टब्धाः सः ।

अघोरघण्टः—संप्रति विशेषतः पौरुषस्यावसरः ।

मालती—हा ताद, हा भगवति ।

माधवः—भवतु बान्धवसंस्थामेनां विधाय तत्समक्षमेनं व्या-
पादयामि । (मालतीमन्यतः प्रेषयन्परिक्रामति ।)

(माधवाघोरघण्टावन्योन्यमुद्दिश्य ।)

आः, रे रे पाप,

कठोरास्थिप्रन्थिव्यतिकरघणात्कारमुखरः

खरस्नायुच्छेदक्षणविहितवेगव्युपरमः ।

१. हा तात, हा भगवति ।

इत्युक्त्वक्षणे निदर्शनालंकारः । न चात्र श्लेषभ्रान्तिः कर्तव्या । वाक्यद्वयस्यैव
युगपदुमाभ्या पाठादिति ॥ ३२ ॥ कलकल कोलाहलः । आश्रासयन्ती सुश-
कुनादिना दु खं श्रुयन्ती । अप्रतिहताकुण्ठिता प्रज्ञैव चक्षुर्यस्याः सा भगवती
कामन्दकी समादिशति समाज्ञापयति । किमिति । पर्यवष्टभ्यतां परिवेष्ट्यतामेत-
त्करालायतनम् । किमर्थमित्यत आह— नेति । दारुणाङ्गीवणादघोरघण्टादन्य-
स्मात्तद्व्यतिरिक्तादेतन्मालत्यपहरणरूपं कर्म नाभूत् । नापि तदीयस्य कर्मणो
मन्त्रसाधनार्थं करालोपहारीकरणादन्यन्नापि फलं विभाव्यते । तस्मात्तेनैव कपा-
लकुण्डलयोपहारिता देवी बस्यर्थमिति तदेव स्थानं विमृश्यतामित्याज्ञापयति
भगवतीत्यर्थं ॥ ३३ ॥ कपालकुण्डला । भगवन्, पर्यवष्टब्धाः परिश्रुता
भट्टैः । किमत परं कर्तव्यमिति कातर्योक्तिः ॥ अघोरघण्टः—संप्रतीति ।
रक्षणार्थमागतानामेवाप्रत एव व्यापादयिष्यामि । तत्र मेतव्यं त्वयेत्याश्वास-
नोक्तिः । मालती । हा तात, हा भगवति ॥ माधवः । बान्धवाना रक्षणा-
र्थमागतानां समाजे समूहे सुखेन स्थितामेना विधाय पश्चान्नैश्चिन्त्येन यन्नातेषा-
मेवाप्रतो हनिष्यामि । यथा एक एव मालतीप्राणत्राणनिमित्तमस्मत्पुरत एवा-
साचेतं दुरात्मानं हत्वा महान्तमुपकारं कृतवानित्यमात्याय निवेद्य तस्य मदर्थं
मालतीप्रदाने रुचिमुत्पादयेयुरिति भावः । एकमेव वाक्यमुभाजुभयोर्देशेन प्रयु-

अघोरघण्ट—आ धुरात्मन्, प्रहर प्रहर । नन्वयं न भवति
 मालती—पंसीद गाह साहसिम, दारुणो बभ्रु अमं हृद्यसं
 ता परिचाभस्तु म । णिबतमदु इमादो अमत्ससंक्रटादो ।

कपालकुण्डला—भगवन्, अममसो मूत्वा दुरात्मानं व्यापाद
 माघवाघोरघण्टौ—(माळतीकपालकुण्डले प्रति ।) अयि मीर,

धैर्यं निवेहि हृदये हत एव पाप

किं वा कदाचिदपि केनचिदन्वभावि ।

सारङ्गसंहतिविधाविभक्तुम्भकूट-

कुट्टाकपालिकुलिषस्य हरैः प्रमादाः ॥ ३२ ॥

१ प्रसीद नाम साहितिक, दारुणः सस्वयं हताशः । तत्परिभव
 माम् । निवर्ततामस्माद्वर्षसंक्रटात् ।

पाविषतैः लेच्छयैव धर्मैर्कथितैरतिमुक्त्वाः शिरीषकुमुदैर्हृदयेऽपि किं पुन
 न्येत कठिणप्रत्येव । बभ्रुव्याम्भसि चप एव म्भानते तत्र बभ्रुवि बभ्राव ध
 मुपक्षिपतः पातवतकच्य शिरस्यकम्भावेन निपाटी नयदन्तः काकदन्त इवैव मु
 वामबाहुः पततिपति घमुदीपितश्वेवस्य म्भानस्य ऐरसोक्तिो वापरम्भ
 ॥ ११ ॥ अघोरघण्टः । प्रहर प्रहरेति । परवाप्ति तत्र पीस्वमित्युपहार
 यस्मिंश्चिः । अमं न भवतीति माघवस्त्रेव संनिहितवेनोपचारस्तुरोवर्तिनवर्ति
 प्राधान्येवैवहृद्यस्येनोच्यते । अन्वोभ्यमन्वोभ्यववस्य शिष्यप्रमादतया निमित्तत्वा
 हृत्प्राप्तसामीप्येन ककुमववपि ॥ माळती । प्रसीद नाम साहितिक, दारुण
 सस्वयं हताशः । तत्परिभवस्य माम् । निवर्ततामस्माद्वर्षसंक्रटात् । न मा
 लीमात्रस्य कृते संक्रुद्धयेकमीक्षित्वा क्वा साहस्यवाचनीयम् । बभ्रुवर्षं दारुण
 किं कुर्वाणः । तद्विवर्तसेति माघः ॥ कपालकुण्डला । अममसः साधवावः ।
 माघवो माळतीमघोरवन्धव कपालकुण्डलयेकेनोमान्वा पात्रेवोमवत्रापि तुच्छ
 येन श्लोकेन समास्याघपन्टी पुपपदेवाहता—माघवाघोरघण्टौ । अयि
 मीर, इति संनोववमिदमुमयोस्मे प्रति । धैर्यमिति । हे मीर लीलाभावक
 म्भान्तस्ये इदपि धैर्यं निवेहि, वा कदाचनं भव । हत एव पाप इत्युमान्वाह
 मयोर्किंचिः । हत एव । कवमत्रापि मम प्रसन्नमाहृते । वस्य कपालिकैव
 चिह्नं घातयंत्येतिमिषी हरिवर्षहरवकच्य इत्युम्मानां कुरस्य चहस्य कुशका
 कुशकीका । बभ्रुमिदं कुशकुण्डलात् । बाभ्रु इति ताळ्डीत्ये दारुणमन्वना ।
 पालिकुलिषस्य पालिरेव कुलिषं कुलिषमिव पालिर्वस्य तावन्न हरैः प्रमादा
 किम्भवामि । न केनचिदमुद्रमिषयैः । अत्र कुरमिपक्षपये मय प्रसन्नो न
 संभवतीति तदर्थंयवकच्ये वागवार्थं हरिवपतेहृतेः प्रमादासंभवकच्यो वाचवा
 बोऽम्भारोऽवमायः घातयन्ने विहस्य प्रमादसंभवैव मयन्वैतदुपे प्रमादसंभाव
 यैस्तुपमामोपमेववार्थं परिकल्पयतीति अर्थवचनसंभवस्य वपमा परिकल्पितत्वं

षष्ठोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति कपालकुण्डला ।)

कपालकुण्डला—आः पाप दुरात्मन्, मालतीनिमित्तं विनि-
पातितास्सद्गुरो माधवहतक, अहं त्वया तस्मिन्नवसरे निर्दयं निम्न-
त्यपि स्त्रीत्यवज्ञाता । (सकोधम् ।) तदवश्यमनुभविष्यसि कपालकु-
ण्डलाकोपस्य फलम् ।

शान्तिः कुतस्तस्य भुजङ्गशत्रो-

र्यस्मिन्निवद्धानुशया सदैव ।

जागर्ति दंशाय निशातदंष्ट्र-

कोटिर्विषोद्गारगुरुर्मुजङ्गी ॥ १ ॥

(नेपथ्ये ।)

भो राजानश्चरमवयसामाज्ञया सचरध्वं

कर्तव्येषु श्रवणसुभगं भूमिदेवाः पठन्तु ।

अनाहार्यगुणोदारामनागन्तुकभूषणाम् ।

अयन्नसिद्धसारस्यामाश्रये सहजां गिरम् ॥

कविरिदानीमङ्गान्तरमारभमाणो वृत्तवर्तिष्यमाणार्थसूचनायैकपात्रप्रयोज्यं
शुद्धविष्कम्भाख्यमर्थोपक्षेपकं प्रस्तौति—तत इत्यादि । कपालकुण्डला ।
मालतीनिमित्तं विनिपातितोऽस्मद्गुरुर्नेन तादृशेति । तादृशेन संबोधनेन युद्धे
माधवेनाघोरघण्टवधो, मालत्यर्थं हि त्वयास्मद्गुरुर्निहतस्वन्मालत्यपहरणेनैव प्रत्य-
पकरिष्यामीति कपालकुण्डलाभिप्रायश्च सूच्यते । तस्मिन्नवसरे युद्धसमये निर्दयं
निम्नती स्त्रीजातिप्रयुक्तं भीक्षुत्वं परित्यज्य गुरुवधकोपाभिष्करुणं प्रहरन्त्यहं त्वया
स्त्रीत्यवज्ञातावधीरिता । तस्मादवश्यं मदवज्ञाया फलमनुभविष्यसीति । अस्मद्गु-
रुवधपातकस्य मयि बद्धवैरायां जाप्रत्यां कुत सुखमित्येव वाक्यार्थे तदवश्यमि-
त्यादिवाक्योक्तेर्वाक्यार्थान्तरमसंभवद्वस्तुसंबन्धात्मकमुपमानोपमेयपरिकल्पितं नि-
र्दशनालंकारच्छायायाध्वारोपयन्नाह—शान्तिरिति । तस्य भुजङ्गशत्रोराशी-
विषस्य हन्तु शान्तिः सौख्यं कुत । यत्र यस्मिन्निवद्धानुशया दृढतरबद्धवैराति-
तिक्षणदंष्ट्राप्रा विषोद्गमनभीषणा भुजङ्गी दशार्थं जागर्ति सावधाना वर्तते । तस्याः
सौख्यासंभवात्तवापि सौख्यं न संभवतीति भावः ॥ १ ॥ वर्तिष्यमाणं सूच-
यति—भो राजान इति । हे राजान सकलदिगन्तविश्रान्तशासनस्य महारा-
जस्य पादमूलसेवार्थमङ्गीकृतकिंकरभावा. सामन्तमहीपतय, चरमवयसां दृष्ट-
परापरव्यवहाराणां वृद्धानामाज्ञया कर्तव्यविदामाज्ञया कर्तव्येषु प्रयोजनेषु संचर-

निरातङ्ग- पद्मेभ्यं व पिच्छित्तल्लम्बेषु निपत्त-
जसिर्गात्रेगात्र सपदि लंबसुखे विकिरत् ॥ ३४ ॥

। (इति निष्पन्ताः सर्वे ।)

इति महाकविश्रीमदभूतिविरचिते मासुतीमाधवे पञ्चमोऽङ्कः ।

जाते— रे रे इति । कठोरेति । कठोराः कठिया वैऽस्त्रिमन्त्र्याः कीदृशकृत्यानि
तैः सह व्यतिरेकेण तदभिघातेन अनितो नो वपात्कारोऽस्तुकरयस्यसेव
मुच्यतेः तथा अर्यां भ्रातृनां छेदेन क्षणमात्रं अनितो वैयस्यं श्रुपत्सो विभा-
न्तिवैस्य सः । तथा पिच्छित्तल्लम्बेषु सिद्धापुरहितेषु मांसलम्बेषु पद्मेभ्यं निप-
त्तङ्गो निष्पत्तिरोधो निपत्तवेवमिषोऽस्तिः सपदि ते यात्रेगात्रं प्रसङ्गं अत्र
खण्डः कृत्वा विकिरत् विभु विक्रिपत् । श्रीमत्सोपल्लवतो छेदो अत्र
॥ ३४ ॥ प्रसङ्गयुद्धवर्णनस्य निपत्तत्वाजोऽयम् । तत्प्रक्रमे सुवसिष्यते ।
यदुक्तम्— 'शुभ्रानं वच मुद राज्यदेशावितिष्ठन् । संशेव भोजनं ज्ञानं सुखं
वास्तुकेष्वयम् ॥ अम्बरमहणापीनि प्रसङ्गाणि च विविधेषु ॥ इति ॥ ३४ ॥
सुदार्ढ्यं निष्पन्ताः ॥

वचामति मयाकनातो मधुमुतेरिहाशयः ।

तत्सर्वावैपरिहाने समर्थास्तु सचेतसः ॥

इति श्रीमन्नारदाजकुलतिलकपर्वतमाधयापञ्चमम्भक्ति-
पुररिख्तिविरचितायां मासुतीमाधवभाष्यप्रदीपिकायां
पञ्चमाङ्कविवरणम् ॥

षष्ठोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति कपालकुण्डला ।)

कपालकुण्डला—आः पाप दुरात्मन्, मालतीनिमित्तं विनिपातितास्मद्गुरो माधवहतक, अहं त्वया तस्मिन्नवसरे निर्दयं निघ्नत्यपि स्त्रीत्यवज्ञाता । (सक्रोधम् ।) तदवश्यमनुभविष्यसि कपालकुण्डलाकोपस्य फलम् ।

शान्तिः कुतस्तस्य भुजङ्गशत्रो-
र्यस्मिन्निवद्भानुशया सदैव ।
जागर्ति दंशाय निशातदंष्ट्रा-
कोटिर्विपोद्धारगुरुर्भुजङ्गी ॥ १ ॥
(नेपथ्ये ।)

भो राजानश्चरमवयसामाज्ञया सचरध्वं
कर्तव्येषु श्रवणमुभगं भूमिदेवाः पठन्तु ।

अनाहार्यगुणोदारामनागन्तुकभूषणाम् ।

अयन्नसिद्धसारस्यामाश्रये सहजां गिरम् ॥

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभमाणो वृत्तवर्तिष्यमाणार्थसूचनायैकपात्रप्रयोज्यं शुद्धविष्कम्भाख्यमर्थोपक्षेपकं प्रस्तौति—तत इत्यादि । कपालकुण्डला । मालतीनिमित्तं विनिपातितोऽस्मद्गुरुर्नेन तादृशेति । तादृशेन संबोधनेन युद्धे माधवेनाघोरघण्टवधो, मालत्यर्थं हि त्वयास्मद्गुरुर्निहतस्तन्मालत्यपहरणेनैव प्रत्यपकरिष्यामीति कपालकुण्डलाभिप्रायश्च सूच्यते । तस्मिन्नवसरे युद्धसमये निर्दयं निघ्नती स्त्रीजातिप्रयुक्तं भीरुत्वं परित्यज्य गुरुवधकोपाभिष्करुणं प्रहरन्त्यहं त्वया स्त्रीत्यवज्ञातावधीरिता । तस्मादवश्यं मदवज्ञाया फलमनुभविष्यसीति । अस्मद्गुरुवधपातकस्य मयि वद्धवैरायां जाग्रत्यां कुत सुखमित्येव वाक्यार्थे तदवश्यमित्यादिवाक्योक्तेर्वाक्यार्थान्तरमसंभवद्वस्तुसंबन्धात्मकमुपमानोपमेयं परिकल्पितं निदर्शनालंकारच्छायायाध्यारोपयन्नाह—शान्तिरिति । तस्य भुजङ्गशत्रोराशीविषस्य हन्तुं शान्तिः सौख्यं कुत । यत्र यस्मिन्निवद्भानुशया दृढतरवद्धवैराति-तिक्षणदंष्ट्राप्रा विपोद्गमनभीषणा भुजङ्गी दंशार्थं जागर्ति सावधाना वर्तते । तस्याः सौख्यासंभवात्तवापि सौख्यं न संभवतीति भावः ॥ १ ॥ वर्तिष्यमाणं सूचयति—भो राजान इति । हे राजान सकलदिगन्तविश्रान्तशासनस्य महाराजस्य पादमूलसेवार्थमङ्गीकृतकिंकरभावाः सामन्तमहीपतयः, चरमवयसां दृष्ट-परापरव्यवहाराणां वृद्धानामाज्ञया कर्तव्यविदामाज्ञया कर्तव्येषु प्रयोजनेषु सचर-

चित्रं नानावचननिवहैस्त्रेभ्यस्तां मङ्गलेभ्यः

प्रत्यासन्नस्वरमतिवरां सम्यमात्रामवेष्ट ॥ २ ॥

यामश्च संबन्धिभो न परापद्यन्ति छात्रद्वत्सया माळत्या नगरदेव-
तागृहविभ्रमङ्गलाय गन्धतामित्यादिश्रुति मगवती कामन्दकी ।
अस्यश्च गृहीतविशेषमण्डनः प्रतीक्ष्यतामानुयात्रिको वन इति ।

कपालकुण्डला—भवतु । इतो माळतीविवाहपरिकर्मसत्वरप्र-
तिहारजनसहससंकुलाप्रवेष्टावपक्रम्य माधवापकारं प्रत्यभिनिविष्ट
भवामि । (इति निष्कन्ता ।)

इति शुक्लविष्कम्भाः ।

कलहसः—(प्रतिश्व ।) आण्यतोऽपि नगरदेवतागृहपरिकर्मप्र-
मभरन्दसजाहेष माह्वेष्य आणीहि वाव इतोमुह प्यठथा माळती
न वेति । ता आव यं आणन्वहस्तै ।

१ आण्यतोऽपि नगरदेवतागृहपरिकर्मा मकरन्दसजाहेष माधवेव
आणीहि तावदितोमुहं प्रष्टथा माळती न वेति । तयावदेवमाकर्णविष्वाभि ।

प्यम् । विष्वाय शुभेः भवत्स्य शुभं नवा आतथा पश्यु । आधीर्वाहमन्त्रा-
निति शेषा । आवावचननिवहैः संस्तुतप्रकृत्यादिवाचानामाप्यस्यैः श्रुतं चित्र
माधवेवकारि गीतवाच्यकारिकं मङ्गलेभ्यो मङ्गलार्थम् । तादर्थ्यं चतुर्थी । चेत्यर्थं
आधियताम् । तस्यै अस्यानां वरधेवनिवनां अज्ञानाम् । अस्याः भिषा वरस्य
थै इत्यवरः । आनावा वरप्राहाहपुत्रहमवकिवायाः प्रवैद्यः प्रातिस्वरमति ।
शरां अवनदीकार्यः ॥ २ ॥ न परापद्यन्ति न समापद्यन्ति । एहीतं चमिषे
यमण्डनं देव । सम्ययकंहृत इत्यर्थः । आण्यतोऽपि माळत्या अनुचरो नवा
प्रतीक्ष्यतां परिपास्वताम् । श्रीप्रमाह्वतामिस्यर्थः । अण्यतोऽपि चतुर्थ्यामी
तस्तुह्यववा । एहीतं चमिषेयमण्डनयामरवचकारिकं वसतात् तारतः प्रतीक्ष्य
तामम्भुद्रमनादिना संभाव्यतामिति ॥ कपालकुण्डला—भवतिव्यसादि ।
येन वेद्यानी माळस्यापरहर्षं छात्रमिति माधः । आण्यतोऽपि नगरदेवतागृह
कार्ये माळस्यापरहर्षं प्रकृतिनिविष्टा एतत्प्रवना भवामि । इति निष्कन्ता-
न्ता । इति शुक्लविष्कम्भाः ॥ कलहसः । आण्यतोऽपि नगरदेवतागृह
परिकर्मप्रमभरन्दसजाहेष माधवेव आणीहि तावदितोमुहं प्रष्टथा माळती न
वेति । तयावदेवमाकर्णविष्वाभि । इतोमुहं प्रष्टथा माळतीति नियमिदैवने
नेति शेषः । अनेन वाचनेन माधवमकरन्दोः कृत्रिमपरिवर्धार्थं उपवा वर
वेवतापर्येष्टुहे पूर्वमेव प्रभिरव विधीयात्स्वावयुववाहमूताहरणं याम यमै

(ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ ।)

माधवः—

मालत्याः प्रथमावलोकनदिनादारभ्य विस्तारिणो

भूयः स्नेहविचेष्टितैर्मृगदृशो नीतस्य कोटिं पराम् ।

अद्यान्तः खलु सर्वथास्य मदनायासप्रबन्धस्य मे

कल्याणं विदधातु वा भगवतीनीतिर्विपर्येतु वा ॥ ३ ॥

मकरन्दः—कथं भगवत्याः सा मेधाशक्तिर्विपर्येष्यति ।

कलहंसः—(उपसृत्य ।) णाह, दिड्ढिआ वड्डुसि । पउत्ता खु
इदोमुहं मालदी ।

माधवः—अपि सत्यम् ।

मकरन्दः—किमश्रद्धानः पृच्छसि । न केवलं प्रवृत्ता प्रत्या-
सन्ना च वर्तते । तथा हि ।

अस्माकमेकपद एव मरुद्विकीर्ण-

जीमूतजालरसितानुकृतिर्निनादः ।

१. नाथ, दिष्ट्या वर्धसे । प्रवृत्ता खल्वितोमुख मालती ।

सध्यङ्गमुक्तम् । यथा—‘अभूताहरण तत्स्याद्वाक्यं यत्कपटाश्रयम्’ इति । इद-
मेव तयो. प्रवेशकं च ॥ माधवः—मालत्या इति । मदनायासप्रबन्धस्य
स्मरव्यथानुबन्धस्य सर्वथाय खल्वितो मालतीलाभान्यतरकोटिपरिच्छेदेन पर्यव-
सान भविष्यतीत्येष तत्त्वार्थकीर्तनान्मार्गो नाम गर्भसधेरङ्गमुक्तम् । यथा—
‘तत्त्वार्थकीर्तनं मार्गः’ इति । कथमत्रान्यतरकोटिपरिच्छेद इत्यपेक्षायां भग-
वतीप्रत्युक्तोपायसिद्धिसिद्धिभ्यामित्याह—भगवत्याः कामन्दक्या नीतिः कृत्रिम-
विवाहरूप उपाये कल्याणं मालतीपाणिग्रहणरूपं वा विदधातु । तथा सति
तत्प्राप्त्यैव मदनायासस्यान्तो भविष्यति । अथवा मद्भाग्यवैकल्याद्विपर्येतु विप-
रीता भवतु । तथापि प्रत्युक्तोपायभङ्गादुपायान्तराभावाच्च तदलाभनिश्चये ध्रुवं
मम विपत्तिरित्याश्रयान्तराभावादेव मदनायासस्यान्तो भविष्यतीत्यर्थः । कीदृ-
शस्य मदनायासस्येत्यपेक्षायां तावदाह—मालत्याः प्रथमदर्शनक्षणादारभ्य
विस्तारिण. प्रवर्धमानस्य । तथा मृगदृशस्तस्या. स्नेहसूत्रकैर्विचेष्टितैः साभिप्राया-
वलोकनादिभिः परा निरतिशयां कोटिं प्रकृष्टता नीतस्येति योज्यम् । एषा
प्राप्त्याशा नाम तृतीया कार्यावस्था । यथा—‘उपायापायचिन्ताभ्यां प्राप्त्याशा
प्राप्तिसम्भवः’ इति ॥ ३ ॥ मकरन्दः । विपर्येष्यति विपरीता भविष्यति ॥
कलहंसः । नाथ, दिष्ट्या वर्धसे । प्रवृत्ता खल्वितोमुखं मालती । माधवः ।
अपि सत्य किं सत्यमितोमुखं प्रवृत्तेत्यसभावयत प्रश्न ॥ मकरन्दः । अश्रद्धानो
विश्वासरहितः । अस्माकमिति । मरुता प्रथमपवनेन विकीर्ण विशकलितं

त्रिंश नानावचननिबहैश्वेसतां मङ्गलेभ्यः

प्रत्यासन्नस्वरयतिवरां भ्रम्यमाश्रामवेशः ॥ २ ॥

यावच्च संबन्धिनो न परापतन्ति तावद्भक्त्या माळत्या मगरदेव
सागृहविभ्रमङ्गलम गम्यतामित्यादिश्रुति मगवती कामन्दकी ।
अभ्यच्च गृहीतविशेषमण्डनः प्रतीक्ष्यतामानुयात्रिको भन इति ।

कपालकुण्डला—मवतु । इतो माळतीविवाहपरिष्कर्णसत्वरप्र-
तिहारमनसहस्रसंकुम्भप्रदेशावपक्रम्य माधवापकारं प्रत्यभिनिविष्ट
भवामि । (इति निष्कन्ता ।)

इति शुद्धविष्कम्भः ।

कलहंसः—(प्रभित्त्वा ।) आणतोसि नगरदेवतागठमपरवर्तिना
मभरन्दसमाहेप माहवेण आणीहि वाव इदोमुह प्यठपा माळती
प वेति । ता आव प आणन्दहस्त ।

१ आणतोसि नगरदेवतागर्भगृहवर्तिना मकरन्दसमावेन माधवेन
आणीहि तावदितोमुहं प्रवृत्त माळती न वेति । तद्यावदेनमाग्भविष्यामि ।

प्वम् । विप्राच्च सुतेः मवचस्य शुभम वपा स्मात्तथा पटम्तु । आधीर्वाहमन्त्रा
निति शेषः । माधवावचननिबहैः संस्तुतप्रकृत्याविवातामामापाविशेषैः उद्धितं त्रिंश
माधवैश्चरि गीतवाचपुत्राधिकं मङ्गलैर्भनो मङ्गलार्थम् । तादर्थ्ये चतुर्षी । शैश्वर्ता
व्याप्रियताम् । ततो अन्वार्ता वरसंभविषवां अन्वार्ताम् । अन्वाः शिरवा वरस
ये इत्यमरः । माधवा वरपुहाइपुगृहमनविवावाः प्रवेशः प्रसिस्वरवति ।
उत्तरं अनवतीक्षर्षः ॥ २ ॥ न परापतन्ति न सम्यक्कन्ति । पृहीतं समिधे
यस्यहनं वैवः अन्वपलंकुत इत्यर्थः । आणुवात्रिको माळत्या अनुचते वपा
प्रतीक्षतां परिपास्यताम् । श्रीप्रमाहवत्यामिषर्षः । यद्गुवात्रिको वरानुधामी
तस्युहवनः । पृहीतं समिधेवमन्त्रमभरन्दवजादिकं वस्मात्स तादृशः प्रतीक्ष
तामभ्युन्नमवादिना संभाव्यतामिति ॥ कपालकुण्डला—मवत्स्वित्यादि ।
तेन वैशानी माळसपहरर्षं सक्रमिति भावः । आङ्गुलमवर्षमर्षाग्यवरात्-
कारो माळसपहररूपस्य प्रस्यभिनिविष्ट इतरप्रयत्ना भवामि । इति निष्क-
न्ता । इति शुद्धविष्कम्भः २ कलहंसः । आणतोसि नगरदेवताया यमं
पुहवर्तिना मकरन्दसमावेन माधवेन आणीहि तावदितोमुहं प्रवृत्त माळती न
वेति । तद्यावदेनमाग्भविष्यामि । इतोमुहं प्रवृत्ता माळतीति प्रियनिवेदने
मिति शेषः । अनेन वाक्येन माधवमकरन्दकोः कृत्रियपरीषयार्थं तपसा नगर
देवतापर्मगृहे पूर्वमेव प्रभिरव विजीवापस्यावत्पुत्रवाप्युताहरर्षं नाम अर्थ

(माधवमकरन्दौ सकौतुकं पश्यतः ।)

मकरन्दः—स्पृहणीयाः खल्वमात्यभूरिवसोर्विमृतयः । तथा हि
प्रेङ्खद्भूरिमयूरमेचकचयैरुन्मेषिचापच्छद-

च्छायासंवलितैर्विवर्तिभिरिव प्रान्तेषु पर्यावृताः ।

व्यक्ताखण्डलकार्मुका इव भवन्त्युच्चित्रचीनाशुक-

प्रस्तारस्थगिता इवोन्मुखमणिज्योतिर्वितानैर्दिशः ॥ ५ ॥

कलहंसः—ऋहं ससभमअणेअपडिहारमण्डलावज्जिओज्जलकण-
अकलधौअपङ्कलित्तचित्तवेत्तलढापारिक्खत्तरेहारइअमण्डलो दूरसंठिदो
परिअणो । एसा अ बहुलसिन्दूरणिअरसंझाराओपरत्तमुहमहुरघो-
लन्तणक्खत्तमालाभरणधारिणिं करेणुरअणिं अलंकरन्ती इदो एव

१. कथं ससंभ्रमानेकप्रतिहारमण्डलावर्जितोज्ज्वलकनककलधौतपङ्कलिस-
चित्रवेत्तलतापरिक्षिप्तेखारचितमण्डलो दूरसंस्थितः परिजनः । एषा च
बहुलसिन्दूरनिकरसधारागोपरक्तमुखमधुरघूर्णमाननक्षत्रमालाभरणधारिणीं
करेणुरजनीमलकुर्वतीत एव कौतूहलोत्फुल्लमुखसमस्तलोकदृश्यमानमनोहरा-

क्षणत्कनककिकिणीरणितक्षणक्षणत्कारिष्य करिष्य । दृश्यन्त इति शेष ॥ **मक-**
रन्दः । **प्रेङ्खदिति** । दिश उन्मुखानामूर्ध्वं प्रसृतानां मणिज्योतिपामनेकवर्णाजां
वितानैर्विस्तारैरेवविधा भवन्ति । किंविधा । उन्मेषिणां प्रसरणशीलानां चाषाणां
कुलिङ्गानां मस्ता आकुला ये छदाः पक्षास्तेषां छायासि संवलितैर्मिश्रीभूतै-
र्विवर्तिभिर्विस्तमरैः प्रेङ्खता प्रचलता भूरीणां वदूनां मयूराणां मेचकचयैश्चन्द्रकर-
समूहैः प्रान्तेषु पर्यन्तप्रदेशेषु परितः समन्तादावृता इव भवन्ति । तथा व्यक्ता-
खण्डलकार्मुका इव भवन्ति । तथा लिखितचित्राणां चीनदेशोद्भवानामशुकानां
प्रस्तारेण सस्तरेण स्थगिता आच्छादिता इव भवन्तीति रत्नालंकारयाहुल्यं सूचि-
तम् । तस्मादतिपुरंदरवैभवममात्यभूरिवसोरैश्वर्यमिति भावः ॥ ५ ॥ **कल-**
हंसः । कथं ससंभ्रममागतानामनेकेषां प्रतिहाराणां वेत्तहस्तानां मण्डलेनावर्जि-
ताभिरवनमिताभिरुज्ज्वलेन कनकेन कलधौतेन रूप्येण चान्तरान्तरा घटितेन
चित्राभिर्वेत्तलतासि परिक्षिप्ता भूमौ लिखिता या रेखा सा न लङ्घनीयेति सीमा-
त्वेन परिकल्पिता । तथा रचितमण्डल पृथगवस्थितः स तादृशो जनो दूरत एव
स्थितः । एषा च बहुलसिन्दूरनिकरेण सधारागेणेवोपरक्तमुखे वदने प्रादुर्भावे
च मधुरं मनोहरं यथा स्यात्तथा घूर्णमाना प्रकाशमाना नक्षत्रमाला हारविशेषो-
ऽश्विन्यादितारापङ्क्तिश्च तदेवाभरणं धारयतीति धारिणी ता करेणुरजनीम् । रज-
नीमिव करेणुमित्युपमितसमासेनोपमा वाच्या । अलंकुर्वतीत एव कौतूहलो-
त्फुल्लमुखसमस्तलोकदृश्यमानमनोहरापाण्डुरपरिक्षामदेहशोभाविभावितानङ्गवेदनां

गन्मीरमङ्गलसृष्टसहस्रजन्मा

सन्धान्तरमवणश्चकिमपाकरोति ॥ ४ ॥

उदेहि । आसुमार्गेण पश्यामः ।

(तथा कुर्वन्ति ।)

कलहंसः—माह, पेक्क । इमे दाव उप्पडिभराअहंसनिम्म-
माभिरामचामरसमीरणुवेलिअकवलिआवलीसरत्तिपुत्ताणगभज्जअस
रोभिरन्तस्सुण्डपुण्डरीअविठममं वहन्वो मङ्गलअवलांसपपणिवहा
दीसन्ति । इमाओ सविअसकवलिअतम्भूआहिपूरिअकवोत्तमण्डस-
भोअअइअरकखलिअमहुरमङ्गलगीअअदकोआहसेहिं विविहरअपा-
संकारकिरपावलीविडन्निअमहेन्दुआपविच्छेअविच्छुरिअणहस्वतेहिं
वारसुन्दरीअदम्भएहिं अज्जासिआओ अणन्तअणअकिंकिपीरअिअ
अणअणआरिणीओ करिणीओ ।

—१ भाष, पस्म । इमे तावदुत्पत्तितएअहंसनिअमाभिरामचामरसमीरणो-
वेळकवलिअवलीसरत्तिपुत्ताणगगनाअणअसरोनिरन्तपेहण्डपुण्डरीकअिअमं अ-
हन्तो मङ्गलअवलांसपपणिवहा इत्यन्ते । इमा सविअसकवलिअतम्भूअमिपू-
रितअमोत्तमण्डसामोगव्यतिअरस्सअितमपुरमङ्गलओत्तवहाअओअहसेर्विअिवरअ-
संकारकिरपावलिअिअन्निअमहेन्दुआपविच्छेअविच्छुरितनम। एतेआरसुन्दरीक
इअकेरप्यासिताः अणन्तअणअकिंकिपीरअितअणअणआरिणाः करिणाः ।

अञ्जीमूतअर्क उरविताहअरी गन्मीरी वो मङ्गलअं पुरअसहस्रजन्मा निआए
ओत्तआअमेअपए एव अअडिअरिअअअअवअणअमअं निरअति । मरसमीपमाअ-
आहेअरैः ॥ ४ ॥ कलहंसः । दाव पस्म । इमे तावअमङ्गलअवलांसपपणिवहा
इत्यन्त इत्यन्तवः । अिअत्ताः । उरवितावां एअहंसानां अिअनेवेव अिअनेअमि
एमाणां आमएणां समीरणेओवेअेअं अरन्ती वा अरअिअवली पताअपडिअवा
उरत्तिअं एअाउउरअं अदुत्तअं अपअअअं नभोआप एव उरअत्र निरन्तएणां
एअन्ताआसुएअपुण्डरीअणां वो अिअमअं वहन्वो अिअत्ताः । अत्र अवअत्रअ
ओत्तअतएं गान्मीरपोतअरैमू । गन्मीरे उरति पुण्डरीअआसुएअअण्डा अवअित
आअत्र । अविअत्तासेति । एअिअअं अवअितेव एअम्भूअेआमिपूरितअ अओत्त-
मण्डअआओगेव अिअरैव वो अविअत्ताः एअअं अीताअरणां एव अरअितं
अमपुअं मङ्गलअंअुत्तरीअं गीरीकएआअहि एअं एव अहा अओअहओ वेव तेः ।
अिअिआणां अजाअअरणां अिरअवअलीअिअिअअिता अअुएआ वै अहेअअअविच्छे-
आओर्विअुरितं अअं नमअत्तअं अपअत्तअं अिवां एतेआरसुन्दरीअरअकेरप्यासिताः

(माधवमकरन्दौ सकौतुकं पश्यतः ।)

मकरन्दः—स्पृहणीयाः खल्वमात्यभूरिवसोर्विभूतयः । तथा हि
प्रेङ्खद्भूरिमयूरमेचकचयैरुन्मेषिचापच्छद-

च्छायासवलितैर्विवर्तिभिरिव प्रान्तेषु पर्यावृताः ।

व्यक्ताखण्डलकार्मुका इव भवन्त्युच्चित्रचीनाशुक-

प्रस्तारस्थगिता इवोन्मुखमणिज्योतिर्वितानैर्दिशः ॥ ५ ॥

कलहंसः—कहं ससभमअणेअपडिहारमण्डलावज्जिओज्जलकण-
अकलधौअपङ्कलित्तचित्तवेत्तलटापरिक्खत्तरेहारइअमण्डलो दूरसंठिदो
परिअणो । एसा अ बहुलसिन्दूरणिअरसंझाराओपरत्तमुहमहुरधो-
लन्तणक्खत्तमालाभरणधारिणिं करेणुरअणिं अलंकरन्ती इदो एव

१ कथं ससंभ्रमानेकप्रतिहारमण्डलावर्जितोज्ज्वलकनककलधौतपङ्कलिस-
चित्रवेत्तलतापरिक्षिप्तेखारचितमण्डलो दूरसंस्थितः परिजनः । एषा च
बहुलसिन्दूरनिकरसध्यारागोपरक्तमुखमधुरघूर्णमाननक्षत्रमालाभरणधारिणीं
करेणुरजनीमलकुर्वतीत एव कौतूहलोत्फुल्लमुखसमस्तलोकदृश्यमानमनोहरा-

कणत्कनककिकिणीरणितक्षणक्षणत्कारिष्य करिष्य । दृश्यन्त इति शेषः ॥ **मक-
रन्दः** । प्रेङ्खदिति । दिश उन्मुत्तानामूर्ध्वं प्रसृतानां मणिज्योतिपामनेकवर्णाजं
वितानैर्विस्तारैरेवविधा भवन्ति । किविधा । उन्मेषिणां प्रसरणशीलानां चापाणां
कुलिङ्गानां मरुता आकुला ये छदा पक्षास्तेषां छायासि, सवलितैर्मिश्रीभूतै-
र्विवर्तिभिर्विस्मरैः प्रेङ्खता प्रचलता भूरीणां बहूनां मयूराणां मेत्रकचयैश्चन्द्रकर-
समूहैः प्रान्तेषु पर्यन्तप्रदेशेषु परितः समन्तादावृता इव भवन्ति । तथा व्यक्ता-
खण्डलकार्मुका इव भवन्ति । तथा लिखितचित्राणां चीनदेशोद्भवानामशुकानां
प्रस्तारेण सस्तरेण स्थगिता आच्छादिता इव भवन्तीति रत्नालंकारवाहुल्यं सूचि-
तम् । तस्मादतिपुरंदरवैभवममात्यभूरिवसोरैश्वर्यमिति भावः ॥ ५ ॥ **कल-
हंसः** । कथं ससंभ्रममागतानामनेकेषां प्रतिहाराणां वेत्तहस्तानां मण्डलेनावर्जि-
ताभिरवनमिताभिरुज्ज्वलेन कनकेन कलधौतेन रूप्येण चान्तरान्तरा घटितेन
चित्राभिर्वेत्तलतासि परिक्षिप्ता भूमौ लिखिता या रेखा सा न लङ्घनीयेति सीमा-
त्वेन परिकल्पिता । तथा रचितमण्डलः पृथगवस्थितः स तादृशो जनो दूरत एव
स्थितः । एषा च बहुलसिन्दूरनिकरेण सध्यारागेणेवोपरक्तमुखे वदने प्रादुर्भावे
च मधुर मनोहरं यथा स्यात्तथा घूर्णमाना प्रकाशमाना नक्षत्रमाला हारविशेषो-
ऽश्विन्यादितारापङ्क्तिश्च तदेवाभरणं धारयतीति धारिणी तां करेणुरजनीम् । रज-
नीमिव करेणुमित्युपमितसमासेनोपमा वाच्या । अलंकुर्वतीत एव कौतूहलो-
त्फुल्लमुखसमस्तलोकदृश्यमानमनोहरापाण्डुरपरिक्षामदेहशोभाविभावितानङ्गवेदनां

कोळहतुप्फुल्लमुहसमत्पलोमदिस्सन्तमजहरप्पण्डुरपरिक्खामदेहसो-
हाविमाविष्णणङ्गवेष्णणा पुठमचन्दलेहाविष्ममं वहन्दी किञ्चिदन्तरे
पसरिदा माळ्दी ।

मकरन्दः—वयस्य, पद्म ।

इयमवयवैः पाण्डुसामैरलकृष्टमण्डना

कल्पितकुसुमा बालेवान्तर्कृता परिष्ठीषिणी ।

बहति च वरारोहा रम्यां विवाहमहोत्सव

भियमुदयिनीमुहूर्ता च व्यनक्ति मनोरुजम् ॥ ६ ॥

कथं निपादिता गमपथू ।

माधवः—(घनम् १) कथमवतीर्य मगवतीस्रवहिक्रम्यां
प्रवृत्तैव ।

(ततः प्रविष्टिं कामन्दकी माळ्दी कवचिका च ।)

कामन्दकी—(घटपंमपचार्य ।)

पाण्डुरपरिष्णामदेहसोमामिमाहितानङ्गवेदना प्रथमचन्द्रलेहाविष्मं वहन्ती
किञ्चिदन्तरं प्रवृत्ता माळ्दी ।

अत एव विद्येववद्वदक कामन्दीप्रथमचन्द्रलेहावाः प्रतिपन्नकल्पना विष्मं
वहन्ती किञ्चिदन्तरं परैजवमन्त्राद्यप्यस्यान्वयेषु प्रवृत्ता माळ्दी । कथमन्य
विष्मममन्त्रा बहोदिशसंमवचमैर्नौणसंभ्यारापोवरच्छारावलीनिभूतिपरवनीप्रार
म्भोहिता कामाद्याद्यैवत्याव पाण्डुसामैरलकृष्टमण्डनासुखसमस्योहस्यनावा प्रति-
पन्नलेखेव शिम्भुपेरच्छारापलंस्तकरेजुमर्ककुर्वीती निरहनावनत्यप्युष्णाय
सर्वैकोक्रेषुपीया माळ्दीति निम्बप्रतिदिम्बमावेवार्थन्तराभारोवामुखवत्
त्रमाकाञ्चोपात्तयेनोपस्तुतिम्बुद्वंभारापकरेजुरवनीसम्भोपातोपमात्रुष्टौ
निर्दोषार्ककरः ॥ मकरन्दः । इयमिति । इयं वरारोहोत्सवा वाचिका ।
अवयवैः सहजस्यस्यमैर्निरहवतात्पाण्डुसामरेव प्रवृत्ताकल्पानि मन्त्राणि
भूयन्ति वक्ष्याः सा । अन्तरन्तरे कविक्रम्यावकावचवचानाम् । किन्तु तदुत्तरेव
तेषामेव सोमाद्रिलक्षो एवत इक्ष्मैः । पाण्डी सुखी माहुरप्यन्ववस्यवतना
रम्यां विवाहमहोत्सवप्रियनौपविणी गुदनिर्बन्धावाहतां बहिः केचनं बहति । त
वाक्यमेषुवयिचोमिशामी प्रतिष्ठममुपचोवमानां मनोहवं मन्त्रवैवकायवचवत्
पाण्डुसामैरलकृष्टमण्डना व्यनक्ति । अन्तर्कृतमहूर्ताधिकं हुन्तहजन्मवन्वामि
कारं सोत्तवतीकथैः । कथमेष । बहिःकलेत्तुमुमान्तभीत्यविरोधवतात्प्रियो
विणी वाळ्केतेषुपयार्ककरा । पीठ केवं वाचिका ॥ ६ ॥ निपादितोपदे
विता ॥ ततः प्रविशतीति । पूर्वशास्त्रेवैव सुकितसाहज माधवमकर
न्दोः कथाहवन्नेन कामन्दकीप्रविष्टवत्वात्तदोव कामन्दकी प्रति दिव्य

विधाता भद्रं नो वितरतु मनोज्ञाय विषये
विधेयासुर्देवाः परमरमणीयां परिणतिम् ।
कृतार्था भूयासं प्रियसुहृदपत्योपनयतः

प्रयत्नः कृत्स्नोऽयं फलतु शिवतातिश्च भवतु ॥ ७ ॥

मालती—(स्वगतम् ।) केण उण उवाएण संपदं मरणणिष्ठा-
णस्स अन्दरं सभावयिस्सं । मरणं वि मे मन्दमाअहेआए अहमिदं
अदिदुल्लहं होइ ।

१. केन पुनरुपायेन साप्रतं मरणनिर्वाणस्यान्तरं संभावयिष्यामि । मरण-
मपि मे मन्दभागधेयाया अभिमतमतिदुर्लभं भवति ।

तया परिजनत्वात् । 'परिजनकथानुबन्धः प्रवेशको नाम विज्ञेयः' इत्युक्तलक्षण-
प्रवेशकोऽयं ग्रन्थभाग इति कश्चिद्भाष्ये । स वक्तव्यः । कथं प्रत्यक्षाभिनयरू-
पाङ्कमध्ये केवलाभिनयसूचनैकपात्रसूच्यार्थसूचकस्य प्रवेशकस्य निवेशः । कथं
वा प्रधाननायकस्य वस्तुतः शिष्यस्यापि प्रवेशकपात्रत्वात्परिजनत्वादिपरिकल्पन-
मनौचित्यापादकमिति । कथं च स्वपठितस्योत्तरश्लोको न दृष्टः । 'अङ्गच्छेदं
कृत्वा मासकृतं वर्षसचितं वापि । ततत्र सूचनीयं वर्षादूर्ध्वं तु न कदाचित् ॥'
इति । तथा 'दिवसावसानकार्यं यद्यद्वेनोपपद्यते सर्वम् । अङ्गच्छेदं कृत्वा प्रवेश-
कैस्त्वद्विधातव्यम् ॥' इत्यादि भरतग्रन्थेषु तदनन्तरश्लोकेषु बहुप्रवेशकाननिषे-
यार्थसूचकत्वेन पृथगेव निवेशाभिधानात् । 'एतेष्वङ्गवहिर्भावः स्याद्विष्कम्भप्र-
वेशयोः । चूलिकायाः क्वचिद्वाद्ये क्वचिन्मध्ये निवेशनम् ॥' इति भावप्रकाशे-
ऽभिहितत्वाच्च तस्याङ्कमध्ये निवेशनं प्रधाननायकस्य नैच्याङ्गीकरणं च लोकशा-
स्त्रविरुद्धम् । अथ प्रवेशयतीति व्युत्पत्त्या प्रवेशकत्वसूचकमात्रेण प्रवेशकत्ववा-
चोयुक्तिस्त्विह न तस्य परिजनेत्यादिकं लक्षणम्, किंतु विष्कम्भकादिपञ्चकान्त-
र्गतस्येति तद्बुदाहरणमनुगतम् । चूलिकादीनां तु त्रयाणां पात्रप्रवेशसूचनार्थमेव
स्त्रीकारात्तथैव लक्षितत्वाच्च युज्यते क्वचित्तेषामङ्कमध्ये पात इत्यास्ताम् ॥ काम-
न्दकी । सहर्षमिति । स्वप्रयुक्तोपायस्य सिद्ध्यौन्मुख्यं हर्षहेतुः । 'श्रेयांसि
बहुविघ्नानि' इति समावितविघ्नविधातायेष्टदेवतां प्रार्थयते—विधातेति ।
विधाता ब्रह्मा । अन्योन्यानुगुणयोगान्मनोहराय विषये मालतीमाधवविवाहरू-
पाय प्रयोजनाय नोऽस्माकं भद्रं वितरतु । अत्र सर्वज्ञाया अपि भगवत्या अका-
रप्रश्लेषणादभद्रमिति नो इति च निषेधवाचिना निपातेन चामङ्गलार्थद्योतकं
वाक्यं कार्यव्यप्रताहृष्टाभिर्गतं भाव्यनिष्टमुत्तराङ्कस्य द्योतयतीति केचित् । देवाः
परमामुत्कृष्टां रमणीयां परिणतिं समुचितवधूवरसमागमरूपां विधेयासुः ।
'प्रल्लेहि' इत्येतन्म । प्रियसुहृदपत्ययोरुपनयतः सघटनादहं कृतार्था भूयासम् ।
उक्तं हि प्राक्—'प्राणैस्त्वपोभिः' इत्यादि । अयं च सर्वः सुहृदपत्यप्रतिज्ञामार-
भ्यैतदन्तः प्रयत्नोऽयं मालतीमाधवविवाहरूपेण फलेन फल्युः । शिवतातिः

कोळहळुपुस्तमुहसमस्यसोमदिस्सन्तमपहरप्यणुरपरिवसामदेहसो-
हाधिमाविष्णान्नेषणा पुढमचन्दलेहाविष्ममं बहन्ती किंचिदन्तरं
पसरिवा माळती ।

मकरन्द—वयस्य, पश्य ।

इयमवयस्यै पाण्डुसामैरुक्तमण्डना

कलितकुसुमा बालेवान्तर्भवा परिशोषिणी ।

बहति च वरारोहा रम्यां विवाहमहोरसव

श्रियमुदयिनीमुद्गतां च व्यनक्ति मनोरुमम् ॥ ६ ॥

कच निबादिता गजवधू ।

माधवः—(घनम् ।) कचमवतीर्य मगवतीकचक्रिकायां
प्रवृत्तैव ।

(ततः प्रविशति कामन्दकी माळती कचक्रिका च ।)

कामन्दकी—(घर्षणपथार्थं ।)

पाण्डुरपरिष्णामयेहसोमाविष्णान्नेषणा प्रथमचन्द्रलेहाविष्णवं बहन्ती
किंचिदन्तरं प्रवृत्ता माळती ।

अत एव निषेपकस्यस्य घामन्तःप्रथमचन्द्रलेहायाः प्रतिपचन्द्रकचया विष्णवं
बहन्ती किंचिदन्तरं परिवनमण्डकारपुष्पान्नाम्बैर्षं प्रवृत्ता माळती । कचमन्त्र
विष्णममन्त्रा बहेदिसर्षमवधमैवोपसर्षन्त्यापपोवरुत्तापवकीविष्णुपितरबन्धीपार
म्भोरिता कामान्नाम्बैर्षणां पाण्डुसामकौटुम्भेमुष्णमस्यकचलेकचमामा प्रति
पचन्द्रलेहेष सिग्गुपोरुत्तापुत्तकचैरुपसर्षन्ती निरहमाववत्पाण्डुसाया
बन्धीकचैर्षणां माळतीति विष्णुप्रतिविम्बमायेषार्थन्तःप्यापोपाम्बुजवज्र
जमालःघम्भोपात्तयेवोपसर्षन्तःसिग्गुत्तःप्यापकचैरुत्तबन्धीघम्भोपात्तःपमात्तुष्टीतो
निर्घर्षार्थकारः ॥ मकरन्दः । इयमिति । इत्थं वरारोहोत्तमा बामिषः ।
अवयस्यैः सहजकारण्यमयेर्विहवत्तात्पाण्डुसामैरेव प्रवृत्तात्तःकचयति मन्त्रयानि
मूपयानि वसाः सा । अर्कचरैर्षे कचिदतिघयस्यवववनाम् । किन्तु तद्वत्तैव
तेषामेव सोमातिघयो इत्यत इत्यर्थः । तादृशी सती माङ्गल्यमन्त्रवचनवचनवा
रम्यां विवाहमहोरसवभिनमोपयिषीं पुनर्निर्घर्षणात्तादृतां बहिः केषर्कं बहति । त-
वात्तवैमुदयिनीमिहानीं प्रतिश्वसुपन्धीयमानां मगवत्थं सम्मवधैरेवामवववपत्त
पाण्डुमहधिवामिहैरेव व्यनक्ति । अन्तर्गतमनुपाधिर्षं हुम्भयम्भयवववति
कारं योत्तवतीत्यर्थः । कचविष । बहिःकचिदकुसुमान्तःकीटानिरोचववात्परिपो
निशी वाळक्येवैरुपमार्कच्यतः । धीरा येर्षं बामिषः ॥ ६ ॥ निबादितोप-
श्रिता ॥ ततः प्रविशतीति । पूर्ववत्तवैरेव सुचितसादव म्भयवमचर
न्दयोः कचानुपन्नेव कामन्त्रव्यारिमवैरुत्तववात्तवोच कामन्दकी प्रति विष्ण

कामन्दकी—लवङ्गिके, प्रविश त्वमभ्यन्तरं वत्सया मालत्या सह ।

लवङ्गिका—भ्रमवदी उण ।

कामन्दकी—अहमपि विविक्ते तावदलंकरणरत्नानां प्राशस्त्यं शास्त्रतः परीक्ष्ये । (इति निष्क्रान्ता ।)

मालती—(आत्मगतम् ।) लवङ्गिकामेत्तपरिवारा दाव संउत्ता । प्रकाशम् ।) एदं देवदामन्दिरदुवारं । ता पविसद्दु पिअसही ।

(प्रविशतः ।)

मकरन्दः—इतः स्तम्भान्तरितौ पश्यावः ।

(तथा कुरुत ।)

लवङ्गिका—सैहि, अमं अङ्गराओ । इमाओ कुसुममालाओ ।

मालती—तदो किं ।

लवङ्गिका—सैहि, इमस्सि पाणिग्गहणमङ्गलारम्भे कल्याणसंपत्तिणिमित्तं देवदां पूजेहि त्ति अम्बाए अणुप्पेसिदासि ।

मालती—(खगतम् ।) कुंदो दाणिं दारुणसमारम्भदेवदुव्वि-

१. भगवती पुनः ।

२. लवङ्गिकामात्रपरिवारा तावत्संवृत्ता । इदं देवतामन्दिरद्वारम् । तत्र-विशतु प्रियसखी ।

३. सखि, अयमङ्गरागः । इमाः कुसुममालाः ।

४. ततः किम् ।

५. सखि, अस्मिन्पाणिग्रहणमङ्गलारम्भे कल्याणसंपत्तिनिमित्तं देवतां पूजयेत्यम्बयानुप्रेषितासि ।

६. कस्मादिदानीं दारुणसमारम्भदेवदुर्विलासपरिणामद्रुःखनिर्दलितमानसां पुनरपि भर्मेच्छेदद्दुःसहा मन्दभागिनीमुपतापयसि ।

नेन प्रसाधनेन प्रसाधितं मालतीरूपधारिणं रमणीयं मकरन्दं जनो विप्रलब्धो मालतीबुद्ध्या क्षणान्तरमवेक्ष्यतीत्यर्थं । लवङ्गिका । भगवती पुन । क यास्य-तीति शेष ॥ मालती । लवङ्गिकामात्रपरिवारा तावत्संवृत्ता । तदिदानीं यथाकथं-चिदेना लवङ्गिकामुपनीय शक्यं प्राणांस्यक्तुमिति भाव । इदं देवतामन्दिरद्वारम् । तत्रविशतु प्रियसखी ॥ स्तम्भान्तरितौ स्तम्भापवारितौ ॥ लवङ्गिका । सखि, अयमङ्गराग । इमा कुसुममाला ॥ मालती । ततः किम् । मर्तुकामाया मम किमेभिरित्याशय ॥ लवङ्गिका । सखि, अस्मिन्पाणिग्रहणमङ्गलारम्भ उपक्रमसमये कल्याणस्य विवाहमङ्गलस्य संपत्तिरविघ्नेन निष्पत्तिस्त्वन्निमित्तं तदर्थं देवता पूजयेत्यम्बयानुप्रेषितासि । तदेतैर्देवतामर्चयेति शेष ॥ मालती । कस्मादिदानीं दा-

छवङ्गिका—भदिकीलालिङ्गा कलु विभसही एदिणा वलु-
कळविप्पळम्मेण ।

(प्रविश्य मूषपपटककहणा ।)

प्रतिहारी—मैभवती भमसो मजादि । एदिणा परेन्दाणुमे-
सिदविवाहणेवच्छेण देवदाए पुरतो अळकरिवद्य मालदि ति ।

कामन्दकी—युक्तमाङ्गलिकं हि तस्त्वानम् । इतो दर्शय ।

प्रतिहारी—एवं दाव घबसपट्टसुभजुमळ । एवं अ उचरी-
भवणंसुभं । इमे अ सवङ्गिका आहरणसंयोगा । इमे अ मीति-
आहारा । एवं चन्दर्ण । एतो सिदकुसुमापीडो ति ।

कामन्दकी—(अपचारं ।) रमणीयं वस्तं मकरन्दमवलोकयि-
ष्यति जनः । (प्रकाशम् । एहीना ।) भवतु । एवमुच्यताममात्र ।

(प्रतिहारी निष्पन्ता ।)

१ अतिशेषिता कलु विभसस्येतेनालुकुळविप्रकम्मेण ।

२ भगवतीमभास्यो मपति । एतेन परेन्दाणुमेणितविवाहनेपन्नेन देव-
तायाः पुरतोऽन्वर्तन्वा माळवीति ।

३ एतत्तन्निद्वयकल्पद्वयोस्तु कलुगळम् । एतत्सोचरीयवर्णाङ्कम् । इमे च
सर्वाङ्गिका आहरणसंयोगाः । इमे च मीतिकहाराः । एतच्चन्दम् । एव-
मितकुसुमापीड इति ।

विभंकरत्वं यद्यत् । विभसस्यैव 'विभसमसिद्धस्य करे' इति तादृशप्रकाशः ।

'विभंकरोऽपि इति' विभसस्यैव विभंकरः इत्यमरः ३ ७ ३ अथ माळवी गृह-
सौमन्तरं बन्धवपाणिमहर्षे ब्रह्मनिपातसममुपदेशमात्रा इति बहोवचनविभक्त-
कालान्वाक्यान्तोऽप्येदकमेव मरणमेव धरत्वं निःश्रेयसं मन्वमाना तमुपावमपि
हुर्कं यथा वितर्कवति—केन पुनः तां प्रतमुपायेन परमनिर्वाणसान्तरमवर्त-
यं माये विन्धामि । एतद्विद्वत्प्रतिपादनादूर्पं सामाहम् । यथा—'वितर्कं क-
मुच्यते' इति । मरणमपि मन्दभाष्येयाया मेऽमिमत्तमसिहुर्कं भवति ॥

छवङ्गिका । अतिशेषिता कलु विभसस्येतेनालुकुळस्य विभस्य विप्रकम्मेण ॥

प्रविश्य । आहृति शेषः । पटककामारण्यधारणमात्रम् । प्रतिहारी । भगवती

भवती भवति । एतेन परेन्दाणुमेणितविवाहनेपन्नेन देवतायाः पुरतोऽन्व-
र्तन्वा माळवीति ॥ कामन्दकी । माङ्गलिकं यद्ब्रह्मणोऽव्यभिचि ० ॥ इति

हारी । एतत्तन्निद्वयकल्पद्वयोस्तु कलुगळम् । एतत्सोचरीयवर्णाङ्कम् । इमे च सर्वा-

ङ्गिका आहरणसंयोगा आहरणस्यैव संयोगान्ते स्वाच्यन्ते देववसनेष्विति

संयोगाः । कर्तव्यं चम् । सर्वाङ्गिकाः सर्वाहसान्वाः । इमे च मीतिकहाराः ।

एतच्चन्दम् । एव मितकुसुमसेचर इति ॥ कामन्दकी । रमणीयमिति । क-

कामन्दकी—लवङ्गिके, प्रविश त्वमभ्यन्तरं वत्सया मालत्या सह ।

लवङ्गिका—भ्रूवदी उण ।

कामन्दकी—अहमपि विविक्ते तावदलंकरणरत्नानां प्राशस्त्यं
शास्त्रतः परीक्ष्ये । (इति निष्क्रान्ता ।)

मालती—(आत्मगतम् ।) लवङ्गिकामेत्तपरिवारा दाव संउत्ता ।
(प्रकाशम् ।) एदं देवदामन्दिरदुवारं । ता पविसदु पियसही ।

(प्रविशतः ।)

मकरन्दः—इतः स्तम्भान्तरितौ पश्यावः ।

(तथा कुरुतः ।)

लवङ्गिका—सैहि, अर्थं अङ्गराओ । इमाओ कुसुममालाओ ।

मालती—तदो किं ।

लवङ्गिका—सैहि, इमस्सि पाणिग्गहणमङ्गलारम्भे कल्याणसं-
वत्तिणिमित्तं देवदां पूजेहि त्ति अम्बाए अणुप्पेसिदासि ।

मालती—(स्वगतम् ।) कुदो दाणिं दारुणसमारम्भदेवदुवि-

१. भगवती पुनः ।

२. लवङ्गिकामात्रपरिवारा तावत्संवृत्ता । इदं देवतामन्दिरद्वारम् । तत्प्र-
विशतु प्रियसखी ।

३. सखि, अयमङ्गरागः । इमाः कुसुममालाः ।

४. ततः किम् ।

५. सखि, अस्मिन्पाणिग्रहणमङ्गलारम्भे कल्याणसंपत्तिनिमित्तं देवतां
पूजयेत्यम्बयानुप्रेषितासि ।

६. कस्मादिदानीं दारुणसमारम्भदैवदुर्विलासपरिणामदुःखनिर्दलितमा-
नसां पुनरपि मर्मच्छेददुःसहां मन्दभागिनीमुपतापयसि ।

नेन प्रसाधनेन प्रसाधितं मालतीरूपधारिणं रमणीयं मकरन्दं जनो विप्रलब्धो
मालतीबुद्ध्या क्षणान्तरमवेक्ष्यतीत्यर्थं । लवङ्गिका । भगवती पुन । क यास्य-
तीति शेष ॥ मालती । लवङ्गिकामात्रपरिवारा तावत्संवृत्ता । तदिदानीं यथाकथं-
चिदेना लवङ्गिकामुपनीय शक्यं प्राणास्त्यक्तुमिति भावः । इदं देवतामन्दिरद्वारम् ।
तत्प्रविशतु प्रियसखी ॥ स्तम्भान्तरितौ स्तम्भापवारितौ ॥ लवङ्गिका । सखि,
अयमङ्गरागः । इमाः कुसुममालाः ॥ मालती । ततः किम् । मर्तुकामाया मम किमेभि-
रित्याशयः ॥ लवङ्गिका । सखि, अस्मिन्पाणिग्रहणमङ्गलारम्भ उपक्रमसमये
कल्याणस्य विवाहमङ्गलस्य संपत्तिरविघ्नेन निष्पत्तिस्तन्निमित्तं तदर्थं देवतां पूजये-
त्यम्बयानुप्रेषितासि । तदेतैर्देवतामर्चयेति शेषः ॥ मालती । कस्मादिदानीं दा-

कासपरिजामदुक्कणिहलिभमाणसं पुणो वि मम्मच्छेदवूसहं मन्वमा
इणीं दूमिअसि ।

उपज्ञिका—अह, किं वचुकामासि ।

माळती—किं वणिं दुक्कहाभिपिवेसमणोरहविंसवन्तमाअ
हेणो षणो मन्तेदि ।

मकरन्दः—सत्ते, सुतम् ।

माधवः—असंतोवसु इदमस्म ।

माळती—(अज्ञिकां परिचक्ष्य ।) पैरमरबमइणि पिअसहि अ-
ज्ञिप, एसा वणिं दे पिअसही अणाहा मरणे बह्माण्य आअ-
अभिगमणिरन्तरोवारुइविस्सम्मसरिसं परिस्सच्चिअ अम्मत्तेदि ।
अह दे अह अणुवह्णीआ सयो मं हिअएण भारअन्ती सममासो-
इमाअच्छीपरिमाहेअमहलं माहवस्स सिरिमुहारविम्भं आअन्दम-
सिण पकोएहि । (इति रोसिदि ।)

१ अयि, किं वचुकामासि ।

२ किमिदानीं दुर्लभानिनिवेशमणोरवनिंसवद्विज्ञागधेयो जनो मप्रवते ।

३ परमार्थमगिति विवसच्चि अज्ञिके, एवेदानीं ते विवसच्चवयाअ
मरणे वर्तमानाऽऽगमनिर्गमनिरन्तरोपाकरुइविस्सम्मसदृशं परिचक्ष्याम्यर्थपते ।
अदि तेऽहमनुवर्तनीया ततो मां इदमेव भारयन्ती सममसौमान्बह्णीपरि-
माहेअमहलं माधवस्य श्रीमुक्तादिन्दमानन्दमसुखं प्रत्येकथ ।

इयममारम्भस्य वैशद्यं यो दुर्लभतो दुर्वापारक्यपरिजामक्येव दुःखेव निरहितं
सेवितं माधवं वस्यसां पुनरपि मन्मच्छेदवुसहं मन्वमाभिबीमुपत्तपयति । इह
आरमयतमेव अज्ञिकां संशोभोपाकम्य इति इत्यमम् ॥ उपज्ञिका । अयि किं
वचुकामासि । उहरेति शेषः ॥ माळती । किमिदानीं दुर्लभनिपयो बोअमिनि-
वेशः प्रयत्नविशेषवत्तत्र यो मणोरवस्तत्र निंसवद्विपरीतीमवज्ञापयैयं वस्य तादृशो
जनो मप्रवते । प्रियतमसमापमवपमणोरवनिंसवादि मरुतं मयापेक्षितं तदपीदानीं
माअनेइत्वाअम्य दुर्लभं जातमिति किमिदानीं यथा अज्ञविज्ञासवः । एतव
प्रलुतमन्मच्छेदवुसहं दुक्कहाहरणं नामाअम् । यथा—'वचु काणिसवं वाचवं
उदुकाररुतं मपेत् इति ॥ मकरन्दः । अथे सुतमिअत्र काणः ॥ माधवः ।
असंतोवसिअदि अमिचित्तत्पस्सकुट्टराअ ॥ माळती । परमार्थमिति प्रियवदि
अज्ञिके, एवेदानीं ते विवसच्चवयाअ मरणे वर्तमाना आगमनिर्गमनिरन्तरोपाकरु-
इविस्सम्मसदृशं परिचक्ष्याम्यर्थपते । यत्र प्रलुतोत्थोत्थितवचवदतासंमहो नामा
अम् । यथा— संप्रहः सामराभोधिः इति । अदि तेऽहमनुवर्तनीया ततो मां इद

माधवः—वयस्य मकरन्द,

म्लानस्य जीवकुसुमस्य विकासनानि

सतर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि ।

आनन्दनानि हृदयैकरसायनानि

दिष्ट्या मयाप्यधिगतानि वचोमृतानि ॥ ८ ॥

मालती—जह तस्स जीविदप्पदाइणो अवसिदां मं सुणिअ
संदप्पमाणस्स तहाविहं सरिररअणं ण परिहीअदि, जह अ लोअ-
न्दरगअं वि मं उदूसिअ सो जणो सुमरणकहामेत्तपरिसेसं काल-
न्दरेण वि लोअजत्तं ण सिद्धिलेदि तह करेसु । एव्वं दे पिअ-
सही मालदी सकामा होइ ।

१. यथा तस्य जीवितप्रदायिनोऽवसिता मां श्रुत्वा संतप्यमानस्य तथाविधं
शरीररत्नं न परिहीयते, तथा च लोकान्तरगतामपि मामुद्दिश्य स जनः स्मर-
णकथामात्रपरिशेषां कालान्तरेणापि लोकयात्रा न शिथिलीकरोति, तथा
कुरु । एवं ते प्रियसखी मालती सकामा भवति ।

येन धारयन्ती समग्रसौभाग्यलक्ष्मीपरिग्रहैकमङ्गलं माधवस्य श्रीमुखारविन्दमान-
न्दमसृणं यथा स्यादेवं प्रलोकय । अनेन मन्निर्विशेषया त्वया मां स्मरन्त्या प्रिय-
तमो दृष्ट्वेन्मयैव दृष्ट इति प्रतीतेर्माधवविषयः प्रेमैव परा कोटिमारुढः । सर्वथा
तदलाभनिश्चयान्मरणं निश्चितमिति व्यज्यते । आनन्दमसृणमित्यनेन च येन प्रका-
रेणाहं तमवलोकयामि तेनैवावलोकय, न तु खोचितेन ताटस्थेनेत्युक्तम् ।

माधवः । स्वविषयता प्रेमबन्धस्य निरतिशयता च ज्ञात्वाह—म्लानस्येति ।

दिष्ट्या भाग्येन मया तादृशसौभाग्यानर्हेणापि वचोमृतान्यधिगतानि प्राप्तानि ।
कीदृशानि । प्रियाप्राप्त्यसंभावनया ग्लानिमुपगतस्य जीवस्यैव सौकुमार्यात्कुसुमस्य
विकासनानि । तथा संतर्पणानि सम्यक्वृत्तिजनकानि । तेन हि मालत्याः शतशो

दर्शनेऽपीदृशवचनश्रवणाद्यादृशी तृप्तिस्तादृशी न भवतीति वचनानां संतर्पकत्वम् ।

तथा सकलेन्द्रियाणां मोहनानि । प्रलयाख्यसात्त्विकभावहेतुत्वात् । इन्द्रियास्तमयो

हि प्रलयः । तथानन्दनानि निरतिशयानन्दस्यात्मसवेद्यत्वादानन्दजनकानि । तथा

हृदयस्य विरहदुःखशोषितसर्वरसादिधातुकस्य रसायनानि रसादिधातुसंपाद-

कत्वेन रसजनकानि । 'नीरसानां हि धातूनां लाभोपायो रसायनम्' इति रसा-

यनम् ॥ ८ ॥ मालती । यथा तस्य जीवितप्रदायिनोऽहमवसिता मृतेति मां

श्रुत्वा संतप्यमानस्य तत्तथाविधं शरीररत्नं न परिहीयते, यथा च लोकान्तरगता-

मपि मामुद्दिश्य स जनः स्मरणकथामात्रपरिशेषां कालान्तरेणापि लोकयात्रा न

शिथिलीकरोति तथा कुरु । अत्र माधवमरणशङ्कावीजं स्वात्मनि माधवा-

नुरागोत्कर्षः । यथाहं तदलाभात्तदनुरागे जीवितं त्यक्ष्यामि तथाऽसावपि मदनु-

कासपरिणामदुःखसिद्धिश्चमात्रं पुणो वि मन्मच्छेददुःखं मन्वसा-
हर्षी इमिच्छसि ।

उपज्ञिक—अह, किं वचुकामासि ।

मालती—किं वाणिं दुःखमिच्छसि ममोपरोहविसंभवन्तमान-
हेभो वनो मन्तेदि ।

मकरन्दः—सखे, सुतम् ।

माधव—असंतोषस्तु हृदयस्य ।

मालती—(उपज्ञिके परिभ्रम्य) पैरमस्यमहनि पिबसहि क-
क्षिप, एसा वाणिं वे पिबसही अवाहा मरणे वष्टमाया अग-
न्मणिमामपिरन्तरोपाकृष्टविस्मस्रिसं परिस्सञ्चिम अम्मात्वेदि ।
अह वे अह अणुवष्टपीष्ठा ततो मं हिअएण भारमन्ती सममसो-
हमाळणीपरिमाहेकमज्ञस माहवस्त सिरिमुहारविन्दं माधवस्य-
सिज पठोएहि । (इति रोहिते ।)

१ अयि, किं वचुकामासि ।

२ किमिदानीं दुःखमिच्छसि ममोपरोहविसंभवद्वारागणेभो वनो मन्वते ।

३ परमाश्रमिणि पिबसहि उपज्ञिके, एषेदानीं ते पिबसकनमात्रं
मरणे वर्तमानाऽऽगमविर्गमनिरन्तरोपाकृष्टविस्मस्रिसं परिस्सञ्चिमा-
यदि तेऽहमनुवर्तनीया ततो मां हृदयेन भारमन्ती सममसो-
मौकमज्ञसं माधवस्य श्रीमुहारविन्दमन्वसुजं प्रकोक्य ।

उपज्ञिकेपरिभ्रम्य सैवम बो दुर्बिच्छसो दुःखोपारकात्परिणामरूपेण दुःखेण विरहितं
चेदितं मानसं वक्ष्याम्यं पुनरपि मन्मच्छेददुःखं मन्वसाहर्षीमुपतापयति । एवं
आत्मगतमेव उपज्ञिके संवोचोपाकृष्टम् इति इत्यमम् ॥ उपज्ञिका । अयि किं
वचुकामासि । उपज्ञेति शेषः ॥ मालती । किमिदानीं दुःखमिच्छसि ममोपरोह-
विसंभवद्वारागणेभो वनो मन्वते । पिबसकनमात्रं मरणे वर्तमाना
आपमविर्गमनिरन्तरोपाकृष्ट-
विस्मस्रिसं परिस्सञ्चिमायदि तेऽहमनुवर्तनीया ततो मां हृदयेन भारमन्ती सममसो-
मौकमज्ञसं माधवस्य श्रीमुहारविन्दमन्वसुजं प्रकोक्य ।

मालती—सहि, पिअं खु तुक्षाणं मालदीजीविदं । ण उण मालदी ।

लवङ्गिका—सहि, किं ति भणिदं होइ ।

मालती—जेणं पच्चासाणिवन्धणेहिं वअणसंविहाणेहिं जीवा-
विअ इमं महावीभच्छारम्भं अनुभाविदस्सि । संपदं उण मे मणो-
रहो एत्तिअं एव्व । जं तस्स देवस्स परकेरअत्तणेण अवरद्धं
अत्ताणं परिच्चइअ णिव्वुदा हुविस्सं । अस्सि पओअणे पिअसही
मे अपरिपन्थिणी होदु । (इति पादयो. पतति ।)

मकरन्दः—सैषा परमा सीमा स्नेहस्य ।

(लवङ्गिका माधवं संक्षयाऽऽह्वयति ।)

मकरन्दः—वयस्य, लवङ्गिकास्थाने तिष्ठ ।

१. सखि, प्रियं खलु युष्माकं मालतीजीवितम् । न पुनर्मालती ।

२. सखि, किमिति भणितं भवति ।

३. येन प्रत्याशानिवन्धनैर्वचनसंविधानैर्जीवयित्वेमं महावीभत्सारम्भमनु-
भावितास्मि । सांप्रतं पुनर्मम मनोरथ एतावानेव । यत्तस्य देवस्य परकी-
यत्वेनापराद्धमात्मानं परित्यज्य निर्बृता भविष्यामि । अस्मिन्प्रयोजने
प्रियसखी मेऽपरिपन्थिनी भवतु ।

प्रतिहतं तेऽमङ्गलम् । इतोऽप्यपरं न श्रोष्यामि ॥ मालती । सखि, प्रियं खलु
युष्माकं मालतीजीवितम् । न पुनर्मालती ॥ लवङ्गिका । सखि, किमिति भणितं
भवति । मालतीजीवितं प्रियं न तु मालतीति वचनस्य व्याहृतत्वादिति भावः ॥
मालती । येन प्रत्याशानिवन्धनैर्वचनसंविधानैर्जीवयित्वैतावन्तं कालमीदृशं
महावीभत्सारम्भमनुभावितास्मि । तदनेनातिजुगुप्सितमपि मम जीवितमेव युष्माकं
प्रियं यथा तथा वा जीवति चेदलमिति न तु दुःखविवर्जिता मालती कथं सु-
खेन तिष्ठतीति युष्माकं विचार इत्यस्य स्ववाक्यस्याभिप्रायो वर्णितो भवति । महा-
वीभत्सारम्भमतिजुगुप्सितं नन्दनपाणिग्रहणोद्योगमित्यर्थः । सांप्रतं पुनर्मम मनो-
रथ एतावानेव । यत्तस्य देवस्य । जीवितप्रदायिनो माधवस्येति यावत् । परकीयत्वेन
पराधीनत्वेनापराद्धमात्मानं परित्यज्य निर्बृता भविष्यामीति जीवितपरित्राणाज्जी-
वितस्य स एव स्वामीति तदीयस्यास्य जीवितस्य गुरुपारतन्त्र्यादन्यायतीकरणो-
द्योगोऽपराधः । तस्य च तदीयजीवितपरित्याग एव प्रायश्चित्तमन्याधीनतासपा-
दनकलङ्कापाकरणादिति भावः । अस्मिन्प्रयोजने प्रियसखी मेऽपरिपन्थिन्यप्रति-
कूला भवतु ॥ मकरन्दः । परमा सीमा परा काष्ठा । नेत परं स्नेहस्यातिशय
इति भावः । अथ पूर्वमेव विहितसकेता लवङ्गिका स्तम्भान्तरितं माधवं प्रत्यवस-

मकरन्दः—हस्त, अतिकरुणं प्रसूतम् ।

माधव—

नैराश्रमकातरभियो हरिभेषभायाः

हृत्वा निष्कमकरुणं च मनोहरं च ।

वास्तस्यमोहपरिदेवितमुद्रहामि

विन्त्याविपादविपर्वं च महोत्सवं च ॥ ९ ॥

लवङ्गिका—अह, पविह्वं दे अमङ्गलं । इदो वि अवं च सुगिस्तं ।

१ अग्नि, प्रविह्वं तेऽमङ्गलम् । इतोऽप्यपरं न औष्मामि ।

एषोऽर्थः श्रुत्वा अत्रैव हस्तान्तावमात्रं मय्यवधितवामासीत् कश्चिन्निरपेक्षं
 लम्बितं च तदीयम् । तथा तु जीवति तथा कुर्वति । एतन्नमनकदाकदांश्चिदपरि-
 चरन्तीति उक्ती काठकमेव यथा मां न भिन्नरति उच्यते तत्रैव कर्तव्यमिति मारः ।
 एव ते शिवसुखी माकृती उच्यते मरति ॥ मकरन्दः । इत्येति प्रेमातिशयमर्थ-
 योष्यतीति ईदं विपादपोतकः ॥ माधवः—नैराश्रमेति । नैराश्रमेव मत्प्रविप्रा-
 प्रसादाभावे तदेतु कश्चिन्निरपेक्षतामैव कातरं चिन्ता धीर्ब्रह्मज्ञाना इति
 विद्वद्भावा निरामं चर्तं करुणं मरुतोऽप्यसूचनाच्छोकातिशयवचनम् । अत्र तन्नि-
 पनातु एवमर्थप्रतीयेमोहरं च वास्तस्येव रतिभावेन । यद्यपि वास्तस्य अश्री-
 उपकल्पितं उच्यते तथाप्यत्र लक्षणा रतिधामाभ्युत्थमाह, न तु वास्तस्य
 भामं वचनं रसास्तरम् । प्रविह्वं चारमस्मान्नेभ्यस्तुत्याहवाह । प्रसूतं निवेद्यते
 प्रसूतपुत्रादिभिचवाया एतेमात्रमेव हि व्यवस्थापितम् । एतिदं विचिन्त्वा अ-
 भिचापी तथा चिन्ता । तस्मात् तमह्नातोऽप्यं चरितोत्तमैः इत्यादी पुत्रयोचयता
 एतेः वरिपोवाहसंज्ञकमव्यङ्ग्यमेदो मात्प्रतिरेव रसास्तरम् । न च मरुतेनात्र
 पुत्रकत्वात् प्रवर्तितः । नापि रतिरेवास्य स्वामी । तस्याः श्रद्धाकरवादिनात्,
 अस्य रसास्तरसामान्यप्रवृत्तात् । नापि श्रद्धारमेव एवाहम् । उक्तेषु संभोपादिभ्य
 परिपन्ननात् । मात्रापीनां पुत्रादी श्रद्धारसास्तरानौचिन्तात् । अतु वास्तस्य
 रसास्तरम् । तथापि प्रसूते एव संभवति । तस्मात्प्रमायाऽप्यवकाशः । अत्रि मा-
 कृता माधवे वास्तस्यं युक्तमित्यर्थः । अत्रे कुर्वितेव चिन्तारमेव । तस्मात्त्र रति-
 धामास्यं कर्तव्ये । तेन शोभेन 'मोहधितस्य शून्यता' इत्युक्तेव व्यवहारिभ्य च
 वास्तस्यैवितं विद्यापवचनं तत्र तदुक्तमित्वा मरुत्त्वनादिर्ब्रह्मवापि अत्रुह्यता ।
 अत्रवा विचिन्तायै कर्तव्यमित्येवंकृत्वा चो विद्यते विच्यतमेव मिरत् । तां च
 महोत्सवं च । अतो मे वीज्जारवं चरेतादयस्य धीरलस्य मत्वेवंमिवातु एवमव्यस्य
 देवतासामाभेऽप्येतावदेव कथ्यन्महाकृत्सोऽप्येवमेवमव्यस्ये इत्येवमेव । ते च
 वदामि । उच्यं च—'नरसाम्यतिनिपद्यते' इति एताद्योऽपि तत्रानप्ययोः इति ।
 एतद्वर्तमानां कथनश्रद्धारंभीर्ब्रह्मणे कर्तव्य इति भावा ॥९॥ सम्यङ्गिका । अग्नि

माधवः—

किं वा भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि ।

कामं कुरु वरारोहे देहि मे परिरम्भणम् ॥ ११ ॥

मालती—(सहर्षम् ।) कैहं अणुगहीदस्मि । (उत्थाय ।) इजं आलिङ्गामि । दंसणं उण वाफप्पीडणेण पिअसहिआए पच्चक्खं ण लभिअदि । (आलिङ्ग्य सानन्दम् ।) सहि, कठोरकमलगब्भपद्मलो अण्णारिसो एव्व दे अज्ज णिवावेदि मं सरीरप्फंसो । (साक्षम् ।) किंअ मौलिविनिवेशिअधञ्जली मह वअणेण विण्णवेहि तं जणम् । जह ण मए मन्दमाआए विकसन्तसदपत्तलच्छीविलासहारिणो मुहचन्दमण्डलस्स सच्छन्ददंसणेण संभाविदो चिरं लोअणमहोसवो ।

१. कथमनुगृहीतास्मि । इयमालिङ्गामि । दर्शनं पुनर्वाष्पोत्पीडनेन प्रियसख्याः प्रत्यक्षं न लभ्यते । सखि, कठोरकमलगर्भपद्मलोऽन्यादृश इव तेऽद्य निर्वापयति मा शरीरस्पर्शः । किंच मौलिविनिवेशिताञ्जलिर्मम वचनेन विज्ञापय तं जनम् । यथा न मया मन्दमाग्यया विकसच्छतपत्रलक्ष्मीविलासहारिणो मुखचन्द्रमण्डलस्य स्वच्छन्ददर्शनेन संभावितश्चिरं लो-

किं वेत्ति । विच्छेदेनात्यन्तविप्रयोगेण दारुणो य आयासो मरणोद्योगात्मकं दुष्करं कर्म तत्कारिणीति स्वोचनम् । ईदृशीं त्वां किं वा भणामि कथं प्रियखेल्यनुज्ञां दद्याम् । न कथञ्चिन्मरणानुज्ञां कर्तुं शक्नोमीत्यर्थः । तस्मात्त्वमेव 'ईप्सितार्थस्थिरनिश्चयं मन' इति नीत्या कामं स्वाभिलषितं कुरु । हे वरारोहे, मम परिरम्भणं देहि । मामालिङ्ग्यत्यर्थः । अथ च माधवौचित्येन कामं मनोरथं कुरु निष्पादय । वरारोहे चिरस्य प्रार्थितं परिरम्भणं देहीत्यपि प्रतीयते । लवङ्गिकया प्रशसार्थं वरारोहे, इति सखीसंवाधनं युक्तमेवेति ॥ ११ ॥ अथ मालती कामं कुर्विति सख्या अनुमतिं मत्नाह—मालती । कथमनुगृहीतास्मीति । सख्येति शेषः । इयमालिङ्गामि । दर्शनं वाष्पोत्पीडनेनाश्रूद्रुमेन प्रियसख्या प्रत्यक्षं न लभ्यते । एवं लवङ्गिकाभ्रमेण माधवमालिङ्ग्यामृतसरसीव निमग्ना निरतिशयं निर्वृतिविशेषमनुभवन्त्याह—सखि, कठोरकमलगर्भपद्मलोऽन्यादृश एव तेऽद्य निर्वापयति मां शरीरस्पर्शः । कठोरकमलगर्भवत्परिणतपङ्कजबीजकोशवत्पद्मलो रोमाश्चकञ्चुकितः । इदानीं कृतमरणनिश्चया सख्या चानुमतिं कृता मन्यमाना प्रियतमं प्रतिवक्तव्यं वाचिकं सदिशति—किंच । मौलिविनिवेशिताञ्जलिर्मम वचनेन विज्ञापय तं जनम् । तं जनमित्यनेन तस्य पतित्वं निश्चित्य साक्षान्नामग्रहणानौचित्यं सूचयति । तेन च नाहं कन्यैव सस्थिता मन्मथेनैव माधवाय दत्ता तत्पत्न्यैव केवलम्, तादृशेन पत्या सह संसारसौख्यान्नुभविष्यं

भाषणः—परवानसि साध्वसेन ।

मकरन्दः—इयमेव नेवीयसां महुतिरन्मुदयानात् ।

(भाषणः खैरं क्वत्रिकात्माने तिष्ठति ।)

माळवी—सैहि, अणुत्कृताप पसाव्दं करेहि ।

भाषणः—

सरले साहसरागं परिहर रम्मोरु मुख संरम्भम् ।

विरसं विरहायासं सोढुं तव चित्तमसहं मे ॥ १० ॥

माळवी—सैहि, अणुत्कृतापिञ्जो दे माळवीपणामो ।

१ सखि, अणुत्कृतया प्रसार्दं कुरु ।

२ सखि, अणुत्कृतीवले माळवीपणामा ।

रोज्जं कदापयमप्रेति हस्तध्वजा बोधयतीति ॥ भाषणः । परवानसि पद्यवीणा
 कुतोऽसि साध्वसेन विपद्युत्तम्मादिना प्रातिवक्षेन, पद्यमयेव । तस्मेदानीमनुनि-
 तसातेन कष्टमान साध्वसध्वयेन विवक्षितम् । कष्टना न क्त्वात्तवो क्वचन्य
 इति भाषणम् । माळवीधनीये क्वत्रिकात्मादिने प्रवेशे स्थातुं परवानवीणोऽस्तीति ॥
 मकरन्दः—इयमिति । नेवीयसामतिचंविहितानां विद्यमिच्छितानामप-
 म्बुदयानां मिवाप्रतिप्रसूतीवामभीष्टानामिवमेव प्रकृतिः समाया । वस्तु-
 म्मप्रकृत्यैपद्युप्रवृत्तिप्रातिवक्ष्यनिर्मावर्ण्यं पारवस्त्वमिच्छार्थः । एतच्च महुतोपरो-
 गित्वेन वचनार्थमिच्छं नामात्रम् । यथा—‘नेहवा सातिसंवायं वदन्वभिवर्धं
 हि तत्’ ॥ माळवी । सखि अणुत्कृतया प्रसार्दं कुरु । मरम्ममिमावीधनीयः ।
 अथ भाषणो क्वत्रिकात्मादिनापनकात्माव कश्च न साधारणं प्राकृतसंस्कृतयोः
 समानरूपं वाचनं प्रयुङ्क्ते—सरले इति । सरले कष्टपुदे । रम्मोर । कष्टत-
 रपरादीपम्ये इत्यूर् । साहसे मरनोयोगे एयमिच्छां परिहर परिहर । संरम्भं
 मुख । वदन्व विरहायासं विनोम्बुत्वं विरहमस्यमिवाद्यस्यं मम इव
 सोढुमसहमकममिति तत्त्वमसाधेतेषां क्वत्वाप्रां प्राकृतसंस्कृतयोः समानं रूपम् ।
 यथाह—‘तत्सर्गं तद्गुणं देवीकमेका प्राकृतकमाः इति । न चान्न माद्यकेप-
 प्राप्तिं कार्वा । वाच्यमेवामानाच्छेवकात्प्रवपतेः । न च क्वत्रिकात्मावरो-
 कोमेवात्त्राप्यमेरोऽप्यस्त्येवेति वाच्यम् । साधवत्सात्र वस्तुनात्किञ्च इत्यरेव
 क्वत्रिकात्मादिरोधानेन क्वत्वाप्रां वैकृत्यात्किञ्च समनीयतसर्वसमिदे
 वं न कुनोमिति क्वत्रिकात्मावमेवार्थं तदुचितैरेव ध्वनेर्मावतः प्रतिपादितवामि-
 त्येकमेव वाचनमेव एवार्थं इति न केप्यवकासा इति ॥ १ ॥ माळवी । अणु-
 कृतीवले माळवीपणामा ॥ पूर्ववदेव भाषणस्यैरेव एवैकैकत्रिकेयह—

माधवः—

किं वा भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि ।

कामं कुरु वरारोहे देहि मे परिरम्भणम् ॥ ११ ॥

मालती—(सहर्षम् ।) कंहं अणुगहीदस्मि । (उत्थाय ।) इत्थं आलिङ्गामि । दंसणं उण वाफप्पीडणेण पिअसहिआए पच्चक्खं ण लभियदि । (आलिङ्गय सानन्दम् ।) सहि, कठोरकमलगव्मपद्मलो अण्णारिसो एव दे अज्ज णिवावेदि मं सरीरप्फंसो । (सात्तम् ।) किञ्च मौलिविनिवेशिअअल्लली मह वअणेण विण्णवेहि तं जणम् । जह ण मए मन्दभाआए विकसन्तसदपत्तलच्छीविलासहारिणो मुहचन्दमण्डलस्स सच्छन्दंसणेण संभाविदो चिरं लोअणमहोसवो ।

१. कथमनुगृहीतास्मि । इयमालिङ्गामि । दर्शनेन पुनर्वाष्पोत्पीडनेन प्रियसख्याः प्रत्यक्षं न लभ्यते । सखि, कठोरकमलगर्भपद्मलोऽन्यादृश इव तेऽद्य निर्वापयति मा शरीरस्पर्शः । किञ्च मौलिविनिवेशिताञ्जलिर्मम वचनेन विज्ञापय तं जनम् । यथा न मया मन्दभाग्यया विकसच्छतपत्रलक्ष्मीविलासहारिणो मुखचन्द्रमण्डलस्य स्वच्छन्ददर्शनेन संभावितश्चिरं लो-

किं वेत्ति । विच्छेदेनात्यन्तविप्रयोजनेन दारुणो य आयासो मरणोद्योगात्मकं दुष्कर कर्म तत्कारिणीति स्वोद्यनम् । ईदृशीं त्वां किं वा भणामि कथं भ्रियस्वेत्यनुज्ञां दद्याम् । न कथंचिनमरणानुज्ञां कर्तुं शक्नोमीत्यर्थः । तस्मात्त्वमेव 'ईप्सितार्थस्थिरनिश्चय मन' इति नीत्या कामं स्वाभिलषितं कुरु । हे वरारोहे, मम परिरम्भणं देहि । मामालिङ्ग्येत्यर्थः । अथ च माधवैचित्येन कामं मनोरथं कुरु निष्पादय । वरारोहे चिरस्य प्रार्थितं परिरम्भणं देहीत्यपि प्रतीयते । लवङ्गिकया प्रशंसार्थं वरारोहे, इति सखीस्वोद्यनं युक्तमेवेति ॥ ११ ॥ अथ मालती कामं कुर्विति सख्या अनुमतिं मन्वाह—मालती । कथमनुगृहीतास्मीति । सख्येति शेषः । इयमालिङ्गामि । दर्शनेन वाष्पोत्पीडनेनाश्रूद्वयेन प्रियसख्या प्रत्यक्षं न लभ्यते । एवं लवङ्गिकाभ्रमेण माधवमालिङ्ग्यामृतसरसीव निमग्ना निरतिशयं निर्वृतिविशेषमनुभवन्त्याह—सखि, कठोरकमलगर्भपद्मलोऽन्यादृश एव तेऽद्य निर्वापयति मां शरीरस्पर्शः । कठोरकमलगर्भवत्परिणतपद्मजवीजकोशवत्पद्मलो रोमाञ्चकक्षु कित । इदानीं कृतमरणनिश्चया सख्या चानुमतिं कृता मन्यमाना प्रियतमं प्रतिवक्तव्यं वाचिकं सदृशति—किञ्च । मौलिविनिवेशिताञ्जलिर्मम वचनेन विज्ञापय तं जनम् । तं जनमित्यनेन तस्य पतित्वं निश्चित्य साक्षात्त्रामग्रहणानौचित्यं सूचयति । तेन च नाहं कन्यैव अस्थिता मन्मथेनैव माधवाय दत्ता तत्पत्न्येव केवलम्, तादृशेन पत्या सह संसारसौख्यान्यनुभवितुं

मुहा मजोरहेहिं अविरमभिलम्भमाजदुव्वारदुक्तावेमवह्मरुन्वपमा-
 पबन्धनं धारिषं हिमभं । गमिमा अ बारंवारं सविसेसदूसद्याभास-
 दूमाविदसहीमपा सरीरसंवावा । कर्हं वि अदिवायिदा चन्द्यदप-
 मलममारुअप्यमुहा अण्यत्यपरम्पराओ । संपदं उण गिरासधि संठ
 चेति । सुए वि पिमसहि, सप्य सुमरिदधधि । एसा अ माह
 वसिरीहृत्पनिम्माजमजोहरा बठळमाळा माळतीनिविसेसं पिमस-
 हीए वडभदा सवदा हिअप्य भारजिज्या अति । (इति लक्ष्म्युमु
 अय माधवस इति बकुलमाळं निम्बसन्टी सह्यापसस धान्यसोत्कर्मं वाटवति ।)

माधवः—इन्त । (अपचार्ये ।)

एकीकृतस्त्वनि निविक्त इवावपीड्य
 निर्मुमपीनकुचकुम्भमानया मे ।

चममहोत्सवः । गुहा मनोरथैरभिरतविकुम्भमाजदुव्वारदु-सावेगम्यतिकोष्ट
 र्तमानबन्धनं धारित इदमम् । गमिताम बारंवारं सविसेपदुसह्यापासपूपा-
 पितसखीमनाः सरीरसंवापाः । कपमपतिवाहितामन्त्रातपमळवमास्य
 प्रमुसा अनर्धपरम्पराः । सांप्रतं पुनर्निराशासि संवृत्तेति । त्वयापि पि
 मसखी, सर्वदा कर्तव्यासि । एसा अ माधवभीहृत्पनिर्माजमनोहरा बकुल-
 माळ्य माळतीनिविसेषं प्रियसख्या ब्रह्म्या सर्वदा इत्येव धारणीया चेति ।

नाथि मे मातृमिति अत एव धरीरं क्षयामीति व्यज्यते । विद्यापनाप्रभारमे
 वाह—यथा य मवा मन्मभागवदा निकस्यत्यपमळ्यमीविद्यसहासिओ सुयबन्धम
 गडसस ते म्मळ्यदर्थद्वैत संमासितयिरं क्षेचनमहोत्सवः । मुनामनोरथैरभिरतं
 विकुम्भमाजदुव्वारदुःसापेयव्यतिकोष्टर्तमानबन्धन धारितं इदमम् । गमिताय
 बारंवारं सविसेपदुसह्यापासपूपापितसखीमनाः सरीरसंवापाः । कपमपतिवाहि
 तामन्त्रातपमळवमास्यप्रमुसा अनर्धपरम्पराः । सांप्रतं पुनर्निराशा संवृत्तसीति
 विद्वपयेक्षन्ववः । उहूर्तमानबन्धनमुग्मूळितमूळ्यतिवाहिता दुःपेव गमिताः । एसा
 अ माधवभीहृत्पनिर्माजमनोहरा बकुलमाळ्य माळतीनिविसेषं प्रियसख्या ब्रह्म्या
 सर्वदा इत्येव धारणीया चेति बरुन्टी लक्ष्म्युमुअय माधवइति निम्बसन्टी
 क्षवण्यलम्पुओरकलारिना पुस्तमभिमन्व सुइवस चाम्यस तत्रास्यवधदि
 एताम्याचवभैव कामन्धीप्रयत्नेव संनिधानसंमवात्परितरधरीरस्यै एतएवर
 मनि ईतिधारिवकसव्यासहावाकारिप्यभिचारिसंबन्धनोन्मेवावावात्तरीरियेन सह
 धावयस्य धान्यसेनोत्कर्मं वैपुमनुमाषं च वाटवतीकर्म । वाप्यहं माधः ।
 एतद्युक्तं च— प्राणयित्तवमत्कार भाव्यिकमकारिमिः इति । अनेन संप्रमो
 वाजःब्रमुच्यम् । यथा— एहाप्रापी च संप्रमः इति ॥ माधवः । एकीकृत

कर्पूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्त-

निष्यन्दशैवलमृणालहिमादिवर्गः ॥ १२ ॥

मालती—अहो, लवङ्गिआए मालती विप्रलब्धा ।

माधवः—अयि स्वचित्तवेदनामात्रवेदिनि परव्यसनानभिज्ञे, इय-
मुपालभसे ।

उद्दामदेहपरिदाहमहाज्वराणि

संकरुपसगमविनोदितवेदनानि ।

त्वत्स्नेहसविद्वलम्बितजीवितानि

किं वा मयापि न दिनान्यतिवाहितानि ॥ १३ ॥

लवङ्गिका—सैहि, उवालम्बणिज्जं उवालद्धासि ।

१. अहो, लवङ्गिकया मालती विप्रलब्धा ।

२. सखि, उपालम्बनीयमुपालब्धासि ।

इति । गाढालिङ्गनवशास्त्रिर्भुम्पनीनकुचकुञ्जलयानयावपीड्य गाढमालिङ्ग्य मे
ल्वचि कर्पूरादिसतापनिर्वापकशीतलद्रव्यवर्ग एकीकृत एकरसता प्राप्तो निषिक्त
इव । आलिङ्गनं कृतवत्या कर्पूरादिरसनिषेक कृत इवेत्यालिङ्गनक्रियाया निषेकक्रि-
याध्यवसायात्प्रतीयमानसतापनिर्वापणनिमित्तक्रियया स्वभावोत्प्रेक्षालंकार । एष
संचिन्त्यमानार्थप्राप्तिरूप. क्रम. । यथा—‘क्रमस्तु चिन्तितावाप्ति.’ इति ॥१२॥
मालती । अहो, लवङ्गिकया मालती विप्रलब्धा वञ्चिता । स्वामिलषितसपादने-
ऽप्याकारगोपनार्थं वञ्चनमित्युक्तम् । अनेनावहित्याह्यो व्यभिचारी सूचित ।
यथा—‘अवहित्या तु लज्जादेर्हर्षाद्याकारगोपनम्’ इति ॥ माधवः । अयीति
संवोधने । स्वमनोव्यथामेव त्व प्रकटयसि न तु परजनमनोरुज जानासि । यतो
मदालिङ्गनेन वञ्चितमात्मान मन्यसे । न पुनर्यथा मे तथैवास्यापि सम बुद्धु सहः
संताप तन्मदालिङ्गनेनास्य भवतु संतापनिर्वाप इत्यनुकम्पा लयि दृश्यते । त-
स्मात्त्व पुरत एवोपालभस इत्यर्थ । स्वव्यथामेवाह—उद्दामेति । उद्दाम प्रौढो
देहपरिदाह एव महाज्वरो येषु तानि । तथा मनोरथमात्रकल्पितेनापि लत्समागमेन
विनोदितापनोदिता वेदना लद्विरहजन्या व्यथा येषु तानि। तथा ‘अस्त्रि मालत्या मयि
स्नेह’ इति सवेदनमात्रेणावलम्बितं कथचित्त्वत्स्नेह कदाचित्फलप्यतीत्याशया वि-
धृतं जीवित येषु तादृशानि दिनानि मयापि लयेव न किमतिवाहितानि तु खेन गमि-
तानि। यादृशी तत्र विरहव्यथा तादृश्येव ममापि । तत्तु केवलं लया विदितमेतन्न वि-
दितमित्यर्थ । एतत्तु परस्परानुरागबीजसमुत्क्षेपादाक्षेपो नामाङ्गम् । यथा—‘गर्भबी-
जसमुत्क्षेपादाक्षेप परिकीर्तित’ इति ॥१३॥ लवङ्गिका । सखि, उपालम्बनीयमु-

कलहंसः—अहो सरसरमपिच्छदा संविहाजस्त ।

मकरन्दः—महामार्गे, एवमेतत् ।

त्वं वत्समेति क्वमप्यवलम्बितात्मा

सत्य बनोऽप्यमियतो दिवसाननैषीत् ।

आवद्धकंकणकरमणयमसाव-

मासाद्य नन्दतु चिराय फळन्तु कामा ॥ १४ ॥

लघुश्लोका—महाणुहाव, हिमपू वि अप्यविह्वसर्गगाहसा-
हसो अर्धं अपो किं दार्णि करमाहणे विचारेदि ।

माळती—हैदि, कण्णभाजपविरुद्धं किं वि बवण्णत्सदि ।

कामन्दकी—(प्रमिस्व ।) पुनि कावरे, किमेतत् ।

(माळती कम्पमान्वा कामन्दकीमाळिश्रिति ।)

कामन्दकी—(तस्मान्मुमुक्षुमप्य ।) वस्ते,

१ अहो सरसरमपीयता संविधानस ।

२ महाणुमण, हृदयेऽप्यप्रतिहतस्वपंग्गाहसाहसोऽर्धं अना किमिहानी
करमहणे विचारयति ।

३ हा पिच्छ, कण्णभाजपविरुद्धं किमप्युपन्यसति ।

याळम्पाति । मुच्यमेवापेन सतुपाळम्पवमिस्वर्गः।कलहंसः। अहो सरसरमपीय
ता संविधानस ।।मकरन्दः। एतन्माधवेनोक्तमेव चक्षमेव । तरेवाह—त्वं वत्समे
ति । वत्सस्य प्रेमावती काश्चित्कौतुहात्तेन क्वमप्यदिकेसेनवलम्बितास्य विह्व
पीमितोऽर्धं अथ इवतो दिवसाननैषीदितिवाहितमिति चक्षमेव कस्तोहाहसो वास
प्रापचारने कथितेत्तु । अतस्तव मेवास शीवितरुद्धे निःशुद्धं प्रवर्तितव्यम्, अ काम-
न्दकीवित्तु माये निसेतव्य इति माधः । एतरेवाह—आवद्धकंकणस्य करण वा प्र-
मया परिग्रहः स एव प्रसारोऽनुग्रहस्यवाचाय प्रप्याधी नन्दतुत्तया विगत विरेव
काम्य मे मनोरथाधिरककककहिता पुनयोः कळन्तिदि॥१४॥लघुश्लोका । महाणु
माध, हृदयेऽप्यप्रतिहतस्वपंग्गाहसाहसोऽर्धं अना किमिहानी करमहणे विचारयति ।
येन माधवेन हृदये क्षममेव यद्यमाने न निवारितवती केवळमर्धं महान्मुमुक्षुर्धं इत्य-
होऽप्यवती सा करैव करे कर्त्तव्यं यद्यमानेऽपि न विचारयेत्, तस्मात्किञ्चिद् अथ
मेवास्या करे यद्यद्विषयाद्यः ॥ माळती । हा पिच्छ, कण्णभाजपविरुद्धं किम
प्युपन्यसति । किमपीति प्रवृत्तमानुमत काकामहर्षं व्यज्यते ॥ कामन्दकी ।
प्रमिस्व । वदतीति शेषः । पुत्रीति त्वत्परीचयने मन्मूलाहस्तेव मयापिकार इति
व्यग्रम् । कावरे कुलकण्णभाजपविरुद्धं कर्त्तव्यं कुर्वाणिति पुत्रहोत्रिममाधये कर्त्त-
व्येतिवातुमहापुत्रवतेऽवघरे शीप्रमिदेमे इत्य एतद्विस्मयं किमिति । अथि

पुरश्चक्षूरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता

तनुग्लानिर्यस्य त्वयि समभवद्यत्र च तव ।

युवा सोऽयं प्रेयानिह सुवदने मुञ्च जडतां

विधातुर्वैदग्ध्यं विलसतु सकामोऽस्तु मदनः ॥ १५ ॥

लवङ्गिका—भगवदि, किसणचतुर्दशीरजनीस्मशानसंचारनिर्व्यूढविषमव्यवसाय-
द्विसमववसाअणिट्टाविदपचण्डपाखण्डदोदण्डसाहसो साहसिओ
क्खु एसो । अदो पिअसही उक्कम्बिदा ।

कामन्दकी—लवङ्गिके, स्थाने खल्वनुरागोपकारयोर्गरीयसो-
रुपन्यासः ।

मालती—हा ताद, हा अम्ब ।

१. भगवति, कृष्णचतुर्दशीरजनीस्मशानसंचारनिर्व्यूढविषमव्यवसाय-
निष्ठापितप्रचण्डपाषण्डदोर्दण्डसाहसः साहसिकः खल्वेषः । अतः प्रियसख्यु-
त्कम्पिता ।

२. हा तात, हा अम्ब ।

चार्यैव शीघ्रमस्य पाणिं गृह्णाणेति भावः ॥ पुर इति । यस्य त्वयि विषये यत्र
यस्मिन्विषये च तव पूर्वं चक्षुःप्रीतिस्तदनु चित्तासङ्गस्तदनु संकल्पादिक्रमेण
तनुग्लानिक्षेत्याद्या मदनावस्था प्रादुरासन् । अत्र मनःसङ्गकार्थानि वाच्यानि
मनसोऽनन्यपरत्वेन तद्धिनैकव्यापृतत्वेन संकल्पजागरकार्थतनुग्लान्यरतयो व्य-
ज्यन्ते, स एवायं युवा प्रेयानिति वयसा प्रेम्णा चानुरूपत्वं ध्वन्यते ।
तस्मादिहास्मिन्सुवदने सर्वदा सुवदने जडतामप्रतिपत्तिं मुञ्च । विधातुर्वैद-
ग्ध्यं भवदुःखनिर्माणनैपुण्यं भवदुःखसमागमेनैव विलसतु सफलं भवतु । मदनश्च
सकामो भवतु । जाड्यं विहाय यावदुन्मादाद्यवस्थान्तराणि नोल्लसन्ति तावदेव
प्रेयास वृणीष्वेति भावः । जाड्यं च व्यभिचारिभावः । यथा—‘क्रियास्वपाटवं जाड्यं
चिन्तोत्कण्ठाभयादिभिः’ इति ॥ १५ ॥ **लवङ्गिका** । भगवति, कृष्णचतुर्दशीर-
जन्याम् । तस्यामेव साहसकर्मप्रसिद्धेरागमोक्तत्वात् । स्मशानसंचारेण निर्व्यूढो निर्व-
र्तितो महामांसविक्रयरूपो विषम आर्यजनानुचितो व्यवसायो येन । अनेन माल-
त्यां माधवस्य प्रकृष्टोऽनुरागवन्ध उक्तः स चासौ निष्ठापित निराधाटित प्रचण्ड-
पाषण्डदोर्दण्डसाहसं मालतीवधरूपं कर्म येन स इत्यनेन जीवितप्राणैर्नोपकाराविश-
य उक्तः । साहसिकः खल्वेषः । अतः प्रियसख्युत्कम्पिता । अत्र लवङ्गिका तस्यां नि-
शीथिन्यामेकाकी भूत्वात्यन्तजुगुप्सितनृमांसविक्रयसाहसरसिको भीषणपाखण्डव-
धाद्रौद्रप्रकृतिरविमृश्यकारी चासौ स्वयमेवानया दृष्टः, तदस्मिन्वालाया युक्तैव जड-
ता कम्पमानता चेति माधवमुद्दिश्य नर्मोक्तिव्याजेन निरतिशयप्रेम्णा परमोपका-
रिणि चास्मिन्नुचितमेवास्मिन्नवसरे जाड्यादिकमस्या इति वैपरीत्येनोपालमत इति
बोद्धव्यम् ॥ **मालती**—हा तातेति । एवंविधानुचितकारिण्यहं कथं पुनरपि लन्मु-

फलहंसः—ब्रह्मो सरसरमपिञ्जवा संविहाणस्त ।

मकरन्दः—महामार्गे, एवमेतत् ।

त्वं वत्ससेति कथमप्यवळम्बित्वात्मा

सत्य जनोऽयमियसो दिवसाननैपीत् ।

भावद्वककणकरमप्यमसाव

मासाय नन्दतु चिराय फळन्तु क्रमाः ॥ १४ ॥

लवङ्गिका—महाणुहाव, हिमए वि अप्यडिहवसर्भगाहसा-
हसो अषं अपो किं दापि करमाहणे विभारेदि ।

मालती—हैयि, कण्णमाजणविरुद्धं किं वि उवप्पस्सदि ।

कामन्दकी—(प्रविश्य ।) पुत्रि क्वतरे, किमेतत् ।

(माळती कम्पयत्वा कामन्दकीमाळिहसि ।)

कामन्दकी—(तस्मात्पुत्रमुत्तमम् ।) वत्से,

१ ब्रह्मो सरसरमनीयता संविधानस ।

२ महालुमाव, ब्रह्मयेऽयमप्रतिहतस्वर्भमाहसाहसोऽयं अना किमिदानीं करमहमे विचारयति ।

३ हा भिक्षु, कथंकाजवविरुद्धं किमप्युपप्यसति ।

पाळ्प्यासि । पुच्छमेवानेत लडुपाळ्प्यासमिदमर्थः ॥ कळहंसः ॥ ब्रह्मो सरसरमनीय
ता संविधानस ॥ मम करमन्तु ॥ एतन्माधवेनोत्तमेवं प्रथमेव । तदेवाह—त्वं वत्ससे
ति । वत्सस्य प्रेमवती कश्चिद्विद्येतावतैव कथमप्यतिक्रमेण कम्बित्वात्मा निहत
वीभितोऽयं अह इवतो विवधाननैपीदतिवाहितवासिदि चकमेव सत्त्वहादयो वस
प्रायचार्ये कथिद्युः । अतस्त्ववैवासा वीभितरकथे निवृत्तं प्रवर्तितवम् । व कम-
न्ववनासिडु माते निवेद्यम् इति भावः । एतदेवाह—भावद्वककणकरम
असाव परिग्रहः स एव प्रसादोऽनुग्रहमासाय मायाद्यै वन्तुमावा विठव विरेव
काम्य मे मनोरथाविरकाक्याह्विता पुत्रयोः फळमिति ॥ १४ ॥ लवङ्गिका । महा
लुमाव, ब्रह्मयेऽयमप्रतिहतस्वर्भमाहसाहसोऽयं अना किमिदानीं करमहमे विचारयति ।
येन माधवेन इदमेव काममेव एवमाद्यै न विचारितवती कैचकमर्षं यदात्पुत्रवर्षं हस-
न्तीत्यवती सा करेण करे कार्यं एवमादिपि न विचारयेत्, तस्मात्किञ्चन
मेवासा करे एवमलिजायनः ॥ माळती । हा भिक्षु, कथंकाजवविरुद्धं किम
प्युपप्यसति । किमपीति पुत्रवर्षावह्वितं ककरमहर्षं व्यज्यते ० कामन्दकी ।
प्रविश्य । वदतीति शेषः । पुत्रीति एतत्परिचयने यस्तुत्वावस्तेव मयाविचार इति
व्यज्यम् । क्वतरे तुलककथंकाजवविरुद्धं कर्षं कुर्वामिति पुत्रवर्षीप्रसमावते कर्ष-
विरेवाह्वमहापुत्रवर्षेऽवतरे श्रीप्रविषेवे हस एतद्विज्यमर्षं किमिदितम् । अति-

तदिह सुवदनायां तात मत्तः परस्मा-

त्परिचयकरुणायाः सर्वथा मा विरंसीः ॥ १६ ॥

(इति पादयो. पतितुमिच्छति ।)

माधवः—अहो, वात्सल्यादतिक्रामति प्रसङ्गः ।

मकरन्दः—भगवति,

श्लाघ्यान्वयेति नयनोत्सवकारिणीति

निर्व्यूढसौहृदरसेति गुणोज्ज्वलेति ।

एकैकमेव हि वशीकरणं गरीयो

युष्माकमेवमियमित्यथ किं ब्रवीमि ॥ १७ ॥

कामन्दकी—वत्स माधव ।

माधवः—आज्ञापय ।

कामन्दकी—स्वीक्रियतामियम् ।

माधवः—स्वीकरोमि ।

कामन्दकी—वत्स माधव, वत्से मालति ।

माधवः—आज्ञापय ।

मालती—आणवेदु भववदी ।

१. आज्ञापयतु भगवती ।

त्यर्थं विरंसीरिति 'व्याहृपरिभ्यो रम' इति परस्मैपदम् । रश्मिश्च श्यनि पठ्यते
मनिरित्यनिज् कम^(१) । माङ्ग्योगादढागमप्रतिषेध । विनाव्यवधानादढागमप्रति-
षेधो नास्तीत्यशाब्दिकोक्त हेयम् । 'मा तात साहस कार्षीर्मेम पूर्वेपरिग्रह । प्रश्ना-
नुकत्वा तु कौन्तेय पिबस्व च हरस्व च॥' इत्यादौ बहुव्यवधानेऽपि प्रतिषेधदर्शनात्
॥१६॥इति पादयो पतितुमिच्छति॥माधवः।वात्सल्यादपत्यप्रेम्ण. प्रसङ्ग. प्रस्मा-
वोऽतिक्रामत्यौचित्यमुल्लङ्घयते । यत्सकललोकवन्द्या भगवती स्वयं मत्प्रणामं कर्तुमि-
च्छति । अनुचितकर्मणि प्रवर्तत इति भाव ॥ मकरन्दः—भगवतीति । श्ला-
घ्येति । श्लाघ्यान्वया महाकूलप्रसूतेति हेतो । तथा नयनोत्सवकारिणीति निरति-
शयसौन्दर्यशालिनीति । तथा निर्व्यूढो निर्वाह गमित. सौहृदरस सौहार्दसारभूता
रतिर्यथा सा तादृशीति । तथा गुणैरन्यै सौशील्यादिभिरपरिगणनीयैरुज्ज्वला निर्मे-
लेति।एतेष्वेकैकमेवान्यनिरपेक्ष गरीयोऽनतिक्रमणीयं वशीकरणमेतदायतीभावसा-
धनम् । तदुपरि युष्माक निरुपाधिकहिताचरणप्रवृत्ताना सर्वलोकमान्यानामपीयमे-
वंविधा दृश्यते । वात्सल्यातिशयाच्छिशोर्माधवस्य प्रणामाधिकीर्षित इत्युक्तेऽथ कि-
मह ब्रवीमि । इत. परमस्यामादरातिशयानुबन्धने किं वक्तव्यमित्यर्थ. ॥१७॥अ-

कामन्दकी—वत्स माषव ।

माषव—आज्ञापय ।

कामन्दकी—इयमशेषसामन्तमस्तकोरंसपरागरजितश्रजाहु
 स्त्रमास्यसुरिबसोरेकापत्यरत्नं मास्ती भगवता सहस्रसंयोगरसिकेन
 वेपसा मन्मथेन मया न तुम्हं दीयते । (एति वार्त्तं निवृत्ति ।)

मकरन्दः—फलितं हि तर्हि भगवतीपादप्रसादेन ।

माषवः—तत्किमित्यतिवाप्यायितमानर्न भगवत्याः ।

कामन्दकी—(वीरवर्धेय मेमे परियुज्य ।) वत्स, किमपि कस्मान्न
 वक्तुकामासि ।

माषवः—तत्किम् ।

कामन्दकी—विज्ञापयामि ।

माषवः—आज्ञापय ।

कामन्दकी—

परिणतिरमणीमा प्रीतयस्त्वद्विधाना-
 महमपि तव माग्या हेतुमित्येव वैभ ।

वन् विच्छेदनेनमिति शेषः ॥ कामन्दकी—इयमिति । अशेषेस्मिन् निरति-
 कर्षणवर्षेणप्रध्यापयत् न इतिस्तेति उक्ताप्येकस्मैवातीव प्रेयवावर्त्तं तदपि रत्नमिद-
 रत्नं वीरवर्धोपयैकप्रपञ्चाल्पक्षमिर्न माछटीस्त्रैनाध्यामवाद्दरस्त्रवा न कर्त्तव्य-
 पि कर्त्तव्य इति सूचयति । एव प्रथमे उक्तस्योरन्त्योभ्यामुक्तस्योर्भुवोः संयोगरति-
 केव वेपसा उ क्त्वापत्ययत्रैवेकमस्मा अर्न वाप्या इति विभेय माषवतै क्रिचिदप-
 तद्वत्तरं दय्यवेवाकफ्यादेव इषोर्गेवाकडकेन मया न तदुचितमाहुप्रमनसिवा-
 यिस्या तुम्हं दीयते न टोर्त्तं न कस्याप्रवादानन्तरं मातृकादिस्त्वत्वाच ॥ धान्यमित्तं
 वाप्योहमर्न इतम् । 'वाप्योप्यन्थासुहृमवे' इति विद्वन्तस्त्रावै चः ॥ विज्ञापयामी-
 त्युक्तिः कामन्दक्याः कस्याप्रवानमेव तत्कैह्वैमिति शीका नियमघोतवाचम् ॥
 माषवस्तु शुक्लगीषिकेवाह—आज्ञापयेति ॥ कामन्दकी—परिणतीति ।
 इतिवाची महाकुम्भिकादिपुत्रशक्तिमा महाबावकला प्रीतया श्रेहाः परितिर-
 यीयाः परिपाकेन मत्रोहृत्वा न तु सुप्रकनत्रोहवत्परिणतिनिरत्वा । अती न मया
 क्रिचिदपि वक्ष्यम् । तथाहमपि तैरीहेतुमिर्नमित्तैः पितृश्रेहवत्तत्त्वामिर्मिया-
 तुहृदववचना । तत्तस्यादिहाभां पुत्रवनापाम् । हे ताव । वात्स्यन्वातिधयावपशेऽपि
 तावच्छयः प्रयोजय । अ तावदा परिणयो यात्रश्रेह एव कश्चा हया तस्याः स
 वाद्यन्मा निरितीरितो मा सुः । अस्मां श्रेहात्तन्वैव मति तवा हया इत्ये

तदिह सुवदनायां तात मत्तः परस्मा-

त्परिचयकरुणायः सर्वथा मा विरंसीः ॥ १६ ॥

(इति पादयो. पतितुमिच्छति ।)

माधवः—अहो, वात्सल्यादतिक्रामति प्रसङ्गः ।

मकरन्दः—भगवति,

श्लाघ्यान्वयेति नयनोत्सवकारिणीति

निर्व्यूढसौहृदरसेति गुणोज्ज्वलेति ।

एकैकमेव हि वशीकरणं गरीयो

युष्माकमेवमियमित्यथ किं ब्रवीमि ॥ १७ ॥

कामन्दकी—वत्स माधव ।

माधवः—आज्ञापय ।

कामन्दकी—स्त्रीक्रियतामियम् ।

माधवः—स्त्रीकरोमि ।

कामन्दकी—वत्स माधव, वत्से मालति ।

माधवः—आज्ञापय ।

मालती—आणवेदु भववदी ।

१. आज्ञापयतु भगवती ।

स्वर्थं विरंसीरिति 'व्याहपरिभ्यो रम' इति परस्मैपदम् । रश्मिश्च श्यनि पठ्यते
मनिरित्यनिज् कम्(?) । माह्योगादढागमप्रतिषेधः । विनाव्यवधानादढागमप्रति-
षेधो नास्तीत्यशाब्दिकोक्त हेयम् । 'मा तात साहसं कार्षीमिम पूर्वेपरिग्रह । प्रक्षा-
नुक्त्वा तु कौन्तेय पिबस्व च हरस्व च ॥' इत्यादौ बहुव्यवधानेऽपि प्रतिषेधदर्शनात्
॥ १६ ॥ इति पादयो पतितुमिच्छति ॥ माधवः वात्सल्यादपत्यप्रेम्णः प्रसङ्गः प्रस्वा-
वोऽतिक्रामत्यौचित्यमुल्लङ्घयते । यत्सकललोकवन्द्या भगवती स्वयं मत्प्रणामं कर्तुं मि-
च्छति । अनुचितकर्मणि प्रवर्तत इति भावः ॥ मकरन्दः—भगवतीति । श्ला-
घ्येति । श्लाघ्यान्वया महाकुलप्रसूतेति हेतो । तथा नयनोत्सवकारिणीति निरति-
शयसौन्दर्यशालिनीति । तथा निर्व्यूढो निर्वाह गमित सौहृदरस सौहार्दसारभूता
रतिर्यया सा तादृशीति । तथा गुणैरन्यैः सौशील्यादिमिरपरिगणनीयैरुज्ज्वला निर्मे-
लेति । एतेष्वेकैकमेवान्यनिरपेक्षं गरीयोऽनतिक्रमणीयं वशीकरणमेतदायत्तीभावसा-
धनम् । तदुपरि युष्माकं निरुपाधिकहिताचरणप्रवृत्तानां सर्वलोकमान्यानामपीयमे-
वंविधा दृश्यते । वात्सल्यातिशयाच्छिशोर्माधवस्य प्रणामश्विकीर्षित इत्युक्तेऽथ कि-
महं ब्रवीमि । इतः परमस्यामादरातिशयानुबन्धने किं वक्तव्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥ अ-
मा० १५

कामन्दकी—

मेयो मित्रं बहुता वा समग्रा
सर्वे कामा शेषविर्जित वा ।

स्त्रीणां मर्ता भर्मदाराश्च पुंसां

मित्यन्योन्म वत्सयोर्ज्ञातमस्तु ॥ १८ ॥

मकरन्द—अथ किम् ।

लघुश्लोका—जह तुझे भाणवेस्व ।

कामन्दकी—वत्स मकरन्द, अनेनैव वैवाहिकेन मास्तीनेपत्रे
नापवारित प्रवर्तस्व परिप्रमायात्मन । (इति परब्रह्मपरिवृत्ति ।)

मकरन्द—एवमाज्ञापयसि, मावदितस्त्रिभवननिक्रमन्तर्षाय नेपथ्यं
चारयामि । (तथा करोति ।)

माधवः—मगवति, सुखममपि बहुनर्थकमतिसंकटमेतद्व्यसल ।

कामन्दकी—कस्त्वमस्यां विन्तायाम् ।

माधवः—एव मगवत्येष जानाति ।

१ तथा नृपमाज्ञापयव ।

धोमयोः साधारणं धर्म्यमुपदेशमाह—मेय इति । प्रयः प्रियतमा । मित्रं अथा ।
तथा समग्रा अथवा बहुता बहुसमूहः सर्वेऽविष्णाः कामन्द इति कामा वि-
याख्या । शेषविर्जितः । किं बहुता जीवितं वा स्त्रीणां मर्ता पुंसां च भर्-
दाराः । एवं मित्रमित्राणीकोत्तरमैरहस्यं अथवा अविज्ञेयं वत्सयोर्ज्ञातं एवोक्तं च
वैपाद्य । एवावत्सवैराद्युसंधेयमित्यर्थः । वत्सवोरिच्छया पुमान्निवा'इत्येकतेनः ।
कमवोर्षात्तस्यस्य तुल्यसाहस्यधर्मवोयः ॥ १८ ॥ मकरन्दः । अथ किम् । एवमे-
वैतद्विषयैः ॥ लघुश्लोका । तथा नृपमाज्ञापयव कामन्दकी । एवमत्र विषय
महाक निर्वर्णितः परं मन्वन्वचनार्थं कृतकमास्तीवैषं मकरन्दं मन्वन्वितकान्तमे
माहभ्युपमत्स्त्रीमार्थं स्त्रीकुर्वन्माह—वत्सेति । इत आरम्भ मकरन्दइत्याया
वताकेति पूर्वमेवोक्तम् । माधवस्यं राजा प्रेषितेन नेपथ्येन मनुकाकंधारेण । परि-
जनाय मन्वन्वपरिजनाय मन्वन्वितकापरिजनाय वैषर्षं । मित्रवदिति मित्रपद
निर्मितां शिरस्करिणीम् । अन्वन्वार्थं जीवितेवैषी वत्सादिपरिभाषे जीवन्वितेऽप्यह
वात्परिभाषणकथनकथना ॥ माधवः । सुखममपि बहुनर्थकमवैकप्रसन्नयमसिधेकं
सुखं कर्म मन्वन्वचनार्थं वचनसाहचर्यमपि इत्यपि पाठः ॥ कामन्दकी
कस्त्वमिति । अस्यां विन्तायाम् । प्रभुतावर्षकं सुखं चैवं कर्म कथमस्य
रक्षिहस्ताकुले नन्दययतै प्रवेकनिर्वर्तनी वदि राजा वैवाहिकानीयात्तद्यवर्षः किं

मकरन्दः—(प्रविश्य विहसन् ।)

(सर्वे सविस्मयं सकौतुकं पश्यन्ति ।)

माधवः—(गाढं मकरन्दं परिष्वज्य ।) भगवति, कृतपुण्य एव
न्दनः । यतः प्रियवयस्यमीदृशं मनसा मुहूर्तमपि कामयिष्यति ।

कामन्दकी—वत्सौ मालतीमाधवौ, इतो निर्गत्य वृक्षगहनेन
गम्यतामुद्गाहमङ्गलार्थम् । अस्ति तत्र दीर्घिकायाः पश्चादुद्यानवाटः ।
पुविहितं तत्रैव वैवाहिकद्रव्यजातमवलोकितया भूयश्च ।

गाढोत्कण्ठकठोरकेरलवधूगण्डाच्छपाण्डुच्छदै-

स्ताम्बूलीपटलैः पिनद्धफलितव्यानम्रपूगद्गुमाः ।

कक्कोलीफलजग्धमुग्धविकिरव्याहारिणस्तद्भुवो

भागाः प्रेङ्खितमातुल्लङ्गवृत्तयोः प्रेयो विधास्यन्ति वाम् ॥१९॥

अतस्तत्रैव मदयन्तिकामकरन्दयोर्वावदागमनं स्थातव्यम् ।

माधवः—(सहस्रम् ।) कल्याणान्तरावतंसा कल्याणसपदुपरिष्ठा-

द्भवतु ।

कलहंसः—दिष्टिआ इदं वि पिअं णो हविस्सदि ।

१ दिष्ट्या इदमपि प्रिय नो भविष्यति ।

वा तव भवेदित्येवरूपायाम् । कस्त्व को वा तव भारो मयि वर्तमानायामिति भावः ।
गाढोत्कण्ठेति । गाढया प्रवृद्धयोत्कण्ठया प्रियानवाप्तिजनितेन स्मरदशानि-
मित्तेनौत्सुक्येन व्यभिचारिणा कठोर प्रौढो य केरलवधूना कपोलस्तद्वदच्छा-
पाण्डुवर्णाश्छदा पर्णानि येषा तैस्ताम्बूलीना नागवल्लीना पटलैः समूहैः पिनद्धाः
सबद्धा फलिता अत एव व्यानम्रा फलभारावनाता पूगद्गुमाः क्रमुकवृक्षा येषु
तथा । कक्कोलीफलाना जग्धेन भक्षणेन । भावे क् । मुग्धा मनोहरा ये विकि-
राणा पक्षिणां व्याहारा स्तानि तद्वन्तस्तथा । प्रेङ्खिताश्चलिताः फलापादनार्थं
मातुल्लङ्गवृत्तयो बीजपूरसमूहा येषु तादृशास्तद्भुवोऽस्मद्विहारिकाया भुवो भागा
अवकाशा वां युवयो प्रेय प्रीतिं विधास्यन्तीति । अत्र नागवल्लीलतापूगद्गुम-
संश्लेषणं मिथुनान्तरदर्शनमुद्दीपन चायलसिद्धसभोगसाधनताम्बूललाभश्च पक्षिणा
कोलाहलेन नान्यैर्भवद्वचनाकर्णन बीजपूरकुञ्जसकटलादन्येषामप्रवेशयोग्यत्वम-
दृश्यत्वेन तेनावस्थान च भवतीत्यादि व्यज्यते ॥ १९ ॥ मदयन्तिकामगमनं याव-
दिति । तत्र युवयोर्मदयन्तिकामकरन्दयोश्च युगपदेव विवाहो निर्वर्तयिष्यत
इत्याशयः ॥ माधव । कल्याणान्तरावतंसा कल्याणान्तरालकारा कल्याणसप-
न्मालतीप्राप्तिलक्षणमङ्गलसमृद्धिः ॥ कलहंसः । दिष्ट्या इदमपि प्रियं नो भवि-

कामन्दकी—

प्रेयो मित्रं बन्धुता वा समप्रा

सर्वे कामाः शेषविर्भावित वा ।

स्त्रीणां मर्त्या भर्मद्वाराश्च पुंसां

मित्यन्योन्य वत्सयोर्ज्ञातमस्तु ॥ १८ ॥

मकरन्द — मय किम् ।

लक्षिका—अहं तुभ्ये षाणवेत्यम् ।

कामन्दकी—अस्य मकरन्द, अनेनैव वैवाहिकेन माळतीनेपत्ये-
नापवारित भवतस्व परिणयायात्मन । (इति पटलकर्मपर्ययति ।)

मकरन्द*—यदाज्ञापयसि, यावदितश्चित्रमवनिक्कामन्तर्थाय नेपथ्यं
धारयामि । (उवाच कथेति ।)

माधवः—मगवति, सुकर्ममपि बहुनर्थकमतिसंकटमेतद्भवत्सत् ।

कामन्दकी—कस्त्वमस्वां चिन्तायाम् ।

माधव*—एव मगवत्येव जानाति ।

१ यथा भूमिमाज्ञापयथ ।

शोभयोः साधारणं बन्धुसुपदेशमाह—प्रेय इति । प्रयः प्रियतमः । मित्रं सखा ।
तथा समप्रा सङ्गम्य बन्धुता बन्धुसमूहः सर्वेऽर्थिकाः अस्मत् इति कामा शिव
नाच्छया । शेषविर्भितिः । किं बहुन्य बीभितं वा स्त्रीणां मर्त्या पुंसां च भर्म-
द्वाराः । एवं चित्रमित्राणीशोतद्वयैरहस्य लोकात्कालेन वत्सयोर्ज्ञातं यथोक्तं च
वैवाह्यम् । एतान्स्ववैवाह्यसंभेयमित्यर्थः । वत्सयोरेकत्र पुमान्स्त्रियां ह्येकशेषः ।
कमनोर्वात्सल्यस्य तुल्यज्ञातृसङ्घस्यप्रयोगः ॥ १८ ॥ मकरन्दः । मय किम् । एवमे
वैतमित्यर्थः ॥ लक्षिका । यथा भूमिमाज्ञापयथ कामन्दकी । एवमत्र विवाह
महत्वं निर्वैशेषितः परं बन्धनवचनार्थं कृतकमाळतीवैर्षं मकरन्दं यत्कथितकाममयो
मावन्मुपपत्तस्त्रीमार्थं सन्धीकृतवन्माह—वत्स्येति । इत आरभ्य मकरन्दवृत्तान्तः
पठाकथेति पूर्वशेषोक्तम् । माळकर्म उवाच प्रेषितेव शेषस्यैव मङ्गलकारेण । परि
ववाय नन्वमपरिववाय मरुपन्थिकापरिववाय वैशेष्यः । चित्रमवनिक्कं चित्रपट
विपिटां शिरस्करिणीम् । अन्तर्धानं स्त्रीसंविधौ वज्रादिपरिचयै स्त्रीमनोभितेऽपत्य
वात्परिचालनकर्मसङ्घटनं माधवः । सुकर्ममपि बहुनर्थकमनेकप्रकारव्ययमसिसंकटं
सुकर्मं कर्म बन्धववचसात्मकं वचसात्म्यं सुकर्ममपि इत्यपि पाठोऽस्मात्कामन्दकी
कस्त्वमित्येति । अस्मां चिन्तायाम् । प्रभूतावर्षकं सुकर्मं वेरं कर्म कवयस्य
रथिचहस्याङ्के नदवमवने प्रवेशनिर्घ्नी पति उवाच वैवाहिकानीवात्तदावर्षः किं

सप्तमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।)

बुद्धरक्षिता—अंहहे, सुसिलिङ्गमालदीणेवच्छलच्छीविप्पलद्ध-
नन्दणकरगगहो अमच्चभूरिवसुमन्दिरे भवदीए संविहाणेण खेमेण
गोवाहदो अज्ज मअरन्दो । अज्ज अझे णन्दणावासं उवगदा अदो-
भवदी नन्दण आपुच्छिअ णिआवसहं गआ । अअं अ णव-
वहूघरप्पवेसविरइदाकालकोमुदीमहूसवप्पमत्तपज्जाउलासेसपरिअणो
पओसो अणुऊलइस्सइ अज्ज णो व्ववसिदं । संपदं अ तुवरन्तकामो

१. अहो, सुसिलिङ्गमालतीनेपथ्यलक्ष्मीविप्रलब्धनन्दनकरग्रहोऽमात्यभूरिव-
सुमन्दिरे भगवत्याः संविधानेन क्षेमेण गोपायितोऽद्य मकरन्दः । अद्य वयं
नन्दनावासमुपगताः अतो भगवती नन्दनमापृच्छ्य निजावसथ गता ।
अयं च नववधूगृहप्रवेशविरचिताकालकौमुदीमहोत्सवप्रमत्तपर्याकुलाशेषपरि-
जनः प्रदोषोऽनुकूलयिष्यत्यद्य नो व्यवसितम् । साप्रतं च त्वरमाणकामः

पार्वतीचुम्बितं शभोजयत्यलिकलोचनम् ।

जिष्णोर्मनसिजाद्येन लज्जयेव निमीलितम् ॥

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभते—तत इत्यादिना । कामन्दक्या हि निसृष्टार्थ-
द्वृत्तीव्यापारं मालतीमाधवकृतकपरिणयलक्षणफलपर्यवसितं सपाद्य कामन्दकीनियु-
क्ताया बुद्धरक्षिताया अपि तद्व्यापारे 'नियुक्तैव हि मया तत्र प्रियसखी बुद्धरक्षिता'
इति प्राक्सूचित मदयन्तिकामकरन्दसघटनेन सफलयितुं कवेरङ्कावतार इति द्रष्ट-
व्यम् ॥ बुद्धरक्षिता । सुसिलिङ्गकृतिमत्त्वेनानाशङ्कनीया मालतीनेपथ्यलक्ष्मी-
स्तया विप्रलब्धेन नन्दनेन कृत करग्रहो यस्य स । अमात्यभूरिवसुमन्दिरे भग-
वतीवचनसंविधानै 'समागतेय मालती समभ्यर्च्य नगरदेवताम्' इत्यादिवचनै-
र्मालतीसमुचिततत्तदुपचारसपादनादिव्यापारैश्च क्षेमेण केनचिदप्यलक्षितत्वाद्नु-
पद्रवेण गोपायितो रक्षितो राहस्तदनुचरेभ्य परित्रातो मकरन्द । यथा विज्ञाय
तैर्न प्रहियते तथा कृत इत्यर्थ । अनेन च कृतकमालतीनन्दनपरिणयनिष्पत्तिः
सूचिता । अथ वयं नन्दनावासमुपगता । मदयन्तिकासखीत्वेन स्वस्य वरसवन्धा-
द्विद्वद्वरवर्गणां च बहुलाद्वयमिति बहुवचनम् । विवाहार्थं वरमनुसृत्य वयं जन्याश्च
विवाहं निर्वर्त्य वरगृहमेव प्रत्यागता इत्यर्थ । अतो भगवती नन्दनमापृच्छ्या-
मश्रय गता निजावसथं स्वावासम् । अयं च नववधूगृहप्रवेशार्थं विरचितो योऽकाल
आश्वयुजपौर्णमासीव्यतिरिक्तकाले कौमुद्या अभावात्पौर्णमास्या कर्तव्यो यो महो-
त्सवस्तेन प्रमत्तोऽनवहितस्तथा पर्याकुल कार्यान्तरव्यासङ्गाद्विक्षिप्तचेतस्कोऽशेष-
परिजनो यस्मिन्स तादृशः प्रदोषो रजनीमुखमनुकूलयिष्यत्यभिमतसिद्धिसाहा-

कामन्दकी—कथं संदिहो भवत ।

छवङ्गिका—सुंय प्रियसहीय ।

कामन्दकी—वत्स मकरन्द, मद्मे स्वङ्गिके, इत् प्रतिष्ठामहे

माळती—संदि, सुय वि गन्धम् ।

छवङ्गिका—(विदम् ।) सुंपद वस्तु असे एत्थ ओसरथ ।

(इति निष्कन्ताः कामन्दकीछवङ्गिकामकरन्दाः ।)

माधवः—अयमिदानीमहम् ।

आमूलकप्यक्तिकोमलबाहुनाळ-

मार्गाङ्गुलीदलमनङ्गनिवापसस ।

अस्मा करेण करमाकळ्यामि कान्त

मारकपद्ममिब द्विरदः सरसा ॥ २० ॥

(इति निष्कन्ताः सर्वे ।)

इति महाकविभीमवभूतिविरचिते माळतीमाधवे पद्योऽङ्कः ।

१ सुतं प्रियसखा ।

२ सखि, त्वयापि गन्तव्यम् ।

३ संप्रति अहं अयमव्यपसरामः ।

अति । यतिशौभेनिपम्पद्वनितप्रसन्नितो मकरन्दोऽस्माभिर्दम्भः छवङ्गिका ।
 सुतं प्रियसखा । अन्वया निहारिष्यमनात् मकरन्दापयवप्रतीक्यात् च यदुच्यते
 तच्छ्रुतं किम् । तथैतत्कुलम्बैः ॥ माळती । एषि अवापि गन्तव्यम् । यो
 विद्युप्येति शेषः ॥ छवङ्गिका । संप्रति अहं अयमेव विद्या बाधा । त्वं मर्त्या
 एव सुखमास्तेति माधवः ॥ माधवः । आसुतेति । अत्र एव निवासो भवेत्-
 मयः संतापकारिणात् । तेन तद्योऽवमहमिदानीं निवापसतो द्विरद इवामूर्धं कप्य-
 क्तितो रोमाकप्युक्तितः संयातकप्यक्य कोमलो बाहुनाळो नाळसरसो बाहुनेन
 तम् । तथार्थाः खेदाक्यसात्त्विकभाववशात्सखिकुसुमव्यवसायाङ्गुल्यो वक्ष्यते
 वक्ष्यतेऽङ्गुल्यो वक्ष्यते । अस्मा माळ्याः सारसा इव कान्तं करमारकप-
 द्मं कोकनमिब करेण इत्येव छम्बादन्वेन आकळ्यामि पद्यामीति । उप-
 मार्ग्यार ॥ २ ॥

अयमभूतिवैर्वाचः अत्रन्ते रसरथिता ।

छम्बोऽन्वः सुखास्त्ववन्वमाङ्गुर्बन्धुता ॥

इति भीमङ्गाद्यासकुलकतिछवङ्गपर्वतमाधवायङ्कनान्दभि-
 पुरविसुरिविरचितार्था माळतीमाधवमाधवप्रदीपिकायां
 पद्याङ्गविवरणम् ॥

सप्तमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।)

बुद्धरक्षिता—अम्हहे, सुसिलिङ्गमालदीणेवच्छलच्छ्रीविप्पलद्ध-
नन्दणकरगहो अमच्चभूरिवसुमन्दिरे भवदीए संविहाणेण खेमेण
गोवाइदो अज्ज मअरन्दो । अज्ज अद्धे णन्दणावासं उव्वगदा अदो-
भवदी नन्दणं आपुच्छिअ णिआवसहं गआ । अअं अ णव-
चहूधरप्पवेसविरइदाकालकोमुदीमहूसवप्पमत्तपज्जाउलासेसपरिअणो
यओसो अणुऊलइस्सइ अज्ज णो व्ववसिदं । संपदं अ तुवरन्तकामो

१. अहो, सुश्लिष्टमालतीनेपथ्यलक्ष्मीविप्रलब्धनन्दनकरग्रहोऽमात्यभूरिव-
सुमन्दिरे भगवत्याः संविधानेन क्षेमेण गोपायितोऽद्य मकरन्दः । अद्य वयं
नन्दनावासमुपगताः अतो भगवती नन्दनमापृच्छ्य निजावसथं गता ।
अयं च नववधूगृहप्रवेशविरचिताकालकौमुदीमहोत्सवप्रमत्तपर्याकुलाशेषपरि-
जनः प्रदोषोऽनुकूलयिष्यत्यद्य नो व्यवसितम् । साप्रतं च त्वरमाणकामः

पार्वतीसुमित्रतं शंभोर्जयत्यलिकलोचनम् ।

जिष्णोर्मेनसिजाद्येन लज्जयेव निमीलितम् ॥

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभते—तत इत्यादिना । कामन्दक्या हि निसृष्टार्थ-
द्वृतीव्यापारं मालतीमाधवकृतकपरिणयलक्षणफलपर्यवसितं संपाद्य कामन्दकीनियु-
क्ताया बुद्धरक्षिताया अपि तद्व्यापारे 'नियुक्तैत्र हि मया तत्र प्रियसखी बुद्धरक्षिता'
इति प्राक्सूचितं मदयन्तिकामकरन्दसघटनेन सफलयितुं कवेरङ्गावतार इति द्रष्ट-
व्यम् ॥ बुद्धरक्षिता । सुश्लिष्टाकृतिमत्त्वेनानाशङ्कनीया मालतीनेपथ्यलक्ष्मी-
स्तया विप्रलब्धेन नन्दनेन कृतः करग्रहो यस्य स । अमात्यभूरिवसुमन्दिरे भग-
वतीवचनसंविधानै 'समागतैर्यं मालती समभ्यर्च्यं नगरदेवताम्' इत्यादिवचनै-
र्मालतीसमुचिततत्तदुपचारसपादनादिव्यापारैश्च क्षेमेण केनचिदप्यलक्षितत्वाद्नु-
पद्रवेण गोपायितो रक्षितो राज्ञस्तदनुचरेभ्यः परित्रातो मकरन्द । यथा विज्ञाय
तैर्न प्रहियते तथा कृत इत्यर्थः । अनेन च कृतकमालतीनन्दनपरिणयनिष्पत्तिः
सूचिता । अद्य वयं नन्दनावासमुपगता । मदयन्तिकामसखीत्वेन स्वस्य वरसवन्धा-
द्विद्वद्वरगाणां च बहुलाद्वयमिति बहुवचनम् । विवाहार्थं वरमनुवृत्त्य वयं जन्याश्च
विवाहं निर्वर्त्य वरगृहमेव प्रत्यागता इत्यर्थः । अतो भगवती नन्दनमापृच्छ्या-
मङ्ग्य गता निजावसथं स्वावासम् । अयं च नववधूगृहप्रवेशार्थं विरचितो योऽकाल
आश्वयुजपौर्णमासीत्यतिरिक्तकाले कौमुद्या अभावात्पौर्णमास्या कर्तव्यो यो महो-
त्सवस्तेन प्रमत्तोऽनवहितस्तथा पर्याकुल कार्यान्तरव्यासङ्गाद्विद्विष्यत्चेतस्कोऽशेष-
परिजनो यस्मिन्स तादृश प्रदोषो रजनीमखमनकलयिष्यत्यभिमतसिद्धिसाहा-

कामेदुं सपादपदार्थं अन्मत्थिभ पुणो बन्धमोक्षिभ अमिहन्तो
 मन्मन्देण जिहुरं पडिह्वो आमावा । सो अ वेळक्स्तरोसावेससन्त-
 अक्स्तरो ओरुह्वणपणपप्फुरन्सवमणो ण मे संपद इमाप कौमर
 वहुईए पओअर्थं ति ससपहं पइणं कावूण वासमवणाओ जिम्हो ॥
 ता एदेण पसजेण मद्दमत्थिभ आणीअ मन्मन्देण संजोन्वत्सं ।
 (इति निष्पान्ता ।)

इति प्रवेशकाः ।

(ततः प्रविशति कम्पायतो मकरन्दो कवचिका च ।)

मकरन्दः—कवचिके, अपिनाम सुद्धरक्षितासंश्रान्ता मय-
 तीनीतिर्विजेष्यते ।

कामयितुं सपादपदमन्मन्ध्वं पुनर्बन्धस्त्ररेणामित्रबन्धमकरन्देन जिहुरं प्रति-
 ह्वो आमावा । स च वैळक्स्तरोसावेससन्तक्स्तरोअकथितमवन्प्रसुद्ध
 ह्नो ण मे संप्रतमनया कौमारवर्धक्या प्रबोजनमिति ससपव प्रतिज्ञा
 कृत्वा वासमवनाभिर्गतः । तस्माद्देव प्रसजेन मद्दमत्थिकामानीव मक-
 रन्देन संजोवयिष्यामि ।

मकानुकृष्येन सिद्धपुम्मुर्धं करिष्यति । अथ मोडभाक कवचितं मक-
 न्तिकामकरन्दसंपटनविषयवृत्तम्यापारं माळतीदेवचारिको मकरन्दस्य कवचि-
 निर्वैर्दितमद्वन्धिकापरिभक्त्य मद्वन्धिका एहीना निर्वन्धु कवचोऽप्येव
 एवातुक्थो वर्तते । अतो महीमाः सर्वेऽप्यप्रमत्ता रक्षिका सर्वे प्रमत्ता
 पवौकृताश्च । तन्निर्वैमप्रधानतश्चिदारवादावसमर्था वर्तन्त इत्यर्थः । अनेव
 च वर्तमाभोऽर्थः सूचितः । सांप्रतं च अस्मान्कामो पववपूसेभोयोत्कृष्ट-
 सुमीळितमन्मवाधिया कामयितुं मां कामयस्वैत्येवनेव बहुधाः सारापतनमन्ध्वं
 पुनर्बन्धस्त्ररेणामित्रबन्धप्रसन्नं कार्यमाहसाहसप्रवृत्तः सभिपुरं पदं तथा सान्ध-
 करन्देन कपटमाकृत्वा प्रतिह्वतो निराकृतो आमावा करो मन्मन् । स च वैळ
 कस्तरोसावेससन्तकस्तरो मन्मन्वचनः । तवावकथितमवन् प्रसुद्धव वर्तं वस्य सः ।
 अ मे सांप्रतमनया कौमारवर्धक्या कौमारे कुमारीमावे कम्पास एव वर्धेद्यो वञ्चि
 तचारित्रया । माधवैकानुरागेर्मा माळतीति पूर्वमेव मन्मनोऽपि सुतवामित्येवमुप-
 कम्माः । प्रसोजवयिति ससपव प्रतिज्ञा कृत्वा वासमवनाभिर्गतः । तस्माद्देव प्र-
 जेव त्रातुं वार्त्तातुक्त्वापैमपुनवन्धाप्रसत्तापैव मद्वन्धिकास्यवीव मकरन्देव अह
 संजोवयिष्यामि । इति वर्तं वर्तिष्यमाणं च संसृष्य निष्पान्ता सुद्धरक्षिता । सर्वं च
 मन्मन्दाण्डः प्रवेश्ये इत्यवतिष्यमाणोदितकस्तवमोमात्तम वैकृताप्रमोमात्तवपतिः
 तद्वधुपिऽनेकपात्रकनिवमापतीतेः । अस्य निष्कम्बवदेवैवानुपपत्तेयेति ॥ तत
 इत्यादि । अन्वगत इति वासमवने मकवपूषेभोयार्थं उचिते तन्ने उचितः शार्थ
 नामादितरश्चरनिष्काशितमन्मन् । माळतीदेवचारिकार्थं च मकरन्दः । अपि

लवङ्गिका—को संदेहो महाभागस्य । किं बहुणा । जह
'एसो मञ्जीरसदो तह जाणामि देण ववदेसेण आणीदा बुद्धरक्खि-
दाए मदअन्तिएत्ति । ता उत्तरीआववारिदो सुत्तलक्खणो चिट्ठ ।

(मकरन्दस्तथा करोति ।)

(तत् प्रविशति मदयन्तिका बुद्धरक्षिता च ।)

मदयन्तिका—सँहि, सच्चं एव्वं परिकोविदो मे भादा
मालदीए ।

बुद्धरक्षिता—अँह इं ।

मदयन्तिका—अँहो अच्चाहिदं । ता एहि, वामशीलं मालदीं
णिब्भच्छेह ।

(इति परिक्रामत. ।)

बुद्धरक्षिता—इँद वासभवणं ।

१ कः संदेहो महाभागस्य । किं बहुना यथैष मञ्जीरशब्दस्तथा
जानामि तेन व्यपदेशेनानीता बुद्धरक्षितया मदयन्तिकेति । तदुत्तरीया-
पवारितः सुप्तलक्षणस्तिष्ठ ।

२ सखि, सत्यमेव परिकोपितो मम भ्राता मालत्या ।

३ अथ किम् ।

४. अहो अत्याहितम् । तदेहि, वामशीला मालतीं निर्भर्त्सयावः ।

५. इदं वासभवनम् ।

नामेति संभावनायाम् । बुद्धरक्षितासकान्ता भगवत्यैव निवेदिता भगवतीनीति
कृत्यं मदयन्तिका प्रति न बुद्धरक्षिताबुद्धिदोषेण प्रतिहता फलतीति सभाव्यते । 'न
विपर्येण्यति' इति पाठे बुद्धरक्षितया स्वप्रज्ञावलेनाप्रमत्तेन दोषेण वैपरीत्यं न सभा-
व्यते। अपि तु भगवत्यैव प्रवर्तितत्वात्फलपर्यवसायिनी नीतिर्भविष्यतीत्यर्थं ॥ लव-
ङ्गिका । क संदेहो महाभागस्य । संभावनाया उल्लवणैककोटिसदेहरूपलादपिनाम
शब्दसूचिता संभावनैव सदेहशब्देनोक्ता । कथं तर्हि संदेहलेशस्याप्यवकाश इत्यर्थं ।
किंबहुना। यथैष मञ्जीरशब्द श्रूयते, तथा तेनैव नूपुरध्वनिश्रवणप्रकारेण हेतुना तर्क-
यामि तेन व्यपदेशेनालीकभ्रातृभार्यायास्तवानुनयव्याजेनानीता बुद्धरक्षितया म-
दयन्तिकेति । तदुत्तरीयापवारित सुप्तलक्षणः सुप्त इव वक्ष्यमाणस्तिष्ठ ॥ म-
दयन्ति-
का । सखि, सत्यमेव परिकोपित परिकुपित कृतो मे भ्राता मालत्या ॥ बुद्धरक्षि-
ता । अथ किम् । सत्यमेवेत्यर्थं ॥ म-
दयन्तिका । अहो, अत्याहितं महाभीतिः ।
कुपिता भ्रातुर्मालती समीपमुपनीतैवेत्यर्थः । तदेहि । वामशीलां वक्रस्वभावा मालतीं

(उमे प्रसिद्धता ।)

मदयन्त्रिका—संहि छवक्रिय, आणीअदि पसुछा दे प्रियसही
धि ।

लवङ्गिका—संहि, मा ण पठिबोधेहि । एसा चिरं दुम्मणा-
अन्दी दार्णि जेख ईस मण्णे पसुछेचि । अयो सणिअं ह्य एव स
अजद्धम्मि उवयिस ।

मदयन्त्रिका—(उषा हता ।) दुम्मणाअदि कह इअं वामसीअ ।

लवङ्गिका—कह णाम णववह्विस्सम्मणोपायामिअं सई
विअअं मणुरमासिणं अरोसणं दे मादरं मघारं आसादिअ व दुम्म
आइस्सदि मे प्रियसही ।

१ सखि छवक्रिये, शायते प्रसुछा ते प्रियसहीति ।

२ सखि, मैनां प्रतिबोधय । एषा चिरं दुर्मनायमावेदुमीनेवेपम्भने
प्रसुछति । अतः सनैरिहैव सवनाय उपविश ।

३ दुर्मनायते कथमित्यं वामसीअ ।

४ कथं नाम नववह्विस्सम्मणोपायामिअं सई विअअं मणुरमासिअ,
रोषणे ते आतरं मर्तारमासाय न दुर्मनाविष्यते मे प्रियसही ।

निर्भरसमायः ॥ सुखरक्षिता । इयं वाचमवनम् ॥ मदयन्त्रिका । सखि लवङ्गिक
शायते प्रसुछा ते प्रियसहीति ॥ छवक्रिय । सखि मैनां प्रतिबोधय । एषा चिरं
दुर्मनायमान्य दुःखितमनस्क मवन्ती । एसादिअो मुनि—'इसादिवा कवइ । इसा-
नीमेवेपम्भने प्रसुछेचि । अतः सनैरिहैव सवनाय उपविश ॥ मदयन्त्रिका । दुर्म-
नायते कथमित्यं वामसीअ । कथयेव अतुः प्रतिबुद्धयस्मित्वापराय कृता कव
मात्रमनैव दुर्मनस्क मवतीत्यर्थः ॥ छवक्रिय । कथं नाम नववह्वि विस्सम्मणै
सम्मन्नने व उपायाः अमत्तजोअसिअत्तइरवपुरोअसम्मनोरअवं उद्विवादिअ
वर्तीहृत्तावां अजवा केअं वद्विराणीकेअं किन्चिअपिअवामप्यन्तरुमीदिअवा
मववह्वस्सौरिसमोयध्याअराणां मय्यन्वमुपकमाभातिअसअ किन्चिअवरपदि
अववह्वस्तेपायसिअमिति विपरीतअवधोधिः । अतोअसौ अजववोर्वं अजपादिमि
यमपाये वैवाहिक एव चिरमे अन्वितइरवजिअां किन्चिअप्यकिन्चिअइतवाअम-
असन्तापदिअवाइरेपोदिअमानां अजावेनां अजं सुअत एव पायराअिअववदि-
अ निर्वर्णं निष्पीअविअमरअवदान् । अतो व अमत्तजवातुंमप्यसौ अजातीअवं ।
अजहो विअअो मणुरमासी । अजहः सुअर । विअअः अरतकजाअिअुअः । अजापि
धौअरंअप्यविहीनं अरतकजावतांअगिअमतिअवभाअिअमिति वैपरीत्येवोधिः ।
अरोषणमजोपवमसिमूअंमिअप्यवोधिः । आतरं ते मर्तारमासाय प्रियसही न

मदयन्तिका—पेक्ख बुद्धरक्खिदे विप्पेदीवं उवालद्धा ह्य ।

बुद्धरक्षिता—विप्पेदीवं ण वा विप्पदीवं ।

मदयन्तिका—कहं विअ ।

बुद्धरक्षिता—जं दाव चरणपतिदो भत्ता ण बहुमणिदो ।

एत्थ लज्जादोसेण एसो जणो ण उवालम्भणिज्जो । जं वि पिअसहि,
अहिणववहूविरुद्धरहसोपक्कमक्खलणवेल्लक्खविच्छदिअमहाणुहावत्त-
णस्स भादुणो दे वाआगअं कि अप्पदिट्ठाणं । तेण जाणीअदि
किआवराहा उवालम्भणिज्जा अहेत्ति (संस्कृतमाश्रित्य ।) किच ।

१. पश्य बुद्धरक्षिते, विप्रतीपमुपालब्धाः स्मः ।

२. विप्रतीपं न वा विप्रतीपम् ।

३. कथमिव ।

४. यत्तावच्चरणपतितो भर्ता न बहुमानितः । अत्र लज्जादोषेणैष जनो नो-
पालम्भनीयः । यद्यपि प्रियसखि, अमिनववधूविरुद्धरमसोपक्कमस्खलनवैल-
क्ष्यविच्छर्दितमहानुभावत्वस्य भ्रातुस्ते वाचागतं किमप्रतिष्ठानम् । तेन ज्ञायते

दुर्मनायते । युक्तमेवैवंविधभर्तृसमागमे क्लेशेनास्या दुर्मनस्कलमित्यर्थः ॥ मदय-
न्तिका । पश्य बुद्धरक्षिते, विप्रतीपमुपालब्धाः स्मः । अस्माभिरुपालब्धव्ये
प्रत्युतास्मानेवोपालभत इत्यर्थः ॥ बुद्धरक्षिता । विप्रतीपं न वा विप्रतीपम् ।
आपाततो विप्रतीपमिव प्रतिभासमानमपि तत्त्वनिरूपणेनैव विप्रतीपं वयमेवोपा-
लब्धा इत्यर्थः । मदयन्तिका । कथमिव तत्कथमिति प्रश्नः ॥ बुद्धरक्षिता ।
यत्तावच्चरणपतितो भर्ता न बहुमानितोऽनुल्लङ्घितप्रणामोऽयमतिगौरवविषयो
भर्तेति न विज्ञातः । अत्र न किञ्चिदस्या दूषणं प्रतिभाति । किंतु कुलकन्यकाज-
नोचिता नवपरिणयसमयसुलभा लज्जैव परमार्थतः श्लाघनीयगुणभूतापि कामा-
न्धस्याविवेकिनोऽस्मिन्नातुर्दोषत्वेन स्फुरिता । तेन लज्जादोषेणैवैष जनो नोपाल-
म्भनीयः । यद्यप्यमिनववधूविरुद्ध लोकसिद्धनवोढासंभोगक्रमविपरीतं रभसोपक्क-
स्खलनं प्रसह्यानुचितप्रक्रमरूपं स्खलनं तेन यद्वैलक्ष्यं तेन विच्छर्दितमहानु-
भावत्वस्येति । विच्छर्दितं विवर्जितम् । प्रकटितमौर्ख्यस्येति यावत् । भ्रातुस्ते
किमपि श्रोतुमप्यनर्हं वाचागतमप्रतिष्ठानं न मे त्वया कौमारवर्धक्या प्रयोजनमिति
गर्हितवचनचापलम् । तेन वयमेवोपालम्भनीया इति प्रतिभाति । शास्त्रविरुद्धं
नैतदित्याह—किंचेति । योषिच्छब्दोऽत्र नववधूपरः । यथा कुसुमं न म्लायते
तथा मृदुरीत्या सुकुमारक्रमेणोपक्रम्यमाणं सौरभमशेषमुद्दिरति, न तु प्रसभमेव
निष्पीड्यमानम् । एवं तत्समानधर्माणो नवोढा अपि सुकुमारेणैव संभोगक्रमेणोपक-
म्यमाणा अनुरक्ताः सुखहेतवो भवन्ति । तास्वनधिगतो विश्वासो नवोढामिप्रायो

(उभे प्रविष्टा ।)

मदयन्तिका—सैहि लवङ्गिण, आणीभदि पमुष्ठा, दे विमस्यी
ति ।

लवङ्गिका—सैहि, मा षं पठिबोधेहि । एसा चिरं दुम्मजा-
अन्दी दापि मेव्व ईस मण्णे पमुत्तेसिः । अदो सपिभं इव एव स
अपद्धम्मि उवविस ।

मदयन्तिका—(उवा इत्था ।) दुम्मजाभदि कई ईअं, वामसीत्ता ।

लवङ्गिका—कईं णाम पववह्विस्सम्मणोवाअजाणुमं कइईं
विअयं मधुरमासिणं अरोसणं दे भावरं मचारं आसादिअ व दुम्म
माइस्सदि मे पिअसही ।

१ सखि लवङ्गिके, ज्ञायते प्रमुष्ठा ते प्रियसखीति ।

२ सखि, मैनां प्रतिबोधय । एसा चिरं दुर्मनायमानेदानीमेवेपम्यन
प्रमुष्ठति । अतः धनैरिहैव समयार्थं उपविश ।

३ दुर्मनायते कषमिभं वामसीत्स्र ।

४ कषं नाम नववह्विसम्मणोपायामिअं कइईं विअयं मधुरमासिणम्
रोपणं ते आतरं मर्तारमासाद्य न दुर्मनादिष्यते मे प्रियसखी ।

मिअस्सवावः ॥ सुखरद्धिता । इअं वाअमवचनम् ॥ मदयन्तिका । सखि लवङ्गिके
ज्ञायते प्रमुष्ठा ते प्रियसखीति ॥ लवङ्गिका । सखि मैनां प्रतिबोधय । एसा चिरं
दुर्मनायमाना बुद्धितमवस्था मवन्ती । 'पुसादिम्मो मुनि- इत्थादिअ ववइ । इत्ता-
नीमेवेपम्ये प्रमुष्ठेति । अतः धनैरिहैव समयार्थं उपविश ॥ मदयन्तिका । दुर्म
नायते कषमिभं वामसीत्स्र । अयमेव अर्तुः प्रतिबुद्धमस्तिवेषापरण कत्ता कव
गारममैव दुर्मवस्था मवतीत्यर्थः ॥ लवङ्गिका । कषं नाम नववह्वि
सम्मणवधि व उपायाः कम्मवज्जोप्याअविण्णुवउपेपवम्मवोरअरं उवविवादिता
मर्तारमासादी कत्तया केवळं वद्धिरत्थीकमेव विविधिविद्वानामप्यन्तरमुद्योदिताद्य
मवववस्यसौविसेमोयव्यापरणां सम्पत्तिसुपकमाभातिप्रअद्य विविधत्तरवमि
आइवस्तेवायमिअमिति विपरीतव्यवयोधिः । अतोऽप्यौ कइववार्थं अजयादिनि
वमवाजे वेवादिअ एव अिउत्रे कविउत्तरवमिअं विविधन्विनिधेइउवाहुयउ-
मम्मठापरिचयावहेरिबोद्धिअमानां वअदेनां वाअं सुअउय्य पायराकिउववपी-
अय निर्वनं निष्पीडयित्तुमारववचान् । अतो व अयउअवातांमप्यसौ वावातीअर्थः ।
कइहो विअयो मधुरमासी । कइइः सुअउय । विअयः सुअउअमिपुअ । अत्रपि
पौण्यंमवविहीनं सुअउअमवातांमिअमसिपववमापिअमिति विपरीत्येवोधिः ।
अउेपवमवोपवमसिमुअंमिअववोधिः । आतरं ते अर्तुसमासाद्य प्रियसखी व

मदयन्तिका—पेक्ख बुद्धरक्खिदे विप्पदीवं उवालद्धा ह ।

बुद्धरक्षिता—विप्पदीवं ण वा विप्पदीवं ।

मदयन्तिका—कंहं विअ ।

बुद्धरक्षिता—जं दाव चरणपतिदो भत्ता ण बहुमणिदो ।

एत्थ लज्जादोसेण एसो जणो ण उवालम्भणिज्जो । जं वि पिअसहि,

अहिणववहूविरुद्धरहसोपक्कमक्खलणवेल्लक्खविच्छद्दिअमहाणुहावत्त-

णस्स भादुणो दे वाआगअं कि अप्पदिट्ठाणं । तेण जाणीअदि

किआवराहा उवालम्भणिज्जा अह्वेत्ति (संस्कृतमाश्रित्य) किंच ।

१. पश्य बुद्धरक्षिते, विप्रतीपमुपालब्धाः स्मः ।

२. विप्रतीप न वा विप्रतीपम् ।

३. कथमिव ।

४. यत्तावच्चरणपतितो मर्ता न बहुमानितः । अत्र लज्जादोषेणैव जनो नोपालम्भनीयः । यद्यपि प्रियसखि, अभिनववधूविरुद्धरहसोपक्रमस्खलनवैलक्ष्यविच्छर्दितमहानुभावत्वस्य भ्रातुस्ते वाचागतं किमप्रतिष्ठानम् । तेन ज्ञायते

दुर्मनायते । युष्मदेवैवंविधभर्तृसमागमे क्लेशेनास्या दुर्मनस्कलमित्यर्थः ॥ मदयन्तिका । पश्य बुद्धरक्षिते, विप्रतीपमुपालब्धाः स्म । अस्मामिरुपालब्धव्ये प्रत्युतास्मानेवोपालभत इत्यर्थः ॥ बुद्धरक्षिता । विप्रतीपं न वा विप्रतीपम् । आपाततो विप्रतीपमिव प्रतिभासमानमपि तत्त्वनिरूपणेनैव विप्रतीपं वयमेवोपालब्धा इत्यर्थः । मदयन्तिका । कथमिव तत्कथमिति प्रश्नः ॥ बुद्धरक्षिता । यत्तावच्चरणपतितो मर्ता न बहुमानितोऽनुल्लङ्घितप्रणामोऽयमतिगौरवविषयो भर्तेति न विज्ञात । अत्र न किञ्चिदस्या दूषणं प्रतिभाति । किंतु कुलकन्यकाजनोचिता नवपरिणयसमयसुलभा लज्जैव परमार्थतः श्लाघनीयगुणभूतापि कामान्वस्याविवेकिनोऽस्मद्ब्राह्मणदोषत्वेन स्फुरिता । तेन लज्जादोषेणैवैव जनो नोपालम्भनीयः । यद्यप्यभिनववधूविरुद्धं लोकसिद्धनवोढासंभोगक्रमविपरीतं रहसोपक्रमस्खलनं प्रसङ्गानुचितप्रक्रमरूपं स्खलनं तेन यद्वैलक्ष्यं तेन विच्छर्दितं महानुभावत्वं यस्येति । विच्छर्दितं विवर्जितम् । प्रकटितमौख्यस्येति यावत् । भ्रातुस्ते किमपि श्रोतुमप्यनर्हं वाचागतमप्रतिष्ठानं न मे त्वया कौमारवर्धक्या प्रयोजनमिति गर्हितवचनचापलम् । तेन वयमेवोपालम्भनीया इति प्रतिभाति । शास्त्रविरुद्धं चैतदित्याह—किंचेति । योषिच्छब्दोऽत्र नववधूपरः । यथा कुसुमं न म्लायते तथा मृदुरीत्या सुकुमारक्रमेणोपक्रम्यमाण सौरभमशेषमुद्गिरति, न तु प्रसभमेव निष्पीड्यमानम् । एवं तत्समानधर्माणो नवोढा अपि सुकुमारेणैव संभोगक्रमेणोपक्रम्यमाणा अनुरक्ताः सुखहेतवो भवन्ति । तास्त्वनधिगतो विश्वासो नवोढाभिप्रायो

‘कुसुमधर्माणो हि योपित सुकुमारोपक्रमा’ । तास्वनविगतविद्या
सै प्रसममुपकम्बमाणाः संप्रयोगविद्वेषिष्यो भवन्ति ।’ एवं किं
कामसुखभारा मन्तेन्ति ।

लघुशिक्षा—घरे घरे पुरिसा कुसुमकण्ठकाणो उज्वहन्ति । यत्र
को वि छज्जाप्रसाहर्णं अणवरत्नमुद्रसहाय कुसुमकुमारीअण पहवामि पि
वाभाजलेअ पञ्जालेदि । एदे कसु दे आमअणसंमरिअन्तदूअ
परपरणिवासवेरगाकारिणो दिअअसल्लजिअसेवा महापरिहा । ज्ञेवं
किदे इत्थिआजम्मअर्हं सुउअन्ति वान्धवा ।

मदयन्तिका—बुद्धरक्षिते, अविद्वमिणा प्रियसखी अश्रि-
णा । अतिमहान्तो को वि मे मादुजा बाणवराहो किंनो ।

इत्यापराध सपाठम्मनीया वयमिति । एवं किं कामसुखकारा मन्वन्ती ।

१ एदे एदे पुरुषाः कुसुमकण्ठका उज्वहन्ति । यत्र कोऽपि अज्जाप्रसाधन
ममपराधसुखसमाहं कुसुमकुमारीअणं प्रसवाणीति वागनलेअ प्रसवयति ।
एते अस्तु न आमरणसंनिभमाणदुःसहपरगृहमिवासवेरगाकारिणो इदवसल्ल-
विशेषा महापरिहाः । तेषां कृते अज्जम्मअर्हं सुगुप्सन्ते वान्धवाः ।

२ बुद्धरक्षिते, अतिमहान्तो प्रियसखी अश्रिका । अतिमहान्तोऽपि मे
प्राथ बाणवराहो कृताः ।

वैद्ये तथा । बद्धमविपत्ये बद्धोद्यया परिचयामावाहप्राप्तो विद्याही विद्यम्मो वेदु ते
तथोक्ताः । तैरन्मैतमथोऽवैद्विमिरपतिवितैअ प्रसुमं बंधावेवास्तुद्वेषकारिमिन्मोपारि
इपकम्बमाणाः प्रबोमअ संप्रनीयसैव विद्वेषिष्यो भवन्ति । य केवळं तादृशपुरसे
वाहुरअन्ते । अपि तु रिपुसमागमवद्विपीरुन्तीअर्हः । एवं किं कामसुखकारा म
मन्वन्ते । वराहः—‘रमसेव सुपकम्बता कन्धामावमिअता । मरं विन्तातसु
हेरं सखी इव न मन्वति ॥ इति ॥ लघुशिक्षा । एदे एदे पुरुषाः कुसुमकण्ठका
उज्वहन्ति । यत्र कोऽपि अज्जाप्रसाधनममपराधसुखसमाहं कुसुमकुमारीअणं प्रस
वाणीति धर्मोऽस्मिन्नेतावता वापमडेवावाअवचकरुपेआमडेन प्रसवयति ।
एते अस्तु ते इदवसल्लविशेषा आमरणं संनिभमाण्य विद्यर्तुमपराधेन मवति
संतर्त धर्ममाया अत एव इदहाः वरपहमिवासवेरगाकारिणो महापरिहाः ।
तेषां कृते अज्जम्मअर्हं सुगुप्सन्ते वान्धवाः ॥ मदयन्तिका । बुद्धरक्षिते अति
महान्तो प्रियसखी अश्रिका । अतिमहान्तोऽपि मे प्राथ बाणवराहो कृताः ॥

बुद्धरक्षिता—अहं इं । सुदं एव्व अक्षेहिं ण मे संपदं इमाए
मारवहुईए पओअणं ति ससपहं पइणं काऊण वासभवणादो
गगदो ।

मद्यन्तिका—(कणौ पिधाय ।) अहंहे अदिकमो । अहो
मादो । सहि लवङ्गिए, असमत्थस्सि दे मुहं संपदं दहुं । तह वि
हवामि ति कि वि मन्तइस्सं ।

लवङ्गिका—सौहीणो दे अअं जणो ।

मद्यन्तिका—चिट्ठुं दाव मह भादुणो दुःसीलदा अप्प-
डिड्डाणं अ । तुल्लेहिं वि ईदिसो वि एसो संपदं जहच्चित्तं अणुव-
ट्टणीओ जेण भत्ता एसो त्ति । तुल्ले इमस्स अणहिआअवखराहि-
क्खेवोवालम्भस्स जं मूलं तं ण जाणह ।

१ अथ किम् । श्रुतमेवास्मामिर्न मे साप्रतमनया कौमारवर्धक्या प्रयो-
जनमिति सशपथं प्रतिज्ञा कृत्वा वासमवनाभिर्गतः ।

२. अहो अतिक्रमः । अहो प्रमादः । सखि लवङ्गिके, असमर्थास्सि ते
मुखं साप्रतं द्रष्टुम् । तथापि प्रभवामीति किञ्चिन्मन्त्रयिष्ये ।

३. स्वाधीनस्तेऽय जनः ।

४ तिष्ठतु तावन्मम भ्रातुर्दुःशीलताप्रतिष्ठानं च । युष्माभिरपीदृशोऽप्येष
साप्रतं यथाचित्तमनुवर्तनीयो येन भर्तृष इति । यूयमस्यानभिजाताक्षराधि-
क्षेपोपालम्भस्य यन्मूलं तन्न जानीथ ।

बुद्धरक्षिता । अथ विम् । कृत एवेत्यर्थः । तदेवाह—श्रुतमेवास्मामिर्यथा न
मे सांप्रतमनया कौमा- रक्या प्रयोजनमिति सशपथं प्रतिज्ञा कृत्वा वासभवना-
भिर्गतः ॥ मद्यन्तिका । अहो अतिक्रमो मर्यादोलङ्घनम् । अहो प्रमादोऽनव-
धानता । सखि लवङ्गिके, असमर्थास्सि ते मुखं साप्रतं द्रष्टुम् । तथापि प्रभवामीति
मध्यतिन्निग्धायां त्वयि प्रभुत्वमस्तीति किमपि सखिलमेवावलम्ब्य तदनु रूप कि-
ञ्चिन्मन्त्रयिष्ये ॥ लवङ्गिका । स्वाधीनस्तेऽय जनः । तद्विस्रब्ध मन्त्रयस्वेति
भावः ॥ मद्यन्तिका । तिष्ठतु तावन्मम भ्रातुर्दुःशीलताप्रतिष्ठानं च युष्मा-
भिर्मालत्याप्तकोटिभिरपीदृशोऽप्येष सांप्रतं यथाचित्तमनुवर्तनीयः । चित्तशब्देनात्र
तत्साधारणो व्यापारः सकल्पाद्यो लक्ष्यते । तेन तदिच्छाप्रतिकूल नाचरणीयमि-
त्याशयः । येन भर्तृष इति । निर्गुणो दोषवानपि भर्ता भर्तृत्वेन स्त्रीभिरनुवर्तनीयः ।
न तु तस्य प्रातिकूल्यं कुलवधूनामुचितमिति भावः । न च यूयमस्या मिजाताक्ष-
राधिक्षेपोपालम्भस्यानभिजातानि कितवजनयोग्यान्यक्षराणि यत्र स तादृशो-

लवङ्गिका—कर्म बभूव सन्तं चापामो ।

मद्यन्तिका—अथ शानिं तस्मिं महाणुहावे माहवे किं नि
किञ्च माळवीय वाचामेवं आसी सो एसो सन्वलोमस्त पदि
भूमिं गणो पषादो । सं कश्चु पदं विष्वन्मह । ता पिमसहि, अ
एसो मनुषो उवक्साहिपिवेसो पिरवसेसो हिममादो उदरिभरि
तह करेहि । अण्णहा महान्तो पमादो पि आणीव होवु । निष्कम्प
रूपासु कुलकम्पकासु दूमावेति हिममं माणुसापं ईरिसादो दुर्हि
संगादो पि जाणह । मा मज मद्यन्तिकया कथितं ति ।

लवङ्गिका—अह असंबद्धलोमपवादमोहिते, अपेहि । पदप
सह मन्तइत्सं ।

१ कथ बभूवसन्तं चापामो ।

२ पविशानीं तस्मिं महाणुहावे माषवे किमपि किञ्च माळवीय वाचाम-
मासीत्स एव सर्वलोकातिभूमिं गताः प्रबादा । तत्सत्वेतस्मिं
न्मते । तस्मिं पिरवसहि, अथैव मर्तुरपेक्षामिनिवेशो निरवसेसो इवनामुक्ति
वते तथा कुव । अन्वया महाप्रमाव इति शार्तं मवह । निष्कम्पवाक्यासु
कुलकम्पकासु दूमयति इवमं मनुष्यामापीदशादुपिबज्जामिति वाचव ।
मा मज मद्यन्तिकया कथितमिति ।

३ अथ असंबद्धलोमपवादमोहिते, अपेहि । न तथा सह मन्तिये ।

अपिहेपो अपैवं किञ्चोपाकम्पस्य पम्बुं तत्र चानीव त लवङ्गिका । कर्म
बभूवसन्तं चापामो । एतदुपाकम्पस्य बीजं माळवीमर्तं किञ्चिदुपिबज्जामिति कैकर्म
वर्तं न चानीमः । वास्येवेतत् । अन्वया कारवपसंमामितनेवेसाप्रबाः । अन्वये
वम्बुकाह—मद्यन्तिका । पविशानीं तस्मिं महाणुहावे माषवे किमपि किञ्च
माळवीय वाचामं माषवातुरपेवं माळवीति प्रबादपात्रमासीत्स एव सर्वलोकाति-
भूमिं गताः परां कोटियाकाः प्रबादाः । तापयैत्रमासीत् इति वाटे तापयैत्ररक्षेणया
ज्जेहा । तस्मिं सर्वलोकातिं पादः । तस्मिं पिरवसहि अन्मते । तथाकम्पमूक्येनेति शेषं
तस्मिं पिरवसहि अथैव मर्तुरपेक्षामिनिवेशो माळवीय मर्तुरपेक्षामिनिवेशो निरवसे-
सो इवनामुक्तिवते तथा कुव । अन्वया महाप्रमाव इति शार्तं मवह । निष्कम्पवाक्य-
वाक्यासु कुलकम्पकासु दूमयति इवमं मनुष्यामापीदशादुपिबज्जामिति वाचव ।
मा मज मद्यन्तिकया कथितमिति । माळवीयवाक्यासु मर्तुरपेक्षामिनिवेशो मर्त-
मवतीदुजेहाप्रमा मूक्यमपिबज्जामिति तदेतन्नयोपमिति न अपिदपि मद्यन्तिकया
कथितमिति । लवङ्गिका । अथ असंबद्धलोमपवादमोहिते अपेहि । न तथा सह

मद्यन्तिका—सहि, प्रसीद । अहवा ण तुल्ले फुडं भणिदावो
चिड्ह । किअ अल्ले सच्चं एव माहवेक्कमअजीविदं मालदिं जा-
णामो । केण वा कठोरकेअईगब्भविब्भमावअवदोब्बल्लणिब्बट्टि-
सुन्दरत्तणविसेसं माहवसहत्थणिम्माविदवउलावलीविरइअकण्ठावल-
म्बणमेत्तसंजीवणं मालदीए माहवस्स अ पहादचन्दमण्डलापाण्डुर-
परिक्खामरमणिज्जदंसणं ण विभाविदं सरीरं । किअ तस्सि दिअ-
से कुसुमाउरुज्जाणपेरन्तरच्छामुहसमाअमे सविब्भमुल्लसिअकोऊह-
ल्लप्फुल्लपरिसरुब्बेळमाणसविलासमसिणसिणिद्धसंचरणचारुतारआवि-
अम्भमाणानङ्गासङ्गाराआरिअसवाअमोपदेशणिम्माविदविअद्धमुद्ध-
मणहारा मए ण णिरूविदा इमाणं दिट्टिसमेदा । किअ मह मा-
दुणो दाणउत्तन्दं सुणिअ तक्खणुवत्तगम्भीरुवेअवइअरन्धआरिअ-

१ सखि, प्रसीद । अथवा न यूयं स्फुटं भणितास्तिष्ठथ । किंच
वयं सत्यमेव माधवैकमयजीवितां मालतीं जानीमः । केन वा कठोरकेतकीग-
र्भविभ्रमावयवदौर्बल्यनिर्वर्तितसुन्दरत्वविशेष माधवस्वहस्तनिर्मितवकुलाव-
लीविरचितकण्ठावलम्बनमात्रसजीवनं मालत्या माधवस्य च प्रभातचन्द्रम-
ण्डलापाण्डुरपरिक्षामरमणीयदर्शनं न विभावितं शरीरम् । किंच तस्मिन्दि-
वसे कुसुमाकरोद्यानपर्यन्तरथ्यामुखसमागमे सविभ्रमोल्लसितकौतूहलोत्फुल्ल-
परिसरोद्वेष्टमानसविलासमसृणस्निग्धसचरणचारुतारकाविजृम्भमाणानङ्गशृङ्गा-
राचार्यसर्वागमोपदेशनिर्मितवैदग्ध्यमुग्धमनोहरा मया न निरूपिता एतयोर्दृष्टि-
समेदाः । किंच मम भ्रातुर्दानवृत्तान्तं श्रुत्वा तत्क्षणोद्धृतगम्भीरोद्वेगव्यतिक-
रान्धकारितम्लायमानदेहशोभयोरुद्धर्तमानमूलवन्धनमिव न लक्षितं हृदयम् ।
किंच मयैतदपरं विस्मृतम् ।

मन्त्रयिष्ये ॥ मद्यन्तिका । सखि, प्रसीद । अथवा न यूयं स्फुटं भणितास्ति-
ष्ठथ । किंच वयं सत्यमेव माधवैकमयजीविता मालतीं जानीमः । केन वा कठो-
रकेतकीगर्भविभ्रमावयवदौर्बल्यनिर्वर्तितसुन्दरत्वविशेष माधवस्वहस्तनिर्मितवकु-
लावलीविरचितकण्ठावलम्बनमात्रसजीवनं मालत्या माधवस्य च प्रभातचन्द्रमण्ड-
लापाण्डुरपरिक्षामरमणीयदर्शनं न विभावितं शरीरम् । किंच तस्मिन्दिवसे कुसुमा-
करोद्यानपर्यन्तरथ्यामुखसमागमे सविभ्रमोल्लसितकौतूहलोत्फुल्लपरिसरोद्वेष्टमानस-
विलासमसृणस्निग्धसचरणचारुतारकाविजृम्भमाणानङ्गशृङ्गाराचार्यसर्वागमोपदेश-
निर्मितवैदग्ध्यमुग्धमनोहरा मया न निरूपिता एतयोर्दृष्टिसमेदा । किंच मम
भ्रातुर्दानवृत्तान्तं श्रुत्वा तत्क्षणोद्धृतगम्भीरोद्वेगव्यतिकरान्धकारितम्लायमानदेह-
शोभयोरुद्धर्तमानमूलवन्धनमिव न लक्षितं हृदयम् । किंच मयैतदपरं विस्मृतम् ॥

मिथामन्तदेहसोद्धारणं उक्त्वा णिष्ठममाणभूत्वा चर्षणं विष्णु ण सन्नि-
हिभञ्जं । किं अ मए एवं अवरं विष्णुमरिदं ।

लवङ्गिका—'किं दाणिं अवरं ।

मदयन्तिका—'अं खु मह जीविदप्पदाइणो महाणुहाव-
चेवणापडिडम्भपिमजिवेदिवाए माखवीए मअवतीविअखवअणे
ण्णासचोदिवेण हिअअ जीविदं अ माहवेण पारिवोसिअसमेव ए
अगाहे पिठरं । अह अक्खिए, सुए खु एवं मजिव पडिडिअं
असु णो पिमसहीए अमं पसावो षि ।

लवङ्गिका—सहि, अदमो उप्प सो महाणुहावो षि विष्णुमरि-
विष्ण मए ।

मदयन्तिका—सहि, सुमर । जेण वरिंस दिअहे विअडुडु
सावदविणिवावगोअरं गवा असरणा सुअग्गसण्णिहिदेण पीअरए

१ किमिदानीमपरम् ।

२ यत्कञ्च मम जीवितप्रदायिनो महामुमावस्य चेतनाप्रतिबन्धप्रिवन्नि-
दिक्खाया माखस्या मगवतीविदग्धवचनोपन्नासचोदितेन हृदयं जीवितं ।
माखवेण पारितोपिच्छेन स्वयंमाहे नियुक्तम् । अथ लवङ्गिके, स्वया एत्थे
मणित 'प्रतीडः सल्ल मः प्रियसख्या अयं प्रसाद' इति ।

३ सक्ति, अदमः पुत्रः स महामुमाव इति विस्तृतमिष मया ।

४ सहि, अर । जेण वरिंसदिअहे विअडुडुअपावदविनिपावगोअरं गवा
असरणा सुअग्गसण्णिहिदेण पीअरमुअसम्भेन समाविता निष्कारणवचनभवेन सक-

लवङ्गिका । किमिदानीमपरम् ॥ मदयन्तिका । यत्कञ्च मम जीवितप्रदायिनो
महामुमावस्य चेतनाप्रतिबन्धप्रिवन्निदिक्खाया माखस्या मगवतीविदग्धवचनोप-
पन्नासचोदितेन हृदयं जीवितं अ माखवेण पारितोपिच्छेन स्वयंमाहे नियुक्तम् । अथ
लवङ्गिके स्वया एत्थेव मणितं प्रतीडः सल्ल मः प्रियसख्या अयं प्रसाद इति । अथ
महामुमावस्सेति मकरन्दस्माभिपार्श्वं तस्य अर्भुत्वेन मदयन्तिकाया समवर्त-
नियित्तत्वात्तुर्गोममहस्य सुअग्गीकामहचित्तत्वारिति भाग्यम् । अथ लवङ्गिके
प्रच्छन्नो मकरन्दः अस्मात्पुत्रस्य अस्माकानि अस्मिन्ममावचनानि अथमेव एतौ-
षिषि आनामान्प्रयानेव वृच्छति । लवङ्गिका । सहि, अदमः पुत्रः स महा-
मुमाव इति विस्तृतमिष मया ॥ मदयन्तिका । सहि अर । जेण वरिंसदिअहे
विअडुडुअपावदविनिपावगोअरं गवाअसरणा सुअग्गसण्णिहिदेण पीअरमुअसम्भेन
समाविता निष्कारणवचनभवेन सकञ्चमुअनेअकारनिअदेहोपहारताइरं इता वरि

मत्थम्भेण समाविदा णिकारणवन्धवेण सअलभुवणेकसारणिअदेहो-
पहारसाहसं कटुअ पडिरक्खिदद्धि । जेण अ दिढविअडमंसुलुत्ता-
णपरिणाहिवच्छत्थललञ्छणजञ्जरिदजवापीडधारिणा करुणाधणेण
मम किदे वि णिमज्जन्तसअलणहणिआअवज्जपञ्जरप्पहारो मारिदो
अ सो दुडुसावदमहारक्खसो ति ।

लवङ्गिका—^१हुं, मअरन्दो ।

मदयन्तिका—(सानन्दम् ।) सँहि, किं भणासि ।

लवङ्गिका—^३णं भणामि मअरन्दो ति । (सस्मितं शरीरमस्या-
स्पृशन्ती सस्कृतमाश्रित्य ।)

वयं तथा नाम यदात्थ किं वदा-

म्ययं तु कस्माद्विकलः कथान्तरे ।

लभुवनैकसारनिजदेहोपहारसाहस कृत्वा परिरक्षितासि । येन च दृढ-
विकटमासलोत्तानपरिणाहिवक्षःस्थललाञ्छनजर्जरितजपापीडधारिणा करुणाध-
नेन मत्कृतेऽपि निमज्जत्सकलनखनिकायवज्रपञ्जरप्रहारो मारितश्च स दुष्टश्चा-
दुद्महाराक्षस इति ।

१. हु, मकरन्दः ।

२. सखि, किं भणसि ।

३. ननु भणामि मकरन्द इति ।

रक्षितासि । येन च दृढविकटमासलोत्तानपरिणाहिवक्ष स्थललाञ्छनजर्जरित-
जपापीडधारिणा । रुधिरार्द्रतया वक्ष स्थलनिहितहारलतैव जपाकुसुमवर्णलाञ्ज-
पापीडत्वेनोक्ता । तद्धारिणा करुणाधनेन मत्कृतेऽपि निमज्जत्सकलनखनिका-
यवज्रपञ्जरप्रहारो मारितश्च स दुष्टश्चापदमहाराक्षस इति ॥ लवङ्गिका । हु,
मकरन्द । हुमित्यङ्गीकारद्योतकमव्ययं मालतीमदयन्तिक्रयो समानाधिकार-
विषयानुरागं व्यनक्ति । यथा किल त्व श्वापदापस्कन्दिता विनिहतशार्दूले प्राण-
दायिनि तस्मिन्गाढमनुरक्ता, एव मालत्यपि खलाभनिमित्तमेव जीवितस्पृहानिर-
पेक्षं निर्व्यूढमहामांसविक्रयसाहसे कापालिकमारितकल्पात्मप्राणरक्षके माघवे
निरुपाधिकशब्दगाढानुरागेति कथ ता लमुपालभस इति भाव ॥ मदयन्तिका ।
सानन्द सखि, किं भणसि । प्रियतमनामधेयश्रूषातिशयादस्यादरेण प्रश्र-
लवङ्गिका । ननु भणामि मकरन्द इति । एवं मकरन्दनामग्रहणादेवाविर्भूतरो-
माश्रखेदादिसात्विकभावा मदयन्तिका दृष्ट्वा सस्मितमस्या. शरीरं स्पृशन्ती
सस्कृतमाश्रित्य । वदतीति शेष । वयसिति । कुमार्यैव सती मालती माघवे-

कदम्बगोलाकृतिमाधित कर्ष

विशुद्धसुगुण कुलकर्मकाजनः ॥ १ ॥

मदयन्तिका—(सकम् १) सदि, किं मे उवहससि । र्षः ।
णामि । जिज्ञावेदि सारिसस्स अप्पणिरवेक्खवसाहपो किमन्तक
लिअन्तजीविमवडामोद्विअपघाणमणगुरुओवमारिणो अपस्स सं
हामेउस्स णाममाहणं सुमरण ण । तह ण तुप वि गावगुरुहप्पर
रवेमणारम्मविअवाविमसरिरसंगलिससेमसलिकुगमो मोहसुकुली
म्सणेउक्खन्दोइअमओ मूमिदिगलिसिअसिअद्विदिहम्भवीरपदिपारिअ
रीरमारो पघवस्तीकिदो एव मदयन्तिकामेउविअद्विअमहापजीवि
महाणुहावो चि । (सैवादीविअपताउवदि १)

१ सदि, किं मासुपहससि । मनु मनामि । निर्वापवति छाउअस्सरया
एवेअम्भसाधिताः कृतान्तकवडीकिवमाणजीमितवअरअरप्रत्यानवनगुस्सप
रिणो अनस संकवामाअस णाममहणं करणं ण । तथा ण त्वापि गावगुरु
समहाएवेमणारम्मविअलिसशरीरसंगलितसेइसलिसोइमो मोहसुकुली
वेमणीओत्पअसुगुणो मूमिदिगलिसिअसिअद्विदिहम्भवीरपदिपारिअरमाउ म
अद्विअ एव मदयन्तिकामाअविअद्वितमहार्भजीमितो महाउभाप इति ।

उत्तरपेदि वत्तमात्त तत्तवा वाम ताहस्स एव वर्यं मवाया । वपमिदि कुअ
अपिसुअवया माअस्य सममरअनोअमिअया अउअवमिरेअ । अउ कि मवा
आमारमपरदोवावमिअं त्वाम् । एअकिवीमिदि अेपः । अने विअदि मदयन्ति
रगुअन्ती तायेव मिरेअति । मिअः परपुअाहुरअकअरविओ तुअो म
आपरवातामिअः कुअकर्मअवनः । धामिअयेवीववेरेपरीअं दोअते । अ
न्तरे पोअीमअ एव अ तु उर्यंवादी । मिअः आआपराअमा अउअमयेअ
वीपतअवंस्यतस्साअडिअसुअमुअअअअतमाअरं अवनमिअः । ऐमाअकुअं
आतमिअवीः । त्वायेव तअममहणमावामिरेअमअवमिअरा प्रसिअदोमारवे
मुवा अवनमिअरोपाअम्मं अरुअं इति मवाः ॥ १ ॥ तमाह्यरितिका । अउअ
अदि किं मासुपहससि । मनु मनामि । निर्वापवति । सुअमति इति अउ
ताहअत्तपणिरवेक्खवसाधिताः कृतान्तकवडीकिवमाणजीमितवअरअरप्रत्या
नवनगुअरअरिणो अनस संकवामाअस णाममहणं करणं ण । तथा ण त्वा
गावगुरुसमहाएवेमणारम्मविअलिसशरीरसंगलितसेइसलिसोइमो मोहसुकुली
मवावमैमणीओत्पअसुगुणो मूमिदिगलिसिअसिअद्विदिहम्भवीरपदिपारिअरमाउ म
अद्विअ एव मदयन्तिकामाअविअद्वितमहार्भजीमितो महाउभाप इति

बुद्धरक्षिता—(शरीरमस्याः स्पृशन्ती ।) अस्सत्थसरीरे, किं वा-
आ । दंसिदं सरीरेण मअरन्दसमाअमोच्छुक्कं ।

मदयन्तिका—(सलज्जम् ।) सँहि, अवेहि अवेहि । उड्ढिभण्णस्सि
सहवासिणीए मालदीए ।

लवङ्गिका—सँहि मदअन्ति, अस्से वि जाणीद्वं जाणामो ।
ता पसीद । विरम धवदेसादो । एहि । विस्सम्भगव्वमकहाप्पवन्ध-
सरसं सुहं चिट्ठस्स ।

बुद्धरक्षिता—सँहि सोहणं लवङ्गिआए भणिदं ।

मदयन्तिका—विधेअस्सि संपदं सहीणं ।

१. अस्वस्थशरीरे, किं वाचा । दर्शित शरीरेण मकरन्दसमागमौत्सुक्यम् ।

२. सखि, अपेक्षपेहि । उड्ढिन्नास्सि सहवासिन्या मालत्या ।

३. सखि मदयन्तिके, वयमपि ज्ञातव्यं जानीमः । तत्प्रसीद । विरम
व्यपदेशात् । एहि । विस्सम्भगर्मकथाप्रवन्धसरसं सुख तिष्ठामः ।

४. सखि, शोभनं लवङ्गिकया भणितम् ।

५. विधेयास्सि साप्रत सखीनाम् ।

बुद्धरक्षिता । अस्वस्थशरीरे, किं वाचा । दर्शितं शरीरेण मकरन्दसमागमौत्सु-
क्यम् । खेदादिभिर्व्यभिचारिभिरिति शेष ॥ मदयन्तिका । सलज्जम् । कन्यका-
जनानुचितस्वमनोवृत्तिव्यक्तीभावोऽत्र लज्जाहेतुः । सखि, अपेक्षपेहीति चावहित्था-
ख्यव्यभिचारिव्यञ्जनं वचनम् । यथाह—'अवहित्था तु लज्जादेर्हर्षाद्याकारगोपनम्'
इति । उड्ढिन्नास्सि सहवासिन्या मालत्या । वात्यात्प्रभृति सहपासुक्रीडादिभिर्वि-
श्वासस्थानभूतया मालत्यैव स्वयं निरुपाधिकजीवितदायिनि महानुभावे कुमारीत्वे-
ऽपि प्रभृत्प्रकृत्यनुरागयाहमप्युड्ढिन्नास्सि तादृशोपकारिनायकसमागमं प्रति दर्शि-
तस्वप्रसन्नस्सि । ता दृष्ट्वाहमपि तथैव प्रभृत्ता, न तु स्वातन्त्र्येणेति भावः ॥ लव-
ङ्गिका । सखि मदयन्तिके वयमपि ज्ञातव्यं जानीमः । किमतः परं तदाच्छादने-
नेति भावः । तत्प्रसीद प्रसन्नान्त करणा भव । न पुनरस्सत्त शङ्कितव्यमिति
भावः । विरम व्यपदेशात् । कपटवचनैराकृतिगोपनं न शक्यमिति भावः । एहि ।
विस्सम्भगर्मकथाप्रवन्धसरसं सुखं तिष्ठाम । अस्माद्यु विस्सन्वा भूत्वा नि शङ्कं
स्वहृदयं निवेदय । तत्सिच्छुपायमुपदेक्ष्याम इति भावः ॥ बुद्धरक्षिता । सखि,
शोभनं लवङ्गिकया भणितम् । विदितस्वाभिप्राये जने न वञ्चनं युक्तम् । किंतु
तन्निवेदनेन तदुपायोऽन्वेष्टव्य इति भावः ॥ मदयन्तिका । विधेयास्सि सांप्रतं

लवङ्गिका—अह एव ता कहेहि कह पु वे कसो न
च्छदि ति ।

मदयन्तिका—जिसामेहि पिमसहि, मम बुद्धरक्षितापक्षपातमत्प्रेम मममेव तसि
वप्यप्येण पुढमं एव तस्सि अणे अविरलकोळलकण्ठामनोहरं द्विवर्षं
आसी । ततो विविगिभोइअचिरजितवदसणा भविअ दुबारवास्या
आसदुक्खसंदावडण्णन्तपिअविहडन्तवीविदासा वुदविअम्मिआपु
सअण्णप्यअलणमअणहुदवहुदामदाइइसहाआसदुम्मआमन्तपरिअण
पद्यासाविमुक्खमेअसुम्महमित्तुणिआणपडिअण्णुअरविसदावअणविअ
द्विआवेअवइअरविसंठुळा इमं वीवलोअपरिवसं अणुहोमि । संकप्प
चिन्ताए सिविणन्तरेसु अ मणोरहुम्मावमोहिदा पेक्खामि ते अणु । अ

१ अथेवं तत्कथय कथं तु ते कसो गच्छतीति ।

२. निशाम व प्रियसखि, मम बुद्धरक्षितापक्षपातमत्प्रेम मममेव तसि
नेऽविरलकोळलकण्ठामनोहरं इदममासीत् । ततो विविगिभोवित्तुविनिर्
वदार्थना भूत्वा दुर्बारावाप्यायासदुःखसंतापवदमानवित्तुविपटमानवीमिताए
वुविअम्मितापूर्वसर्वाण्णमग्गजनमदनहुतवहोरामदाइइसहाआसदुर्गनाममाव
परिअना प्रत्याशाविमोक्षमात्रसुखमसुखनिर्वाणप्रतिक्खुअरक्षितापक्षवदिवर्षं
तावेगप्यतिकरमिसंस्तुठेमं वीवलोअपरिवर्तमनुभवामि । संकल्पचिन्ताए
स्वमांतरेण अ मणोरबोम्मावमोहिता पस्सामि तं अणुम् । तथा च प्रियसखि
सुहृत्सुखमिअवसिअसुखोअवेअमिआदिप्राप्तमाअरत्तमेअणुअरी कताअबोअट

धलीयाम् ॥ लवङ्गिका । अथेवमस्मिन्निवेदासि तत्कथय कथं तु ते कसो पश्य
तीति । तादृशकाव्यासाशुभागविषय वसितमअममाया कथ विवसानतिवाहवती
भावा ॥ मदयन्तिका । निशामय एणु प्रियसखि मम बुद्धरक्षितापक्षपात
ममेव मममेव तसिनेऽविरलकोळलकण्ठामनोहरं इदममासीत् । तस्मात्
बुद्धरक्षितापक्षपातं कथेतीति तस्मैहादेव संगाहिततत्कथनावकथयतीयानिति ।
अथो विद्याधोऽस्त्रेवेति भावा । ततो विविगिभोवित्तुविनिर्वाणप्रतिक्खुअरक्षितापक्षवदिवर्षं
रदावाप्यासदुःखसंतापवदमानवित्तुविपटमानवीमिताया वुविअम्मितापूर्वस
अमग्गजनमदनहुतवहोरामदाइइसहाआसदुर्गनाममावपरिअना प्रत्याशावि
ममावसुखमसुखनिर्वाणप्रतिक्खुअरक्षितापक्षवदिवर्षं तावेगप्यतिकरमिसंस्तुठे
वीवलोअपरिवर्तमनुभवामि । मकरन्दव्याधानिहृतमात्रेण सुतमो अणुरेव नि
र्वाणप्रतिक्खुअरक्षितापक्षवदं संनिक्षितमकरन्द्यासिप्रतिपादके तेव सं
पितो अ आवेय अणुपथेन निहयेज्जये । संकल्पचिन्तायां अत्रांतरेण च अथो

अ पिअसहि, मुहुत्तं उदूढविह्वलविसंटुलुवेल्लवित्थारिपेरन्तणालरत्त-
णेत्तपुण्डरीअताण्डवउठमटपरूढमैरेयमदघुम्मन्तसीलं णिव्वण्णेदि ।
किंअ कवलितारविन्दकेसरकसाअकण्ठकलहंसघोसघघरक्खलित्थ-
गम्भीरभारईभरिअकण्णविवरं पिए मदअन्तिए त्ति मं वाहरइ । अह-
पहावन्तो विअ उत्तरीअञ्चलवलम्बणपराहवेण ससंभमुत्तरङ्गधमघमा-
अन्तहिअअं समुत्तासेइ । सहसा विसज्जिअओसरिअतक्खणकठोरक-
मलदण्डाअन्तवाहुवन्धणाववारिअपओहरुगगमं विहडन्तविह्वलमेह-
लावलअसंधाणिज्जन्तपीवरोरुप्पडिसिद्धविप्पडीवगमणं पडिऊलवादि-

प्ररूढमैरेयमदघूर्णनशील निर्वर्णयति । किंच कवलितारविन्दकेसरकपायक-
ण्ठकलहंसघोषघर्षरस्खलितगम्भीरभारतीभरितकर्णविवरं प्रिये मद्यन्तिके-
इति मां व्याहरति । अथ प्रभवन्निवोत्तरीयाञ्चलावलम्बनपरामवेन ससंभ्रमो-
त्तरङ्गधमघमायमानहृदया समुत्रासयति । सहसा विसर्जितापसृततत्क्षणकठो-
रकमलदण्डायमानवाहुवन्धनापवारितपयोधरोद्गम विघटमानविह्वलमेखला-
चलयसंधार्यमाणपीवरोरुप्रतिषिद्धविप्रतीपगमना प्रतिकूलवादिनीमपि सर्वादर-
प्रयत्ननिर्वर्तितमुहूर्तकोपोपरागदुःखपरुषीकृतहृदया स्निग्धपुनरुक्तपर्यस्तलो-

घोन्मादमोहिता पश्यामि तं जनम् । तथा च प्रियसस्त्रि, मुहूर्तमुदूढविस्मयविसस्थु-
लोद्वेह्वलविस्तारिप्रान्तनालरक्तेनेत्रपुण्डरीकताण्डवोद्भटप्ररूढमैरेयमदघूर्णनशीलं य-
था स्यात्तथा निर्वर्णयति साभिलाष मामेव पश्यति । सकल्याद्युपनतोऽसाविति शेष ।
निर्वापयति मां सुखयतीति वा । मैरेयो मद्यविशेषः । विस्तारिण प्रान्तस्य नेत्रवि-
भागस्य दीर्घाभूयमाना मालाकारेण प्रसरणात्राललनिरूपणं स्वभावत एव नेत्रपु-
ण्डरीकस्य मधुमदघूर्णमानत्वमिव यथा स्यादित्युक्तम् । किंच कवलितारविन्दकेसर-
कपायकण्ठकलहंसघोषघर्षरस्खलितगम्भीरभारतीभरितकर्णविवरं प्रिये, मद्य-
न्तिके, इति मां व्याहरति । स्वप्रादाविति यावत् । अथ प्रभवन्निव स्वामीवोत्त-
रीयाञ्चलावलम्बनपरामवेन ससंभ्रमोत्तरङ्गधमघमायमानहृदया समुत्रासयति ।
मामिति शेषः । सभ्रम आवेगः । 'आदरातिशयाच्चैतस्यावेग सभ्रमो मतः' इति
लक्षणात् । घमघमायमानमुत्कम्पमानं कुमारीभावसुलभशालीनत्वेन स्ववचनमन-
ङ्गीकृत्यान्यतो व्रजन्तीं मामुत्तरीयाञ्चले गृहीत्वा किं वान्यत्र व्रजसीति शिक्षक इव
त्रासयतीत्यर्थः । सहसा विसर्जितापसृततत्क्षणकठोरकमलदण्डायमानवाहुवन्धना-
पवारितपयोधरोद्गमम् । आलिङ्गनानन्तर तत्प्रथमालिङ्गनजनितत्रासवैलक्ष्यशङ्कावि-
त्रमाभिरामनायिकाङ्गदर्शनकुतूहलेन सहसा विसर्जितमनन्तरं चापसृतं यदुद्भिन्न-
रोमाश्चतया कोमलकमलनालसदृशाभ्यां वाहुभ्यां वन्धनमालिङ्गन तेनापवारितः
पयोधरोद्गमो यथा स्यादेवमित्यर्थः । विघटमानविह्वलमेखलाचलयसंधार्यमाणपीव-

णीं वि सदादरपमचणिच्चिदमुहुत्तकोबोवराभदुक्त्तपरुसीकिद
 हिभमं सिगिद्वपुणरुत्तपरहृस्वलोभणविहाविदासेसधितसारं उक्-
 हसिम दुठणबाहुदण्णावेठ्ठणणिचेठ्ठणिभमिर्णं पिमसहि, प्परुत्तस
 हूळकठोरकररुहृप्पहारविमहपत्तावलीपसाहणुत्ताणबच्छत्थल्लणिदुरधि
 वेसणपीसमं कदुअ सावेअविहूममत्थआबविद्धकवरीणिहिदकरपरि
 भाहपुञ्जीकितुण्णमिभणिच्छत्तमुहावभवसच्छन्दविळसिदविअहुवअ
 प्पकमळो वामगण्डमूळचिरविमिहिदप्पप्फुरन्तसपुञ्जिमाहुरसमुभाममप
 हरसहअसारस्सदमपहुरुत्तस्सिदसरीरसोहं उल्लसिदसद्दसाणन्दविअ
 मसंभममणहरसंबळणमन्धरममन्तचेअणं किं वि किं वि दुञ्जिअसा-

अनविमावितायेपचित्तसारमुपहस्य द्विगुणबाहुदण्णावेठ्ठननिभेठ्ठनिवमितां पि
 यससि प्ररुत्तसार्हूळकठोरकररुहृप्पहारविकटपत्तावलीपसावनोत्तामवञ्जात्थल्ल-
 निदुरधिवेअननिःसहां कृत्वा सावेगविभूतमत्तकापविद्धकवरीनिहिदकरपरिप्रह
 पुञ्जीकृतोभमितनिअत्तमुत्तावभवसच्छन्दविळसितविदग्गवद्वकमळो वामगण्ड
 मूळचिरविमिहिदप्रत्फुरत्पुञ्जितावरसमुत्तममनोहरसहअसारस्सतमनोहरोत्कथि-
 तशारीरशोभासुत्तसितसाप्पसाणन्दविअमसंभममनोहरसंबळणमन्धरममन्तचेअणं

रोरप्रतिविष्वमानमिप्रतीयमानम् । याथास्मिन्नसौख्यादिसवतरवचप्रहृदाभित
 म्बाद्विषयमात्रं विच्छिन्नद्विहृत्तं विस्तरं च यन्मेवकावचर्यं तेन संबन्धमाभास्यापीव
 रोदन्त्यामेव प्रतिविष्वमात्रप्रतिकूल्यमनामिस्वर्वाः। तथा प्रतिकूलवाग्विभीमपि सवीर
 रप्रवन्ननिर्वर्तितमुहूर्त्तयोपपत्तमनुत्ताववकीकृतहृदयाम् । मामिस्वर्वाः । तथा सिग्ग
 पुवद्वचपर्वत्तलोचनविभावितायेपचित्तसारं प्रेमाहंमिच्छेन्ननेद्वैव मिथ्यैव कृपितेयं च
 मु वल्लतोऽप्याः कोपः । प्रसुत्त सर्वमेतन्मचेहितमनुमत्तमेवैति निर्धेताकृतसर्वेसा
 र्थमुपहस्य त्वरीरं कोपमहं आनाम्बेव त्वमि प्रतिकूलनामवावामपि मैखलैव यत्स
 ली त्वामन्यत्र यन्तुं च प्रवच्छतीस्सादिबनेवचनैः परिहास्येस्वर्वाः । द्विगुणबाहुदण्णा-
 वेठ्ठननिभेठ्ठनिसितां यियससि प्ररुत्तसार्हूळकठोरकररुहृप्पहारविकटपत्तावलीप
 सावनमुत्ताम च पद्वञ्जात्थल्लं तत्र वणिदुरधिवेअनं तेन निःसहां कृत्वा सावेपविभू
 तमत्तकापविद्धकवरीनिहिदकरपरिप्रहपुञ्जीकृतोभमितनिअत्तमुत्तावभवसच्छन्द
 विळसितविदग्गवद्वकमळः । सार्हूळकप्रहाय एव विकटपत्तावली एव प्रतावनं
 यथेति पूरोपधरअरणम् । सावेनें सात्थेपं वद्विद्वनं तेवापविद्वग्गविसरा
 वन्धना वा कवरी वस्सां निहितेन करेण वा परिप्रहृत्तेन पुञ्जीकृतेः । कर्पेति
 वायत् । तन्मिच्छ मिथ्ययाः सद्द विभाष्यमाया ये यन्मुत्ताववववात्थेपु सच्छन्द
 विळसितं लोच्छवा विळसत कुर्वद्विदग्गं वद्वकमळं वल्ल स इस्वर्वाः । वामगण्डमू
 लचिरविमिहिदप्रत्फुरत्पुञ्जितावरसमुत्तममनोहरसहअसारस्सतमनोहरोत्कथित

हसाणुरववसाओ मं अठमद्वेह । एवं णाम पिअसहि, समक्खं
सखं अणुभविअ तदो झत्ति पडिबुद्धा सुण्णारण्णसणिभं पुणो
वि मन्दभाइणी विभावेमि जीवलोअं ति ।

लवङ्गिका—सहि मदअन्तिए, फुडं आचक्खेहि । अवि तस्सि
अवसरे सिणेहविअमुज्जिअहासविअसन्तबुद्धरक्खिदालोअणिरुवि-
दं आसणमऊरअं परिअणादो गोवणिज्जं होइ वा किं ण वेत्ति ।

मदयन्तिका—अइ असंबद्धपरिहासशीले, अवेहि ।

बुद्धरक्षिता—सही मदअन्तिए, मालदीपिअसहि एव इअं
ईरिसाइं जाणाइ ।

किमपि किमपि दुर्विनयसाहसानुरूपव्यवसायो मामभ्यर्थयते । एवं नाम
प्रियसखि, समखं सर्वमनुभूय ततो झटिति प्रतिबुद्धा शून्यारण्यसंनिभं पुनरपि
मन्दभागिनी विभावयामि जीवलोकमिति ।

१. सखि मदयन्तिके, स्फुटमाख्याहि । अपि तस्मिन्नवसरे ज्ञेहविभ्रमो-
र्जितहासविकसद्बुद्धरक्षितालोचननिरूपितमासनमयूरकं परिजनाद्गोपनीयं भ-
वति वा किं न वेत्ति ।

२. अयि असंबद्धपरिहासशीले, अवेहि ।

३. सखि मदयन्तिके, मालतीप्रियसख्येवैयमीदृशानि जानाति ।

रीरशोभामुल्लसितसाध्वसानन्दविषमसंभ्रममनोहरसवलनमन्यरभ्रमचेतना किमपि
किमपि दुर्विनयसाहसानुरूपव्यवसायो मामभ्यर्थयते एवं नाम प्रियसखि, समखं
प्रत्यक्ष सर्वमनुभूय ततो झटिति प्रतिबुद्धा शून्यारण्यसंनिभं पुनरपि मन्दभाग्या
विभावयामि जीवलोकमिति ॥ लवङ्गिका । सखि मदयन्तिके, स्फुटमाख्याहि ।
अपि तस्मिन्नवसरे ज्ञेहविभ्रमोर्जितहासविकसद्बुद्धरक्षितालोचननिरूपितमासनमयू-
रकं परिजनाद्गोपनीयं भवति वा किं न वेत्ति । आसनार्थं निर्मितं वस्तु तूलपूरितमिति
तन्मयूराकारमासनं मयूरकम् । लदीयमामनं मयूरकं स्वप्नसमागमनिमित्तचरमधा-
तुक्षरणाद्राकृतं सद्विदग्धबुद्धरक्षितया सज्जं सपरिहासं च स्वापिकोऽपि ते प्रियस-
भोग पारमार्थिक एव ते जात इति दृष्ट्वैव सूच्यमानं परिजनात्परिहासशङ्कया
गोपनीयं च भवति वा न वेत्यर्थः । मालत्यपेक्षया मदयन्तिकाया निकृष्टत्वद्योतनाय
चेटीजनोचितजुगुप्सितनर्मवचनप्रवृत्तिरिति ग्राह्यम् । मदयन्तिका । अयि अस-
ंबद्धपरिहासशीले, अवेहि ॥ बुद्धरक्षिता । सखि मदयन्तिके, मालत्या. प्रियस-
ख्येवैयमीदृशानि जानाति । ईदृशानि मन्त्रयितुं न खलु मादृशी त्वत्सखीति भावः ।
मालत्यामेव दृष्टवतीति कृत्वा तत्सखीत्वेनैवमेवा वदतीति मदयन्तिकायां ज्ञेहाति-

मद्यन्तिका—मां वस्तु एव माळति उवहस ।

बुद्धरक्षिता—सैहि मद्यन्तिका, पुष्कित्सं दापि किं नि ।
 य मे विस्वासाभङ्गं करोसि ।

मद्यन्तिका—किं पुणो वि पणअमहेण कीमावराहो
 खणो जेज एव मत्तेसि । विमसखि, तुयं कवत्तिमा अ संप
 हिमण ।

बुद्धरक्षिता—अह दे कइ वि ममरन्दो पुणो वि वस
 भोवरइ तवो किं तुप कावव ।

मद्यन्तिका—पैवेवावणवनिस्सम्यक्कमिचले पिरं सो
 गिणवइस्सं ।

बुद्धरक्षिता—अह सो मम्महवसकारिणो अह कइप
 पापिं तुम रुक्खिं विअ पुसोचमो सर्जगाहसाहसेम सहम्म
 रिपिं करोइ तवो कीरिसी पडिबणी ।

१ मा खत्तेवं माळतीउपहस ।

२ सखि मद्यन्तिके, पुष्कामीवानीं किमपि । वदि मे मे विवाचम
 करोमि ।

३ किं पुनरपि मद्यमहेण कृत्वाणपोष्यं वनो नेनेवं मद्यवते । वि
 कापि त्वं मद्यन्तिका व सांपर्यं मे इदमम् ।

४ वदि ते कववपि मकरम् । पुनरपि दर्शनपवमवतरति तथा किं त्व
 कर्तव्यम् ।

५ एकैवावणवनिस्संगंठमिचले पिरं सोपणे निर्वापिप्ये ।

६ अह स मम्महवसकारियो वदि कर्षणवनीं त्वां कीरि
 षोचमः सवपाहसाहसेम सहम्मचारिणीं करोति तथा कीरिसी पडिबणी ।

यवो बुद्धरक्षिताय इति मद्यन्तिका । मा खत्तेवं माळतीउपहस इत्युक्त्वा
 सितानाथि मद्यन्तिके पुष्कामीवानीं किमपि । वदि मे विवाचम इव करो
 मद्यन्तिका । किं पुनरपि मद्यमहेण कृत्वाणपोष्यं वनो नेनेवं मद्यवते
 विवसति । अं सवत्रिप्य व सांपर्यं मे इदमम् । बुद्धरक्षिता । वदि ते कववपि
 मकरम् । पुनरपि दर्शनपवमवतरति तथा किं त्वत्वा कर्तव्यम् । मद्यन्तिका इ
 एकैवावणवनिस्संगंठमिचले पिरं सोपणे निर्वापिप्ये । बुद्धरक्षिता । अह
 स मम्महवसकारियो वदि कर्षणवनीं त्वां कीरिषोचमः सवपाहसाहसेम

मदयन्तिका—(निःश्वस्य ।) किं एत्तिअं आसासिदस्सि ।

बुद्धरक्षिता—सैहि, कहेहि ।

लवङ्गिका—सैहि, कहिदं एव हिअआवेअसूअएहि दीहणीसासेहि ।

मदयन्तिका—सैहि, काहं इमस्स देण एव अत्ताणं पणीकदुअ मिच्चुकवल्णादो आकद्धिअस्स तस्स एव परईअस्स किच्चकिंकरस्स अप्पणो सरीरस्स ।

लवङ्गिका—सैरिस खु महाणुभावदाए ।

बुद्धरक्षिता—सुँमरेसि एदं वअणं ।

मदयन्तिका—कँहं दुदिअआमविच्छेदपडहो ताडिअदि । ता जाव णन्दणं णिअमच्छिअ सपादपडणं वा अअमत्थिअ मालदीए उववरि अणुकलहस्स । (इत्युत्थातुमिच्छति ।)

१ कस्मादेतावदाश्वासितास्मि ।

२. सखि, कथय ।

३ सखि, कथितमेव हृदयावेगसूचकैर्दीर्घनिःश्वासैः ।

४. सखि, काहमेतस्य तेनैवात्मानं पणीकृत्य मृत्युकवल्नादाकृष्टस्य तस्यैव परकीयस्य कृत्यकिंकरस्यात्मनः शरीरस्य ।

५. सदृशं खलु महानुभावतायाः ।

६. स्मरिष्यस्येतद्वचनम् ।

७. कथं द्वितीययामविच्छेदपटहस्ताड्यते । तद्यावन्नन्दनं निर्भर्त्स्य सपादपतेन वाम्ब्यर्थं मालत्या उपर्यनुकूलयिष्यामि ।

इसाहसेन सहषमंचारिणीं करोति तदा कीदृशी प्रतिपत्ति किं प्रतिपत्तव्यम् । मन्मधवलात्कार सजातो यस्मिंस्तादृश । कंदर्पजननीं प्रद्युम्नमातरं मन्मथविकारहेतुं च । पुरुषोत्तमो हरि पुरुषश्रेष्ठश्च ॥ मदयन्तिका । कस्मादेतावदाश्वासितास्मि । मनोरथमात्रमिदं न सभाव्यत इति भावः ॥ बुद्धरक्षिता । सखि, कथय । व्यक्तीकृत्येति शेषः ॥ लवङ्गिका । सखि, कथितमेव हृदयावेगसूचकैर्दीर्घनिःश्वासैः । इष्टमेवैतद्यदि सिद्ध्येदिति कथितमेवेत्यर्थः । तस्मान्मकरन्दानयनोपायश्चिन्त्यतामिति भावः ॥ मदयन्तिका । सखि, काहमेतस्य तेनैवात्मनः पणीकृत्य मृत्युकवल्नादाकृष्टस्य तस्यैव परकीयस्य कृत्यकिंकरस्यात्मनः शरीरस्य ॥ लवङ्गिका । सदृशं खलु महानुभावतायाः । लङ्कमिति शेषः ॥ बुद्धरक्षिता । स्मरिष्यस्येतद्वचनम् ॥ मदयन्तिका । कथं द्वितीययामविच्छेदपटहस्ताड्यते । तद्यावन्नन्दनं

(मकरन्दो मुक्तमुखाय तां हस्ते पृष्ठादिः ।)

मदयन्तिका—सहि मालदि, प्रतिबुद्धसि । (विद्योक्त्य धर्मा
सद्यन्तिका न ।) अस्मिन्ने, एव अर्ण्य एव बट्ट ।

मकरन्द—

रम्भोरु संहर मयं क्षमते विकार

मुक्तस्मिन् सानसटस्य न मध्यमागः ।

इत्य स्वयेव कवितप्रणयप्रसाद

संकल्पनिर्वृत्तिषु संस्तुत एव वास ॥ २ ॥

बुद्धरक्षिता—(मदयन्तिकासुबुद्धमप्य संस्तुतमाभिस्त ।)

मेयान्मनोरथसहस्रवृत् स एव

मुक्तममज्जनमेतदमात्यवेश्म ।

मौढं तमः कुरु कृतभ्रतयैव मद्र

मुक्तिस्तमूकमणिनूपुरमेहि याम ॥ ३ ॥

१ सखि मालदि, प्रतिबुद्धसि । अहो, इदमन्वयेव वर्तते ।

निर्गोर्षं सुपादपतनं वाग्म्यर्षं याकस्या अपरंमुक्तविष्वादि ॥ मदयन्तिका । स
खि मालदि प्रतिबुद्धसि । प्रियतमवर्षेनं हवेहेतुः कुक्तस्मन्कावनासुचितव्यापार-
सखिन्वा वाग्म्यवर्षेणः । अहो इत्याचरन्म् । इदमन्वयेव वर्तते । प्रस्तुतमाळवीवन्
नसंभटनारन्वयेव मकरन्दमहवन्तिकारसंभटनारन्वयेव वर्तते इत्यर्थः । अथ मकर
रन्दो कव्यावैक्यमपद्यन्तिकासुबुद्धमप्य संस्तुतमाभिस्त—र-
म्भोर्विति । हे रम्भोरु कव्यवैक्यमवतीवरीह अकाम्भे मयं कोऽद्यावपरिचित
इति सत्यान्वये अथ । कुक्तस्मिन् सानसटस्य न मध्यमागः सानसुपकस्य
विकारं विद्योक्त्यमटीकनीवाग्म्यमामो न उच्यते । अतोऽपरिचितानि श्रीधर्मवति ।
एव इति आत्मानं निर्विचरति । अर्धं नवस्तु नासंस्तुतः किञ्चित् पूर्वं सद्बुद्धेन
प्रकारेण कवैव कवितप्रणय एव प्रकाशो वस्य स तादृशः संकल्पसमाययेषु परि-
चितो वास एव । तत्र कर्त्तं ते सान्धवेक्यमिच्छार्थः ॥ २ ॥ अथ बुद्धरक्षिता
कुमाटीवन्मुक्तममज्जनमेतदमात्यवेश्मतामूहां गदवन्तिकं प्रतिबोधयन्ती तस्या
मुक्तममज्जनमेव त्रयी विधिनीकस्य मकरन्दवरणधमन इत्यत्र हेतुसुपन्वसति-
मेयानितिकाः पूर्वं कर्त्तव्यं मनोरथसहस्रवृत्तः । स एव मेयाधिरविधनमेयाकर्त्तं नवः
संनिहितो वर्तते । एतन्वामास्यर्षं ध्यायन्वद्वितरक्षिन्नुक्तम् । तेनात्र कश्चित्पदैविति
वाहापि मादि । प्रीतं तमः । तेन नपरपत्तकेम्बोऽपि वाहा निरव्या । तस्मात्त-
रं नवा

मदयन्तिका—सहि बुद्धरक्खिदे, कहिं पुणो दाणिं अहोहिं
न्दवं ।

बुद्धरक्षिता—अहि एव मालदी गत्वा ।

मदयन्तिका—किं^३ णिव्वुत्तसाहसा मालदी ।

बुद्धरक्षिता—अहं इं । अण्णं अ तुमं भण्णासि । ('का हं इमस्स'
इत्यादि पठति ।)

(मदयन्तिकाश्रूणि पातयति ।)

बुद्धरक्षिता—महाभाग, दिण्णो खु सअं अप्पा पिअसहीए ।

मकरन्दः—

अद्योर्जितं विजितमेव मया किमन्य-
दद्योत्सवः फलवतो मम यौवनस्य ।
यन्मे प्रसादसुमुखेन समुद्यतेयं
देवेन बान्धवधुरा मकरध्वजेन ॥ ४ ॥

१. सखि, बुद्धरक्षिते, क पुनरिदानीमस्माभिर्गन्तव्यम् ।
२. यत्रैव मालती गता ।
३. किं निर्वृत्तसाहसा मालती ।
४. अथ किम् । अन्यच्च त्वं भणसि ।
५. महाभाग, दत्तः खलु स्वयमात्मा प्रियसख्या ।

॥देवं याम । एहि । नूपुरध्वनिरन्यैर्यथा न श्रूयते, तथोर्ध्वमुत्क्षिप्य कैश्चिदप्यल-
ङ्गता यत्र मालतीमाधवौ तत्रैव यामस्त्वरितं मा लज्जस्वेत्यर्थं ॥ ३ ॥ मदय-
न्तिका । सखि बुद्धरक्षिते, क पुनरिदानीमस्माभिर्गन्तव्यम् ॥ बुद्धरक्षिता ।
त्रैव मालती गता ॥ मदयन्तिका । किं निर्वृत्तसाहसा मालती । साहसं स्व-
मेवात्मप्रदानम् ॥ बुद्धरक्षिता । अथ किम् । निर्वृत्तसाहसैवेत्यर्थं । अन्यच्च
वं भणसि । 'काहमेतस्य' इत्यादि पठति । त्वया यदुक्तं तदनु रूपं विधेहीत्यर्थं ॥
मदयन्तिका गुरुजनविधीयमानसंप्रदान इव स्वयमश्रूणि पातयति ॥ बुद्धरक्षिता
आनन्दाश्रुविमोचनेनैव तस्या स्वारमप्रदानमधिगम्याह—महाभाग, दत्त खलु
स्वयमात्मा प्रियसख्या । आनन्दाश्रुपूर्वकमिति भावः ॥ मकरन्दः—अद्येति ।
अथ प्रियतमालाभान्मयोर्जितं बलं यथा स्यादेवं विजितमेव सर्वोत्तरत्व संपादित-
मेव । किमन्यदित परमाशास्यमवशिष्टम् । न किंचिदित्यर्थं । तथा फलवतो द-
यिताप्राप्त्यैव सफलस्य मे नवयौवनस्याद्योत्सवो मङ्गलदिनम् । यन्मे प्रसादसुखेन
मकरध्वजेन माधवामिलपितं संपाद्य मर्दमिलपितमपि संपादयता बान्धवधुरा

मदयन्तिका—सहि बुद्धरक्षिते, कर्हि पुणो दाणि अहेहि
इन्दवं ।

बुद्धरक्षिता—जहि एव मालदी गीआ ।

मदयन्तिका—किं णिवुत्तसाहसा मालदी ।

बुद्धरक्षिता—अहं इं । अण्णं अ तुमं मणासि । ('का हं इमस्स'
इत्यादि पठति ।)

(मदयन्तिकाश्रूणि पातयति ।)

बुद्धरक्षिता—महाभाग, दिण्णो खु सअं अप्पा पिअसहीए ।

मकरन्दः—

अद्योर्जितं विजितमेव मया किमन्य-

दद्योत्सवः फलवतो मम यौवनस्य ।

यन्मे प्रसादसुमुखेन समुद्यतेयं

देवेन वान्धवधुरा मकरध्वजेन ॥ ४ ॥

१. सखि, बुद्धरक्षिते, क पुनरिदानीमस्माभिर्गन्तव्यम् ।

२. यत्रैव मालती गता ।

३. किं निर्वृत्तसाहसा मालती ।

४. अथ किम् । अन्यच्च त्वं मणसि ।

५. महाभाग, दत्तः खलु स्वयमात्मा प्रियसख्या ।

॥देवं याम । एहि । नूपुरध्वनिरन्यैर्यथा न श्रूयते, तथोर्ध्वमुत्क्षिप्य कैश्चिदप्यल-
ता यत्र मालतीमाधवौ तत्रैव यामस्त्वरितं मा लज्जस्वेत्यर्थं ॥ ३ ॥ मदय-
न्तिका । सखि बुद्धरक्षिते, क पुनरिदानीमस्माभिर्गन्तव्यम् ॥ बुद्धरक्षिता ।
त्रैव मालती गता ॥ मदयन्तिका । किं निर्वृत्तसाहसा मालती । साहस स्व-
मेवात्मप्रदानम् ॥ बुद्धरक्षिता । अथ किम् । निर्वृत्तसाहसैवेत्यर्थं । अन्यच्च
मणसि । 'काहमेतस्य' इत्यादि पठति । लया यदुक्तं तदनुरूप विधेहीत्यर्थं ॥
मदयन्तिका गुरुजनविधीयमानसंप्रदान इव स्वयमश्रूणि पातयति ॥ बुद्धरक्षिता
आनन्दाश्रुविमोचनेनैव तस्या स्वात्मप्रदानमाधिगम्याह—महाभाग, दत्त खलु
स्वयमात्मा प्रियसख्या । आनन्दाश्रुपूर्वकमिति भावः ॥ मकरन्दः—अद्येति ।
अद्य प्रियतमालाभान्मयोर्जितं बलं यथा स्यादेवं विजितमेव सर्वोत्तरत्व संपादित-
व । किमन्यदित परमाशास्यमवशिष्टम् । न किंचिदित्यर्थं । तथा फलवतो द-
प्रेताप्राप्त्यैव सफलस्य मे नवयौवनस्याद्योत्सवो मङ्गलदिनम् । यन्मे प्रसादसुखेन
मकरध्वजेन माधवाभिलषितं संपाद्य मदीभिलषितमपि संपादयता वान्धवधुरा

(मकरन्दो मुद्यमुदान्य तां हस्ते पश्यति ।)

मदयन्तिका—सहि मासदि, पडिबुद्धाति । (मिद्वेस
सधाम्भसं च ।) अस्तद्दे, एव व्यर्ण एव बट्ट ।

मकरन्दः—

रम्भोरु संहर मयं क्षमते विकार

मुत्कम्पिन स्तनतटस्व न मध्यभाग ।

हरमं स्वयेव कथितप्रणमप्रसात्

संकल्पनिर्हृतिषु संस्तुत एव शस ॥ २ ॥

पुद्वरक्षिता—(मदयन्तिकासुखमुद्यमस्य संस्तुतमादि ।)

मेमान्ननोरसहस्रवृत्तः स एव

सुसुप्रमत्तसममेतवमात्यवेक्ष्म ।

मौडं समः कुरु कृतघ्नतयैव मत्र

सुस्त्रिस्तनूकम्पिणुपुरमेदि शमः ॥ १ ॥

१ सखि मासति, प्रतिबुद्धाति । अहो, इदमम्भवेव वर्तते ।

निमोर्लसं सुपादपतनं वाग्भ्यस्ये मासत्या अपरंशुक्लविन्वादि च मद्ययन्तिका । इ
खि मासति प्रतिबुद्धाति । मिद्वेसमद्वर्धने इर्वैद्वेसुः कुलकम्पकाववापुनितक्यापारो
कथितं साम्भसद्वैत । अहो इदमम्भवेव । इदमम्भवेव वर्तते । प्रस्तुतमासत्प्रसन्नं
वधेपदमादम्भवेव मकरन्दमद्ययन्तिकासुखमुद्यमस्य संस्तुतमादि वर्तते इत्यर्थः । अत्र मक
रन्दो अम्भान्ननोरसहस्रवृत्तः मिद्वेसमां वाद्वेसमां श्यावकृष्टि—र
म्भोर्ब्रिहति । हे रम्भोव कश्चिद्व्यम्पवत्पीवरोह अकारण्ये मयं कोऽप्यपतिवित
इति मत्साम्भसं ज्ञय । उत्कम्पिनः साम्भसनिधोत्कम्पतरकस्य सत्यमुद्यम
निकरं विज्ञोत्तमसिक्तमीनाम्भमायो च अहते । वयोऽपतिवित्वादि कीर्तिभवेति ।
एव इति आरम्भं निर्दिशति । अयं अत्रत्यु नापस्तुता कितित्वं पूर्वं सप्तुदेव
प्रकारेण सवैव कथितप्रणम एव प्रसाहो कस्य च तादृशः संकल्पसमायेषु परि
वितो वात एव । तत्र कर्षं ते साम्भसद्वैकवमित्यर्थः ॥ १ ॥ अत्र पुद्वरक्षिता
क्यापीनवद्वैकम्भकाववापुनितकर्तव्यतामुदां मद्ययन्तिकां प्रतिबोधयन्ती तथा
सुखमुद्यमस्यावमेव तया विनिष्कम्प मकरन्दवरकसमं इत्यत्र द्वैतव्यम्भसति-
प्रियामितियाः पूर्वं सवैव अनोरसहस्रवृत्तं । ए एव त्रेयातिरतिव्यभेदात्सर्वं अत्र
वेतिवृत्तौ वर्तते । एतन्नामासत्पदं इत्यामयद्विपरक्षिमुद्यमम् । तेनात्र कथितप्रणमैति
यद्यपि वादि । मौडं समः । तेन अपरपाद्वैकम्पिणुपुरे अत्र निरुध्य । तस्मात्क
रुतवैव मत्र मकरन्दपानिमहत्तमस्य कर्षं । अत्रत्यरमुद्येसुस्त्रिस्तनूकम्पिणुपुरे अत्र

मदयन्तिका—सखि बुद्धरक्षिते, कर्हि पुणो दाणिं अक्षेहिं
गन्दवं ।

बुद्धरक्षिता—जेहि एव मालदी गीआ ।

मदयन्तिका—किं^३ णिवुत्तसाहसा मालदी ।

बुद्धरक्षिता—अहं इं । अण्णं अ तुमं भणासि । ('का हं इमस्स'
इत्यादि पठति ।)

(मदयन्तिकाश्रूणि पातयति ।)

बुद्धरक्षिता—मैहामाअ, दिण्णो खु सअं अप्पा पिअसहीए ।

मकरन्दः—

अद्योर्जितं विजितमेव मया किमन्य-

दद्योत्सवः फलवतो मम यौवनस्य ।

यन्मे प्रसादसुमुखेन समुद्यतेयं

देवेन बान्धवधुरा मकरध्वजेन ॥ ४ ॥

१. सखि, बुद्धरक्षिते, क पुनरिदानीमस्माभिर्गन्तव्यम् ।

२. यत्रैव मालती गता ।

३. किं निर्वृत्तसाहसा मालती ।

४. अथ किम् । अन्यच्च त्वं भणसि ।

५. महाभाग, दत्तः खलु स्वयमात्मा प्रियसख्या ।

स्यादेवं याम' । एहि । नूपुरध्वनिरन्यैर्यथा न श्रूयते, तथोर्ध्वमुत्क्षिप्य कैश्चिदप्यलं-
क्षिता यत्र मालतीमाधवी तत्रैव यामस्त्वरितं मा लज्जखेल्यर्थं ॥ ३ ॥ मदय-
न्तिका । सखि बुद्धरक्षिते, क पुनरिदानीमस्माभिर्गन्तव्यम् ॥ बुद्धरक्षिता ।
यत्रैव मालती गता ॥ मदयन्तिका । किं निर्वृत्तसाहसा मालती । साहस स्व-
यमेवात्मप्रदानम् ॥ बुद्धरक्षिता । अथ किम् । निर्वृत्तसाहसैवेत्यर्थं । अन्यच्च
त्वं भणसि । 'काहमेतस्य' इत्यादि पठति । तया यदुक्तं तदनु रूप विधेहीत्यर्थं ॥
मदयन्तिका गुरुजनविधीयमानसप्रदान इव स्वयमश्रूणि पातयति ॥ बुद्धरक्षिता
आनन्दाश्रुविमोचनेनैव तस्यां स्वार्त्तप्रदानमधिगम्याह—महाभाग, दत्तः खलु
स्वयमात्मा प्रियसख्या । आनन्दाश्रुपूर्वकमिति भावः ॥ मकरन्दः—अद्येति ।
अद्य प्रियतमालाभान्मयोर्जितं बलं यथा स्यादेवं विजितमेव सर्वोत्तरत्व संपादित-
मेव । किमन्यदित् । परमाशास्यमवशिष्टम् । न किञ्चिदित्यर्थं । तथा फलवतो द-
यिताप्राप्त्यैव सफलस्य मे नवयौवनस्याद्योत्सवो मङ्गलदिनम् । यन्मे प्रसादसुखेन
मकरध्वजेन माधवामिलपितं संपाद्य मदभिलषितमपि संपादयता बान्धवधुरा

उदनेन पक्षद्वारेण साभयामः ।

(सिद्धं परिष्कृतम् ।)

मकरन्दः—अहो । निक्षीबनिःसंचाररमणीयता एवमार्गस्य ।
संपत्ति हि ।

मासादानामुपरि बलमीवृद्धवाद्यनेपु

मासामोदः परिषत्सुरागन्धसंस्कारगर्भः ।

मास्यामोदी मृदुरूपचितस्फीतकूर्पूरवासो

बातो यूनाममिमत्तवधूसनिषान् व्यनक्ति ॥ ५ ॥

(इति सिष्कृताः धर्मे ।) ---

इति महाकविधीमत्तभूतिविरचिते मासतीमाषवे सप्तमोऽङ्कः ।

बन्धुद्वयसुपतोषितपरं प्रापिता ॥ ४ ॥ पक्षद्वारेण पार्श्वद्वारेण । साभयामो प-
क्षयामः । समीहितं निक्षीबे निःसंचारेण एवमार्गस्य रमणीयतासत्प्रवाचालुपुष्पं
वर्तते ॥ मासादानामिति । सौभाग्यमुपरिमाणेषु बलमीवृद्धवाद्यनेपु
प्रसिद्धं मासामोदः । मासामोदः इति पाठे गद्याद्यर्थेण इत्यंतरेषु परिष्कृतं
पुनराहृतः । अह एव परिषत्सुरागन्धसंस्कारगर्भः । मास्यामोदी पुनः
पुनरुक्तं सुदूरद्वारमणी बातो यूनाममिमत्तवधूसनिषान् व्यनक्ति
मप्यवमास्यामिभिः सुरतामिमोयो व्यनक्ते ॥ ५ ॥

मश्यायवामग्यप्रवितामृदुवधूसोम्युपेः ।

रघापतयमिष्यर्कं सारम्यु हुवाधिरम् ॥

इति धीमन्नाट्यामृदुसतिलकपर्यतनाथवायजूकनम्बनत्रि

पुष्परिष्कृतविरचितायां मासतीमाषवमाषमदीपिकायां

सप्तमाहवियरणम् ॥

अष्टमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशत्यवलोकिता ।)

अवलोकिता—वन्दिदा मए णन्दणावसथपडिणिउत्ता भ-
अवदी । ता जाव मालदीमाहवसआसं गच्छहि । (परिक्रम्य ।) एदे
दे परिणिउत्तिदगिह्वादिअहावसाणमज्जणा दीहिआतीरशिलातलं अ-
लंकरेदि । ता उपसाप्पमि । (इति निष्कान्ता ।)

प्रवेशक' ।

(ततः प्रविशतो मालतीमाधवौ उपविष्टावलोकिता च ।)

माधवः—(सानन्दम् ।) वर्धते हि मन्मथप्रौढसुहृदो निशीथस्य
यौवनश्रीः । तथा हि ।

दलयति परिशुष्यन्नौढतालीविपाण्डु-

स्तिमिरनिकरमुद्यन्नैन्दवः प्राक्प्रकाशः ।

वियति पवनवेगादुन्मुखः केतकीनां

प्रचलित इव सान्द्रः स्फारस्फारं परागः ॥ १ ॥

१ वन्दिता मया नन्दनावसथप्रतिनिवृत्ता भगवती । तथा वन्मालती-
माधवसकाशं गच्छामि । एतौ तौ परिनिर्वर्तितग्रीष्मदिवसावसानमज्जनौ
दीर्घिकातीरशिलातलमलंकुरुतः । तदुपसर्पामि ।

विबुधरत्नावली ।

अथ मालतीमाधवयोः कामन्दक्यावसथस्थितयोः कृत्यवेशसपादानुगुणव्यापारा-
र्थमवलोकिताप्रवेश । अवलोकिता । वन्दिता मया नन्दनावसथप्रतिनिवृत्ता भग-
वती । तथा वन्मालतीमाधवयोः सकाशं गच्छामि । परिक्रम्यापश्यतीति शेषः । एतौ तौ
परिनिर्वर्तितग्रीष्मदिवसावसानमज्जनौ दीर्घिकातीरशिलातलमलंकुरुतः । तदुपसर्पा-
मि ॥ माधवः । निशीथस्य वक्ष्यमाणचन्द्रोदयत्वेन मन्मथप्रौढसुहृदं । मन्मथसुहृत्ता
च मन्मथसाध्यानुकूलकरणात् । तत्र समये । 'सानन्दसाध्वसा' सुरतव्यवसायिन्यो
भवन्ति' इति वात्स्यायनः । तथा हीति कृत्वा तस्या एव निशीथयौवनश्रिय उक्त-
पैनिमित्तं व्यनक्ति—दलयतीति । द्रुच्छन्नैन्दवः प्रकाशस्त्वद्वच्छुष्यत्ताली-
पन्नपाण्डुवर्णस्तिमिरस्तोमं भिनत्ति । मरुद्गोद्वेदकेतकीपराग इव स्फारस्फारमु-
न्मुखीभूय प्रचलित इव प्रकाशोपमा ॥ १ ॥ कुलकुमारीत्वेन तथा प्रत्यवसितचा-

१. अष्टम नवम दशमाङ्कानां त्रिपुरारिक्ता व्याख्या नोपलभ्येत परं नान्य-
देवविरचिता टीका मुद्रिता.

(सपत्नम् ।) तत्कथं वामशीलां माळतीमुपावर्तये । मयत्वेवं सत्त् ।
 (प्रकाशम् ।) मिये माळति, प्रत्यमसार्यतनज्ञानविशेषक्षीतकां मयतीनि-
 पसंतापघ्नान्तये किंचिद्विज्ञापयामि । तत्किमित्पम्यवैव मां संमाववति ।

निष्पोकन्ते सुतनु कवरीबिम्बवो यावदेते

यावन्माध्वः सनमुकुळयोरार्द्रमावं ब्रह्मति ।

यावत्सान्द्रप्रतनुपुलकोद्भेववस्यङ्गयक्षि-

स्तावद्वाहं वितर सकृदप्यङ्गपाणीं प्रसीद ॥ २ ॥

अपि माळति निरनुकोरो,

रिजत्वेन च तद्वमिप्रानाहुकृतं बन्धमिज्ञापरन्तीं वामशीकामिष वामशीकानुप-
 र्तये साप्रिमितसिधिशुचवित्तं करोमि । मयत्वेत्सुपावसरत्वे । एव तन्वत्काम-
 शोकेन कस्यामिज्ञानमयोपाधेयोपावर्तयार्थं वतिष्व इहामिप्रवेव यतिं ज्ञापयन्
 प्रकाशमाह—प्रिय इति । अत्र निरापसंतापघ्नान्त इत्युक्त्या संतापप्रतीकारमि-
 च एवमित्येव ज्ञापयन्प्रार्थनार्थं विज्ञापयामीति प्रेमयुक्तं नियमप्रदर्शनम् । निष्प-
 ताप्त इति । सुतन्विति संशोधनेनाकिञ्चिदप्युक्तं वाकिञ्चिदप्युक्तं वाकिञ्चिदप्युक्तं
 पीयकप्रदर्शनं किञ्चिदप्युक्तं वसायां दर्शयार्हं मां च संमाववति । मया तं च
 मितवचरे साधानमुक्ति संमावित्यादि तात्पर्य एवार्थं समय इहाद्यतः । निष्प-
 तन्व इहात्मनेपरं विज्ञानम् । अथ सावदिसुखवत्कवरीसक्तिवो ब्रह्मविन्दवो
 यावदेव पतन्ति यावद्वा सनमुकुळान्तर्मापः ज्ञानब्रह्मार्थं वर्तते यावच्च सावदौ-
 त्पान्द्रपुलकत्वं गता तावदेवाचेवं वेदिति, प्रसन्ना मय । एतेन माळसेन ज्ञानसु
 तिकच मयत्वेवर्तमानजनमित्येकमेवाह सावत्संतापघ्नान्तये धरमममीहम् । न पुन-
 क्यमन्वकीक्यत्रिभ्यश्चमिप्रवावपेक्षमेव परिणवमिधायमवाहस्य किंचिदप्युक्तं
 नियुक्तं माळतीं मया क्यपाकिञ्चनोपकारुज्या वितरतिमि मापवसावतः । वस्तु-
 तस्तु ब्रह्मजन्मवत्त्वं तात्कालिकीं क्यमित्तं शोभामिति च तत्र क्यमित्तयताकं-
 रावैव मरुत्सुनिर्गमतामवधोक्त्यादिरापादेवाचेवप्रार्थनार्थां प्रकृतः । 'क्यनीचव-
 क्यत्सुपमोपोपुंक्षितैः । अकृतरमज्ञानां शोभेति परिशीर्षिता । क्यमित्त-
 क्यते चापि शोभेबापुनैमम्यवा ॥ तथा । तत्पुण्या एतामेव मरुत्सुपती पाणि-
 नैकेव क्यत्ता वसा चान्नेन वाधो निष्कृष्टिकवरीमारमंते ब्रह्मणा । मूवकत्वा-
 क्यत्पिशुमिचसुरवमीतिवा शीरिषा चः क्यत्पामात्रिष्य भीर्तं वस्तुतिमिचक्य-
 क्यन्त्याः पुनस्तु ॥ इति ॥२॥ अथ क्यमद्युत्तमिमावकत्वावत्तपि अत्रतर्पं शोप-
 क्यत्वात्'(१) इत्यादि । द्वितीयधूमिकावपिठेवमाह—अयीति । निरनुकोरो इति
 रोकोद्भावेन मयत्वेन मियीपिद्य इति । ववाह यावत्तावतः—'एवं विद्यानुवो
 वावत्सुपादेव प्रकाशयेत् । तथा वेत्ताहुतया च निरुध्या चापि जावते ॥ वावत्त-
 म्यनुकोरो न क्यत्पिप्रतिरुत्पया । तिद्धिं गच्छति क्यत्तु तस्मान्मयेव ताव

जीवयन्निव समूहसाध्वस-

स्वेदविन्दुरधिकण्ठमर्ष्यताम् ।

वाहुरैन्दवमयूखचुम्बित-

स्यन्दिचन्द्रमणिहारविभ्रमः ॥ ३ ॥

अथवा दूरे तावदेतत् । कथमालापसंविभागस्याप्यभाजनमयं जनो
भवत्याः ।

दग्धं चिराय मलयानिलचन्द्रपादै-

निर्वापितं तु परिरभ्य वपुर्न नाम ।

आमत्तकोकिलस्तव्यथिता तु हृद्या-

मद्य श्रुतिः पिवतु किंनरकण्ठ वाच्यम् ॥ ४ ॥

अवलोकिता—अहं अणिवहणशीले, जं दाणिं मुहूर्तमेतन्दरि-
अमाहवा दुस्मणाअन्ती मह पुरतो भणासि । चिराअदि अज्जउत्तो ।
अवि णाम किअच्चिरेण पेक्खिस्स, जेण पुणो विवड्ढिआसेससज्झसा

१. अयि अनिर्वहणशीले, यदिदानीं मुहूर्तमात्रान्तरितमाधवा दुर्मनाय-
जाना मम पुरतो भणासि । चिरायत आर्यपुत्रः । अपि नाम कियच्चिरेण प्रेक्षि-

येत् ॥ आत्मनः प्रीतिजनन योषिता मानवर्धनम् । कन्याविस्ममण वेत्ति यश्च
तासां प्रियो भवेत् ॥ अतिलज्जान्वितेत्येवं यस्तु कन्यामुपेक्षते । सोऽनभिप्रायवेदीति
पशुवत्परिभूयते ॥ इत्यादि । जीवयन्निति । मा गतजीवितप्रार्थं जीवयन्निव धृत-
साध्वसस्वेदरूपसात्त्विकभावो वाहुरधिकण्ठं कण्ठे मदीये स्वयमेवाप्यर्ष्यताम् । यथा-
प्रार्थितं एव भवदुपरि प्रकोष्ठो मया कापालिकापसरणायार्जितस्वथेत्याशय । ऐन्दव-
मयूखचुम्बनेन य क्षत्रणशीलश्चन्द्रकान्तमणिहारस्तद्विलासस्तत्सदृश । सोऽपि सं-
तापशान्त्यै कण्ठे समर्ष्यते । अत्र चाङ्गपालीं देहि तथाधिकण्ठं वाहुरर्ष्यतामिति च
प्रार्थनाद्वयेन कन्यानुद्वेगकरमुपक्रमं कामसूत्रोक्तं स्मारयति । 'पूर्वकायेन चोपक्रमो
विपद्यत्वात्' ॥३॥ अथवा कण्ठबाह्वर्षणानुरूप दूरे तावदत्यन्तदुर्लभत्वात् । मन्द-
पुण्य कथं केन हेतुनालापसविभागस्यानुरागव्यक्तकवाक्यामृतस्याप्यभाजनमस्था-
नम् । दग्धमिति । मम वपुस्तावच्चिरं मलयानिलादिभिः स्मरोद्दीपनविभावैस्त्व-
त्प्राप्त्यर्थमेव यतमानस्य दग्धमिव । दग्धं यदस्ति तत्परिरभ्य न निर्वापितं न नि-
र्दीयति नीतमेव । तदेव तावन्मदनौचित्यं तदनुचितं मया न गृहीतं तर्हि श्रुतिर्मदी-
यमदान्धकोकिलकुहूकारेणाल्यन्तमदनोद्दीपनेन व्यथिता सजातदुःखा । हे किनर-
कण्ठ, ते वाचं हृद्यां हृदयहारिणीं पिवतु । तुशब्दावत्र क्रमेण पुनरर्थौ । नामशब्द
द्वयार्थः । किंनरमधुरकण्ठत्वेन कोकिलध्वनिस्त्वद्वचनादहृद्य इति चाट्टकारित्वम्
॥४॥ अवलोकिता । अयि अनिर्वहणशीले, यदिदानीं मुहूर्तमात्रान्तरितमाधवा ।

विष्णुमरिभभिमेसविर्घ्वं धोळोअन्ती एवं मपिस्सं । दुठविआ-
हणपरिरम्भजेण संभावइस्सं ति । स एव अमं परिणामो ।

(माळती साध्यमिह तां पश्यति ।)

माधवः—(अपवार्यः॥) अहो मगबत्याः प्रथमान्तेवासिन्यां सर्वे
तोमुस्तं वैदग्ध्यमध्वम्यसुभापितरत्तसंभारसंस्करणम् । (प्रथमम् ।)
मिये, सत्यमबळोकित्ता वदति ।

(माळती मूर्खं वाक्यवति ।)

माधवः—आपितासि मम अयत्रिकाबळोकित्तबोध जीवितेन
यदि मे न क्वचपसि ।

ये, येन पुनर्विबर्षिताद्येपसाप्यसा विस्मृतनिभेषविप्रमबळोक्यन्तेर्षं मनि-
प्यामि । द्विगुणिताद्येहमपरिरम्भेण संभावयिष्य इति । स एवावं परिणामो ।

सुहृत्तमात्रास्तरितवासी मापकेवेति विग्रहः॥ इमेनावमावा मय पुरतो मबसिद्धि
रापठ आर्षपुत्रः । अपि नाम किमद्या विरेव प्रेक्षिष्योऽयं पुनर्विबर्षिताद्येपसाप्यसा
विस्मृतनिभेषविप्रं वया स्मार्थं वचननिमीळनमेव विप्रमबळोक्यन्तेर्षं मनिप्यामि
द्विगुणिताद्येहमपरिरम्भेण संभावयिष्य इति । मरुतः प्रागेवमहोऽप्यस्य स एवावं
मापकेपावसरस्य परिणामोऽयममुना संभावयिष्येऽपि वैदग्ध्यमिष्याद्यः ॥ माळती
आप्यमिह परवतीऽसाद्यः ॥ म तु सामुयमेव । असुवा न बोपो विक्षेवः ॥ कोपाभिध
रम मरुदसमीरयनवा अन्धीकृतमिति हेतो । बलुठलु पूर्वानुपगर्हितमनो
रबोऽनवावक्रे प्रकटीकृत इति एतन्मध्येव वरवतीऽसाद्यः ॥ माधवः । प्रथमाग्ने
वादिन्या इत्युच्यते कामन्द्यना एतदुच्यते चार्थकमपि किमस्य अन्वगुपरिहं वतः
प्रकाये मद्रिषिवातुगुणमस्या रहस्योद्देशमसिद्धि इत्यवतीऽसाद्यः । अतन्वोऽपीनो
मवमबलुविद्योमभापितम्येव रजानि तेषां संभारोऽप्यत्र सुहृदइत्येव्यत्रापि
कार्वातुःकृत्वेन विप्रेतम् । संस्करणमभ्यास्यतापादनम् । प्रथमम् । पृष्ठीति
द्येव । वदवबोक्तिवोर्षं एतद्यमुवोत्तर्यं क्वचवतीति प्रभस्तावमभिप्राया । अरि
टावट्टय मोसरे दास्यति एतानुमतिरसा इसाकृगोपठिर्भविष्यति । उत्तरप्रदे
वासा वचवधवववाभो म.वतेति वात्सावयोकेऽतानवोत्रनेऽतन्मोवः प्रससे
साद्यः । तदाह— एधी वातुःकृत्वामुनयोरपि विप्रव्यामन्तए इत्या ववावोत्र
मम् । तन्निमपोसुपी मिहैरु । तां वातिवारिवीमपिठिनेद्विबरेवा। रिदाकारं
दुमवकोकसिद्धि वात्स्यमपि सुवात् । एत एतयनुप इतिवचवार्थमर्थपूर्व एव वार्थ
तुष्ठीःकीव । निरेवकमना तु वाहनेर्षं वतीमीलव्याऽएतनवति चार्थ एवम् ।
वात् । वावर्षे व मिहयती वसाद्यः केपे र्दसाह वोगीरयववति एतर्षवोर्षं श-
ववार्थम् । माळती न वदेरनुकसिद्धि इतिवारवार्थ इति हृत्वेव टिरव्यवति । मि
वेऽस्यवा तु टिरव्यवेव

मालती—गाहं किं वि जाणामि । (इत्यर्घोके लज्जां नाटयति ।)

माधवः—अहो अनवसितार्थरम्यवचसश्चारुता । (सहसा निरूप्य ।)

अवलोकिते, किमेतत् ।

वाष्पाम्भसा मृगदृशो विमलः कपोलः

प्रक्षाल्यते सपदि राजत एष यस्मिन् ।

गण्डूषपेयमिव कान्त्यमृतं पिपासु-

रिन्दुर्निवेशितमयूखमृणालदण्डः ॥ ५ ॥

अवलोकिता—सैहि, किं दाणिं उच्चलिअवाहुप्पीडं रोदिअदि ।

मालती—सैहि, केच्चिरं लवङ्गिआए असण्णिहाणदुक्खं अनु-
हविस्सं । पउत्तिलाहो वि से दुल्लहो ।

माधवः—अवलोकिते, किं नामैतत् ।

१. नाह किमपि जानामि ।

२. सखि, किमिदानीमुच्चलितवाष्पोत्पीडं रुद्यते ।

३. सखि, कियच्चिरं लवङ्गिकाया असनिधानदुःखमनुभविष्यामि । प्रवृ-
त्तिलाभोपि तस्या दुर्लभः ।

कावलोकितयोर्जावितेन शापितासीत्युक्त्या लवङ्गिकावलोकिते तवात्यन्तहितप्रवृत्ते
अनतिक्रमणीयवचने चेत्याशयः ॥ मालती । नाहं किमपि जानामीत्युक्त्या चा-
त्मनः कुमारीभावप्रतिपादनार्थं लज्जामिव लज्जां दर्शयति । यथा गुरुजनाननपेक्ष्य
साहसानुष्ठानेन सहजलज्जाया असभवात् ॥ माधवः । अनवसितार्थत्वेन रम्यं
यद्वचस्तस्य चारुता निरूप्य । वदतीति शेष । एतेनानवसितार्थत्वं गम्यते । तेन
च 'निर्वन्ध्यमाना नाहमेवं ब्रवीमीत्यनवसितार्थं वचनं ब्रूयात्' इति वात्स्यायनोक्तं
स्मारयति । अथ मालत्येककारार्पितकपोलमश्रु पातयतीति गम्यते । तेनाश्रुपात-
निमित्तं माधवोऽवलोकितं पृच्छति । अवलोकिते, किमेतदनौपयिकमश्रुपातन-
मिति । लमस्या रहस्यवेदिनीति भावः । वाष्पेति । अस्या मृगाक्ष्याः स्वभावत
एव मलशून्यं किमिति प्रक्षाल्यते । सपदि । आवयोर्वचनान्तरमित्यर्थः । यत्र
कपोले स्वभावनिर्मलत्वेनाश्रुजलपूतत्वेन चेन्दु प्रतिफलितमयूखत्वेन राजते ।
अस्या मुखामृतसरस्यमृतं पानुमिच्छन्विक्षिप्तरश्मिविसकाण्ड इवैककरसंकान्त-
त्वेनैककपोलस्याश्रुणा प्रक्षालनं युज्यते ॥ ५ ॥ अवलोकिता । सखि, किमि-
दानीमुच्चलितवाष्पोत्पीडं यथा स्यादेवं रुद्यते ॥ मालती । सखि, कियच्चिरं लव-
ङ्गिकाया असनिधानदुःखमनुभविष्यामि । प्रवृत्तिलाभोऽपि तस्या दुर्लभः । इति

अवलोकिता—तुह एव वनजोपप्लासेन एसा - अत्रिभ
सुमरिष ताए पठपिछाहजिमिर्तं उचमिअदि ।

माघवः—नन्विदानीमेव हि मया कर्कशं प्रेषितः । गच्छ
एव मच्छलमुपगम्य नन्दनाभसत्वं प्रवृत्तिमुपक्रमसेति । (सावहए ।)
अवलोकिते, अपि नाम सुद्वरक्षिताप्रयुक्तः फलोवर्क एव मदमन्तिर्न
प्रति स्यात् ।

अवलोकिता—महामाघ, पुढमं एव सहस्रजहराकंकिवस्त
मकरन्दस्य मोहविच्छेर्षं विषेदमन्तिए मगवतीए मिउतेन भवता
माळवीए सम बीबिदेण हिणर्षं प्रसादीकिर्न । को वि संपद म्दम
न्तिआळहो वहुवेदि । तस्य किं क्षामि पारितोषिकं हविस्सदि ।

माघवः—अनुयोक्तव्यमेवानुपुक्तोऽसि । (इदमवबोधेन) ।
यमसि माळतीमभमवर्षनामिपञ्चसाक्षिणी कामकाननाईकारस्य क
क्षमीवतः केसरसरोः मसवमाळा ।

१ तत्रैव वनजोपप्लासेनैवा अत्रिकां स्युत्वा तसाः प्रवृत्तिव्यमनिमित्त
तमुचाम्यति ।

२ महामाघ, प्रथममेव सार्धस्रजपलंकृतस्य मकरन्दस्य मोहविच्छेद
निषेदस्यत्या मगवत्या मित्रुत्तेन भवता माळस्या समं बीबिदेव इदमे प्रसा
दीकृतम् । कोऽपि सांप्रतं मदमन्तिकाळामो वर्षविष्यति । तत्र किमिदानीं
पारितोषिकं मविष्यति ।

एतत् इति शेषः ॥ अथलोकिता । तत्रैव वनजोपप्लासेनैवा अत्रिकां स्युत्वा
तसाः प्रवृत्तिव्यमनिमित्ततमुचाम्यति ॥ माघवः । अपि नामेति संभावनायाम् । म
दमन्तिकां प्रति वृष्टीत्यापार उदकंसेनैवोत्तफले कल्पे पुनः कल्पपोपादानं प्रवृ
त्तफळप्रतिपादनाभं ॥ अथलोकिता । महामाघ प्रथममेव सार्धस्रजपलंकृ
तस्य मकरन्दस्य मोहविच्छेर्षं निषेदस्यत्या मगवत्या मित्रुत्तेन भवता माळस्या समं
बीबिदेव इदमे प्रसादीकृतम् । कोऽपि सांप्रतं मदमन्तिकाळामो वर्षविष्यति ।
तत्र किमिदानीं पारितोषिकं मविष्यति ॥ माघवः । प्रथममेव वृष्टोऽसि ।
तया मित्रुत्तं कर्म तावन्पोपादेयं वस्तु वेति । वृष्टिपातोर्द्विकर्मकसाक्षिणि शेषः ।
अथ माघवो इदमधीयितवोः श्लोके पारितोषिकत्वेव इतत्सातवोरज्यपिका मद्
शक्ति केसरस्यपदिष्यते । पारितोषिकार्थं इदममाळोक्षमेवमधीति शेषः । मातृता
या मत्प्रथमवर्षमिदमिपञ्चसाक्षिणी उदपोभायावद्विठस्य मम प्रेवतीर्द्वैवकळ
वर्षन्तं यतमिति लङ्कृतस्यैव बहुमन्थमाया । कामकाननाईकारस्य कक्षमीवत इति

प्रेम्णा मद्ग्रथितेति वा प्रियसखीहस्तोपनीतेति वा
विस्तारिस्तनकुम्भकुञ्जलभरोत्सङ्गेन संभाविता ।

संप्राप्तेऽप्यथ पाणिपीडनविधौ मां प्रत्यपेताशया
या मय्येव लवङ्गिकेत्यवगते सर्वस्वदायः कृता ॥ ६ ॥

अवलोकिता—सहि मालदि, बलहा कखु दे इयं वकुल-
माला । एसा दाणिं परस्स हत्थं गमिस्सदि ।

मालती—पिअं पिअसही उवदिसदि । अवलोइदे, उभअं
वि तुमं एव उवदिस ।

अवलोकिता—कहं पदसदो विअ ।

माधवः—(नेपथ्यामिमुखमवलोक्य ।) अये, कलहंसः संप्राप्तः ।

मालती—दिट्ठिआ वड्ढसि मदअन्तिआलाहेण ।

१. सखि मालति, बलमा खलु त इयं वकुलमाला । एपेदानीं परस्स
हत्तं गमिष्यति ।

२. प्रियं प्रियसख्युपदिशति । अवलोकिते, उभयमपि त्वमेवोपदिश ।

३. कथं पदशब्द इव ।

४. दिष्ट्या वर्षसे मदयन्तिकालामेन ।

विशेषणद्वयम् । तस्यैव केसरतरो । कुसुमग्रथितेति यावत् । खोत्कण्ठातिशयद्योतनं
तथा प्रेम्णेति श्लोकेन व्यनक्ति—प्रेम्णेति । या प्रसवमालास्याः प्रियसखीहस्त उप-
नीता । या च विस्तारी परिणाही य स्तनकुम्भकुञ्जलभरन्यस्योत्सङ्गेनोत्पन्नारोप-
णेन संभाविता स्वामिप्रेतार्थसाधकत्वेनैव गौरवं नीता । अत्र कुम्भशब्देन स्थूलत्वम् ।
कुञ्जलशब्देन कलिकापर्यायेण वर्धिष्णुता च स्तनस्य सूचिता । अथानन्तरं नन्दनेन
सह पाणिग्रहे संप्राप्तकल्पे मा प्रति निराशतया या कुसुमस्रगलवङ्गिकेत्यमित्यवगते म-
यि सर्वस्वदायः सर्वस्वदान कृता। एतेन पूर्वमनुरागस्तवेदगासीत्, इदानीं मदमीथर्थ-
संपादनेन समयोऽतिवाहित इत्याशयः ॥ ६ ॥ अवलोकिता । सखि मालति, बलमा
खलु त इयं वकुलमाला । एपेदानीं परस्स त्वदन्यस्य प्रियनिवेदकस्य हस्तं गमिष्य-
ति । तदथ त्वमेव प्रियनिवेदिका भवेत्याशयः ॥ मालती । मालत्यास्तु प्रियतमक-
ण्ठात्खकण्ठ गतां भूयश्च खकण्ठात्प्रियतमकण्ठं गता विलोक्यापूर्वानुरागेष्टसंपाद-
कस्येय तथा तद्द्वारैपावयोरन्तक रणसवन्धदाह्यार्थं स्नेहसूत्रस्थाभीयेयमिति सच्चि-
न्यावेशात्प्रियं प्रियसख्युपदिशतीति द्विरुक्तिः । अवलोकिते, उभयमपि त्वमेवोप-
दिश । येन परहस्तं व्रजति किं व्रवीमीत्याशयः ॥ अवलोकिता । कथं पदशब्द इव ।
श्रूयत इति शेषः ॥ माधवः । अयेशब्द आश्चर्यं ॥ मालती । दिष्ट्यानन्देन

माषवः—(सहयं परिष्णय्य ।) प्रियं नः । (इति बहुवचनं कथं
इति ।)

अवलोकित्वा—निर्व्यूहो मणवदीप संभाषणाभारो बुद्धर
वित्तवाप ।

माळती—(सहयम् ।) अस्मेहिं वि प्रियसखी क्वञ्चिन्ना वीसइ ।
(इत्युक्तिश्चि ।)

(ततः प्रतिक्रिया संभाषणः कळहंसो बुद्धरक्षिता क्वञ्चिन्ना महवन्तिश्च न ।)

सर्वाः—परिष्णयतां महामागो । अद्भुतमगो कस्तु पनररमित्त
पुरिसाभिन्नोभो मभरन्वस्स जादो । तदो तत्कालमिल्लिदेव कळहंस-
पण समं जसो अणुप्येसिदाणो ।

कळहंसः—अहं इदोमुहागदेहिं जसोहिं कळहंसो सुदो, तह
सहेमि अणुप्यं वि पारक्खिं बळं उवागदं ति ।

माळत्यवलोकिते—हेमि । समं एव हरिसुख्येभसंभेदो उवापदो ।

१ निर्व्यूहो मणवस्थाः संभाषणाभारो बुद्धरक्षिता ।

२ अस्मामिरपि प्रियसखी क्वञ्चिन्ना इत्यन्ते ।

३ परिष्णयतां महामागो । अर्धमागे कस्तु नगररक्षिपुरुषामियोगो मक
रन्वस्स जादो । ततस्तत्कालमिल्लितेन कळहंसकेन समं इयमनुप्रेषिताः ।

४ अनेतोमुहागतैरस्मिः कळहंसः कुतः, तथा तर्कयाम्यन्वदपि पा
रक्यं बळमुपागतमिति ।

५ हा मिकू । सममेव इदोमुहागदेह उवापदः ।

अस्मेहिं वि प्रियसखी क्वञ्चिन्ना इत्यन्ते । परिष्णय्य । प्रियं नः । सहयं महवन्तिश्चमिच्छयतः । प्रस
हावेच्छादिभवं विभाव पयादेवात्तुत्तपपासमिव प्रियं नः । सहयं नममदयमित्थाभयो
जात इत्युक्त्वा केसरसखं प्रेमसूत्रपाशमिव माळत्याः कष्टे इति । अथसो
क्षित्वा । निर्व्यूहो निर्व्यूहं शीतो मणवस्थाः संभाषणाभारो बुद्धरक्षिता । संभाषण-
घाते महवन्तिश्चमकरन्वोर्द्वयथापारः ० माळती । अस्मामिरपि प्रियसखी
क्वञ्चिन्ना इत्यन्ते । अपि संभाषणम् । इदमपि संभाषण इति शेषः ॥ सप्याः ।
परिष्णयतां महामागो । अर्धमागे कस्तु नगररक्षिपुरुषामियोगे मकरन्वस्स जातः ।
अमियोगः प्रक्षिणेनः । ततस्तत्कालमिल्लितेन मकरन्वसंभाषादिनिर्भेदेन इत्यन्ते
नाम कळहंसकेन समं इयमनुप्रेषिताः ॥ कळहंसः । अनेतोमुहागदैरस्मामिदयो-
पनस्तत्कस्तु कुतः, तथा तर्कयाम्यन्वदपि पारक्यं बळमुपागतमिति । पारक्यं परकी
रपीत्यमिति इति । 'पार' इति श्लोके ॥ माळत्यवलोकिते । सममेव इदोमुहागदेह

माधवः—सखि मद्यन्तिके, स्वागतम् । अनुगृहीतमस्मद्गृह
भवत्या । ननु स्वस्था भवन्तु भवत्यः । एकाकिनोऽपि बहुभिरभि-
योग इति यत्किञ्चिदेतद्वयस्यस्य ।

हरेरतुलविक्रमप्रणयलालसः साहसे

स एव भवति कणत्कररुहप्रचण्डः सखा ।

स्फुटत्करटकोटरस्खलितदानसिक्तानन-

द्विपेश्वरशिरःस्थिरास्थिदलनैकवीरः करः ॥ ७ ॥

तदहमपि विक्रान्तिपूतं विलसतः प्रियसुहृदः प्रत्यनन्तरीभवामि ।
(विकटं परिक्रम्य कलहंसकेन सह निष्क्रान्तः ।)

अवलोकितादयः—अवि गाम अप्पडिहदा पडिणिबट्टि-
स्सन्दि महाणुहावा ।

मालती—सहिओ बुद्धरक्खिदावलोहदाओ, तुरिअं गदुअ
भवदीए उत्तन्दं णिवेदेहो । तुमं वि सहि लवङ्गिए, तुरिअं

१. अपि नामाप्रतिहतौ प्रतिनिवर्तिष्येते महानुभावौ ।

२. सख्यौ बुद्धरक्षितावलोकिते, त्वरितं गत्वा भगवत्या इमं वृत्तान्तं नि-

उपनत उपागतं ॥ माधवः । अस्मद्गृहमनुगृहीतं भवत्येत्युक्त्या मकरन्दे स्वात्म-
निर्विशेषत्वं मकरन्दस्त्रीकारेणास्मद्भवनमेव त्वयालंकृतमित्याशयः । एकाकिनोऽपि
वीरस्य बहुभिरभियोगः । तथाविधशार्दूलव्यतिकरप्रत्यक्षीकृतपौरुषस्य मत्सहचरत-
या मत्समानपराक्रमस्य मकरन्दस्य न किञ्चिदेतद्भवति संत्रासनिमित्तं चित्ते न भवि-
तव्यम् । स्वस्था भवन्त्वित्यर्थः । हरेरिति । सिंहस्यैकाकिन साहसे विधेये स एव
स्वकीय कर सखा भवति । कीदृशः । अतुलेऽसाधारणे विक्रमे यः प्रणयः प्रीति-
स्तत्र लालसा वाञ्छा यस्य स तथाविधः । तथा कणन्त शब्दायमाना गजास्थि-
ग्रन्थ्यादिषु ये कररुहास्तैः प्रचण्डः । तथा नखोत्पीडेन स्फुटन्विकसन्करटो गण्ड-
स्तस्य कोटरादग्नात्स्खलितं यद्दानं तेन सिक्तमाननं यस्य द्विपेन्द्रस्य विरसि स्थिरं
दृढं यदस्थि तद्दलन एकवीरः श्रेष्ठवीरोऽपहायवीरो वा । एतेन मकरन्दस्यारिसैन्य-
दलने शस्त्रापेक्षापि नास्तीति मद्यन्तिकावित्रासनिरासार्थमुक्तिक्रमः ॥ ७ ॥ तद-
हमपि विक्रान्त्या विक्रमेण पवित्रं यथा स्यादेवं विलसत इव विलसतोऽवज्ञयैव तैः
सह युध्यतः प्रत्यनन्तरीभवामि द्वितीयो भवामि ॥ अवलोकितादयः । वद-
न्तीति शेषः । अपि नामाप्रतिहतौ प्रतिनिवर्तिष्येते महानुभावौ माधवमकरन्दौ ॥
मालती । सख्यौ बुद्धरक्षितावलोकिते, त्वरितं गत्वा भगवत्या इमं वृत्तान्तं नि-

विष्णावेहि अज्वरतं । अइ दाप सुसार्ण जसे अणुकम्पपीमामो
सदो अप्पमरुतं परिकमेद्वति ।

(मालतीमद्वयमित्यर्थं अणुकम्पयेति निष्पन्नत्वात् ।)

मालती—हृदि । अ जापीअदि कइ इयदी वेळा अतिकमेम ।
होवु । पिअसहीए स्वज्जिआए पडिणित्तिमर्गं ओळोअन्ती चिट्ठिसम् ।
(परिअमत्ति । पावइम् ।) फुरिदंमे धामं अवामणमणेन । (अपिचत्ति ।)

(तदा प्रविशति कपालकुण्डला ।)

कपालकुण्डला—आः पापे, तिष्ठ ।

मालती—(अत्राद्यम् ।) हौ अज्वरत । (इति वाक्यस्य मादवती ।)

कपालकुण्डला—(अन्वेषणाद्यम् ।) मन्वाकन्द, आकन्द ।

स्वद्वल्लम क नु तपसिअनस्य हन्ता

कन्याविटः पतिरसौ परिरक्षतु त्वाम् ।

वेदवतम् । अयपि अस्मि अज्वरिते, स्वरितं विद्यापर्ययपुत्रम् । अरि तावपु
प्याहं अयमनुकम्पनीयास्ततोऽप्यमरुतं परिक्रामतेति ।

१ हा पिक् । अ जावते कपमिवती वेळातिकम्पताम् । मण्ड । मिय-
सस्या अज्जिअपाः प्रतिनिहृतिमार्गंमवल्लोकन्ती अस्माभि । सुप्रतिं मे
वाममवामनयनेन ।

२. हा, आर्षपुत्र ।

वेदवतम् । अयपि अस्मि अज्वरिते अरितं विद्यापर्ययपुत्रम् । अरि तावपुप्याहं
अयमनुकम्पनीयास्ततोऽप्यमरुतं अथा आर्षेणं परिक्रामतेति ॥ मालती । हा
पिक् । अ जावते कपमिवती वेळातिकम्पताम् । केव प्रकृतेमातिवाह्यत्वमित्यर्थः ।
मण्ड । मियसस्या अज्जिअपाः प्रतिनिहृतिमार्गं अयवतैवमार्गमवल्लोकन्ती स्वा-
स्माभि । अलीप्रकृतेवर्तमानवच्छेदनेन अयवातिवाह्योपय इत्याहवः । सुप्रतिं
मे वाममवामनयनेन अथा अर्षेणमवामनयनेन इक्षिणपुत्राणीना इक्षिणाक्षिसुर-
स्माभिसिद्धत्वात् । एतन्नातिमिर्त्तं संनिहितमालतीमिपत्स्वकमिस्माहवः । अथ अ-
मक्यपरिअनरहितस्या मालती इत्यर्थे अइवैतया कपालकुण्डलायाः प्रवेशः ॥ आः
पापे इति कपालकुण्डलाया अन्वेषणे निष्पन्नं अत्रातं मालती रोति । मालती ।
हा आर्षपुत्रेति । वाक्यस्यो मण्डवाक्यः आरिणकमात्रक्याः अथ वाक्यस्यमहामयनि-
मित्तः । तावत्तं अ— मरुतावतीवादेवास्तस्यो मण्डवं विदुः इति । आरिणस्या
अवावतीअपि मण्डवमिति तासि अचन्ति ॥ कपालकुण्डला । स्वद्वल्लम
इति । पाटीति पतिः । कन्याविटः कन्यावृक्षः । तपसिअनस्येव हन्ता अ वीर
अवध । स्वेवम मांघादपक्षिमिसेवस्यपत्नेन अक्षितारया आक्षिप्तारया अर्तिक

श्येनावपातचकिताननवर्तिकेव

किं नेक्षसे ननु मया कवलीकृतासि ॥ ८ ॥

यावच्छ्रीपर्वतमुपनीय प्रतिपर्व तिलश एनां निकृत्य दुःखमारिणी
करोमि । (इति मालतीमादाय निष्कान्ता ।)

मदयन्तिका—अहं वि मालतीं एव अणुवद्विस्सं । (परिक्रम्य ।)
सहि मालदि ।

लवङ्गिका—(प्रविश्य ।) सहि मदयन्तिए, लवङ्गिका कखु अहं ।

मदयन्तिका—अइ, सभाविदो तुए महाणुहाओ ।

लवङ्गिका—णहि णहि । सो कखु उज्जाणवाडणिग्गमादो एव
कलकलं सुणिअ साक्खेवावविद्धविअडणिओरुदण्डणिट्ठुरं पधाविअ
पराणीअं पविट्ठो । तदो पडिणिउत्तस्सि मन्दभाइणी । सुणोमि अ
घरे घरे गुणाणुराअणिन्भरस्स पोरलोअस्स हा माहव महाभाअ हा

१. अहमपि मालतीमेवानुवर्तिष्ये । सखि मालति ।

२. सखि मदयन्तिके, लवङ्गिका खल्वहम् ।

३. अयि, समावितस्त्वया महानुभावः ।

४ नहि नहि । स खल्लघानवाटनिर्गमादेव कलकलं श्रुत्वा साक्षेपापवि-
द्धविकटनिजोरुदण्डनिष्ठुर प्रधाव्य परानीकं प्रविष्टः । ततः प्रतिनिवृत्तासि
मन्दभागिनी । शृणोमि च गृहे गृहे गुणानुरागनिर्भरस्य पौरलोकस्य हा
माघव महाभाग हा मकरन्द साहसिकेति परिदेवनानि । महाराजः किल

पक्षिविशेषयुवतिरिव त्व मया कवलीकृतासीत्यात्मानं नेक्षसे । यदि शक्तिस्त्वदा
तर्हि परिरक्षतु ॥८॥ यावदित्यवधारणे । श्रीपर्वत नीत्वैव । पर्व पर्व प्रति प्रतिपर्व ।
प्रतिसर्षीत्यर्थ । तिल तिल तिलश । तिलमात्रान्मासखण्डान्कृत्वा चित्रवधेनैना
हु खमारिणीं करोमि । इति बन्धुवर्गैरविज्ञाता मालतीमादाय कपालकुण्डलां नि-
ष्कान्ता । मदयन्तिका । अहमपि मालतीमेवानुवर्तिष्ये । अथ मालतीभ्रमेण
मदयन्तिका लवङ्गिकामाकारयति । सखि मालतीति ॥ प्रविश्य । लवङ्गिका ।
वदतीति शेष । सखि मदयन्तिके, लवङ्गिका खल्वहम् । न मालतीति भाव ॥
मदयन्तिका । अयीति सुकुमारसवोधने । सभावितो दृष्टस्त्वया महानुभावः ।
माघव इत्यर्थ ॥ लवङ्गिका । नहि नहि । स खल्लघानवाटनिर्गमादेव कलकलं
श्रुत्वा साक्षेपापविद्धविकटनिजोरुदण्डनिष्ठुर प्रधाव्य परानीकं प्रविष्टः । साक्षेपं
सकोपवचनम् । अपविद्धस्ताडितो निजोरुदण्डो येन स तादृक् । वाटो वृत्तिः । प्रा-
कार इति यावत् । मार्गो वा । तत प्रतिनिवृत्तासि मन्दभागिनी । शृणोमि च गृहे

मन्वरन्द साहसिष्ये च परिदेवपाथो । महाराथो किञ्च मन्त्रि-
ष्यापे विप्यसन्मठचन्द सुपिष्य संवाचमच्छरावेषो सक्त्वपविसम्भि-
ष्याणेभयोऽपत्वाहपिबहो चन्द्रादवसोहितसोहसिहरष्टिदो पैकसिदिपि
मन्त्रिष्यदि ।

मदमन्त्रिका—हा, हदधि मन्दमाहपी ।

लषञ्जिका—सहि, माळवी उण कहिं ।

१ मदमन्त्रिका—सहि, सा कसु पुढमं एव दे मर्मा ओम्नेदु
पसरिया । पचा अई सं प पेकसामि । सा पाम उज्याचगहनं
प्रविष्टा इवे ।

लषञ्जिका—सहि, तुरिर्भ अण्णेसस । अदिकातर मे रिभ-
सही उववणट्टिया इमस्सि अवसरे न भारेदि अघाणं ।

लषञ्जिकामदमन्त्रिके—(लरितं परिक्कमन्भौ ।) सैहि माळदि
पं मणामि सहि माळदि चि । (इतत्तय परिक्कमता ।)

मन्त्रिष्यदिभोर्बिप्रसन्महृत्तार्त्तं सुत्वा संवाचमत्सरवेगसत्त्वपविसर्जितामेकप्री
हपरातिनिबहसन्म्रातपयोमितसौचदित्तरसितः प्रेक्षत इति मन्त्र्यते ।

१ हा, इतासि मन्दमामिनी ।

२ सखि, माळवी पुमा क ।

३ सखि, सा कसु प्रथममेव ते मार्गमबलोकयितुं प्रयत्ना । पचादई
तां न पस्वामि । सा नामोपाचगहनं प्रविष्टा मवेत् ।

४ सखि, लरितमन्त्रिष्यावः । अदिकातर मे प्रियसत्त्वपवस्यित्त-
सिष्यवसरे न भारवत्पारमानम् ।

५ सखि माळदि, मनु मणामि सखि माळवीति ।

एहे पुमानुपनिर्मेस पौरखेकस्य हा माषव महामाम हा मन्वरन्द साहसिकेति
परिचयानि । महाराज किञ्च मन्त्रिष्यदिभोर्बिप्रसन्महृत्तार्त्तं सुत्वा संवाचमत्सरवे
गसत्त्वपविसर्जितामेकप्रीहपरातिनिबहसन्म्रातपयोमितसौचदित्तरसितः प्रेक्षत
इति मन्त्र्यते ॥ मदमन्त्रिका । हा इतासि मन्दमामिनी ॥ लषञ्जिका ।
सखि माळवी पुमा क वर्तते ॥ मदमन्त्रिका । सखि सा कसु प्रथममेव ते
मार्गमबलोकयितुं प्रयत्ना । पचादई तां न पस्वामि । सा नामोपाचगहनं प्रविष्टा
मवेत् । भारेदि संवाचमत्साम् ॥ लषञ्जिका । सखि लरितमन्त्रिष्यावः । अ
दिकातर मे प्रियसत्त्वपवस्यित्तसिष्यवसरे न भारवत्पारमानम् । लषञ्जिका

कलहंसः—(दृष्टः प्रविश्य ।) 'दिष्टिषा कुसलेण स्त्रि णिग्गदो सं-
घट्टमग्गादो । हिमाणहे । पेक्खामि विअ णिम्मलणिरन्तरञ्चुत्तरवा-
रिधारापडिफलिदचन्द्रकिरणुज्जुलन्तपिञ्जरिअमीसणदंसणं मदलीला-
कलिदकामवालविअडमुअदण्डावविद्धहलहेलावित्थारिदुद्धक्खुभिद-
कलिन्दतणआसोत्तस्सणिह विसङ्खलुप्पदिदणिह्वाणन्दमअरन्दक्खो-
भविअलपडिरोधपडिणिउत्तणुद्धअसमत्थगअणङ्गणावआसविअसन्द-
कोलाहलं पारक्खसमूह दाणिं वि पेक्खामि विअ । सुमरामि अ भीसण-
मुअवज्जखचितपञ्जरपज्जत्थसमरविमुहसुभटहत्थावल्लुत्तविविहाउहोव-
रुद्धअसेसरिपुसेण्णविअढापसारवइरिक्कमग्गसंचारणिवत्तिदविसमसाहसं
णाहं माहवम् । अहो गुणाणुराओ णरेन्दस्स, जं दाणिं सो-

१. दिष्टया कुशलेनास्त्रि निर्गतः संघट्टमार्गात् । हिमाणहे । पश्या-
मीव निर्मलनिरन्तरोद्धुत्तरवारिधाराप्रतिफलितचन्द्रकिरणोज्ज्वलत्पिञ्जरित-
भीषणदर्शन मदलीलाकलितकामपालविकटभुजदण्डापविद्धहलहेलाविस्तारितो-
वर्धुमितकलिन्दतनयास्रोतःसंनिभं विशृङ्खलोत्पतितनिर्दयानन्दमकरन्दक्षोभ-
विकलप्रतिरोधप्रतिनिवर्तनोद्धतसमस्तगगनाङ्गणावकाशविकसत्कोलाहल पार-
त्यसमूहमिदानीमपि पश्यामीव । स्मरामि च भीषणभुजवज्रखचितपञ्जरपर्य-
त्तसमरविमुखसुभटहस्तावल्लुत्तविविधायुधोपरुद्धाशेपरिपुसैन्यविकटापसारव्यति-
रेक्तमार्गसंचारनिर्वर्तितविषमसाहसं नाथ माधवम् । अहो गुणानुरागो
नरेन्द्रस्य, यदिदानीं सौधशिखरावतीर्णप्रतिहारविनयोपन्यासप्रशमितविरोधः

मद्यन्तिके । सखि मालति, ननु भणामि सखि मालतीति ॥ कलहंसः ।
दिष्टया कुशलेनास्त्रि निर्गतः संघट्टमार्गात् । सहर्षं हिमाणहे । 'हिमाणहे भय-
हर्षे' इति देशी । पश्यामीव निर्मलनिरन्तरोद्धुत्तरवारिधाराप्रतिफलितचन्द्रकि-
रणोज्ज्वलत्पिञ्जरितभीषणदर्शन मदलीलाकलितकामपालविकटभुजदण्डापविद्ध-
हलहेलाविस्तारितोवर्धुमितकलिन्दतनयास्रोत संनिभं विशृङ्खलोत्पतितनिर्दयान-
न्दमकरन्दक्षोभविकलप्रतिरोधप्रतिनिवर्तनोद्धतसमस्तगगनाङ्गणावकाशविकसत्को-
लाहलं पारक्यसमूहमिदानीमपि पश्यामीव । प्रतिनिवर्तनं पलायनम् । स्मरामि
च भीषणभुजवज्रखचितपञ्जरतया पर्यस्ता प्रसृता समरविमुखा ये सुभटा-
स्तेषां हस्तेभ्योऽवल्लप्तान्याच्छेदितानि विविधान्यायुधानि तैरुपरुद्धं पातितमशेषं
यद्रिपुसैन्यं तेन दत्तो यो विकटापसार । पलायनं तेन व्यतिरेक्तं शून्यो यो
मार्गस्तत्र संचारेण निर्वर्तितविषमसाहसं स्मरामि च माधवमिति सबन्ध ।
अहो गुणानुरागो नरेन्द्रस्य, यदिदानीं सौधशिखरावतीर्णप्रतिहारविनयोपन्या-
सप्रशमितविरोध सौम्यैकरसोपनीतौ यौ सकटास्त्रिष्कान्तौ माधवमकरन्दौ

असिद्धरावदिष्णपदिहारविष्णभोवष्णासप्तमिभिरोहो- सौम्येभरतो
 वणीवमाहवमवरन्दमुहचन्दे ओलोइअ वारंवारं पसारिवसिषिद्वले-
 भयो कळईसखादो अदिअर्ण सुषिअ निवदिअमहग्गुखहुन्नापो
 फुरन्तमच्छरेस्सावेअस्समसीमलिपिअमुहे मूरिवसुणन्दणे महुरो-
 षष्णासेहिं किं दापि तुष्णाप सुवणामोअमूसणेहिं म्हाणुहमेहिं
 पक्खोवणगुणामिरामेहिं जामाउपहिं परितोसेत्ति पडिबोषिअ गवो
 अम्मन्दरं उभा । इमे वि माहवमवरन्दा आअच्छन्दि इति अ
 वि एव मअववीए उचन्दं विवेदेमि । (इति निष्ठास्तः ।)

(ततः प्रविद्यतो माधवमकरन्दौ ।)

माधव—अहो, प्रेयसः सर्वपुरुष्यातिष्ठामि निर्भयमूर्तिं
 तेन । तथा हि ।

दोर्निष्येपविष्ठीर्णसंबयगच्छकड्डाळमुग्गमत

प्राप्तीराननुपात्य तथ्महरणान्याच्छिद्य विक्रमतः ।

सौम्यैकरसोपनीतमाधवमकरन्दगुसचन्द्रापवलोप्य वारंवारं प्रसारितभि-
 म्यलोचता कळईसकादमिअनं बुत्ता निर्बर्तितमहारपगुखहुमानः
 स्फुरम्मसरेर्वावैअयमवीमडिनितमुधो मूरिवसुणन्दणो महुरोपन्नासैः किमि-
 दानी सुवबोर्मुवगाभोगमूपचाम्यां महाणुमावाम्यां गवयौवनगुणामिरामाम्यां
 आमातुम्हां परितोव इति प्रतिबोष्य गतोऽन्वन्तरं उभा । एतत्पि
 माधवमकरन्दावागच्छत इत्यहमप्येतं मगवस्यै वृत्तान्तं विवेदवामि ।

तवोर्मुखचन्द्रापवलोप्य वारंवारं प्रसारितभिरवलोचतः कळइसकादमिअनं
 बुत्ता निर्बर्तितमहारपगुखहुमानः स्फुरम्मसरेर्वावैअयमवीमडिनितमुधो मूरि-
 वसुणन्दणो महुरोपन्नासैः किमिदानीं सुवबोर्मुवनाभोगमूपचाम्यां महाणुमा-
 वाम्यां गवयौवनगुणामिरामाम्यां आमातुम्हां परितोव इति प्रतिबोष्य ततो
 पतोऽन्वन्तरं उभा । अत्र मातरः कोचः उत्तम इत्यां एतो ही मयी
 स्थानीयी । आम्हां मडिनित मुख मन्वस्य । वैअयं मयीस्थानीयं मूरिवसो-
 तिदि विवेकः । एतत्पि माधवमकरन्दावागच्छत इत्यहमप्येतं मगवस्यै वृत्तान्तं
 विवेदवामि ॥ माधवः । प्रेयसो मकरन्दस्य । निर्भयं क्षान्तिमूर्तिं
 वचनसेनः प्र दोर्निष्येवेत्ति । तथा अथ प्रेयसो विजस्य प्रवचनस्य वीरुहग्ग-
 मत्तः । कवमुग्गमत इत्यपेक्षायां दोन्नायेव वो निष्येवः संख्येयं तेव धीरं
 संधिमत्येव इत्यकड्डाळ मया स्मादिदि किंवासिसेपयम् । अहुपास्य च तेषां प्रह-
 रणाप्याच्छिद्य विक्रमतो विक्रम कुर्वतः । एवंभूतस्य प्रेयसो वः संख्योदयिः संमा-
 मचतुइच्छस्य कथाः पुरोवेपो देवा पार्थिव्ये स्तमित्य विवेद्य वा पदादिपडि-

उद्वेल्लन्नरुण्डखण्डनिकराकीर्णस्य संख्योदधे-

द्वेधास्तम्भितपत्तिपङ्क्तिविकटः पन्थाः पुरस्तादभूत् ॥ ९ ॥

वयस्य, नन्वनुशयस्थानमेतत् । पश्य ।

अद्यैवेन्दुमयूखखण्डनिचितं पीतं निशीथोत्सवे

यैर्लीलापरिरम्भदायिदयितागण्डूपशेषं मधु ।

संप्रत्येव भवद्भुजार्गलगुरुव्यापारभग्नास्थिभि-

र्गात्रैस्ते कथयन्त्यसारमिदुरान्प्रायेण संसारिणः ॥ १० ॥

सर्तव्यं तु नरपतेरस्य सौजन्यम् । यदपराद्धयोरप्यनपराद्धयोरिव

नौ कृतोपसदनं चेष्टितवान् । तदेहि, मालतीसमक्षमधुना मदयन्ति-

काहरणवृत्तान्तं विस्तरतः कथ्यमानमनुभवामः । (पुरोऽवलोक्य ।)

कथं शून्या इवामी प्रदेशः ।

मकरन्दः—नूनं शङ्क आवयोः समरसकटोद्वेगेन व्याकुलत्वा-

दितस्ततो भ्रमन्त्यस्ता अत्रैवात्मानं विनोदयन्ति ।

माधवः—

कथयति त्वयि सस्मितमालती-

वलितलोलकटाक्षपराहतम् ।

वदनपङ्कजमुल्लसितत्रपं

स्तिमितदृष्टिं सखीं नमयिष्यति ॥ ११ ॥

अयमसावुद्यानवाटः ।

स्तया विकटो विपुल पुरस्तादभूत् । उद्वेल्लन्तं कूर्ध्वं ललन्तो ये खण्डखण्डनिक-
रास्तैः कीर्णस्य व्याप्तस्येति संख्योदधेर्विशेषणम् ॥ ९ ॥ वयस्य, अहो एतज्जग-

त्समरकर्म वानुशयस्थानं पश्चात्तापस्थानम् । अद्येति । यैः सुमदैध्वन्दिक्पोप-
भोगसमये निशीथे लीलालङ्कनदायिप्रेयसीपानावशिष्टं तथा प्रतिकलितेन्दुकर-

करम्बितमिन्दुप्रभाखण्डरुचिरं मधु पीतं संप्रत्येव ते गात्रैर्भवदीयव्यापारभग्ना-
स्थिभिः संसारिणः पुरुषानसारस्तुच्छास्तया मिदुरान्विकलान्कथयन्ति ॥ १० ॥

तन्मालव्यप्रतपो मदयन्तिकाया कृते कलहंसकेन विस्तरतो वर्ण्यमानमावयो-
र्व्यापारमतर्कितोपस्थितमनुभवामः । पुरोऽवलोक्य । कथं शून्या इव मालत्या

विरहिता इवामी प्रदेशः । दृश्यन्त इति शेषः ॥ मकरन्दः । नूनं शङ्के ।
आवयोः समरसकटोद्वेगेनाकुलत्वादुद्दिग्भ्रमादितस्ततो भ्रमन्त्यस्ता मालत्यादयो-

ऽत्रैवोद्यानगम्भीरस्थानं आत्मनः विनोदयन्ति ॥ माधवः । कथयतीति ।
वयस्य मकरन्द, त्वयि कथयति सत्यावयोः समरसकटवृत्तान्तं मालत्याः सखीं

मदयन्तिका मन्निमित्तमनयोः पुरुषप्रकाण्डयोः शरीरसंदेहादयो जायन्त इत्यन्त-

(प्रवेशं वाच्यता ।)

लवङ्गिकामद्यन्तिके—सहि माळदि । (बहसा विद्येन चरन्)
दिष्टिमा पुजो वि अ महाणुहामा विस्सन्दि ।

माधवमकरन्दौ—भवस्यौ, क सा माळती ।

उमे—कुतो माळती । पदस्येन अद्ये विष्पक्याभो मन्
माङ्गीयो ।

माधव—भवस्यौ, कर्बकवमपि सहस्यैव च्चसते मे इवम् ।
तत स्फुटमभिधीयताम् ।

मम हि कुवक्यासीं मत्यनिष्टैकनुदे

रविरतमनुबद्धोत्कम्प एवान्तरात्मा ।

स्फुरति च खलु चक्षुर्नाममेतच्च कष्ट

वचनमपि भवस्योः सर्वथा हा हतोऽस्मि ॥ १२ ॥

१. अस्मि माळति, दिष्ट्या पुनरपि च तौ महाणुमावौ इत्येते ।

२. कुतो माळती । पदस्येनावां विष्पक्ये मन्मभिम्यौ ।

आन्ततयोऽस्मिन्तौ इति तत्रा विमित्तमिति निबन्धनं कर्त्तुं मुक्तं कर्त्तव्यमात्रात्
मविष्पति । पुनः श्लेषम् । अस्मिता वा याळती तस्मात्कन्तो ये कस्याहाती
पराहृतमिव पराहृतम् । पराहृतिर्लुप्यथा तथा स्मारेणं कस्याहेरप्येतिव ईदृश
निमित्तमस्माद्विदितमित्तमिति माळताः अस्मितत्वे कस्याहेरहवने च हेतुः
० ११ ० अथ माधवमकरन्दौः पदस्यं मुक्ता माळतीमधिपतां इत्या
तद्विरुद्धात्कुले क्वञ्चिकमववन्तिके । अद्य इति शेषः । अस्मि माळती ।
अस्मत्तरे माधवमकरन्दायाळती विद्येन चरन् अद्यः । दिष्ट्या पुनरपि च
तौ महाणुमावौ इत्येते । अथ क्वञ्चिकामद्यन्तिकयोः अस्मि माळतीति तथा
मुक्ता संप्रत्युत्पन्ननिमित्तमस्मिन्तौ माधवमकरन्दौ पूज्यताः इति सा माळतीति ॥
उमे । कुतो कुत्र सा माळतीति । कुत इति सप्तम्यर्थे तसिः । एतेन तत्र
माळती वास्त्येवैवर्त्तवः । पदस्येन भवतोऽवां मन्मभिम्यौ विष्पक्ये ।
भवत्पदस्यं माळतीपदस्यंमाळक्यं अस्मि याळतीत्युक्तमित्यर्थः ॥ माधवः ।
अवक्यमिति संज्ञुती । कर्बकवमपि केवकेनापि प्रकरीच वत्तुमप्यकनं अद्य
वैव अस्तते इवम् । तत इवमभिधीयताम् । मम इति । अथ त्वैरीयन्त
एवमा मय भेतो हि स्फुटं कुवक्यासीं याळती इति 'प्रेम पश्यति वशान्परीयति'
इत्यनिष्टैकमित्यवधीर्त्तं तैरनुबद्धोत्कम्प एव । एता अत्र च एव एतद्वदववत्तु
मविष्पति कर्बकक्यंमन्मभिम्यौ विष्पक्ये अस्मि अस्मितमिति तथाचकारवापि च तयोऽस्मन्
इत्यववः । तथा वामास्मितमन् कर्बक्युत्कम्प, त्वैरेवकनोदीचर्त्तं कर्बम् ।

मद्यन्तिका—तह-क्खु-इदो विणिग्गदे महाणुहावे बुद्धर-
क्खिदं अवलोइदं अ भवदीसआसं विसज्जिअ अप्पमादणिमित्तं
विण्णवेहि अज्जउत्तं ति लवङ्गिआ अणुप्पेसिदा । तदो उत्तम्ममाणा
अ एदाए मगं ओलोइदुं अग्गदो पसरिदा मालदी । पच्चादो अहं ।
तदो ण पेक्खामि । तदो अहोहिं माग्गदा एत्थ विडवन्दराइं जाव
नुहो दिट्ठत्ति ।

माधवः—हा प्रिये मालति,

किमपि किमपि शक्ते मङ्गलेभ्यो यदन्य-

द्विरमनु परिहासश्चण्डि पर्युत्सुकोऽस्मि ।

कलयसि कलितोऽहं बल्लमे देहि वाचं

अमति हृदयमन्तर्विह्वलं निर्दयासि ॥ १३ ॥

उमे—हो प्रियसहि, कहिं ग आसि ।

मकरन्दः—वयस्य, किमित्यविज्ञाय वैक्लव्यमवलम्ब्यते ।

माधवः—सखे, त्वमपि किं न जानासि मत्स्नेहदुःखिताया-
स्तस्याः कातर्यचेष्टितानि ।

१. तथा खल्वितो विनिर्गते महानुभावे बुद्धरक्षितामवलोकिता च भग-
वतीसकाशं विसृज्याप्रमादनिमित्तं विज्ञापयार्यपुत्रमिति लवङ्गिकानुप्रेषिता ।
तत उत्ताम्यमाना चैतस्या मार्गमवलोकयितुमग्रतः प्रसृता मालती । पश्चाद्-
हम् । ततो न पश्यामि । ततोऽस्माभिर्माग्गितात्र विटपान्तराणि यावद्युवां दृष्टाविति ।

२. हा प्रियसखि, कुत्र गतासि ।

तद्धतकदैवेन हतोऽस्मि ॥ १२ ॥ मद्यन्तिका । तथा खल्वितो विनिर्गते
महानुभावे लयि सति बुद्धरक्षितामवलोकितां च भगवतीसकाशं विसृज्याप्रमा-
दनिमित्तं विज्ञापयार्यपुत्रमिति लवङ्गिकानुप्रेषिता । तत उत्ताम्यमाना चैतस्या
मार्गमवलोकयितुमग्रतः प्रसृता मालती । पश्चाद्दहं प्रसृतेत्यर्थः । न ततः पश्यामि ।
ततोऽस्माभिरत्र विन्विता यावद्युवां दृष्टाविति ॥ माधवः । किमपीति । हे
चण्डि अतिक्रोपने, अय परिहासः स्वात्मप्रच्छादनरूपो विरमनु । परिहासः परित्यज ।
ततः किमपि किमपीति यद्वक्तुमपि न शक्यते मङ्गलेभ्यो यदन्यदमङ्गलं तदहं लयि
शक्ते । अतस्त्वदर्शनार्थं पर्युत्सुकोऽस्मि । अथवा कलयसि ज्ञातुमिच्छसि मामनु-
रागवानयं विरागो चेति रूपेण, तर्हि कलितोऽहं लयैव महामासविक्रयप्रक्रमा-
दिषु । तदिदानीं बल्लमे, वाचं प्रयच्छ । यतो मदीयं हृदयं विह्वलं विकलमन्तरे-
वावस्थितिं न लभते । त्वं चैवं निर्दयासि ॥ १३ ॥ मकरन्दः । अविज्ञायानि-
शित्य । तद्विपदमित्याशयः ॥ माधवः । अन्यस्त्वावदुदासीनो न जानाति ।

मकरन्दः—अस्त्येतत् । किन्तु मगवतीपादमूष्मामनमप्य-
क्षयते । तदेहि । सत्र सावद्रुष्याः ।

। सभे—एव वि संभाविष्यति ।

माभवः—एवमस्तु नाम । (इति परिश्रमति ।)

मकरन्दः—(सगतम् ।)

याता भवेद्भगवतीमयनं सखी सा

जीवन्त्यभैष्यति न वेत्यभिष्टुष्टिसोऽसि ।

प्रायेण शान्भवसुहृत्प्रियसंगमादि

सौदामिनीस्फुरणचञ्चलमव सौख्यम् ॥ १४ ॥

(इति निष्पन्ताः सर्वे ।)

इति महाकविभीमवभूतिविरचिते माळतीमांघवेऽष्टमोऽङ्कः ।

१ एतदपि संभावते ।

समपि हि माळतीति न जानाति । मम प्राप्ती मत्सेहेव द्रुक्षितया अंतरवा
तया नवेदितमिति चौरिकाविवाहप्रथायै माळस्याः कश्चिदपरिज्ञापाप्यवसार्ध
कारयति ॥ सभे । एतदपि संभावते । चद्रुपवतीपादसर्वा कर्तुं यता ममि
म्वतीत्येतत् ॥ मांघवाः । एव नामास्तु । नामघम्भाः संभावतायाम् ॥ मक-
रन्दः । यातेति । सा बोऽस्माकं सर्वेषां माभवप्रेमनिवसतया तस्या एव पुन-
निसेवैव मिष्टीमलेहनिवसतात्सखीव सखी माळती याता यता । तद्रुपवती
अवभम् नवरुप्यस्यपुस्मावरोवभ्यतिकरसंभ्रमादिभिः सख्येव जीवन्ती प्रायान्वा-
रयन्ती पुनरप्येष्यति न वेत्याह्वितोऽसि । अपौरुष्यस्याप्रवचराननिक्रदन्ता-
पाठव माळतीर्वावितसंवेहाद्यहामिज्ञापयति । अत्र माळतीविपद्मयया निश्चिन्ता ।
वेवविकसुचस्मास्तिरत्नं श्लोकसोत्तरार्थेव व्यवस्थापयति—अनेवैति । शान्भवा
विपद्ममसोक्तं सौदामिनीस्फुरणचञ्चलम् । भवतीति शेषः । शान्भवामिष्ट
आदिनेत्य शौक्यस्य तत्तादृक् । अत्र च प्रथमाहसुखसंभितुनिवाताः सौदामिन्याः
स्फुरणं स्फूर्तिर्भ्यांपारमिसेयो वा तन्मात्रनिर्वाणं माळतीविपरप्रतिकरणं माभव
द्रुग्भ्यप्रदानं च यवति कुला प्रकरवद्व्यभिमाहे सौदामिनीप्रवैद्यसुखयव च
सौदामिनीपदमहाप्रकोके निवैधितवान् ॥ १४ ॥

एतदपि संभावते प्रकरवद्व्यभिमाहे भवभूतेः ।

एतदपि संभावते कुली व्याहृति शान्भवाः ॥

इति भीमार्थवेद्यस्य कृतौ विष्णुचरज्ञायस्वा माळतीमांघवे
टीकायामष्टमाहविचरवम् ॥

नवमोऽङ्कः ।

(तत प्रविशति सौदामिनी ।)

सौदामिनी—एपास्मि सौदामिनी भगवतः श्रीपर्वतादुपेत्य पद्मावतीं तत्र मालतीविरहिणो माधवस्य संस्तुतप्रदेशदर्शनासहिष्णोः संस्त्यायं परित्यज्य सह सुहृद्ग्रेण वृहद्ग्रेणीगैलकान्तारप्रदेशमुपश्रुत्याधुना तदन्तिक प्रयामि । भोः, तथाहमुत्पतिता यथा सकल एव गिरिनगरग्रामसरिदरप्यव्यतिकरश्चक्षुषा परिषिच्यते । (पद्माद्विलोक्य ।) साधु साधु ।

पद्मावती विमलवारिविशालसिन्धु-
पारासरित्परिकरच्छलतो विभर्ति ।

श्रीपर्वते कपालकुण्डलापहृतां मालतीमाच्छिद्य निष्प्रत्यूहे देशे निधाय मालतीविनाशशङ्किनो माधवस्यावदयंभाविनिनाशमाशङ्क्य जीवत्येव समागमिष्यतीति माधवप्रतीतिहेतो मालतीकण्ठाद्वकुलावलीमादाय सौदामिनी सत्वरमुत्पतिता । अस्मिन्नवसरे नवमाङ्कारम्भः । तत इति । सौदामिनी स्वात्मगतमेव स्वविधेयं विचारयति—एपास्मीति । एषाह सैव सौदामिनी नान्या । या भगवत्याः कामन्दक्या योगाभ्यासाद्युपदेशेनानुगृह्यैतावत्पदं प्रापिता । तदवश्य मया कामन्दक्या प्राणेनापि रक्षणीययोर्मालतीमाधवयोर्विपत्प्रतीकार प्राणव्ययेनापि विधेय इत्येषास्मीति पदस्याशयः । भगवत पूज्याच्छ्रीपर्वतादुपेत्य गत्वा पद्मावतीम् । तत्र पद्मावत्यां मालतीविप्रयुक्तस्य माधवस्य वृहद्ग्रेण्योपलक्षितो यः शैलस्तस्य कान्तारं दुर्गमार्गस्तत्र प्रदेशस्तत्र प्रवेशमुपश्रुत्याधुना तदन्तिकमनुप्रयामि । भवतु तस्य कान्तारप्रवेश किमेतावता स्यादित्याशयः । किभूतस्य माधवस्य—मालत्या सह क्रीडाव्यधिकरणत्वेन संस्तुत परिचितो देशस्तस्येदानीं मालतीं विना तदवलोकनासहिष्णोः कथं कान्तारप्रवेशः किविधो वेत्यपेक्षाद्वये सह सुहृद्ग्रेण सस्त्यायं गृहं परित्यज्येति पदद्वयं योज्यम् । अत्र भगवच्छब्दोक्तपूज्यत्व च श्रीपर्वतस्यानेकमन्त्रसाधनक्षेत्रत्वेन । तथाहमिति । तथा तेन वेगातिशयेन तयोश्चदेशगमनमाश्रित्य बोत्पति तेनात्मनः शरीरलघुतोत्कर्षसहितं योगपरिपालनलिङ्गभूत तथा शीघ्रगामिता चाश्वर्यहेतुत्वेनात्मगतमेव चिन्तयति । लघिमा लघुर्भवति येन सूर्यकरानवलम्ब्य तद्विम्बं प्रविशतीत्युच्चैर्गगनारोहणं च माधवस्य गिरिद्रोण्या श्रीपर्वतस्यापि स्पष्टदर्शनार्थम् । व्यतिकरो विशेषः समूहो वा । चक्षू रदिममण्डलेन परिषिच्यतेऽभिव्याप्य गृह्यते । साधु साधु । पद्मावतीं शीघ्रं प्राप्तास्मि । भद्रमासन्नमिति साधुपदाभ्यासहेतुः । पद्मावतीति । पद्मावती नगरी अन्तरिक्ष गगनसिव विभर्ति । कस्मादित्यपेक्षायां विमलवारिभिर्वि-

उत्तुङ्गसौमसुरमन्दिरगोपुराह-

संघट्टपाटितविमुक्तमिवान्तरिक्षम् ॥ १ ॥

अपि च ।

सैषा विमात्ति खण्डा बठितोर्मिपङ्क्ति-

रत्रागमे अनपदपमदाय यस्ताः ।

गोगर्मिणीमियनवोळपमाळमारि

सेन्योपकण्ठविपिनाबळ्म्यो विमान्ति ॥ २ ॥

(बन्धुतो विळ्म्येन ।) स एव भगवत्या सिन्धोर्दारितरसातळस्तट्टमपात ।

यत्रत्य एव सुमुळध्वनिरम्बुगर्म-

गम्भीरनुत्तनघनस्तनितमचण्ड ।

पर्यन्तमूर्धरनिकुञ्जविजृम्भणेन

हेरम्बकण्ठरसितप्रतिमागमेति ॥ ३ ॥

एताश्चन्वनाश्चकर्मैतरळ्याटळप्रामतरुगहना परिणतमाळसुरमबोड-

रप्यगिरिभूमय स्मारयन्ति तळकळम्बजम्बूनाबबट्टान्भकारगुरु-

शास्त्र विपुला वा सिन्धुबोम गरीविष्टेव । कीदृशमन्तरिक्षम् । उत्तुङ्गा ये सौधा-

स्तेषां संघट्टनेन पूर्वं पादितं पश्चाद्विमुक्तमिवैक्ष्यते । अन्तरिक्षं चात्र ब्रह्मीक्ष्य

कारेणोर्ध्वरेष्ठे प्रतिभाति तज्ज्येयम् । बन्धुत्या विमुक्तैरान्तरिक्षस्य पतवारिवा-

र्तास्तुपपत्तेः ॥ १ ॥ सेति । सैषा खण्डा नाम गरी । अनपदपमदाय अनपद

खेका एकान्ते । तेषां प्रमदाय खोपर्मिणीयां प्रियास्यस्य नवतृणपत्रिवारिभ्यो

पारमखीका वाद्या एव बन्धुताकरो विमान्तीकम्बराः । अत्र माळसम्यस्य

'इहमेवीकामाख्यानां चित्तुळमारिषु इति इक्षक्यम् । गोगर्मिणीति कर्ण च

बट्टुणासो यर्मिष्या' इति सूत्रेण चास्तिइमासे गोगर्मिणी अवापर्मिणीति

च । अचट्टुष्यादेऽपि तु मातुपीनर्मिणीति अवातामपि काळ्यास्त्रिमिणीति

कर्णं कात् ॥ २ ॥ स एव पूर्वपरिवितः । भगवतीपदेन पूज्यस्वामिभावकैव

तीर्थैर्त्वं सिन्धुमिवावावाः सतिता सचरति । तच्चर्चैःसाहचःशितरेषु प्रपतर्प

प्रपातः । उच्चैःपतनाद्गिरिवमूतकः । यत्ररयेति । यत्र वातीऽर्चं संकुञ्चो मिना-

व्यानेकमस्त्रिभिरमिषवववध्वानवत्प्रचण्डः । अर्चं च ब्रह्मीपगिरिप्रसिद्धितेऽपु

एतत्तु ननपतिगळनर्मितसाम्भं गतः । अत्र च मूतकपदव्यमित्यम्बैव ब्रवीदरे

प्रकृते च्चये प्रचण्डस्वामिचाले कदाचिद्वर्षे माळतोमिरद्वेषो माधवस्य मुक्तिपत्र

यवतरस्यस्योदन्निवत्प्रसिद्धमार्तसि चहासुत्पादववनिह्यारि स्मारिति द्वयोः

॥ ३ ॥ एता इति । एताचारम्भमवबन्धुनामिषुगुरुसहनासुरादेककारुण्य-

रम्भगिरिप्राम्भारवन्ति एतादृशदेवेकैर्वाः । कीदृशोऽरम्भमूतका एकमित्यक-

स्यवन्वाः । किंमूतगमूर्धरामिषपेक्षायां तस्यकदम्बान्वितदेववदो एवीहो

गिरिनिकुञ्जगुञ्जद्गम्भीरगद्गदोद्गारघोरघोषणगोदावरीमुखरितविशालमे-
खलाभुवो दक्षिणारण्यभूधरान् । अयं च मधुमतीसिन्धुसंभेदपावनो भग-
वान्मवानीपतिरपौरुषेयप्रतिष्ठः सुवर्णविन्दुरित्याख्यायते । (प्रणम्य ।)

जयदेव भुवनभावन जय भगवन्नखिलवरद निगमनिधे ।

जय रुचिरचन्द्रशेखर जय मदनान्तक जयादिगुरो ॥ ४ ॥

(गमनमभिनीय ।)

अयमभिनवमेघश्यामलोत्तुङ्गसानु-

र्मदमुखरमयूरीमुक्तससक्तकेकः ।

शकुनिशवलनीडानोकहस्त्रिगधवर्ष्मा

वितरति वृहदश्मा पर्वत प्रीतिमक्षणोः ॥ ५ ॥

दधति कुहरमाजामत्र भल्लूकयूना-

मनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि ।

शिशिरकटुकपायः स्त्यायते सल्लकीना-

मिभदलितविकीर्णग्रन्थिनिप्यन्दगन्धः ॥ ६ ॥

(ऊर्ध्वमवलोक्य ।) अये, कथं मध्याह्नः । तथा हि संप्रति

योऽन्धकारस्तेन गुरवो ये निकुञ्जा लतादिपिहिता कदरीविशेषास्तेषु गुञ्जन्ती
शब्दायमाना गद्गदध्वनिप्रधानप्रवाहनि सरणा या गोदावरी तथा मुखरितविपुल-
मेखलाभुव इत्यन्वयः । अयमिति । मधुमती नदीविशेषः । संभेदः सगमस्तस्य
पावनः पवित्रतोत्पादकः । अपौरुषेयप्रतिष्ठः पुरुषप्रयत्नाजन्यस्थापनं श्रुतिप्रति-
पाद्यमाहात्म्यो वा स्वर्णविन्दुरिति नाम तस्य भगवतः । जयेति । भुवनभावन
चतुर्दशभुवनोत्पादकः, अखिलवरदः समस्तानतकामप्रदः, निगमनिधेः समस्तवाङ्म-
यनिधेः । आदिगुरुत्वं च सर्गादौ ब्रह्मणोऽप्युपदेशकत्वात् ॥ ४ ॥ अयमिति ।
अयं पर्वतो दृश्यमानो नेत्रयोः सुखं जनयतीत्यन्वयः । तस्य विशेषणानि ।
नघजलदैः श्यामीकृतोष्णसानुः । अत एव हृष्टमयूरीमुक्ताविच्छिन्नकेकः । तथा
शकुनिमिः पक्षिभिः शवलाः कर्चुरा ये नीडानोकहास्तैः त्रिगधः वपुरस्य स
तादृक् । शकुनयश्च शलाकाः केकिनश्च ग्राह्याः । तेषामेव तदानीं नीडारम्भः ।
तैरेव श्वेतश्यामैः कर्चुरता नीडानां स्यात् ॥ ५ ॥ दधतीति । अत्र ये तद-
णाश्च भल्लूकास्तेषामम्बूकृतानि सनिष्ठीवनानि भुक्तानि कुहरभाक्त्वेन प्रतिशब्द-
गुणोत्कृष्टानि कर्तृणि स्त्यानः स्त्यानत्वं दधति विभ्रति । यथा सल्लकीना वृक्षवि-
शेषाणांसिभैः पूर्वं दलिताः पश्चाद्विकीर्णाः विक्षिप्ता ये ग्रन्थयस्तेषां यो निष्यन्दो
ब्रह्म क्षरणं तद्गन्धः स्त्यायते सर्वतः सहतो भवति । प्रमगतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

उत्तुङ्गसौमसुरमन्विरगोपुराह-

संप्रहृपाटितविमुक्तमिवान्तरिक्षम् ॥ १ ॥

अपि च ।

सैषा विमाति स्वर्णा बलितोर्मिपङ्क्ति-

रभ्रागमे जनपदपमदाय यस्याः ।

गोगर्भिणीप्रियनवोत्पमात्स्मारि

सेन्धोपकण्ठविपिनाबस्यो विमान्ति ॥ २ ॥

(अन्वयो विभक्त्यम् ।) स एष भगवत्या सिन्धोर्दारितरसातलस्तटमप्यत ।

मत्रत्य एष सुमुच्छन्निरन्गुगर्भ

गम्भीरनुत्तनधनस्तनितप्रपण्ड ।

पर्यन्तमूषरनिकुञ्जविनुम्भणेन

हेरम्बकण्ठरसितप्रतिमानमेति ॥ ३ ॥

एताश्चान्वनाश्चकण्ठसरच्छाटस्मप्रामत्तरुगाहना परिपतमाच्छसुरमयोऽ-
रप्यगिरिभूमयः सारयन्ति तत्पुण्ड्रम्बजम्बूपनावद्वान्धकारगुरु-

शास्त्र विपुला वा सिन्धुभूमि महीविभेदा । श्रीरुद्रमन्तरिक्षम् । उक्तुङ्गा ये सौवा-
स्तेषां संप्रहृनेन पूर्वं शक्तिं पश्चाद्विमुक्तमिवेक्ष्यतः । अन्तरिक्षं चात्र पतीक्ष्य
अरेषोर्ध्वरेद्ये प्रतिभाति तज्जैवम् । अन्वया विमुक्त्येवान्तरिक्षम् पतनानिवा-
र्तस्तुपपत्तेः ॥ १ ॥ सेति । सेवं कवना नाम बही । जनपदस्यैव जनपद
कोटा उच्यते । तेषां प्रमदान् ध्येयर्मिणीनां प्रियास्तथा नवतुषराजिवास्मिन्
वारपक्षीत्य वाक्ता एव वनापकरो विमान्तीकान्तवः । अत्र माळासप्यस्य
'इहकेषीकाम्याकानां चित्तुत्स्मारितु इति इत्यस्मत् । गोपर्मिणीति स्वं च
'नवतुषराद्ये धर्मिण्या' इति सूत्रेण अतिशयाते ध्येयर्मिणी अत्रान्धर्मिणीति
च । अन्वयादेऽपि ॥ मातृपीगर्मिणीति, अत्रातावपि काव्यमिधर्मिणीति
स्वं क्वात् ॥ २ ॥ स एष पूर्वापरिवितः । भववतीपदेन पूज्यतामिध्यानकेव
तीर्त्वं सिन्धुभिधानायाः धरिताः सचयति । अर्धैरेतापपथिखरेषु प्रपतवं
प्रपातः । इषोःपतवाहुरितमूतक । यत्रयेति । नव वातोऽर्धं संकुम्भे विमा-
न्यानेकमद्विधमिरमिनवपवभ्यानवत्प्रपण्डः । अर्धं च धर्मोपपिप्रतिप्रतिप्रति
कण्ठु वक्ष्यतीत्युक्तमिति उच्यते । अत्र च पूज्यपदमप्यनिद्यान्वैव मनेर्दे
प्रकृते चर्वा प्रकण्डलाभिधानं करानिदवं मातृपीरिद्विधो मानवस्य भुविपव
मवतरवद्यामोदन्निवत्प्रतिमातीति उहामुत्पादववमिद्वकारि क्वातिति हेतोः
॥ ३ ॥ एता इति । एताश्चान्वनाश्चकण्ठसरच्छाटस्मप्रामत्तरुगाहना परिपतमाच्छसुरमयोऽ-
रप्यगिरिभूमयः सारयन्ति तत्पुण्ड्रम्बजम्बूपनावद्वान्धकारगुरु-
सुवग्नाः । विमुक्तमूषरानिस्वेष्टावां तद्वक्त्रम्बद्विद्वैरवबयो रवीकृतो

गिरिनिकुञ्जगुञ्जद्गम्भीरगद्गदोद्गारघोरघोषणगोदावरीमुखरितविशालमे-
खलाभुवो दक्षिणारण्यभूधरान् । अयं च मधुमतीसिन्धुसमेदपावनो भग-
वान्मवानीपतिरपौरुषेयप्रतिष्ठः सुवर्णबिन्दुरित्याख्यायते । (अणम्य ।)

जयदेव भुवनभावन जय भगवन्नखिलवरद निगमनिधे ।

जय रुचिरचन्द्रशेखर जय मदनान्तक जयादिगुरो ॥ ४ ॥

(गमनमभिनीय ।)

अयमभिनवमेघश्यामलोत्तुङ्गसानु-

र्मदमुखरमयूरीमुक्तसंसक्तकेकः ।

शकुनिशबलनीडानोकहस्त्रिगधवर्ष्मा

वितरति बृहदश्मा पर्वतः प्रीतिमक्ष्णोः ॥ ५ ॥

दधति कुहरभाजामत्र भल्लूकयूना-

मनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि ।

शिशिरकटुकषायः स्त्यायते सल्लकीना-

मिभदलितविकीर्णग्रन्थिनिप्यन्दगन्धः ॥ ६ ॥

(ऊर्ध्वमवलोक्य ।) अये, कथं मध्याह्नः । तथा हि संप्रति

योऽन्धकारस्तेन गुरवो ये निकुञ्जा लतादिपिहिता कदरीविशेषास्तेषु गुञ्जन्ती
शब्दायमाना गद्गदध्वनिप्रधानप्रवाहनि सरणा या गोदावरी तथा मुखरितविपुल-
मेखलाभुव इत्यन्वयः । अयमिति । मधुमती नदीविशेषः । समेदः सगमस्तस्य
पावनं पवित्रतोत्पादकं । अपौरुषेयप्रतिष्ठः पुरुषप्रयत्नाजन्यस्थापनं श्रुतिप्रति-
पाद्यमाहात्म्यो वा स्वर्णबिन्दुरिति नाम तस्य भगवतः । जयेति । भुवनभावन
चतुर्दशभुवनोत्पादकः, अखिलवरदः समस्तानतकामप्रदः, निगमनिधेः समस्तवाङ्म-
यनिधेः । आदिगुरुत्वं च सर्गादौ ब्रह्मणोऽप्युपदेशकत्वात् ॥ ४ ॥ अयमिति ।
अयं पर्वतो दृश्यमानो नेत्रयोः सुखं जनयतीत्यन्वयः । तस्य विशेषणानि ।
नवजलदैः श्यामीकृतोच्चसानुः । अत एव हृष्टमयूरीमुक्ताविच्छिन्नकेकः । तथा
शकुनिभिः पक्षिभिः शबलाः कर्चुरा ये नीडानोकहास्तैः स्त्रिगधः वपुरस्य स
तादृक् । शकुनयश्च बलाकाः केकिनश्च प्राह्याः । तेषामेव तदानीं नीडारम्भः ।
तैरेव श्वेतश्यामैः कर्चुरता नीडानाः स्यात् ॥ ५ ॥ दधतीति । अत्र ये तरु-
णाश्च भल्लूकास्तेषामम्बूकृतानि सनिष्ठीवनानि भुक्तानि कुहरभाक्त्वेन प्रतिशब्द-
गुणोत्कृष्टानि कर्तुं स्त्यानं स्त्यानत्वं दधति विभ्रति । यथा सल्लकीना वृक्षवि-
शेषाणामिभैः पूर्वं दलिताः पश्चाद्विकीर्णाः विकृष्टाः ये ग्रन्थयस्तेषां यो निष्यन्दो
द्रव क्षरणं तद्ग्रन्थः स्त्यायते सर्वतः सहतो भवति । प्रसरतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

काश्मर्या कृतमाद्यमुद्रतल कोयटिकधीकृते

तीराश्मन्तकसिम्बिजुम्बितमुखा भावन्त्यपःपूर्विकाः ।

वात्युहैस्त्रिनिष्ठस्य कोटरयति स्कन्धे निलीन स्थितं

धीरुमीडकपोतकूजितमनुकन्वन्त्यथ कुकुमा ॥ ७ ॥

तद्भवतु । माधवमकरन्द्यावन्विष्य यथाप्रस्तुतं साधयामि । (४१
निष्पन्नाः ।)

शुभ्रपिच्छम् ।

(ततः प्रविशति माधवो मकरन्दम् ।)

मकरन्दः—(चक्रुश्च निम्बम् ।)

न यत्र मत्याश्चामनुपतति नो वा रहयति

प्रतिक्षिप्त चेत् प्रविशति च मोहान्धतमसम् ।

धर्किन्तिकुर्वाणा पक्षव इव तर्सा यथमद्भो

विधातुर्वामस्याद्विपदि परिवर्तमद्भ इमे ॥ ८ ॥

माधवः—हा मिये, म्हाकृति, कासि । क्वमविज्ञाततत्त्वमद्भुत-
तमे क्षटिति पर्यवसिष्ठासि । गन्धकण्ठे, मसीद । संमाधव माम् ।

काश्मर्या इति । काश्मर्याः मद्रुपर्णातरोत्कामिन्काके निष्पन्नाः । उद्रतलं
तद्वनवपत्रम् । कृतमाद्यम्भवम् । कोयटिकः पक्षिनिष्ठेषः । तस्य वने संभवात् ।
धीकृते बालसि । धरितीरे वैष्मन्तकास्या अठधीपर्वायास्तन्निम्बिजुम्बितमु-
खाकावमस्तुभमात्रमुखाः । न तु विपाद्यता ते वासितवन्त इति शुम्बितपरिष्ठा-
यनाः । पूर्विका अष्टोत्तरनामाश्च पक्षिनिष्ठेषाः । बर्हं यच्छन्ति । वात्युहैस्त्रि-
निष्ठस्य सन्ध्यापरनाम्नो मूके स्कन्धे वासिन्धमावाभिष्मिय स्थितम् । तथा कथासि
तकुम्भमवर्तिपारावतकूजितमनुकन्वन्त्यावोवेष्टे कुकुमाः कूजन्ति । कुकुमो माधव-
काङ्क्षतिः पक्षिनिष्ठेषः । पक्षाह—‘अरवन्त्रिकाअरसितपुत्रो मीकमसः स्वाधम-
वदकाङ्क्षतिः । कुकुमः कुकुमारावः स्पष्टवो रक्षवर्षकः प्र’ इति ३ ७ ८ इति
ह्रस्वपिच्छम् । मकरन्दः । चक्रुश्च निम्बसारमस्तमेव । न यत्रेति । इमे
वर्षं सर्वे बुद्धिपौस्वोत्साहसुष्य अपि तर्सा विपदि वर्तमाने तिष्ठन्तः । नत्र
विपदि मया कर्तुं । तामपि तत्प्राप्तिहेतुं अमन्त्रक्याप्याहमकर्षा प्रसक्त्या बल-
पतति नावकम्भते । तथाश्चासन्नस्माविपवर्षमैवामावात् । न वा प्रतिक्षिप्तं वि-
पत्तं तत्रप्रक्षिप्रकाद्यां रक्षयति क्षामवति । बहुलोऽनोरथस्यात्स्वित्करीऽपि पुत्र-
पुत्रव्याहमवर्षनात् । मोहान्धकारमेव केवलं प्रविशति । मोहवात्राकर्ष्यन्वतापरि-
च्छेदः । धर्किन्तिकुर्वाण्य विपत्प्रतीकारात्कुम्भं तिमपि कर्माङ्गवन्त आहारमात्र
आपाराः पक्षव इव । अत्र च प्रतिक्षुब्धवैभक्तिवितमेव हेतुर्वासाकं पुत्रव्यार
वैपुष्यमिष्ठावदः ३ ८ ९ माधवः । अविज्ञाततत्त्वमधिकक्षितविधाहकार

प्रियमाधवे किमसि मय्यवत्सला

ननु सोऽहमेव यमनन्दयत्पुरा ।

स्वयमागृहीतकमनीयकङ्कण-

स्तव मूर्तिमानिव महोत्सवः करः ॥ ९ ॥

यस्य मंकरन्द, दुर्लभः खलु जगति तावतः स्नेहस्य संभवः ।

सरसकुसुमक्षामैरङ्गैरनङ्गमहाज्वर-

श्चिरमविरतोन्माथी सोढः प्रतिक्षणदारुणः ।

तृणमिव ततः प्राणान्मोक्तुं मनो विधृतं तथा

किमपरमतो निर्व्यूढं यत्करार्पणसाहसम् ॥ १० ॥

अपि च ।

मयि विगलितप्रत्याशत्वाद्विवाहविधेः पुरा

विकलकरणैर्मर्मच्छेदव्यथाविधुरैरिव ।

स्मरसि रुदितैः स्नेहाकूतं तथाप्यतनोदसा-

वहमपि यथाभूवं पीडातरङ्गितमानसः ॥ ११ ॥

यथा स्यादेवं पर्यवसितासि विनाशं गतासि । अत एवाद्भुतम् । प्रियेति प्रियो माधवो यस्या इति प्रियमाधवा स्वभावतो भूत्वा किमस्यनिमित्तवत्सल न चाहमन्य. किंतु स एव माधवो यस्त्वदर्थे कृतमहामासविक्रयप्रस्तावोचित दृश्यापार इत्यात्मानुरागं मालत्यास्तादृग्विपत्प्रतीकारकर्तृत्वं चात्मनो मन कृत्वाह—यमनन्दयदिति । मां तव करो मूर्तिमान्महोत्सव इवानन्दयत् । कीदृ इत्यपेक्षायामागृहीतकमनीयकङ्कण इति । कथमनन्दयदित्यपेक्षायाम् । स्वयमि यतस्त्वदर्शनजडीभूतस्य मम कण्ठे लवङ्गिकाधिया स्वकरेण वकुलावलीसमं तथा निजदेहदानादपीति योज्यम् ॥ ९ ॥ वयस्येति । दुर्लभ इति यावत्स मयि तथा मदनोद्यानप्रस्तावनादारभ्य दर्शितस्त्वावत. स्नेहस्य जगत्यन्यत्र मा विहायासंभवः । अन्यत्र नायक ईदृगनुरागो न दर्शित इत्यर्थः । तमेव स्नेहोत्साह—सरसेति । मध्वार्द्रनवमल्लिकादिकुसुमवत्क्षामै सुकुमारैश्चिरमनवरतमु धनशीलस्त्वावत्सोढ । क्षामपदस्य सुकुमारार्थतायामभिभवासहिष्णुतायामुभयत्र ममैवेति वीजं प्रतिक्षणदारुणमृत्योर्विशेषेण निमित्तमिति ज्वरविशेषणम् । तद दनन्तर च मदप्राप्तिशङ्कायां तृणप्रायान्प्राणान्ममत्वात्तानेव त्यक्तुं चित्तं हि च्यवस्थापितम् । आस्ता सर्वमेतद्यत्तया कुलकुमार्यां गुरुजनमनादस्य करार्पणसा मनुरागेण पाणिग्रहणसाहसं निर्व्यूढं निर्वाह नीतमतः पर किं ब्रूम इत्याशयः ॥ ११ ॥ अपि चेति कृत्वा मालतीगुणान्तरक्रीर्तनेन चतुर्थस्मरावस्थालिङ्गैरुन्मादाख्ये माधवस्यांया भूमिका रचयन्नाह—मयीति । स्मरसि यथा त्वं नन्दनवि १९ मालतीमा०

(सावेगम् ।) बहो नु सल्ल मो ,

वहति हृदयं गाढोद्वेगं द्विधा तु न भिद्यते

बहति बिकसः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।

स्वल्पमपि तनुमन्तर्वाहः करोति न भस्मसा-

त्प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कुन्तति धीवितम् ॥ १२ ॥

मकरन्दः—निरवग्रहो वहति वैभ्रमिव वारुणो विवत्तान् ।
इयं च ते क्षरीरावस्था । तदस्य पद्मसरसः परिसरे सुहृद्विभासताम् ।
अत्र हि

उजाड्याडकमकाकरमाकरन्द

निप्यन्दसंवलितमांसस्रगान्भवन्पु ।

त्वां प्राप्यनिप्यति पुनः परिवर्तमान-

कल्लोच्छशीकरसुषारभङ्ग समीर ॥ १३ ॥

प्रकाशपूर्वं मत्प्राप्तौ निपक्षितप्रसाधत्वाद्द्विककार्मैकाद्या समच्छेदे वा व्यथा तदा
सिद्धुरैरिषोद्वेगवाग्निमी इति तैस्त्रयापि तस्यामपि रक्षायां यदि ज्ञेयार्कृतं ज्ञेयप्र-
नमात्तवमत्तद्योद्विक्कारितवत् । अतएवमपि नभाम्बु वाह्यार्कं पीडात्तरितके-
त्वात्वात्तमेव स्मरतीत्यन्वयः ॥ ११ ॥ साधैवं तद्विग्रहम् । अहोसम्पद् आभवे ।
तु वितर्के । मोः संशुद्धौ । इच्छतीति । कर्मकर्तृति । अत्रमेव विभाय मर्षैवं
हृदयं धारणप्रवृत्तमसिद्ध्यापि व्यदोत्कृष्टं पतो विधीर्म किमिति मोःकम्पत
इत्यत्र द्विषोत्तरम् । अन्तरेव हि इच्छने वाह्यी व्यथा स्मात्प्राप्तौ व्यथा इति
वर्तत इति मकरन्दे प्रथममपि । यथा कावः क्षरीरे हृदयेतरद्विकको सिद्धो
मोहं वैभ्रमिव वहति । अथ मोहः कथमेवं आगच्छीत्यत्रोत्तरम् । चेतनां माळवी
नियोगवेदनाङ्गानं तु न मुञ्चत्येवैसाद्यः । तद्यन्तर्वाहः स्वपेववसंशुद्धितपोऽ
वकल्पयन्तं वहति । तर्हि इह मल्लीकरणे इति बालमात्मिकमिति भस्मरूपता व
हन्वत इत्यत्र मकाङ्गान करोतीत्युत्तरम् । वैदराहे वाह्यी कृपा वाह्यी वर्तत
इति व्यपत्ति । तथा विधिरनसुकृत्कमावन्मर्मच्छेदनञ्च । प्रहरतीव । तर्हि कर्म
वीवतीति चेन्न म कुन्ततीत्युत्तरम् । निरवग्रहमनुभवतु यातनामिति भीमिठा-
न्वये हेतुः ॥ ११ ॥ मकरन्दः । निरवग्रहो निरदुषो निर्माहो वा । निरवग्रहमिति
किनामिषेकं वा । एवं प्राचनमस्मात्कर्मैव उभिरपि प्रवृत्तकरो मप्यादे तां वहति ।
इयमीरपीं कुरति कर्मवत्तद्यत्तरवत्तिभ्रूय । पद्मसरः पद्मप्रपायं तरः । उजा
सेति । अत्र सरसि तामीरवत्तानं पद्मः प्राप्यनिप्यति । मद्रिषेवप्यन्वाह—
उजाड्येति उजाड्याड्यानि यानि वाडकमत्पानि प्रथममिषुयानि तेषामापर
उत्पत्तिस्थानं तत्र यो माकरन्दो निप्यन्दः पुरिः । अल्पमिति यथा । तेन संव-

(परिक्रम्योपविशतः ।)

मकरन्दः—(खगतम् ।) भवतु । एवं तावदाक्षिपामि । (प्रकाशम् ।)

वयस्य माधव,

एतस्मिन्मदकलमल्लिकाक्षपक्ष-

व्याघृतस्फुरदुरुदण्डपुण्डरीकाः ।

वाष्पाम्भःपरिपतनोद्गमान्तराले

दृश्यन्तामविरहितश्रियो विभागाः ॥ १४ ॥

(माधवे सोद्वेगमुत्तिष्ठति ।)

मकरन्दः—कथं निष्प्रतिपत्तिशून्यमुत्थायान्यतः प्रवृत्तः ।

(निःश्वस्योत्थाय ।) सखे, प्रसीद । पश्य ।

वानीरप्रसवैर्निकुञ्जसरितामासक्तवासं पयः-

पर्यन्तेषु च यूथिकाकुसुमनसामुज्जृम्भितं जालकैः ।

उन्मीलत्कुटजप्रहासिषु गिरैरालम्ब्य सानूनितः

प्राग्मागेषु शिखण्डिताण्डवविधौ भेधैर्वितानायते ॥१५॥

अपि च ।

लितो मिश्रीभूतो यो मासल पुष्टो गन्धस्तद्वन्धुस्तत्सहचरः । तथा पुरः परिवर्तमाना ये कल्लोलास्तेषां शीकरा एव तुषारास्तैर्जडो मन्दगतिः ॥ १३ ॥ अथ मकरन्दो मित्रस्य दुरन्ताधिदर्शनेन आन्तचित्ततया विरहिविपक्षतामुद्दीपनभावनां विस्मृत्य माधवस्यान्यत्रितताकरणाय तानेवोपन्यस्यति । आक्षिपाम्यन्यमनस्कं करोमि । एतस्मिन्निति । एतस्मिन्सरसि भूप्रदेशा दृश्यन्ताम् । प्रदेशानां विशेषणान्याह—सहर्षमन्द्रध्वाना ये मल्लिकाक्षा हंसविशेषास्तेषां पक्षव्याघ्रता पूर्वं पक्षात्स्फुरन्त उरवो दण्डा येषां पुण्डरीकाणां तानि येषु भूभागेषु ते तादृशाः । वाष्पाम्भः पूरितलोचनल्लात्कथं दृश्यन्तामित्यत आह—एकस्य वाष्पाम्भसः परिपतनमन्यस्योद्गमनमित्यनयोरन्तराले ॥ १४ ॥ माधवस्य मकरन्दोक्तविनोदनोपदेश एवोद्वेगनिमित्तम् । मकरन्दः । निष्प्रतिपत्त्या मम तावद्वाक्यार्थानवबोधेन शून्यं शून्यहृदयता यथा स्यादेवमुत्थाय मकरन्दोपदिष्टात्मविनोदनहेतून्विपरीतानाशङ्क्यावलोकयितुमसमर्थः । उत्थायान्यतोस्मात्स्थानात्स्थानान्तरं गन्तुं प्रवृत्त इत्यर्थः । अथ मकरन्दो मित्रस्य दुःसहं दशान्तरमापतत्प्रतिकर्तुमसमर्थो निःश्वस्य वदति—प्रसीद चित्तस्यामिलापितां मुञ्च । अथवा प्रसन्नो भव । वानीरेति । वयस्य, निःकुञ्जसहितानां नदीनां वेतसकुसुमैर्हेतुभूतैः प्राप्तचौरभं पयः पश्य । अत्र मनो विनोदयेत्याशयः । पर्यन्तेषु नदीनां तटेषु । यूथिकाकुसुमानां जालकैर्मुकुलैश्चूर्जितं विकसितं तदपि पश्येत्याशयः । इत्यथ सानूनालम्ब्य शृङ्गाण्याधारीकृत्य भेधैर्भूयुरोद्धतनृत्तनिमित्तं वितानायते पटमयनृत्तमण्डपतयावार्यते । केषु देशेष्वित्यत

(सावेपम् ।) महो नु सल्ल मो ,

दठति हृदयं गाढोद्रेगं द्विषा तु न भिषते

बहति विकस कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।

स्वल्पमति सन्मन्तर्दाह करोति न मस्मसा-

प्रहरति विभिर्मर्मच्छेदी न कुन्तति श्रीवितम् ॥ १२ ॥

मकरन्दः—निरवग्रहो बहति वैद्यमिव वारुणो विबलान् ।

इयं च ते शरीरावस्था । सदस्य पञ्चसरस परिसरे मुहूर्तमास्त्रम् ।

अत्र हि

उल्लाळमाळकमळाकरमाकरन्द

निप्यन्दसंवलितमांसलान्यबन्धुः ।

एषां माषयिप्यति पुनः परिवर्तमान-

कण्ठीकसीकरसुपारबहः समीर ॥ १३ ॥

प्रत्यावात्पूर्वं मरमासी विपश्चितप्रसाद्यत्वाद्दिग्भ्यश्चेत्या वा मनीच्छेदे वा व्याया तदा
 त्रिपुरैरिवोद्रेयवायिनी बभितैश्चवापि तस्यामपि वृत्तानां मदि श्लेहाकृतं सेहपक्ष-
 नमाद्यममनोद्विष्यारितवती । अत्रावहप्रपि कथापूर्वं वारुणां पीडातरत्रितवे-
 तास्तथा क्षमेव सारणीकान्वयः ॥११०॥ साधैर्न वरुणमम् । अहोसम् आवर्ते ।
 तु भित्तके । मोः संजुहो । वृद्धतीति । कर्मकर्मति । अत्रमेव विधाय मपीर्न
 हृदयं वारुणप्रयत्नयति कन्वापि पादोत्कण्ठं पतो विधीर्न किमिति मोषकम्पत
 इत्यत्र द्विषत्युत्तरम् । अन्तरैव हि वृद्धने याहसी व्याया स्मात्प्राणी व्याया इति
 वर्तत इति मकरन्दे प्रकृतवति । कथा कायः शरीरं इत्येतद्विषयो विह्वले
 मोहं वैभिरमं बहति । यदि मोहः कथमेवं आनालीकरोत्तम् । चेतनां माळवी
 विकोगविद्यायां तु न मुञ्चयेवेत्याशयः । तथाम्तर्दाहः सारवदनसुप्रकृतयोश्च
 बलरूपत्वं बहति । तर्हि बह मलीकरपि इति भातयोर्दिक्त्विति भस्करपता न
 दस्यत इत्यत्र मस्मसाप करोतीत्युत्तरम् । वेदराहे यादौ रुधा तादौ वर्तत
 इति व्यनक्ति । तथा विभिर्मनुहृतमावत् मर्मच्छेदवतीकः प्रहरतीव । तर्हि कर्म
 चीवहीति पेशत्र व कुन्तलीत्युत्तरम् । निरवग्रमनुभवन्तु यावतामिति जीपिताह
 म्पने हेतुः ॥११०॥ मकरन्दः । निरवग्रहो निरुहो निर्माहो वा । निरवग्रहमिति
 किनामिषेवर्न वा । एवं प्राणवमस्माकमेव ररिपि प्रकण्डकरो मप्याहे तां बहति ।
 इवपीदौ पुण्ड्रिमवद्यन्तवचरमिहृमूय । पञ्चसरः वचनार्थं वरु । अत्रा
 छेति । अत्र चरुत्तामीर-चापत्रं पञ्चः प्राणविप्यति । अत्रिषेवप्याह—
 अत्राहोति अत्रुतमन्मनि यानि बाठकमन्मनि प्रकण्डमिष्यति तेवज्जकर
 वनतिस्वार्नं तप यो माहाराहो निरवग्रः सुतिः । सारवमिति वारु । तेव सं-

(परिक्रम्योपविशत. ।)

मकरन्दः—(खगतम् ।) भवतु । एवं तावदाक्षिपामि । (प्रकाशम् ।)
वयस्य माधव,

एतस्मिन्मदकलमल्लिकाक्षपक्ष-
व्याधूतस्फुरदुरुदण्डपुण्डरीकाः ।

बाष्पाम्भःपरिपतनोद्गमान्तराले
दृश्यन्तामविरहितश्रियो विभागाः ॥ १४ ॥
(माधवः सोद्वेगमुत्तिष्ठति ।)

मकरन्दः—कथं निष्प्रतिपत्तिशून्यमुत्थायान्यतः प्रवृत्तः ।
(निःश्वस्योत्थाय ।) सखे, प्रसीद । पश्य ।

वानीरप्रसवैर्निकुञ्जसरितामासक्तवासं पयः
पर्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्जृम्भितं जालकैः ।
उन्मीलत्कुटजप्रहासिषु गिरैरालम्ब्य सानूनितः
प्राग्मागेषु शिखण्डिताण्डवविधौ मेधैर्वितानायते ॥१५॥

अपि च ।

लितो मिश्रीभूतो यो मासल पुष्टो गन्धस्तद्वन्धुस्तत्सहचर. । तथा पुर. परिव-
र्तमाना ये कल्लोलास्तेषां शीकरा एव तुषारास्तैर्जडो मन्दगति ॥१३॥ अथ मक-
रन्दो मित्रस्य दुरन्ताधिदर्शनेन भ्रान्तचित्ततया विरहिविपक्षतामुद्दीपनभावनां
विस्मृत्य माधवस्यान्यचित्तताकरणाय तानेवोपन्यस्यति । आक्षिपाम्यन्यमनस्कं
करोमि । एतस्मिन्निति । एतस्मिन्सरसि भूप्रदेशा दृश्यन्ताम् । प्रदेशानां वि-
शेषणान्याह—सहर्षमन्द्रध्वाना ये मल्लिकाक्षा हसविशेषास्तेषा पक्षव्याधूता पूर्वं
पश्चात्स्फुरन्त उरधो दण्डा येषां पुण्डरीकाणा तानि येषु भूभागेषु ते तादृशाः ।
बाष्पाम्भ. पूरितलोचनत्वात्कथ दृश्यन्तामित्यत आह—एकस्य बाष्पाम्भस परिप-
तनमन्यस्योद्गमनमित्यनयोरन्तराले ॥ १४ ॥ माधवस्य मकरन्दोक्तविनोदनोपदेश
एवोद्वेगनिमित्तम् । मकरन्दः । निष्प्रतिपत्त्या मम तावद्वाक्यार्थानववोधेन शून्यं
शून्यहृदयता यथा स्यादेवमुत्थाय मकरन्दोपदिष्टात्मविनोदनहेतुन्विपरीतानाश-
ङ्ग्यावलोकयितुमसमर्थ । उत्थायान्यतोस्मात्स्थानात्स्थानान्तरं गन्तुं प्रवृत्त इत्यर्थः ।
अथ मकरन्दो मित्रस्य दु सह दशान्तरमापतत्प्रतिकर्तुमसमर्थो नि श्वस्य वदति—
प्रसीद चित्तस्याभिलाषिता मुञ्च । अथवा प्रसन्नो भव । वानीरेति । वयस्य, नि-
कुञ्जसहितानां नदीनां वेतसकुसुमैर्द्वैतुभूतै प्राप्तसौरभं पय. पश्य । अत्र मनो विनो-
दयेत्याशय । पर्यन्तेषु नदीनां तटेषु । यूथिकाकुसुमानां जालकैर्मुकुलैरुज्जृम्भितं
विकसितं तदपि पश्येत्याशय । इतश्च सानूनालम्ब्य शङ्खाण्याधारीकृत्य मेधैर्म-
यूरोद्धतनृत्तनिमित्त वितानायते पटमयनृत्तमण्डपतयावार्यते । केषु देशेष्वित्यत

मृन्माध्वरविम्बिहम्बरधनम्रीभक्तदम्बदुमा

शैलामोगमुवो मबन्ति ककुम कादम्बिनीश्यामला ।

उद्यत्कन्दलफान्तकेतकमुत कच्छा सरित्सोतसा-

माविर्गन्धसिद्धि प्रलोप्रकृष्टमखेरा बनानां ततिः ॥ १९ ॥

माधवः—सखे, पश्यामि । किंतु दुराखोकरसुप्रीयाः संपत्-
रम्बगिरितटमूमय तत्किमेतत् । (सखम् ।) भववा किमम्बत् ।

उच्छुद्धार्जुनधर्मवासितवहृत्पौरस्त्यसम्भ्रामरु-

प्रेङ्खोस्तस्मितेन्द्रनीलशकशशिघाम्बुदमेणयः ।

भारसिक्खसुंधरासुरमय प्रासास्त एवाधुना

धर्माभ्योविगमागमप्यतिफरभीवाहिनो वासरा ॥ २० ॥

हा मिये माबन्ति,

आह । प्रमत्तापेणु गिरिमातेषु । विरुचत्कन्दलकमुमैः प्रकृत्ये हायकस्तु ॥ १९ ॥
कृष्मेति । मृन्मा विहासत्वेव बर्बर पिबिकसंहतिर्वा विम्बदम्बरा कश्चिन्न
धम्बहस्तेव धनधीपुच्छकम्बहृमाः शैलपरिधरमुवो मबन्ति । एतान्मनोविबोदयार्थं
वक्ष्येऽस्माकमः । अत्र शैलमुवोऽसुवावाः । कश्चम्बहृमाः विषेवाः । एवं विष्टो मेक-
ष्याकस्वाध्या मबन्ति । तत्रसकृष्टमो मनोविबोदयत्वेनावबोधेन । तत्रासुवाववि-
यमाधौ च । तथा सरित्प्रवाहाणां कच्छय मेऽनुपपन्नरेखा कच्छकम्बकच्छ ठे का
मत्केतकमुतवेति संप्रतिपत्तात्वेऽपि मनो विबोदयामिऽस्माकमः । तथा बनानां
तत्किमेतत्प्रमाणानि वानि विष्ठीप्रभोग्रयोः कृष्टुमादि तैः खेरेव खेत । ते
धनोविबोदयमित्यस्माकमः । अनेन प्रकृष्टेन विरुद्धिर्माकन्तानिष्ठेतुराकप्रो
वर्षतः सूच्यते । विष्ठीप्रः पुमगमिलेयाः । रम्मेऽस्ये । 'विष्ठीप्रः कम्बकी
पुम्ने करत्रिपुटकम्बयोः इति विषयः । त्रिपुटकेति विरुद्धिर्माकन्तेषु ॥ १९ ॥
माधवः । भवदुधनगौरवैव पर्यामि । दुपकोकलमसां दधानां धरोहीपक
रवैव एगनीदत्तं तु मुचिनामविरुद्धिनामरप्यपिरिम्बनीवामिति विषेकः । तत्किमेत-
दिति धामाभ्योऽप्ये मर्षुचकच्छिद्रता । कोऽनं धवैविदा मुद्वोऽप्रपैप्रतिकृष्णनायेव
माधवां मम दुःखशास्त्रार्थमुपस्थापकम् इत्यभिप्रायः । अपवा । किमम्बद्वाराविव
ववानिमित्तान्तरे वयससोपस्थापकमे गवैपजीवमिति कारयगतमेव संशुचिः ।
वहा रमणीयानां दुराखोकरवै निमित्तं निगृह्यतु । अथवा किमम्बते विवद्या
प्राप्ता ये दुराखोकरवै निमित्तावीकार्यः । कीदृशो विवद्या इत्यत आह—उच्छु-
द्धेति । विरुद्धितानि वानि ककुमकाकृष्टुमानि तेषांशितो बहुगच्छन्त्याः प्रकृतः
पुरोवातव्यत्वेऽस्तेनाभ्योऽप्येन रचयिताः । तस्यानावच्छिद्रा इत्युच्यतेकच्छकच्छि-
व्या मेवदुवो येषु विवधेषु तादृशाः । तथा मृतवाचारणकमैरिषीपरिमकमुव
न्याः तथा प्रकृष्टेवकम्बसाधारणवचनैस्तापो विनयो विवायव्या प्रकृष्टार्थगपाव
अवधमाभिर्मावरावोर्वेदिकेपे आदिधर्मं तच्छोयादहनपीयाः ॥ २० ॥ हा इति

तरुणतमालनीलवहुलोन्नमदम्बुधराः

शिशिरसमीरणावधुतनूतनवारिकणाः ।

कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमती-

र्मदकलनीलकण्ठकलहैर्मुखराः ककुमः ॥ १८ ॥

(निश्चय शोकार्तिं नाटयति ।)

मकरन्दः—कोऽप्यतिदारुणो दशाविपाको वयस्यस्य संप्रति वर्तते । (सालम्) मया पुनरज्ञानेन वज्रमयेन किल विनोदः प्रारब्धः । (निश्चय ।) एवं च पर्यवसितप्रायेव नो माधवप्रत्याशा । (सभयं विलोक्य ।) कथं प्रमुग्ध एव । हा सखि मालति, किमपरम् । निरनुकोशासि ।

अपहस्तितवान्धवे त्वया

विहितं साहसमस्य तृष्णया ।

विषादद्योतकमव्ययम् । तरुणेति । हा प्रिये, त्वमपि यदि मद्द्वियुक्ता जीवन्ती तिष्ठसि तत्कथमधुनेदृशो दिशो द्रष्टुं शक्यास्तत्कथमवलोकयेयम् । कीदृश्य ककुम इत्यत आह—प्रौढतापिच्छतरुवन्नीलास्तथा बहुला बहवस्तथोन्नमन्तो मेघा यासु ता । तथा शीतमारुतावधुतप्रत्यप्रशीकराः । तथा हरिहेतिमतीरिन्द्रकार्मुकयुक्ताः । तथा मदेन हर्षेण कला ये नीलकण्ठकलहस्तैर्मुखरा । अत्रेन्द्रचापव्याप्तास्तथा मदान्धघर्हिंकलहैर्दुःशब्दान्विताः कथमवलोक्या संप्रतीदृश्यां दशायामिति दुरालोकत्वे हेतु । शाब्दो ध्वनिः । अर्थस्तूहीपनविभावत्वेन ॥१८॥ विरहिजनात्यन्तान्भीष्टा उन्नमदम्बुधरादिभिर्व्याप्ताः कथमवलोक्या मादृशैरिति शोकश्चित्तवैधुर्यम् । आर्तिः पीडा । नाटयति माधवभूतो नटो न तु माधव एव । यतोऽवस्थानुकृतिर्नाट्यमुच्यते । न च माधवः स्वस्यावस्थामनुकरोतीति युक्तम् ॥ **मकरन्दः** । कोऽपि वक्तुमप्यशक्यो दशाविपाको मरणावस्थारूपः । वज्रमयेन ॥ सुहृद्विनाशदर्शनदशायामपि जीवतीति वज्रमयत्वहेतुः । विनोदो दुःखनिवारणोपायः । माधवस्य जीवनोपाय इति निश्चयं चिन्तयति—एवं चेति । आश्वासनोपायभावादवसितप्रायेव समाप्तेव । सद्युः प्रियात्वेन सखीति संबोधनम् । किमपरं भवद्बहुदृष्टाणोक्त्या प्रयोजनम् । निरनुकोशासि निर्दयासीत्येतावतैव त्वया संवृत्तानि स्वदृष्टानि ज्ञेयानि । यथा त्वयानवलोकितं पतिर्यस्त्वत्प्राप्तिनिमित्तमारब्धमहामासविक्रयप्रसङ्गेन लब्धिवितं रक्षितवास्तथा त्वमपि कुतोऽप्यतर्कितागमना माधवजीवितं न रक्षसीति निरनुकोशा । अपहस्तितेति । मालतीसंबोधनमनपेक्षितमातृपित्रादिसमतिरिति । यथा त्वया तदानीमस्य माधवस्य लोभेन

तदिहानपराभिनि मिये

। ससि कोऽयं करुणोऽस्मिन्तः क्रमा ॥ १९ ॥

कथमद्यापि नोच्छ्वसिति । हेन्त, मुपितोऽसि ।

मासर्मात्तर्दळति हृदयं ध्वंसते देहबन्ध

शून्यं मन्ये जगदविकलज्वालामन्तर्ज्वलामि ।

सीदलन्ध्रे तमसि विधुरो मञ्जतीधान्तरात्मा

विष्वष्योह स्वगयति कथं मन्दभाग्यः करोमि ॥ २०

कष्ट मोः, कष्टम् ।

बन्धुताहृदयकौमुदीमहो

माळतीनयनमुग्धचन्द्रमाः ।

सोऽयमद्य मकरन्दमन्दभो

धीवजोऽस्तिष्कः मलीमते ॥ २१ ॥

हा वयस्य माधव,

गात्रेषु चन्दनरसो हृदि धारदेन्दु

रानन्द एव हृदये मम वस्यमासी ।

तं त्वां निकामकमनीयमकाण्ड एव

कालेन धीवितमिबोद्धरता हतोऽसि ॥ २२ ॥

(सूच्यम् ।)

सकरार्पणसाहसमनुष्ठितं तद्वैभवंपराधे कोऽयं निष्कलः कस्यो व्यापारः ॥१९॥
 मातरिति । इति लुप्तति । अद्यते भुवति । देहबन्धः तदीयवचनसि
 स्यात् । ईदृशपुत्रप्रकल्पैव विना जगच्छून्यं जगामि । तत्राऽभिधिप्रज्ज
 यथा सादेवमन्तर्हृदये ज्वलामीव ज्वलामि । तत्रान्तरात्मा सीदलवसतीभव
 म्बन्धुताहृदयमस्तिष्ठामसि मञ्जतीव । निष्कलस्यैतो मोहः स्वगयति धर्मेन्द्रवह
 तीरहसोति । विधुरो व्याकुलः । कथं मन्दभाग्यः करोमि । कथं प्राचरामिति
 शेषः । अथवा कथयति किमिदमेऽयमम् । किमिदानीं करोमीश्वरः ॥ १ ॥
 मन्धुतेति । बन्धुता बन्धुसमूहं तथितस्य हृते कौमुदी मह इव कौमुदीमहा ।
 महत्तम्यं कथये । माळतीनयनयोः हृते प्रथितमन्त्रः अद्यपुत्रैरुपेयवित्तवत्त्विज कवी
 धन्वत्तवमिधयतां वासतीकला कलकलानवकथैव सुगन्धमन्तीतिः । मकरन्द
 मन्त्रो मकरन्दावन्मिमित्तं धीवजोऽस्तिष्क इत्यस्तिष्कस्य मन्त्रमभिधेयः । मन्त्र
 वते वरवति ॥१९॥ गात्रेष्विति । आकिलमन्त्रो गात्रेषु चन्दनरसः । धरवमासी
 तपि धरवन्त्रः । मियाज्यायो हृदयं भावन् एव मूर्तिः । निष्कलमन्त्रोऽयं जगाम-

अक्ररुण वितर स्मितोज्ज्वलां
दृशमतिदारुण देहि मे गिरम् ।
सहचरमनुरक्तचेतसं

प्रियमकरन्द कथं न मन्यसे ॥ २३ ॥

(माधव सद्भा लभते ।)

मकरन्दः—(सोच्छ्वासम् ।) अयमचिरघौतराजपट्टरुचिरमासल-
च्छविर्नवजलधरस्तोयशीकरासारेण सजीवयति मे प्रियवयस्यम् ।
दिष्ट्या समुच्छ्वसितस्तावत् ।

माधवः—तत्किमिवात्र विपिने प्रियावार्ताहरं करोमि ।

फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिकुञ्ज-

स्वलनतनुतरङ्गामुत्तरेण स्रवन्तीम् ।

उपचितघनमालप्रौढतापिञ्छनीलः

श्रयति शिखरमद्रेर्नूतनस्तोयवाहः ॥ २४ ॥

(सरभसमुत्थायोन्मुख कृताञ्जलि ।)

वरम्य त्वामुद्धरता लोकान्तरं नयता । जीवितमिवोद्धरता । एतच्च सर्वं विलापप्रका-
रत्वाञ्च तावद्द्रसविशेषपोषमावहति ॥२२॥ स्पृशन्माधवशरीरम् । अक्ररुणेति ।
स्मितसाहचर्येणोज्ज्वलामकलुषां दृशं वितर । तथातिदारुणगिरं स्मितोज्ज्वला
देहि । प्रियो मकरन्दो यस्य तादृक् तत्सबोधनम् । मा सहचरमनुरक्तचित्तम्,
न तु बाह्यानुरागम् । कथं न मन्यसे कथं न जानासि । किमहं कदाप्युपरक्तचेता
इति भाव । अत्र विशिष्टदृग्बचनदानमात्रेणैवेदानीं मम जीवन स्यात्तन्मात्रेऽपि किं
ते वैमुख्यमकरुणेति दारुणोक्तौ निमित्तम् ॥ २३ ॥ **मकरन्दः** । अचिरघौत-
सयोनिर्मलीकृतो राजपट्ट इयाम् । पाषाणविशेषस्तद्वदेव रुचिरा रम्या तथा मांसला
पुष्टा छविर्यस्य तादृगभिनवमेघसमूह । आसारी धारासपात । अत्र वियोगिनो मा-
धवस्योच्छ्वासे विरहिवर्गातिदु सहनवजलधरासारानुकूलत्वे प्रार्थनं मकरन्दस्य प्रि-
याविरहितात्मसमानतयान्येष्वपि जलधरादीनां सुखजनकतया भ्रान्तेर्ज्ञेयम् । दिष्ट्या
भाष्येन ममात्मनश्च । उच्छ्वसितो विमुक्तनिरुद्धोच्छ्वासस्तावदयं वृत्त इत्याशय ॥
माधवः—तदिति 'एति जीवन्तमानन्द' इत्यस्यापि वाल्मीकिवचस प्रत्याशा-
वलम्बनीयेति भाव । चिरेणामुमुपगम्येति पूरणीयम् । किमिति सामान्यजातौ नपु-
सकत्वम् । प्रियायै मत्कुशलवार्तासमर्पकम् । **फलभरेति** । अद्रे शृङ्ग नवो मेघः
श्रयति । तदेनमेव वार्ताहरं करोमीत्याशय । केल्पपेशायामुत्तरेण स्रवन्तीमिति
योज्यम् । स्रवन्त्या उत्तरस्यां दिश्यदूरे फलभरस्य य परिणाम पाकस्तेन श्यामो-
या जम्बूलतास्वामिर्वेष्टितो यो निकुञ्जस्तत्र यत्स्खलनं प्रतिघातस्तेन तनवस्तरङ्गा,
यस्यास्तयोक्तम् । तयोपचितघनमाला निरन्तरपङ्क्तयो ये तापिञ्छास्वद्वन्नील इति

सदिहानपराधिनि मिये

- १७

। ससि कोऽयं कल्पोऽभिज्ञताः क्रमाः ॥ १९ ॥

क्यमथापि नोच्छसिति । हन्त, मुविषोऽसि ।

मातृमातृवर्कति हृदयं ध्वंसते देहबन्ध-

शून्यं मन्ये जगदधिकज्वालामन्तर्ध्वंसि ।

सीदन्मध्ये तमसि विधुरो मञ्जतीवान्तररमा

विष्वक्कोहः स्वगयति कर्षं मन्दमाम्यः करोमि ॥ २० ॥

कष्टं मोः, कष्टम् ।

बन्धुताहृदयकौमुदीमहो

मातृतीनयनमुग्धचन्द्रमाः ।

सोऽयमथ मकरन्दनन्वजो

वीरकोकतिरुक् प्रकीयते ॥ २१ ॥

हा वयस्य माधव,

गात्रेषु चन्दनरसो हसि धारदेन्दु

रान्म्य एव हृदये मम पलमासीः ।

तं त्वां निकामकमनीयमकण्ठ एव

कास्तेन वीरितमिषोद्धरता हतोऽसि ॥ २२ ॥

(सूक्तम् ।)

सकृत्पुत्रसाहचर्यमुत्तिष्ठं तदेवमवपरावे कोऽयं निष्कल्पः क्रमो व्यापारः ॥ १९ ॥
 मातृवर्कति । वकति स्फुटति । ध्वंसते भुञ्जति । देहबन्धः शरीरपदवर्धनं
 स्यात् । ईदृक्पुत्रप्रकाशेन मिया जगत्पुत्रं ज्ञानमि । तवाऽभिज्ञताः कर्षं
 कर्षा आदिबन्धुदेहये जगत्पुत्रं जगत्पुत्रं । तवाऽन्तरमा सीदन्मध्ये मीमांस
 मयतीक्ष्णमभिन्तमसि मज्जती । विष्वक्कोहो योहः स्वगयति सर्वेभिरव-
 तीरन्नेति । विधुरो व्याकुलः । कर्षं मन्दमाम्यः करोमि । कर्षं प्राणवर्धनं
 योः । कर्षं कर्षमिति किमिच्छतेऽप्ययम् । किमिच्छतीं करोमीत्यर्थः ॥ २० ॥
 बन्धुताहृदयः । बन्धुता बन्धुत्वम् । तवितस्य हृदये कौमुदी मह इव कौमुदीवहाः ।
 मातृतीनयनयोः कृते प्रतिपत्तः । असंपूर्णवर्धनवर्धनं कर्षं
 बन्धुताहृदयवर्धनं मातृतीनयनं बन्धुताहृदयवर्धनं सुगन्धवर्धनं किम मकरन्द
 मकरन्दो मकरन्दान्तरनिमित्तं वीरकोकसि रुक् इदं रुक्को मन्त्रवर्धनं मन्त्र-
 वते वसति ॥ १९ ॥ गात्रेषु धियति । भास्तिश्वमात्रो यत्रेषु चन्दनरसः । धारमात्रो
 एषि धारवर्धः । वीरकोकमात्रो हृदयं धारवर्ध एव मूर्धः । निष्कल्पमर्षं स्वग-

अकरुण वितर स्मितोज्ज्वलां
दृशमतिदारुण देहि मे गिरम् ।
सहचरमनुरक्तचेतसं

प्रियमकरन्द कथं न मन्यसे ॥ २३ ॥
(माधव संज्ञां लभते ।)

मकरन्दः—(सोच्छ्वासम् ।) अयमचिरधौतराजपट्टरुचिरमासल-
च्छविर्नवजलधरस्तोयशीकरासारेण सजीवयति मे प्रियवयस्यम् ।
दिष्ट्या समुच्छ्वसितस्तावत् ।

माधवः—तत्किमिवात्र विपिने प्रियावार्ताहरं करोमि ।

फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिकुञ्ज-
स्खलनतनुतरङ्गामुत्तरेण स्रवन्तीम् ।

उपचितधनमालप्रौढतापिञ्छनीलः

श्रयति शिखरमद्रेर्नूतनस्तोयवाहः ॥ २४ ॥

(सरमसमुत्थायोन्मुख कृताञ्जलि ।)

वरस्यं त्वामुद्धरता लोकान्तरं नयता । जीवितमिवोद्धरता । एतच्च सर्वं विलापप्रका-
रत्वात्र तावद्रसविशेषपोषमावहति ॥२२॥ स्पृशन्माधवशरीरम् । अकरुणेति ।
स्मितसाहचर्येणोज्ज्वलामकलुषां दृशं वितर । तथातिदारुणगिरं स्मितोज्ज्वला
देहि । प्रियो मकरन्दो यस्य तादृक् तत्सबोधनम् । मा सहचरमनुरक्तचित्तम्,
न तु वाह्यानुरागम् । कथं न मन्यसे कथं न जानासि । किमहं कदाप्युपरक्तचेता
इति भाव । अत्र विशिष्टदृग्वचनदानमात्रेणैवेदानीं मम जीवनं स्यात्तन्मात्रेऽपि किं
ते वैमुख्यमकरुणेति दारुणोच्चौ निमित्तम् ॥ २३ ॥ **मकरन्दः** । अचिरधौत
सद्योनिर्मलीकृतो राजपट्ट श्याम पाषाणविशेषस्तद्वदेव रुचिरा रम्या तथा मासला
पुष्टा छविर्यस्य तादृगभिनवमेघसमूह । आसारो धारासपात । अत्र वियोगिनो मा-
धवस्योच्छ्वासे विरहिवर्गातिदु सहनवजलधरासारानुकूलत्वे प्रार्थनं मकरन्दस्य प्रि-
याविरहितात्मसमानतयान्येष्वपि जलधरादीना सुखजनकतया भ्रान्तेर्हेयम् । दिष्ट्या
भाग्येन ममात्मनश्च । उच्छ्वसितो विमुक्तनिरुद्धोच्छ्वास्तवावदयं घृत्त इत्याशय ॥
माधवः—तदिति 'एति जीवन्तमानन्द' इत्यस्यापि वाल्मीकिवचस प्रत्याशा-
वलम्बनीयेति भाव । चिरेणामुमुपगम्येति पूरणीयम् । किमिति सामान्यजातौ नपुं-
सकलम् । प्रियायै मत्कुशलवार्तासमर्पकम् । **फलभरेति** । अद्रे शृङ्गं नवो मेघः
श्रयति । तदेनमेव वार्ताहरं करोमीत्याशय । केल्यपेक्षायामुत्तरेण स्रवन्तीमिति
योज्यम् । स्रवन्त्या उत्तरस्यां दिश्यदूरे फलभरस्य य परिणाम पाकस्तेन श्यामो
या जम्बूलतास्त्रामिर्वेष्टितो यो निकुञ्जस्तत्र यत्स्खलनं प्रतिघातस्तेन तनवस्तरङ्गा-
जम्बूलतास्त्रामिर्वेष्टितो यो निकुञ्जस्तत्र यत्स्खलनं प्रतिघातस्तेन तनवस्तरङ्गा-
जम्बूलतास्त्रामिर्वेष्टितो यो निकुञ्जस्तत्र यत्स्खलनं प्रतिघातस्तेन तनवस्तरङ्गा-

कश्चित्सौम्य मियंसहचरी विधुदास्त्रिभ्रति त्वा

मायिर्मूतप्रणयमुमुस्ताश्चात्का वा भवन्ते ।

पौरस्त्यो वा सुखयति मरुत्सापुर्षवाहनाभि-

र्विष्वम्निमत्सुरपतिषनुर्कस्म उक्ष्मीवदेत्तत् ॥ २५ ॥

(भाष्यम् ।) अये, अयं प्रतिरवमरितकन्दरानन्दितोत्कृष्टनीककृष्ट-
कळकेकानुबन्धिना मन्त्रहुंकेतेन मामनुमेन्यते वावदम्बर्षये । मय-
वन् बीभूत,

वैवात्पश्येर्षगति विचरम्मधियां माळ्ठी चे-

वासास्वादौ चक्षु कथयेर्षाषवीयामवस्वाम् ।

भासातन्तुर्न च कथयतात्पन्तमुच्छेदनीय

माणत्राण कथमपि क्तोत्प्रायतास्या स एकः ॥ २६ ॥

(सहस्रम् ।) अये, मचलितः । तदग्यतः संभावयामि । (इति परिष्कमति ।)

तोत्रवाहमिसेपचम् ॥२५० कश्चिदिति । कश्चिच्छब्दः अयमवैश्वे । अयं अयं
मनोरथं कथयेत्सर्वं । सौम्येति संबोधनम् । निरहितवर्षविशेषोऽपि बीकटाचारैव
अथ एव मोहनिरासहार क्तोपधरसात् । प्रिचसहचरी त्रिपुरवामास्त्रिभ्रति ।
माळ्ठीवर्षां विहाय अपि नतेसाधयः । तथाभिर्मूतो वा प्रभवः प्रीतिस्तेन ह
मुखाः प्रसन्नमुखाश्चातकास्तां भवन्ते । मकरन्वादिवर्णा परिष्कमत्ता अपि यथा
इत्युमादवैपान्मकरम् पस्वतोऽप्यपस्वत इवोक्तिः । पुत्रेवातो वा संवाहकः स्यु
भर्षं यथा सादेवं त्वां हृदिकं करोति । निष्कमवैतः सुरपतिपत्रुरेव कथम निर्षं
तद्विभ्रिभावेति अकृष्टसंबोधनम् । कीदम्बस्तेषापेक्षायां तद्वनोदत्तमित्यत
॥२५॥ अयं मेकवर्षमियमुमत्सुतरमासहमाशो यावतः पुनराह—अयं मेवो मात
मुमन्यते । कामिकपिठं वदेति मन्वन्तुहां वरादीश्वरैः । केवापुनम्यत इत्यपेक्षायां
मन्त्रहुंकेतेनेति पत्रम् । प्रतिघट्टमरिता याः कम्पटासावाग्निदत्तासोत्कम्भ
तद्वमत्कृष्टय मे धीकृष्टाद्येर्षा कथ्य मन्त्रा वा केकासहचरुचम्बिवा तार्थमितेनेति
वीजया । इत्यानुमतिवावह्वम् । तद्विदानीं वावदम्बर्षयेः वावदिसवद्यारमि । वाव
तावत् साकम्बेऽवधी माधेऽवद्यारमे इत्यमरः ॥ तेनाम्बर्षेव एवैवमित्यर्थः । अथवति-
ति । पूजयेत्सर्वं । ममवच्छब्दः पूजायाम् । पूजोऽपि शार्भते । तत्रोक्तम्— वाग्य-
मोच्य वरमपिशुबे वाकमे कम्बकामा इति । वीवादिति । अथति वारि शेष्यवा
विचरदैवात्काकटाभीवन्त्यावेव प्रिवां माळ्ठीं वरैसादा मादतिः बीतामिवाधास
बीवति त्वाधिय इत्यारिवचनैकादन्तरे मापवावत्सां कथयैः । मावरोऽम्बिति इ
अहात्कवामापि कथयति । इतरवामवस्वावां किं भीम्यत इत्युच्ये तद्वत्सां कथ
वता अयासातन्तुर्नचमिप्रस्यकादपो बीमिताकम्बवमूतो वाकम्पटमुच्छेद्यः । त

मकरन्दः—(सोद्वेगम् ।) कथमिदानीमुन्मादोपराग एव माधवे-
न्दुमास्कन्दति । हा तात, हा अम्ब, हा भगवति, परित्रायस्व माम् ।
पश्य माधवस्यावस्थाम् ।

माधवः—धिकप्रमादः ।

नवेषु लोभप्रसवेषु कान्ति-

दृशः कुरङ्गेषु गतं गजेषु ।

लतासु नम्रत्वमिति प्रमथ्य

व्यक्तं विभक्ता विपिने प्रिया मे ॥ २७ ॥

हा प्रिये मालति ।

मकरन्दः—

सुहृदि गुणनिवासे प्रेयसि प्राणनाथे

कथमिव सहपासुक्रीडनप्रौढसख्ये ।

प्रियजनविरहाधिव्याधिसखेदं दधानं

हतहृदय विदीर्य त्वं द्विधा न प्रयासि ॥ २८ ॥

माधवः—सुलभानुकारः खलु जगति वेधसो निर्माणसंनिवेशः ।

द्वियोगे लङ्घितो न जीविष्यतीत्येवविधैर्वचनैरित्यर्थः । स एवैक आशातन्तु-
स्वस्या आयताक्ष्याः प्राणरक्षा करोति अतः । तथोक्तमन्यत्रापि—‘आशावन्धः
कुसुमसदृश प्रायशो ह्यङ्गनानाम्’ इति ॥ २६ ॥ अथे, मद्बचसि कृतावधानो
मद्बलभान्वेषणार्थं प्रचलित इति सहपत्न्ये हेतु, तदन्यतः सभावयामीत्यन्यत्र
संचरणमीदृक्तदन्वेषणार्थम् ॥ **मकरन्दः** । उन्माद एवोपरागो राहुग्रहो माधव
एवेन्दुस्तमास्कन्दत्यभिभवति । हा तातेत्यादिपितृमातृनामोच्चारणं मकरन्दस्य
वाल्यात्परं प्रथमयौवनं द्योतयति । भगवतीति कामन्दकीनामग्रहणं विपन्निरा-
सार्थम् । **माधवः** । धिक्प्रमादोऽनवधानमस्मदावीनाम् । नवेष्विति । यतो
मे प्रिया क्रूरैरेमिलोभप्रसवादिमिरस्मिन्वने प्रमथ्य भङ्क्त्वा व्यक्त स्फुटं वि-
भक्ता । तथा हि तत्कान्तिर्नूतनलोभप्रसवेषु, तथा हरिणेषु दृश, तथा गजेषु
गमनम्, तथा लतासु नम्रत्वम् । दृश्यत इति सर्वत्राध्याहार्यम् । इतीति
प्रकारे ॥ २७ ॥ **मकरन्दः—**सुहृदीति । सुहृदि मित्रे गुणवति प्रीतिविषये
प्राणनाथे येन विना प्राणान्धर्तुं न शक्यते । तथा पांसुक्रीडनादारभ्य प्रौढ-
सख्ये । प्रियावियोगजन्यो य आधिर्मनोव्यथा सैव व्याधिस्तद्वेगं धिभ्राणे सति
हतहृदय, विशीर्यं विशीर्णाभूय कथं द्विधा न भवसीति ॥ २८ ॥ **माधवः** ।
किञ्चित्प्रशान्तोन्मादवेगो लोभप्रसवादिषु प्रिया विभक्तेति सादृश्यनिबन्धना
आन्तिरिति जानातीत्यर्थः । भवत्वित्येष तावद्भवतु । जीवतु जीवन्तीतावत्कापि

भवत्येव सावत् । (तथाः) अयमहं मो (प्रतिपक्षः) भूपरारम्भवा-
सिनः सत्त्वान्विश्रापयामि । मुहूर्तमवधानदानेन मामनुगृह्यन्तु भवन्तः ।

भवद्भिः सर्वाङ्गप्रकृतिरमणीया कुम्भवधु-

रिहस्यैर्दृष्टा वा विदितमवधात्साः किमभवत् ।

बयोऽपस्वां तस्याः शृणुत सुहृदो यत्र मदनः

प्रगल्भव्यापारधरति इति मुग्धस्य वपुषि ॥ २९ ॥

कष्टं मोः ।

केकामिनीसकण्ठस्तिरयति वचनं ताण्डवाद्बुधिसम्पत्तः

कान्तामन्तःप्रमोदादमिसरति मद्भान्तसारस्यकोरः ।

गोळाङ्गुलः कपोल छुरयति रजसा कौसुमेन प्रियाया

कं याचे यत्र तत्र ध्रुवमनवसरप्रसन्न एवार्थिभावाः ॥ ३० ॥

नयं च

दन्तच्छदारुणिमरञ्जितदन्तमाक-

मुजम्य तुम्बति बलीवदनः प्रियायाः ।

वर्तत इत्यर्थः । उच्यते इति । बलीवति शेषः । अयमहं प्रथमं-प्रथमं पर्वतं
वयमपरान्तत्वाभिहासिग्राभिनो विज्ञापयामि । ते यत्ना मां मुहूर्तमनुगृह्यन्तव
याधमात्रेण । न बहू किञ्चित्प्रार्थयामीत्यर्थः । भवद्भिरिति । इहस्यैर्दृष्टं वने
नित्यमिति । कुम्भवधुः कविदुष्टः । कुम्भवधुसम्पत्तेन वाराहनाम्नाहृतं सार्धं
विज्ञमसाधारणं सुखितम् । सर्वाङ्गप्रकृतिरमणीयेति । सर्वस्यैवराज्ययेषु समाप्त
रमणीयत्वं न कर्कशराहित्यं रमणीयत्वमसाधारणम् । ताण्डवनं कथितम् । अथ
न दृष्टा त्विदं तथा परं प्रामाण्येन निश्चयते । किं तस्याः समभवदिति । कीदृशी
वचोवत्सा तस्मा इति कान्तमिच्छासि शेषतया शृणुत । सप्तमवस्थायां इति
प्रैहव्यापारो मदनवधरति वपुषि च रमणीयो मुग्ध इति तेन च प्रथमसौवध
यापि सुखिता । ताण्डवनं मरुतं— पीनोऽप्यम्बजपममधरं धनकर्मणं पतिमनो-
कम् । मुहूर्तं प्रति सोरुधार्हं प्रथमं तथैव न क्षमः तं इत्युक्तम् ॥ २९ ॥ कष्टं
मो इति प्रियायास्तुपायमागतेन नेहप्रसादुःखदुःखपोषकम् । केकामिरिति ।
कं याचे क प्रार्थयामि । प्रियाकल्याणवार्तामिति शेषः । यथा मदीवोऽर्थिभावाः
प्रार्थकत्वमेव निश्चितं यत्त्वानां मधुरादीनामनवधरेषानवधसेव प्रसन्नो मिर
कृतः । तथाहि कीककण्ठस्ताण्डवाद्बुधुत्तदुत्ताद्बुधिसम्पत्तः इति । इतदहंमार्तो
मदीयं वचनं स्तिरयति माकपीवति । यकोरस्य कान्तामन्तःप्रमोदादमिसरति ।
न भयं वचो बहुमन्वते । योऽङ्गुलस्य कल्पमुक्तो वाजरिद्वेषः । परमोऽपि
प्रियायाः कपोल कर्षयति । नतोऽनवधरेषु तस्यः ॥ ३० ॥ दन्तेति ।
नयं बलीवधो बोद्धितवकनाधरः प्रियाया वक्तुममप्य तुम्बति । वदवनिधेयम्

काम्पित्यकप्रसवपाटलगण्डपालि-

पाकारुणस्फुटितदाडिमकान्ति वक्रम् ॥ ३१ ॥

अयं च रोहिणानोकहस्केन्धविश्रान्तकण्ठः करी । कथमत्राप्य-
नवसरः ।

कण्डूकुङ्कलितेक्षणां सहचरीं दन्तस्य कोट्या लिख-

नपर्यायव्यतिकीर्णकर्णपवनैराह्लादिभिर्वाजयन् ।

जगधार्धैर्नवसल्लकीकिसलयैरस्याः स्थितिं कल्पय-

न्नन्यो वन्यमतङ्गजः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति ॥ ३२ ॥

(अन्यतो विलोक्य ।) अयं तु

नान्तर्वर्धयति ध्वनत्सु जलदेष्वामन्द्रमुद्गर्जितं

नासत्रात्सरसः करोति कवलानावर्जितैः शैवलैः ।

दानज्यानिविषादमूकमधुपव्यासङ्गदीनाननो

नूनं प्राणसमावियोगविधुरः स्तम्भेरमस्ताम्यति ॥ ३३ ॥

अलमनेनाप्यायासितेन । (सानन्दम् ।) एष सानन्दसहचरीसमाक-

माह—अधरारुणित्रा रक्तीकृता कमनीया दन्तपङ्क्तिर्यत्र वदने तत्तादृक् । तथा रोचनिकाफलवत्पाटला कपोलपालिर्यत्र तत्तथा । पाकेनारुणं वीजोच्छ्वासेन स्फुटितं यद्दाडिम तस्यैव कान्तिर्यत्र वक्त्रे तत्तादृगित्यर्थ ॥ ३१ ॥ एष करी तिष्ठतीति शेष । रोहिणतरुमूले विश्रान्तग्रीवः । रोहिणो वटः । अनवसरो मद्बचनस्य । कण्डूकुङ्कलितेति । अन्य कोऽप्ययं वनगजः कान्तानुवृत्तिपरिचये प्रौढिमभ्यस्यति । किं कुर्वन्नित्यपेक्षया कण्डूयनेन मुकुलितनयना प्रियां दन्तस्य कोट्या लिखन् । तथा पर्यायेण क्रमेण व्यतिकीर्णौ विक्षिप्तौ कर्णौ तत्पवनैराह्लादिभि सुखजनकैरनुचरीं वीजयन् । तथा भुक्तार्धे प्रत्यग्रसल्लकीपल्लवैः सहया करिण्या वृत्तिं समर्पयन्निति ॥ ३२ ॥ नान्तरिति । अयमन्य । नूनं शब्दे । प्राणसमा प्रिया तद्वियोगेन विधुर स्तम्भेरमो गजस्ताम्यति । यतो गर्जत्सु मेघेषु तद्गर्जितं न वर्धयति नाविष्करोति । तथा मन्नाभिकटात्सरोवरादावर्जितैः शैवलैः कवलान्न करोति । तथा मदस्य या ज्यानिर्हानिस्तया मदपाताभावेन यो विषादस्तेन नि शब्दा ये मधुपास्तेषां यो व्यासङ्गो विशिष्टासक्तिर्मदनस्यानाखादनाय निश्चलतया लयरूपस्तेन दीनमप्रहृष्टं वदनं यस्य तादृक् ॥ ३३ ॥ मत्समानव्यसनोऽयम्, तदलमनेन सलापद्वारायासितेन । एषोऽपरो यूथनाथ सलापयोग्य इत्याशयः । अस्य विशेषणम्—सानन्देति । सानन्दा या प्रियतमा तथा समाकर्ष्यमानो विशिष्टध्वनिर्यस्य । सरोवरं कर्मतापन्नमवगाह्य विहरतीत्यन्वयः ।

प्यमानमधुरगम्भीरकण्ठगर्भितध्वनिरपरोऽपि मत्तमातङ्गवर्गपङ्क-
 मत्यप्रविकसितकदम्बसंवादिसुरमिष्ठीतडामोदबहुतसंबलितमांसक-
 पोतनिष्पन्दकर्वमिततीरं समुद्रुतकर्मलिनीस्रण्डमकीर्णकेसरसृपातक-
 म्वाङ्कुरनिकरमनवरतप्रभृतकमनीषकर्मताळसाण्डवप्रचङ्कर्मबर्बरि-
 तरन्तरङ्गविततनीहारविश्रयकुररसारसं सरोऽषगाद्यक्रीडति । मधु ।
 एममामाये । मह्यभाग नागपते, स्थाप्ययौवनः स्वस्वसि । अन्तलु-
 वृत्तिचातुर्यमप्यस्ति भवत । (घाणवाहम् ।)

शीलोत्सातसृणाळकाण्डकवठच्छेदेषु संपादिताः

पुष्पस्युष्करवासितस्य पयसो गण्डूषसंश्रान्तम् ।

सैक शीकरिणा करेषु निहितं कर्म विरामे पुन-

नं खेदादनराब्नासुनलिनीपत्रातपत्रं पृथग् ॥ ३४ ॥

कथमवधीरणानीरसं ब्रुवति हन्त, मूढ एवास्मि, बोऽस्मिन्वनचरेऽपि
 वयस्वमकरभ्योषितं व्याहरामि । हा प्रियवयस्य मकरन्द,

घटोविशेषाभ्याह—प्रत्यप्रविकसितेति । प्रकप्रविकसितो वृत्तविकसितो
 यः कदम्बकुसुमधमूकस्तस्यमात्रः सुरभिः शीतलो व आमोदस्येव बहुलः प्रभूत
 वावा वीरकितः पुष्पीभूय स्थितीऽत एव मोक्षका पुष्टे यः कपोतनिष्पन्दस्येव
 संवातकर्म तर्हं वस्य सरसंकारक । तथा समुद्रुत्तानि मानि कमलिनीपत्रानि
 पक्षिणीकर्म्यानि तेभ्यः प्रकीर्णा विधिज्ञाः कैचण्डवो वस्य सरसाः । अन्तरतय
 विधित्तं प्रवृत्तं कमनीषं वरकर्मताळमोटाण्डवमुद्रुतवृत्तं तेन वग्ने वी कर्णे
 ताभ्यां बर्बरिता ये तरङ्गाद्येभ्यो विविर्षता ये नीहाराः शीकराद्येभ्यो मित्राद्ये
 कुररसारसी पक्षिविष्टेयौ मत्र तत्कारक । मधु । तस्ववित्तोऽयमाभापयवोमय ।
 तरेवमामाये । स्थाप्ययौवनः प्रियवियोगवर्द्धनीवयः । अन्तलुवृत्तिचातुर्यं तव
 सवृत्तम् । तरेव चातुर्यं व्यवधि—लीलेति । लीक्योदता ये निस्रण्डक-
 वल्लस्यच्छेदेषु समाहितु विहङ्गपक्षमुत्तमितस्य बळस्य गण्डूषसंश्रान्तव क्रीर्ण-
 वल्लमुद्रुकसंश्रान्तवः संपारिता दत्ताः । अद्वैत एतारम्मर्कं पावककृष्णकृष्णम् ।
 गण्डूषस्येव तव पीता बळस्यं ध्यमितम् । तथाभ्याःकवता एवकृष्णेन
 शैकः कृतः । तरेव ह्वं कर्म पुण्येष । शोभमाह—विरामे रक्षिविद्यमे पुनर
 कुरितनाभयपयवच्छये न खेदादुत्तम् । एतदुत्तमिदम् । अत एवन्तानुरति
 व जानाद्येति भावः ॥ ३४ ॥ अथधीरस्य प्रतिवचनशब्दम् । तैव नीरुषं ववा
 स्वदिवं ब्रवतीत्यर्थः । हावेति विवादे । वयस्वमकरभ्योषितमित्यनेन मत्र

धिगुच्छ्वसितवैशसं मम यदित्थमेकाकिनो

धिगेव रमणीयवस्त्वनुभवाद्बृथाभाविनः ।

त्वया सह न यस्तया च दिवसः स विध्वंसतां

प्रमोदमृगतृष्णिकां धिगपरत्र कामानुषे ॥ ३५ ॥

मकरन्दः—अये, उन्मादमोहान्तरितोऽपि मां प्रति कुतश्चि-
द्व्यङ्गकात्प्रबुद्ध एवास्य सहजस्नेहसंस्कारः । तत्संनिहितमेव मां
मन्यते । (पुरत स्थित्वा ।) एष पार्श्वचर एव ते स मकरन्दो
मन्दभाग्यः ।

माधवः—हा प्रियवयस्य । संभावय । परिष्वजस्व माम् ।
प्रियां मालतीं प्रति तु निराश एव संवृत्तोऽस्मि ।

मकरन्दः—एषोऽहं संभावयामि जीवितेश्वरम् । (विलोक्य
सकरणम् ।) कष्टम् । कथमाविर्भूतमत्परिष्वङ्गोत्कण्ठ एव निश्चेतनः
संवृत्तः । तत्कृतमिदानीं जीविताशाव्यसनेन । सर्वथा नास्ति मे
प्रियवयस्य इति युक्तः परिच्छेदः । हा वयस्य,
यत्स्नेहसज्जरवता हृदयेन नित्य-
माबद्धवेपथु विनापि निमित्तयोगात् ।

ज्ञेन मकरन्दं स्मृत्वा हा प्रियवयस्येत्युक्तम् । धिगिति । उच्छ्वसित जीवधारण-
मेव वैशस दु ख यदुच्छ्वसित त्वया विनैकाकिनो मम धिक् । तथा रमणीयवस्तु
धिक् । बृथाभाविनो निष्फलोदयादनुभवाद्रमणीयता विषयाणा धिक् तत्र रमणी-
यताविषयानुभवाभावबोधको धिक्शब्दः । त्वया तया मालत्या सह च यो दिवसो
न याति स विध्वंसता विनश्यतु । तथा प्रमोदो हर्षभारः स एव मृगतृष्णिका
मालतीमकरन्दाभ्यामन्यस्मिन्कामानुषे या स्यात्तां धिक् ॥ ३५ ॥ **मकरन्दः** ।
अस्य माधवस्य निसर्गस्नेहसंस्कार स्मृतिज्ञानबीजभूतः कुतश्चित्स्मृतिबीजबोध-
कात्सद्दृशाद्दृष्टचिन्तारूपादुन्मादमोहान्तरितोऽपि प्रबुद्ध एव तिरोहितोऽपि व्यङ्ग-
काद्बुद्ध एव माधवो मकरन्दरमवलोक्य वदति ॥ **माधवः** । परिष्वजस्व माम् ।
प्रिया प्रति निराशोऽस्मि ॥ **मकरन्दः** । संभावयामीति परिष्वजनेन । जीवि-
तेश्वर प्राणनायकम् । कथमुद्भूतमदावलिङ्गनोत्कण्ठ एव । निश्चेतनश्चेतनारहितः ।
अलमनेन विनापि विफलजीविताशाव्यसनेन । दु खसवेदनायैव हि जीवितम् ।
इदानीं तन्जीवित परित्यजामीत्याशयः । परिच्छेदः सहायाभावे निश्चयः । यत्स्ने-
हेति । यद्भवत्स्नेहेन संतप्यमानेन हृदयेनावद्धवेपथु यथा स्यात्तयैव यद्भयमन्व-
भाव्यनुभूतम् । कथमाबद्धवेपथ्वित्यत आह—विना निमित्तमिति । वेपथुनिमित्तं य-

त्वय्यापदो गणयता भयमन्वमायि

त्सर्वमेकपद एव मम प्रपद्यम् ॥ ३६ ॥

भयवा धरं त एवातिक्रान्ता मुहूर्ताः, येषु तद्याविषमपि म
चेतयमानमनुभूतवानंसि । इदानीं तु मम

भार कायो जीवितं ब्रह्मकीर्त्तं

काष्ठा क्षुभ्या निष्कलनीन्द्रियाणि ।

कष्ट काष्ठो मां प्रति स्वल्पयागे

शान्तालोके सर्वतो जीबलोके ॥ ३७ ॥

(विनिम्ब ।) सर्किं नु माधवास्तमयसाक्षिणा मविषम्यमित्यतो ;
वामि । तदस्माद्धिरिक्षितरास्पाटव्यवर्त्या निपत्य माधवस्य मर
मेसरो भवामि । (सकृन्व परिहृतवाचलोके च ।) कष्टम् ।

दुपस्थितं तद्विषयि । 'मिष पश्यति भवात्पदेऽपि' इति श्रुत्म् । पुनः की
हृदयेन । अवीरघातस्या विचारयता । तद्वयं सर्वं सवि निवेतने च
एकपदे इति विवक्ष्यति ॥ ३६ ॥ सेऽतिक्रान्ता मुहूर्ता एव सर्वमावसु
तेभ्यो धरम् । मया इत्यने । वरघण्डोऽभवो मयम् इत्यमरम् । धरं धीरो
ऽपि मम महात्मनिः इत्यादिप्रयोगदर्शनात् । तवावितं तदप्यस्य सर्वैर्दुःखमः
भवन्तं वेदु तेषु मुहूर्तेषु । चेत्तव लोके च शान्त् । इदानीं वैराग्यप्रमाणादां
मूलधरिण्यतिरिक्तमघातप्रकारेण यकृत्म् आत्ममत्तमेव विचारयति—भा
इति । यथा मातृकास्तोऽपि तत्परिष्ठायात्रिर्दुःखः स्यात् एव धीरप्रवृत्ति
गाद्वाधारहितो भवामीति कथं मारतोक्तिः । ईदृशप्रवृत्तिकासेऽपि यत्र
पाति तन्वीरितं ब्रह्मकीर्त्तं ब्रह्मकीर्त्तम् । ब्रह्मकीर्त्तवत्सा एतन्नमुपजा दुःख
दुःखजनकत्वं च जीवितस्य कथितम् । अद्विरिहात्मन्मम सर्वैः प्रतिपादि ।
तद्विवादी सर्वाः काष्ठाः क्षुभ्या इव क्षुभ्या अर्धपूर्णायाः निष्कलनीन्द्रियै
वामि नपान्त्रवमिन्द्रियैः सक्तानि प्राणानि न पश्यन्ते । सर्वेभ्योपाठनां निवृत्त
जात्यन्तस्य कष्टसम् । तत्रप्रमाने मरण इति वक्ष्ये मरणस्य साधुत्वात्
तद्विषयस्यः प्रशापनेन कस्यावामिवाक्येनाह यथा देवमते वाग्दृष्टि
वीपमिर्त्तं शोभे च कर्मे च यथोदयेने । कस्मीप्रहासस्य तदेव वारं वारं
वाग्दृष्टिर्त्तं सहायः च इति । अत्र वीर्यनिहासपदः धर्मार्थप्रतिपादकात्कार
काभ्येव कथितव्यम् । अत्र वीर्यनिहासपदेन मरणम् । यथोदयेव इति श्रुते ।
कस्मीप्रहासस्यैवास्मिन् । वस्तुस्थितिनिहासपदेन मरणम् । एवमिदं । शास्त्र-
लोको जीबलोके । शास्त्रतोत् इत्यनेन जीबलोके तमोभवतां प्रतिपादनमौ-
दभवतात्मात्मना प्रतिपादयति ॥ ३७ ॥ माधवोऽस्तमयमेतौति माधववचनैरि
त्यनेन मयीवितकष्टम् । तदि जीवितवमिन्द्रियाय च प्रवृत्तं कर्मीशातकः । विरि

तदेतदसितोत्पलद्युति शरीरमस्मिन्नभू-
न्ममापि दृढपीडनैरपि न तृप्तिरालिङ्गनैः ।

यदुल्लसितविभ्रमा वत निपीतवत्यः पुरा

नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः ॥ ३८ ॥

हन्त भोः, एकस्यां तनावेतावतो गुणसमाहारस्य सनिवेशः कथ-
मिवाभूत् । सखे माधव,

आपूर्णश्च कलाभिरिन्दुरमलो यातश्च राहोर्मुखं

संजातश्च घनाघनो जलधरः शीर्णश्च वायोर्जवात् ।

निर्वृत्तश्च फलेग्रहिर्द्रुमवरो दग्धश्च दावाग्निना

त्वं चूडामणितां गतश्च जगतः प्राप्तश्च मृत्योर्वेशम् ॥ ३९ ॥

तत्परिष्वजे तावदेवं गतमपि प्रियवयस्यम् । अर्थितश्चानेन संप्र-
त्ययमेवार्थः । (परिष्वज्ये ।) हा वयस्य, विमलकलानिधे गुणगुरो,
हा मालतीस्वयं ग्राहजीवितेश्वर, हा कामन्दकीमकरन्दानन्दजनक
माधव, अयमत्र ते जन्मन्त्यपश्चिमः पश्चिमावस्थाप्रार्थितो मकरन्द-
बाहुपरिष्वङ्गः । सखे, सप्रति मुहूर्तमपि मकरन्दो जीवतीति भैव-
मंस्थाः । कुतः ।

द्विखरात्पाटलावत्यभिधानाया नया निपत्य यावदेव माधवो म्रियते तावदेव मज्जी-
वितं परित्यजामीत्यर्थः । तदेतदिति । तदेतन्माधवशरीर नीलोत्पलपत्रकान्ति ।
तृप्तिः सतोषो मम दृढपीडनैरप्यालिङ्गनैरस्मिन्नाभूत् । यदङ्गं नवद्वेहविलासव्याकु-
लमालतीदृष्टय उपचिताद्भुता पूर्वं निपीतवत्यः । नित्यादरेणालोकितवत्य इत्यर्थः ।
वतेति खेदे ॥ ३८ ॥ आपूर्ण इति । यथा निर्मलश्चन्द्रः कलाभिरापूर्णोऽकृतान-
नन्दश्च सैहिकेयेन गृह्यते । यथा संजातमात्र एव घनाघनो वर्षको घनः प्रचण्ड-
वायुवेगाद्विशीर्णो भवति । अकृतधराधरादिसतापप्रशम प्रचण्डपवनाद्विलीयते ।
यथा वा फलेग्रहि फलितसहकारादितरु स्वफलैरर्तपितपान्यादिवर्गो दावाग्निना
दह्यते तथा त्वमप्यसाधारणैर्गुणग्रामैर्जगन्बुडामणित्वं प्राप्तमात्र एवाप्राप्तगुणग्रामो-
पयोगो मृत्योर्वेश प्राप्त इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ प्रार्थितो याचितोऽयमेवाश्लेषरूपोऽर्थ संप्र-
त्येव 'वयस्य, सभावय । परिष्वजस्व माम् । प्रिया मालती प्रति तु निराशोऽस्मि'
इत्यनेन ग्रन्थेन गुणैर्गुरु, न पुनः शरीरोपचयेन । तथा मालत्या यः स्वयंग्राहो गुरु-
जनानपेक्षो माधवानुरागमात्रनिबन्धन स्वशरीरसंप्रदानरूपः कर्मविशेष स एव
जीविते निमित्तम् । न हि माधवविपत्तौ सप्रति मालतीनिरतिशयश्लेहादन्यत्रिमि-
त्तमित्याशयः । कामन्दकीमकरन्दानन्दजनकेत्यनेन कामन्दक्या सह नयापि तर्हि

आ बन्मन सह निवासितया मयैव
 मातु पयोधरपयोऽपि समं निप्रीत्य ।
 त्वं पुण्डरीकमुल्लवन्नुतया निरस्य
 मेको निवापसत्किञ्च पिवसीत्युक्तम् ॥ ४० ॥

(सकृन्व विमुच्य । परिष्कम्ब ।) इयमपसत्पादकभवती । भगवत्पारमे,

मियस्य सुहृदो यत्र मम तत्रैव संमथ ।

मूयादमुच्य भूयोऽपि भूमासमनुसंभरः ॥ ४१ ॥

(इति परितृप्तिच्छक्ति ।)

सौदामिनी—(प्रविश्य सहसा वाचयिष्या ।) वत्स, क्वर्तं सहासेन ।

मकरन्दः—(विशेष्यम् ।) अम्ब, कासि । किमर्थं त्वया

प्रतिपिद्धः ।

सौदामिनी—आयुष्मन्, किं त्वं मकरन्द ।

मकरन्दः—मुद्य । स एवासि मन्दमाम् ।

सौदामिनी—वत्स, योगिन्यसि । माङ्गलीप्रत्यभिज्ञानं च
 धारयामि । (वकुष्माक्षं वधेनति ।)

मकरन्दः—(छोष्कृष्टं उच्यते ।) अपि जीवति माङ्गली ।

सौदामिनी—अथ किम् । वत्स, किमत्याहितं मामवस्य ।

यदमिहं व्यवसितोऽस्तीत्याहम्पिवासि ।

मकरन्दः—आर्ये, तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात्परित्यज्यागतं ।

निरप्यतीक्षरः इतः किञ्चतं वैति प्राप्त्वाकिञ्चित्परित्यादिवेव इत्याद्ययः । अपवित्र
 जायः । पुनर्ममाकिञ्चिद्वचामावाचयमेवापविमो दुर्कमः । पवित्रात्स्वात्प्रावण्य
 आ अन्मन इति । अन्मप्रसृति सहचरतयाभिन्नवचनीकम्बमपि वीजा संप्रति
 वन्नुतया वन्नुत्तमूहेन निरस्य इत्त निवापमेक एव पिवति मकरन्दं मिहावैल
 कुचम् । निवापः पितृतपनम् ॥ ४ ॥ मियस्येति । यत्र स्वाने पिवस्य म
 प्यीतिस्वावस्य सुहृदो यत्र वेदं संमथो अन्म स्यात् तत्रैव ममापि संमथो म्
 नाय । तवाप्तम परकोके तस्मैवाप्तुचये मूयात्तमिति अर्थवाहवम् ॥ ४१ ॥ मक
 रन्दः । अम्ब-दक्षिणतरेवद्योहाद्वयोर्दक्षिणतरेत्युक्तिः । प्रतिपिद्धो निवारितः ।
 तस्मैवाप्तुचये मूयात्तमिति प्रार्थयन्वो इत्याहार्थं सौदामिनी इच्छति । किं मक
 रन्द इति ॥ सौदामिनी । अथ किम् । जीवतीत्यर्थः । अस्याहितं महापीतिः । किं
 निवापो वातो मपवस्येत्याद्ययः । अविहं कश्चित्स्वावकं व्यवसितोऽपि प्रमक

तदेहि । तूर्णं संभावयावः ।

(त्वरितं परिक्रामत ।)

मकरन्दः—(विलोक्य ।) दिष्ट्या प्रत्यापन्नचेतनो वयस्यः ।

सौदामिनी—संवदत्युभयोर्मालतीनिवेदितः शरीराकारः ।

माधवः—(आश्वस्य ।) अये, प्रतिबोधितवानस्मि केनापि ।

(विचिन्त्य ।) नूनमस्यायं नवजलधरप्रभञ्जनस्यानवेक्षितास्मदवस्थो व्या-
पारः । भगवन् पौरस्त्य वायो,

अमय जलदानम्भोगर्भान्प्रमोदय चातका-

न्कलय शिखिनः केकोत्कण्ठान्कठोरय केतकान् ।

विरहिणि जने मूर्च्छी लब्ध्वा विनोदयति व्यथा-

मकरुण पुनः सज्ञाव्याधिं विधाय किमीहसे ॥ ४२ ॥

मकरन्दः—सुविहितमनेनाखिलजन्तुजीवनेन मातरिश्चना ।

अपि च ।

एते केतकसूनसौरभजुषः पौरप्रगल्भाङ्गना-

व्यालोलालकवल्लरीविलुठनव्याजोपमुक्तानना ।

किंचोन्निद्रकदम्बकुङ्कुलपुटीधूलीलुठत्पद-

व्यूहव्याहृतिहारिणो विरहिणः कर्षन्ति वर्षानिलाः ॥ ४३ ॥

रन्दः । प्रमुग्ध प्रकृष्टमोहग्रस्तम् । प्रलयावस्थागतमिति यावत् । मकरन्दः । प्रत्यापन्नचेतन प्रादुर्भूतसङ्ग ॥ सौदामिनी पूर्वमदृष्टमाधवमकरन्दशरीराकारा सप्रति द्वावपि विलोक्याह—संवदतीति । मालत्या यादृश्याकृति कथिता तादृश्येव द्वयो- रपीत्यर्थं ॥ माधवः । नूनं शङ्के निश्चितं वा । व्यापारो मन्मोहच्छेदनानुगुणं कर्म । प्रभञ्जनस्य मरुतोऽस्यामवस्थाया मोह एव चरमदशानुभवप्रतिपक्ष इत्याशयः । स्वमोहविच्छेदनहेतु प्रभञ्जनमवधार्य तमेवोपालम्भवाचकैर्वाक्यैराह—अमयेति । इतस्ततो मेघान्भ्रमय । जलदानां भ्रमणेन सतापशान्तिर्भविष्यति । अम्भोगर्भ- त्वेन च संपूर्णकामाञ्जराभरणरहितवारिपिपासादितांश्चातकान्प्रमोदय । तथा मयूरा- नेतेनैव हेतुना केकाविषये सामिलाषान्कुरु । तथा केतकान्कठोरय जलसेकव्यतिक- रेण प्रौढान्कुरु । मादृशविरहिणि जने पुनर्देवान्मूर्च्छी लब्ध्वा तद्व्याप्यात्मव्यथां विनोदयति निराकुर्वाणे । सज्ञारूपं चैतन्यरूपं व्याधिं दत्त्वाद्य किमीहसे । स्वार्थ परार्थं वेत्याशयः ॥ ४२ ॥ मकरन्दः । सुविहितं भद्रोक्तम् । अखिलजन्तु- जीवन्त्वं जगत्प्राणतया । एत इति । एते वर्षमारुता विरहशीलाञ्जनान्कर्षन्ति । ते कीदृशा इत्यपेक्षाया केतकपुष्पपरिमलवाहिन , तथा चञ्चलकुन्तललताचालन-

माघव — देव वायो, तयामि मयन्तमेव प्रार्थये ।

विकसत्कद्रम्बनिकुरुम्बपांसुना

सह षीवितं घटय मे प्रिया यत् ।

अथवा सद्रङ्गपरिवासशीतले

मयि किञ्चिद्वर्षय भवांसु मे गति ॥ ४३ ॥

(हृत्प्राणलि प्रथमति ।)

सौदामिनी—सुसमाहित सस्त्रमिज्ञानार्पणस्त्रावसर । (मह-
त्वे बहुम्बमाद्यम्पर्ममति ।)

माघवः—(सकृत् सहरं सभिल्लवं च ।) कथमियमसाद्विरचिता
प्रियास्तमोनाहदुर्लेलितमूर्तिरनङ्गमन्दिराङ्गणवकुलपादपकुसुममाळा ।

(सम्पन्निस्य ।) क संदेह । तथा हि स एवायमस्त्राः

मुग्धेन्दुसुन्दरतदीत्यमुस्तावलोक

हेलाविशृङ्खलकुसुहृलनिहवाम ।

दुर्मन्त्रपुष्परचितोऽपि क्वचिच्छया

स्योर्षं सतान विषमप्रथितो विभागः ॥ ४५ ॥

(सहस्रोम्मादसुपाय ।) अण्डि माळति, इय विलोकयसे । (सक्रेरमिव ।)

अयि मद्दस्वानमिच्छे

आश्रय परिशुक्तप्रमादमपुराणीसुपायः तथा विकसत्कद्रम्बकोसरजोत्तमसहस्रमूरसहा
रमनोदहः ॥ ४३ ॥ माघवः । यद्यपि तदा संश्लेषव्याभिर्भविताः तत्रापि
स्त्रामेव प्रार्थये वेत्त्वादेव । विकसदिति । यत्र मे प्रिया वर्तते तत्र पराके सह
मत्प्राणान्नम । सुसम्पन्ने सापे निमलिकलसिः । तद्वद्वस्यशीतलं वा किञ्चिद्रसु प्रेरण
यत्रार्द्रं तिष्ठामि । रत्नां मिना वने क इदानीं मतिरिच्छास्यः ॥ ४४ ॥ सुसमाहिता
सुहृ मद्रः । य एवाप्रतिः प्रथमप्रथमाश्रितिसौधयेन बद्धशप्रेषामिज्ञानसम्बन्ध
मति ॥ माघवः । समादेशोपरिपत्तयेन दुर्मन्त्रितमूर्तिः । जगद् बल्लोच इत्यस्ये ।
मदनमन्दिरानिरेसरसह । अत्रमन्त्रितरदमत्र एवावर्षे । क संदेहः । येनैव
मिल्लयैः । तथा हि स एवास्याः सजो विभागः । मुग्धेति । दुर्मन्त्राभ्यभरीह्यस
मिदेषितानि पुण्यनि ते रचितोऽपि क्वचिच्छयास्योर्षं सतान प्रियात्वात्पण । इ
र्मन्त्रपुष्परचितोऽपि विषमप्रथितः । दुर्मन्त्रायै हेतुमाह—मुग्धेन्दुसुन्दरं वत्
सौर्षं सुर्षं तत्रसक्रेरने देवा शशास्त्रो भावनेश्वरतोम विद्यहृत्सुन्दरं माघवे
नत्सुहृत्तं तस्य निहवाम । मालतीरमिनेस्यो शौरवापेक्ष्यं ॥ ४५ ॥ अथाप्या
रण्यामिज्ञानवामेन संनिद्रितरच्छायां मालतीं मय्यकत्रो-च्छयसहस्रोम्मादः सक्रे-
रमिवाह—सस्त्रदद्यामीं हि वरितायः क्वचिः । तं पुनरेतर्हि यत्र दधानमिज्ञा ।

प्रयान्तीव प्राणाः सुतनु हृदयं ध्वंसत इव
ज्वलन्तीवाङ्गानि प्रसरति समन्तादिव तमः ।

त्तराप्रस्तावोऽयं न खलु परिहासस्य विषय-

स्तदक्ष्णोरानन्दं वितर मयि मा भूरकरुणा ॥ ४६ ॥

(सर्वतो दृष्ट्वा सनिर्वेदम् ।) कुतोऽत्र मालती । (वकुलमालां प्रति ।) अये
प्रियाप्रणयिनि, परमोपकारिण्यसि ।

निष्प्रत्यूहाः प्रियसखि यदा दुःसहाः संवभूवु-

र्मोहोद्दामव्यसनगुरवो मन्मथोन्मादवेगाः ।

तस्मिन्काले कुवलयदृशस्त्वत्समाश्लेषणं वा

प्राणत्राणं प्रगुणमभवन्मत्परिष्वङ्गकल्पः ॥ ४७ ॥

(सकरुण निःश्वस्य ।)

आनन्दनानि मदनज्वरदीपनानि

गाढानुरागरसवन्ति तदा तदा च ।

स्नेहाकराणि मम मुग्धदृशश्च कण्ठे

कष्टं स्मरामि तव तानि गतागतानि ॥ ४८ ॥

(हृदये निधाय मूर्च्छति ।)

मकरन्दः—(उपसृत्य ।) सखे, समाश्वसिहि ।

माधवः—(समाश्वस्य ।) मकरन्द, किं न पश्यसि कुतोऽपि स-
हसैव मालतीस्नेहस्वहस्तस्य लाभः । तत्कथं मन्यसे किमेतदिति ।

तथा हि । प्रयान्तीति । प्राणा नि सरन्तीव । हृदयं स्फुटतीव । अङ्गानि ज्व-
लन्तीव । तमो मोहः प्रसरतीव । तन्मम जीवितरक्षणाय तरया प्रस्तावोऽयम् ।
न पुन स्वशरीरप्रच्छादनरूपस्य परिहासस्य विषय । तवात्ममूर्तिप्रकटनेन मे नय-
नयोरानन्दं देहि । निर्माया भवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अथ मालतीमपश्यन्केसरस्रजमु-
न्मादाश्वेतनामिव मन्यमान प्राह—निष्प्रत्यूहा इति । यथा तस्या मन्मथोन्मा-
दवेगाः संवभूवुः समुद्भूतास्तस्मिन्काले प्राणत्राणमेव यथा स्यादेवं मत्परिष्वङ्गकल्प-
आश्लेष इव समभवत् । कीदृग्भूता मन्मथोन्मादवेगा इत्यपेक्षार्यां निष्प्रत्यूहा नि-
र्विघ्ना । अप्रतिहता इत्यर्थः । तथा देहव्यथनेन गुरवः । तदयमाशयः । यत्तदा
तत्प्राणहेतुस्तस्यास्त्वमासीत्स्वदिदानीं त्वयापि त्यक्त्वा न जीवतीति ॥ ४७ ॥ आन-
न्दनानीति । हे वकुलमाले, मम कण्ठे तव गतागतानि कष्टं यथा स्यादेवं स्म-
रामि । गतागतविशेषणान्याह—आनन्दनानि कामज्वरोत्तेजनानि । तथा गाढा-
नुरागो यो रस आसक्तिस्तद्वन्ति तथा स्नेहनिविडानि ॥ ४८ ॥ स्वहस्तलाभो मा-
ल्यसाधारणाभिज्ञानलाभः । तत्कथं मन्यस इति पदस्याशयः । तत्किल जीवन्त्यां

मकरन्दः—इयमार्या भोगीश्वर्यस्य मालत्यभिधानस्योपनेत्री ।

माधवः—(उत्तरव कृतावधिः ।) आर्ये, प्रसीद । कवय, जीवति मे प्रिया सा ।

सौदामिनी—वत्स, समाश्रयति । जीवति सा कल्याणी ।

माधवमकरन्दौ—(उद्युक्ताम् ।) आर्ये, यद्येवं कवय क एव वृत्तान्त इति ।

सौदामिनी—अस्ति पुरा कराखायवनेऽभोरघण्टः कृपावध-
गिर्व्यापादितः ।

माधवः—(आशेषम् ।) आर्ये, विरम । श्रावो वृत्तान्तः ।

मकरन्द—सखे, क इम ।

माधवः—किमस्यत् । सकामा कपालकुण्डला ।

मकरन्दः—आर्ये, अप्येषम् ।

सौदामिनी—एवं यथा निवेदितं वत्सेन ।

मकरन्दः—ओ, कष्टम् ।

कुमुदाकरेण धरदिन्दुचन्द्रिका

यदि रामणीयकगुणाय संगता ।

उत्सर्गा उत्तरवधस्योत्तरवध्यादिकेषः संभाव्यते ॥ मकरन्दम् । अथ मकरन्दः कर्ण
मध्यस्थ इति माधवाभिगतवात्पर्यमाह—यद्युपनैत्रीति । सौदामिनी । जीवति
न कृता । अपि मातेऽसाधनः । माधवमकरन्दौ । अथैव इत्यन्तः । अपि व
रुते । तदीया येर अगतिमतेऽर्थं कपः ॥ माधवः । अथ पुरा कपालकुण्डलोऽभोरवन्ती
माधवैव व्यापादित इत्युक्तवद्येमात्सौदामिनीवाक्यसंपूर्तिमवपेक्ष्य तद्वत्समश्रु-
मवति कपालकुण्डलाकोपस्य फलमिति विचित्रितस्य तत्कपालकुण्डलाप्रतिज्ञो माधवो
वदति—आर्ये विरमेति । अहं प्रमातेम । इत्यो मालतीइत्यन्तः ॥ मकरन्दः ।
अथ मकरन्दोऽभ्युक्तकपालकुण्डलाप्रतिज्ञः पृच्छति—क इवेति ॥ मकरन्दः ।
सकामा कपालकुण्डलेति वक्तव्यो मालतीविभाषप्रतिपादनपरत्वं विधित्व जीवति
मालतीति वत्समार्या सौदामिनी पृच्छति—आर्ये, अप्येषमिति । सौदामि-
नी । सौदामिनी तु सकामा मालतीहरषेण न तु व्यापादयेयेत्यभिप्रायेणाह—एवं
यथा निवेदितं वत्सेनेति ॥ मकरन्दः । अथ मकरन्दो यथा निवेदितं वत्से-
नेत्यस्य वक्तव्यो मालती मालतीति संमतिपरकमवधार्ये ओः कश्चिदस्मिह । कुमुदेति ।
वत्सचन्द्रिका रामणीयकगुणाय कुमुदसमूहेव सह वैवात्स्यमता मिश्रिता, यथा तदा

सुकृतं तदस्तु कृतमस्त्वयं विधि-

र्यदकालमेघविततिर्व्ययूयुजत् ॥ ४९ ॥

माधवः—हा प्रिये मालति, कष्टमतिवीभत्समापन्नासि ।

कथमपि तदाभवस्त्वं कमलमुखि कपालकुण्डलाग्रस्ता ।

उत्पातधूमरेखाक्रान्तेव कलां शशधरस्य ॥ ५० ॥

भगवति कपालकुण्डले,

निर्माणमेव हि तदा तव लालनीयं

मा पूतनात्वमुपगाः शिवतातिरेव ।

नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा

मूर्ध्नि स्थितिर्न मुसलैर्बत कुट्टनानि ॥ ५१ ॥

सौदामिनी—वत्स, अलमावेगेन ।

अकरिष्यदसौ पापमतिदुष्करुणैव सा ।

नामविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥ ५२ ॥

उभौ—(प्रणम्य ।) अतिप्रसन्नमार्यापादैः । तत्कथय का पुनस्त्व-
स्माकमेवंविधो बन्धुः ।

इत्तं भद्रमेव चन्द्रिकया कृतमित्यर्थः । अयं पुनः कृतमो विधिरकालजलदवितति-
र्विस्तारः कुमुदाकरेण व्ययूयुजद्वियुक्तं चकार । अत्र चन्द्रिका मालती, कुमुदाकरो
माधव, अकालमेघवितति. कपालकुण्डलेत्याशयः ॥ ४९ ॥ अथ माधवो मालती-
व्यापादनावस्था चिन्तयन्नाह—अतिवीभत्समसदृशहिंसनेनातिगर्हितम् । कथ-
मपीति । अपिशब्द इवार्यं । कपालकुण्डलया प्राप्तीकृता त्वं कीदृश्यसीति भावः ।
यदि कदाचिदप्युत्पातधूमरेखया चन्द्रकलैका प्रस्यते तदोपमा तव सा स्यादि-
त्यर्थं ॥ ५० ॥ भगवतीति । भगवच्छब्दो ज्ञानातिशयवति । तेन प्रकृष्टज्ञानवतीति ।
निर्माणमिति । मालतीशरीरस्य महता प्रयत्नेन लालनीयमाधुर्यलमतिकूरस्य
राक्षसादेर्लालनीयमाधुर्यस्वभावम् । त्वं पूतनात्व राक्षसीत्वं मोपगा । अयमर्थः ।
अत्र रमणीयत्वं लालने हेतुर्दृश्यन्तमाह—नैसर्गिकीति । सुरभिणः कुसुमस्य स्वाभा-
विकी स्थितिः प्रसिद्धा भिरस्येव । ननु वत कष्टं मुसलैर्न तु कुट्टनानि । अत्र तु
कपालकुण्डलायाः प्रकृष्टज्ञानत्वेन संबन्धादयमाशयः । यत्किल त्वं तादृक्प्रकृष्ट-
ज्ञानतया विचारयसि न तावन्मालती तव साक्षादपकारिणी । न च ते शुक्विद्यते,
यदर्थं सा व्यापादिता । निर्वापणीयवैरा स्यात् मालती ते । तदर्थतामधिगम्यायम-
तिविक्रलो वर्तते । तदाश्वासयेत्याशयः ॥ ५१ ॥ अकरिष्यदिति । असौ क-
पालकुण्डला मालतीमरणरूपं कर्म पापमकरिष्यदित्यतिनिष्करुणैव सा । तत्र स्थाने

सौदामिनी—शास्य खस्वेत्त् । (अथाव १) इयमिदानीर्ष

गुरुष्वर्यात्तपस्तत्रमन्त्रयोगाभियोगत्रास् ।

इमामाकर्षिणीं सिद्धिमाठनोमि सिर्वाय वः ॥ ५३ ॥

(समापवा निष्कान्ता ।)

मकरन्दः—आश्चर्यम् ।

व्यतिकर इव भीमस्यामसोवैपुतश्च

क्षणमुपहतचक्षुर्षुषिरुन्मूय शान्त ।

(निष्क्रेक्य । समवम् ।)

कथमिव न वयस्वस्तिक्रमेतत्किमन्यत्

(विनिन्द्य ।)

प्रभवति हि मोहिजा स्तेन योगीश्वरीयम् ॥ ५४ ॥

(समित्कम् ।) किमयमनर्थ इति संमति मूढोऽस्मि । अपि च ।

अस्तोकेतिस्वयमभिसूतपूर्वदृष्ट

सुसूतनूतनमयम्बरबर्चरं नः ।

अति तत्परिपन्थिनी विरोधिनी प्राहृगमसिध्यम् । एतेन हृत्तक्षेत्र परे च तु व्यापा
 रितवतीष्मन्वाधवति ॥ ५२ ॥ सौदामिनी । शास्य च फलेनेव बाहं भवतोऽस्मि-
 त्तवः । गुर्धिति । गुर्धयैः किञ्चिदमुद्राकम्, तपस्यान्वयत्ति, तच्छं मण्डकवर्त
 वाति, मन्त्रज्ञात्तपस्यतिदेवीनां तन्नास वापमस वा मन्त्रः, बोधः समाधिः एवमि-
 सोपादन्वाद्यात्वातादिमामाकर्षिणीं सिद्धिमुप्याह कस्ताचाय विद्यारवादि ॥५३॥
 मकरन्देवात्तुपकृतिता समापवा ॥ व्यतिकर इति । व्यतिकरे निवर्तः सिद्धी-
 मातो वा । मीमो मयंकरः । एतेमवो निष्क्रेक्य इवोपहतचक्षुर्षुषिरुन्मूय इति
 इतिरूपवादिः । क्षणमुपहतचक्षुर्षुषिरुन्मूय इति । निष्क्रेक्यमाधवेर्षं महात्म्यतमर्षं यतः
 मन्त्रज्ञात्तपस्यतिदेवीनां तन्नास वापमस वा मन्त्रः । प्रस्तान्ते व्यतिकरे माधवमपस्वन्कचमिह त वनसः ।
 कपात्तुपकृतिता माधव धीपवैर्त पीतवतीति समवति पीतम् । किमन्यति
 बोधोपरीक्षेय बोधविद्विद्वेष्य माहात्म्येन प्रभवति । माधवमपहर्षं हृत्तक्षेत्रेवया
 धवः ॥ ५४ ॥ किमयं माधवापहरणकम्पो व्यापारो माळतीसन्नागमरूपवेनात्तुपः
 किमप्यसदृशकर्मप्रतिपादकत्वेनात्तुपपूर्वं इत्यर्थः । अस्तोकेति । आश्वत्तो
 अन्वां शवकमर्षमिभरर्षं च नन्दति । अष्टीवायवर्षं तावत्प्रतिहरणंनेव तथा
 तावत्प्रवर्षप्रयावादिस्वतमाळतीव्यापावादिरुपात्तुमूद्रात्तम्, तपोत्पमप्रसप्रमाध
 वामिहत्तुपकृतितामवर्षवापन्वम्, तपैकप्रिभवे चने पूर्वं सौदामिनीया वाप्यवाये

कामन्दकी—(सविशेषखेदम् ।) हा वत्सौ,

अमिनवरागरसोऽयं भवतोः कृतकौतुकः परिष्वङ्गः ।

लवलीलवङ्गयोरिव नियतिमहावात्ययाभिहतः ॥ ३ ॥

लवङ्गिका—(सोद्वेगम् ।) हृदास, वज्रमअहिअअ, सञ्चहा णि-
संसेसि । (इति हृदयमाहल्य पतति ।)

मदयन्तिका—सैहि लवङ्गिए, णं भणामि खणमेत्तं वि दाव
समस्सस ।

लवङ्गिका—मैदअन्तिए, किं करेमि । दिढवज्जलेवपडिवद्धणि-
च्चलं विअ जीविदं मं ण परिच्चअदि ।

कामन्दकी—वत्से मालति, जन्मनः प्रभृति वल्लमतारा ते लव-
ङ्गिका । तत्किमुज्जिहानजीवितां नानुकम्पसे । इयं हि

उज्ज्वलालोकया स्निग्धा त्वया त्यक्ता न राजते ।

मलीमसमुखी वर्तिः प्रदीपशिखया यथा ॥ ४ ॥

१. हताश, वज्रमयहृदय, सर्वथा नृशंसमसि ।

२. सखि लवङ्गिके, ननु भणामि क्षणमात्रमपि तावत्समाश्रसिहि ।

३. मदयन्तिके, किं करोमि दृढवज्रलेपप्रतिबद्धनिश्चलमिव जीवितं मा
परित्यजति ।

हा प्रियसखि, सुप्रसन्नमुखचन्द्रसुन्दरि, क्व गतासि । कस्ते शरीरस्य दैवदुर्विलास-
परिणाम एकाकिन्या उपनत । हा महाभाग माधव, उदितास्तमितमहोत्सवो जीव-
लोक सृष्ट । कामन्दकी । वत्सा च वत्सश्च वत्सौ । मालतीमाधवावित्यर्थ । अ-
मिनवेति । भवतोराश्लेषो नियतिरूपया दैवरूपया वात्यया पवनमण्डलेन निरस्त ।
कीदृश परिष्वङ्ग । नूतनो रागो रसो यत्र । 'रागोद्वेग समासि' इति कामसूत्र-
दर्शनात् । राग एव रस । रस्यत इति व्युत्पत्त्या रस शृङ्गार इत्यन्ये । कृतकौ-
तुक कृतमङ्गल । उपमानमाह—यथा लवलीलवङ्गयोरुद्याने विदग्धनायिकाना-
यकाभ्यामुत्पाद्यत्वेन कल्पितविवाहाभाससमये कृतकौतुकयो परिष्वङ्गो वात्यया-
ऽसिहत इत्यर्थ ॥३॥ लवङ्गिका । हताश, वज्रमयहृदय, सर्वथा नृशंसमसि ॥

मदयन्तिका । सखि लवङ्गिके, ननु भणामि क्षणमात्रमपि तावत्समाश्रसिहि ॥
लवङ्गिका । मदयन्तिके, किं करोमि । दृढवज्रलेपप्रतिबद्धनिश्चलमिव जीवितं
मां न परित्यजति । कामन्दकी । उज्जिहानजीविता नि सरत्प्राणा । उज्ज्व-
लेति । इय लवङ्गिका त्वयि स्निग्धा स्नेहवती लद्वियोगदुःखादेव म्लानमुखी
स्वयोज्ज्वलदर्शनया परित्यक्ता न शोभते । यथोज्ज्वलद्योतया दीपशिखया त्यक्ता

कथं त्वं कस्यापि, कामन्दकीं त्यजसि । मन्वकस्मिन्, मदीयचीनर-
खलोष्मणैश्च ते प्रगुणितान्यङ्गानि ।

स्तन्यत्यागात्प्रभृति सुमुत्सी वन्वपाद्यात्किञ्च

क्रीडायोर्गं तदनु विनयं प्रापिता वर्षिता च ।

छोक्रेष्ठे गुणवति बरे स्वापिता त्वं मयैव

खेहो मातुर्मयि समधिकस्तेन युक्तत्वापि ॥ ५ ॥

(धैर्यम्यम् ।) हा चन्द्रमुखि, संपत्ति निरुद्धासि संवृष्टा ।

अकारणस्मेरमनोहरानन

क्षित्वाळ्मटापितगौरसर्वपः ।

सवाङ्गघ्रायी परिवृष्टभ्राम्यथा

मया न हृष्टस्तनयः स्तनघमः ॥ ६ ॥

लघुक्षिका—मैत्रवदि, प्रसीद । निःसहस्रि जीविदुःखहने । साहं
इमादो गिरिप्यपादादो अचाम् अवधुणिभ मिन्बुचा मविस्सं । त्वा
मे मखवती आसिसं करेदु, जेण ब्रह्मन्तरे वि वाव पिअसहिं पेक्सिस्सं ।

१ मगवति, प्रसीद । निःसहस्रि जीवितोद्धरणे । साहयकाक्षिरिप्या-
तादात्मानमवभूव निर्हुत्वा मनिम्यामि । तथा मे मगवत्याशिः करोतु, तेन
ब्रह्मन्तरेऽपि तावत्प्रियसखी प्रेक्षिष्ये ।

सुत्रमर्थवार्तिः क्षिणा कैक्यूर्वापि तथा पितासंबोधस्त्वत्प्राप्त्यात्मकीमत्सुखी च
राजत इक्षरीः । 'आलोकी पसेबोसोती' इक्षरः ४४४ महुरसङ्घातेदेव निर
प्रद्वयापादादाहानि मदीयकल्याणोष्मणा इति मतायीक्षरीः । स्तन्येति । मातुः
स्तन्यपानक्षयात्कारणं मयैव तं बाळकीजनकैः श्रीडायोर्गं तदनुवन्तं कृताया
प्रतिष्ठितं प्रापिता तथा इति प्रीत्या । छोक्रेष्ठेऽनुभवतापिगुणवति प्रसन्नवरे, त्वं
मयैव स्वापिता य पितृभ्यामिच्छात्तवः । तेन हेतुप्रभृतेषु मातुः सकाशात्प्रयत्नैः
देहस्तत्वापि युक्तो मयैव । मया मन्वकस्तमदी पयातिहा पुत्रिकादेवानिमत्या-
माना पुनवति प्रसन्नानुभवे ब्रह्मन्तरेऽपि तवात्पिता बाळकीजाबोवात्कैः भीवते तदनुवन्तं
बरे स्वापित इक्षरीः । विनयः शास्त्रनिघण्टु ४५ ४ अकारण्येति । वरिभौ
यदीयकल्याणदीवना मया खवतिहापदागमनाबोव्यस्तमदी मावतीपिता । तवव
निघेवनात्पाद—अनुभवदित्तकारणं वीर्यमर्त तेन मनोहरावदः । अथ उपार्पेति
शास्त्रकारबोवर्तं येतत्तर्पणं वस्य । बाह्यरूपिपारिनिघण्टेदेव मनोहरानन इति
कथाप्रसङ्ग ३६४ अर्थवार्तिः १ मगवति प्रसीद । निःसहस्रि जीवितोद्धरणे । साह
यकाक्षिरिप्यातादात्मानमवभूव निर्हुत्वा मनिम्यामि । तथा मे मगवत्याशिः

कामन्दकी—(सविशेषखेदम् ।) हा वत्सौ,

अभिनवरागरसोऽयं भवतोः कृतकौतुकः परिष्वङ्गः ।

लवलीलवङ्गयोरिव नियतिमहावात्ययामिहतः ॥ ३ ॥

लवङ्गिका—(सोद्वेगम् ।) हृदास, वज्रमअहिअअ, सव्वहा णि-
संसेसि । (इति हृदयमाह्वय पतति ।)

मदयन्तिका—सहि लवङ्गिए, णं भणामि खणमेत्तं वि दाव
समस्सस ।

लवङ्गिका—मैदअन्तिए, किं करेमि । दिढवज्जलेवपडिवद्धणि-
च्चलं विअ जीविदं मं ण परिच्चअदि ।

कामन्दकी—वत्से मालति, जन्मनः प्रभृति वल्लभतरा ते लव-
ङ्गिका । तत्किमुज्जिहानजीवितां नानुकम्पसे । इयं हि

उज्ज्वलालोकया स्निग्धा त्वया त्यक्ता न राजते ।

मलीमसमुखी वर्तिः प्रदीपशिखया यथा ॥ ४ ॥

१. हताश, वज्रमयहृदय, सर्वथा नृशंसमसि ।

२. सखि लवङ्गिके, ननु भणामि क्षणमात्रमपि तावत्समाश्रसिहि ।

३. मदयन्तिके, किं करोमि दृढवज्रलेपप्रतिबद्धनिश्चलमिव जीवितं मा
परित्यजति ।

हा प्रियसखि, सुप्रसन्नमुखचन्द्रसुन्दरि, क्व गतासि । कस्ते शरीरस्य दैवदुर्विलास-
परिणाम एकाकिन्या उपनत । हा महाभाग माधव, उदितास्तमितमहोत्सवो जीव-
लोक सवृत्त । **कामन्दकी** । वत्सा च वत्सश्च वत्सौ । मालतीमाधवावित्यर्थ । अ-
भिनवेति । भवतोराश्लेषो नियतिरूपया दैवरूपया वात्यया पवनमण्डलेन निरस्त ।
कीदृश परिष्वङ्ग । नूतनो रागो रसो यत्र । 'रागोद्वेग समासि' इति कामसूत्र-
दर्शनात् । राग एव रस । रसत इति व्युत्पत्त्या रस शृङ्गार इत्यन्ये । कृतकौ-
तुक कृतमङ्गल । उपमानमाह—यथा लवलीलवङ्गयोस्त्वाने विदग्धनायिकाना-
यकाभ्यामुत्पाद्यत्वेन कल्पितविवाहाभाससमये कृतकौतुकयोः परिष्वङ्गो वात्यया-
ऽमिहत इत्यर्थ ॥ ३ ॥ **लवङ्गिका** । हताश, वज्रमयहृदय, सर्वथा नृशंसमसि ॥

मदयन्तिका । सखि लवङ्गिके, ननु भणामि क्षणमात्रमपि तावत्समाश्रसिहि ॥
लवङ्गिका । मदयन्तिके, किं करोमि । दृढवज्रलेपप्रतिबद्धनिश्चलमिव जीवितं
मां न परित्यजति । **कामन्दकी** । उज्जिहानजीविता नि सरत्प्राणा । उज्ज्व-
लेति । इय लवङ्गिका त्वयि स्निग्धा स्नेहवती त्वद्वियोगदुःखादेव म्लानमुखी
त्वयोज्ज्वलदर्शनया परित्यक्ता न शोभते । यथोज्ज्वलयोतया दीपशिखया त्यक्ता

कथं त्व कस्यापि, कामन्दकीं त्यजसि । नन्वकरुणे, मदीमचीवप-
 खलोप्यणैव ते प्रगुणितान्यङ्गानि ।

स्वन्यत्यागात्मसृति सुमुखी वन्तपाद्यालिकेव

क्रीडायोर्ग त्वनु विनयं प्रापिता वर्षित्वा च ।

लोकभ्रष्टे गुणवति वरे स्थापिता स्वं मयैव

खेहो मातुर्ममि समधिकस्त्रेण युक्तस्त्रवापि ॥ ५ ॥

(वैशम्पयम् ।) हा चन्द्रमुनि, संमति निराशासि संवृत्ता ।

अकारणस्मेरमनोहरानन

शिलाकञ्जटर्पितगौरसर्षप ।

सवाङ्गधायी परिवृत्तभाम्यमा

मया न दृष्टस्त्रनयः स्त्रनभयः ॥ ६ ॥

लघुश्लिका—मभवति, पसीव । निस्तहस्मि जीविदुब्बहणे । साह
 इमादो गिरिप्यपादादो अत्ताज अवमुणिसि निम्बुत्ता भविस्स । त्था
 मे मभवदी आसिसं करेदु, जेण अम्मन्तरे वि दाव पिअसहिं पेत्तिसत्सं ।

१ मगपति, प्रसीव । निस्तहासि जीवितोद्भवे । साहमस्मिगिरिप्या-
 धारमनमभवय निर्मुत्त मविभ्यासि । तथा मे मगवस्यासिवाः करोतु, येन
 अम्मन्तरेऽपि तावत्प्रियवसणी प्रेक्षिष्ये ।

सुप्रमाद्यवर्तिः शिखा तैःपूर्वापि तथा शिखासंयोगहरवस्तामसीमसमुची च
 राजत इत्यर्थः । 'आत्मोकी वक्ष्योत्सोती' इत्यमरः ॥ ४ ॥ महुरपह्वसतिव चिर
 प्रवृत्तायाश्चक्राणि मदीमचीवप्यखोप्यणा वृद्धि गतामीत्यर्थः । स्त्रम्येति । मातुः
 स्वन्यपातस्याप्रहारस्य मयैव तं बाळकीडमकैः क्रीडायोर्ग तद्वन्तरे कलाता
 द्रष्टेतिर्तं प्रापिता तथा वृद्धिं नीता । लोकभ्रष्टकुलीनराशिगुणवति प्रथमवरे स्वं
 मयैव स्थापिता न पितृभ्यामिच्छास्यः । तेन हेतुसमूहेन मातुः सखायासमधिक
 खेदलवापि सुखो भवेत् । यथा यत्रहन्तमयी पापासिका पुत्रिकात्पैनामिमन्-
 माना शुचवति प्रथमगुणे व्यवस्थापिता बाळकीडायोगादिक जीवते तद्वन्तरे
 वरे तथाप्यत इत्यर्थः । विनयाः शास्त्रनिषेधः ॥ ५ ॥ अकारणवेति । परिभो-
 मयोगवभाष्यहीनता मया सवद्विद्वाद्यहागमवायोमप्यनयो वावलोकेति । तत्रय
 निषेधपश्याद्—अनुत्तमित्येवार्थं वरिष्ठतं तेन मनोहराननः । अत्र एवार्थेति
 पाठ्यादादीरेतं येतदर्थं वस्य । अकारणपिप्रारिभिवप्येदं न मनोहरानन इति
 पाठ्यादात् ॥ ६ ॥ लघुश्लिका । मगपति प्रसीव । निस्तहासि जीविदुद्भवे । साह
 मस्मिगिरिप्याधारावामभवय निर्मुत्त मविभ्यासि । तथा मे मगवस्यासिवा-

कत्र त्वं कस्यापि, कामन्दकीं त्यजसि । नन्वकरुणे, मदीयनीनरा
स्रलोप्स्यस्यैव ते प्रगुणिष्ठान्मङ्गानि ।

स्तन्यत्यागाद्यमृति सुमुखी वन्वपाद्यालिफेन
कीडायोग सवजु विनयं प्रापिता वर्षिता च ।
लोकभेष्टे गुणवति धरे स्थापिता त्वं मयैव
खेहो मातुर्मयि समधिकत्वेन युक्तमापि ॥ ५ ॥

(सर्वज्ञानम् ।) हा चन्द्रमुखि, संमति निराद्यासि संवृत्ता ।

अकारणस्मेरमनोहरानन

द्विसाल्कमटार्षितगौरसर्पवः ।

तवाङ्गुष्ठाया परिवृत्तभाम्यया

मया न हृष्टस्तनयः स्तनंभयः ॥ ६ ॥

लवङ्गिका—भगवति, प्रसीद । निःसहासि जीवितोद्धाने । साह
इमादो गिरिप्यपादादो अचार्यं अत्रपुण्ड्रिभ जिम्बुवा भविस्सं । तथा
मे भगवती आसि सं करेदु, जेण जन्मन्तरे विद्याय विमसहि पेविसस्सं ।

१ भगवति, प्रसीद । निःसहासि जीवितोद्धाने । साहमकाङ्क्षिरिप्य-
ताचार्यमानमवपूष निर्दुष्ट भविष्यामि । तथा मे भगवत्याश्रितः करोतु, तेन
जन्मान्तरेऽपि तामस्त्रियसखीं प्रक्षिप्ये ।

सुप्रसन्नवर्तिः शिखा केशपूर्णापि तथा शिखाद्ययोगद्वयलाभ्यधीमद्यमुषी व
राजत इत्यर्थः । आद्येकी दंनोप्सोत्ते इत्यमरः ५४० मरुत्पद्मवासेदेव विर
प्रवृत्तायाश्चाराणि मदीयवलायच्छेप्यया वृद्धिं प्तामीजर्भः । स्तन्येति । सगु
स्तन्यपावसाय्यचारम्भ मयैव त्वं वाञ्छीद्वनकेः कीडायोर्न तद्वन्तरे कदापि
प्रमिष्टितं प्रापिता तथा वृद्धिं नीत्वा । लोकभद्रमुनीमतादिगुणवति प्रवृत्तधरे, (सं
मयैव स्थापिता च पितृभ्यामिच्छाप्रयाः । तेन हेतुसमूहेन मनुः सदासत्प्रमथि
प्रेहस्यप्रपि पुच्छे मयेत् । तथा यद्वन्तमदी पयासिद्य पुत्रिकात्पैयाभिमन्
मया गुणवति प्रवृत्तगुणे व्यवस्थापिता वाञ्छीद्वनोमादिक नीवते तद्वन्तरे
धरे स्थाप्यत इत्यर्थः । विनयः आत्मनिधया ० ५ ० अकारण्यति । वरिभ्यो
वयोभ्यभाक्कौबया मया सवृद्धिं हाद्युपमनादोगवत्प्रयो व्यस्येदितः । तत्रव
पिष्टेवप्याह—अनुपलपितकार्यं परिसर्पं तन मनोहराननः । अत्र एषार्थं वि
याज्यत्योवर्षं भेदवर्षं वक्ष्ये । अकारणपित्रारिभिरवसेदेन मनोहरानन इति
पाठ्यन्तम् ॥ १० सप्तश्लिका । नमवति प्रसीद । निःसहासि जीवितोद्धाने । साह
मकाङ्क्षिरिप्यताचार्यमानमवपूष निर्दुष्ट भविष्यामि । तथा मे भगवत्याश्रितः

कर्मं त्वं कस्यापि, कामन्दकीं त्यजसि । नन्वकल्पे, मदीयशैवरा-
खलोप्यगैव ते प्रगुणितान्यहानि ।

सुन्यत्यागाल्पमृति सुमुत्ती दन्तपाद्यालिकेव

क्रीडायोगं तदनु विनयं प्रापिता वर्षिष्य च ।

लोकत्रेष्ठे गुणवति बरे स्थापिता त्वं मयैव

खेहो मातुर्ममि संभधिकन्धेन युक्तस्तवापि ॥ ५ ॥

(वैश्वानरः) हा अन्त्रमुत्ति, संभति निराद्यास्ति संवृत्ता ।

अकारणस्मेरमनोहराननः

द्विस्ताल्लगाटार्पितगौरसर्षपः ।

तथाङ्गुली परिवृत्तमाम्यया

मया न हृष्टस्तनयः स्तनंभयः ॥ ६ ॥

लवङ्गिका—मैत्रवति, पसीद । गिस्तहस्मि जीविदुष्यहणे । साह
हमादो गिरिप्यपादादो अत्ताण अबभुण्णिअ पिम्बुचा मविस्सं । तहा
मे मअवदी आसिस्सं करेदु, मेण अम्मन्तरे वि षाव पिअसहिं पैक्खिस्सं ।

१ मगवति, प्रसीद । गिस्तहस्मि जीवितोद्धरणे । साहमकाक्षिर्पिपा-
ताहस्थानमवधूव निर्दुच्छ ममिष्यामि । तथा मे मगवत्पाक्षिणः करोतु, मेन
अम्मन्तरेऽपि तावत्पियतली मेक्षिष्ये ।

सुन्यत्यागवर्तिः शिष्या तैःकूपोपि तथा शिवाद्यैर्बोगद्वयसागम्यमीमसमुत्ती व
राजत इत्यर्थः । आम्बोकी वर्धनोपसोती इत्यमरः तद्यत् मरुतवृक्षस्यैवैव विर
प्रवृत्त्यादात्तवाहामि मदीयवत्तावत्कोप्यया वृद्धिं गतानीत्यर्थः । स्तम्येति । मातुः
स्तन्यपानशायहारम्य मयैव त्वं आम्बोकीवन्दे- श्रीवायोगं तदनुस्मरे कल्पसा
द्यमिस्सितं प्रापिता तथा वृद्धिं गीत्वा । लोकत्रेष्ठेऽपीमत्तारिपुणवति प्रसक्तवरे, त्वं
मयैव स्थापिता च पितृन्वामिस्सात्तया । तेन हेतुधर्म्येन मातुः सदाकारमधिक्य
मेदहस्तवापि युक्तो मयैव । तथा अत्रदन्तमदी पायाति का पुत्रिकाद्वैवामिअन्-
माता गुणवति प्रवृत्तगुणे व्यवस्थापिता आम्बोकीवाद्यैर्बोगद्वयसागम्यमीमसमुत्ती
वरे स्तान्वत इत्यर्थः । निवयः साद्यन्निवय- ॥ ५ ॥ तावत्पियेति । वरिभो-
यनोन्ममग्यहीनता मया कवट्टिहापहागमवाभोमवत्तवदो वाच्योक्तः । तत्र
विद्यंभ्याम्याह—अनुपयशितकार्थं परित्यज्यं तैव मनोहराननः । अत्र एवार्थं वि
यावत्तददीर्घं श्रेयसपरं नस्य । अकारणपिप्रार्थित्वैवमेतद् मनोहरानन इति
पाठ्यत्तम् ॥६॥ लवङ्गिका । मगवति प्रसीद । गिस्तहस्मि जीवितोद्धरणे । साह
मम्याद्विर्बितादादायामवधूव निर्दुच्छ ममिष्यामि । तथा मे मगवत्पाक्षिणः

कामन्दकी—ननु लवङ्गिके, कामन्दक्यपि नातः परं वत्सा-
वियोगेन जीविष्यति । समश्चायमुत्कण्ठावेग आवयोः । किञ्च,
संगमः कर्मणां भेदाद्यदि न स्यान्न नाम सः ।

प्राणानां तु परित्यागे संतापोपशमः फलम् ॥ ७ ॥

लवङ्गिका—जहाँ तुझे आणवेत्थ । (इत्थुत्तिष्ठति ।)

कामन्दकी—(सदयं वीक्ष्य ।) वत्से, मदयन्तिके ।

मदयन्तिका—किं^३ आणवेध । अग्गेसरीहोहि त्ति । अवहिदस्सि ।

लवङ्गिका—सँहि, प्रसीद । विरम एत्तो अत्तणो वावादणादो ।
॥ अ एण जणं विस्सुमरेसि ।

मदयन्तिका—(सकोपमिव ।) अपेहि । णस्सि दे वसंवदा ।

कामन्दकी—हन्त, निश्चितं वराक्या ।

१. यथा यूयमाज्ञापयथ ।

२. किमाज्ञापयथ, अग्गेसरीमवेति । अवहितास्सि ।

३. सखि, प्रसीद । विरमैतस्मादात्मनो व्यापादनात् । मा चैनं जनं
विस्सरिष्यसि ।

४. अपेहि । नास्सि ते वशवदा ।

करोतु, येन जन्मान्तरेऽपि तावत्प्रियसखीं प्रेक्षिष्ये । संगम इति । मरणचि-
न्ताया. संगमो भविष्यतीत्याशङ्क्य यद्यपि शुभाशुभकर्मणा भिन्नलोकप्राप्तिहेतुना
भेदात्कदाचित्संगमः स्यान्न वा स्यान्नाम । तत्फलं मरणफलं भवतु । मालती-
मरणरूपदुःखोपशमरूपं भविष्यतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ लवङ्गिका । यथा यूयमाज्ञाप-
यथ । उत्तिष्ठति पतनायेति शेषः ॥ कामन्दकी । सदयं लवङ्गिकां वीक्ष्य ।
लवङ्गिका धारयेति वक्तुमक्षमा मदयन्तिकामाकारयति । मदयन्तिका तु मालती-
वियोगदुःखमसहमाना लवङ्गिकाविनाशमपि द्रष्टुमसमर्थाह—मदयन्तिका । कि-
माज्ञापयथेति । लवङ्गिकायास्त्वग्गेसरीमवेति । अवहितास्सि सावधानास्सि तथा
व्यापारे ॥ लवङ्गिका । सखि, प्रसीद । विरमैतस्मादात्मनो व्यापादनात् । आत्मा-
नमुद्दिश्य—मा चैनं जनं विस्सरिष्यसि ॥ मदयन्तिका । शिखरात्पतितु कृत-
निश्चया लवङ्गिका सकोपमिवाह—अपेहि । नास्सि ते वशवदा । अवश्यं मरिष्या-
मीत्याशयः । वशवदा या भवत्या सैव स्सरिष्यतीत्याशयः ॥ कामन्दकी ।
निश्चितं शरीरपातनकर्मानया । वराक्रीत्यनुकम्पायाम् । मदयन्तिका मकरन्दपरा-
कम्पक्रीतमात्मनो जीवितं तदायत्तं त्यक्तु मनसा मकरन्दं जीवितेश्वरं प्रणमति ॥

मद्यन्तिका—(सगतम् ।) णाह मकरन्द, पमो वे ।

छवङ्गिका—मैधवदि, अर्ध एव महुमदीसोत्संवापिवपि-
त्तमेहको महीहरविटङ्को ।

कामन्दकी—कृतमिदानीं प्रस्तुतान्तरापेण ।

(धर्माः पठितुमिच्छन्ति ।)

(नेपथ्ये ।)

आश्रयम्,

व्यतिकर इव मीमंस्वामसो वैपुत्रम्

अणमुपहतबहुर्वाचिरुम्ब घान्तः ।

कामन्दकी—(विभेदक समुत्तरवैम् ।)

कथमिह मम वत्सस्तत्किमेतत्

मकरन्दः—(प्रविश्य ।)

किमन्य

त्वमवति द्वि महिमा स्त्रेण भोगीश्वरीयम् ॥ ८ ॥

१ नाथ मकरन्द, वमद्ये ।

२ सगतम्, अयमेव महुमदीसोत्संवापिवपिवत्तमेहको महीहरविटङ्को ।

मद्यन्तिका । नाथ मकरन्द वमद्य इति ॥ छवङ्गिका । ममवति अयमेव
महुमदीसोत्संवापिवपिवत्तमेहको महीहरविटङ्को । कपोतपाणिः अर्ध
॥ विटङ्को पुनर्पुत्रकम् इत्ययम् । महुमदी वरी ॥ कामन्दकी । प्रस्तुतान्तर-
मरम् । उत्तरापेणः अक्षयैवम् ॥ व्यतिकर इति कोको व्याख्यातपूर्वः ॥
कामन्दकी । आश्रयं चर्चयं च । अवतीति शेषः । अवनोपयो व्यतिकरः ।
प्रधानोपयोपरत्परपरिपक्षमाभिप्रमन्नमहुमदीसोत्संवापिवपिवत्तमेहको महीहरविटङ्को ।
मद्यन्तिका इत्येवम् । व्यतिकरश्चनमहुमदीसोत्संवापिवपिवत्तमेहको महीहरविटङ्को ।
मम वत्सो मकरन्दो वत्स इति शेषः । उत्तरापेणं तावद्व्यतिकरकूपेण अम-
निसिपैव व्यतिकरमिदं वत्समादेव आतन्वमिदं प्रायः । उत्तरापेणं इति का-
मन्दकीप्रधानोपयोपरत्परिपक्षमाभिप्रमन्नमहुमदीसोत्संवापिवपिवत्तमेहको महीहरविटङ्को ।
इति—किमन्यविति । इत्थं कापि भोगीश्वरी प्रकृत्योक्तः । उत्तमाश्रयं
व्यतिकर इत्यभिप्रायः । कामन्दकीप्रवृत्तिमित्थं प्रकृत्योक्तपूर्वमाश्रयं मकरन्दवत्तमेहको
प्रामिः कृत्यवित्थं व्यतिकरं समाश्रयेति निर्वातमिति प्रतीवयावोऽर्थः । नत एव

(नेपथ्ये ।)

कथमतिदारुणो जनावमर्दः संप्रवर्तते ।

मालत्यपायमधिगम्य विरक्तचेताः

सांसारिकेषु विषयेषु च जीविते च ।

निश्चित्य वह्निपतनाय सुवर्णविन्दु-

मभ्येति भूरिवसुरित्यधुना हताः स्मः ॥ ९ ॥

मद्यन्तिकालवङ्गिके—झटिति मालतीमाहवाणं दंसणब्भुदओ
झटिति अच्चाहिदं अ ।

कामन्दकीमकरन्दौ—दिष्ट्या । कष्टं मोः आश्चर्यम् ।

किमयमसिपन्नचन्दनरसच्छटासारयुगपदवपातः ।

अनलस्फुलिङ्गकलितः किमयमनञ्ज. सुधावर्षः ॥ १० ॥

संजीवनौषधिविषव्यतिकरमालोकतिमिरसभेदम् ।

अद्य विधिरशनिशशधरमयूखसंवलनमनुकुरुते ॥ ११ ॥

(नेपथ्ये ।)

हा ताद, विरम । ऊसुअह्नि ते वदनकमलदंसणस्स प्रसीद ।

१ झटिति मालतीमाधवयोर्दर्शनाभ्युदयो झटित्यत्याहितं च ।

२ हा तात, विरम । उत्सुकास्मि ते वदनकमलदर्शनस्य । प्रसीद । सं-

पतनाद्विरता सर्वा ॥८॥ नेपथ्य इति । दारुणदु खजनकलात्तत्पतनस्य द्रष्टृणां
संमर्द । मालतीति । पुनरपि तथैवापहृतेति सामान्यतोऽधिगम्य ज्ञात्वा सांसा-
रिकेषु ससारभूतेषु विषयेषु जीवितेषु चोपरतमना पुनश्च तमेवापायं निश्चित्य
वह्निप्रवेशनाय सुवर्णविन्दुसङ्गकं शिवायतनमभ्येतीति हता स्म इति परिजनवच-
॥९॥ मद्यन्तिकालवङ्गिके । झटिति मालतीमाधवयोर्दर्शनाभ्युदयो जातप्राय
इव जातः । झटित्यत्याहित महाभीतिश्च भूरिवसुविनाशशङ्कया ॥कामन्दकीमक-
रन्दौ । मालतीमाधवयोरभ्युदयेन सहर्षौ, भूरिवसुदहनप्रवेशाच्च सखेदौ । किमय-
मिति । किमयं भूरिवसुदहनप्रवेशश्रवणमालतीमाधवप्रत्यासन्नदर्शनव्यतिकरोऽसि-
पन्नचन्दनरसच्छटासारत्वमुन्नेयम् । एवमुत्तारार्धेऽपि युज्यते । किमय व्यतिकरो
मेघं विना देहदहनकरणाभृतवर्षः ॥ १० ॥ संजीवनेति । अद्य विधिर्माग्यम-
स्माकं कर्तुं द्वयोरत्यन्तविपरीतक्रिययोर्दु खसुखनिमित्तयोर्वस्तुनोऽद्वेगानन्दजनक-
त्वेन मेलनमनुकुरुते । तद्यथा सजीवनौषधिविषयोर्व्यतिकरो मिश्रण तथा प्रका-
शतिमिरयो. सभेद. सगम. तथा वज्रचन्द्रकरयो समेलनमिति ॥ ११ ॥
नेपथ्ये । हा तात, विरम । उत्सुकास्मि ते वदनकमलदर्शनस्य । प्रसीद । सभा-

समावेहि मं । कर्त्तं मम कारणादौ समस्यलोआलोअन्तरालविक्लम्प
णिम्मलेकमङ्गलप्पदीपमूर्द्धं अर्थां परिचयति । मए उण अउज्जाप
णिरुण्णोसाए तुक्खे परिचया ।

कामन्दकी—हा वत्से, माळति ।

अन्मान्तरादिय पुनः कथमपि उच्यते यावदयमपरं ।

उपरग इव क्षणिकलां कवलमित्तुमुपस्थितोऽनर्भः ॥ १२ ॥

इतरे—हा पिअसहि ।

(उतः प्रविशति मुग्धां माळतीं वारण-माधवाः ।)

माधवा—कर्त्तं मो ।

एषा मवासं कथमप्यतीत्य

याता पुनः संशयमन्यथैव ।

को नाम पाकामिमुम्भस्य अन्तो

र्त्तुमपि वैवस्य पिपातुमीष्टे ॥ १३ ॥

मकरन्दः—सत्से, अथ क एा योगिनी ।

माधवाः—

श्रीपर्वतादिहाह सत्वरमपत्वं सयैव सह सद्यः ।

करुणवनेधरवचनादन्तरितां हां न पश्यामि ॥ १४ ॥

माधवा भाग्य । कर्त्तं मम कारणात्समस्यलोआलोअन्तरालविक्लम्पनिर्मलेकमङ्गल
पदीपमूर्द्धं परिचयति । मया पुनरउज्जावा विरुण्णोसाया पूर्वं परिचयाः ।
परित्यक्ता ।

१ हा भिनसहि ।

वव माम् । कर्त्तं मम कारणात्समस्यलोआलोअन्तरालविक्लम्पनिर्मलेकमङ्गल
पदीपमूर्द्धं परिचयति । मया पुनरउज्जावा विरुण्णोसाया पूर्वं परिचयाः ।
कामन्दकी । अस्मेति । उपरीऽनर्भो मूरिवसुनिभाधहेतुरनकप्रवैरुणः कया
उज्जावमिह हां कवलमित्तुमुपस्थितः । आपाणिहामिमवोष्टीः श्रीपर्वतैव वापि
कथमात्रममातामवर्त्तं उपरग इवैवर्त्तः ॥ १२ ॥ माधवाः । एवेति । अन्तोः
प्राणिभो वैवस्य भागवत् । पुण्ड्रउण कथं इति भावत् । पाकामिमुम्भस्य हां
विपुण्ड्रमुम्भस्यकामिमुम्भस्यवचनस्य हाणपीव हाणमि हुआहासुत्यतिमिपिठान्तरा
मि पुण्ड्रकर्मोपतिरिचयति परिचयमावति विरुण्णोसाया । प्रमवटीवर्त्तः ॥ १३ ॥
मकरन्दः । वा सामाधवा निम्बन्वा हा क एता । श्रीपर्वतादिति । श्री
पर्वतात्तवैव योगिन्या सह सत्वरं मया स्मारेवमवापतयावतीश्रि । वनेधरस्य

कामन्दकीमकरन्दौ—महाभागे, पुनः परित्रायस्व नः ।

किमर्थमन्तर्हितासि ।

मदयन्तिकालवद्विके—सहि मालदि, णं भणामि सहि मालदि ति । (सोत्कम्पम् ।) भगवदि, परिचाहि । चिरणिरुद्धणिस्सासणिच्चलं से हिअअं । हा अमच्च, हा पिअसहि, तुसे दुवे वि परप्परावसाणस्स कारणं जादा ।

कामन्दकी—हा वत्से मालति ।

माधवः— हा प्रिये मालति ।

मकरन्दः—हा प्रियसखि ।

(सर्वे मोहमुपगम्य पुन संज्ञां लभन्ते ।)

कामन्दकी—तत्किमेव श्रुतिं पाठ्यमानादिवाम्बुदादम्बुनिवहः परिस्खलन्नस्मान्प्रीणयति ।

माधवः—(सोच्छ्रासम् ।) अये, प्रत्यापन्नचेतनेव मालती । तथा-
ह्यस्याः

भवति वित्ततश्वासोन्नाहप्रणुन्नपयोधरं

हृदयमपि च क्षिग्धं चक्षुर्निजप्रकृतौ स्थितम् ।

१. सखि मालति, ननु भणामि सखि मालतीति । भगवति, परित्रायस्व । चिरनिरुद्धनिःश्वासनिश्चलमस्या हृदयम् । हा अमाल्य, हा प्रियसखि, युवा द्वावपि परस्परावसानस्य कारणं जातौ ।

वचनं भूरिवसुवैद्विपतनाय सुवर्णविन्दुमभ्येतीत्येवंरूपम् । तस्मादनन्तरमन्तर्हितां न पश्यामि ॥ १४ ॥ कामन्दकीमकरन्दौ । किमर्थं तिरोहितासि । मालतीविपन्निराकरणद्वारेदानीमपि भूरिवसुविनाशरूपमालतीविपन्निरासेन पुनर्नोऽस्मान्परित्रायस्वेत्यर्थः । मदयन्तिकालवद्विके । सखि मालति, ननु भणामि सखि मालतीति । विलापोक्तिप्रमेदोऽयम् । भगवति, परित्रायस्व । चिरनिरुद्धनिश्वासनिश्चलमस्या हृदयम् । हा अमाल्य, हा प्रियसखि, युवा द्वावपि परस्परावसानस्य कारणं जातौ । द्वयोरपि विनाशहेतुरित्याशयः ॥ कामन्दकी । पाठ्यमानादिवेति स्वाभाविकवर्षविलक्षणाकाण्डप्रवृत्ताम्भ पतननिमित्तकोक्तिरियम् । प्रीणयति संतर्पयति । जीवयतीत्यर्थः ॥ माधवः । प्रत्यापन्नचेतनेव प्रत्यापन्नजीवितेव । तच्छिष्टान्याह—भवतीति । प्रथमं निरुद्ध. पश्चाद्विततो विस्तारितो यश्वासोन्नाहस्तेन प्रणुन्नौ पयोधरौ यत्र हृदये तत्तादृक् । उन्नाह उच्छ्रायः । चक्षुरपि च यन्मोहप्रभावादक्षिग्धमासीत्तत्प्रकृतौ तत्स्वभावे स्थितं भुग्धमभूदित्यर्थः । अत्र निजेति

सदनु षट्त्वं मूर्च्छाञ्छेदोत्पत्त्यादि विराजते

परिगतमिव प्रारम्भेऽहः भ्रिया सरसीरुहम् ॥ १५ ॥

(निष्ये ।)

अविगण्य नृपं सहनन्दन

चरणमोर्नतमभिषये पतन् ।

सपदि मूरिबसुर्बिनिषर्तितो

मम गिरा गुरुसंमदविस्मयः ॥ १६ ॥

माधवमकरन्दी—मगवति, दिव्या वर्षसे ।

सा योगिनीयमस्तिरमविषटितवञ्च्यन्स्युपैति नौ यस्याः ।

वागसूतब्रह्मसारो ब्रह्मब्रह्मसारमतिशेते ॥ १७ ॥

कामन्दकी—भिर्ब न ।

मालती—दिहिष्ठा विरस्य प्रत्युजीवितानि ।

कामन्दकी—(उहपेशाम् ।) एषोहि पुत्रि ।

मालती—हा कर्बं मगवती । (इति पादबोर्नपत्ति ।)

कामन्दकी—(उत्पत्त्यादिभ्य मूर्च्छुपादान् ।)

जीव जीवितसमाम जीवित

देहि जीवतु सुहृत्स्वनन्द्य ते ।

१ दिव्या विरस्य प्रत्युजीवितानि ।

२ हा कर्बं मगवती ।

पदं पद्यार्थमेव । उहमन्तरं तस्या वदन्मं मोहापगमात्प्रसादगुणवत्प्रसादं प्रतन्मयै
 भिया सोमना परियतं व्याप्तं कमलभिरिति ॥ १५ ॥ निषद्य इति । अत्र म-
 हाभागे पुत्रा परित्रावस्येति कामन्द्या अतिक्रमवदितयाकर्ष्यं सौरामिषी मूरि
 बसुमवकप्रवैसात्रिषार्यं पयनत्वा प्राह—अविगण्यम्येति । बन्दनेन चक्षितं त्वं
 ब्रह्मप्रवेद्यनिवारण्यय पादयोर्नतमवाहस्य मूरिबसुः सपदि मम गिरा त्वुपं जीवति
 पाळतीञ्छेर्बंमवा निषर्तितो गुरुसंमदविस्मयो बस्य तात्पर्य । संमदः प्रहृषः ॥ १६ ॥
 माधवमकरन्दी । दिव्यावर्षेण । सा योगिनीति । मया पाळती रक्षिता अ-
 वैगप्रनाशान्ना निवारितयेषयथादायच्छति । ब्रह्मा वागसूतवाचस्पत्योऽस्तिशेते
 अवति । मूरिबसुमाकण्डे रक्ष्यद्राष्ट समस्तवस्तुव्यवसायचरकैस्तुमैवम् ॥ १७ ॥
 कामन्दकी । भिर्ब न इति । इवमन्स्युपैतीति संमनोषि ॥ मालती । दिव्या
 विरस्य प्रत्युजीवितानि ॥ मालती । हा कर्बं मगवती ॥ कामन्दकी ।
 जीवति । त्वं जीव । अत एव माधवाय जीवन् देहि । मदभक्तिचारिस्युजीवव

अद्भुतैस्तुहिनसङ्गशीतलैः

पुत्रि मां प्रियसखीं च जीवय ॥ १८ ॥

माधवः—वयस्य मकरन्द, संप्रत्युपादेयो माधवस्य जीवलोकः

सवृत्तः ।

मकरन्दः—(सद्वर्षम् ।) एवमेवैतत् ।

इतरे—पिअसहि, मणोरहातिकान्तदर्शणे, संभावेहि अस्ते परि-

स्सङ्गेण ।

मालती—हाँ पिअसहिओ । (श्रुत्युमे आलिङ्गति ।)

कामन्दकी—वत्सौ, किमेतत् ।

माधवमकरन्दौ—भगवति,

कपालकुण्डलाकोपदुर्जातजनितापदः ।

वयमभ्युद्धताः कृच्छ्रान्निर्वन्धादार्ययानया ॥ १९ ॥

कामन्दकी—कथमघोरघण्टवधविजृम्भितमेतत् ।

लवङ्गिकामदयन्तिके—अहो अचरिअं । पुणरुत्तदारुणस्स
परिणामरमणिज्जत्तणं विहिणो ।

सौदामिनी—(प्रविश्य ।) भगवति, स एष चिरंतनोऽन्तेवासी
जनः प्रणमति ।

१. प्रियसखि, मनोरथातिकान्तदर्शने, संभावयास्मान्परिष्वङ्गेण ।

२. हा प्रियसख्यौ ।

३. अहो आश्चर्यम् । पुनरुत्तदारुणस्य परिणामरमणीयत्वं विधेः ।

जीवतु । हिमसङ्गशीतलैस्त्वयावयवैर्मां प्रियसखीं च जीवयेत्यर्थः । आलिङ्गनदानादिति
माध ॥ १८ ॥ इतरे । प्रियसखि, मनोरथातिकान्तदर्शने संभावयास्मान्परिष्वङ्गेण ॥
मालती । हा प्रियसख्यौ ॥ कामन्दकी । किमेतदिति माधवमकरन्दौ प्रति
प्रश्नः । अथ तयोरिदमुत्तरम्—भगवति, कपालकुण्डलेति । दुर्जात मालस्य-
पहरणवृत्तान्तरूपं तज्जनितापदो वयं कृच्छ्रान्नपायान्निर्वन्धादतिप्रयत्नादुद्धता-
॥ १९ ॥ कामन्दकी । अघोरघण्टे माधवेन निहते सति यत्तदन्तेवासिन्या माधवं
प्रत्यपकाररूपो मालतीहरणद्वारा व्यापारस्वत्कलाघोरघण्टवधविजृम्भितमिति ॥
लवङ्गिकामदयन्तिके । अहो आश्चर्यम् । पुनरुत्तदारुणस्य परिणामरमणीयत्वं
विधेः । पुनरुत्तमिव पुनरुत्तं पुन पुनर्मालतीहरणम् । परिणामरमणीयत्वं चान्ते-
ऽक्षतमालतीलाभेन ॥ सौदामिनी । अन्तेवासी जन इत्यात्मनः पुंलिङ्गनिर्देशा-

कामन्दकी—अये, मद्रम् । सौवामिनि ।

माघधमकरन्दौ—कथमियं सा मगबत्यां पक्षपातस्नानमाष
शिष्या सौवामिनी । यतः सर्वमधुना संगच्छते ।

कामन्दकी—

एषेहि मूरिवसुञ्जीवितदानपुण्य-

संमारभारिणि निरावसि हन्त दृष्टा ।

दण्डप्रमोदममिनन्दय मे क्षरीर

मास्त्रिभ्य सौहृदनिधे विरम प्रथामात् ॥ २० ॥

अपि च ।

बन्धा स्वमेव अगतः स्पृहणीयसिद्धि

रेवविधैर्विभ्रसितैरतिबोधिसप्तै ।

यस्याः पुरा परिचयमतिबद्धवीम-

मुमुत्तमूरिफल्गुशालि विनृम्मितेन ॥ २१ ॥

मदयन्तिकालषट्त्रिके—इंश सा अज्या सौवामिणी ।

१ इवं स्यात् सौवामिनी ।

एषा कश्चिन्मया प्रदीपिता मालावस्त्रमात्मनः । पुरा पार्श्वे पादकर्म सुचयति । वि
रतना । अथमात्सृष्टिः । शिष्यमभेनाचार्येण प्रथमप्रवृत्तमन्त्रः । प्रवृत्तशिष्यभावादि
क्यातवः । ॥ माघधमकरन्दौ । कथमियं आचार्ये । पक्षपातस्नानं स्मरति । पू
र्वशिष्या सौवामिनीति । अतश्चेत् स्वानेषु सौवामिणीस्मरन्त्याचार्यवैभवं माळती
विपत्स्योत्कारस्यापरकृतमेतत्सर्वं संयच्छतं सेमत्तं भवति । पुञ्जयत इत्यर्थः । ए
षो ह्येति । मूरिवसुञ्जीवितदानेन चः पुण्यसंमारभ्यारेण । जीवितदानं च माळ-
तीमूरिवसुञ्जीवितदानेन चः । हन्त हर्षे । एतदप्यस्मत्सौहृदनिधेयत्वेन च
प्रयोगमपि महत्पुण्यनिदानमन्त्रेण । अथमाश्रित्य । कमेव जीवितदाकित्वेनानु-
भवेत्कर्मण्येव च अथवा मयेत्यादि । 'शुभाः पूज्यस्वान् मुनिषु यः च किञ्चिद् यः च
भवः इत्यादिवाच्यत्वात् ॥ २ ॥ एतदेवोत्तरकालेन व्यञ्जीकरोति—अथयेति ।
एवंविधैः । यथेन्द्रारण्यैर्विभ्रसितैर्विपरितोषितैर्विभ्रसितैर्विभ्रसितैर्विभ्रसितैः । मन्त्रे-
यथायथेषु महामानादीह बोधसम्बन्धेन कथिता(१) जीवितदानेनैवपि परार्थेवाचनेन
व्यापारत्वेर्विभ्रसितैस्त्वमेव बन्धा अक्षयः । तन्मम बन्धकाश्रितैस्त्वमेव । स्पृहणीया
शिक्षितैः । सा एतच्छी मन्त्रविशिरकात्मपि स्पृहणीया । बन्धाद्यत् विनृम्म
तेनेत्यव्यापारेण एतद्विषयं । माळतीमाषधत्तत्प्रदाननिवाचनमुत्तरप्रवृत्तकथात्वमू

मालती—वाढम् । इमाए क्खु भववदीसवन्धपक्खवादिणीए णि-
व्मच्चिअ कवालकुण्डलं अत्तणो आवसहं उवणिअ आसासिदस्सि । किं
अ केसरावलीसाभिण्णाणहत्थाए इह आगतूण सब्बे तुल्ले संधारिदा ।

इतराः—सुप्पसण्णा णो कणिट्ठा भववदी ।

मकरन्दमाधवौ—अहो नु खलु भोः ।

अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममपेक्षते ।

इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमाश्चर्यमार्यया ॥ २२ ॥

सौदामिनी—(खगतम् ।) हन्त, लज्जयति मामत्यन्तसौजन्यमे-
तेषाम् । (प्रकाशम् ।) भगवति, एतत्प्रहृष्टनन्दनाभिनन्दितेन राज्ञा प-
द्मावतीश्वरेण भूरिवसोः प्रत्यक्षमभिलिख्य पत्रमायुष्मतो माधवस्य प्रे-
षितम् । (लिख्यमर्पयति ।)

कामन्दकी—(गृहीत्वा वाचयति ।) 'स्वस्त्यस्तु वः । परमेश्वरः
समाज्ञापयति यथा,

श्लाघ्यानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्ववाये त्वयि

प्रत्यस्तव्यसने महीयसि परं प्रीतोऽस्मि जामातरि ।

१. वाढम् । अनया खलु भगवतीसवन्धपक्षपातिन्या निर्भर्त्स्य कपालकु-
ण्डलामात्मन आवसथमुपनीयाश्वासितास्सि । किंच केसरावलीसाभि-
ज्ञानहस्तयेहागत्य सर्वे यूयं संधारिताः ।

२. सुप्रसन्ना नः कनिष्ठा भगवती ।

त्यर्थ । कीदृग्बीजम् । पुरा काले विद्यापरिग्रहसमये प्रीतिवन्धोऽवश्यमावाभ्यामपत्य-
सवन्ध कार्य इति प्रतिज्ञारूपो मम समक्ष स सवन्धोऽद्यतनतत्ताद्गृतेन निस्त्वाररू-
पेण स्यादित्याशय ॥ २१ ॥ मालती । वाढम् । सौदामिनीयमेवेत्यर्थ । अनया खलु
भगवतीसवन्धपक्षपातिन्या निर्भर्त्स्यकपालकुण्डलामात्मन आवसथमुपनीयाश्वा-
सितास्सि । केसरावलीसाभिज्ञानहस्तयेहागत्य सर्वे यूयं संधारिता रक्षिता मरणादमी
वन्धुजना इत्यर्थः ॥ इतराः । सुप्रसन्ना नः कनिष्ठा भगवती ॥ मकरन्दमाधवौ ।
अहोशब्द आश्चर्ये । भो सवुद्धौ । अपीति । चिन्तामणिरपि प्रार्थकस्य चिन्तारूपं
परिश्रममपेक्षते । इदं तु मालतीप्राणत्राणरूपम् । तत्करुणं मयाऽचिन्तितं तथाप्यार्यया
कृतं तदन्येन कल्पवृत्तमादिनाप्यकृतम् । अत एवाश्चर्यम् ॥ २२ ॥ सौदामिनी ।
एतल्लवङ्गिकादीना सतोषणमित्याशय । मदयन्तिकायास्तु भर्तृप्राप्तिसदेशेन हर्ष-
निर्मितम् । श्लाघयेति । जामातरीत्युक्तिर्बीजम् । 'प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य
महाराजः' इति भूरिवसुवचनसंप्रत्ययेन मालत्यां निजकन्यकावुद्धिरेव । प्रकृष्टगुणे

तेनेर्य मद्यन्तिकापि भवत् प्रीत्यै तत्र प्रेयसे

मिश्राय प्रथमानुरागभटिताप्यस्माभिरुस्तुभ्यते ॥ २३ ॥

(माधवमुदिस्व सङ्घर्षम् ।) वस्तु, भूयताम् ।

माधवः—सुखम् । इदानीं सर्वथा कृतार्थोऽस्मि ।

माळती—विद्विष्या एवं वि दाव भवगद हिभभस्त सङ्घासत् ।

लवङ्गिका—संपद गिरवसेसं पूरिषा माहवसिरिणो मनोरथा ।

मकरन्दः—(प्ररोषभेन ।) कवमवलोकिताबुद्धरक्षिते कलहंसम्
वुरतः समागतानस्मांवीक्ष्य सत्रैव हर्षनिर्भरं नृत्यन्त इत एवागच्छन्ति ।

(ततः प्रसिद्धतोऽनलोकिताबुद्धरक्षिते कलहंसम् ।)

ते—(विनिधे दृष्टं कृत्वा सर्वे उपसृत्य सप्रमार्थं कामम्बुकीं प्रति ।) जर्ज
मखबदि कञ्जमिहाणे । (माधवं प्रति ।) क्वच मकरन्दजन्दण माहव
पुष्पचन्द, विद्विष्या बहुसि ।

(सर्वे सस्मितं पश्यन्ति ।)

१ विद्विष्या एतदपि तावदपगतं इदमस्य सङ्घासत्त्वम् ।

२ सार्धतं निरवशेषं पूरिताः श्रीमाधवस्य मनोरथाः ।

३ यत्र भगवति कार्यनिधाने । यत्र मकरन्दजन्दन माधव पूर्णचन्द्र,
विद्विष्या वर्षसे ।

निरस्तपिदि महाकुले आमातरि जयि प्रीतिरहितेसाधवः । तेन हेतुना पूर्वाङ्ग-
रागेण प्रथमव्ययकपेयं बोधितापि तत्र प्रीत्यै तत्र मिश्राय मकरन्दावास्माभिरुस्तु
इत्यर्थः ॥ २३ ॥ माधवमुदिस्व कामम्बुकीं वदति—भूयतामिति । माधवः ।
विद्विष्या इति शेषः । वृपतिजन्मनादिना सर्वथा कृतार्थोऽस्मीत्यर्थः ॥ मा
ळती । विद्विष्या एतदपि तावदपगतं इदमस्य सङ्घासत्त्वम् ॥ लवङ्गिका । संप्र-
र्धं निरवशेषं पूरिताः श्रीमाधवस्य मनोरथाः । प्रकृते पूर्वेमिषातस्वानिबन्धतया श्री-
राज्यलोत्तरनिपातकक्षणे भवति ॥ कार्यनिधावस्यवात्प्रत्ययैव निधावसंभवद-
र्धं सर्वं कार्यकार्यं जयैकदा निष्पदितमिति तमेव कार्योर्वा निधिः । यत्र मकर-
न्दजन्दन माधव पूर्णचन्द्र । मकरन्दस्य महवन्तिकाक्यामाहपि माधवस्य माळती
क्याम एवातिशयावम् इति मकरन्दजन्मत्यै वाचोपुक्तिः । वापहृदियुपवर्ण-
रथैव पूर्णचन्द्रः । संप्राप्ताद्यन्मनोरथतयास्य पूर्णचन्द्रलोकिः । विद्विष्या वर्षसे ।
सस्मितं पश्यति । तेषां प्रमोदवृत्तमिति शेषः । मयवसन्तेवाशिम्यवसोऽपि ता वुरत

लवङ्गिका—तदीयकजं वि अ एतस्सि संपूरिदम् । अदो
सवप्पआरमहूसवे णच्चइ ।

कामन्दकी—एवमेतत् । अस्ति वा कुतश्चिदेवंभूतं महाद्भुतं
विचित्ररमणीयोज्ज्वलं प्रकरणम् ।

सौदामिनी—इदमत्र रामणीयकं यदमात्यभूरिवसुदेवरातयो-
श्चिरात्सपूर्णेऽयमितरेतरापत्यसंबन्धरूपो मनोरथः ।

मालती—(खगतम् ।) तं कहां विअ ।

मकरन्दमाधवौ—(सकौतुकम् ।) भगवति, अन्यथा वस्तु प्रवृ-
त्तम्, अन्यथा वचनपर्यायः ।

लवङ्गिका—(जनान्तिकम् ।) भैअवदि, किं पडिवज्जिदव्वं ।

कामन्दकी—(खगतम् ।) संप्रति मदयन्तिकासंबन्धेन नन्द-
नावग्रहात्प्रत्यस्तशङ्काः खल्ल वयम् । (प्रकाशम् ।) वत्सौ, न खल्व-

१. तदीयकार्यमपि चैतस्मिन्संपूर्णम् । अतः सर्वप्रकारमहोत्सवे नृत्यति ।

२. तत्कथमिव ।

३. भगवति, किं प्रतिपत्तव्यम् ।

ति सस्मितत्वे हेतुः । अत एव लवङ्गिकाह—लवङ्गिका । तदीयकार्यमपि
तस्मिन्संपूर्णम् । अतः सर्वप्रकारमहोत्सवे नृत्यति । कामन्दकी । एवमेत-
था लवङ्गिका वदति । अस्ति वा कुत्रापिदृशं प्रकरणं महोत्सवप्रकरणम् ।
शेराशयस्त्वयम् । अस्ति वा कुत्रचित्केनापि कविना निर्मितमेवंविधं मालती-
माधवसदृशं महाद्भुतरसजनकोत्पाद्यार्थं विचित्ररमणीयं विविधसन्निवेशमनोहर-
ज्ज्वलममृतरसवत्सगुणं सालंकारं चेति । अत्रेदानीं कविना मुखसधिसूचित-
प्रवृत्तजातं निर्वहणसधौ प्रतिसधत्ते । यथा वास्मत्सौदामिनीसमक्षमनयो-
र्भूरिवसुदेवरातयोः प्रवृत्तेयं प्रतिज्ञावश्यमावाभ्यामपत्यसंबन्धः कर्तव्य इति सू-
चितं तत्सौदामिनीवचनसन्निवेशेनैव निर्वहणे प्रतिसंहितम् ॥ मालती । तत्क-
थमिवात्र रमणीयमिति । कथमिव हि मत्पितृभूरिवसुदेवरातयोरेवंविधपरिणा-
मप्रकार इत्याशयः । मकरन्दमाधवौ । यद्वस्तु यत्पाणिग्रहणरूपं तदन्यथा
प्रवृत्तं संपन्नम् । वचनपर्यायो वचनक्रमश्चाप्रकट इत्यर्थः ॥ लवङ्गिका । भग-
वति, प्रतिपन्नमिदानीं निगूढं वाक्यतत्त्वं च भवति प्रकटवचनात् । प्रवृत्ति-
कृतं तर्किं कर्तव्यमित्याशयः । कामन्दकी । तथैव जनान्तिकमेव वदतीति
शेषः । नन्दनस्यानुकूल्यं मदयन्तिकामकरन्दसंबन्ध एव निमित्तमित्याशयः ।
प्रत्यस्तशङ्का नि शङ्का । अन्यथा वस्तु प्रवृत्तमिति माधवमकरन्दाभ्यामुक्तं
तदुत्तरं प्रकाशं वदति—वत्साविति । न खल्विति च । श्रावकदशा-
२२ मालतीमा०

न्यथा वस्तु प्रवृत्तम्, अन्यथा वचनमस्त्वाः । यतः भावश्चरत्वात्
महात्सौदामिनीसमक्ष तयोः प्रवृत्तेर्ब प्रतिज्ञावाच्यामपत्यसंबन्धः
कर्तव्य इति । प्रधानप्रकृतिकोपस्त्वेर्ब परिहृतः ।

मालती—अहो संवरणम् ।

मकरन्दमाधवौ—(माधवंम् ।) अयं सद्य महतां विसंवा-
दिन्य मत्यामिष्य कस्याणा नीतव ।

कामन्दकी—वत्स,

यत्रागेव मनोरथैर्दृष्टममूकस्यापमायुष्मतो-

स्तस्यैर्मदुपक्रमैश्च फलितं ह्येषैश्च मन्त्रिभ्योः ।

निष्पातश्च समागमोऽपि विहितस्तत्रेयसः कान्तया

संप्रीप्तौ नृपनन्दनौ यदपरं भेदस्तदप्युच्यताम् ॥ २४ ॥

माधवः—(माधवंम् ।) अत परं मम प्रियमस्ति तथापीदमस्तु
भरतवाक्यम्—

१ महो संवरणम् ।

नामुपदेशसमये प्रीत्या परिमहात्स नामापिपन्तवाद्यन्वयवचसाहचर्यमाटीति ।
सीदामिनीसमक्षमिति । तेव सीदामिन्मेवञ्च स्यादिति । यथा वस्तुमा-
पाण्णां तत्र संविधानमेव तस्मिन्करत्वेन । इत्थं तु विपत्त्यतीत्यरं कृतवतीत्य-
द्यतः । अत्रस्यमावाच्यामपत्यसंबन्धः कर्तव्य इत्यारमयाः प्रवृत्तिप्रमत्तमिति
कृत्येभ्योऽपि समस्तस्येकसमस्तपरिहृतं दृश्यते । अनेवैव चाकाश्यादिभ्यः । अ-
पान । शिवस्तत्रगुणव इति विवेहचार्यं कथयति ॥ मालती । अहो संवर-
णमिति । अहो अस्तुत्यौ । संवरणं हि तद्विषयेतस्तु वाक्याविशेषादि प्रतिबंधि-
त्तम् ॥ मकरन्दमाधवौ । विसंवादिभ्यो विप्रकम्पकाः । प्रजाविन्वाः प्रजन-
युक्ताः । प्रलयस्तस्य प्रमापयर्वावसात्यमात्रव इत्थंतेऽपि कर्तव्य इति
संबन्धेनोमेव । कस्याणाः गुणाः । अयन्तीति अस्तुती अ कर्त्तव्यताः गुणे
वसो गीतिर्विचरन्सते । सुखसंपित्तुवितयतुसंभेवम् । कामन्दकी । यत्रा-
गेवेति । कस्यार्बं करमहत्कर्त्तव्यं पुन्यैः प्राप्यचरितैः पापैर्बोपचारैर्भीदुपक्रमैः
संनिपत्तप्रारम्भैश्च पुत्रिभ्यापारैः करमाभूतैस्तत्कृत्यान् कथितम् । तथा वि-
योर्भूरीवसुदेवपठनोरमित्तं पापिमहत्त्वं स्यादित्येवंरूपविन्वात्कथ्यमेव कथिताः ।
तत्रत्येवसो मकरन्दस्य कान्तया यद्वचनितकवा इह निष्पाते निपुणः समागमो
विहितः कृतः । तथा मत्पेवैः एवमन्ववातिथि यो प्राविशन्तिती ती

मालतीमाधवस्य जगद्धरकृतटीकानुरोधतः पाठान्तराणि ।

पृष्ठानि ।

१—१० 'सानन्दम्—' इति श्लोकः ॥ १ ॥ 'चूडापोढ' इति

जगद्धरकृता टीका ।

वदन्निद्रकचन्द्रचारुसुमो माधवटापह्नो
 ह्यदाकणदन्दशुक्रमणिमांस्वत्पद्मशाखालयः ।
 स्थाणुर्मे फलयो भवत्ववितरा गौरीमुखेन्दुदव-
 त्पीयूषप्रघदोददादिष दधदेवहुमत्वं सदा ॥
 नत्वा शुम्भुणगुरुनवलोक्य टीका
 विश्वादि कोपभरतश्रुतिशब्दविद्याम् ।
 छन्दास्यलंकरणमर्धगतिं विचिन्त्य
 श्रीमाजगद्धरकृती वितनोति टीकाम् ॥
 श्रीकण्ठकण्ठविलुटपट्टनाटकेऽस्मि-
 टीका मयाल्पमतिनापि वितन्यते यत् ।
 हासाय दुर्जनगणस्य भवेत्त चैत-
 दुर्धै पदं यदभिकाङ्क्षति सर्वे एव ॥

इह तावदष्टपदा नान्दीं विदधान एव कविरप्रत्यूहमोहितसिद्धिमनुरुष्य प्रच-
 ण्डचण्डीपतेरकाण्डताण्डवाढम्बरेण लम्बोदरोत्कीर्तनरूपं मङ्गलं प्रकरणादौ निव-
 ध्नाति—सानन्दमित्यादि । वैनायकयो वदनविधुतयधिरं व पान्तु । गजान-
 नाननचालनानि युष्मान्यहुकालं रक्षन्त्वित्यर्थः । इति श्रोतृन्सामाजिकान्कविरा-
 शास्ते । वदनविधूनने कारणमाह—फणिपतौ वासुकिनागे नासाग्ररन्ध्रं नासिका-
 प्रविवरं सानन्दं विशति सति । नासाग्र विनायकस्यैव । त्रस्तस्य क्षटित्यग्ररन्ध्र-
 प्राप्त्या जीवनप्रत्याशयानन्द इति भावः । अत एव प्रवेशानन्तरमानन्द इति कथं
 क्रियाविशेषणमिति दोषानवकाश । अग्ररन्ध्रस्य शीघ्रं प्राप्स्यैवानन्दातिशयात् ।
 यथा भीतस्य शीघ्रं भवनादिप्राप्तौ हर्षः । यद्वा सानन्दं यथा तथा पान्त्विति
 योज्यम् । यद्वा सानन्दमित्याहतविशेषणम् । सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात्समाप्तः ।
 क्रियाविशेषणत्वादेव सानन्दमित्यत्र कर्मत्वैककलीबलानि । इह नासारन्ध्रमिति
 वक्तव्येऽग्रप्रहणं त्रस्तस्य क्षटिति प्राप्त्या हर्षसूचनाय । यद्वा रन्ध्रप्रवेशेऽग्रप्रवेश-
 स्थार्थसिद्धस्यापि शब्देन कीर्तनादुक्तिपोष एवायमलंकारः । यदाह दण्डी—
 'उक्तिपोषः । क्वचिदाक्षेपलब्धस्य साक्षाच्छब्देन कीर्तनात् ॥' इति । कीर्तेशे
 फणिपतौ । भोगः फणा कायो वा तस्य संकोचोऽविकासत्वं भजतीति भोगसं-

क्षेत्रमाह पश्चिम् । निबन्धनुसरणं भोगिमोगसंकोच इति वाङ्मिबधः । तत्र
 येन महत्कृतस्य पाठाम्प्रवेद्यबोग्यतोच्छा । प्रवेद्ये हेतुमाह—~~सम्प्राप्तेः~~ विद्वत्
 तात्पर्ये वृत्ते सति वन्द्यी वनभेदकस्य इत्येवाहृतस्य तादृशस्य सुरवत्स्य मरुत्स्य
 रवेण कथ्येनाहृतो नः श्रीभारवही कर्तिकेयमयूरकस्य प्राणाहृतात् । अत्र
 वन्दिरहृताहृतवेन सुरवत्स्य पमीरतारवत्स्यमिता दर्शिता । मयूरस्य सुर्ववयो-
 भिरवेन प्रासकस्यम् । विद्वत्तनः किरण्यः । नन्द्य तद्दीनामिकुर्वं पठामिउत्तम-
 कामिर्भ्रमरपट्टिमिमुंशरीताः सप्तम्यीहृताः कङ्कनो विद्यो पामिद्याः । तथा श्री-
 ल्काणे गीतकरिणी प्रासक्यमिद्यत्सङ्गिताः । निवायकस्य भवानवत्तात् । इह
 छाहिस्यमार्गं मङ्गलैः । तथा च मयाम्मुद्ये निधूवनशीत्कारौ पुपयुत्तमिदि
 मायः । वाहिरकभ्रतः । निधुतेरचेतनरवैऽपि वैषतालुमावादेव रङ्गनकर्तृकम् ।
 अत एव प्रकथ्यापि तत्कर्तृकम् । इह पम्मीरसुरवत्स्यमुदिहृदयमूरमयेन कनिषी
 निबन्धनुसरणं कथ्यकथक्यमिहम् । अत एव कथ्यकथक्यनुमान्यवैत्तप्रकथना
 तान्त इति प्यथितम् । तथा च वदति—‘वासाधिप्यमुरवत्सुरमयः’ इत्यर्थः ।
 सुरवत्स्यतेन वाच्यम्, अतिम्यकना विद्या मुञ्चरीकरयेन पीतम्, वदसमिधुदेव
 मूलं च सुवनता पीयेत्रिकमुत्तम् । पीत्कथरेव पुस्ततः प्रम्यत्तपट्टेऽपि सृष्टिः ।
 ‘कुमारः कौचकारणः इत्यमरः । कुमारस्मेर् कौमारम् । तस्मेरम्’ इत्यम् ।
 ‘मयूरो वरिषो बही पीकक्यो मुञ्जमुञ्ज’ इत्यमरः । ‘वाद्यं माता तु वासिष्ठा’
 इति शब्दमेव । भोवा मुद्ये क्यारिद्यतावहेव कथकथनो’ इति विद्यः ।
 वहीन इति कल्पुर्वाहीहृतातोः च । ‘भोदितव’ इति चक्षुष्यकम् । ‘प्रम्योद्गी
 नसंवीनाम्येताः कथ्यसिद्धिः’ इत्यमरः । ‘दिद्यस्तु कङ्कमः काङ्गा’ इति च ।
 ‘तात्पर्यं मरुत्सं वात्सं कथ्यं वृत्तं च मरुत्सम्’ इति च । निनावको निबन्धनुस्यैष-
 तुरपथाधिपा’ इति च । निनावकस्मेर् वैषावकम् । तस्मेरमिष्यत् । ‘दिद्युष्यम्-
 इति श्रीर् । निधुतेरिदि निधुर्वाहृता विद्या किञ्च ॥ १ ॥ कथ्यकथरी प्रकृति
 श्रेयावतां सप्तमोचना । पद्याह मरुतः—‘च तज्जानं च तन्किञ्चनं च धा विद्या न
 त्ताः कथ्याः । माधी वयो च तत्कनी वादके नम इवते त’ वादके निधुमिवाता
 यादौ वात्सी कानी यदाह मरुतः—‘वद्यप्यहामि ध्यासि पूर्वजस्य वादके ।
 तथाप्यवर्त्नं कर्तव्या वात्सी निबन्धनुस्यै ॥ वात्सीकथ्यं च मरुते—‘वि-
 द्विबहुपारीत्यामाधीवचनपूर्विक । वात्सी कानी सुवैर्वात्समत्कारेण संकुता ॥
 यथा नागपतिः शोमः कथ्यावन्धो कथ्याधिपः । एमिर्वात्सरीः कानी वात्सी
 कथियिरहित्वा ॥ प्रकथ्यकथमिन्ध्याता कथ्यसंकीर्तनान्विता । माधीर्वात्सप
 वात्सी बोधैर्ब मङ्गलान्विता । कथिप्राहसपदा वात्सी कथिद्विषय स्युता ।
 स्युताय पदेवेना मन्मर्भं कथ्यासिपतः ॥ कथ्यसंकीर्तनं वत्र तदपीये रवो
 त्तमः । प्रीते कथ्यमति स्त्रीता रचनीरिति मातृका’ ॥ तत्र केववपद
 विमलवन्तमासिबत । केचित्तिवदवत्स्य म्यक्युविरे । तदिह द्वितीयवचनिसे
 येन वद्युपेवाहृता वात्सीति । बहुविधपठना तात्पर्यं पुनर्मङ्गलाचरन
 इपदा वात्सी विद्यैवति—‘शूद्रापीत्यादि । मूढेवत्त इत्येव यदास्ता

श्लोकः ॥२॥ (नान्द्यन्ते ।) सूत्रधारः—अलमतिविस्तरेण ।

सभाप्रधान पान्तु । कीदृश्य- । चूडाया शिखाया य आपीडस्तिर्यङ्मदमाला
तस्याः कपालैः शुष्कशिरोस्थिपिण्डैः संकुलं व्याप्तमत एव गलन्मन्दाकिनीवारि
गङ्गाजलं यासु ताः । माला चेह कपालानामेव । यद्वा येषां कपालानि तेषाम-
न्यैर्जङ्घान्वाद्यस्थिमिरामरणार्थं तिर्यङ्घाला । तत्सवद्धानि कपालानीत्यर्थः ।
तथा विद्युत्प्रार्यं विद्युन्निभं यल्ललाटलोचनपुट ललाटस्थनेत्रसपुटं तत्तेजसा वि-
मिश्रा मिलिता त्विद प्रभा यासा ता । अत्र पुटमध्यस्थस्य समस्तनेत्रभागस्य ते-
जोमयता पुटपदेनोक्ता । तथाकठोरया कोमलयासपूर्णया वा केतकशिखाया केत-
कीकुसुमाग्रेण सदिग्ध सशयितो मुग्धो रम्यो बालो वेन्दुर्यासु ताः । हरशिरसि
किं केतकशिखेयमित्यनौचिती । तदयं सशयोऽप्यनौचित्यमूलक एवेति भावः ।
तथा भुजङ्गा सर्पा एव बल्लयो लतास्ता एव बलया मण्डलाकारेण स्थिताः स्रजः
पुष्पमालास्तामिर्नद्धो बद्धो जूटो जूलको निवद्धस्रज ऊर्ध्वमागो यासु ताः ।
तदनेन जटाजूटस्यानवरतस्नानकपिशस्यापि भुजङ्गनद्धतया तिरोहितरूपत्वेनाति-
दयामत्वेन मेघोदयमत एव सर्पविहरणसूचनम्, गङ्गाजलगलनेन वर्षणम्,
कपालमालया बलाकावलिम्, ललाटनेत्रतिवषा विद्युदुद्द्योतम्, त्रिशुशशिना
च केतकशिखावत्त्वं दर्शयता मदनमदोद्दीपनमुदिरमेदुरघनसमयसूचनेन शृङ्गा-
ररसशालिताप्यस्य प्रकरणस्य कटाक्षिता । अचेतनाया जटाया अक्षयत्वं देवता-
नुभावादवधेयम् । बल्लिवलयस्रगित्यत्र रूपकनामालंकारः । यत्र मियोऽपेक्षा तत्र
अपि चेति प्रयुज्यत इति व्युत्पत्ति ॥ २ ॥ नान्द्यन्त इति । उक्तलक्षणं
नाटकार्यं पद्य नान्दी । आशीर्थोंगादिना नन्दयतीति नन्दः । पचाद्यच् । नन्द
एव नान्द । प्रज्ञादित्वाद्प्रत्ययः । 'टिड्ढाणञ्—' इति ङीप् । नान्दी । सूत्र-
धारलक्षणं च भरते—'नाट्यस्य यदनुष्ठानं तत्सूत्रं स्यात्सवीजकम् । रङ्गदैवत-
पूजाकृतसूत्रधार उदीरित ' ॥ इति । ननु नान्द्यन्ते सूत्रधार इत्यसगतम् । न हि
नान्दीपाठानन्तरं सूत्रधारो रङ्गभूमिं प्रविशति । किंतु प्रविश्य पठति । न वान्येनैव
पठनीया । सूत्रधारपठनीयत्वेनैव नान्द्या उक्तत्वात् । 'सूत्रधार पठेन्नान्दीं मध्यमं
स्वरमास्थित ' इति वचनात् । उच्यते । नान्दीं पठित्वा सूत्रधारः प्रविशति पठति
वा । नान्द्यन्ते सूत्रधारस्यैव श्रुतत्वेनेयमपि तेनैव पठनीया । प्रथमं सूत्रधार प्रवि-
शतीति नोक्तम् । मङ्गलार्थं देवतानामस्कारादेरेव विधानात् । यद्वा नान्दीं ताव-
द्रङ्गप्रवेशानन्तरं सूत्रधारेणैव पठनीया । नान्द्यन्ते सूत्रधार इति सूत्रधारसाम्या-
त्स्थापके प्रयोगः । यदाह भरत —'नान्दीं प्रयुज्य निष्कामेत्सूत्रधार सहानुग ।
स्थापकः प्रविशेत्पश्चात्सूत्रधारगुणाकृति ॥ पूर्वैरङ्ग विधायादौ सूत्रधारे विनिर्गते ।
प्रविश्य तद्दपर काव्यमास्थापयेन्नट ॥' अत एव केचिन्नान्द्यन्ते स्थापक इत्येव
पठन्ति । ननु प्रस्तावनाया पूर्वं बहूनि नाट्याङ्गानि सन्ति तानि किमिति नोक्तानि ।
यदाह भरत —'रङ्गप्रसादमधुरै श्लोकै काव्यार्थसूचकै । ऋतु कंचिदुपादाय भार-
तीं वृत्तिमाधयेत् ॥ भेदै प्ररोचनायुक्तैर्वाग्धिप्रहमनामुखै । सूत्रधारो नटीं ब्रूते मारिषं
वा विदूषकम् ॥ स्वकार्यप्रस्तुताक्षेपि चित्रोक्त्या यत्तदामुखम् ॥' अत एवाह—

(पुरतोऽन्यथेव ।) अये, उदितमूयिष्ठ एव म्नावानभेप
 मुवनद्वीपदीपकस्तपन । समुपतिष्ठे (मन्म) 'कस्त-
 णानाम्—' इति श्लोकः ॥५॥ (निपम्यानिगुडमरुबोप ।)
 मारिप, सुविहितानि रज्जमज्जानि, संनिपतितश्च मयवत्त

असमिति । अत्रमाद्यः—पूर्वोऽप्यज्ञानि न भवन्ति किंतु परिपरोऽपिपुषी-
 करमामि । सा खेरखनमेव कृतावधाना पवनाटकनिधेकमोत्था न तद्व्यस्तुम्-
 मानमपि एवमज्ञाय वरं भवतीति कृतं तत्रवनमेव । अम्याया यथावा एवनिष्पेरो
 मवैरिति मिश्रकतेति । अये इति निपातो व्याघ्रजानिवाजाकसितस्माकमेव
 संभ्रमवाचकः । अकस्मत्सुखोदयाकस्मात् । 'ततः श्लोकं पठेद्वैकं यन्मीरत्तर्यं
 बुतम् । वैख्योत्र पुरस्सस बस पूजा प्रवर्तते त' इति भरतमतमदुष्टस्य माह-
 कतवा एवद्वारपाठ्यं श्लोकमुत्पापमति—उदितेति । उदितं मूयिष्ठं बहु बससा
 अस्य बहुतरमाय उदितः । किंनिरेवोदनावावधिप्यत इति भाषाः । अत्र 'नेरे
 पन्तमारिष्यम्' इति विषेयादुदितमूयिष्ठ इत्युच्यम् । अयं ज्ञानासिधं पतिस्तद्वात् । अ-
 ग्नासिधः । उपतिष्ठे । श्लोकेनेति श्लेषः । तदेवाह—कस्याणानामित्यादि ।
 मो निपमूर्ते चर्वमवैव । वीज्यतीति वैरो पुतिमांकारण । कल्याणां प्रवृत्ति
 माहकिकाणां तेषां त्वं माजनं पात्रमति । अतः प्रवीर प्रथमो भव । मयि मति-
 पये बुधां बुद्धदुरेवचं कस्यां संपत्तिमपि दृष्टमतिद्यमेव वैद्यारोपन । अत्रतन्त्रः
 धनुचवाचः । वैदीति स्वाने वैदीति पाठे इत्येकवचः । तथा है अयवाच मुवनपतं
 वचत्पापमारुपनिवर्तं वधम मेऽस्ति तत्प्रतिबद्धि पाठ्यम् । नपतिति वीप्यवा
 अतिक्रमाधिकमापतिवर्तं पापप्रवमुच्यम् । वीप्यत्तु न तच्छब्दे कृता ।
 वीप्यतस्यैव तच्छब्देन पद्यमर्तोत्तवैव म्युत्ततेः । कविद्यतत् इव उत्पदेऽपि
 वीप्यत् । तथा 'वां वां मिवां मिगत' इत्यादी । मज्जमोर्षं मज्जममीहं वितर वैदि ।
 वद्वा । मर्त्तं अत्रमतिवर्तनामीहं वैदीप्यवः । निमर्त्तम् । मज्जवावाचं सवीवकर्म-
 र्त्तम् । तदर्थं वदुषी । मज्जकच मज्जकं कर्त्तमिति वा । कीरपाव । मूवसे
 प्रमुत्तन । तमिह इरिहरापीनपात्र मलोत्पत्त्वानेव प्रकरनवाचकस्य माह्यं
 अतिष्ठम् । अत एव वैदीति माह्यमेविता प्रवर्त्ता । सुर्वैद्यरत्नवधवहेतोः
 प्रभातस्वादीव प्रकरनकथावीवसुचनमपि । तथाहि—नपतिति वीप्यवा कर्त्तु-
 चोरवधमिर्त्तसुचनम् । पापप्रतिपातावन्तरं न मर्त्तं मज्जमिति वीप्यवा अस्य
 माहकतीत्यमेव मकरत्तस्य न मदनन्तिअन्वमेनेइतिदिः सुविता । मूवो मज्ज-
 कपदेव कस्याकृत्तुमापकृत्तमाहकतीत्यतो मियाक्यमार्त्तं न सुचितम् ॥ ५ ॥
 वीप्यवेति । वीप्यत् एवमूयि । 'वैप्यत् एवमूयि स्मात्' इति मियाः ।
 एवमो मावेति वचम्याः किंनिवृत्तसु मारिवा' इत्यमरा । मारिप एव
 मर्वमप्यमार्त्तः । सूत्रचारोपनिर्वाहप्रतिपुतिवर्त्तः । इतिद्वितीयमि अतिमज्ज-

१ अस्य श्लोकस्य अन्वयः—उदितमूयिष्ठेण सुविहितेऽपि वधवत्तमवत्त-
 विपुत्तरेऽप्यप्युत्तमोऽप्युत्तमेव श्लोकं पठेत्तन्निवर्त्तवार्त्तम् ।

कालप्रियनाथस्य यात्राप्रसङ्गेन नानादिगन्तवास्तव्यो
महाजनसमाजः । आदिष्टश्चास्मि विद्वज्जनपरिषदा यथा
केनचिदपूर्वप्रकरणेन वयं विनोदयितव्या इति । तत्कि-
मित्युदासते भरताः । पारिपार्श्विकः—(प्रविश्य ।)
भाव, परिषन्निर्दिष्टगुणं प्रबन्धं नाधिगच्छामः । सूत्र-
धारः—मारिष, कतमे ते गुणास्तत्र यानुदाहर-
न्त्यार्यविदग्धमिश्रा भगवन्तो भूमिदेवाश्च । नटः—
'भूम्ना रसानाम्—' इति श्लोकः ॥ ६ ॥ सूत्रधारः—

तानि । रक्षो नृत्यं तदर्थं मङ्गलानि लोकपालपूजादीनि । 'रक्षो नृत्ये रणक्षितौ' इति
विश्वः । संनिपतितः सर्वत्र भागलैकत्र मिलित । कालप्रियनाथस्य तद्देशदेवमे-
दस्य । यात्राप्रसङ्गेनेति नृत्यकालसूचनम् । 'इदं ध्वजमह. श्रीमन्महेन्द्रस्य प्रवर्तते'
इत्यभिधानात् । वास्तव्यो वासी । महाजनसमाजो विद्वद्गोष्ठी । उदासत उदासीना
भवन्ति । भरता नटाः ॥ पारिपार्श्विकलक्षणं भरते—'सूत्रधारस्य पार्श्वे य. प्रव-
चन्कुर्वतेऽर्थनाम् । काव्यार्थसूचनालाप स भवेत्पारिपार्श्विकः ॥' इति । भाव
मान्यनट, परिषदा प्रेक्षकेण निर्दिष्टो गुणो यत्र तं प्रबन्धं प्रकरणम् । प्रेक्षकस्तु—
'यस्तुष्टे तुष्टिमायाति शोके शोकमुपैति च । कुद्ध कुद्धे भये भीत. स नाव्ये
प्रेक्षक स्मृतः ॥' इति भरतोक्त । पूजावाक्यगर्भं प्रश्नमाह—कतम इति ।
'गोत्रं नाम च बध्नीयात्पूजावाक्यं च सर्वत.' इति भरत. । कतमे । कियन्त इ-
त्यर्थ. । आर्या. सुकुलादिसपत्ना. । यदाह भरतः—'कुलं शीलं दया दानं धर्मः
सत्यं कृतज्ञता । अश्रोह इति येष्वेतत्तानार्यान्सप्रचक्षते ॥' विदग्धाश्चतुःषष्टिकला-
वेदिन. । मिश्रा वेदान्तवेदिन. । भगवन्तः स्मृतिधरा. । यदाह—'देवाश्च लिङ्गि-
नश्चैव नानास्मृतिधराश्च ये । भगवानिति ते वाच्याः पुरुषाः स्त्रिय एव च ॥'
इति । यद्वा । आराध्याता दूरं गता प्राप्स्यन्नादिदोषेभ्य इत्यार्याः । विदग्धा का-
व्यरसवशमनस । मिश्रा पूज्या. । पूज्ये मिश्रपदं नित्य बहुवचनान्तम् । 'मरी-
चिमिश्रैर्दक्षेण' इति विष्णुपुराणात् । भगवन्तो ज्ञानादिसपत्ना । भूमिदेवा ब्रा-
ह्मणाः । इह तत्रोद्धातकरूपा प्रस्तावना । यदाह भरत —'सुप्रतीतं विस्मृतं वा
यत्र कार्यं प्रकाश्यते । तदुद्धातकमित्याहु प्रश्नोत्तरमनोहरम् ॥' इति ॥ प्रबन्धे
गुणानाह—भूम्नेति । यत्र प्रबन्धे रसानां शृङ्गारादीनां भूम्ना प्राञ्चुर्येण गहूना
गम्भीरा. सहृदयमात्रप्राह्या. प्रयोगाः सन्ति । एतेनास्य रसमयत्वमुक्तम् । यत्र
प्रबन्धे विचेष्टितानि मालतीमाधवादे. परसरव्यापारा. सौहार्देन प्रेम्णा ह्ययानि
मनोज्ञानि । यत्रौद्धत्यं नायकनायिकासखीभृत्यादिगुणमाहात्म्यमस्ति । कीदृशम् ।
आयोजितं विहितं कामसूत्रमनङ्गप्रयोगो यत्र तत् । यद्वा । औद्धत्यं निजोत्कर्षपुर-
सरमन्यावशाविष्करणम् । तच्चायोजितस्य समन्तात्कार्याभिमुखीकृतस्य कामस्य

स्मृतं तर्हि । नटः—माव, किमिव । सूत्रधारः—
 अस्ति दक्षिणापमे विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम् । एत
 केचित्तेतिरीयिनः कस्मिन्पाश्चर्यगुरव पट्टिपात्रवाः प-
 क्षामयो धृतवताः सोमपिबिनो इन्वरनामानो ब्रह्मवा-
 दिनः प्रतिवसन्ति च । 'ते भोत्रियाः' इति श्लोक इति

मन्मथेच्छावाः सूत्र सूत्रकम् । सूत्रं संनोपा पद्यरम्भकस्तन्मूर्ध्नि । अनेन
 कामोद्दीपकतमीयत्वं गुणाय । कामाधिकस्य तस्य भूषणमिति दर्शितम् । एत
 नित्रावर्षचमिका कथा कल्पितकथयात् । एतमवसावाचवर्नम् । वाणि वचने मि-
 द्गमता परिपाद्ये निर्दोषत्वं वक्ष्यता च यत्र । एतेभ्योवाद्यत्वाद्वाङ्मयिकमुखात्-
 सुखम् । तं प्रवर्षं कर्तितुमादिशन्ति । निद्रा इति श्लोकः ॥ ६ ॥ नटः—किमिव ।
 किं स्मृतमित्यर्थः । अत्रुता 'एषादि रोदसी वास्य नत्तत्प्रीतिरकथयति । एतद्विष्ण-
 वयस्याद्ये सुखं वैभुर्न पद्मम् ॥' इति निबन्धात्प्राक्कथयन्त्युक्तस्य तदावर्षे-
 त्वास्तीत्यादि । इतिमदेष्टस्य यत्राररघवगतवा ज्येष्ठत्वेन कस्य तदुमवर्षेण
 वैमर्षात्कथ्य । निदर्भेष्वनेन वैदर्भेतिप्रीतिरकथयति इति । पद्यवर्षे
 पद्यवर्षे । नाम प्रतिज्ञी । य तु मावपद्यमिच्छायावैम् । तथा ब्रह्मवादिनापुत्रेना
 स्मार्तिसवधेयम् । ऐतिरीयिनः । ऐतिरीयकथामप्यत्र निवेद्यपि इत्यर्थः । कस्मिन्पा-
 कस्मिन्पायोत्रात् । पश्चर्यगुरव इति पश्चर्यः सात्त्विकिषोधाश्चर्यपरीकटापद्यवध-
 वाची । तत्र समूहे । ते गुरवः किना कृता वैशाम्यापमिच्छात् । 'यं पुर्वः किना
 कृता वैदर्भस्य प्रवच्छति इति स्पष्टे । यत्रा चरनेः कल्पप्राप्तिर्गुरो महान्तः ।
 पट्टिपात्रवाः पट्टी भोजनार्थिपोक्षा पावना अमभोजिनः पत्रिवा वैदर्भः । यत्रा
 वक्ष्यतां पारवो वस्तु साक्षां नवापि पारवः । अर्धवैश्विरोऽप्येत्य आद्यवाः पट्टिपा-
 वनः ॥ इति कथिताः । नचामनो इतिवापिप्राईपस्याहवनीनसन्नादसम्भवादि-
 पद्योपात्तकः । एतत्रताम्भानवादिप्रदबोमिनः । सोमपीबिनः श्लेषो कथामि
 श्लेषो हुतश्लेषो वा तत्प्राबिनः । अनेन सोमनामयाजिसमुखम् । इन्वरनामनो
 इन्वरतुल्यकर्मसूचकं कुञ्जाम येषां ते । यत्रा इन्वरं ब्रह्मिह नाम वेदां ते ।
 प्रविष्टी इन्वरं विदुः इति निधः । ब्रह्मवादिनाः । विदुः इत्यर्थः ॥ त
 इत्यादि । कल्पितकथाः शोचिताइत्येतोऽप्येतात् । अग्यादिर्षया प्राज्ञना वा ।
 भूति प्रचुरम् । शाश्वतं शार्ङ्गकालिकम् । सुतमप्यववमारिवन्ते धरुपति । यत्रा
 शाश्वतं निष्पन्नम वैशाम्यादिबन्धे । कीदृशम् । भूति सुतं बहुभ्यो बहुवा
 बहुनिः बहुम्महम् । निमर्षम् । परमं कर्तव्याकर्तव्यकथन निमित्तवान
 निमित्तान् । वैदिककर्मणि निर्वेदादेव प्रहृतेति भावाः । भोत्रिनंत्तदोऽपीते
 इति पत्रिमिच्छम् । 'अग्यात्वा प्राज्ञानो देवा एतद्विदुः इति कथ्यते । निपना
 वादि निपत्य त्रिभिः भोजिन कथ्यते ॥' इति स्पष्टि । एतत्रतमिन्न
 काव्यसुखं वापिना एतत्रते प्रतिवेव इति माध्यवनाहम् । तथा तेऽपीव
 नाप्यविवन्ते । इत्यत्र कर्मणे वापिनिच्छार्वावम् । पूर्वाव कर्मणे एतद्विदुः-

तदामुष्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य
पौत्रः पवित्रकीर्तेर्नीलकण्ठस्यात्मसंभवो भट्टश्रीकण्ठपद-
लाञ्छनो भवभूतिनामा जातूकर्णीपुत्रः कविर्निसर्गसौ-
हृदेन भरतेषु स्वकृतिमेवंप्रायगुणभूयसीमस्माकमर्षित-
वान् । यत्र खल्वियं वाचोयुक्तिः । 'ये नाम—'

पौर्ण्यम् । यागाधीना धनसाध्यतया तेषां तदादरो न तु भोगायेति भावः । दा-
पन्त्यनीराद्रियन्ते । अपत्याय सतत्यर्थं न तु कामायेत्यर्थं । त आयुर्जीवनमा-
द्रियन्ते । तपोर्थं तपश्चरणार्थं न तु व्यसनार्थम् । क्लेशबहुलं धर्म्यं कर्म तपः ।
तदनेन तेषां सर्वगुणवत्त्वं दर्शितम् । 'भूयिष्ठं भूयश्च भूरि च' इत्यमरः । 'अथ
क्रतुकर्मैष्टं पूर्तं खातादिकर्मणि । दारा पुं भूमि च' । विनिश्चयायेत्यादौ तादर्थ्यं
चतुर्थी ॥ ७ ॥ अत्र कुले जात आमुष्यायण । तत्रभवतः पूज्यस्य । सुगृहीतं
शोभनोच्चारण बलिकर्णादिवन्मङ्गल्य नाम यस्य । भट्टश्चतु शाखाभिज्ञ । पवित्रा
पुष्या कीर्तिर्यस्य । तस्यात्मसंभवः पुत्र । श्री. सरस्वती कण्ठे यस्य स श्री-
कण्ठ । तद्वाचकं पदं लाञ्छनं चिह्नं यस्य स । नाम्ना श्रीकण्ठ । प्रसिद्ध्या
भवभूतिरित्यर्थं । 'श्रीवेशरचनाशोभाभारतीसरलद्रुषु' इति मेदिनीकारः । जतू-
कर्णगोत्रप्रसूता जातूकर्णी तस्या. पुत्र । निसर्गसौहृदेन साहजिकसौहार्देन ।
ननु 'हृद्गगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च' इत्युभयवृद्ध्या सौहार्दमिति स्यात् । उच्यते ।
हृदित्यादौ प्रतिपदोक्तस्य ग्रहणात् 'हृदयस्य हृल्लेख—' इति हृदादेशस्यादिवृद्धिः ।
यद्वा 'सज्ञापूवको विधिरनित्य' इति वचनादुभयपदवृद्धेरनित्यत्वम् । यद्वा
'सुहृदुर्हृदौ मित्रामित्रयो' इति निपातस्य सुहृच्छब्दस्यावयवो हृच्छब्दस्तदन्तो-
त्तरपदवृद्धिर्भवति । एवंप्रायगुणभूयसीं 'भूमि रसानाम्' इत्यादिप्रायैर्गुणैरुपचि-
तामर्षितवान्प्रयोगतोऽर्थतश्च सक्रमितवान् । खलु प्रसिद्धौ वाक्यभूषाया वा ।
वाचोयुक्तिर्वचनरचनम् । 'वाग्दिकपश्यन्धो युक्तिदण्डहरेषु' इति षष्ठ्यल्लङ् ।
सप्रति स्वकौशलवलेन सगर्वमाह—ये नामेत्यादि । इह तावन्नविधा. पु-
रुषा । केचिदज्ञा एव । केचिदद्वैतमतमममनसः । काव्यरसविरसा । इतरे सह-
यहृदयामोदिकाव्यभव्यरसभररसिका । तत्रायान्प्रत्याह—ये केचिदज्ञा नोऽस्मा-
कमिह प्रवन्धेऽत्रज्ञामवधीरण प्रथयन्ति खयापयन्ति । नाम सभावनायाम् ।
सभाव्यत इव न तु वास्तवमित्यर्थं । ते किमपि किञ्चिदल्पं जानन्ति । तान्प्रति
ताल्लक्ष्मीकृत्य मम नैष यत्न । न हि षधिरे गीयते । यद्वा किंशब्द आक्षेपे ।
ते किं जानन्ति । किंतु न जानन्तीत्यर्थं । द्वितीयान्प्रत्याह—ये नाम निश्चये ।
वैपयिकसुखविमुखा सुमुखव इहावधीरणामाचरन्ति ते किमपि वाङ्मनसागोचरं
परं ब्रह्म जानन्ति । ते नमस्यास्तान्प्रति मम नैष यत्न । न हि सम्राजमधिकृत्य
कौपीनं सङ्गत इति भावः । अन्त्यान्प्रत्याह—मम समानधर्मा तुल्यगुण-
कोऽपि जन उत्पत्स्यते जन्माप्स्यत्यस्ति विद्यते वा तं प्रत्येप यत्न इति भावः ।
इहाल्पज्ञत्वेन साधर्म्यमनौद्धत्याय । बहुज्ञत्वेन साधर्म्यं कदर्थदुर्जनविवर्जनायेत्यु-

देव तत्र भवतः कालप्रियनाथस्य पुरतः प्रयोगेण प्रख्यापयितुमुद्यताः । तत्सर्वे कुशीलवाः सगीतप्रयोगेण मत्समीहितसंपादनाय प्रवर्तन्ताम् । नटः—

(स्मृत्वा ।) एवं क्रियते युष्मदादेशः । किंतु या यस्य युज्यते भूमिका ता खलु तथैव भावेन सर्वे वर्ग्याः पाठिताः । सौगतजरत्परित्राजिकायास्तु कामन्दक्याः प्रथमा भूमिकां भाव एवाधीते, तदन्तेवासिन्यास्त्वहमवलोकितायाः । सूत्रधारः—ततः किम् । नटः—ततः प्रकरणनायकस्य मालतीवल्लभस्य माधवस्य वर्णिकापरिग्रहः कथम् । सूत्रधारः—मकरन्दकलहंसप्रवेशावसरे तत्सुविहितम् । नटः—तेन

जेका वृद्धा मिथुकी । एतादृशी दौत्ये प्रशस्ता । यदाह भरतः—‘विधवेक्षणिका दासी मिथुकी शिल्पकारिका । प्रविश्य चाशु विश्वास दूतीकार्यं च विन्दति ॥’ इति । वृद्धत्वं चास्या रूपशून्यसर्वदृश्यत्वप्रगल्भत्वसूचकम् । यदाह—‘लज्जितं नार्थवन्तं वा रूपिणं वा तथातुरम् । दूतं वाप्यथ वा दूतीं न तु कुर्यात्कथंचन ॥’ अन्तेवासिनी निकटशिष्या । अह भूमिकामधीय इत्यन्वयः ॥ ततः किमिति । एतावदुक्त्वा किमिति विरतोऽसीत्यर्थः । प्रकरणलक्षणं भरते—‘आत्मशक्त्या कविर्यत्र कथा नायकमेव च । औत्पत्तिकं प्रकुरुते तद्धि प्रकरणं विदुः ॥’ इदं च शुद्धम् । यदाह भरतः—‘द्विधा प्रकरणं तत्तु शुद्धं सकीर्णमेव च । कुलध्वीरचित्तं शुद्धं सकीर्णं वेदयया कृतम्’ ॥ अत्र नाटके यादृशो नियमस्तादृशः । नायकलक्षणं भरते—‘नेता विनीतो मधुरस्व्यागी दक्ष प्रियंवदः । रत्नलोकः शुचिर्वाग्मी रूढवशः स्थिरो युवा ॥ धृत्युत्साहस्मृतिप्रज्ञाकलामानसमन्वितः । शूरो दृश्यश्च तेजस्वी शास्त्रचक्षुश्च धार्मिकः ॥ विनयः शीलसपत्तिर्मधुरः प्रियदर्शनः । त्यागः सर्वस्वदानं स्यादक्षः क्षिप्रकरो मतः ॥ प्रियंवदोऽनुत्कटवाक्समेहो लोकरञ्जकः । मितप्रस्तुतवाग्वाग्नी नित्यकर्मरतः शुचिः ॥ ख्यातवंशो रूढवंशः षोडशान्त्रिशको युवा । वाह्यन कर्मभिर्यश्च न चल स स्थिरो मतः ॥ धृतिः सर्वेषु या प्रीतिरुत्साहोऽग्लानिरेव च । स्मृतिः कालान्तरज्ञानं प्रज्ञा तीक्ष्णमतिर्मता ॥ कलाक्षेत्रं चतुःपष्टिर्मानधितसमुत्तमः । शूरो सप्रामनिपुणो रूपवान्दृश्य उच्यते ॥ अतिप्रतापत्तेजस्वी शास्त्रचक्षुस्त्रयीपरः । आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स धार्मिकः ॥’ इति । ननु मालतीवल्लभत्वं माधवस्य न योग्यं माधवेन वसन्तेन सर्वपर्याकालीनाया मालत्या जाते. समन्धाभावात् । मैवम् । अपूर्वमेव हि पदार्थसार्थं योनिनोप्रभावात्संपन्नमासाय सहृदयहृदयचमत्कारकारिणीं वैदग्धीमेव क-

हि सत्रयोगादेवात्रभवतः सामाधिक्रानुपसारे
सूत्रधारः—शाठम् । एपोऽसि कमन्वकी संवत्

विरयमुत्प्रेक्षितवानिच्छदोः । भावव इति नाम्ना यज्ञारमवतोऽथ । सन्त
श्रद्धारमवत्तार श्रद्धारमवत्तैव निष्पुर्वैवतसमपि कथ्यन्ति । वराह बला-
यज्ञारो निष्पुर्वैवता' इति । अथ एव स्वामस्तमपि वक्षति कुवन्वदभ्यासं
ऽनमिच्छादिना । 'स्वामो भवेत्तु श्रद्धार' इत्यपि मरतः । अथममासकादीरोर
वायवः । वराह मरतः—'चेत्पतिरमासश्च धीरोऽपि प्रदीर्घी' इति ।
मासकी वासिष्ठा । तद्वत्तत्र धरते—'स्वाम्यसाधारणोति तद्वत्तत्र धरति
त्रिधा । खकीना तत्र वक्ष्या मृग्या मन्वा प्रयत्निक्य ॥ धीकार्वावाहीरुं
पुष्टिश्च व पतिवता । कथ्यावती वापदपा विपुषा व त्रिर्ववता ॥ साकल्य
गमिका ककाप्रामन्वयौर्मपुष्ट । समकेषु व रक्षेव कर्तव्या प्रष्ट विवा । व
प्यती द्विविधा प्रोष्य कथ्यकोडा तथा पठ । रसे प्रयत्ने कर्तव्या यन्ते
मास्यवैदितिः ॥ कथ्यातुरागमिच्छातः कुर्वीरज्ञाद्विर्वभवम् ॥' इति । व
इति प्रसङ्गाद्भवते । तथा हि—'मासके इत्यत्रः प्रोष्यावत्तस्यो मास्यवैदितिः
मारती कैसिद्धी वैव सास्यारमयी तथा ॥' तत्र यज्ञारे कमन्वकवपि
व्यापारः कैसिद्धी ॥ 'विद्योका सास्यती सप्तधौर्ममास्यवैदितिः । मास्यव
सप्तधामास्योद्गातामिच्छेदितैः । भवेत्तारमयी नाम मास्ये शिष्यस्त इत्यत्र ।
मारती शब्दवृत्तिः सादरे रीते व पुन्यते । यज्ञारे कैसिद्धी धीरे सास्यारमयी
पुषः ॥ एवमज्ञानि कमन्वि प्रभावस्यामिरोवतः । आदौ निष्कन्मकं कुर्वीर
वाक्यावैनुष्ठितः ॥ अपेक्षितं परिष्कन्व धीरसे बलुमिच्छरम् । वरा संर्ववेत्ते
कुर्वीरिष्कन्मकं तथा ॥ वरा ॥ धरतं बलु मूक्यादेव प्रवर्तते । आद्यवेव तदाह
सास्यमुक्तासेपसंभवः ॥ प्रसङ्गवेत्तवरीतो निष्क्यापिपुष्टधरः । अहो मान्यप्र
दासंनिवाकरसाभवः ॥ अतुमावमिमावासां स्वामिवा अमिवादिभिः । एष्टी-
तमुक्तैः कर्तव्यमत्रिषः परिपोषणम् ॥ म वातिरसतो बलु इतिच्छिन्तां वनेत् ।
रसे वा व विरोक्त्वाद्दत्तकथ्यारकथ्यैः ॥ एषो रसोऽहोकर्तव्यो धीरः यज्ञार एव
वा ॥ अत्रमन्ये रसाः सर्वे कुर्वीरिर्वैहवेऽनुवत् । यज्ञारोऽस्यकथ्यारधीरमवा-
वकाः ॥ धीमस्वोऽनुव इत्येवमद्यै मास्ये रसाः स्युताः ॥' वद्यपि अमिच्छादिभक्तिः
सन्तः सान्तस्तु यमो रसाः' इत्यपि तथापि स व सर्वैरसतो व वा मास्य-
मिवववेति व वृष्युष्यः । स्वादिमावामावात्तस्य मास्यमिववत्ता व संव-
तीति विद् । वासिष्ठा व मास्यनुवातमिच्छता । कुञ्जीकात् । वराह म-
रतः—'इवातमिच्छता वैव यवैतु कुञ्जीका' इति वसिष्ठा धनी ॥ यार्
इवम् । कामन्वकी संवत्तः कामन्वकीकथाः । एवेव सूत्रेणैव कथ्यावैतुवर्न क-
वैदिति मत्तमत्तमस्य कामन्वकीसूत्रमपि सूत्रसूत्रवयेव इत्येति वरिष्ठम् । वरुमे
मकरवेव मास्यीक्यं कर्तव्यमिति पुंसाः जीव्यापत्वात् छपितम् । कामन्वकी

नटः—अहमप्यवलोकिता । (इति परिक्रम्य निष्कान्तौ ।)

प्रस्तावना ।

पृ० प०

१० ५ ०नेपथ्ये कामन्दक्यवलोकिते प्र० ।

११ १ ०रभिमतः पाणिग्रहः स्यात्० । ५ ०चित्तविक्रमेवो० ।

७ ईरिसे आ आसे० ।

११ ८ तर्हि उक्त्वण्डिद० । ९ णिउज्जिअदि ।

नीतिग्रन्थभेदस्तं वेत्तीति कामन्दकी । 'तदधीते' इत्यण्, डीप् च । अनया नामव्युत्पत्त्या नीतिवेदिताबोधनेन प्रकृतसिद्धहेतुतोक्ता ॥ तदन्तेवासिनी अवलोकिता दृष्टिरिति कार्यसिद्धिदृष्टेरपि कार्यसिद्धिहेतुतोक्ता । तदुत्तेजनिकेति । निष्कान्तौ । सूत्रधारनटाविति शेषः ॥ प्रस्तावनेति । निवृत्तेति शेषः । एतल्लक्षणं भरते—'नदी विदूषको वापि पारिपार्थिक एव वा । सूत्रधारेण सहिता सलाप यत्र कुर्वते ॥ आमुखं नाम तस्यैव सैव प्रस्तावना मता' इति । परिवृत्य पुनरागत्य । रक्षा पट्टिका लोहितपट्टिका नेपथ्यमलंकारो ययोस्ते ॥ अधुना कामन्दकी समस्तप्रकरणोपयुक्तमुपक्षेपमाह—अपीत्यादि । यदाह—'काव्यार्थस्य समुत्पत्तिरुपक्षेपस्मृतो बुधैः' । इह तु मालतीमाधवयोर्विवाहनिर्वाहः काव्यार्थः । अपि नामेति । नाम संभावनायाम् । तेन भवेदपीत्यर्थः । निश्चये वा नाम । तेन निश्चितमेव भवेदित्यर्थः । कल्याणिनोरित्यनेनाशंसनीयकृशलतयानुप्राह्यत्वमुक्तम् । भूरिवसुर्मा-लतीपिता । महाधनिककन्याया आवश्यकी वराकाङ्क्षेति नामतात्पर्यम् । देवरातो माधवपिता । देववद्राति दत्ते । 'रा दाने' कर्तरि क्तः देवरातः । तथा च जनो दातरि विवाह्यत इति महाधनिकवद्वदान्यत्वप्रभुत्वादियोगिनोऽनुरूप एव प्रायः पुत्र इति वरे कन्याकाङ्क्षसूचनं नामानुनयेन । एवं च योग्ययोर्योग्य एव संबन्ध इति भावः । पाणिग्रहो विवाहः । विवृण्वतेति । अपिरवधारणे । तेन वामकेनैव वामेनैव चक्षुषा दाक्षिण्यमवलम्ब्यते । कीदृशेन । स्फुरता सन्दवताऽत एव कल्याणं विवृण्वता सूचयता । स्त्रीणां वामाङ्गस्फुरणस्य शुभसूचकत्वात् । आन्तरङ्गेनैव मवी-यचित्तवृत्तिज्ञेनेव । इवोत्प्रेक्षायाम् । 'उत्प्रेक्षा व्यज्यते शब्दैरिवशब्दोऽपि तादृ-शः' इति दण्डी । अथवापिर्विरोधे । वामेनापि प्रतिकूलेनापि दाक्षिण्यमानुकू-ल्यमवलम्ब्यत इति विरुद्धमिदम् । वामक इति स्वार्थे कन् ॥ ११ ॥ अवलो-किता । अत्र खलु निश्चये । चित्तविक्षेपोऽसद्विषयाभिनिवेशः । चीरेण वल्ल-खण्डेन चीवरं, सौगतपरित्राजकवासस्त्वदेव परिच्छदः परिकरो यस्यास्ताम् । पिण्डपातो नाम बौद्धानां भिक्षाभ्रमणेन भोजनम् । तन्मात्रेण प्राणयात्रा जीवनं यस्यास्ताम् । ईदृशे विवाहकार्ये । इह पुरंधीणामेवाधिकारो न तु भवादृशी-नामिति भावः । उत्खण्डित उन्मूलितः संसाररूपोऽवग्रहो मोक्षप्रतिबन्धो यत्र

५० ५०

१२ १ ॐबं ब्रुहि । इति किं यदेकत्र नो विद्या । अन्त-
वासिनां सा । ७ ॐवैव चासा । ८ ८५

१३ ३ ॐवो किंति । ९

१४ २ ॐविरवेकस्यैव ७० । ८ येयोऽप्यस्य । ९ ८९

सा । महा ब्रह्मसूक्तिः संसारस्मोऽप्यहो महो वज्र सा । १ कामसूक्ती । अ-
 मेति । वीणाभ्यन्तविनेत्रे । यन्मामिह्यादि । स भवान्पूज्यो मूर्तिर्द्वयं
 निवेननिबन्धे निबन्धोत्तरे विपुत्रे निबन्धवति तत्त्वोदस्य प्रीतेः कर्म । तद्वत्
 प्रेमपात्रमिति गावः । असी निबन्धः प्रवचन प्रभवस्य धार उत्कर्षो विरलेः ।
 परि बरीयैः प्राप्तिरववा मरीचैकपोमिः पुत्रो मित्रस्यामिमर्त वाक्किर्तं
 कार्यं धटेत तदा तत्कार्यं कृतं स्यात् । मध्यमामिमिरपि भवेदिकर्षः । ननु इति
 उमितमिर्बं परि धटेत निष्पद्येत तदा मरीचैः प्राप्तिरववा मरीचैः कृतं स-
 त् । अचरने तु सर्वमिर्बं भवेदिसर्षः । एतेवावद्वक्तव्यतोष्य । 'अचरने प्र-
 विद्यायै 'याज्ञप्रथमबोरपि' इति विद्याः । १२ । मूर्तिवत्तः लीङ्गवत्तमेवैवै-
 ममयोपपत्ति वाह—किं मेत्यादि । न इति बहुवचनेन कामूरिवद्येवततावातु
 पादावम् । अस्मादिति । अस्माकं लीङ्गमित्याज प्रकृतमित्यर्थः । अपस्ये
 बन्धो विवाहः । लीङ्गमित्यर्थमस्मिन्नेव तस्या वैवतवचन्युतवा वचन्याहे वा
 वचनप्रवाचकारमन्त्रमस्या वाच्यं च सूचितम् । पुत्रं चेतम् । 'मासूचितं निसे
 त्पात्रम् इति भरतः । एवमन्त्रापि सूचितस्यैव प्रवेद्य । आन्वीक्षिक्ये वा-
 यसाजम् । तत्र तर्कच्छलमिनिहृदनेन तद्व्याधान्मावस्य कोरिकाविवाहे को-
 लकमुच्यम् । अचरं पाठः । कुम्भिकपुरं विद्वन्मृगयववादी । प्रक्षिप्तता प्र-
 स्वापवता । सुविहितं शोभनं कृतम् । अपस्येत्यादि । वैवतवचनं पुत्रं प्रक्षिप्त-
 तापस्यसंनम्निधिप्रतिज्ञा विवाहप्रतिज्ञा प्रियत्वं सुहृत् प्रीतिमित्रत्वं मूर्तिवत्तः ।
 पुत्रत्वं शोभनवित्तत्वं वा सृष्टिं स्वर्गं वीता स्यापिता । अन्धेकघातान्यनुषो
 लोकनिष्कृत्युतः पुत्रः प्रतीचनार्थं प्रवृत्तिपाठार्थं स्फुटीकृतम् । प्रतीचनस्यैव
 सर्वकार्येतिज्जलतात्पर्यम् । १३ । अथलोकितता । अत्रामाको मूर्तिवत्तः ।
 माचनस्य कृत इति शेषः । प्रविपादवति दधाति । गोरेकवा विवाहस्य वरी-
 धाधे निवेनादिति भावः । तामिह्यादि । बन्दनवाया एतेऽन्तःपुरस्यिनो
 नृपशय तं वाचते । तत्र छात्रानिवेना कोपाय साध । अर्चं तु मन्त्रात् संनो
 अचरवच कोपायः शिवः । परिनामसुरस इत्यर्थः । जावो उच्यते । आचर्यवचिवा
 एतेऽन्तं कुपितलोप्रवापकः । बन्दनवतीति बन्दनः । एतेवान्प्रवचनकलाहन्ता-
 पुरस्यिवता मुच्येति क्षमतात्पर्यम् । १४ । कामसूक्ती । संवर्तं संवोरवम् ।
 पित्रोपत इत्यादि । तेन मूर्तिवत्तया संवोरवत्तवोरवित्तरेव तामिहिवत्तः
 अन्वो मित्रज्ञानयोपनं कर्तव्यम् । वाक्यतापिच्छरैव । प्रकथितामिहिवत्तः ।

पृ० प०

१५ २ ०कारप्रगुणरम० । ४ ०ममिसंधाय० । तेण तेण
वअणोवण्णासेण० ।

१६ ३ वाढम् । जदो ताए वि अत्तणो विणोदणिमित्तं
मा हव० । ४ ०अज्ज णिहिदं० । ०यतो माधवा० ।

७ ०तीर्थेन घटते । ८ ०उपोद्धातेन ।

१७ २ ०महूसवं मअरन्दुज्जाणं अज्ज पमादे अ० ।

यथा तावपि प्रकृतं न जानीतस्तथा कृतं तेनेति भावः । युक्तं चादः । 'नादेशे
नाकाळे नापरिपक्केन्द्रिये न गुणहीने । कथयति हि कथा स्वगता न तथास्य कथा
भवति वन्ध्या ॥' इति नीते ॥ १५ ॥ अनुरागेत्यादि । तयोरनुरागप्रवादः
सर्वलोकविदित सप्तस्वाम्यम् 'श्रेयानस्ति' इति वा पाठः । श्रेयोल्मसी । यत एवं सति
राजा नन्दनश्चोभौ वध्वनीयौ तयोरन्योन्यानुरागादेव परिणयो वृत्तो न मया कारित
इति वक्तव्यमेवेति भावः । सार्वलौकिक इत्यत्र सर्वलोका दृग् । अन्योन्यानुरागेण
गान्धर्वविवाहोऽपि सूचितः ॥ १६ ॥ बहिरित्यादि । विद्वान्प्रबुद्धिरेकः श्रे-
ष्ठोऽद्वितीयो वा सकल जन ऋपदैरभिसंधाय वध्वयित्वा स्वानर्थान्स्वप्रयोजनानि
सपादयति । मौनमभाषणं भजते च । विधिनियेषधपरं वचो न वदतीत्यर्थः । अत
एव तटस्थ उदासीन इवानभिव्यक्तव्यापार इत्यर्थः । कथम् । सर्वाकारेणोद्धितादिना
स्वभावसुन्दरं यथा भवति तथा बहिः प्रकट व्यवहरन्नति सूक्ष्माप्यपि पराभ्युहस्थाना-
नानि परस्य तर्कस्थानानि स्थगयति पिदधाति । अपिभिन्नक्रमः । 'अभिसंधिर्वध्व-
नार्थः' इति धातुसंग्रहः । 'केवलश्रेष्ठयोरेक' इति धरणिः ॥ १७ ॥ अवलोकिता ।
अत्रोपन्यासो व्याजेन कार्योद्देशः । राजमार्गेणेत्यनेन सर्वसाधारणान्मा-
धवस्यानौद्वयमद्वितीयवेद्यता च सूचिता । संचारणं च तद्दर्शनेन मालत्या
अनुरागायेति भावः । अत्र कामन्दक्यावलोकितायामेवमनुकलात्कथं तव वचना-
दिति घटत इति न देश्यम् । प्राणैस्तपोमिरित्यादिना तदभिधानात् ॥ कामन्दकी ।
धात्रेभ्युपमात्सुता । एतेन बाल्यात्प्रभृति सकलचेष्टावेदित्वं ध्वनितम् । तथा च
लवङ्गिका मालतीगतं यत्कथयति तत्प्रमाणमेवेत्येवकारव्यङ्ग्यम् । अनेनास्याः स-
खीत्वमप्युक्तम् । यदाह भरतः—'कारुदासी च धात्रेयी प्रतिवेश्या च शिल्पिका ।
बाला प्रव्रजिता चेति नायिकाना सखीजन ॥' इति ॥ न इति बहुवचनेनात्मनि
लवङ्गिकाहृदयजागरूकबहुमानेन वध्वकतानिरासः सूचितः । भूय इत्यादि ।
मालत्यङ्गकैस्ताम्यति खिद्यत इति कथितमेव लवङ्गिकयेत्यन्वयः । अङ्गकैरित्यत्रा-
ल्पार्थं कन् । कल्पता मृदुत्वेन । बहुवचनात्सर्वाङ्गमुक्तम् । तथा च मृदुभिः सर्वा-
ङ्गैरित्यर्थः । कीदृशी । त माधवं दृष्ट्वा दृष्ट्वा पुनः पुनरवलोक्य । गाढोत्कण्ठया ह-
दाकाङ्क्षया लुलितलुलितैरतिम्लानकान्तिभिः । 'ललितलुलितैः' इति पाठे पूर्व ललितै-

पृ० प०

८ १

१८ १ चुराण्यवासिणो ।

" ७ ऽपिर्भ किर्द होवि ।

" १२ ऽमाळती । सभि० । १३ ऽकस्यः सूत्रवितथ्यः ।

रन्वैरुवा इतिर्धर्मैरिजर्भः श्रीरत्तम् । सभिवनपरीरन्ववा माळतीपुहमिभ्य
 जमार्गेण भूवो मूसः पुबः पुबः पर्यटन्तं गच्छन्तम् । इह राजमार्गोपन्वातेव दाम
 स निष्ठासुः संघाते माळस्याय तर्ह्यनेव परस्वित्कामावः सुचितः । यमने तै
 पुन्वेव दर्शनं प्रति दाम्यमुच्यम् । दर्शनेन च पीबापुन्वेव तस्मा तत्कथ्यन्ति
 तच्छः । अथा प्रथमवीप्यवा दर्शनं दृष्टुं ह्यथा प्रथमं रन्ववस्तुचमत्कारेण
 तन्निवमानानुत्पन्नवाङ्मरेण मेत्रशीतिर्मुच्यते । द्वितीयवीप्यया सहचरीमित्यस्य
 नयवशीतिरुच्य । तृतीयपदेन रन्वाया अनेककौतुकावारतोच्य । तथा केचन
 अनेककौतुकरसंभारकित्तत्वेन मावजस्य अन्ववर्सेवसेपाहकनिकट्यार्ककडमिवा
 नियतं तच्छः । अज्ञाप्रसन्नेन वाचन्तरयाभिसिद्धकताया विचवान्तरसंघारैरपि म
 यामलापावनादलान्तानुत्पद्येव सुचितः । अथमन्तःपुरस्या छा इदं
 आह—भवनेति । भवजस्य आद्यावादेवो वचस्तुपरिक्रुयी तस्मां तुष्टुर्षं वद
 यने गथास्यजसला । तुष्टुतया । यथाकाङ्क्षसंभुच्यम् । वातावनेत्यनेन वातला
 यमन वनेति स्युत्पत्त्या वमांशितापवती पनीरसपीरपरिक्रुयार्क वाटीति म
 हेव निरर्थकमसा यमनं तमेति सुचितम् । अथपि 'वीचोपरिक्रुयी वक
 मिहु' इति अथवपदवच यतायम् तथापुत्रिपोषकंकारोत्तार्क भवनपद
 वदा अथवस्या वचनी माळतीवसतिः वीचोपरिक्रुयीसर्भः । एतेषासा विव
 द्वाङ्कनीयमर्ष किमर्थमिहस्याद्यप्यपरिहाते निरर्थकं च तर्ह्येव भवतीति
 वितम् । अथा एतिः अयकस्या नर्ष वाहामन्तरस्तुत्यर्ष ताभारप्रसर्ष अर्षं वा
 द्वैत्याम्बति तयेक्यैः । माळती एतिमौववथ कम् इति तमोवैहकलोडवकुड
 वमि एयस्यपरोम्बोर्गं वद्व इति भावः । अथा अयोऽन्ववत्तपाप्रसतो वृद्ध
 अन्वोत्प्रेठा विधित्तस्यैव । साक्षरप्रसर्ष नर्ष अयमिदं सर्भः । ताम्बतीस्येवो
 कच्छः । अथाह मरतः—'विन्तानिन्धास्येवेन हृष्टाहामिवमेव च । अवाहोपा
 नेधामिद्वेपायिमवो मवेत् ॥ इति ॥ १८ ॥ अथकोकित्ता । अथा
 तित्तमन्तरया माळतीसर्भः । निवोः श्रीवा हर्षो वा । प्रतिपत्तन्तं प्र
 वच्यम् । तावत्पदेन मन्वारिकाहस्तनिवानस्य प्रकृतकारोपकमः सुचितः
 अत एव अयन्वक्त्वा सुविहितमिस्तुच्यम् ॥ कामरुकी । विहा
 वीपत्तप्रसर्षविचवाकावः । तत्र व्यापृता वाटी विहारवाटी । एतेव अथर
 वाप्रसमुच्यम् । अथाह वच्ये—'अथरु कुट्टिनी वाटी वमंशाप्रवहित्वा । वि
 पत्तद्वो निर्वं वाद्याः अथरुमै नताः व' तीर्थेव ह्यए वपायैव वा । 'तीर्थतु
 वद्वारवत्तु' इति विधः । उपोषातेव प्रसर्षेव । अनिशावद्यावमिति वाच्य

पृ० प०

१९ ३ वरीयानन्यो० ।

स्त्विति शेषः ॥ अवलोकिता । 'कौतुकं तु कुतूहलम्' इत्यमरः । मदनसहोत्प-
 न्नेन वसन्तकालः सूचितः । तस्य च वैवाहिकत्वम् । यदाह—'शरत्सङ्ग्रामविषये
 विवाहे ज्येष्ठमाधवाँ' इति । किल प्रसिद्धौ । इति हेतौ । अनुप्रेषणे तत्र किलेत्या-
 देहेतुत्वम् । अन्योन्यदर्शनेनोभयानुरागे विवाहनिर्वाहः । प्रिये प्रीतिविषये कार्येऽभि-
 योग आसङ्गः । अत्र कपालव्रत महाव्रतम् । कुत इत्यादिना श्मशानाङ्कषचनम् ॥
 कामन्दकी । किल प्रसिद्धौ । विविधा नानारूपा जीवा मानुषादय उपहारा
 वलयः प्रिया यस्या सा अनेन मालत्युपहारः सूचितः । आत्मनिरपेक्षं कर्म
 साहसम्, तेन वर्तन्ते ते साहसिका । प्रवाद प्रसिद्धि । इह प्रियेत्यस्यानन्तरमिति
 पदं देयमन्यथा पूर्वापरानन्वयात् । तथा च प्रियेत्यनेनाकारेण साहसिकानां प्रवाद
 इत्यर्थः । अत एव वाक्यार्थकर्मदावितेरघ्याहारः ॥ अवलोकिता । इह खलु
 प्रसिद्धौ । तस्याश्वासुण्डाया नातिदूरेणात्यासन्ने वस्तु शीलं यस्य । तस्य एतेन देवकु-
 लस्य लोकसकुलतया किञ्चिद्विप्रकृतं साधकसंस्थानमुक्तम् । साधकस्य योगिनः
 सुण्डधारिण कापालिकस्य । अघोरघण्टेति । 'कापालिकास्तु घण्टान्तनामानः
 समुदाहृताः ।' भरत । अघोरोऽविमृश्यकारीति नामव्युत्पत्ति । अनुसन्ध्यं
 संध्यायाम् । प्रवृत्तिर्वार्ता । सर्वमघोरघण्टनाशनमाधवरक्षणादिकम् । अत्रैतेन
 कापालिकादे कथनेनालं निष्फलमधुनानुपयोगात् ॥ अवलोकिता । बालमिति
 भावप्रधानम् । तेन वाल्यान्मिन्नमित्यर्थः । समुद्रहति विवहति ॥ कामन्दकी । बु-
 द्धरक्षितेत्यनेन भिक्षुकीर्त्तं सूचितम् । अत एव दौले नियुक्ता ॥ अवलोकिता ।
 उत्तिष्ठेत्त्रोर्ध्वकर्मत्वान्न तद् ॥ कामन्दकी । अत्युदात्ता गमीरा प्रतिपन्नार्था
 सवादिनी प्रकृतिर्यस्याः सा तथा । निस्सृष्टार्थेति । नायिकाया नायकस्य वा मनो-
 रथं ज्ञात्वा स्वमत्या कार्यं साधयति सा निस्सृष्टार्था दूती तस्या कल्पो व्यापार ।
 प्रस्त्रावनीय इत्यर्थः । दूती च विविधा । यदा—'निस्सृष्टार्था सितार्था च तथा शा-
 सनहारिका । सामर्थ्योत्पादिता हीना दूती तु विविधा मता ॥' इति । शरदि-
 त्यादि । सा मालती तं माधवं नन्दयतु प्रीणातु । यथा शरच्चन्द्रिका कुमुदं नन्द-
 यति । यथा चन्द्रिकाकुमुदयोर्नित्यं प्रीतिस्त्वथा तयोरप्यस्तिवति भावः । कीदृशम् ।
 कान्तं रम्यम् । मुजात शोभनजन्मानम् । शोभनता च गुणवत्त्वेन । यद्वा कान्त-
 मन्यस्त्रीभोगचिह्नशून्यम् । यदाह भरतः—'अन्यस्त्रीभोगसभूतं चिह्नं यस्य न
 विद्यते । देहे वाप्यधरे वापि स कान्त इति कीर्तित ॥' सा कीदृशी । कल्याणी
 निरुद्धा । स च युवा कल्याणी विवाहकल्याणयोगी सस्त्रां प्राप्य कृतकृत्यः कृ-
 तार्थो भवतु । युवैत्यनेन कन्यायां मदनमदोद्दीपकतायोगित्वमुक्तम् । एवं सति वि-
 धातु प्रयत्न सफलो भवतु मनोहरध भूपनन्दनाविरोधेन सर्वावर्जकोऽस्त्वित्यर्थः ।
 कीदृशः । अन्योन्यं कामिनीः प्रमुणा अनुरूपा ये गुणास्तेषा निर्माणे कुशलोऽत एव
 वरीयान्धेष्टो गरीयान्पुरर्वा । यद्वा अन्योयं प्रमुणा उत्कृष्टा ये गुणास्तेषां निर्माणे

पृ० प०

२२ ५० ० लुवनादिवाभूत् । ८. 'इत इतः' इत्यस्याप्रे मा-
धवः—(परिक्रम्य ।) कथं प्रियवयस्यो मम मकरन्दः ।
मकरन्दः—(उपसृत्य ।) सखे माधव, - ल०' इत्य-
धिकम् । ८. ० तपति तपनः । त० ९ माधवः—
यदभिरुचितं वयस्याय । (इत्युभानुपविशतः ।)' इत्यधि-
कम् । १० ० बालवउलुज्जाणं० ।

शान्तरयोगो विकारस्तद्योगि यौवनम् । अयं तु युवैत्यर्थः । अत्र भ्रमतिपदेनानव-
च्छिन्नक्रियता, तद्वारा सर्वकालता, भुवपदेन सर्वदेशता, आज्ञापदेन युक्तिजि-
ज्ञासां विना स्वीकार, विकारिपदेन माधवाङ्गीकारिता च ध्वनिता । ललिताः
सुन्दरा मधुराः परिभाव्यमानास्ते ते प्रसिद्धा भावा रमणीवदनविभ्रमादयो धी-
रतां वैर्यं क्षिपन्त्यपनयन्ति । तदनेन कामकृतमेतदुन्नीयत इति भावः । 'प्रकृ-
तिमधुरा' इत्यपि पाठः । तत्र प्रकृत्या स्वभावत एव मधुरा मनोहराः ॥ २० ॥
माधवप्रवेश इह द्विपदिक्रया । यदाह—'शोकविभ्रमयुक्ते तु व्याधिचिन्तासमा-
श्रिते । श्रुतवार्तादिवैरूप्ये योज्या द्विपदिका बुधै ॥' इति । स्वगतमिति ।
'यत्तु श्राव्यं न सर्वस्य स्वगतं तदिहोच्यते' इति भरतः ॥ अनुस्मृतिमाह—
तामित्यादि । ता नायिकामचिरमधुनैव विचिन्त्य कथं मम चेतः । कर्तुं ।
कथमपि महता कष्टेन व्यपवर्तते व्यावर्तते नागच्छति वा । तस्या लज्जं तामेव
धावतीत्यर्थः । किं कृत्वा । बालत्वेन कुलीनत्वेन च या लज्जा तामकाण्ड ए-
वाप्रस्ताव एव विजित्य । रमसकाल एव हि लज्जायभावप्रस्ताव इति भावः ।
विनयं मनोमलक्षालनोपदेशं दूरीकृत्य । महानायकतया साहजिकं धीरत्वमु-
न्मूल्य । कीदृशम् । मन्यरो मन्दो विवेक इतिकर्तव्यता यत्र तत् । क्रिया-
विशेषणं वा कीदृशम् । इन्दोश्चन्द्रात्सुन्दर मुख यस्यास्ताम् । वैयधि-
करण्येऽपि गमकलात्समासः । इह तामित्यनुस्मृतिः, इन्दुसुन्दरेति गुणकीर्तनम्,
विभाव्येति चक्षु प्रीति, कथमपीत्युद्वेगः, लज्जा विजित्येत्युन्मादः, मन्यरविवेक-
मिति जडतेत्यनेकावस्थोक्ता ॥ २१ ॥ यदित्यादि । तत्सनिधौ यन्मदीयं
हृदयं विस्मयेनाद्भुतरसेन स्तिमित निश्चलम् । एतेन स्तम्भ उक्तः । अस्त-
एवास्तमितो नाश प्रापितोऽन्यो भावो विस्मयातिरिक्तो घर्मो यत्र तत् । अ-
नेन जडतोक्ता । यदाह—'इष्टं वानिष्टं वा सुखदुःखे वा न वेति यो मोहात् ।
तूष्णीकं परवशगं स भवति जडसंज्ञकं पुरुषः ॥' आनन्देन निरन्तरसुखेन
मन्दं मन्यरं चाभूत् । अमृतलुवनादिव सुधासेकादिव । अथ च योगाभ्या-
सेन कुण्डलिन्याचरणेनामृतसेकादिवैत्यर्थः । तत्रापि परमानन्दसंदोहो भवत्येव
एतेनाद्भुतनायिकादर्शनजातभावभरमन्यरता दर्शिता तद्दृश्यमधुना तद्वियोगे-
ऽङ्गारचुम्बितमिवाङ्गारावसृष्टमिव व्यथमानं पीडायुक्तमास्त्र इत्याश्चर्यम् । न च

पृ० प०

- २३ १ अहवा सुहुचं वि० ३ काञ्चनारपा० । ३ व्यावा
 अथ किञ्च ४० । ७ प्रा ममदनोद्यां ८ अति अ
 मनागवति० । योचरम् । १० तत्किम्वनतु
 १२ अन्तुपु रवस्तम० १३ परमेश्वरे च ।
- २४ २ व्यतनम् । तत्र चेतुस्त० । परिक्रम्यावतोक्ष्य च ९

प्रियासहे सुखं तद्विबोने बुःप्रमिति इत्यत्रमेव तत्कथमावर्षमिति वाच्यम् । अ
 तुम्हारेष्वस्य तस्य शिशुरैव किमिदं यद्व्याज एव व्यपेति तत्संभवात् ३ ॥
 मकरन्दः । इत्य । इहागच्छेन्नैः । आपात्रितापतिः । एतेन माधवस्य वाच्यं
 महागिरावर्षेण सुचितम् ॥ मकरन्दः । अकारं तपति अकार्यतपः । 'अहं
 वादयोः इति अकार्यत्वः । विज्ञान्मुम् । माधवीनमम्भोन्मादमपहोतुक्तमको
 वचनम् ॥ माधवः । वचन्यापेति । 'वच्यर्त्ता प्रीयमाणः' इति संभ्रान्त
 कच्छहंसः । अत्र मकरन्देव पुष्परसेव सहचरो माधवो वचन्तो वाक्यवृत्त
 इतोतीति अतिरस्युत्पिबति । सुहृत् चेतुस्त सुस्विते चिते वहुं पुत्रमिति माधः
 मकरन्दः । अणुपुष्पाणां नै केसपः विज्ञान्मयैः कपावो अद्विष्टा शीत
 त्वं च आमोवस्तेव वासितं सुपन्थीकृतमुद्यमं मिव तस्य । 'कपावः सुकमी अ
 द्विष्टेऽप्यवत्' इति मेरिणीकारः । कपावादि संभ्रान्तैव शौरमस्यदियमीरतोष्य
 आमुषतेभ्यैकैक्यास्ये इति । कपावादि संभ्रान्तैव कपवनायेसुचम् ॥ प्रवर्तितः कृतः
 अभिरामेति वाच्यमिति । इह मकरन्दवचनेव वसेक्या प्रतिमुचयेषिदस्य
 वदाह— अणुपुष्पं प्रपाच्छरि माकनं गोक्षिपु मी तत्' इति । अपिः अमुचये
 माम संभाषतामाम् । इदं संभाषेतापीछरैः । मवापत्यम् । इतिरमकाः कामः ।
 मकरन्दः । सुगं किञ्चैक्यतास्यम् । पुण्डरीकं तितपधम् । निरहपुष्परसैव
 सुचस्य पुण्डरीकसाम्भम् । तस्य अन्ववाक्यवमावदाह— अन्वेष्यित्यादि ।
 माधव तथापुष्टिर्देवता कर्षविदपि मा मूह । अन्ववापहर्षं मा कृवाः । एवम
 तीकारः स्मार्ति माधः । अहं वतः शीघ्रं चित्तमन्ना कामः मन्वातपौहवः ।
 चित्तोन्वयवविद्वन् इति माधः । कीदृशः । निधस्य वातरि अत्यन्तद्वै परमेश्वरे
 इत्येतेषु अन्तुपु महाशक्तिषु च एवसमोपुचप्रवर्तौषु समस्तुस्वभावापरः । वदा
 अन्वेषु मासुवादिषु एवस्यवावृतेषु च शिर्वन्वोनिषु निधस्य वातरि वदादि पर
 मेश्वरे इरे च अथ इति निधमेव बोध्यम् । अतो कर्त्ता अकला वचनेति माधः
 ॥ २३ ॥ माधवः । परिमयात्स्वत इत्यन्ववः । परिमयात्स्वतोर्त्तं च तु साध
 हुत्वापेति माधः । वदितमोदवन्वोहरो मः परिमकाः सुमपत्यः । 'साधुम
 यन्वे परिमका' इति निधः । मिथयित्तिरम् । संकृतेन व्याप्यकृतिता वा वद
 क्तुपुष्पवर्त्ता निधस्यमिषुचककिअपतिः सैव क्वोहृत्सामर्त्तं सैव एवमीवत्त ।

पृ० प०

४ ०रमणीयस्याङ्गनभुवो वा० । ६ ०मारुध्वानस्मि० ।

यद्वा मदिरामोदेन मधुर इति समासः । तेन मदिरामोदस्य बकुलपुष्पोद्भवं प्रति-
 दोहदत्वमाह । अङ्गनभुवोऽङ्गनस्थस्य । अनेन निकटवर्तिनः । सेकादिना मनो-
 ङ्गता दर्शिता । इहाङ्गनपदेऽनुविधायकाभावाण्णत्वश्रुतिरयुक्ता । पृषोदरादित्वाण्णत्व-
 मित्यपि वचोऽमूलकमेव । प्रत्युत 'अङ्गनं प्राङ्गणे जाले कामिन्यामङ्गना मता' इति
 विश्वादिक्रीषात्तवर्गपञ्चमोपात्तमङ्गनं केवलमिति शब्दप्रकाशाच्च नान्तत्वमेवेत्यवधे-
 यम् । आलवालं खल इति ख्यातम् । 'स्यादालवालमावालमम्भसा यत्र धारणम्'
 इत्यमरः । विद्ग्धेति । मालानिर्माणं कामशास्त्रवैदग्ध्यद्योतनाय । उक्तं च
 मालाप्रथनविकल्पा इत्यादिनेति भावः । अतिसुकुमारतया कामिनोर्मनोहरतया
 सुगन्धितया सुन्दरतया चान्यपुष्पाणि त्यक्त्वा बकुलपुष्पैर्मालाप्रथनमिह । अत
 एव दमयन्तीस्त्रयंवरादावपि बकुलमालासममधूकमालापरिग्रहः । सचारिणी गम-
 नशीला मकरकेतो कामस्य वैजयन्तिका पताका । गर्भभवनान्मध्यावासादुज्ज्व-
 लया निर्मलया प्राभ्यया च क्षिप्रुप्रसाधनविरचनयोन्नीत कुमारीभावः कुमारीत्वं
 यस्याः । कुमारीत्वेनावगुण्ठनपटाद्यभावात्तदुन्नयनमिति भावः । महानुभावप्रकृ-
 तिरतिप्रभावस्वभावाः । अत्युदारो महान्दक्षिणो वा 'उदारो महति दक्षिणे'
 इति शाश्वतः । परिजनदाक्षिण्यं सांनिध्यानयनेन ज्ञेयम् । तत एव तत्रैव ॥ तद्गु-
 णकीर्तनमाह—**स्तेत्यादि** । सा स्त्री रामणीयकस्य मनोहरताया निधेराधारस्या-
 धिदेवताधिष्ठात्री देवता । यद्वा रामणीयकमेव निधिस्तस्याधिष्ठात्री रक्षिका दे-
 वता । सौन्दर्यसारसमुदायस्य कान्तिनिर्यासपूरस्य निकेतनं गृहं वा । निकेतनस्या-
 जहल्लिङ्गतया सामानाधिकरण्यम् । मनोहरत्वं कान्तिमत्त्वं च तत्रैव दृष्टमिति-
 भावः । वा समुच्चये । यद्वा वा विकल्पे । तत्र निर्णेतुं न शक्यत इति विकल्पार्थः ।
 यद्वा वेवार्थे । रामणीयकनिधेर्देवतेवेत्यर्थः । 'वा स्याद्विकल्पोपमयोरिवाथेऽपि समु-
 चये' इति विश्वः । यद्वा । रामणीयकं रूपादिसपत्तिस्तन्निधेरधिदेवता । अनेन शो-
 मोक्ता । यदाह—'रूपयौवनलावण्यैरुपभोगोपवृंहितैः । अलंकरणमङ्गानां शोभेति
 परिकीर्तिता ॥' सौन्दर्येत्यादिना कान्तिरुक्ता । यदाह—'शोभैव कुसुमाङ्गेण
 पूरिता कान्तिरुच्यते' । अतोऽनयोर्भेदः अत्यन्तविलक्षणां तामालोक्योत्प्रेक्षते ।
 नियतं नूनं तस्याः कारणं समवायिकारणमिन्दुसुधामृणालज्योत्स्नादिकमभूत् ।
 चन्द्रो मुखस्य, सुधाधरस्य, मृणालं भुजयो, ज्योत्स्ना लावण्यादीनामिति
 भावः । आदिपदेन पद्मौ पादयो, किसलयौ हस्तयोरिति ग्राह्यम् । सर्वो-
 पमाद्रव्यघटितेयमिति भावः । एवं मदन एवास्या वेधा स्रष्टाभूत् । चकारोऽव-
 धारणे । वेदजडस्य पुराणस्य ब्रह्मणो नात्र निर्माणकौशलमिति भावः । अत्र का-
 मस्य स्रष्टृत्वेनाश्रुतत्वात्कथमिति न देश्यम् । अस्या मोहिनीत्वेन मोहनपटुकाम-
 जन्मत्वोत्प्रेक्षणात् । अदृष्टचरत्वस्योत्प्रेक्षायामनुकूलत्वात् । अमदारोपणस्योत्प्रेक्षा-
 त्वात् । नियतपदमुत्प्रेक्षाव्यञ्जकम् । 'नूनमित्येवमादिभिः' इति वचनात् ॥ २४ ॥

पृ० ५०

२३ १ °महवा मुहुषं वि० ४ °काञ्चनारपा० । ६ °मा
 भय किञ्च स० । ७ °रा ममवृनोषा० ८ °अपि न
 मनागवति० । °गोचरम् । १० सत्किमवतत्पु
 १२ °मन्तुपु रजस्रम० १३ °परमेधरे व ।
 २४ २ °वतनम् । तत्र चैत० । °परिक्रम्यावडोक्य ५ ५

प्रियासद्रे मुखं तद्विबोये बुधमिति एतद्वचनेन तत्कवमाध्वर्ममिति वाच्यम् । व
 सुमूरसस्य तस्य चिह्नत्वेन किमिदं यद्वच्यम् एव व्यपेक्षि तत्संभवात् ॥ ११
 मकरन्दः । इतः । इहागच्छेन्नर्भः । आत्माविकारादितिः । एतेन माधवस्य वाच्यं
 महाग्नित्राणैर्ने सुचितम् ॥ मकरन्दः । अकारं तपति अकारं तपः । अर्द्ध
 अकारोः इति अकारस्यः । विज्ञानमुम् । माधवीवमन्मबोन्माहमपहोत्तुच्यते
 वचनम् ॥ माधवः । वनसायेति । इत्यर्थांनां प्रीयमान इति संप्रधानत
 कच्छर्हस्तः । अत्र मकरन्देव पुष्परसैव साहचर्ये माधवो वच्यते वाच्यमुच्यते
 इत्येतीति अनिरपुण्यवति । मुहूर्तं चैवत्र मुनिरे चिते बर्हुं पुच्छमिति माध
 मकरन्दः । एतदुच्यतेमाधवां ये केसराः किञ्चान्तैः कथावो व्येहितः ही
 क्य न आमोहस्तेन वासितं सुषापीकृतमुषार्भं वेव तस्य । 'कपाता मुष्मी सं
 द्वितेऽव्यवत्' इति मेदिनीकारः । कपावादिषंभनेव धौरमस्यातिपनीरतोष्य
 आमुषतेष्मिभामोह इति । कपावादिषंभने व्यवनारोपुच्छम् ॥ अर्चितं कृतं
 अमिषामेति वात्रान्वति । इह मकरन्दवचनेन वर्नक्या प्रतिमुखसंभिरुच्य
 नदाह— अत्रापैव वच्यते वाच्यं बोधिपु मर्म तत्' इति । अपि समुच्ये
 वाच संभावनात् । इह वेगस्येतापीकर्मैः । मनापण्यम् । एतिस्यवा कामः
 मकरन्दः । मुग्धं किञ्चर्तव्यतात्पण्यम् । पुण्डरीकं सितपद्यम् । निरहबुधरत्नै
 मुच्यते पुण्डरीकधान्यम् । तस्य अन्वयाकवमभासज्ञाह—अभ्येष्टित्वादि
 माधव तवापहृतिर्भेज्या कर्त्तव्यमपि या मूर्ध । अन्वयापहर्त्तं मा कृषाः । एवमत्र
 टीकारः स्मार्ति माधः । अह यतः सौड्यं चित्तवन्मा कामः प्रक्यातपीक्या
 चित्तोग्नावनिपव इति माधः । श्रीरुताः । मिथस्य वातरे अग्रत्वादि परमेधर्
 हरेऽन्वेतु अग्रतु माधुपमिषु व रवकायोगुवप्रधावेतु समस्तुत्वव्यापारः । वर
 अन्वेतु वासुवादिषु रवकायघाततेषु व शिर्वन्वोनिषु मिथस्य वातरे अग्रत्वि पर
 मेधरे हरे व धय इति मित्रमेव बोध्यम् । अतो कर्त्ता अन्वया कवदेति माधः
 ॥ २३ ॥ माधवः । परिमयास्तिवत् इत्यन्वयः । परिमयास्तिवतोऽर्द्धं व तु धान्य-
 हुलाति माधः । यत्पिमोहवन्मबोहरो वः परिमया सुमकन्वः । 'आच्छुम-
 कन्वे परिमया' इति विश्वः । मिथश्चिह्नितम् । संकृतेन स्वात्ताकृतिता वा वरु
 क्तुपुण्यवर्धो निचयामिमुच्यतेकथिच्यपदिः एव द्मोहरमायार्त्तं तेव रमणीयम् ।

पृ० प०

२८ १ अन्योन्यभावच० । ५ ०मञ्जीररसितानु० ।

कलापकलकिङ्किणी० ।

२९ १ मकरन्दः—(खगतम् ।) । ०महतः प्रागनु० ।

७ ०विविभ्रममुत्पलाक्ष्याः ।

एव । निमित्तनिवृत्तौ तन्निवृत्तेरावश्यकत्वात् । अत आन्तरनिमित्तापेक्षैव स्नेह-
स्येति भावः । विप्रतिषिद्धं विरुद्धम् । बाह्यनिमित्तापेक्षया विरोध इति भावः ।
खोके युक्तिमाह—व्यतिषजतीत्यादि । आन्तरो हेतु कोऽप्यनिर्वचनीयः
पदार्थान्नरनारीप्रभृतीन्व्यतिषजति विशेषतो मेलयति । यत प्रीतयो बहिरुपाधी-
न्बाह्यहेतुन्सौन्दर्यादीन् सश्रयन्ते प्रकर्षेणावलम्बन्ते । अत्र कोपीत्यनेन जन्मा-
न्तरतानुभवजनितसंस्कारतावनिः । न खल्वित्यनेन दृष्टश्रुतानुमितसकलैहिकोपा-
धिनिषेधात्तथावसाय । अत एव विशेषप्रकर्षेद्योतकाभ्यामुपसर्गाभ्यामासङ्गस्य
जीवितावधिलमुक्तम् । उक्तं द्रढयति—यतः पतङ्गस्य सूर्यस्योदये पुण्डरीक विक-
सति । चन्द्र उद्गत उदिते सति चन्द्रकान्तो द्रवति क्षरति च । तथा च तीक्ष्णकरो-
दये कोमलकमलदलविकासादमृतकरोदये पाषाणदारणाच्च सहजसिद्ध एव हेतुः ।
इह किं बाह्यं कारणं दृश्यते । तद्वत्प्रकृतेऽपि स्वाभाविक एव स्नेह इति भावः ।
पुण्डरीकपदमिह पद्ममात्रपरम् । अर्थान्तरन्यासोऽयम् ॥ २७ ॥ ततस्त्वत इति
कथोपक्रमरीति ॥ माधवः । तत्र स्थाने । सभ्रूविलासमित्यादि । अथ
तस्या सखीजनेन तदा सोऽयमित्युक्त्वा सप्रत्यभिज्ञमिव पूर्वदृष्टमिति मामवलोक्य
सभ्रूविलास सभ्रूभङ्ग यथा तथा कटाक्षा क्षिप्ता । एतेन कटाक्षाणां पूर्वदृष्टप्रत्य-
भिज्ञाकारार्पणत्वमुक्तम् । कीदृशेन अन्योन्याशयविज्ञेन । अनेन नायिकाव्युत्प-
त्त्यतिशय उक्तं । कीदृशा । स्मितमीषद्वसितमेवामृतं तेन मनोज्ञा 'ईषत्प्रफु-
ल्लितैर्गण्डै कटाक्षैः सौष्टवान्वितैः । अदृष्टदन्तकुसुमैरुत्तमाना स्मितं मतम् ॥'
इति भरत । स्वस्यादृष्टचरत्वेन सभावनायामिहेवशब्दः । अवलोक्येति । ल-
लिता दृष्टिरियम् । यदाह—'मधुराकुञ्चितारा च सभ्रूक्षेपा च सस्मिता । सम-
न्मथविकारा च दृष्टि सा ललिता मता ॥' इह तु हर्षादियमुचिता । यदाह—
'धृतौ हर्षे च ललिता' । भ्रूविलासेत्यनेन मोहायितमपि कटाक्षितम् ॥ २८ ॥
मकरन्दः । प्रत्यभिज्ञकस्य तत्तेदन्तावैशिष्यम् (१) । अस्या एवाकार सोऽयमिति ।
नाम सभावनायाम् । अदृष्टचरत्वेन माधवप्रत्यभिज्ञाया असम्भवादिति भावः ।
तामेव स्फोटयति—अथेति । अनन्तर ता सख्यो हे भर्तृदारिके स्वामिपुत्रि,
हर्षेण वयं वर्धामहे, यतोऽत्रैव स्थाने कस्यापि कोऽपि तिष्ठतीत्युक्त्वा मामञ्जुली-
चण्डलीलया कथितवत्यः । किं कृत्वा । सलीलं सविलासचेष्टितं यथा तथा
प्रतिनिवृत्त्यः । 'स्त्रीणां विलासचेष्टितं लीला' इति भरतः । उत्तालमुद्गतम् । वि-
भ्रमो विलासो विशिष्टभ्रमण वा मञ्जुर्मनोज्ञः । मञ्जीरो नूपुर । रसितानुविद्धः

पृ० ५०

२५ ५ अथ सा प्रज्ञ० । ० अनुचरिमिरविरञ्जकुसुमसंभववाचक
मलीजवोहदिनीमिर० ।

„ ८ बतोऽस्माः ।

२६ २ छेदपाण्डु क० । ४ ० अन्त करणमाहृष्टवती । किं

२७ १ वयस्य मायव, खे० ।

„ ९ ० सोऽप्रमितीरयित्वा ।

प्रवर्तिनी किम्बा । अनुचरी हाठी । संभवः समूहः । अवयवकोटवम् । के
इहोऽभिषयः । सहैव्याह—तमेवेति । सोरेसेनाह—कश्चिन्नपीति । ५
पथेवं माम्भ्यम् इत्यमरः । इहाजुमामरूपो धर्मसंघिः कश्चिन्निसिद्धनेके
वदाह—‘आप्येन व्यापञ्जावमङ्गमानमुठीरितम्’ इति ॥ निष्कारणिसम्भ-
परिसूदितेति । यथासा अहं परिसूदितो मर्दनविषवीकृत्य वा सूचामी नि
सकृता तदुत्सङ्गम् । किंवातु ताम्बुलमङ्गपात्रिषु परितववावयामिरत्वाः क
मपि प्रवृत्तिः । इह सूचामीपदेव तदुता म्भस्या निष्कारणैः क्वमपीत्यादिना नि
वनिष्ठाः कथिता । तदुत्सङ्गानसाम्बुधिरुत्सङ्गिका । वदाह—‘उत्सङ्गे
स्वैमन्वत्वादिनिर्दरम्’ । ननु तदुत्सङ्गिना अभिचारिणा क्वं कामनिष्कारोचन
मथ आह । क्वन्तीति । तज्जाः कपोले द्विगोशोः लोमा क्वन्तीति । अनेव वा
कृता हर्षिता । कीदृशः । मूतनदन्तिदन्तकच्यरीरः । स्मिन् इति च्छेदः क्वन्तः
इहामिन्नपदेव सपुञ्जकर्वं प्रमितम् । तथा च कपोलपाण्डुसपुञ्जकवारिणा क
मनिष्कारव्यासेन तदुत्सङ्गमिति भावः । निरहे पाण्डुतापि । वदाह—‘ननुत्सङ्गे
इवं तापः पाण्डुता क्वन्ता इतिः ॥ २५ ॥ वरिर्नेत्राप्रवक्षेत्वा । अवत्सङ्गं
श्लोहाकपीयो मयिः । श्लोहास्तुर्लोहकर्म इत्यम् । अन्तःकरणं मया । मन्मात्तः
रभयाङ्गवतीकर्म । किं वाहुनेत्यनेन सखीदधिःश्रातसुचवम् । संतापेस्यादि
मर्मतभेतकक्षा निपत्र वाच्यम्, समन्ताङ्गममकीकर्म । संतापपरंपरी
महात्सङ्गं तद्वर्म् । तादर्थ्यं चतुर्थी । संततिवदेन माकृतीक्यममन्तरेव वा
वीचमनिष्कारव्यासेन प्रवहासिष्योषा । कीदृशम् । अन्तःकृतनिमित्तम्
एतेन विषवाक्यनेऽप्यत्र सामानिषी प्रीतिरुषा । वदाह—‘अन्ताघादमिमा
वाच तथा संप्रववाचपि । निवयेत्यत्र तच्चङ्ग सिद्धः प्रीति चतुर्विधाम् ॥ अने
निष्कारणैः क्वन्तमपि निरुत्तम् । अत एवाह—‘प्रथ इति । वाहुनेन नववर्त
मन्तिव्यतावर्त्तमपि प्रवचनकर्म पीरानां दुभमद्युर्न च निरुत्तम् । अत एव
सा सर्वकवा कर्त्तव्य । तथा च ममावत्सङ्गं क्वापम्, त्वं तु वदोन्निर्त कुर्वा इति
भावः । आच्येक्यवत्सङ्गात् वच् समवाच’ च । सर्वस्वेति चतुर्मुखे चित्त-
मुत् ॥ २६ ॥ मकरन्दः । मावबोच्छरीततनिमित्तकसमुत्सङ्गादपि—‘श्लोह
इति । निमित्तमिह इवं वाद्यमावत्सङ्गे च । तदिह वाद्यहेतवैः श्लोहोऽस्ति

पृ० प०

२८ १ अन्योन्यभावच० । ५ ०मञ्जीररसितानु० ।

कलापकलकिङ्किणी० ।

२९ १ मकरन्दः—(खगतम् ।) । ०महतः प्रागनु० ।

७ ०विविभ्रममुत्पलाक्ष्याः ।

व । निमित्तनिवृत्तौ तन्निवृत्तेरावश्यकत्वात् । अत आन्तरनिमित्तापेक्षैव ज्ञेह-
येति भाव । विप्रतिषिद्धं विरुद्धम् । बाह्यनिमित्तापेक्षया विरोध इति भावः ।
लोके युक्तिमाह—व्यतिषजतीत्यादि । आन्तरो हेतु कोऽप्यनिर्वचनीयः
प्रार्थान्नरनारीप्रमृतीन्व्यतिषजति विशेषतो मेलयति । यतः प्रीतयो बहिरुपाधी-
न्वाह्यहेतून्सौन्दर्यादीन् सश्रयन्ते प्रकर्षेणावलम्बन्ते । अत्र कोपीत्यनेन जन्मा-
न्तरतानुभवजनितसंस्कारताध्वनिः । न खल्वित्यनेन दृष्टश्रुतानुमितसकलैहिकोपा-
धेनिषेधात्तथावसाय । अत एव विशेषप्रकर्षद्योतकाभ्यामुपसर्गाभ्यामासङ्गस्य
जीवितावधिल्लमुक्तम् । उक्तं द्रढयति—यत पतङ्गस्य सूर्यस्योदये पुण्डरीकं विक्र-
सति । चन्द्र उद्गत उदिते सति चन्द्रकान्तो द्रवति क्षरति च । तथा च तीक्ष्णकरो-
दये कोमलकमलदलविकासादमृतकरोदये पाषाणदारणाच्च सहजसिद्ध एव हेतुः ।
इह किं बाह्य कारणं दृश्यते । तद्वत्प्रकृतेऽपि स्वाभाविक एव ज्ञेह इति भावः ।
पुण्डरीकपदमिह पद्ममात्रपरम् । अर्थान्तरन्यासोऽयम् ॥ २७ ॥ ततस्तत इति
कथोपक्रमरीति ॥ माधवः । तत्र स्थाने । सञ्ज्विलासमित्यादि । अथ
तस्या सखीजनेन तदा सोऽयमित्युक्त्वा सप्रत्यभिज्ञमिव पूर्वदृष्टमिति मामवलोक्य
सञ्ज्विलास सञ्जुभङ्ग यथा तथा कटाक्षा क्षिप्ता । एतेन कटाक्षाणा पूर्वदृष्टप्रत्य-
भिज्ञाकारार्पणत्वमुक्तम् । कीदृशेन अन्योन्याशयविज्ञेन । अनेन नायिकाव्युत्प-
त्त्यतिशय उक्त । कीदृशा । स्मितमीषद्धसितमेवामृतं तेन मनोहा 'ईषत्प्रफु-
ल्लितैर्गण्डैः कटाक्षैः सौष्टवान्वितैः । अदृष्टदन्तकुसुमैरुत्तमाना स्मितं मतम् ॥'
इति भरत । खस्यादृष्टचरत्वेन सभावनायामिहेवशब्द । अवलोक्येति । ल-
लिता दृष्टिरियम् । यदाह—'मधुराकुञ्चितारा च सञ्ज्वेपा च सस्मिता । सम-
न्मथविकारा च दृष्टि सा ललिता मता ॥' इह तु हर्षादियमुचिता । यदाह—
'धृतौ हर्षे च ललिता' । भ्रूविलासेत्यनेन मोहायितमपि कटाक्षितम् ॥ २८ ॥
मकरन्दः । प्रत्यभिज्ञकस्य तत्तेदन्तावैशिष्यम् (१) । अस्या एवाकारः सोऽयमिति ।
नाम संभावनायाम् । अदृष्टचरत्वेन माधवप्रत्यभिज्ञाया असम्भवादिति भाव ।
तामेव स्फोटयति—अथेति । अनन्तर ता सख्यो हे भर्तृदारिके स्वामिपुत्रि,
हर्षेण वयं वर्धामहे, यतोऽत्रैव स्थाने कस्यापि कोऽपि तिष्ठतीत्युक्त्वा मामङ्गुली-
खण्डलीलया कथितवत्यः । किं कृत्वा । सलीलं सविलासचेष्टितं यथा तथा
प्रतिनिवृत्त्यः । 'स्त्रीणा विलासचेष्टितं लीला' इति भरतः । उत्तालमुद्गतम् । वि-
भ्रमो विलासो विशिष्टभ्रमणं वा मञ्जुर्मनोह । मञ्जीरो नूपुर । रसितानुविद्ध-

५० ५०

२५ ५ अथ सा प्रण० । *अनुपरिभिरविरलकुसुमसंघवावक
यस्मीकादोहदिमीभिर० ।

,, ८ यतोऽस्माः ।

२६ २ श्लेदपाण्डु० क० । ४ *मन्त करणमाकृष्टवती । किं

२७ १ वयस्य मावव, श्ले० ।

,, ९ *सोऽममितीरयित्वा ।

प्रवृत्तिरिति । अत्रापि वाची । संवयः समूहः । अत्रवयसोऽयम् । के
होऽस्मिन्नायः । अत्रैवाह—तमेवेति । सोऽस्तेनाह—कस्मिन्नापीति । अ
पथेर्न माम्भम् इत्ययत् । इहलुमानस्यो धर्मसंनिः कस्मिन्निदिस्येवेकः ।
वदाह—‘अप्यनेन व्यापकज्ञानमनुमानसुधीरितम्’ इति ॥ विष्णुविरचितम्
परिबृदितेति । ववासा अत्रं परिबृदिता मर्दनविपरीकृता वा मृत्वासीति
सकृता तदुम्भानम् । विवाद्यु तांभूकनक्षत्रादिषु परिबनवाचानिरुद्धाः क
मपि प्रवृत्तिः । इह मृत्वासीपथेन वतुता म्वाया निहाप्येव कवमपीकृष्टिवा वि
यन्निवृत्तिः कथिता । तदुलम्भानस्यमन्त्रैर्गर्भानिकृता । वदाह—‘अथो तदुलवे
स्वैमन्त्रादिनिर्घर्षनम्’ । अतु तदुसादिवा व्यभिचारिवा कव कामनिकारोचन
मत् आह । कश्चनतीति । तस्याः कपोल्ये द्विमाद्योः सोमा कश्चनति । अथेव पा
द्वृता र्शिता । श्रीरुचः । नूतनवृत्तिरुत्तवन्वरीरा । क्विपत् इति श्लेः कन्वा
इहामिववपथेन समुत्कृष्टं च्यवितम् । तथा च कपोलमाभुत्तसुत्कृष्टादिना क
मनिकारव्यातेन तदुलवनमिति भावः । निरहे पाण्डुतापि । वदाह— अत्रसाद्यै
र्धर्षं तापः पाण्डुता कृष्टता र्शिता’ ॥ २५ ॥ कर्तिसिन्नाजवकेषा । अत्रकृष्टं
कोहाकर्षणे मयि । श्लेदपाण्डुकोहकर्म इत्यम् । अन्ताकरुर्षं मयः । यमास्ताव
एवमाकृष्टवतीसर्षः । किं बहुनेत्यनेन श्लेदनिन्धासुत्तनम् । र्शितापेत्यादि
ममैतचेतस्तसां निवन आद्यन्तम्, समन्तात्प्रममतीसर्षः । र्शितापपरिपै
महात्परधनं तदर्थम् । तदर्थम् चतुर्षी । र्शितापेरेव माकृष्टीकाममन्तरेव वा
कीवमनिच्छेदस्तदर्थमे प्रावृत्तिवोषा । श्रीरुचम् । अनपेक्षितमित्यम्
एतेव विपयान्त्रमेऽन्वयं काभावित्री प्रीतिरुच्य । वदाह—‘अन्वासादविद्या
वाच तथा र्शितावापि । निरमेम्यस्य तन्वहा विदुः प्रीतिं चतुर्विधाम् ॥ अथे
निष्कृष्टवृत्तमपि निरुचम् । अत एवाह—मय इति । वासुधैव मयवर्त
मसैतन्वतावर्षभानि प्राचनक्ये वीशानां ह्ययमहम् च निरुचति । अत एव
सा र्शितावा धर्षेहत् । तथा च यमावस्वर्षं हुःकम्, त्वं ह् वचोवितं कर्षां इति
भावः । आद्येऽप्यारपूर्णात् वच् समवाये’ च । र्शितावैति चतुर्विधे विद्या-
भ्युम् ॥ २६ ॥ अकरुण्डः । माववोऽपीतेऽविशितककमुपपादवति—श्लेद
इति । विशितमिह द्वे वाद्यमावन्तरं च । तमिह वाद्यहेतवेऽः कोहोऽस्मिन्

पृ० ५०

२८ १ अन्योन्यभावच० । ५ ०मञ्जीररसितानु० ।

कलापकलकिङ्किणी० ।

२९ १ मकरन्दः—(खगतम् ।) । ०महतः प्रागनु० ।

७ ०विविभ्रममुत्पलाक्ष्याः ।

एव । निमित्तनिवृत्तौ तन्निवृत्तेरावश्यकत्वात् । अत आन्तरनिमित्तापेक्षैव ज्ञेह-
 येति भावः । विप्रतिषिद्धं विरुद्धम् । बाह्यनिमित्तापेक्षया विरोध इति भावः ।
 लोके युक्तिमाह—व्यतिपजतीत्यादि । आन्तरो हेतु कोऽप्यनिर्वचनीयः
 पदार्थान्नरनारीप्रभृतीन्व्यतिपजति विशेषतो मेलयति । यतः प्रीतयो वहिरुपाधी-
 न्बाह्यहेतून्सौन्दर्यादीन् सश्रयन्ते प्रकर्षेणावलम्बन्ते । अत्र कोपीत्यनेन जन्मा-
 न्तरतानुभवजनितसंस्कारताध्वनिः । न खल्वित्यनेन दृष्टश्रुतानुमितसकलैहिकोपा-
 धिनिपेक्षात्थावसाय । अत एव विशेषप्रकर्षद्योतकाभ्यामुपसर्गाभ्यामासङ्गस्य
 जीवितावधिल्लमुक्तम् । उक्तं द्रढयति—यतः पतङ्गस्य सूर्यस्योदये पुण्डरीकं विक-
 सति । चन्द्र उद्गत उदिते सति चन्द्रकान्तो द्रवति क्षरति च । तथा च तीक्ष्णकरो-
 दये कोमलकमलदलविकासादमृतकरोदये पापाणदारणाच्च सहजसिद्ध एव हेतुः ।
 इह किं वाह्यं कारणं दृश्यते । तद्वत्प्रकृतेऽपि स्वाभाविक एव ज्ञेह इति भावः ।
 पुण्डरीकपदमिह पञ्चमात्रपरम् । अर्थान्तरन्यासोऽयम् ॥ २७ ॥ ततस्तत इति
 कथोपक्रमरीति ॥ माधवः । तत्र स्थाने । सभ्रूविलासमित्यादि । अथ
 तस्या सखीजनेन तदा सोऽयमित्युक्त्वा सप्रत्यभिज्ञामिव पूर्वदृष्टमिति मामवलोक्य
 सभ्रूविलास सभ्रूमङ्ग यथा तथा कटाक्षा क्षिप्ता । एतेन कटाक्षाणां पूर्वदृष्टप्रत्य-
 भिज्ञाकारार्पणल्लमुक्तम् । कीदृशेन अन्योन्याशयविज्ञेन । अनेन नायिकाव्युत्प-
 र्यतिशय उक्तः । कीदृशा । स्मितमीषद्वसितमेवामृतं तेन मनोज्ञा 'इतिप्रफु-
 ल्लितैर्गण्डैः कटाक्षैः सौष्टवान्वितैः । अदृष्टदन्तकुसुमैरुत्तमाना स्मितं मतम् ॥'
 इति भरतः । स्वस्यादृष्टचरत्वेन सभावनायामिहेवशब्दः । अवलोक्येति । ल-
 लिता दृष्टिरियम् । यदाह—'मधुराकुञ्चितारा च सभ्रूक्षेपा च सस्मिता । सम-
 न्मथविकारा च दृष्टि सा ललिता मता ॥' इह तु हर्षादियमुचिता । यदाह—
 'धृतौ हर्षे च ललिता' । भ्रूविलासेत्यनेन मोहायितमपि कटाक्षितम् ॥ २८ ॥
 मकरन्दः । प्रत्यभिज्ञैकस्य तत्तेदन्तावैशिष्ट्यम् (?) । अस्या एवाकार सोऽयमिति ।
 नाम सभावनायाम् । अदृष्टचरत्वेन माधवप्रत्यभिज्ञाया असम्वादिति भावः ।
 तामेव स्फोटयति—अथेति । अनन्तर ता सख्यो हे भर्तृदारिके स्वामिपुत्रि,
 हर्षेण वयं वर्धामहे, यतोऽत्रैव स्थाने कस्यापि कोऽपि तिष्ठतीत्युक्त्वा मामङ्गुली-
 खण्डलीलया कथितवत्यः । किं कृत्वा । सखीलं सविलासचेष्टितं यथा तथा
 प्रतिनिवृत्त्यः । 'स्त्रीणां विलासचेष्टितं लीला' इति भरतः । उत्तालमुद्गतम् । वि-
 भ्रमो विलासो विशिष्टभ्रमण वा मञ्जुर्मनोज्ञः । मञ्जीरो नूपुरः । रसितानुविद्धः

द्वायानुपता । मेखलयाः कल्पपो गुणः । यद्वा मेखल्य व कल्पपव लके
 किङ्किणी सुखवणिकम् । मेखल्य व कल्पपव मनेच्छुभिमिमिस्तम् । एकरी-
 मनेच्छुभयो मेखल्य लक्ष्यदिका ॥ रसना बोद्धव्यं हेना कल्पपः पदमिच्छति ।
 इति भरतः । इत् सर्वं निवर्तपक्षियामिच्छेयम् । पक्षिरिव निवृत्तः । यद्य-
 यावेने वैव ह्ये व कार्ये व करवान्विते । एतेषु व यतिं प्रयो निवृत्तं वं
 योजयेत् ॥ इति । 'एवा मन्तरको विवद्यत्तुता मर्तुहारिका' । एवपरवीर
 मात्रपरम् । तेनामाद्यकन्यापि मर्तुहारिकेस्युच्यत इत्यवनेमम् । श्वेदपि इत्य
 पीकवेवाद्युद्येनानेव तासां वातुवमुच्यम् । अत एव कस्यापीति सावन्त्ये
 र्द्वेषात्कीवलयम् । अन्वया लीकित्वनिर्देशः स्यात् । श्वेदपीति पुकिङ्किनिरेव
 स्पष्टयैः । अन्वया किमपीति निर्देशे पुष्पादिप्रतिपत्त्या संसन्तः स्यादिति शक्यं ।
 अह्वतीदकपदेन एविद्यतास्वायमुच्य संयुक्तमास्वानं वा अन्वितम् । इत्यन्वयं
 नमीवाक्चम् । यदाह—'अहासवचनप्रार्थं मनेच्छन्ति मनीषिणः' । इत्
 रन्तः । इत् इत् । अन्वेषः प्रकाशः ॥ कल्पहस्ताः । अन्वयिणी इति
 माया ॥ अत्रान्तर इत्यादि । अन्वितं वृत्तानासुर एव पद्यस्याः संसन्त
 तन्मास्वव कल्पमायावर्कमुपवैद्यकमासिपत्तौत्तकमीमूतम् । कीदृशम् । किमपि
 निर्वचनीयमत एव वासिन्मायाद्वेषनप्रकाशतिवृत्तमतिव्यतिर् वैविध्यं वत्त तत्
 वद्वेषित वृत्तितो विद्यतो भावमेवो यत्र तत् । वृत्तितद्वेषवसितार्थं अत्र
 को विद्यत तन्वितेऽपी । मेवाद्यवद्यत्त मवाह्वयवकर्मव्यवस्थाः कविष्य नि
 वृत्तैः ॥ इति भरतः । मुरि प्रचुरः सात्त्विककमिच्छते यत्र तत् । अर्थां मावत्
 किमपि तेव निर्द्वेषः सात्त्विको मायः । यदाह—'सत्त्वोच्छेदे मतिरि वै प्रभवन्ति
 मायाके सात्त्विक्य निवृत्तितः कविभिः पुराणैः । ते व—'सेवा कम्मोऽव रोमावः
 अरमत्रोऽव वैपद्युः । नेवर्धमधुप्रकम्प ह्लापी सात्त्विक्य मताः ॥ इति । अपात्त
 क्षिप्तं वीर्यं देन तत् । महाभिरजलापनपेत्तसादिति मायः । विद्यति सर्वप्रति-
 हतम् । कुमाया अपि विद्यताद्विजन इति मायः । तत्त्वकस्या इत्यनेव बहुविधे वै
 अविद्यते प्रीतिगो हाव इत्योचः । यदाह—'अनेप्रादिविद्यतयः अत्रात्तवसुचका
 स्वायिमायः स्विता हाव इत्योचः प्रीतिमोऽपि व ॥ इत् कोके विद्यत उच्यते ।
 यदाह—'द्विक्तावकोऽप्यपी विद्येकोऽपि विद्यायः । अत्रापेयवद्विक्ता विद्यता
 समुदीरिताः' ॥ २९ ॥ अत्रति 'हेना हावत्तमुत्तितता इति भरतामुत्तारेव हावा-
 वन्तर हेनामाह—स्तिमितेत्यादि । वाटीनां विवर्तमोपत्तवासाव्यवधीतुः ।
 अमावाविप्लवो वैगो हेतेति परिधीरितः ॥ इति भरतः । श्वेदप्येषु तत्ता
 आनोक्तितार्थां तदसा वृत्तानां पार्श्वं वीम्वोऽममूर्धं इतोऽपि । अहवा र्द्वैर्ध
 यस्मात्तदावोक्तितुभ्यते' इति भरतः । वीर्यताम् । मरीचकानिरुपपन्नार्थेव
 तिमितानि विद्यन्ति इत्येव विद्यतितानि प्रमुखाणि व तेषाम् । एतिरिववदुता ।
 यदाह—'उमाद्विद्यतव्यता विद्यवोद्वृत्तारथा । वीम्वो विद्यतितान्या व
 र्तिः अत्रद्वृत्तानिवा ॥ यद्वा तिमितं मन्त्रं यथा तथा विद्यतितार्थां प्रकाश-
 तानां प्रवर्धं वायव्यद्वेषेव वनेः एने प्रचारवतिरिति शक्यं । अनेवोत्तरीतरार्थं

पृ० प०

३१ १ तैश्च ।

भिलाप-सूचितः । दलसन्ती चपला भ्रूलंतेव येपु तेपाम् । दीपत्वेन भ्रूलतयो रूप-
 १ । अनेन कान्तादृष्टिरुक्ता । यदाह—‘हृषेप्रमादजनिता कान्तात्यर्थं समन्गया ।
 ब्रह्मेपकटाक्षा च शृङ्गारे दृष्टिरिष्यते ॥’ मरुणानि चिपणानि लज्जया मुकुलि-
 नि च तेपाम् । दृष्टिरियं मुकुलिता—‘मुग्धा निनीलितान्ता च मुकुला दृष्टिरि-
 त्ते ॥’ इति भरत । यद्वा सुखभावनया मरुणं मन्दं यथा भवति तथा मुकुलि-
 तानाम् । एतेन दर्शनजनितानन्दसंपत्पर्यवसान सूचितम् । पुन पुनर्दर्शनाकाहुया
 र्थिगायतत्वेन आन्ते निकटे च विस्तारयताम् । शशिता दृष्टिरियम् । यदाह—
 किञ्चिच्चलस्थिरा किञ्चिन्नमिता तिर्यगायता । गूढा चकिततारा च शशिता दृष्टि-
 च्यते ॥’ अनेन कटाक्षपर्यवसानमुक्तम् । प्रतीपदिगायतमनेत्रपाते सति लज्जया
 शनोत्सुकतया च किञ्चिदाकुशितानां मुद्रितानाम् । आकुशितेय दृष्टि । यदा-
 ह—‘अनाकुशितपक्षमात्रा पुँटराकुशितैस्तथा । सन्निकुशिततारा च कुशिता दृष्टिरु-
 व्यते ॥’ न च ‘कुशिता सूचिता नष्टदुष्प्रेक्षाक्षिष्ययासु या’ इति भरते नियमा-
 दिह कुशितदृष्टिकथनमयुक्तमिति वाच्यम् । लज्जया माधवे दुष्प्रेक्षत्वसंभवात् ।
 पात्रं कीदृशम् । विविध नानाप्रकारम् । स्तिमितदृष्टिप्रयोगेऽपि मयापि तथैव दृष्टि-
 प्रयोग कृत इत्यर्थः । ‘योग्यभाजनयो पात्रम्’ इत्यमरः । अभूवमिति भुवो लुडि
 सिचि रूपम् ॥ ३० ॥ अलसेत्यादि । पक्षमलाक्ष्या प्रशस्त्वपक्षमयुक्तायास्त्वेरव-
 लंकितै कटाक्षतापत्रमेव हृदयमपहृतं स्ववशीकृतम् । इह रक्षकबाहुल्येन गम-
 नत्वरया शङ्कया वावलोकितानामेव कटाक्षत्वमुक्तम् । कटाक्षस्तिर्यग्विलोकना-
 त्मक कर्णाभ्यर्णसंचारितारक सर्वानङ्गरङ्गजनक इति भाव । तथा निधल-
 त्वेनापविद्ध मयितम् । मध्यमानतया द्रवरूपत्वेन पीतम् । अत एवोन्मूलितम् ।
 तदा किमपि मया न ज्ञातमित्यर्थः । अत एवाशरणं रक्षकशून्यं जातम् । ततो
 यथाह कुर्वति भाव । कीदृशै । लज्जयालसेमन्दै कान्तुकेन वलितैश्चलितैः । अथ
 मुकुलनेन मुग्धै रम्यै । प्रीत्या स्निग्धै रूपदर्शनाद्भुतचिन्ताभ्यां निष्पन्दैरनि-
 मेयै । पुन कोऽय द्रष्टव्य इति विपादान्मन्दैरित्यर्थः । इयं विपादिनी दृष्टिः ।
 यदाह—‘विपादविस्तीर्णपुटा पर्यस्तान्ता निमेपिणी । किञ्चिन्निष्ठब्धतारा च नार्या
 दृष्टिर्विपादिनी ॥’ यद्वा अलस मन्द यथा तथा वलितैः । इयं निर्विकारा दृष्टि ।
 यदाह—‘ललिताकुशिता या च या च धीरावलोकिनी । निर्विकारा दृगिष्टा सा
 साध्वेवाकारगुप्तिषु ॥’ तथा प्रथमदर्शनापेक्षयाधुना विशेषदर्शनादधिक विकसता-
 न्तर्विस्मयेन स्मेरा मुग्धा तारा येपा तैः । इयं दृष्टि स्निग्धा । यदाह—‘किञ्चि-
 त्सहासेव सविस्मयेव सभ्रूसमुत्क्षेपकटाक्षयुक्ता । स्निग्धा निकाम प्रमदेव निष्ठा
 शङ्कारजा दृष्टिरिह प्रदिष्टा ॥’ यद्वा कटाक्षैर्मम हृदयमपहृतमित्यनेन प्रीतिरुक्ता ।
 अन्यस्यापि चक्षु प्रीतिहेतोर्मनोहरत्वं भवत्येव । अपविद्धमित्यनेन चित्तासङ्ग उक्तः ।
 अप्रव्यचेरत्यन्तासङ्गवाचित्वादिति भाव । पीतमात्मायत्ततां नीतम् । अनेन

पृ० प०

३२ १ रसेनामिसंधिना० । २ आत्मनोऽपनि० । ३ चेत
 स्या० । ५ अस्वती तदाप० ।

संज्ञक्य तच्छः । मानसव्यापारस्वात्मवद्वयमिति भावः । तन्मूर्च्छितमिच्छनेन तत्र
 तिष्ठतिः सूचिता । अथरत्नमिच्छनेन विद्यापहरवावितिवाक्यमात्र इव
 आमिच्छया निरवयवकृता च सूचिता । अक्षयेत्यनेन चित्तोत्थेरा, इति
 इच्छनेन प्रपानाद्यः सुगन्धैव मधुरता निगन्धैव घामिच्छापक्षम् अस्मिन्
 भीमस्य हेहमिच्छवसामिच्छवत्तया निक्षेपवैमुक्तम्, मरत्वेन चहवैक्यम्, की
 केसादिवास्तविकादिनी श्वरतारा चेत्युक्तम् । एव चाक्षयवद्विद्वैतार्थः
 पोऽपि हि चोपनिः किञ्चित्पहरति च मर्मं मर्मं वक्तव्य इति भावः । इति
 चहवैक्यवर्षनातिमोहवद्विः अिग्वैमैद्विपवभेहपुत्रकवेद्यवभिरपत्तिं प्रिम् ।
 परामृतामिति भावत् । 'विद्युच्छित्तोत्थिताः समाः' इत्यमरः । अनेन चेतच्छेदः
 ईद्विधा । बभु विद्यावक्षेपविचारकं तदनुभवावधिकं किमिति च इत्यमरः
 निम्नन्दैर्विद्युच्छेदमैन्दैर्नैवेकमिच्छान्तैश्च पीतं तद्विद्युत्तनुयैवानुभवं इत्यम् । तत्र
 ताम्बमिच्छनपरिच्छेदककयेति भावः । अविच्छेसात्तिसोऽमुच्छितम् । अनेन मर्मै
 महामाद्यो मित्रोपदेशानवसरथ सूचिताः । इह पूर्वोक्तैव धारणैववक्ष्यते
 आद्येतिद्यावत्साक्यमात्रात्मनोर्भेदात् । मायकस्य रसाक्षितचित्तमात्रा ॥ ३१
 तत्रामिच्छमायवर्षनेन इहवयमत्य संभाव्यते । अपरोऽपि प्रेम्बोऽविद्यावद्विद्याति
 मयव । अमिसंधिरमिप्रत्यः । यथाकथंचिद्विदिति । चेतसत्तदपहृत्तमाति
 भावः । चरैवराः इतिवाक्यत्वात्प्रथावाः । चक्षुः शिनीताः चरैवराव च
 काथैव समावता । आत्मा च चोपिचरैव ते च चरैवरा यताः ॥ इति परम
 विद्या चरैवराः । इतिनीतमारोहवादिना महार्थवद्वैतं मायया तदा
 जीतं सूचितम् । चक्षुः इतिनीतमारोहयेवात्तुचनानतना चक्षुःचित्तं सूचितम्
 तत्रापि मन्वरगणितुचनत्वं इतिनीप्रह्वम् । इतिवाक्यमपि शिवा मन्वरगण
 मत्वात् । एतदुच्यते चिरं मायवावक्ष्येक्यायेति मया ॥ पाम्बोऽस्यादि । तत्र
 पस्मकाहना पाम्बा मम इत्यै पादं तथा तया कटासो निष्ठात् इव इत्य इव
 तदा तद्वद्वोक्तं मम इत्यै अममिचैवर्षः । निष्ठात् इत्यनेन कटासस्य इत्येव
 सप्तुक्तम् । कीदृश्या । तदात्र च इच्छ्या । कीदृशम् । सुतुवैकिया चकिता चैव
 चक्षुः यत्र तत् । तर्षं तर्षं आवर्तयामं चरपम्बोऽर्षः । आहृतइत्यत्र
 मितनाथं चक्षुस्तपर्षं चक्षुः ततो निरतिशया मा चैतिर्यस्य तत् । तस्मिन् तदु
 क्तमैति वा । इत्याहारमावर्तयेव पद्यमिचर्तनश्रिदिः । कीदृश्या प्रथममय
 च्छेत्तवनासुतेन निरव इपचितः चक्षुःचैवावन्विच्छेदाद्विनेन निरवः ॥ ३२ ।
 तदप्यवृष्टिं तद्व्यवहारम् ॥ परिच्छेदेत्येव । चिच्छरा कामयो मायोऽन्तर्
 कवति मोहवति तार्पं च इत्येव चक्षुः । तथा तद्व्यवहारिण्या तदु चक्षुःचैव
 र्वावृष्टिपतिः । तथा च तद्व्यवहारिण्या तदु तान इति कामयेव आद्यवत्प
 भीम शिरोपः । तदुनवचनवद्व्यवहारोऽव्यवहारः—चेऽपि चिद्विद्यामिचैव

पृ० प०

३५ १ अहो अभिष्वङ्गः । ५ ०मेव यस्मात् ।

३६ २ ०लम्ब्य बालवकुलकुसु० । ४ ०एष वः सुमनसां
संनि० । ५ ०दारिका वर्तते । तस्या अमि० ।

७ ०णीयता विघ्नातुः स० ।

३७ २ तथा च म० । ६ ०सिदं खु म० । ता जिदं० ।

नीय परिच्छेदमित्यामतीतोऽतिक्रान्तो निर्वक्तुमशक्यश्च । य पुनरस्मिञ्जन्म-
न्यनुभवपर्यं न गतवानत एव परिच्छेत्तु निर्वक्तुं चाशक्य इति भाव । साप्रतं
तदनुभवेन तद्वयं किमिति न क्रियत इत्याशङ्क्याह—विवेकप्रध्वंसात्प्रशस्तज्ञाना-
भावादुपचितमहामोहेन गहन. सकट । तदानीं विवेकामाव इति भाव । अ-
नेन जडता दर्शिता ॥ ३३ ॥ परिच्छेदव्यक्तिरित्यादि । सनिच्छेदोऽपि
घटादीं परिच्छेदव्यक्तिर्निर्णयाभिव्यक्तिर्न भवति । घटादिकमपि निर्णेतु न शक्नो-
मीत्यर्थ । अनेन बाह्येन्द्रियाणां विषयव्यावृत्तिरुक्ता । अभ्यस्तेऽपि वारंवारमनु-
भूतेऽपि स्मरणमतथाभावेन खण्डस्फुटिततया विरस वैरस्यवत् । एतेन मन-
सोऽपटुत्वमुक्तम् । इयमनुस्मृत्यवस्था । विषयनिवृत्त्या सताप. शीतलसेवनादपि
नार्पतीत्याह—हिमसरसि शीतलसरोवरे चन्द्रमस्यमृतकरकिरणे वा मन.सताप-
हानि. । चन्द्रम पदं लक्षणया स्वकिरणमाह । इयमुद्वेगावस्था । यदाह—‘आसने
शयने वापि न तिष्ठति न तुष्यति । औत्सुक्यं च भवेन्नित्यमुद्वेगस्थान एव च ॥’
निष्ठाशून्य धैर्यरहितं मनो भ्रमति च खल्वत्वात् । किमपि मनोरथमालिखत्यालि-
ङ्गति । अनेनोन्मादावस्थोक्ता ॥ ३४ ॥ कलहंसः । अपहृतो वशीकृत । अपि
सभावनायाम् । नाम प्रकाशे ॥ स्वगतमिति । ‘यत्तु श्राव्य न सर्वस्य स्वगत
तदिहोच्यते ।’ इति भरत । अभिष्वङ्ग आसक्तिरूपो मन पराभव. । ‘आक्रोश-
शापाभिभवेष्वभिष्वङ्गपद विदु’ इति शाश्वत. ॥ मा भूसुहृदिति । अनन्य-
जन्मा काम खल्वत्यर्थं मा भूसुहृत् । न चित्तविल्लवसहितमजीजनत् । एव च
ते मतिर्मलीमसविकारेण कामजेन घना निबिडा मा भूदित्यादिनिषेधवाक्यमि-
हानर्थकमेव । ननुपदमनन्वये । यत् कामो जृम्भितो बलयितो गुणो ज्या यस्य
स । जृम्भितगुण उपचितव्यापारो वा काम । नवयौवन च जृम्भितगुणम् ।
प्रकाशितरूपादिकमस्तीत्यर्थं । अतस्तत्पराधीनोऽयं न निषेद्धुं शक्य इत्यर्थ.
॥ ३५ ॥ प्रकाशमिति । ‘यत्तु सर्वजनश्राव्य प्रकाश तदिहेष्यते’ इति
भरतः । अन्वयो वश. ॥ माधवः । करेणुका हस्तिनी । अन्यतमान्या ।
स्वार्थं तमप् । यद्वा एकपर्यायोऽयमव्युत्पन्न एवान्यतमशब्द. । चारयोपिद्वणिका ।
तस्या ईदृक्त्वादुपादानमिह । विलम्ब्यैकाकिनी भूत्वा । नेदीयसी निकटस्था च
भूत्वा । उभयत्र पुष्पत्रोटनक्रमेणेति योज्यम् । कुसुमापीढव्याजेन पुष्पदाभच्छ-
लेन । अभ्यर्थनाभङ्गभयेन च्छलेन मामाहेति भाव । अथ च कुसुमेनापीढयति
कुसुमापीढ काम । तद्याजेन मा प्रणम्येत्यर्थ. । महाभाग महाभाग्य । ‘भागो

पृ० प०

३८ ३ तां च किञ्च राभा० । ञाम प्रार्थयते इ० ।

४ ष्टया चाहमजुरुष्यमा० । ८ षौरबनस० ।

३९ २ ञामामिष्यङ्ग० । ४ ञामगपेया कुम्भार्जोऽनरास० ।

माग्याचयोरपि इति शिवाः । सुविद्यगुणतया सुब्रह्मसूत्रत्वेन । संनिवेशे त-
 नामेव । कुतश्चिन्ती पुष्पदात्रि कौतुकवती । भर्तृशरीरकेतवेन कुम्भाकारेणै-
 त्स्ववस्तुचम् । ननु भरतेन कन्याया विद्यम्पपात्रस्वकीकरप्रतिह कन्येन
 तत्स्ववचम् । अमिदयो कोकोतरो मित्रियो बहुप्रकारः । कुसुमेषु पुष्पेषु क-
 प्यरो रचवाप्रबन्धः । एतेन मात्स्यमवचकुशलमुत्तकीसककुतुइतिनी हेतुचम् ।
 वैदग्ध्यस्य मयनचातुनस्य । कुतार्थता कुवप्रयोगनता । विदग्धप्रेमकीर्ण-
 येति भावः । कञ्चु घफकात् । विदग्धजनान्न शान्दात् । सरस एवाम्बल ल-
 सवर्धनिवेशः । महार्थता बहुमुख्यताम् पसे वो पुष्पाक संनिवेशः ईशे ।
 परस्परमुक्यामिना रमणीयः श्रीवाहोऽर्थात् एव । इह व इति पुष्पयोः कु-
 वेकेपाम् इति गौरवे बहुवचनम् । कुतुइतिनी वृत्तमाये चाकात् । अमिदो-
 मृतपूर्वः । तरेकासक्त्यात् । मित्रिः साधुः । मित्रिमिकरकारित्वेवावर्ध-
 नये वा कुसुमेयोः कम्मस्य आपारो मोहनम् । वैदग्ध्यस्य सकलकलाभिज्ञताया
 धार्मिकतम् । विदग्धप्रीतिजनकत्वात् । निर्माबरमन्वीयता वतनधीन्वर्धः । क-
 लमनुकूपजनघञ्चयोत् ॥ वो वेदित् सर्वं व्यर्थमिति गाथा । सरसः धाराः प्र-
 रायो वा । कण्ठावकम्बतयाकिञ्चनम् । महार्थता दुर्कमत्वम् । तरेह किञ्चपरेव
 नामकम्पुत्पतिममिप्रार्थं च कृत्वा वृत्तीत्यापारा प्रसरतीति अमितम् ॥ मकर-
 रन्ध्रः । वैदग्ध्य किञ्चपदप्रवोप्यमिति भावः ॥ माधवः । अतुष्टुचना वृद्ध्या ।
 प्रसुतिरपकम् । प्रघातमूषिर्विवाधस्वार्थं तस्याः । तव व प्रघातमूषिरुक्तम्-
 पार्थं भाववात्पत् ॥ कञ्चार्हसः । अत्र निकटितं मिदमिदम् । अत्रवोरन्वो
 व्यातुपयामिति भावः ॥ मकररन्ध्रः । बहुमानस्य पीरवसातर्वातिरननमि-
 कम् ॥ अत्रमियोऽत्वरस्रवत्याविनोप्यमिति भावः ॥ माधवः । अतुष्टुमत्तो
 सुदुर्बोध्यमानः । असीं अत्रिध्या । अमिनिविद्यवातिननमिद्वेष्टितना । विदग्-
 दवा व्याकुलतवा ॥ महामय प्रसाद इति । वतो व वस्तुनि प्रेम किञ्च
 पुषिभिति भावः ॥ मकररन्ध्रः । सुविदं मिथितम् । तदपूर्वं पूर्वं तत् । ता-
 दस्यो महाकुम्भाः । कञ्चुत्पयानुपयनोरकविपवर्त्नं भरतमत्तम् । अम्यद्वजुत्प-
 पविदमाह—अन्वोऽन्वेत्यादि । तयि तस्याः प्रयत्नपविदं व्यक्तमेवाति ।
 कवम् । तवीयामन्वोऽन्वैयतवर्त्ता कञ्चापि कोऽपीति निवेदयकेम् । कवम्
 अया घञीकवत्तयां वीकव कञ्चापति तां कर्त्त वा घञीकवो वक्त्रेवमिति मया ।
 अपरं कवत्रिध्याना अुत्तरं वचनम् । कवमन्वया कुतुइतिनीमात्रि वरतीमिति
 मयाः । 'संयते चारिते मित्रः इति शिवाः ॥ ३६ ॥ कञ्चार्हसः । अत्र वेव क-
 वेवापवृत्तम् । वादिकम्बवोऽस्य अममिदर इति भावः ॥ मकररन्ध्रः । कञ्चस्य

पृ० प०

४० ३ ०केनैतन्माधवस्य प्रतिच्छन्दकमभि० । ७ ०ते वितर्कः

८ ०कलहंसक, कु० । १३ ०विणोदो ऽत्ति ।

१४ ०स्य माधव, सर्वथा समा० ।

४१ ४ ०द्रष्टव्यस्वरूपा० । ०लिख्यतां मालती । ५ ०स्याय
तदुपनय चित्रफलक चित्रवर्तिकाश्च । (मकरन्द उपनयति ।)

(लि०) । ६ ०दृशोरुद्रमं वा० १० तथापि व्यवसितो० ।

११ ०तोऽभिष्वङ्गः ।

लेखितमित्यर्थं ॥ कलहंसः । अथ किं स्वीकारे ॥ माधवः । वितर्क ऊहः ॥
मकरन्दः । अधिगम प्राप्तिः ॥ कलहंसः । उत्कण्ठाविनोद इति ।
माधवानुरक्ता मालती तमननुप्राप्तवती चित्रलिखितालोकेनापि रमत इति
भावः ॥ येत्यादि । हे सखे, तत्सगमं प्रति नैव सशयोऽस्ति । भवतो नयन-
योर्था कौमुदी ज्योत्स्ना आनन्दकारित्वात् । तस्या मनोरथबन्धवन्धुरमिलापनि-
बन्धाय प्रिय शोभनजन्मा भवानपि । ननु परस्परापुरागेऽपि विधिकामवै-
मुख्यान्न सिद्धिरत आह—यस्मिन्सगमे विधिमदनौ कृतप्रयत्नौ । चक्षुःप्रीत्या
कामः, एतद्देशानयनाद्विधि कृताभियोग इत्यर्थः । अभियोगाच्च कन्यालाभः ।
यदाह—‘अभियोगाद्धि कन्याया लाभो निश्चित एव च’ ॥ ३७ ॥ चित्रेण मा-
धवचित्तानुरागमुद्दीपयति—द्रष्टव्येति । माधवः । वयस्यायेत्यत्र ‘रुच्यर्थाना
प्रीयमाण’ इति सप्रदानता । अधुना मन सङ्गे हर्षात्सार्विकभावमाह—चारं-
चारमित्यादि । अयं मम पाणिर्लेखाविधिषु चित्रनिर्माणेषु नितरामत्यर्थं वर्तत
एव न तु लिखति । अत्र किं करोमि । यथा तथा लिखामीत्यर्थः । ‘न तरामु’
इति पाठे नैव वर्तत इत्यर्थः । यतो वाष्पपूरस्तदनुध्यानादानन्दाश्रुप्रवाहो वारं-
वारं दृशोरुद्रमं प्रचारं तिरयति च्छादयति । तस्या सकल्पेन चिन्तनेनोपहितो ज-
डिमा सर्वकार्याप्रतिपत्तिर्यस्य तद्वात्रं शरीर स्तम्भं निश्चलत्वमभ्येति । ‘हर्षरोगभय-
विस्मयविपादमददोषसभव स्तम्भ’ इति भरतः । कीदृश सद्यो लिखनोपक्रम-
काल एव खिद्यन्नाद्रांभवन् । अविरतोत्कम्पेनाधिकचलनेन लोलाङ्गुली यत्र स ।
अङ्गुल्या लिखनहेतुतया तच्चापल्यादलिखनं सूचितम् । तदिहाश्रुस्तम्भस्वेदकम्पा-
सक्ता । रोमाञ्चादिकं च नोक्तम् । तेषां लिखनाप्रतिकूलत्वात् । सर्वमिदं सा-
त्त्विकं हर्षात् । यदाह—‘क्रोधभयहर्षलज्जादु खश्रमरोगतापपीडाभ्यः । व्याया-
मसाध्वसादे स्वेदः स्यात्पीडनेनापि ॥ शीतभयहर्षरोधस्पर्शजरारोगज कम्प ॥’
इति ॥ ३८ ॥ अधुना मालती चित्रं द्रश्यतीति सानुरागोपालम्भं श्लोक लि-
खति—जगतीत्यादि । ते ते नवेन्दुकलादयो भावा पदार्था जयिनो मदज-
नने सर्वत्राप्रतिहता स्वभावतो मनोज्ञा अन्ये सन्त्येव ये मनो मदयन्ति । मम
पुनर्न मदहेतव प्रत्युत दाहहेतव एवेति भावः । अत्र जयिन इत्यनेन कालविशेषे

पृ० प०

३८ ३ तां च किञ्च रागा० । ञ्नाय प्रार्थयते इ० ।

४ ञ्चया चाहमनुरुष्यमा० । ८ ञ्चौरजनस्त० ।

३९ २ ञ्कामामिष्यन्त० । ४ ञ्मागवेया कुमार्योऽन्यत्रास० ।

भाग्यार्थबोरपि इति शिष्यः । सुखिद्वयुक्तता सुखमसुखत्वेन । संनिवेशो ल-
नामेवः । कुतश्चिन्मि पुष्पदाभि कीतुक्तवती । मर्तुद्वारिकेसवेन कल्पिताई-
रसुक्तमुक्तम् । यद्वा मरतेन कस्यामा निष्कम्पपात्रत्वसीकापदिह कल्पितं
तस्सुचनम् । अमिबवो ओकोतरो विवित्रो बहुप्रकरः । कुसुमेतु पुष्पेऽ
पाठे रचबाप्रकम्पः । एतेन भास्वप्रवत्कुशलात्तुतकौशिककुतश्चिन्मि सेतुकर ।
वैदग्ध्यस्य प्रचनवातुर्वस्य । कुतार्थता कुतप्रयोजनता । विदग्धप्रेवसीर्ष अं-
वेति भावः । कल्पतु सफम्पत्तु । विदग्धजनभाव दाभात् । सरस एवाम्पत्त
कल्पसंनिवेशः । महार्पता बहुमूस्वताम् पद्ये वो पुष्पाक संनिवेश इत्येव ।
परसद्युक्तुपादिना रमणीयः श्रीवाहोऽईचीय एव । इह व इति पुष्पये 'कु-
वेकेपाम्' इति गौरवे बहुवचनम् । कुतश्चिन्मि वृत्तसमाजे साक्षात् । अमिबो-
मूवपूर्वः । तदेकासुकरवात् । विवित्रः साधुः । विवित्रविदग्धरचयित्वेनाचर्व-
नये वा कुसुमेयोः कामस्य व्यापारो मोहनम् । वैदग्ध्यस्य एककल्पमिद्वयान-
सार्थकत्वम् । विदग्धप्रीतिजनकत्वात् । निर्माचरमणीयता पदवर्षम्पर्वम् । क-
लमनुक्तुप्रजनसंसर्गोत् ४ वो अरिव सर्वं स्वर्भमिति भावः । सरसः यद्वायेऽनु-
रागो वा । कल्पतकम्पनमाकिञ्चनम् । महावता कुर्वमत्वम् । तदिह चिद्वपदेव
नावकम्पुत्पतिमिप्रानं च कल्पता इष्टीव्यापारः प्रसरतीति अन्वितम् ४ मक-
रम्पः । वैदग्ध्यं चिद्वपदप्रयोगादिति भावः ४ माघयः । अतुपुक्तया वृद्ध्या ।
प्रसुतिरपकम् । प्रसादमूर्धिरिवास्तत्त्वं तस्यः । तव च प्रसादमूर्धिरुत्कम्प-
पात्रं माघयानात् ४ कच्छर्षसः । अत्र विकसितं विदग्धमिवम् । अचबोरम्बो-
स्यानुगत्यादिति भावः ४ मकरम्पः । बहुमानस्य बौरवज्ञापयतीरवचशिक-
कम् ४ अचमियोऽयत्वरवत्त्वारिबोऽप्यिति भावः ४ माघयः । अमुदग्धमावो
सुद्वयोऽप्ययाना । असी कषट्टिका । अमिमिद्वययादियननिवेशितना । विदग्-
तवा व्याकुलतया ४ महानय प्रसाद इति । यतो य वस्तुनि प्रेय किन्तु
पुष्पेद्विति भावः ४ मकरम्पः । सुखिद्व निमित्तम् । इत्पूर्वः पूर्वं इह । ता-
दृशा महाकुलयाः । यद्वाऽप्यनुगतपशोरैकनियवत्वं भरतमतम् । अत्यल्पनु-
पदिहमाह—अम्बोऽप्येत्यादि । त्वमि तस्मात् प्रवदुत्पयविर्षं अचमेवति ।
कचम् । यदीनामम्बोऽप्यसंमतदृशा कस्यापि कोऽपीति निवेदयमेकम् । कचम-
स्यया तदीजनरतां यौवन कच्यस्यति तां कर्षं वा यदीजनो वरद्वैवमिति भावः ।
अपरे कषट्टिकाया म्युत्पत्वं कचम् । कचमस्यया कुतश्चिन्मिवादि वरदीवमिति
भावः । संयते दारिदे निजः' इति शिष्या ४ ३६ ४ कच्छर्षसः । अत्र वैव अ-
पिवापद्वत् । अचिन्मबोऽस्य काचपिद्वार इति भावः ४ मकरम्पः । अचम्य

अनेन जायिकायाः सुकुमारतया नि सहत्वमुक्तम् । मालत्याः कन्यात्वेन पत्रा-
 वल्यमावात्परिजनेत्युक्तम् । माङ्गल्यतया प्रातरेव कुङ्कुमेन पत्रावलीलिखनम् ।
 अत एव वसन्तकालस्य शीतत्वात्कुङ्कुमेन भूषाकरणमिति मतमपास्तम् । 'धारा-
 सिक्खवसुंधरासुरभय' इत्यभिधानाद्वर्षाकालप्रस्तावात् । 'समूहे निवहव्यूहसंदोह-
 विसरत्रजा' इत्यमर । इहोन्मादावस्था । अत एवात्र तत्सवद्धा कथा । यदाह—
 'तत्संबद्धा कथा युक्ते सर्वावस्थागतामिह' इति ॥ ४० ॥ उन्मीलदिति । हे
 पवन, उन्मीलन्मुकुलेन विकचकोरकेण करालाद्विषमात्कुन्दगुच्छात्क्षरत्रिविडम-
 करन्दश्च तयोर्बन्धो । मकरन्दस्य यो गन्धस्तद्वन्धो । तत्सहचरेति वा । ईदृ-
 शोऽपि स्व मे न सुखाय किंतु तापाय अतस्ता मालतीमीषदालिङ्गनमाङ्गमङ्गं
 प्रत्यङ्गं स्पृश । अमृतमयतदङ्गसङ्गशीतस्त्वं मम तापशान्तये भविष्यसीति
 भावः । यद्वा तदीयतापशान्तिर्भवत्वित्यनुरागात्तामालिङ्गन्नित्युक्तम् । तां कीदृ-
 शीम् । प्रचलनेत्रां विरहे पवनस्य दुःसहत्वेन भयादितस्ततः क्षिप्तनेत्राम् ।
 अत एव नम्रीभवदक्षां च । इह विषमकुन्दकोशसचरणेन गतिप्रतिबन्धान्मा-
 न्यम्, मकरन्दसङ्गान्छैत्यम्, गन्धवन्धुतया सौगन्ध्यं च वायोरुक्तम् । ईषद्व-
 लिङ्गन्नित्यनेन सुरभिपदेनाभिघातनि सहत्वं मालत्यामुक्तम् । 'करालो दन्तुरे
 तुङ्गे' इत्यमर ॥ ४१ ॥ माधवस्यानङ्गदु सहत्वमाह—अभिहन्तीत्यादि ।
 एष सरोऽनवग्रहः प्रतिरोधशून्यः कोमलकायं माधव कथमचिरेणैवाभिहन्ति ।
 हन्तानुकम्पायाम् । 'हन्त हर्षेऽनुकम्पायाम्' इत्यमरः । कीदृशः । विकृतस्य
 भावो वैकृतम्, तस्य विवर्तोऽन्यथावसानं तेन दारुणो दुःखदः । यथा कलमं
 करिवालकं मृदुकायं कठोरो दुःसहः कूटपाकलो हस्तिघातज्वरोऽचिरेण हन्ति
 तथेत्यर्थः । सोऽप्यनवग्रहोऽप्रतिकरणीयो विकृतिविवर्तदारुणश्च भवति । 'गजं
 घातज्वरो हन्ति तथा वै कूटपाकल' इति वैद्यके ॥ ४२ ॥ माधवः । इदं
 स्वगतम् । स्वयमनध्यवसायादाह—तदत्रेति । अत एव भगवती ज्ञानसपत्रेह
 शरणं रक्षिका । द्वितीयाङ्गावतारोऽयम् । यदाह—'अङ्गावसाने यत्रैव भावि-
 नोऽङ्गस्य सूच्यते । वस्तुवीजमुपोद्गतै सोऽङ्गावतर इष्यते ॥' इदानीमुन्मादा-
 वस्थोद्भावनावलात्तन्मयत्वमाह—पश्यामीत्यादि । तामेकामेव विवर्तमाना
 प्रपञ्चरूपा परितः सर्वत्र पश्यामीत्याश्चर्यम् । विवर्तमानत्वमेवाह । इत इत उभ-
 यपार्श्वं । पुरतोमे । पश्चात्पृष्ठे । अन्तर्मनसि । वहिस्त्वग्भागे । अनेन तदावेशा-
 त्सर्वत्र तन्मयत्वमुक्तम् । यदाह—'यो येन भावेनाविष्टः सुखदेनेतरेण वा । स
 तदाहितसंस्कारः सर्वं पश्यति तन्मयम् ॥' परितः इत्यत्र 'पर्यभिभ्या च' इति
 तसि । कीदृशीम् । वक्रं वहन्तीम् । उद्दुद्धं विकसितं मुग्धं कान्तं यत्सुवर्णपद्मं
 ततो निरतिशया भा दीप्तिर्यस्य तत् । तन्निभं तच्चुल्यमिति वा । एतेन गौरीत्व-
 मुक्तम् । आमकेन मप्यासक्त्या तिर्यगपवर्तिता दृष्टिर्यस्य तत् । यथा यान्त्या
 तथाह दृष्टस्तथैव ता पश्यामीति भावः ॥ ४३ ॥ अधुना सर्वाकारेण पीडा-
 माह—प्रसरतीत्यादि । वयस्य, पश्य । सप्रति मम कोऽप्यनिर्वचनीयस्वरूपो
 देहदाह प्रसरति व्याप्नोति । अत एव परिमाथी सर्वतो मयनशीलः । करणाना-
 मिन्द्रियाणामर्थग्राहकत्व मे प्रमोहस्तिरयति पिदघाति । सर्वेन्द्रियसमोहो ममे-

पृ० ५०

४२ ५ (प्रविश्य सत्तम् ।) । ६ कच्छदस्य, जम्पा ।

उत्पन्नं ।

४३ १ (मात्रवमकरणी विद्योक्तं सत्तम् ।) । ३ पृथु आसन्नं

४ (वपस्वि ।) कच्छ० । १२ जम्पा, अह ३ ।

४४ ८ ज्ययत्न, स्वरतरकिरणोऽर्थं मगधान्सहस्रदीपितित्तम्
रोति मध्यमहः । स० । मेव गच्छन् ।

वेद्यविद्येने न ब्रह्मसाक्षिण आबन्धसंशोहदा इत्युक्तम् । भाव्यन्ते पादपदार्थं
सुन्दरस्येति भावः । भास्योमिनाः चक्षुषाहावकाः । ते त इति केषु
बन्धावन्तो वेदावबन्ध प्रसिद्धा एवेति दर्शितम् । सर्वनाम्ना न वे यत्र वेदा
प्राप्ते तत्र सङ्गन्त इति ज्ञानितम् । तुल्यवेद्याभ्येतां तत्फलं तत्संप्रतिपत्तिं
इत्युक्तम् । अर्थादि मयहेतुरत व्याह-मय पुनरितं विप्रकृषिता माच्छी वक्ष्ये
ज्योत्स्ना यन्नेत्रप्येवरं प्राप्ता ए एवेत्येव जन्मनि महोत्सव । अत्र किं
संभोगादिकमिच्छापुराणः । ए एव महोत्सवः । अनुसामो मवतु मा वा भूय
पाम्भम् । एतेनात्मन्तातुरापो माच्छ्या दर्शितः । एकपदेवान्नेत्रममिर्वाये
नामन्वकसम् । अत एव ए एवेत्यमय तत्सोपः । अम्यशीति कामाम्यविदे
समस्तजन्मनि माच्छीतुस्या नाच्छीति ज्ञान्यते । वाचिकोऽर्थं रसः । यवत्-
रसात्तु कर्मरक्षणैः श्लोकेर्वाक्यैः पदस्यैव । वाचायैव रसं सुखैर्वाचिके रसः
ज्यते ४ इति । इह प्रकृष्टिमज्जुरत्वेऽपि माच्छ्या एव महजनवायतिरेककार
प्रियास्वनागादिप्रबोऽर्थकारः । विद्योक्तमचन्द्रिकेति रूपकम् । ए वाच यन्नेत्र
प्रतिपक्षकत्वा एता न न मयहेतुमिति वाच्यम् । वतो नूतत इति वरा प्र
श्लेष्मृतिरूपैः । यद्वा नव मृतममिच्छुक्तमिच्छं प्रति इन्द्रः । यद्वा मया साया
श्रुतिवत्मात्रः । पूर्ण एवेत्यर्थः ४ १९ त प्रविश्येति । यत्र पटीकेपेव प्रवे
द्यत्र प्रविश्येत्तुच्छः । अनुसामोऽनुसरणम् । एतेऽपि वे विप्रकृषके विहितम्
इह पीरवावेक्ये बहुवचनम् । द्वित्वे वा बहुवचनम् ४ कच्छदस्यः । अमिर्-
चित इति शेषः । तथा न माच्छ्या विद्योक्तं मात्रवो विहितत्वेनापि एता तत्र
विहितेत्यर्थः ४ मन्दारिका । अत्र विद्युत्वं विमिपक्षकम् । अनुसामो
पदव्ययोरिति भावः । अन्वितव सत्तम् । एवमेतस्याच्छीव मात्रवप्रतिपक्ष
विहितमित्यर्थः । सत्तवतीत्यर्थः । अन्वित्वना इत्य मात्रवप्रतिपक्षो माच्छ्या
स्विकार्यः ४ मकरन्दः । संस्कारो रसम् । संस्कारः संविद्ये न संशयैर्
न इत्यते इति येतिच्छेत् ४ यमेत्यादि । माच्छ्याः परिचयवारसुन्दरी
कपोकङ्कमानि प्रायविरचितविचित्रपत्रावकीर्णैर्गन्धं वतवपुत्रा मन्धादे बह
स्यमिति । ६ । यन्मात्रयो वितरस तद्दृश्य विवर्तयैर्विचित्रकफनो करणे

अनेन नायिकाया सुकुमारतया निःसहत्वमुक्तम् । मालत्याः कन्यात्वेन पत्रा-
 इत्यभावात्परिजनेत्युक्तम् । माङ्गल्यतया प्रातरेव कुङ्कुमेन पत्रावलीलिखनम् ।
 अत एव वसन्तकालस्य शीतत्वात्कुङ्कुमेन भूषाकरणमिति मतमपास्तम् । 'धारा-
 सिक्त्वसुधरासुरभय' इत्यभिधानाद्वर्षाकालप्रस्तावात् । 'समूहे निवहव्यूहसंदोह-
 विसरत्रजा' इत्यमर । इहोन्मादावस्था । अत एवात्र तत्सवद्धा कथा । यदाह—
 'तत्संबद्धा कथा युक्ते सर्वावस्थागतामिह' इति ॥ ४० ॥ उन्मीलदिति । हे
 पवन, उन्मीलन्मुकुलेन विकचकोरकेण करालाद्विषमात्कुन्दगुच्छाक्षरत्रिविडम-
 करन्दश्च तयोर्वन्धो । मकरन्दस्य यो गन्धस्तद्वन्धो । तत्सहचरेति वा । ईदृ-
 शोऽपि स्व मे न सुखाय किंतु तापाय अतस्ता मालतीभीषदालिङ्गन्ममाङ्गमङ्गं
 प्रत्यङ्गं स्पृश । अमृतमयतदङ्गसङ्गशीतस्त्वं मम तापशान्तये भविष्यसीति
 भावः । यद्वा तदीयतापशान्तिर्भवत्वित्यनुरागात्तामालिङ्गन्नित्युक्तम् । तां कीदृ-
 शीम् । प्रचलनेत्रा विरहे पवनस्य दुःसहत्वेन भयादितस्ततः क्षिप्तनेत्राम् ।
 अत एव नक्षीभवदक्षां च । इह विषमकुन्दकोशसचरणेन गतिप्रतिबन्धान्मा-
 न्द्यम्, मकरन्दसङ्गाच्छैत्यम्, गन्धबन्धुतया सौगन्ध्यं च वायोरुक्तम् । ईषद्वा-
 लिङ्गन्नित्यनेन सुरभिपदेनाभिघातनि सहत्वं मालत्यामुक्तम् । 'करालो दन्तुरे
 बुक्ते' इत्यमर ॥ ४१ ॥ माधवस्यानङ्गदु सहत्वमाह—अभिहन्तीत्यादि ।
 एष स्मरोऽनवग्रहः प्रतिरोधशून्य कोमलकायं माधव कथमचिरेणैवाभिहन्ति ।
 हन्तानुकम्पायाम् । 'हन्त हर्षेऽनुकम्पायाम्' इत्यमर । कीदृशः । विकृतस्य
 भावो वैकृतम्, तस्य विवर्तोऽन्यथावसानं तेन दारुणो दु खद । यथा कलमं
 करिवालकं मृदुकायं कठोरो दु सह कूटपाकलो हस्तिवातज्वरोऽचिरेण हन्ति
 तथेत्यर्थः । सोऽप्यनवग्रहोऽप्रतिकरणीयो विकृतिविवर्तदारुणश्च भवति । 'गजं
 वातज्वरो हन्ति तथा वै कूटपाकल' इति वैद्यके ॥ ४२ ॥ माधवः । इदं
 स्वगतम् । स्वयमनध्यवसायादाह—तदत्रेति । अत एव भगवती ज्ञानसपत्नेह
 शरणं रक्षिका । द्वितीयाङ्गावतारोऽयम् । यदाह—'अङ्गावसाने यत्रैव भावि-
 नोऽङ्कस्य सूच्यते । वस्तुबीजमुपोद्गतैः सोऽङ्गावतर इष्यते ॥' इदानीमुन्मादा-
 वस्थोद्भावनावलात्तन्मयत्वमाह—पश्यामीत्यादि । तामेकामेव विवर्तमानां
 प्रपञ्चरूपा परितः सर्वत्र पश्यामीत्याश्चर्यम् । विवर्तमानत्वमेवाह । इत इत उभ-
 यपार्श्वं । पुरतोऽग्रे । पश्चात्पृष्ठे । अन्तर्मेनसि । वहिस्त्वग्भागे । अनेन तदावेशा-
 त्सर्वत्र तन्मयत्वमुक्तम् । यदाह—'यो येन भावेनाविष्टः सुखदेनेतरेण वा । स
 तदाहितसस्कारः सर्वं पश्यति तन्मयम् ॥' परितः इत्यत्र 'पर्यभिभ्या च' इति
 तसि । कीदृशीम् । वक्रं वहन्तीम् । उद्बुद्धं विकसितं मुग्धं कान्तं यत्सुवर्णपद्मं
 ततो निरतिशया भा दीप्तिर्यस्य तत् । तन्निभं तत्सुल्यमिति वा । एतेन गौरीत्व-
 मुक्तम् । आसक्तेन मर्यासक्त्या तिर्यगपवर्तिता दृष्टिर्यस्य तत् । यथा यान्त्या
 तथाह दृष्टस्तथैव ता पश्यामीति भावः ॥ ४३ ॥ अधुना सर्वाकारेण पीडा-
 माह—प्रसरतीत्यादि । वयस्य, पदय । सप्रति मम कोऽप्यनिर्वचनीयस्वरूपो
 देहदाह प्रसरति व्याप्नोति । अत एव परिमाथी सर्वतो मथनशीलः । करणाना-
 मिन्द्रियाणामर्थप्राहकत्व मे प्रमोहस्तिरयति पिदधाति । सर्वेन्द्रियसमोहो ममे-

पृ० प०

४६ ८ मासकृति० ।

४७ ६ इति बकुलवीथिनाम प्रथमोऽङ्कः ।

सर्वैः । मम गात्र घटीरम् कर्तुं । रमणकस्य विद्योमत्तरोर्बुद्धिमुपसर्गं वि-
 वावर्ति प्राम्बवन्ति । मया रमणः कामलास्य विद्विदमपिकाविष्करकाप्यदिम्
 'मारो रमणः कामो विषयः' इत्युत्पत्तिर्वा । तथा मम इदम् । कर्तुं । स-
 र्वदृष्टि । ज्वलन्तीत्यर्थः । तन्मन्त्रं माकशीमन्त्रं च भवेत् ॥ ईदृशी स्य स-
 चय एव विपत्तिमादधाति । तदत्र वप्यवत्त्वमाचरेति भावः । ब्रह्मज्ञी
 व्याधिः । ज्वलन्तीत्युद्देशः । तन्मन्त्रमिदमुक्त्वाहः । इदम् तु तन्मन्त्रमात्रे
 दुःखदृष्ट्यावामपि बीजवाद्या इति । 'कार्यं सावकर्म क्षेत्रपात्रेतिरेयं
 इत्यमरः ॥ ४४ ॥ निष्कामता इति । बीजार्थं पुत्र कृत्वा निष्कामो भवेत् ।
 यदाह— बीजार्थं पुत्रिपुत्र च कृत्वा कर्म भवार्थम् । निष्कर्मं तत्र पुत्रं
 सर्वेषां रक्षयित्वाम् ॥ इति ॥ बकुलवीथीति । जानारदसमापुत्र्यं च
 इत्यभिप्रेयता । अर्थप्रकृतिभिः पूर्वा स्तरेच्छाहा तु बीजिका ॥ त्रिभिः सर्वं
 प्रबोधैवमुत्तमावमन्त्रैः । कर्तव्या वाचिश्च वात्र श्रद्धात्पुत्रवन्तुता ।
 इति मरतः ॥

प्राप्तं यं रमणरो गुणाप्यो गुण्यव्यरुपा दयवन्तिश्च च ।

अप्यरं तत्कृत्यप्येऽङ्को मयोऽवमाधो रसधनराजी ॥

इति प्रथमोऽङ्कः ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

पृ० प०

४८ ३ ० दुईआ तुमं किं मन्तअन्ती० ।

„ ६ ० णिवेदिदो । प्रथमा—तदो कि । द्वितीया—तदो भ० ।

४९ १-२ ० त्ति मअणुज्जाणादो जेव नामदा ता कि संपदं सपत्ता ।

„ ३ ० खु परापतन्तीं ० हत्थे गेह्णिअ पडिसिद्धपरि० ।

५० २ ता जादो आमरणं० ।

अधुना वकुलमालामादाय लवङ्गिका गता, ता प्रतीक्षमाणा मालती सौधा-
 द्वा तन्मार्गं पश्यति, मकरन्दश्च 'कामन्दकी न. शरणम्' इत्युक्त्वा ता तत्क-
 णाय गत, इति स्थिते चेत्थो. प्रवेश । चेटीभापा सौरसेनी । यदाह—
 'नायिकाया च चेत्थां च सौरसेनी प्रयुज्यते' । न च 'नाटकप्रकरणयोरङ्कः
 कार्यो प्रत्यक्षनायका' इति भरतादिह माधवप्रवेशाभावात्कथमङ्गावतार इति
 देख्यम् । मालत्या नायकत्वेन तत्सत्त्वात् । यदाह—'गुरु पुरोहितोऽमात्यो
 नायको नायिकापि च । सार्थवाह इति प्रोक्ता पठेते नायका युथै' इति ॥
 प्रथमा । अत्र हला सखि । परिसरे निकटे ॥ द्वितीया । अत्र वृत्तान्तो
 वार्ता ॥ द्वितीया । भर्तृदारिका मालती । प्रवृत्तिवार्ता विविक्त विजनम् । इह
 मकरन्दाज्जातमाधवावस्थया कामन्दक्या प्रकृतसिद्धयेऽवसरज्ञानार्थं मालती-
 वार्तां ज्ञातुं प्रहितावालोकिवैति भावः ॥ प्रथमा । अत्र केसरो वकुल ।
 अवचिनोमि त्रोटयामि इति हेतौ । द्वितीया । अत्र परापतन्ती सत्वरमाग-
 च्छन्ती । कृतकार्यत्वेन सत्वरमागमनं भूतधर्मं । उपर्यलिन्दकम् । बाह्यपटशा-
 लाया । उपरीत्यर्थं । द्वितीया । अत्रातिभूमिमुत्कर्षम् । अभिनिवेश आ-
 सक्ति । कल्यं प्रातः । 'कलि' इति पाठे कलिशब्दो देशी पूर्वदिनवाचकः ।
 अत एव 'कलि पल्लीनिवासिन.' इति प्रथमा । किं विज्ञप्तमित्यर्थं । द्वितीया ।
 इदमभूताहरण वाक्यम् । यदाह—'अभूताहरण तत्स्याद्यद्वाज्यं कपटाश्रयम्'
 वाक्यतत्त्वमज्ञात्वाह । अत्र दु खदत्त्वेन शल्यमिव शल्यम् । अजहल्लिङ्गम् ॥
 प्रथमा । अत्रापि नाम सभावनायाम् । भगवतीत्व ज्ञानादिवैभवम् । निष्क्रान्ते
 चेत्थौ ॥ प्रवेशक इति । वक्तव्यस्य च बहुत्वादिसमङ्गप्रसङ्गेनान्योक्त्या प्रवे-
 शकः । यदाह—'यस्तु प्रयोगबाहुल्यादङ्कैर्यो न समाप्यते । बहुवृत्तान्तोऽल्प-
 कथै स विधेयः प्रवेशकै ॥ अङ्गानामन्तरालेषु सक्षिप्तार्थप्रयोजनै । मृत्त्वर्षो
 कथाबद्धो विज्ञेयोऽयं प्रवेशक ॥' मालती । हु प्रश्ने । लवङ्गिकाकथितवकुल-
 भावाप्रार्थनापर्यन्तश्रुतवार्ताया मालत्याग्निमवार्ताकर्णनोत्कया पृच्छयत इत्यर्थं ।

पृ० प०

५१ २ पीदा० मे इक्ष० ।

५२ ३ परन्तपरिषत्तजाभि० ।

५३ २ दक्षं षष्ठाविद्यसि । ५ अथो जाम का० ।

५४ १ अक्षयो बहुस्त द० । ४ अविवावर्तु० । ७ क सङ्गो । जे० । अमावेमि । ९ अक्षय सन्निभमि

विरहोत्कण्ठितेषु । यदाह— अनेककार्यसंयुक्तो बन्धु नाप्यन्तं नि
 त्वमागमदुःखता विरहोत्कण्ठिता तु सा' प्रियकथापरत्वे मोक्षविवक्षितेभ्य
 यदाह— 'शुभ्य कथां प्रियजनस्य सखीसुषेम्वाः कर्षोदरस्वितवकत्तुम्
 कम् । यत्साहजमिह श्रमिषमज्ञानानां मोक्षमितं तदुचितं कविनिः पुनः ।
 भास्यती । प्रियवदा वदित्वा ॥ मास्यती । मास्यती मापकवेद्यार्थानां
 यत्नामयीवाह— कथामिष । कथ मनापरत्वे इक्षरैः ॥ अक्षयिणा ।
 पूर्वसाहिना श्रुतिरित्ये तात्पर्यमुच्यते । तथात्रिर्विद्ययाप्रकारेण । त्रि
 व्याकुलः ॥ अक्षयिणा । सोपीति । अत्र च जनापि विद्योक्तानाम्नां पर
 प्रमदीकृतो दृष्ट एवेत्यस्य । अपिगिमन्मा । तत्रैककम्पममम् । वि
 विविधा प्रान्तिः साध्यविस्यक्त्यप । साहस्यं वा विप्रमः । नावबल पुन
 काससाह । विरहवापवेसेन बन्धनाभ्याजेन वा संवमोऽप्यार्षर्षं तं अपित्त
 बन्धनोप्या बन्धनपरिण विद्यते पञ्चम्यम् । बन्धनोत्कर्षित्यपरे वेदी
 बन्धनबन्धनविषयनेन सोवमाभ्यामिति प्राप्तं तथापि विविधोपबन्धन
 नाथे तदुच्यते । विदुस्समाधो वर्षमानः । विमितः विप्रः । दीर्घवर्षेन्तमा
 दीर्घम् । परैर्बर्षेभ्यः पुनःपुनर्बर्षम्, तत्र विदुसो विविधविद्यापरदे
 तात्पर्यमिति वा विदितया भूक्तया विदुस्सितः समीकृतोऽप्यज्ञानात्प्रविप्रः क
 यदुर्विषयस्यो विदुस्समिति किनाविद्येवमम् । मयासवपाविपादवेद्य सा
 खेर्ष मयवभुवा च कमी । इमितोपपत्ते बन्धनजातिनते नूनमव वि
 बन्धः ॥ इति मरत । साहस्यत इति प्रयोगाच्छास्त्रेति मिथो रैका
 'साहसं यमुषि स्पृष्टम्' इति शब्धतः । ततस्तद्वचकोकमविकल्पता मास्यन्ता
 वेत्तिरिति तात्पर्यमिह— मास्यती । आस्यति तदुच्यन्तीकारे । अन्मो' वा
 पाठे अन्मो इवे वितर्के वा । विप्रकम्पितो विप्रकम्प्यं प्रापितः ॥ अक्षयिणा
 सितम् । ततः कार्ये का । साहस्योऽप्यज्ञानोऽपिप्रः । अक्षय बहुकार्य
 नेवतया सुदुर्वमार्गसंविधाने विप्रकम्पयित्वा । विमिहं मयवविकल्पविद्या
 विक्रमाह्वरमितं वेति क्वत्तु व लक्षय इति माया । विप्रकम्पयित्वा' इ
 पाठे विप्रकम्पयित्वा इति हेतुम् ॥ अक्षयिणा । अत्र मयवेवति वेदा
 अर्चणीतर्क विद्यतुर्कं यथा तथा दुर्कं अरिप्रादीयनैः । साहसं परद्वेषवर्हि
 तम् ॥ मास्यती । इति वि प्रयवकोपे ॥ अक्षयिणा । अत्र तस्मिन्नाथवे
 च्छ हेती । इतीकृतं म्यादीह्यम् ॥ अक्षयिणा । अत्र मयवत इ

पृ० प०

५५ १ ०ताओ अम्मकाओ जाओ० । ०पहवन्ति । (इति रोदिति ।) (सालम् ।) १० विसेसदो अज्ज पिअसहि, (सस्कृतमाश्रित्य ।)

५६ १ ०रागस्तीत्र वि० । विसर्पत्यविरतं० । २ ०निर्धूमो ज्व० । ५ ०एव्व जेव्व पच्च० । ७ ०णेण सविसेससमि० । ८ ०सं- मत्त० । ९ ०दंसणा भविअ अज्ज० ।

च्छति ॥ लवङ्गिका । अत्र दुर्लभाया लयि मनोरथामिनिवेशस्तेन यो दुः सहाया- सस्तेन दह्यमाने चित्ते क्षणमात्रनिर्वापकमिति ॥ मालती । अत्रानामश्लोऽनाश्वास । लवङ्गिका स्वयं लिखित्वा माधवलिरितत्वेन बोधयतीति भावः ॥ सदृशमिति । मधुरतया निर्माणस्य सदृशं वचनमित्यर्थः ॥ तवाकृतिर्मधुरा यथा तथा वचोऽपि मधुरमित्यर्थः । यस्येदृश वचस्तस्य कथमेवं दर्शनमित्युपालम्भपूर्विका पृच्छा । यदाह—‘यत्र भावनयोपेतमात्मानमथवा परम् । पृच्छन्निवाभिधत्तेऽर्थं सा पृच्छेत्य- भिधीयते ॥’ नाट्यधर्मत्वेन परोक्षस्यापि प्रत्यक्षीकरणम् । यदाह —‘परोक्षेऽपि च वक्तव्यो नार्या प्रत्यक्षवत्प्रियः’ ॥ अम्मकाशब्द स्त्रिया कन्याया वा देशी ॥ लवङ्गिका । अत्रोत्पण्डित छिन्नम् । वन्धन वृन्तशाखासयोगः । कट्टेद्विरशोकः । नि सहाऽक्षमा । परिखिद्यसे परिहीयसे । एतेन कामावस्था तनुतोक्ता ॥ मालती । अस्य नेत्रजलम् ॥ संस्कृतमिति । आसन्नमरणतया प्रकृतिविपर्ययद्योतनाय स्त्रिया संस्कृताश्रयणम् । यद्वा मरणसमये प्राकृतस्मरणस्य हीनयोनिजन्मफलक- त्वेन बोधनात्तत्काले स्त्रिया संस्कृताश्रयणम् । यद्वा वैदग्ध्यद्योतनाय तत् । यदाह—‘संस्कृतभाषावाच प्रायो नाट्ये खलु स्त्रिया श्लाघ्या । क्वचिदपि विदग्ध- ताया प्रबोधनार्थं प्रशस्यन्ते ॥’ मनोराग इत्यादि । प्रियसखि, मामद्य त्रातु नृ तात प्रभवति न वा माता न वा लम् । कुतः । मनोराग आधिरविरतं प्रमाथी क्षोभकारी यथा तीव्र विष तथा विसर्पति व्याप्नोति । यथा धातुलगादिषु विष व्याप्नोति तथाङ्गानि न उद्वेग इत्यर्थः । यद्वा सविशेषदर्शनाच्चित्तानुराग इच्छा- भेदस्तीव्र यथा तथा मनो विसर्पति व्याप्नोति दाहकारित्वाद्विषमिव । तथा विधुत सधुक्षितोऽमिर्यथा ज्वलति विधूननाभिर्धूमं यथा तथा स एव रागो ज्वलति ज्वा- लामालाकुलीभवति । इत इत सर्वत्र प्रत्यङ्ग हिनस्ति पीडयति गरीयाश्वर इव । तं त्यक्त्वा ममाधिस्त्वया समाधातु न शक्यत इति भावः । यद्वा तातछातु न शक्नोति । नन्दननिरासेन माधवाय मददानात् । अम्वापि न तथा । तथानुवर्तमानस्य तातस्यानिपेधात् । लवङ्गिकायाश्च तयो समशीर्षिकया गणन स्वाच्छन्द्येन स्वम- तप्रकाशनाय ॥ १ ॥ लवङ्गिका । अत्र भणितव्यं युज्यत एवेत्यर्थः । यस्याव्यक्त दर्शनं चन्द्रस्यामित्व जीवितसंशयं च कुरुते तस्य व्यक्त दर्शनं लदुपन्यस्तप्रकार ताप कुरुत इति किमत्र चित्रम् । चन्द्रेऽमित्वेन ज्ञानान्निद्राच्छेद उक्तः । सुकु- २५ माल०

पृ० ५०

५७ १ श्लोवस्तस गुरु० । २ ० सरिसं म० । ३ ० चारं पञ्चोत्रक
दुसम्बन्धवत्याविदधी० । ५ ० पूरविज्जग्ममाणदुम्बिपक
हुपण एरथ० ।

५८ २ ० रेण विधासति ।

५९ २ ० सुसमीहिद० । ७ ० व्यतिकरसंविधानश्रैतुङ्गसुं
प्रमो० । ८ ० हि वारकर्मणि ५० ।

मारामामस्मामलिपीडाकारित्येन निष्कृतसम् । व्यापारो वृष्टावस्वः । अत्र
 वैश्वसिक्तस आह—उत्तिष्ठति । तथा न गुरुतरापुरासैतत्कर्म मत्सर्वे
 तत्रसमायमः कारयितव्य इति भाषः ॥ मासती । अत्र पमित शिमम् । अत्र
 सकस्यस्यहमा आहमम् । अत एव रादनम् । तथा न समपेक्षपयम् । अत्र
 दिवी ता शिमपिक्षिपासि बद्धमेवात्र वाच्येसाह—अथवेति । अत्र सर्वे
 मास्येकमाहुकसाहुवाच्यवस्थापित बहुरित्त्वं तस्मात्तन्मोऽस्तिमात्रमेवैतत्कारोपदे
 नेत्यर्थः । अथै तद्युता गता । अहमवापरध्वानीति शेष तदैवाहकस्योपमा
 इति भाष । तथापि प्रियसपि । अमुना साहसाकरत्वं इति विवाह समिर्माह—
 ज्यलरिधत्यादि । प्रतिरात्र पूर्णचन्द्रो ज्यलतु तापवतु । तथापि न साह
 करोमीति भाषः । गमन इत्यनेनाप्राप्तसावजुपायमनीवतोऽह । तर्हि अत्र
 पीडित्वातीकत आह । मरुतो बहव । मृत्तोर्मरुतात्परं स किं करिष्यति । मरु
 सति हुक्कासापि क्वापानिहमेव उच्यति भाषः । परैवेति । मरुताश्चिन्व उपवर्त्तन्
 वम् इति तृतीया । इवं माविकावा सत्त्वर्त्तैर्यम् । बदाह—वापकेवाहुपहर्त्तं विर
 तैवसुदीरितम् । ननु हुक्काहानाव माववाहुसरत्तमेव बरमत आह—यम पुनसात्
 पिता इमित इहः । अत्रयः । अत्रयः सर्वेवावाविकनः । अमसर्वेवा वातेह । मि
 येतं कुलं वेदम् । अयं इतिस्मो जनो माववो मैवेहः । वाहयकिववेति शेषः ।
 तर्हि कर्म जीववमत आह—न न जीवितमिहम् । अत्र जीवितदेवाहुदेवावसा ।
 बदाह— अत्रेवः प्राणितमे ५ । स तदेवः रसुतो पुत्रे ३ २ ३ सवज्जिका ।
 एषा अयवती कामन्दी । मास्येजीवकोपाय इति भाषः । प्रतीहापीकवेन य
 म्बवत्वं सुमितम् । बदाह संविमिप्रहृष्टेवन्ववावाचारसमन्वितम् । निवेदवति
 वाः अर्ने प्रतीहायंस्तु ता मताः ३ प्रतीहापीकव ननुअवववाग्महृत्वेऽपि दीर्घः ३
 उमधापीकये । अत्रयंमायवेकनः । अत एवाभिमवाच्ये तस्मात्वारकवत्वं ३
 सवज्जिका । सुधमीहितं कश्चातम् । एवावी वत्त्वमभ्रववाग्ममिति भाषः ३
 कामन्दी अमयेति । इहमेवमिहं पाञ्चाप्रतिभेवैव उमकोपावववाह ।
 वरकोऽस्मिरोपस्वातीवका इमापीववका प्रमुने परस्वति वाचारमेवमा असाहु-

पृ० प०

६० ११ अथवा । नियत० । १३ ०मसृणमधुराकेक० ।

६१ ६ ०महाभागे, समीहितफलभाजनं० । ७ लवङ्गिका—
सुविहिदं आसणं । एत्थ उचविसदु भववदी ।

दीरणादित्यर्थं । व्यतिकरो मिलनं तद्रूपं सविधानम् । दारकर्मणि परिणये । परार्थ्यं श्रेष्ठम् । अनुवन्धो रति । ऋद्धिरुपचय ॥ निकाममित्यादि । इय कल्याण्यस्माक मनो रमयति । कुत । अत्यर्थं क्षीणाङ्गी । सरस आर्द्रः । अपर्युषित इति यावत् । कदल्या गर्भो मज्जा तद्गर्भ्या क्षीणत्वपाण्डुत्वाभ्याम् । इह गर्भपदेनातिपाण्डुत्वं चोक्तम् । कलाशेषा शशिनो मूर्तिरिव द्वितीया चन्द्रलेखेव । अत एव प्रस्तुतकार्यसपादकत्वेन रमयति । उद्वाहेनोत्कटदाहेन विह्वला दशामापन्ना सती मनः कम्पयति । अतिपीडनादनिष्टशङ्कित्वादिति भावः । इह तनुताख्या कामदशा सूचिता ॥ ३ ॥ परीत्यादि । पाण्डुल रूक्षम् । पाण्डुरुक्षकपोलवदनापीयं रम्या । यतो मनोज्ञजन्मनि जने वलन्कामस्य विकारो यादृशस्तादृश इप्सितः सन्विजयी भवति ॥ ४ ॥ सकल्पो मनोव्यापारः ॥ नीवीत्यादि । जघनवस्त्रवन्धन नीवी । तस्या बन्धस्य प्रन्धेरुच्छ्वसन विथिलता । वास श्रयतानुरागादपि । यदाह—‘स्वेदोरुवेपथुस्तम्भा, श्रयता जघनच्छदे । आविर्भवति नारीणामनुरागवशात्मनाम् ॥’ अधरस्पन्दनमधरकम्पनम् । एतन्तु स्फुरितचुम्बने । यदाह—‘रदने विशन्तमोष्ठं प्रहीदुं या समिच्छति । निजोष्ठ कम्पते यच्च स्फुरितं चुम्बनं मतम् ॥’ दोर्विषादो बाह्योर्नि सहलमालिङ्गनसौख्यात् । स्वेद आयासात् । मसृणं कोमलम्, मधुरं ललितम्, संकल्पलब्धस्य दुरालोकत्वादाकेकरम्, शृङ्गारात्स्निग्धम्, सुखभावनया मुग्धं, चक्षुः । संकल्पमात्रलब्धतया प्रियेऽसूयायोगाज्जिह्वा दृष्टिः । जिह्वा दृष्टिरसूयायाम् । यदाह—‘ललिताकुञ्जितपुटा शनैस्त्रिर्यग्विसर्पिणी । निगूढा गूढतारा च जिह्वा दृष्टिरदाहता ॥’ लब्धे सति धृतिहर्षाभ्या ललितम् । तल्लक्षणं तूक्तमेव । ‘आकेकरा घनालोके विच्छेदे प्रोषितेषु च । आकुञ्चितपुटापाङ्गसंगतार्धनिमेषिणी ॥ मुहुर्व्याघृत्तसारा च दृष्टिराकेकरा मता ॥’ ‘दोर्दोषा भुजा भुजः’ इति शब्दभेदः । गात्रस्तम्भ शरीरनिश्चलता । अतिहर्षात् । यदाह—‘अतिहर्षमयरोषरागेभ्यः स्तम्भसम्भवः । मुकुलाकारत्वात्स्वनावेव मुकुलौ । तयोस्तप्रबन्धो विच्छेदरहितः कम्पः । प्रियस्य गाढालिङ्गनात् । गण्डामोगे गण्डमण्डले पुलकपटलं रोमाञ्चसह । प्रियचुम्बनसकल्पात् । आत्यन्तिकलार्थं पटलग्रहणम् । मूर्च्छना मोहः । निरतिशयानन्दयोगात् । यदाह—‘स्रस्वता वपुषि मीलनं दशोर्मुच्छना च रतिलामलक्षणम् ॥ रतिविलाससकल्पेनान्तरा चेतना च ॥ ५ ॥ मालती । वैद्वाना प्रव्रजितं प्रति वन्दामीति नतिसप्रदाय । यद्वा वन्दामि वन्द इति सामान्यत एव ॥ कामन्दकी । मालतीचित्तविनोदाय स्वस्य च तद्विषयावष्टम्भदर्शनायाह—भाजनमिति । लवङ्गिका । कपटमेव नाटकम् । अत्र

पृ० ५०

६२ ५ षष्ठगणीसास० । ६ परिसं जेव्म मय० ।

६३ ३ स्ती वैचित्यं ना० ।

६४ ७ षष्ठ ममा म० । ११ ० साहसामासमि० ।

बाप्य नेत्रजकम् । सम्मः । प्रतिबन्धः । मन्थरितो मन्थीकृतः । तत्राग्नये
 तिष्ठमो विन्धापो यत्र तत् ॥ कामन्वृत्ति । परित्तवो माकम्पमिप्यः । ये
 करणमिति घोषः ॥ इहमिस्व्यादि । माकम्प इत्वं सतीरं निष्कङ्कगुणातिर्षं
 म्यतीति त्वं किं न वेत्ति । अनुचितवाम्यस्तुष्टंम्वशोचनाहम् । नत । स
 मति वरकामस्य वैत्रं अवबधीतमस्य सहाजमिस्वयस्य निरन्वयं कारव ॥
 तत्रैव सहाजमिस्वया आवन्त इत्यर्थः । करो जामातरि भेदे' इति निष्क ।
 वैचित्य निमगस्तकम् । वाटयति करोति ॥ सप्तज्ञिका । पितृनिर्णय लक्षणे
 कार्य इति द्योतयति कथञ्चिच्च । अत्र पुण्युत्तरे निम्पति ॥ माकम्पती । अत्र
 पहरणीयाम्युपहाटीकृतेकमेव अन्येन पितृर्गुणानामिच्छत्वं सूचितम् । उपहारवत्
 सरणमकाप्यतिः किञ्चत इति मरवस्तुत्वतास्य इधेता । इह पनात्पयवाया यज्य
 करः । यदाह— अस्तुतापातिरेकस्तु पञ्चाक्षय सदाहृतः ॥ इति माकम्पते
 हाव तातस्य पुत्रावमिच्छत्वं माकम्पती व वावातीसाधनेवाह— गुणेस्व्यादि ।
 अर्थं पुत्रनिरपेक्षममात्सेन कथयारम्भम् । कथामिति पुरावने इति तद्वैतम्
 नाम माकम्पतीदानं कथमुपकाण्टमिति भावः । अत्र एवावर्षम् । अथवा पञ्चमते
 कुटिकमये परवववधीती कुमकचित्तार्था कुतोऽपस्तमेहः । वेनेसवीः । जेहस नि
 याम्युपचरैकाकम्पस्य कृपादुराजवादापुत्रापावमावादिश्वरीः । इह बहुवचनम् तत्रै
 पर्येतिवपरम् । एतद्वमिप्रानकमिति वाच्य । कर्तृवैर्वादिवादिपरम्ये म्यन् ।
 निश्चये चित्तके वा । यत्पुत्रैर्वैदीचन्विशो मन्वव कम्पादान्वात्साकं मित्रमवपक
 मवीवशेवमुपकाण्टम् । निष्पात इत्यत्र निगधीन्वां कातेः कौशिके' इति पञ्चम
 तत निश्चयमिति चर्चवीः इति वचमिः । अयोपवरत्वं यम् । यदाह— उपका
 णीपुत्रवोर्दीवीकम्पमिस्वयवः । स एवात्र परिकेवो अर्थेत्तु प्रकोत्तुमि' ॥ ४
 भरतः ॥ ७ ॥ सप्तज्ञिका । इतीति सुर्वेर्णामिकम् ॥ सप्तज्ञिका । अत्र र्
 तितमपि निष्कङ्कलङ्कः कवहुकम्पान्वा मरमकत्वं बीमितमरमम् ॥ कामन्वृत्ति
 अत्रमन्वैव माकम्पतीवैत्तस्य विधावाह— अयीति । मयपकोति । कम्पानां कृती
 वा' इति एतीवा न तु वधी । अद्यकनमिस्वयात्समेयधमवात् । माकम्पतेवाहै व
 म्यावरो अमवत इति प्रावावत्तत्पर्यम् । अय्यित्सेति । रामेति भावः । मयवने
 वाहै मुरिवस्तुरैव वास्तुमहः । अत्र एव चरक इत्युच्यम् । निष्क प्रसिद्धी । कौशिके
 कुटिकवर्षवा । वचने कामवते वा । आकम्पानं पुराहृतम् । इहाववावनामा वावा
 कंकारः । यदाह— आकम्पानं तु तद्विदिं यत्पुराहृतमिर्वकम् ॥ इति । निर्वेक
 नामा वावावत्तद्विदिः । यदाह— अमनावत्तद्विदिनां वावावत्तद्विदिर्वेकम् ॥ इति

पृ० प०

६५ ५ ० अस्सत्थसरीरो महा० ।

६६ ४ ० अप्रस्ताविकी म० । ८ ० त्मनः सतीर्थ्य पि० । १२

अकलितमहि० । १३ कथमपि मु० ।

कल्पपदेनोपदेष्टव्यत्नसूचनम् ॥ अधुना साहसेऽपि प्रवृत्त्यर्थं मालत्यनुशयाय पितुर्वे-
रस्य च दोषमाह । राज्ञा इति । कार्यादाराधनादेर्न त्वदृष्टार्थमित्यर्थं । अनेन स-
चिवेन । वार्धक्यात्कौरूप्याच्च दुर्दर्शनेन । धूमग्रहेण राहुणोत्पातधूमग्रहेण वा । पी-
डाकारित्वाद्दुर्दर्शनेन । ग्रहण ग्रह ॥ ८ ॥ मालती । मालती जातानुशयाह
एव निःस्पृह इत्यर्थं । भोगेति । स्वभोगाय त्वमेवं करोषीत्यर्थं ॥ अवलोकिता ।
अत्र चिरायित बहुकालमागतम् । इतीति । अत शीघ्रं गम्यतामिति भाव ॥
लवङ्गिका । जनान्तिकमिति । 'उक्तस्याश्रवण कार्यात्पार्श्वस्थं स्याज्जना-
न्तिक' इति भरत । लवङ्गिका मालतीं साकाङ्क्षयति । उद्गममुत्पत्तिम् ॥
मालती । अस्ति मे कुतूहलम् । तत्पृच्छेत्यर्थः ॥ लवङ्गिका । अत्र यस्य
कृत इति शेष ॥ कामन्दकी । सकृन्निमावहित्यमाह—अप्रस्ताविकीति ।
अयमाशय । माधवगुणस्तुतावुपाधिमाशङ्क्य मालत्या अनादरे मम तदस्थिता न
घटेत ॥ लवङ्गिका । अत सानुबन्ध पृच्छत्विति सानुबन्धमियमप्याहेति ॥
कामन्दकी । समग्र सपूर्ण । धुरि कार्यभारे साधुर्धुर्यो मन्त्री । प्रकाण्डं प्रशस्तम् ।
चूडामणिरिव चूडामणि श्लाघ्य । सर्वमश्रिप्रधानमित्यर्थः । महनीयं पूज्यम् ।
पुण्य प्रशस्तम् । यद्वा महनीयं पुण्यमहिमानौ यस्य तम् । सतीर्थ्य एकगुरु । स-
मान तीर्थमुपाध्यायो यस्य । 'तीर्थं ये' इति यत्प्रत्यय । व्यतिकरितेत्यादि ।
इह जगति कथमपि शापादिना तादृशा स्वर्गिण संभवन्ति । क्रीदशा । यशो-
मिर्व्याप्तदिवस्वरूपा । श्वेतमानैरिति वर्तमाननिर्देशेन तेषामग्निवयशयोगिन्न-
मुक्तम् । बलवतां पुण्यविपाकानां त एव स्थानम् । त एव महासुकृतिन इत्यर्थं ।
यद्वा पुण्यविलासानां बलवता च त एव स्थानम् । तथा च पुण्यवन्तो बलवन्तश्च
त एवेत्यर्थः । अत एवाधिकमहत्त्वा । मङ्गलानामर्थसिद्धाना केतनं निवास ।
'केतन तु ध्वजे कार्ये निमन्त्रणनिवासयो' इति विश्व ॥ ९ ॥ मालती । अत्र
नामाग्रहण श्वशुरत्वेनाङ्गीकारात् । 'गुरोर्नाम न गृह्णीयात्' इति स्मृतेः । त देव-
रातम् ॥ लवङ्गिका । अत्र समं तुल्यं यथा तथा पाठः कृतो देवरातभूरिवसु-
भ्याम् । मन्त्रयन्ते कर्णाकर्णिकया वदन्ति ॥ कामन्दकी । प्रकृतसिद्ध्यर्थं
पितृगुणानुक्ता नायकगुणानाह—तत इत्यादि । ततो देवरातादेक एव
वालश्चन्द्र उदियाय । एको बालो जात इत्यर्थः । यद्वा वालश्चन्द्र इव
बालचन्द्रः । एकापत्यतया स्नेहाधिक्यसूचनार्थमेकग्रहणम् । धरायामेकाधिपत्य-
कथनाय वा । क्रीदश । स्फुरिता व्यचीकृता गुणानां शीलादीनां या धुतिरौज्वल्य
तया सुन्दरः । यद्वा स्फुरितगुणधुतिश्चासौ सुन्दरश्चेति । कलावाधतु पष्टिक-

पृ० ५०

७० ३ स्तुतं तन्माहात्म्यं । ४ ०त्यथ विधिविधे० ।

इति धवलगृहो नाम द्वितीयोऽङ्कः ।

कृते निष्पन्नं स्वव्यापारमाह—चर इत्यादि । अन्यस्मिन्वरे नन्दने द्वेषः
 कारितः । पितरि निन्दा जनिता । पुराष्टतोद्गारैः शकुन्तलादीनां पितृनिरपे-
 क्षात्मदानकथनैः कार्यपरिपाटी कथिता । माहात्म्यं महत्त्वं तस्य स्तुतं यत्कुला-
 द्यम्ब गुणात्तदपि । इति हेतोः । अनन्तरं वत्सस्य परिचयः समागमो विधातुः
 कर्तव्यः । एतेनाङ्कावतारोऽपि सूचितः । प्रसङ्गाध्याजादन्यापदेशादिति सर्वत्र
 योज्यम् ॥ १३ ॥ धवलगृह इति । धवलगृहोपलक्षित इत्यर्थः ॥

असूत यं रत्नधरोऽनवद्योऽनवद्यरूपा दमयन्तिका च ।

जगद्धर तत्कृतटिप्पणेऽङ्कोऽगमद्वितीयो रसराशिवासः ॥

इति द्वितीयोऽङ्कः ।

तृतीयोऽङ्कः ।

पृ० ५०

७१ ४-५०दासि । को वि अ काबो म० । ८ संकरघरं

७२ ३ संकरघरं ग० । ६ भोदु सि । पु० ।

७३ २ ०भाप दूर आरोविदो परोक्ताणुरामो । पत्तो ।

मषो० । ७ (तथा प्रसिधति कामन्दकी ।) । १० ५

पमाहेन स० । १३ प्रीत्या दाय व० ।

परिचयस्याभ्योप्यदत्तनामपात्रैरुपधमापयारमकृतवा तदारम्यस एत
 रवेव तत्रिवास्त्रिवाया मद्यन्तिवायाः सूचनाव तर्षवन्वाहुदरुद्विवायेः ।
 निपुत्रैव मवा हुदरुद्विवायेन प्रथमाहु द्वितीये च माकटी प्रति क्युत्रोः
 इत्येव चरितो हुदरुद्विवायाः प्रथमः ॥ अथलोकिता । अत्र प्रमुखा अत्र
 विष्णुपातः शौकतामम् । अत्रम्यकाबो निविदकाबः । तथा च अत्र कम्
 मीपे मयवती वतैत इत्यर्थः ॥ हुदरुद्विवा । हुममुमतां अरवे वा ॥ अत्र
 किता ॥ अत्र कुम्भकं 'कृष्ण' इति क्नातकवमिदप । कुम्भकनामतराणो
 नस हु। ईषारसादिवकत्वं सूचितम् । पत्रतो मय्यम् । तह्वं कल्पं वरम् ॥
 मरा ॥ अथलोकिता । अत्र किम्भकीके । शौकताम्यद्विप्रनोववस्य व्याव
 यममिति । अहस्योदितपुत्रैरेवताः पूजयेत्यर्थः । अत्रैव्यतीति । पत्र
 माववनीरुद्विवायेन निवने तनोरुद्विवाये वरतामिति मयवता अत्र
 भावः ॥ हुदरुद्विवा । अत्रामन्त्रिताहुता । गच्छामि । मद्यन्तिवाया
 वेवः ॥ अथलोकिता । मकरन्दमद्यन्तिवापरिचये किं इतिमिति अत्र
 हुदरुद्विवा । अत्र निष्कन्तो विधाता । इहकताइव इति मकरन्दमुद्विवा
 नमिद्वीः । तथा मद्यन्तिवायाः । तं मकरन्दम् ॥ अथलोकिता । ॥
 मयवतीभाये क्युत्र इति धावः ॥ तद्येत्यादि । तथा तेन प्रकरेव निव
 म्हाइवताअरतना मवा माकटी कतिपयविविधपावाक्युत्रमन्त्रिकववा मवा
 क्वामिब विधातुद्विप्रवर्तमेव सेवतां शक्तीववाविपरिहारं वीता । अत्रापिब
 एवार्थे । अत्र अन्वितवभापीकअरप्रथेवः कतिपयविविधपावाक्युत्रमन्त्रिकववा मवा
 न वामाण्डमिधिः ॥ १ ॥ अथीविहं वरंवति—मद्यतीत्यादि । अत्रमि
 तोऽप्यकं विरहे शीमेवत्यं गच्छती चः अन्वितं प्रवता मरति । निवने ए
 मवा अहेति वेवः । प्रीत्या शर्वं शोभुम्भमुत्तरं ववादि । अत्र शर्वं कर्तुमि
 ववादि । मयवतमये मामहुवर्ततेऽमुपपच्छति । तथा कम्भे अत्रा घटी पुत्रपुत्रा
 वय मां कपवीः प्रथम्य तत्तथवेव प्रमाइति पुनरुपमर्षं वाचते च । तस्मोऽप्ये
 क्वीति । अत्र अथीविहं यथा वा ये मनोवर्तं करिभ्यतीति मवा । इति वा

पृ० प०

७५ ७ मरालमंसलजहं ८ ंचलणसंचारमसिणगमणोवणी-
दसे० । ९ विन्दुज्जन्तमु० । १० ०इदो पत्रिसख ।

७६ २ (सहषेम् ।) हन्त० । ५ सतापदग्घस्य शिख० ।

व दाय स्यादाय 'सोलुण्ठभाषणे' इति मेदिनीकार ॥ २ ॥ साधीय' साधु. । नि-
वन्धनं कारणम् ॥ शकुन्तलादीनित्यादि । इयं शकुन्तलादीनितिहासवादा-
नपुरावृत्तान्यन्यपरैर्वचोभिरन्यकथाप्रमत्नेन प्रस्तावयति । शकुन्तलादिभि पितृनि-
रपेक्षमेवात्मा दत्त इति भगवति किं सत्यमिति मां पृच्छतीति भाव । अत्रान्यप-
देनाखेटकाश्रमवर्णनंशुश्रूपादे साक्षाद्दुदेश्यत्व साहसकरणं चाशयस्थमिति सूचि-
तम् । एवमिति श्रुत्वा चेतोधृतनायकानुस्मरणान्मदीयकोडे निवेशितशरीरा भवति ।
तत किमेव करोमीति चिन्तास्तिमितत्वं निधलत्वं चिरकालमेति । चिन्तेत्युपल-
क्षणम् । निश्वासादिनापि लक्षिता भवतीत्यर्थ । यद्वा मदिति पञ्चमी । मत्सका-
शाच्छ्रुत्वेवं करोतीत्यर्थ ॥ ३ ॥ समक्ष प्रत्यक्षम् । उत्तरमनन्तरकृत्यम् ॥ इत आगच्छे-
ति शेष ॥ लचङ्गिका । अत्रैप खलु कुसुमाकरोद्यानमारुतस्त्वा परिष्वजतीति स-
वन्ध । कीदृश । अतिमधुरमधुरसेनात्याद्रीया मञ्जर्या. कवलने भक्षणे केलि. क्रीडा
तया कलमव्यक्तध्वानं यत्कोकिलकुल तस्य कोलाहलेनाकुलितादतिमुरभिचूतशिख-
रादुद्गीनश्चटुलो मनोज्ञो यो भ्रमरसमूहस्तस्य सपकेण विकसितपुटस्यात एव करालस्य
दन्तुरस्य चम्पकस्याधिवासेन गन्धेन मनोहरा । एतेन शैत्यसौगन्धे दर्शिते । सह-
कारमञ्जरीणां कोकिलाकुलत्व भ्रमरस्य तत्प्रागे हेतु । मरालो हस्ती हसो वा ।
तस्य मासलजघनपरिणाहोद्बहनेन मन्थरावलसौ यावूरु । लदीयाविति भाव ।
तयोगौरवेण विसृष्टं विषमं यथा तथा स्खलितस्य चरणस्य संचारेण मष्टणं मन्दं
यद्गमन तेनोपनीतेन खेदशीकरेणामृतविन्दुसदृशे मुग्धमुखचन्द्रे । अर्थात्तव ।
चन्दनायमान शीतल स्पर्शो यस्य स । अनेन मान्ध शैत्यमपि ध्वनितम् । 'सह-
कारोऽतिसौरभ' इत्यमर । चक्षरीकोऽलिगीतयो' इति धरणि. । 'करालो
दन्तुर' इत्यमर । 'मरालो हसगजयोर्मरालो विस्तृते शुभे' इति विश्वः । तेन
मरालस्य विस्तृतस्य शुभस्येति वा योज्यम् । 'मष्टणं चिह्नण समम्' इत्यमर ॥
माधवः । हन्त हर्षे । परागता याता ॥ आविरित्यादि । इयं भगवती प्रि-
याया पुरस्तादाविर्भवन्ती प्रथम मम चित्त सविकास करोति । कीदृशस्य । सता-
पदग्घस्य कामान्निदग्घस्य । यथा विद्युद्दृष्टे पुरस्तादाविर्भवन्ती मयूरतरुणस्य
चित्तं सोच्छ्वास करोति निदाघतस्य । युष्मद्दृष्टे मुन्मादहेतुद्योतनाय । प्रियाया
इत्यत्र 'षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन' इति षष्ठी । अत एव प्रियाया प्रथममिति न योजना ।
प्रथमपदयोगे षष्ठ्यभावात् । अनेन प्रियाभ्यागमिष्यतीति सूचितम् ॥ ४ ॥ माल-
तीत्यत्रापिशब्दो गौरवे । निपातानामनेकार्थत्वात् ॥ आश्चर्यमित्यादि । अस्या-
पधाक्षया मुखनिर्मलचन्द्रसनिधौ वारंवारं जडिमान सर्वकार्याप्रतिपत्तिरूपं प्राप्य

पृ० प०

७६ ७ दृष्ट्वा ख्य० । १० साध्येन च०

७८ १ ०वि अण्णास्ति अ० । ८ ०आतासि । सधाहि० ।

८० ३ ०मामकीनस्य । ०य निष० ।

आद्येन अविद्या करणेन मम मनसा विद्यारः सकृपान्यथाभावः संवार्धते ।
 रसः । इवमव इव इवमवः । इवमववीकरणस्यैवादिमत्त्वात् । अन्वयः सय
 माइवमवोविहारोऽस्मात्तु साभिप्याद्वैवेति कर्मातिघमरर्धनादावर्धम् । वराह
 रताः—'कर्मातिघमविर्दुतो भवैद्विस्ववर्धमवः । सिद्धिस्थानेष्वपी साध्याः प्रहर्ष
 कादिभिः ॥' वचामकेमुर्धनिषी अविमानं शैलमासाद्य शैलेवैव चन्द्रकान्तेव शै
 इवमवो विहारो इवत्वं संवार्धते । अत्र महीवरप्रादयेन माववस्य धीरकापि
 वदम्भसंभार उक्तः । 'आध्येन' इति पाठे आधेव आतिमता । उक्तुष्टेनेति यमः
 चन्द्रकान्तेनेषस्य परं विशेषणं इदम्भम् । यद्वा मनोविशेषणमपि । आधेवैव
 नवत्यपि । अत्रापिरप्याहारैः । अत एववर्धम् ॥ ५ ॥ र्वप्रतीति । पुत्र ।
 मवैमस्याहुरावस्ववा रमयीवा । अनुवा ॥ तत्र पञ्चमिदत्तेन रमयीवा ॥ इव
 एष्टेवमति—उच्यतेपतीत्यादि । संप्रति मात्स्वत्रे कामाभिमुदीपवति । नि
 शोन्वद् करोति । नेनं कृतप्रयोजनं विद्यते । ममेति शेषः । कीदृशीः । परि
 विवचस्यकमाकावद्विकर्षकैकैतैथान्कसेमैवैक्यवा नियुक्तवैवेति भावः । व
 स्वावाचनादीनां वैवचक्यविकर्मणाम् । उपवाचविशेषो वा स विद्यसो यतो मुपै
 इति भरतः । 'इवापात्राविव्यासभूनेत्रोऽप्रवोषितम् । सुकृप्यविचालेन कर्
 त्तमिद्यते ॥ इति भरतः । यद्वा परिसुदितकम्पकमाक्यविकल्पानि म्भवादि
 कल्पितावीतकाः क्षिप्तानि । अकम्पानि मन्त्रानि । तत्तद्विपक्षकर्मचारका । अक
 तुषवस्वार्थेऽपि । वातोरनेधवैसात् । 'कृषिताकसेः इति पाठे कृषितावीतका
 क्षिप्तवीतकः ॥ ६ ॥ प्रथमेत्यादि । संप्रति मवा मेवमाक्यवचकसेवनेन
 कवद्वक्यकधीपस्य उन्वरः साम्नं प्रपथो वावकम्भ्यते । कीदृशेन । प्रथमप्रिवा
 कवसंभवनाम्यचरोमाधेव । संवार्धेति पाठे संवार्धः वरिचवः । तद्वेव उक्तं
 संवार्धेनं पुनरुं तस्य च शैवैमुक्तम् । वदमीमूतमुदिर' इत्यमरः ॥ ७ ॥ माधव
 कपरिमेयेत्यादि । पुम्प्रयोज्यकके माक्यवीतकमुक्तवैवैवादावन्वर्धरी
 माक्यवस्य संतोषप्रकथ इति भावः ॥ अकृतमाववर्धेतिवाचं माक्यवी धमोप
 क्यवाद्येन कामन्वकी विद्वज्जमीवचममाह—अपीत्यादि । निःसहा परिभ्यन्त्या
 क्यमये निरय कव । केदृशीति शेषः । यद्वा निरयपुण्यावचनात् । उपविष्टेति भावः
 पथे निःसहा कामान्स्वावा त्वं अस्ताति ततो विशेषेण रमय । आक्यवा
 क्ये ॥ इत्युच्यतेपतीत्यादि । हे सुप्रु खोमवभूपुते वाक्यवाक्येकवैव धर्म वा
 तथा क्वमि शेषो विद्वदिति क्ववापरं कृष्टे । ववा वाक्यवाक्येकं तथा केदृ
 भावः । पथे वाक्येवावकीकर्म शेषः । अत एव धर्मवैति तुल्यकम् । तद्वैवाह—

पृ० प०

८१ १ खलु मन्मथोद्यान० । ९ शास्त्रेषु निष्ठा स० ।

८२ १ अतस्ते जी० । ५ दाहप्रेम्णा० । उपत्रमात्रान्तराय० ।

खेदो वचनं तव स्वलयति । प्रत्यङ्ग सश्रयत्याश्रयति । 'लसयति' इति पाठे त्रिथिल-
यति । आस्यशशिनो नि सरत्स्वेदकणाजनयति । नयनद्वयं मुकुलयति च ।
'रतान्ते च श्रमे चैव सुखसमोगभावने । गन्धे स्पर्शे च हर्षे च मुकुला दृष्टिरि-
प्यते ॥' इति भरत । वल्लभालोकनेऽप्येवं भवति । इह वल्लभालोकन त्वयि वर्तत
इति भावः ॥ ८ ॥ लवङ्गिका । विरम्यतामित्याशयः ॥ कामन्दकी । चिबु-
कमवरतलावयवमुन्नमय्योत्तोल्य । सुभग इत्यनेन माधवचित्ताकर्षणेन त्वमेव सौ-
भाग्यवतीति ध्वनितम् ॥ कामन्दकी । कुमार इत्यनेन विस्मय उक्तः । निव-
न्धनमालम्बनम् ॥ कामन्दकी । परवानस्वतन्त्र ॥ यदित्यादि । शरीरोप-
तापेनायं परवानिव । यद्यस्मान्चन्द्रे प्रणयिनि जने वानन्द प्रीतिं न भजते न ल-
भते । तत्तदार्थं । तथातिथैर्ययुक्तोऽप्ययं दुःसहमन्तस्तापं प्रकाशयति । फलिनी-
श्यामशरीरस्वभावोऽप्यापाण्डुमधुरमीषत्पाण्डु मनोहरमतिक्षीण वपुर्वहति च यथा
यथा तथा तथा रम्यश्च भवति । अपिर्विस्मये । चकार. समुच्चये । अपिचेति स-
प्त एव समुच्चये वा । तदिह रागावस्थाया यथोचितं विधेहीत्याशयः । 'प्रियङ्गु-
फलिनी' इत्यमरः ॥ ९ ॥ कामन्दकी । यावदवधारणे । मालत्येव हेतुरित्येवा-
श्रणवमित्यर्थः । अश्रणवमश्राषम् ॥ अनुभवमित्यादि । अयं वदनेन्दुरस्य
महात्मनो निश्चितमेवानुभवमुपागमदुपागतः । यत्कारणादस्य स्तिमितस्य स्थिरस्य
मनो विचलितम् । तदेवं ममापि स एव निश्चयः । किंभूतम् । उत्कण्ठाचपलम् । यथा
स्तिमितस्य निश्चलस्य महात्मनोऽगाधस्य समुद्रस्य चन्द्रानुभवात्कलोलचपलं जलं
ध्रुभ्यति । 'कथितोत्कलिकोत्कण्ठाहेलासलिलवीचिषु' इति मेदिनीकारः ॥ १० ॥
माधवः । शुद्धिरक्लिष्टता ॥ दूतीगुणानाह—शास्त्रेष्वित्यादि । निष्ठेदमित्थ-
मेवेति निर्णयः । तत्र सहजो बोधो नैसर्गिक ज्ञानम् । ज्ञाने सति प्रागल्भ्यं वाव-
दूकता । अभ्यस्ता गुणा श्लेषादयो यत्र तादृशी वाणी । यद्वा अभ्यस्तमभ्यासस्त-
दनुगुणा वाणी च । कालावबोधः समयज्ञानम् । प्रतिभानमनुरूप तात्कालिकस्म-
रण तद्योगित्वम् । एते गुणा सर्वकर्मषु प्रकरणाद्वृत्तीकृत्येषु वा कामदुहोऽस्मि-
ल्लितप्रदा तत्र शास्त्रनिग्रया पटुत्वं प्रागल्भ्येन धाष्टर्यं प्रतिभानवत्त्वेनेज्जितज्ञत्वं
दूतीगुण उक्तम् । यदाह—'पटुता घृष्टता चेतीक्षितज्ञत्वं प्रतारणम् । देशकालज्ञता
चैव दूतीकृत्ये गुणा मता ॥' कामदुह इत्यत्र सखित्यादिना क्विप् ॥ ११ ॥
कामन्दकी । जीवितादुद्विजमानेनेति 'प्रद्वेष प्राणितव्येषु' इति भरतानुसरणम् ।
'न क्रियते' इति पाठे न. शिरश्चालने ॥ दुष्करमेवाह—धत्त इत्यादि । तेन
दुष्करं क्रियते । यस्मादयं नवाप्रे कलिकायुक्ते ध्वनत्कोकिले मृत्यवे मरणाय
नेत्र धत्ते । वकुलगन्धवन्धोर्वातस्य वर्त्मनि शरीरं क्षिपति स्थापयति । अत्र
मार्गपदेनानागतं, वायुना येन पथा समागन्तव्यं तत्सूचितम् । वकुलामोदपदेन

पृ० प०

८२ ६ माघवः—अन्य एवालुप्य कयाप्रकारो भगवत्या ।
७ अदिदु० । ९ ०त्ती । यतोऽधुना छ० ।

८३ १ मालती—(बनाभितकम् ।) स० । २-३ व्यासद्वन्तीए
भगवदीए भीदायिदधि । हा किं दार्जी एव पडिब-
जिस्ति । ८ ०वेणगाभिभदरम० । ९ ०णन्दइ केलि-
छावो । केवर्ल कमलाभन्तकन्त० ।

सकार्यक्षमता गर्भपदेन बाधान्तरमात्रकारकतेषु । बाधप्रभवा बन्वद्विप्रीत्य
बन्वद्विरमान् बाधबाधे भवति । एतेन बन्वरस्मीनां बाधकसमुच्चम् । अत्र प्रे-
मपदेन मायिकाजुरामस्य च विरोधिनिर्मर्षस्यस्यत्वं तृतीयया बाधसङ्घहेतुत्वं च
भ्यनितम् । श्रीहस्तः । धरसपद्यिपीपत्रमात्रान्तरितो म्भयमानकायः । सर्वत्र
सुखस्य इति योग्यम् । तथा च मरुतास्य इतोषस्य इति भावः । बहू अन्तरायो
मरुते सिद्धः । तत्र पद्यिपीपत्रहेतुजम् । तदिह बन्वपादादीनां कम्पोहीरकत-
यानदीहेतुत्वेन निप्रकम्भस्योत्कर्षः सूचिता । किं च भवोनिष्कार इन्द्रियकम्प इ
स्येनेन्द्रियाणां सान्तिः कृता । मन्वचूतर्सेनेन मैत्रस्य चूतरावद्वलसुदुक्षितता-
ग्धामतिबु कदसम् । कोनिष्कारवाक्येनेन भोजस्य । बन्वकम्पस्येवमेव प्रायस्य ।
वानुचम्रकरवोः स्पष्टेन कथ इति ॥ १२ ॥ माघवः । अष्टुन्वोऽन्वामनुभूता
कथाप्रकारः कथकम्पः ॥ माळती । बाकचूतर्सेनादेरतिपीडाकरत्वेन माळ-
स्यापि हानावेचमुचमिति भावः ॥ कामन्वकी । अन्वप्रेत्यादिना कम्पेव प्रथम
मन्वचूतोऽन्वमिति दक्षितम् । तपस्व्यनुचम्यः । 'तपस्वी तपसे वासुकम्पे च'
इति श्लोकः । अनेन वैदेधिकोऽन्वं वराक इति मन्वैतदुच्यते न कारक्यदितुचम् ।
कथयमिति । तथा च अमन्वराशिणी भवेत्कार्यः ॥ माळती । अत्रात्मनो मम ।
किमपीश्वमद्वलतानाचमीन मरुतमिस्यैः । मीतावितेस्यप्रकारे कवर् । किं
मिति । तन्वीववाच मयापि तत्राजुराम इति बाधुमुभितमपि कुमारीत्वेवातु-
मत्तत्वं वदेति भावः । कामन्वकी प्रति बनाभितकमिवम् । माघवस्य गुप्तः ॥
माघवः । स भुलाह—दिष्टयेस्यादि ॥ छवज्जिका । अत्र एवाभिवीक्षण
कामाचस्वा गुह्यने कम्पस्य बन्वमभहोपि माळतीनिमित्तमाक्यावस्वाधवनात्वापि
तन्निमित्तम् कम्पत इति भावः । अस्माकं मर्त्यकारिका परित्तवं हुवोतीसम्भवः ।
आकिर्लं सृष्टम् । सुगवो बाधा । कम्पं विदम् । बाककम्पिबीमूळं यतुतरे रमि-
करत्पर्चासम्भर्तं च भवति । तदनेन दृष्टान्तेन निःसहस्यतदुत्पत्तिं भवयनावापुके ।
तद्दशावामपि प्रीत्यर्वाद्योतनाय सुन्दरपदम् । अधिकतररमनीयापीश्वनेन कामा-
किर्लितकामस्य अमितप्रकर्षं कथम् । अत एवापिनिष्पद्ये । अतिकम्पस्य सु-
खकथकस्यैवमेव हुःखजनकस्ये विनाह । हुःखप्रकारमाह—पामीत्यादि ।
अत्र वत इत्याम्नाहावेम् । केतिः कीडा । कम्पकम्पुत्पत्तिः । बहू केजीनां कम्पं
यमात्रम् । कम्पं तर्हि विनामि पमवतीमाह—केवळमित्यादि । कम्पवनेमान

पृ० प०

८४ २ ०त्तम्मिअदि । जं च तस्सि जत्तादिअसे णिअ० ।
 ३ ०दंसणपडि० । ४ ०भववदो कामस्स विअ काम-
 काणणलंकारआरितस्सणो विवि० । ०विअममाहिरामं
 अणुरुआणुराआणुबन्ध० । ६ ०कोदूहलं समुल्लसिदस० ।
 ७ पुलअडक्कम्पसुन्दरं आण० । ८ ०विअम्ममाणुदाम-
 देहदाहदारुणं द० ।

प्रसारितम् । इदं भरतानुमतम् । यदाह—‘अप्राप्ते च प्रिये कार्यं स्त्रीभिर्गण्डा-
 न्वित. कर ’ । पर्यस्तं क्षिप्तम् । नि स्यन्द क्षरणम् । ‘ईषदर्थे दराव्ययम्’ इत्य-
 मर । दलितं विकसितम् । माकन्दक्षूत । पुष्पपरमत्र । ‘माकन्द. सहकारे-
 ऽस्त्री’ इति मेदिनी । एतेन वायोऽर्धगुण्यमुक्तम् । यच्च प्रियसख्या यात्रादिने
 तस्य दर्शनसुखं समासादित तत आरभ्य सा कमलिनीव प्रम्लायतीत्यन्वयः ।
 प्रतिपन्नरूपस्य कृतदेहपरिग्रहस्य । कामस्यानङ्गलात्पुरातनत्वाच्च । महोत्सवदर्श-
 नार्थमिदमुक्तमिति भावः । अद्भुतप्रतिपन्नरूपस्येत्याहिताश्यादिः । विविधविलासै-
 रभिरामम् । यद्वा विविधभ्रमणमभिरामोऽभिरतिर्यत्र तत् । वधना दर्शनाभावः ।
 त्वरमाणं शीघ्रमुपजायमानम् । कथं पश्यामीति कुतुकं तयोश्चित्तेऽभवदित्याशयः ।
 आनन्दितसखीजनं कामसपत्त्येति भावः । विजृम्भमाणो वर्धमानः । उद्दामो म-
 हान् । दारुणो भयंकरः । मरणशङ्कयेति भावः । दशा कामावस्था । यथा क्षण-
 मात्रप्राप्तचन्द्रोदया कमलिनी म्लायति तथेयमपि प्राप्तपूर्णचन्द्रोदया म्लायति ।
 चन्द्रकरमपि सोढुमक्षमेति भावः । यद्वा यथा प्राप्तचन्द्रोदया पद्मिनी म्लायति
 तथा प्राप्तदर्शनसुखेयं म्लायतीत्यर्थः । ननु चन्द्रेण विरोधात्पद्मिन्या म्लानिर्युक्ता ।
 अस्यास्तु माधवानुरागात्तद्दर्शने कथं म्लानिरिति । मैवम् । यथा शीतस्पर्शत्वेन
 चन्द्रः क्षणपद्मिनीं सुखयति तथा माधवो मालतीमिति विवक्षितत्वात् । यद्वा
 सुहृत्पदेनेह प्रथमचन्द्रोदय उक्तः । एवं चाभिनवोदितं चन्द्रं रक्ततया सूर्याभं
 दृष्ट्वा भ्रान्त्या सुहृत्पद्मिनीं तिष्ठत्यथ प्रम्लायति तथेयमपीत्यर्थः ॥ तथापि
 चेत्यत्रापि चेति भिन्नक्रमः । तथा शीतलायत इत्यपि जानामि चेति सवन्धः ।
 निर्मायं मायारहित सत्यमित्यर्थः । समागमेति भावनावलादिति भावः । मेदिनी
 श्रीप्रावसानकालीनेत्यर्थः । समागममेव द्रढयति—येनेति । येन हृदिस्थकान्त-
 चगमेनैवं सा भवति तेन विदग्धसहचरीचित्तसशयितकौमारभावा भवति । वैदग्ध्य-
 प्रयुक्ततया सहचरीसङ्घेनैवं चशय्यते यन्मत्परोक्षेऽपि प्रियसगतयेयम् । कथमन्यथै-
 तादृक्संस्थानमस्या इति भावः । दशनच्छदमधरम् । उछलन् प्रकाशमानः । अध-
 रस्फुरणं भावनापितप्रियतमचुम्बनात् । ‘मुक्किका मौक्किक मुक्ता’ इति शब्दमेदः ।
 निरन्तरेति । सकल्पकृतवल्गुभसमागमोद्भूतसात्त्विकभावेनेत्याशयः । घूर्णमानं
 लसमानम् । यद्यपि रोमान्नः सर्वाङ्गोण एव भवति तथापि रागातिशयद्योतनाय

पृ० प०

- ८५ १ षष्पुण्ड्रस्तकन्तवसजच्छतुच्छकन्तवः । मोदिभाबलिः ।
 २ षष्पुण्ड्रस्तकपोः । ईसविभसिभपिः । न्वम
 न्वताः । ३ षुन्दरकमटपहृणवचन्दः । ८ षुद्वी
 वचसंवाहणादिबाः । ९ षुद्धासभणीपु उः ।
 १० षुहा सेभपञ्जरिवपादः ।
 ८६ १ षुळविसं । २ षुणीसासवसविः । ३ षुरिपिहिववे
 ४ षुविसञ्जिदुषिष्णदिः ।

कपोःपुण्ड्र एव कर्षते कश्चिदप्रधानेनेकवचनेन । मन्वतारं किञ्चिदन्तारम् ।
 उत्तममूर्ध्वमिस्तुतम् । भावभोपवीतप्रिये कश्चिद्विद्याभ्यामीदृशिकश्चित्तम् । नि-
 प्यन्ता मीगन्वात् । मन्वतारता बहवस्तमस्तमावनया भिन्नप्रति सास्वतात् ।
 उत्तमसं मुञ्चदित्तया । मद्यजनं ज्ञेहमावनया । मुञ्चत्वं रतमसावमावनया ।
 वदाह— विद्यन्तं तदा यतो मुञ्चन्त व बोधये । ब्रह्मिष्ठमुत्तम् । स्तो-
 वेति । एतिप्रमाणं ज्ञेः । तदमेव प्रवर्षेव सुतिहृत्ता । वदाह— रोमांशे
 वेपुः श्वेरो हृत्तिते व मिच्छोचने । मन्वन्ता इव वेहेषु व्याभेपस्तुतिहृत्तम् ।
 तद्विह वहीनं ब्रह्मसमागम व जानाति तदा कथमन्तरत्नान्वादिमती स्मात् । इन्द्र-
 रस्य भावः कौमारं शैबवं तस्य भावोऽग्निभावः कश्चिद्विद्येयादिः संवितो ब्रह्मा-
 षः । निष्ठावेद्यमाह— किञ्चेति । त्रिभुवनः समूहः । बुभितेभु बुभनेन प्र-
 त्तिःस्मन्तः संवत्सरतः क्त्वा 'च्छ' इति यस्याः प्रतिदिः । इन्द्रोर्त्त विद्ययी
 ह्यत्तम् । संवाहपमर्षवम् । निरनिशोपमीत निरतनेवाहृदत्तम् । अस्मिन् परे पू-
 र्णः पूरुषं वा । सविसेपपदिन शीतककूर्परुत्पद्यीदिति शीतककमुत्तम् । कर्ष-
 पमस्य वाक्येन शैब्योऽग्निभावे ज्ञेः । कश्चिदीदमेव ब्रह्मार्त्तवत् तच्छब्दा-
 वाम् । ब्रह्मवत् ब्रह्मार्त्तं स्मात् इति ह्यप्यभि । औत्तियेनोत्तियतवा । आ-
 स्मन्तः संवतीनां चेति ज्ञेः । एतेन विद्याभेदोऽप्युच्यते । निर्वैव सुखं निष्ठा-
 तम् । तद्वेयादिषुःप्रवृत्त्यापरिपर्वैवस्मत्प्रादिदम् । निर्वैवं चिन्तावसात् । वदाह—
 वैर्वैत्याकस्यविद्यावैर्विद्या स्मारकवयापि च' इति । ब्रह्मसमागमसंज्ञकवत्ते
 वेन प्रसूतधरपपञ्चवैतोऽन्तः पिन्दीमूलाच्छकरसो यस्याः सा । अक्षयक-
 षिभाशुचमनिशोऽमतीति भावः । अक्षिपवज्जार्त्तं पिच्छपदम् । बरतपवमानं क-
 मायम् । पीवरं महत् । वरुषं संसत्तम् । विसंवरित स्खलितम् । प्रिवज्जोर्त्तकम-
 भावनया प्रकम्पः । तदाकपैवमावनया नीवीस्तकनम् । बरतपवमानं ब-
 रतपवो वातावातपान् । विवरुषं यथा तबोच्छुत्तम् । पश्यता संतोमायाः । वैर्वै
 वेद्यः । इह इपयोत्पन्नवार्त्तं विवर्षभोपव्यानायमावनया । उपरिवर्तिप्रियस्य
 भुवकतावन्वयमिद्ववमावनया प्रिययात्वा प्रबुद्धा । प्रवोवत्त एवर्त्ताना भवति ।
 मोदेति । इत्यप्यप्यवार्त्तमायुर्चित्तवर्षः । ब्रह्मप्रमः धारः धारो वा सं

पृ० प०

८६ ६ णीसाससेसजीविदा किं० । ०दामूढदाए पढमप्प० ।
 ८ वावारं अहारिसं जणं क० । ९ ०परिवेलवेसुअङ्गे ।
 ८७ १ ०हस्स भविस्सदि । क० । २ ०कोवोवराअप० । ४
 ०परिमलुगारसंवलणम० । ५-६ ०मुहा वसन्तरअणी-
 परिणाहा अण० । ७ कामन्दकी—लवङ्गिके, यदि० ।
 ८८ १ ०एव हृदयोद्वेगो भ० ।

गलितो नि सृत । अनेन युगपन्नासापुटनि सरणमाह । मूर्च्छाविच्छेदे तथैव श्वा-
 सप्रवृत्ते । जीवितेति । मोहे सखीजनसेकादिना मूर्च्छापगमे दीर्घनि श्वासेन
 जीवतीत्यवधार्यत इत्यर्थः । किं कर्तव्येति । जीविता सती किं करोमीति न
 वेत्तीत्यर्थः । प्रथमेति । वयमेव प्रथमं त्रियामह इत्यर्थः । स्वयमनघ्यवसायाल-
 वङ्गिका कामन्दकी पृच्छति—तस्मात्प्रेक्षतां भवतीति । पेलवं क्रोमलम् ।
 दारुणत्व देहदाहादिकारित्वात् । इमानि विभावरीमुखानि प्रियसख्या कथ-
 मेव भविष्यन्तीत्यन्वयः । उपरागो लौहित्यम् । पल्लवितः पल्लवाकारीकृतः ।
 केरली केरलदेशास्त्री । तस्या अतिगौरत्वेन लौहित्यार्थं ग्रहणम् । उद्वेगलपतन् ।
 उद्दामदलितमतिदारितम् । इह सृष्टकेरलीकपोलसाम्येनोदितचन्द्रेण तिमिरावरण-
 नाशे रात्रेरुपक्रम कथितस्त्रतश्चन्द्रस्य दुःसहता मालत्या ध्वनिता । परिमलितं कृ-
 तम् । निर्मन्थनं मर्दनम् । उद्गार उद्गम । सवलनं मिश्रीभावः । मसृणं मन्दम् ।
 मासल पुष्ट । धूमायित धूमेनेवाकुलीकृतम् । परिणाह आभोगः ॥ काम-
 न्दकी । एवं श्रुत्वा कामन्दकी तटस्थेवाह—यदीत्यादि । यदि तद्विषयोऽनु-
 रागस्तदा गुणज्ञताया प्रव्यक्तमेतद्विशिष्टं फलम् । तदा सैव गुणं जानातीत्यर्थः ।
 एतद्धीति पाठ एतद्गुणज्ञताया फलमेवेत्यर्थः । हिरवधारणे । इति नन्दितमानन्दं
 प्रापितमपि मे हृदयमस्या अवस्थया विदार्यते । एतदवस्थतया भरणमप्यस्या-
 सभाव्यत इति भावः ॥ १३ ॥ माधवः । स्थाने युक्तम् । स्थानेशब्दोऽत्र योग्य-
 वाची । हृल्लासो हृदयशोषः । कामन्दकी । प्रकृतीत्यादि । अस्या वपुरिदं
 स्वभावमुन्दरं सौकुमार्यमेवैकं सारं स्थिरांशो यत्र तत् । एतत्सत्यं निश्चितम् ।
 अयमेव कामचरितानुभावात्कामोऽप्ययं निर्देयः । अदोऽपि सत्यम् । पद्मचाण
 इत्यनेनैकवाणापेक्षया दुःसहत्वमुक्तम् । अयमपि कालश्चलन्मलयानिलकम्पि-
 तचूतपुष्पश्चारुचन्द्रभूषणध्वः । कथमिति शिरश्चालने । हिमादेरपगमाश्चारु-
 चन्द्रत्वम् । तवीदशोऽनर्थहेतौ कथमियं जीविष्यतीत्यहो प्रमादः । अत्र
 नाथपदेन चित्रगतस्यापि माधवस्य मालतीनाथत्वं ध्वनितम् ॥ १४ ॥
 लवङ्गिका । विरचितेति हेतोः । जीवितफलकत्वाजीवितम् । कार्यकारणयो-

पृ० प०

कुविअक० । ६ ०ता रक्खघ जघासत्ति पिअसहीए
मदअन्तिआए जीवि० ।

९१ ६ माधवः—(ससभ्रममुत्थाय ।) बुद्ध० ।

९२ ४ माधवः—(साटोपं परिक्रामति ।) । ४-५ काम-
न्दकी—अप्रमत्तो भूत्वा विक्रमस्व । ०खु जादो ।
(सर्वास्त्वरितं परिक्रामन्ति ।)

९३ ३ ०तदभिपाति० । ०युधः पूरुषात् । ६ ७ ८ काम-
न्दकीमाधवौ—(सभयम् ।) दृढं च पशुना हतः ।
इतराः—अच्चाहिदं अच्चाहिदं । कामन्दकीमा-

निम्नत्वात् । 'उरल्लिर्गलगाजितम्' इति रत्नकोश । माधवः । मद्यन्तिका-
परिरक्षणत्वरयाह—कासाविति । मालती । अम्महे सभयहर्षं आश्चर्यं वा ।
एषोऽपीहस्थ एव । अत्रापिर्विस्मये । यस्यावस्था भगवत्योक्ता, यन्निमित्ता वा
ममेयमवस्था स एष इति भावः । स्वच्छन्दप्रियालोकनतुष्टस्य माधवस्योक्तिः—
हन्तेत्यादि । अविरलेत्यादि । अयं श्लोको गद्यादि । हन्त हर्षे । अचि-
न्तितोपस्थितदर्शनानन्दितलोचनयानया चक्षुषा पौण्डरीकेणैव दाम्ना क्षजाविरलं
घनं यथा तथाहं नद्धो वद्ध । आवृत इति यावत् । कान्तालोकनेन सात्त्विकभावा-
विर्भावात्स्वीयस्वप्नं ज्ञात्वा नद्ध इत्युत्प्रेक्षितम् । अत्राविरलपदेन पौन पुन्यं पुण्डरी-
कपदेन श्वेतभागविभावनं च ध्वनितम् । दुग्धस्रोतसा दुग्धाम्भ प्रवाहेण निर्भरेण
निरतिशयेन संसक्तेन वा क्षपित इवाहृत इवाहम् तथाविधावलोकनजातरोमाञ्च-
तया क्षपितत्वेनोत्प्रेक्षितम् । अत्र निर्भरपदेन परिचयपर्यवसानतोक्ता । एवंच
द्वाभ्यां नेत्रनैर्मल्यमुक्तम् । कृत्स्नो निःशेषोऽह स्फारितेन विस्तारितेन चक्षुषा कव-
लित इव पीत इव । स्फारितत्वेन कवलनयोग्यतोक्ता । कवलनेन वाह्यसवेदना-
भावात्प्रणय उत्प्रेक्षितः । सान्द्रेण निविडेन सुधामयजलधरेण प्रसभं वलात्सिक्क-
इवाहम् । आनन्दातिशयशालितयामृतसिक्कत्वेनोत्प्रेक्षा । तदिह माधवस्य परम-
निर्वृत्तिसौख्यमुक्तम् । तत्र च प्रथमपदेन तारकातरलता, द्वितीयेन गोलकचाञ्च-
ल्यम्, तृतीयेन पुटविस्तारो विलासश्च, चतुर्थेन चैतन्नयसपत्तौ पुण्यवत्तोपपादनम्,
तत्रापि भेषपदेन सतापशान्तिः, अमृतपदेन स्वप्नसंभावना, प्रसभपदेन तत्सं-
गतिरेव विपत्प्रतीकार इति सूचितम् । सेचनपदेन तस्मिन्दरालोकनेऽसपूर्णता-
सान्द्रपदेन तात्कालिकसकललेशविलय सूचितः । स्रोतसां निर्क्षरेणेति पाठे निर्क्ष-
रेण प्रवाहेणेत्यर्थः ॥ १६ ॥ बुद्धरक्षिता । कासाविति प्रश्नस्योत्तरमिदम् ॥
माधवः । साटोपं सावेगम् ॥ कामन्दकी । अप्रमत्तं सावधानम् । क्रियावि-
शेषणमिदम् ॥ माधवः । रुधिरादिकं वीक्ष्य सवीभत्स सघृणम् । अहह विस्मये

पृ० ५०

८९ १ माघवः—(सप्तमम्)० । ७ अक्षरधराधिवातिप्रो
 वणवदा० । ८ अक्षरगवसंभरि० । ८ अक्षरणिबद्धधिष्णु-
 षापिरोहपडिमङ्गसकलिविजिगीषा० । ९ अक्षरिन्त-
 बहलपुङ्ग० । १० अन्तिमहम्बरुदा० ।

९० १—२ अक्षरो पञ्चवज्रमिखात्माकणववेद्यमोहनपा-
 दिवागेभपरतु । ३ अक्षमपडिरवामीभमीसाविद्वज्र
 विहायिदा० । ४ अक्षरकमणमिहमवारिद्वज्र० । ५ अक्षरे

रमेदात् । माघवः । अनाद्युकापववनेव अक्षरानवर्धनासप्तसुहम् । अितमि
 त्यादि । अक्षि अक्षम्यासे, अक्षेह मुचये अितम् । यतः प्रौढम्याक्षरक-
 ष्टुरमनोहरकावमिखारमिखसपताकेनासा मात्स्या बहमा आत्सि । यत्क-
 वलमसास्यधीत्युक्तम् । इत्यनवारयेव बहमेत्युक्तम् । तथा य मात्स्याक्षिर्ष
 तव संपन्न न यमेति माघः ॥ १५ ॥ अक्षरकः कोषहृत् । पुनर्नेपथ्य इति ।
 अक्षेप व्याघ्रः हुन्दरममिखासं कृते । सर्वं मक्षयतीक्षयः । यत्क-
 र्षाक्षरमिपहावि
 र्ष । अक्षरः । वीववारमेव मक्षो यौ इत्यहावकान्तिकोषो तयोर्धिवेव
 नो वक्ष्यन्तरेव मिषदितं अक्षमन्वीकृतमुदादित मोदितं य वक्ष्येहपरं
 तत्र प्रतिबद्धव्यविरोधप्रतिमज्ञो निपटीतमक्षेन संकलिता मिश्रिता वा
 निवक्षीष्य तद्विषयपर्यन्तं अक्षमन्मानोऽत एवोक्तमूर्ध्वं वक्ष्यन्तो बह-
 द्रकाङ्क रक्ष्मेच्छित्तकाङ्ककास मिश्रीर्षवैवमन्तिअक्षरप्रपणेनोगामर उ-
 त्कक्षमेरुकिपाः अक्षरसंमिषो यस्य सः । पर्युवाचक्षिप्तुतामर्षः । रोषः कोष
 एव । यद्वा स्थिरः कोष एवामर्षः । यद्वाह—'कोषः इत्यापउभेऽु स्थिरोऽमर्ष
 इति स्थितः । प्रतिबुद्धेऽु तेष्वस्य प्रयोवाः कोष तथ्यते ॥ यद्वा अमर्षोऽप्यमिः ।
 तत्तर्षं अक्षर कवक्षिता वैदनेकममिषरीरावववातेषां यस्ये कडोयमि पात्स-
 स्मीनि रोषो यन्ते अक्षने यद्वाहरो अमिभेदक्षेव कडकवाममानाः करपप्रवत्-
 त्मिना वा र्षात्सामिः करउभो मीपयो मयुक्तम् अक्षरं बस्य सः । इत्यरेव
 हुर्भेयसमुक्तम् । हुर्भेयस्यो वन्त्यात् अक्षरवाच्यत्वरं सामाः । मिश्रीर्षका
 त्कम्बर इव कम्बरः । प्रवक्ष्यन्तमक्षरवाच्यो वक्ष्येऽः पामित्कप्रहारक्षेव यवामो
 कर्षं अक्षे तेष कवक्षिता आत्सामिना वैदनेकमपक्षरवाय यथा आक्षरं यत्तं तस्यो-
 इत्यरेव प्रवक्ष्येव अरितो नो वक्ष्युहापमक्षर मन्वीरो वर्यरो दीर्घमक्षरो व वरमिर्ष-
 कर्षदितं तेष नो वक्ष्युहापमक्षर संक्षेपं समूहेव अक्षिरवामोय प्रतिबद्धमि
 खारक्षेव मीपितो सर्वं मीपितो बहो मिषावो मिषापितो मिषावमन्तं कम्मितोऽपेय
 वमिषरो वैव सः । अक्षरेववक्ष्युहापमेव निर्वयं वारितं यत्क-
 र्षेव संक्षरवक्षिरेव कर्षमीकृतो वक्षिपयो वक्षमवाद्यो वैव सः । अक्षर इव कर्षः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

पृ० ५०

९५ ६ ष्टाञ्चलेन वत्सौ वीजयन्तु ।

९६ १ सहि लवङ्गिए, दि० । २ ऽभणामि पडिवुद्धो जेव ते
पिअवअस्सो पडि० । भाओ मअरन्दो त्ति । ४
०जीवितवत्सा० । ११ ऽक्खु अण्णाणसेसु० ।

९७ ७ ऽर्नगर एव० । १३ ऽदिष्ट्या सुहृद्दुद्ध्या वर्धे० । १४
०सरः प्रीतिदायस्य । १७ कारुण्याद्विहित० ।

९८ ८ ऽजाणादि महाभाअघेओ जणो अवसरे गुरुअरमणिज्जं
मन्तिदुं । ७ ऽहविस्सदि । माधवः—वयस्य, का
पुनर्ममाधिकोद्वेगहेतुर्वार्ता । १२ ऽयावः प्रमोदमि० ।

तत इति । सभ्रान्ता व्याकुला ॥ मद्यन्तिका । अत्रापन्नामापद्रुताम् ॥
मद्यन्तिका । अम्महे हर्षे आश्वर्ये वा ॥ मालती । वर्धस इत्यनेन वर्धापनं
याचनोक्तिप्रकारः । कामन्दकी । शिरस्याघ्राणमायुर्वर्धनायेति वृद्धा । बुद्धर-
क्षिता । हलेति सखीसबोधनम् । मकरन्दनामाग्रहणेन स्वामित्वमभिप्रेति ।
मद्यन्तिका । सभावनायामपिशब्द । मद्यन्तिका । न हि पक्षपाति-
न्यस्त्वादृश्यो मन्दं भद्रं वदन्तीति भावः । कामन्दकी । अक्लेशोपनतत्वेन रम-
णीयम् । शार्दूलनाशेनोपकारपूर्वकमुत्पन्नत्वादूर्जितं सातिशयम् । 'आयुष्मानिति
वृद्धेन वाच्यो वालः शुभाशयः' इति भरतः ॥ मकरन्दः । उद्यानवृत्तान्तो
मालतीप्रत्यक्षमुत्तरोपक्रमः । परापतन्नागच्छन् । अवस्कन्दोऽतिक्रमः । गोचरमि-
त्यजहृष्टिज्ञतयान्वयः । अभिजाता कुलीना । तथा चाभिजात्येन मद्रुपकारं ज्ञा-
स्यतीति भावः । आभिजात्येन ज्ञानं च तथाविधाकारादिना । कन्यकेत्यत्रानुक-
म्पायां कन् । अभ्युपपत्तिः प्राप्तिः । विमृशत । परस्परक्लेशकारिण्याः शङ्कयेति
भावः ॥ कामन्दकी । प्रीतिदायस्य वर्धापकदानस्य ॥ यदित्यादि । व्याघ्र-
खण्डितसुहृत्प्रमोहेन संतप्तं मा सौजन्येन विगतक्लेशं कृतवती । ततोऽत्यर्थं मम
हृदयं जीवितं च पूर्णपात्रवृत्त्या वर्धापकेन स्वीकर्तुमियं प्रभवति । त्वं च प्रम-
वसीत्यर्थः । तदायते मे हृदयजीविते इति भावः । यद्वा चोरिकाविवाहसंपादनेन
हृदयहारिता नोचेजीवितहारितेत्यर्थः । 'वर्धापकं यदानन्दादलंकारादिकं पुनः ।
आकृष्य गृह्यते पूर्णपात्रं पूर्णानकं च तत् ॥' इति हारावली । 'पूर्णपात्रं वर्धाप-
केऽपि च' इति मेदिनीकारोऽपि ॥ १ ॥ मद्यन्तिका । गुरुकरमणीयं
भ्रोत्रमुखदम् । माधवः मकरन्देन कान्चिद्द्वार्तामुपश्रुत्येति यदुक्तमेतच्छङ्खमानः
पृच्छति—वयस्येति । पुरुषः । व्यायाह्वयेष्टः । परमेश्वरो राजा । विश्वासम-

पृ० ५०

घरौ—(घहपैम् ।) प्रमथितश्च वंशायुषः । इतरा —
(घावन्द्म् ।) दिष्टिमा पडिह्वं बुज्जार्द ॥ १० १८-
छनिपकेन ।

९४ २ ०रोसि । तदेहि तावत्पश्यामः ।

इति शार्दूलविक्रान्तो नाम तृतीयोऽङ्कः ।

येदे पृथानां च ॥ संसृष्टेऽस्यादि । यथायुवस्य व्यापस्य मार्गः प्रथमं
तैत्रियं वहति । शीरसः । संसृष्टः संसृष्टमृदितरिक्तो विवर्तितः खण्डकन्धी-
तोऽन्वयकम्यप्रसङ्गोपेय व्याप्यैर्षं व्याप्तं सपो इतन्नास्त्वरिक्तविचक्षणपहृत्त-
भोमुत्त इत्यन्वयं कवन्व्यरुपं यकक यत्र सः । संसृष्टेति पाठ उह महद् बुज्ज-
मासम् । शीरसकम्यतिकरेण रण्यसहेन शुम्भद्वयो शुम्भपरिमाणाः पट्टः कर्त्तव्ये
यत्र । अत एव शीरससबोमितम् । 'कवन्वे इत्यमल्लिवाम्' इत्यन्तरः । शीरसं
रुधिरं तोषम्' इति मेदिनीकारः । प्रमाये वाम् । 'पट्टः पापे च कर्त्तव्ये' इति शिवा
॥ १० ॥ वाच्यमिति । यमिस्मादिवा ईशुमुवपवैत्येन पूष्णीकम्पसा श्लोक-
स वाच्यमिति । यम तस्य व्याप्यसातिवृत्तः पशोः क्यमता आकमन प्राप्ताः । क-
म्यकम मदनमिति । कर्म मकरन्वः कुतोऽपि स्थानादेशामस्य शीर्षं मध्ये व्याप्य
मदनमिति कनो- स्थितः । तेन व्याप्येवावपातिताद्गुहीतात्पुदवाद्गुहीतकङ्कः सन् ।
अत व्याप्यवृत्तकमः । अत एव सहाय्योऽप्यमिस्तुक्म् । पुत्रयाः पूर्या अपि
इत्यन्तरः । पूर्ययान्दकम्पत्वेन पुत्र्यत इत्यन्तेनम् । पूर्वपूर्यतपति कवन्ति
इत्यादिपैपवर्त्तव्यमात्रापापामपि उत्पद्येभ्यः । यकरन्वः पशुना हर्षं विहृतो हर्ष-
माहृतवाकितो वा । रण्यहर्षेणैव समयम् । इतराः । अस्माद्धितं महात्मम् ।
'अस्माद्धितं महावीर्यं' इत्यन्तरः । कामन्वकीमाद्यपौ । व्याप्यमयत्रान्येव
क्यमितया व्यवस्थितमद्यमिक्कासंभन्वात्कवैतम् । वंशायुषो व्याप्यः । प्रमथितो
विहृतः । अमुनेक्षर्त्तम् ॥ १८ ॥ इतराः । बुज्जमुपकम्पं कुर्त्तव्यम् ॥ काम-
न्वकी । व्याप्ते वीरे च व्याप्य' इति वाच्यताः । स यकरन्वः स्तितितकमि-
ककङ्कङ्कतापहन्नेन निवक्तः । इह यकरन्वस्यैव इत्यरुपः संविप्रवैत उच्यते ।
वदाह—'इवा प्रोच्य प्रहृत्यवा' इति । अथहन्मवमवहन्त्या । संभ्रान्ता वि-
हृत्वा । मसुत्यो मोर्ह यतः ॥ कामन्वकी । यस्याम इति वसंवात्समायात
इति मय ॥

असृष्टं च रज्जवरोऽस्तिमान्बोऽस्तिमान्ब्रूया रमवन्तिवापि ।

अपहर्त्त उत्कृतमिष्यवैऽहोऽपमचूरीनी रसतविरन्वः ॥

इति तृतीयोऽङ्कः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

पृ० प०

९५ ६ ष्टाञ्चलेन वत्सौ वीजयन्तु ।

९६ १ सहि लवङ्गिण, दि० । २ ंभणामि पडिबुद्धो जेव ते
पिअवअस्सो पडि० । भाओ मअरन्दो त्ति । ४
०जीवितवत्सा० । ११ ०खु अण्णाणसेसु० ।

९७ ७ ०र्नगर एव० । १३ ०दिश्या सुहृद्दुद्ध्या वर्धे० । १४
०सरः प्रीतिदायस्य । १७ कारुण्याद्विहित० ।

९८ ८ ०जाणादि महाभाअधेओ जणो अवसरे गुरुअरमणिज्जं
मन्तिदुं । ७ ०हविस्सदि । माधवः—वयस्य, का
पुनर्ममाधिकोद्वेगहेतुर्वार्ता । १२ ०यावः प्रमोदसि० ।

तत इति । सभ्रान्ता व्याकुला ॥ मद्यन्तिका । अत्रापन्नमापन्नताम् ॥
मद्यन्तिका । अम्महे हर्षे आश्चर्ये वा ॥ मालती । वर्धस इत्यनेन वर्धापनं
याचनोक्तिप्रकार । कामन्दकी । शिरस्याघ्राणमायुर्वर्धनायेति वृद्धा । बुद्धर-
क्षिता । हलेति सखीसबोधनम् । मकरन्दनामाग्रहणेन स्वामित्वमभिप्रेति ।
मद्यन्तिका । सभावनायामपिशब्दः । मद्यन्तिका । न हि पक्षपाति-
न्यस्त्वाद्दृश्यो मन्दं भद्रं वदन्तीति भावः । कामन्दकी । अक्लेशोपनतत्वेन रम-
णीयम् । शार्दूलनाशेनोपकारपूर्वकमुत्पन्नत्वाद्दर्जितं सातिशयम् । 'आयुष्मानिति
वृद्धेन वाच्यो बाल शुभाशयः' इति भरतः ॥ मकरन्दः । उद्यानवृत्तान्तो
मालतीप्रत्यक्षमुत्तरोपक्रमः । परापत्त्रागच्छन् । अवस्कन्दोऽतिक्रमः । गोचरमि-
त्यजहल्लिङ्गतयान्वयः । अभिजाता कुलीना । तथा चामिजात्येन मदुपकारं ज्ञा-
स्यतीति भावः । आभिजात्येन ज्ञानं च तथाविधाकारादिना । कन्यकेत्यत्रानु-
म्पाया कन् । अभ्युपपत्तिः प्राप्तिः । विमृशतः । परस्परक्लेशकारिण्या शङ्कयेति
भावः ॥ कामन्दकी । प्रीतिदायस्य वर्धापकदानस्य ॥ यदित्यादि । व्याघ्र-
खण्डितसुहृत्प्रमोहेन सतप्तं मां सौजन्येन विगतक्लेशं कृतवती । ततोऽत्यर्थं मम
हृदयं जीवितं च पूर्णपात्रवृत्त्या वर्धापकेन स्वीकर्तुमियं प्रभवति । त्वं च प्रम-
वसीत्यर्थः । तदायत्ते मे हृदयजीविते इति भावः । यद्वा चोरिकाविवाहसपादनेन
हृदयहारिता नोचेज्जीवितहारितेत्यर्थः । 'वर्धापकं यदानन्दादलकारादिकं पुनः ।
आकृष्य गृह्यते पूर्णपात्रं पूर्णानकं च तत् ॥' इति हारावली । 'पूर्णपात्रं वर्धाप-
केऽपि च' इति मेदिनीकारोऽपि ॥ १ ॥ मद्यन्तिका । गुरुकरमणीयं
श्रोत्रसुखदम् । माधव मकरन्देन कांचिद्वार्तामुपश्रुत्येति यदुक्तमेतच्छ्रुमानः
पृच्छति—वयस्येति । पुरुषः । ज्यायाष्येष्टः । परमेश्वरो राजा । विश्वासम-

पृ० प०

९९ ६ ऽक्षिपां पद्मावेण । स० । ७ फल्लिया पो० । ९ ऽभिसरे
 दाणीं विवाहमहसर्वं० । १० युद्धरक्षिता—सहि,
 एहि गच्छन् । (स्तुतिः)० । ११-१२ अहा एवे
 हिवधमरिदुषितविषमापन्वसुन्दर भान्दोभान्तवी-
 रपेरन्धमजो० ।

१०० २ ऽन्वोद्धामसरिष्ठा कडकसविक्सेवा तथा सवेमि
 मजो । ३ ऽभिस्युत्सवन्वा ए० । ४ नन्विमौ विन्ने-
 क्नेन मानस मुहुर्मुहुर्मोहनमनु० । ७ ऽक्षिमित्तुलित० ।
 ८ ऽसुर्षं स्तम्भानि० ।

मेहम् । धीमावनामाः कारवायाः । बत्सपपूर्वको हर्षः प्रमोहः । महयन्त्रिका ।
 मङ्गलपूर्वमिष्यतीति भावः । कामन्दकी । बोधयोऽस्माकमिष्येति निरे-
 ष्यत्स्वरूप इति निषेधोऽप्यत्र स्फुरति । अथ एव चोक्तमाह—आतुरि-
 स्थापि । महयन्त्रिका । कनकतोत्तरमाह । मरिजा इति पाठे सदाः पूर्ण
 इत्यर्थः । अमममिषेधिः । मूर्धं एव । प्रमिषो वयं सैवकाः । अतो पुष्पसं-
 श्लेष वरं पूर्वमनोरथा इति वचनमात्रम् । बहुतल्लु अतंसर्वं एवास्माकं व-
 मसितेति । मावधविवाहस्यावस्यकसात् । छवङ्गिका । यद्वा बरेतत्वया मधि-
 तपस्माकं मनोरथाः पूर्णो पुष्पाकं अमेवेति वचनेन तद्द्वयम् । तेन एव मकर-
 श्लेष परिषेत्स्येति मनोरथा अस्माकमेव पूर्णो मविष्यन्तीति सूक्ष्मम् । अथ
 तु पुष्पाकं एवमिष्यात् अनेन एवसैवञ्च वचनेन पूर्वमनोरथा इति भावः ।
 यद्वा एतत्प्रमत्तक्यात्सर्वं मकरकर्म इत्यमस्माकमप्यत्र निषेधे वर्तते तेन प्रति-
 हतमेतत् । छवङ्गिका । अत्र मरिषीतो मरिषा । सङ्ख्याविद्यात्परकम् ।
 यद्वा । मरुषं मरुः संज्ञातोऽस्य । तारकाविजावित् । व्यवसितमिष्यापवा वेद-
 प्राप्तेः । अथ एव वाच्यत्वात्सौ मरितेति प्रयोगः । इत्ये मरिषी पूर्णोऽप्यु-
 वमाग्नी निरुवाचन्तौ ताम्नां सुन्दरा । अग्रमिषात्तद्वचनमिषितो निरुवाच ।
 इत्यस्यैवावयवम् । आम्बोऽर्षितं परिस्राज्य बदीत्यं तेन यदोहता । इत्थितं नि-
 कसितम् । अन्वोर्द्धं वीक्ष्येत्सम् । सङ्ख्यातुल्याः । अन्ता रक्षिरिषम् । का-
 मन्दकी । मोहर्षं धरतम् । अथ एव कामसात्तम्—मोहर्षं आरयेतावदाव-
 बोत्कस्थिता भिन्ना इति । ईपदित्यादि । एतद्वचोर्द्धं बर्धनं अथ संसृति-
 नदीती यान्तं मोहवमहमवत इत्यन्वयः । र्द्धं धीरुत्तम् । ईपदमाकिर्णमसितेव
 विषम मन्सम् । अनेन संकल्पसंमतावन्वस्य पराभ्युद्गमदितेनं रक्षितुम् । व-
 द्वाह—‘सद्गतां सद्दिशा वेया’ इति । इषितयन्तमाकुशितावजम् । मयवन्ति-
 क्त्वा वा अहन्तामकरन्वस्यन्वस्येवं तावन्वस्यन्वस्य इति । यद्वाह—विद्या

पृ० प०

१०१ १ वत्स इत इतः । ४ ०अणुकुलं भविस्सदि चि ।

८ ०तिष्ठामव्याजं व्रज० । विधिः स्वास्थ्यं घ० ।

१०२ ५ (प्रकाशम् ।) पृच्छामि तावदायुष्मन्तम् । अपि भवानमंस्त यथा भूरि० । ८ ०स्थायाः परिहीयसे ।

दृष्टिरसूयायां जडतालस्ययोस्तथा' इति । दृष्टिद्वयेन सुरतप्रागवस्थोक्ता । प्रेम्णा उद्भेदादतिपरिपाकात्स्मितं स्थिरं छलितमर्धमुकुलित च । अर्धमुकुलितेयं दृक् । यदाह—'अङ्गादिष्वर्धमुकुला गन्धस्पर्शसुखादिषु । अर्धव्याकोपपक्षमाग्रप्रस्तार्धमुकुलैः पुटैः ॥ स्मृतार्धमुकुला दृष्टिः किञ्चित्कीलिततारका' । अनेन रताभोग उक्तः । नखदशनक्षतादिशङ्कया मानं सूचयति । किञ्चिदाकुञ्चिते आनमिते भ्रुवौ यत्र तत् । एकस्या एव भ्रुव उत्क्षेपणं कुञ्चनमिह । यदाह—'एकस्या एव उत्क्षेपो भ्रुवः कुञ्चनमुच्यते' । कोपे चास्य प्रयोगः । यदाह—'कोपे वितर्के हेलयां लीलादौ सहजे तथा । दर्शने प्रहणे चैव भ्रुवमेका समुत्क्षिपेत् ॥' मानस्याल्पत्वसूचनार्थमाह प्रयोगः । रतावसानमाह—'हृदये हर्षानुभवेन मष्टण क्षिगंधं मन्द वा । रतान्ते लज्जामाह—स्वभ्रं लज्जान्विततया परितोऽर्धपुटत्वात् । कथं पुनः समोगो भावीति चिन्तया निष्कम्पम् । शून्यतया निष्कम्पं वा । तादृशं पक्षम यत्र तद्विच्छेदमाह—आकेकरमक्षि यत्र तत् । 'आकेकरा त्रालोके विच्छेदे प्रोपितेषु च' इत्याद्युक्तम् । तदिहाकेकरलक्षण आकुञ्चितेत्यादि प्रथमपदेनोक्तम् । द्वितीयेन सुहृर्व्यावृत्ततारेत्युक्तम् । तृतीयेन हर्षितार्धेत्याद्युक्तम् ॥ २ ॥ मद्यन्तिका । अपिनाम सभावनायाम् । अव्ययसमुदायत्वात् । माधवः । कर्णावस्थामाह—चिरादित्यादि । चिराशङ्कित आशातन्तुर्मालतीप्रास्याशाखरूपहृदयावलम्बनं संप्रति भियताम् । विस्तिनीसूत्रवद्भिदुरो भेदनस्वभावो यत् । भिदेः कर्मकर्तरीति कुरच् । समूय त्रुटितत्वेन मृणालतन्तुसाम्यम् । नैराश्यान्मरणमाह—आधिर्मनोव्यथा तद्रूपो व्याधिरनवच्छिन्नोऽत एव महान् । व्याप्तोतु । इह महत्वनिरवधिल्लाभ्या मरणमाह । आशाच्छेदानन्तरं च मरणमुचितमेव । यदाह—'सर्वै कृतैः प्रतीकारैर्यदा नास्ति समागम । कामाग्निना समाप्तस्य जायते मरणं तत ॥' स्त्रीहेतुमरणादधीरत्वमाशङ्क्यानुज्ञोत्तरमाह । पारिप्लवधुरा चपलकक्षा सत्य स्थितिं मयि वध्नातु । अभीष्टलाभेन विधिर्निराकुलो भवतु । मालतीं विना तु सहवेदनादायी मनोभूः कृतकृत्यो भवतु । मरणादधिकं किं कर्तव्यमस्येत्यर्थः । एतदुपालम्भगर्भं वच उद्वेगात् । यदाह—'हृदाहचिन्तानि - श्वासग्लानिखेदप्रजागरि । रोदनैर्मन्दभणितैर्देवोपालम्भनेन च ॥' इति । समानेत्यादि । वामारम्भे प्रतिकूले विधौ ममैषा परिणतिः पूर्वोक्ता युक्तैव । कीदृशस्य । तुल्यप्रीतिं दुष्प्रापं जनं याचितवत् । वामे हि विधौ मुलममपि न लभ्यते किं पुनरसुलभमिति भावः । दृष्टकारणस्यानुपलम्भाद्विधेर्वामत्वम् । अ-

पृ० प०

८ ७

१०३ २ ष्वति निजस्य क० । ंतिष्ठानिबन्धानि दे० ।

१० ंतस्मात्प्रविमर्शितव्यमेत० । ंच बत्स मा० ।

१०४ १ मा वा सप० । ८ अतश्च प्रकथ्यामुक्तमसमन्वया० ।

१०५ ४ ंसुखप्रद । १२ माळती—(सपत्नम्) प० ।

१३ ंद्विदो दुःखदेवस्तदा० ।

मुक्तमत्वं परतन्त्रत्वात् । यद्यपि पुच्छेऽप्ये केहो वासि तन्नाप्यस्य माळस्यदा-
 र्शं मुक्त मस्यान्तरेहति । एतन्मुक्तं वीक्ष्य मनस्वापो मे भवतीति भावः ।
 अस्मिन्नावभवत्प्रथमे बन्धनाय माळती दातव्येति मुक्ता चेदात्कान्तिर-
 म्यसम् । अत एव प्रयत्नान्नास्ति कापि नियतकान्ति भवति । अथ च
 प्रयत्नान्नोपमया एवमन्वेर्विधि प्रति याळतीकोपोऽपि सूचितः ॥ ४ ॥ काम-
 म्बुकी । हुम्बरं वया तथा प्राप्तिरि जीवति । अयंश्च मम्यते स्म । काम-
 म्बुकी । प्रयत्नत्वा याळतीप्राप्तिच्छब्दा । तथा तस्माद्दानमिति भावः । मरु-
 एण्डः । दत्तपूर्वा पूर्वं दत्ता । सुप्नुपेति समासः । इदं च तापहेतुः । काम-
 म्बुकी । वापिति वाचि सर्वं प्रतिष्ठितमिति भावः । अद्वुत्तारिमन्त्रस्य । यथा
 चारुमयो धार्मिकसिद्धान्तः । समवाः अथवाचरन्नास्तिस्मन्तर्गमिर्' इति
 शिवाः । शिवाचदानमाह—मा चेति । अस्मां माळसां त्ववि च बत्सर्प
 शिवाहानिर्वाहे मरुकरुप शङ्खमीवं मिप्रयोगबन्धुःशारि वा तन्त्रमुप्यपि । काम
 प्राकृत्यै । मा कामुस्यैव मन्विष्यति । वाचश्च एवार्थे । अकृत्यैवमाह—तमिति ।
 तस्मात्पुत्रयोः संबन्धाय सर्वप्रकारेण जीवन्मृगोमापि मना प्रवज्-कार्यः । यथा
 मुदिच्छौतमेव च सिद्धिस्तथा प्राकृत्येवापि एवमन्विष्यतेः अरुणः । मरुत्कारेण
 कथना पापपदेनोपम्यस्यः । सुप्नुप्यपि मामुदिति श्लोककिष्ठावार्त्तकारः ॥ ५ ॥
 द्येस्यादि । हे मयवति अस्मिन् सिद्धुजये वाळने मावये माळसां च दया
 कथया केहो ममता च संघातद्विरक्तमपि ममवसाधितं इत्यवसाधितकरोति । म
 वसा इति द्वायन्मयि चित्तमन्वि च अकाशिवोक्तवत् । वाचश्च एवार्थे । अत
 एव चित्तवत्त्वात् । अतमहन्पूर्वकचर्नेपमनिहितः प्रकथ्या । तस्मां मुक्तमोऽत्र
 र्वमाधी समयवाचोऽनुग्रहविशेषो म्वाचमिपियवत्तत्र सिद्धौ निरुद्धो यत्रो
 मद्यथेऽभिहितः सन् प्रमवति । च एवार्थे । अयासिद्विरक्तमिच्छत्वात् तम न क-
 वसा शोप इत्याह । अपरं पुनर्वैवं प्रमवति । ईश्वरशीतु एहीपदोपचारेण यद्विधीयु
 त्म । मरुतोऽप्याह— तावधियस्तु संभाष्याः एवोः परिचयेन ह । मन्त्रिणी कामि
 मीत्येवं वाचये प्राहुर्विचक्षणः ॥ ६ ॥ माधया । श्लोकवासा र्त्तवार्त्तिकम् । अहो
 ह एत नो इत्यव्यवत्तुपायो निर्देह । सुहृद्विस्थादि । एकरं च एवो एतिव
 साधाम् । बहू । एक एव एवः श्लाघे वसां ताम् । निरन्तरं वातुत्कथ
 मातुत्कथं प्रथमं प्रथमं सुखप्रदो विधिः पुनर्वैवधो र्वं वीर्त्तं प्रतिविबन्धादि

पृ० प०

१०६ १ ०समारम्भसरिसो परिणा० । ३ इदो । (इति कामन्दक्या
सह निष्क्रान्ते ।) ७० विक्रयादन्यमुपा० । ८० मदयन्तिकायाः ।

१०७ ३ माधवः—सुलभैव बुद्धरक्षिताप्रियसखी भवतः ।

शयिता करोति । कीदृशः । अकाण्डादकस्माद्विवर्तनेनान्यथाभावेन विरुद्धवर्तनेन
वा । दारुणो दुःखदायी सुहृदिव । यथा मित्रमानुकूल्यमुत्पाद्य सुखप्रदं सदकाण्ड
एव विरुद्धाचरणान्मन पीडा करोति तथेत्यर्थः ॥ ७ ॥ मालती । पुनर्दर्शनं
न भवितेति भाव । अत एवैतावदित्यनेन करुणा । नयनानन्देत्यनेनानुरागः ।
मालती । अत्र पुरा विरहदशाया माधवप्रतिच्छन्दकादिदर्शनाद्धारितस्य जीवितस्य
पर्यवसानं वृत्तमिति परिणतपदस्यार्थः । कापालिकत्वं वृशंसता । अधोरघण्टस्य
सूचनमप्येतत् । माधवः । जन्मसाफल्यं मालतीप्राप्त्या । महामासेति भाव्य-
ङ्कसूचनम् । वीरहस्तान्मास गृहीत्वा वीरायामिमतवरदानमिति श्मशानसिद्ध-
योगिनीमतम् । यद्वा उभयथा मरणमुपस्थितम् । महामासविक्रये मालतीला-
भोऽपि शङ्क्यत इति तत्करणम् । मासविक्रयस्य मकरन्दसनिधावशक्यत्वान्म-
करन्दं मदयन्तिका प्रत्युत्कण्ठयति—वयस्येति । मदयन्तिकाया कृत इति
शेषः । यद्वा अधीगर्थेति कर्मणि षष्ठी । मकरन्दः । अथ किं स्वीकारे । तन्म
इत्यादि । तन्मम चित हरति यदेतादृशैरङ्गैर्मालिङ्गितवती । सरस सरक्तः
प्रहारो यत्र तादृशं मामवलोक्य । अत एव लरयागणितं स्वलत् प्रभ्रश्यदुत्तरीयं
स्तनावरणवासो यस्या सा । एतेन निरन्तरस्वनस्पर्शं सूचित । अत एवान-
न्दसदोहदायित्वादमृतसिक्कैरिव । मयवत्त्वेन त्रस्तैकवर्षीयहरिणस्येव चञ्चला
दृष्टिर्भूया सा । 'वर्षोऽन्दो हायनोऽस्त्री स्यात्' इत्यमरः ॥ ८ ॥ माधवः ।
प्रासेन लदालिङ्गनं न तु ज्ञेहादिति शङ्कापनोदाय द्वितीयसुलभतयानुरागमेवाह—
सुलभेति । प्रमथेत्यादि । सा तवाल्लिङ्गनं प्राप्यान्यत्र कथं रमताम् । अपि-
तु नैव । इवशब्दोऽनवच्छिन्नः । कुलीनैकमालिङ्ग्य नान्यत्र रमत इति भावः ।
कीदृशस्य । क्रव्यमाममासमतीति क्रव्याद्याघ्नः । तं विनाश्य मरणकाले ता
रक्षितवत् । एतेन कृतोपकारितोक्ता । अतोऽपि नान्यत्र रमते पद्माक्ष्याधक्षुषो-
स्तथा तेन प्रकारेण लयि व्यापारश्च व्यक्त ज्ञेहादिस्त्वमितो मन्दोऽत एव रमणी-
यश्चिरमभूत् । रागेण तथा सामिलाषमालोक्तोऽसीति भावः । एतेनानुराग
उक्तः । यदाहानुरागप्रकरणे, 'तुष्यत्यस्य कथामिच्छु सन्नेहं च निरीक्षते ॥'
'क्रव्यमामिषमुद्वासम्' इति हारावली ॥ मकरन्दः । पारा च सिन्धुश्च ते
नद्यौ तयोः समेदः सगमः । अवगाह्य विलोच्य । ज्ञात्वेति यवत् । क्लमशान्ति-
हेतुतया महामासादानहेतुतया च ज्ञानम् । माधवः । व्यतिकर संगमः ।
जलेत्यादि । वधूमिर्नारीमि सेविततटदेशः । कीदृशीभिः । जलेन निविहित-
मङ्गलम् यद्वासस्तेन व्यक्तौ निम्नोन्नतौ जघनादिस्त्वनाद्यौ यासाम् । अत एव

५० ५०

अ० । १० मकरन्दः—सदुषिष्ठ । पाराकिन्दु ।

माघवः—अथ० । नधोः संभेदः ।

१०८ ४ इति शार्दूलविजयो नाम चतुर्थोऽङ्कः ।

आममात्रोत्थितामिः । मामपदेन सामार्थ्यज्ञापयिष्यामिः । अत एव
 चाङ्गवरेण्यतया ज्ञानमपि । तौ ह्युत तासां कञ्चामाह मनोऽस्यैवदोषोऽप्य-
 मोमः परिपूरीता मनोऽस्यदुःखयोर्विनिश्चिता इत्यौ ह्यथापि च अत्रिभ्यो वाभि-
 यामिः । इत्याम्नां अत्रिभ्योऽप्यथामदक्षिणमिष्यात् । एवाह—‘मन्त्रिण-
 निष्यत्तावन्तौ जीमनोषितौ । तत्तमी कामपार्थत्यौ अत्रिभ्यः परिशीर्तितः ।
 अत्रिभ्यश्च— आथा चतुर्कृताश्चर कुर्वितोऽङ्गुलकृतया । सेवा धिभोर्भै-
 र्निता अत्रिभ्यश्चरुः करे ॥’ इत्यत्रिभ्यश्च तासां वीर्यमुच्यते । मङ्गल-
 तावामिभ्योर्भैरुर्भवेनेदमिदिरपि सुविता ॥ १ ॥

असुत सं रजसो द्विभेदो द्विभेदक्या दमयन्तिवपि ।

अथदरं तत्रतद्विषयेऽङ्गोऽयमचतुर्थो रसराशियाः ॥

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

तत इति । सप्रति प्रमथ्य क्रव्यादमित्यनेनाघोरघण्टकपालकुण्डलाप्रवेशे सूचिते महामांसविक्रयप्रतिज्ञया च माधवस्य श्मशानप्रवेशे सत्यङ्कवतारः । आकाश्यानेन प्रवेशो योगसिद्धिसूचनाय । भीषणा भयंकरी । उज्वलवेषा विशुद्धशरीरा । एतदपि योगिनीत्वादेव । षडधिकेत्यादि । स शक्तिनाथ शिवो जयति जययुक्तो भवति । कालसामान्ये भवत्विति वक्तव्यं भाष्यकारवचनात्कालत्रितयेऽपि वा लङ् । श्मशाननाथस्य जयेन श्मशानसाधनसिद्धि सूचिता । कीदृश । अविचलितं निस्पन्दीभूतम् । विषयान्तरव्यावृत्तमिति यावत् । मनो येषां तैः साधकैर्मृग्यमाणोऽन्विष्यमाणः । अनेन ध्यानानुष्ठानमुक्तम् । यदाह—‘रूपवर्णप्रमाणाद्य परिकल्प्य सुबुद्धिना । तथा ध्यायेत देवेश यथा चित्तं स्थिरं भवेत् ॥’ चित्तस्थैर्यं तु निर्विषयतयैव । यदाह—‘मन एव मनुष्याणा कारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धस्य विषयासङ्गि मुक्तेर्निर्विषय मनः ॥’ तथाच निराकारोऽप्ययं सहसैव न साक्षात्कारविषयो भवतीति न योगयानुपलम्भमात्रेण निरस्य इत्यपि कटाक्षितम् । शक्तिमिर्वाङ्गीमाहेश्वरीकौमारीवैष्णवीवाराहीमाहेन्द्रीचामुण्डाचण्डिकाख्याभिरष्टाभिः परितो नद्धो वेष्टितो भैरवमूर्तित्वात् । यद्वा शक्तिभिर्ज्ञानेच्छाप्रयत्नाभिरिष्टाभिः परिणद्ध उपचितः । अत एव शक्तीनामणिमादीना नाथ प्रभुः । अत एव जयति सर्वोत्कृष्टो वर्तते । कीदृश । षट्सु कर्णनाभिहृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यवर्तिषु शिवशक्तिसघट्टस्थानेषु नाडीसघट्टेषु हृष्टाद्यधिष्ठितप्राणविशेषचलनयोगाच्चक्रेष्विव मध्येऽधिकं प्रधानं यद्दशनाडीचक्रमिडापिङ्गलासुषुम्णागान्धारीहस्तिजिह्वापूषारणात्मबुपाकुहूशङ्खिन्याख्या दशनाड्यो हृद्गतैकोत्तरशतसख्यासु तिर्यगूर्ध्वाधोगतनाडीषु प्रधानतमास्तासां चक्रं तस्य मध्ये पद्ममध्यवर्तिसूक्ष्माकाशदेशे प्राणावाधारे स्थित आत्मा कूटस्थो निल्यो यस्य स तथा । तत्र प्रमाणम्—‘आशिरश्रवणं देहं यद्यपि व्याप्य तिष्ठति । तथाप्यस्य परं स्थानं हृत्पङ्कजसमुद्भूतम् ॥’ इति । स्थितिरपि तस्य तत्र परमात्मतत्त्वाविर्भाव एव । यद्वा । षट्भिरधिका दशनाड्य पोडशसख्यास्तासां चक्रं तत्रमध्ये स्थितश्चासावात्मा चात्मस्वरूप । तदुक्तम्—‘सर्वं शिवमय मतम्’ इति । यद्वा षडधिकं यद्दशनाडीचक्रम् । मतमेदेनैते पक्षा । हृदि हृत्पद्मे विनिहितरूपो ध्यानमूर्ति सन्यस्तद्विदा शिवसाक्षात्कारवता सिद्धिदोऽणिमाद्यैश्वर्यप्रद । अत्र मानम्—‘ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति’ । ‘सकलं चिन्तयेत्तस्मात्सिद्ध्यर्थं सततं शिवम् । ध्यानेन तत्परं गच्छेत्सर्वैश्वर्यगुणाष्टकम् ॥ महिमा लघिमाणुत्वं प्राकाम्यं वंशितेशिता । प्राप्तिं कामावसायित्वं शम्भोरैश्वर्यमष्टधा’ । मृग्यमाणोऽप्ययं केनापि ज्ञायते न तु सर्वेण । यदाह—‘यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मा वेत्ति तत्त्वतः’ इति । यद्वा तद्विदा ताः सिद्धीरुपायदेशकालप्रमाणैतिकर्तव्यताभिर्ये विदन्ति तेषां सिद्धिदोऽभिलषितसिद्धिद इत्यर्थः ॥ १ ॥ आत्मनि योगसिद्धिमाह—नित्यमित्यादि । इयमह-

पृ० ५०

११० ५-६ अथि च । ६ ंवहोळस्सति० ।

मिदानीमन्वाप्त्यामीहस्वानामिसुखमामद्य धीपरीताविस्वासेपाद् । कीरणी ।
 शिवसकपमारम्भं पश्यन्ती । अथवाशितैकामतवा । अनेक सर्वेषां तत्राद्यो-
 ऽपाद्या । कीरसम् । निष्कमविनाशिवम् । अद्यानि वैदे मन्त्रम्याधेवार्जिनी
 मानि बहवामि हृदयधिराशिक्षानेत्रकवशाद्यमि तेषां बके समूहे निक्षिप्तमायेति
 मन्त्रम्याधेन । अथाह—'बहवमेतरकवित्त धर्षस्त्रिप्रदायकम् । अथेहै मतिनु-
 चरमा चाकरो ज्ञावन्तिस्तकः ॥ त्रिकाकमेककालं वा सरीरे विन्मतेहुवः' ।
 अनेनाज्ञावरणमुक्तम् । निष्कम्ययेति पाठे निष्कं प्रसहं स्वस्यामीश्वरः । इत्य-
 मप्ये हृत्कमककविकावां म्यानाभ्याससत्सुर्वैरुचितम् । अथाह— पद्यसंज्ञसंज्ञ-
 नं हृदयं तत्र हस्यते । हृदयो हि पुरयो हैव परमात्मा इति स्थितः ॥ अन्वाद्य-
 त्यवधते ह्यं परमात्मानमारमना' । बाधैमां पूर्वोच्यतामिदमपिप्रकृतौवासुवकमेव
 वातुपूरणपरिपाद्या अयतः सरीरस्य पञ्चगूतात्मकस्य पञ्चानुतावां हृदिबध्नेये-
 व्याकृष्टातां योगसिद्धकाय आकृष्यकालात्प्राप्तोऽन्वय इत्यतनेनाज्ञासवायेव बधे
 यथा सा । अथा अमृतमिवामृतं वैदस्त्रिहेतुजात् । तत्सुमर्विभुस्वावात्सुम-
 शौकावधेव अथइसमिधेवो रक्षनाथःस्वितरन्प्रसवइसमिधेवो वा । स हि म्यापकस्यैव
 पञ्चकृष्वाध्यः । तवाकपैवात् । अथा अयतः सरीरस्य पञ्च नान्यसृतामि द्वि-
 क्तवकारमध्यलि रूपरसगन्धस्पर्शसंज्ञासंज्ञानि निष्कामि स्वृष्यहृत्सुतमात्रापरि-
 वकामि । बोमिथीनां तेषामुपधेवात् । तवाकपैनेन सामर्थाधिकं बोमिथीनामिति
 म्याहः । न न अथवाद्यैव निष्किततयोत्पत्तयं न संभवतीति वाच्यम् । अथवा
 म्यवापि सामर्थात् । अथाह— समोऽप्यन्वयं निक्षिप्तं चक्षुरन्वयं पाठितम् । त-
 कापि धीगिवां नोबो अमिच्छित्तः प्रदीर्घितः ॥ तत्पतयदिसाहात्म्यादेवाप्रेमुवा
 पुरोवर्तिनो मेवान् निवह्यन्ती द्विष्य कुर्वन्ती । अथे नम इति पाठ आकृष्ट-
 मेवान्ने निवह्यन्तीकपैः । न न नमत्पदवैमर्भम् । ननपरीत्यावापि मेवसद्वा-
 येन तद्विषयं आकाशगामित्वोत्कर्षाप्रतिपाद्वात् । अथा अथेवमो नमसि मेवात्
 निवह्यन्ती । अपेयान्मो निमक्षिमतिरुपको विपातः । तस्य निमकस्येऽन्वसीयतां
 अनेन शोकरुयेव शान्ता एव तच्छा । अत्र भरतोऽपि 'शान्तस्तु नवयो रण'
 इत्याह । न च विषयवैरस्यानुपजावते । अथाह 'शान्तो निवह्यैरस्मात्प्र-
 षां वावते पुनः इति ॥ १ ॥ कपाककुम्भकावाः पूर्वोच्यमीकभोऽन्वककस्तुपपादयति—
 ङ्गोकेति । अगततकनमभवेगो मदि सकलं रमणीयतामरत्नं रमणीयत्वं मतोहरत्नं
 कामरत्नं मीपकस्तुहृत्त्वं वा केकेपरम्भनिर्भरत्नं वा संवते समर्थं कुस्ते । 'काम
 रोडापटी भीमे केकेपरम्भनिर्भरे' इति एतच्छेषः । वैमवकाहुक्केन वातावातेन
 स्वस्त्रिया वा कपाकावां ककवर्तिनी माका तस्याः संवत्कवितेवाभ्यकपाकसं-
 शिष्यमिना कटाक्य मूक्य इत्यवन्धिक्य अत्र सः । कपाकमाद्येवन्मिवा तसुनेरभवत्-
 मूक्यमिव मूक्यम् । अथा तवाविषकवितेन कटाक्य इत्युत् । निममेति वावत् ।

पृ० प०

- १११ २ अन्धबद्धोऽपि । ३ ०वृत्तिख० । ५ ०पताकाः । ६
(गन्धमाग्राय ।) । ०मानरसोनगन्धि० । ७ धूमैः पुरस्ता-
द्विभावितस्य महतः श्म० । ११ ०इति तद्विचिनोमि ।
११२ ३ ०दधत्परिपाण्डुरं । ०नेन । भवतु समी० । ९ तथा-
हि । संप्रति ।

किङ्किणी यत्र स । कुलयोगिनीना किङ्किण्यादिध्वनिना सानन्दत्वम् । यदाह—
'समुद्रघोषसभारकिङ्किणीघण्टिकाखनैः । सदानन्दो भवेद्योगी न निद्रा न क्षुधा
तृषा ॥' इति ॥ ३ ॥ तदेवाह—विष्वगिति । जटानां भार समूहो निषिडं
दृढं यथा तथा प्रन्धिवद्धोऽपि विष्वग्भृत्ति सर्वतोव्यापी सन् प्रचलति । गगनग-
मनवेगादित्यर्थात् । विष्वक्शब्दो नानार्थं सुपामादिपु पठ्यते तेन पत्वम् । कृता-
ति कृतगतागता कृतमण्डलभ्रमणा खट्वाङ्गसहिता घण्टा सस्कारेण सतानेन यः
ज्ञानो ध्वननं तेन वीर्यं पद्म रमणीयं च यथा तथा रटति शब्दायते । एतेन
गमरत्वमुक्तम् । खट्वाङ्ग वाद्यमेद । वायुरूर्ध्वं पताका धूनोति कम्पयति । धूय
कम्पने । वीर्यान्त खरतीत्यादिसूत्रे न्यासकारेणोक्तं । कीदृश । विवृतानि यानि
निर्मासतया शवधिरांसि तेषा श्रेणयः पद्मयस्तासां यानि कुञ्जानि गहना प्रदेशा-
स्तेषु युजन्ध्वनन् । अत एवोक्तात् उद्भटध्वानः क्षुद्रघण्टिकानामजखरणत्कृति-
हेतुश्च । अनेन रमणीयत्वमुक्तम् । 'निक्वाणो निकणः क्वाण क्णः क्णनमित्यपि'
इत्यमरः । यद्वा पद्मरटनेन रमणीयत्व पताकाकम्पनेन डामरत्वमत्रोक्तम् ॥४॥
इदं तावदिति । पुराणेत्यादिना चिताधुमानां स्वभावाख्यानम् । अर्कं
मक्षितम् । परिभर्जनं वह्निमध्यनिक्षेपपाक । अम्लरसेनैकेनोनं पक्ष रसं रसोनम् ।
लसून इति ख्यातम् । वध्यते वेध्यतेऽनेनेति वाट । हलश्चेति घञ् । 'पन्था
वाट पथो माथ' इति भागुरि । नेदीयो निकटम् । पर्यवसित समाप्तं विनष्टं च ।
मन्त्रसाधनं पुरश्चरणजपादि । सभार समूह । उपयाचितं मनीषितार्थं स्वीकृतम् ।
'यद्दीयते तु देवेभ्यो मनोराज्यस्य सिद्धये । उपयाचितकं तत्तु दोहदं सप्रचक्षते ॥'
इति हारावली । स्त्रीरत्नमिति । 'जातौ जातौ यदुत्कृष्ट तद्वि रत्नं प्रचक्षते'
इति विश्वः । विदितमुपलब्धम् । विवितमिति पाठेऽन्विष्टम् । गम्भीरेत्यादि ।
'विकारा सहजा यस्य हर्षकोधभयादिषु । भावेषु नोपलभ्यन्ते तद्गम्भीर्यमुदाह-
तम् ॥' इति । 'अभ्यासात्करणात्ता तु श्लिष्टत्वमुपजायते । महत्त्वपि विकारेषु
तन्माधुर्यमुदाहृतम् ॥' इति भरत । उत्तम्भितो जूटाकारेण वद्ध कुटिलो वक्र-
कुन्तल केशपा यस्य स । एतेन रौद्ररसवत्तोक्ता । कुवलयेत्यादि । य एष
स्वभावानीलनलिनपत्रवच्छ्यामोऽपि विप्रलम्भात्सर्वत पाण्डुरमङ्गं दधत् । ललितो
रमणीयो विकटो भीषणो न्यासो देहन्यासो यस्य स । ललितत्वं स्वभावात् । वि-
कटत्वं रौद्रात् । यद्वा न्यास करचरणादिचालनम् । श्रीमानतिरम्यः । मृगाङ्गाभि-

पृ० प०

११६ ३ ०धुना तत्सदर्शनेनातिस्वरूपोऽपि न विशेषः । ४ ०स-
भावितात्मजन्मनः संस्का० ।

११७ १ ०करोत्यन्तवृत्तिं ।

रमपास्य तदर्पणादतिक्रमः । यद्वा अतिमुक्तातिविरला मालत्यवलोकनव्यासङ्गात् ।
एतादृशी या मद्भयिता केसरावली तस्याः सतताधिवासेन सुभगः सुरमिरर्पित-
स्तनौ यत्रेति क्रियाविशेषणम् । अविमुक्तेति पाठो न मनोहरः । अविमुक्त्वादेव
सतताधिवासस्य लब्धत्वात्सततग्रहणस्य व्यर्थत्वात् ॥ ८ ॥ **संभूयेत्यादि** । तस्या-
स्तन्मुखं पुनरपि पश्येयमित्येतदेव प्रार्थये । अह्वप्राप्तेर्दुर्लभत्वादिति भावः । कीदृ-
शम् । कामस्य मङ्गलार्थं गृहम् । तत्र कामो हृद्ये वसतीत्यर्थः । यद्वा कामस्य मङ्गल-
घटित हिरण्यघटित गृहम् । 'कल्याणं मङ्गलं वियात्काश्चन च तदक्षमम्' इति विश्वः ।
यद्वा अनङ्गस्य मङ्गलानामुपचयहेतूना सौकुमार्यादीना गृहम् । अत एवोत्प्रेक्षते ।
वालचन्द्रकलोदयात्सारैर्गृहीतैरुत्पादितमिति । अत्रोदयादिति भावेन द्रव्याभिधाना-
त्रवेन्दुकलाया अवचिता सारास्तैरुत्पादितमित्यर्थः । सकलजनानन्दिनवेन्दु-
कलातोऽप्यधिकमनोहरमिति भावः । यद्वा ल्यब्लोपे पञ्चमी । तेन वालेन्दुकलोदय
भाष्यावचितैरित्यर्थः । यद्वा वालेन्दुकलोदयात्प्रतिपञ्चन्द्रकलोदयादारभ्यावचितै
रूर्णिमापर्यन्तमित्यर्थात् । आरभ्येत्यस्य लाभः पञ्चमीत एव । तथा च पूर्णेन्दुना
मुखसाम्यं लभ्यते । क्वचित्कलोच्चयादिति पाठः । तत्रोच्चयात्समूहादित्यर्थः । यत्र
सुखे समुखीभूते सुखानि । कर्तृणि । मिलित्वेव परं भूमान् बाहुल्यं विस्तारयन्ति
चित्ते । अनेनान्तःप्रीतिरुक्ता । इवशब्द उत्प्रेक्षायाम् । एवपाठे विस्मय एवशब्दः ।
वहिःप्रीतिमाह—नेत्रोत्सवोऽलब्धलाभाभिमानोऽनुरागं प्रस्त्रौति क्षवति । रतेर्द्रव-
मयीत्वात् । समाधिरलकारः ॥९॥ मानसमौत्सुक्यातिशयमाह—**मम हीति** ।
मामकीनः प्रियास्मरणरूपज्ञानोत्पत्तेः सतानः परिणतिसमूहः मृतिरूप एव मम
चैतन्यमात्मतत्त्वं तन्मयमिव करोति । मालतीमयं करोतीत्यर्थः । कीदृशः । प्रताय-
मानो धीर्धीभवन् । अत्र हेतुः । संस्कारस्य भावनाया अतिशयितप्रबोधादुद्रेकात् ।
कीदृशस्य संस्कारस्य । सातिशयात्सादरात्स्फुटाकाराद्वा बङ्गलवीथ्यां पूर्वकालानुभ-
वाल्लब्धजन्मनः । प्रतायमानत्वेमेवोपपादयति—तद्विसदृशैर्मालतीविलक्षणविषयै-
र्ज्ञानान्तरैरतिरस्कृतप्रवृत्तिः । तथा चान्तरा विषयान्तरास्फुरणात् प्रवाहतिरस्कार
इति भावः । नन्वात्मतत्त्वस्य पुष्करपलाशवन्मिलेपतया कथं मालतीमयत्वमत
आह—**अन्तरिति** । अन्तःपदमिह बुद्धितत्त्वपरम् । तथा च बुद्धितत्त्वस्य या
प्रवृत्तिः सहजसिद्धो व्यापारः सा यत आत्मतत्त्वे मेदाग्रहात्प्रतिभासते तस्मात् ।
साख्यदर्शने बुद्धेर्भोक्तृत्वात् । यद्वा अन्तर्दृष्टिरिति भावप्रधानम् । तथा चान्त-
र्दृष्टित्वादान्तरवस्थानरूपं सादृश्यमात्मबुद्ध्योस्तस्मात् । खोक्तमेव दर्शयति—
लीनेवेत्यादि । सा प्रियास्माकं चेतसि लमा सबद्धा । सबद्धत्वे यथासेमवं

पृ० ५०

११८ ४ संपत्ति मगस्ममानकौपपनिकरत्न म० । ५ प्रथम।
अभिनिह० । ६ ओमेदुरवयस्त्या० ।

प्रकणमाह—धीमेव निहृतेव । यत्र यत्र संवयस्य न प्रकणोपकर्मणः
 तस्मिन्मित्युच्यते । यथा पवति क्षीरं कल्पम् । सर्वत्रात्र कर्मणस्य प्रकणवे
 नोपमामेवाः । पूर्वपूर्वापरितोवाह । तथा हि । क्षीरकणसाप्रतिमासात्साप्रति
 शार्भमाह—प्रतिभिम्बितेव । यत्र कर्मण्यनिहृतं यत्रः परिहृत इत्यन्त
 एवाति तत्र प्रतिभिम्बितमित्युच्यते । यथा स्फटिके रक्तपुष्पम् । प्रतिष्कन्त
 वृत्तन्तरसंसर्गशीलवैषासाहृदिकसात्साहृदिकसोपवर्णवाहाह—किञ्चितेव ।
 अथियिष्यवववसंयोगामयेव इत्येव वनरभ्योपरि संस्थानविशेषवधिनीवते तत्र
 किञ्चितमित्युच्यते । यथा पत्रे त्रिपिः । किञ्चनस्य अकापुपनिपातत्रि
 यित्वा न विरहादिकमतकदर्शनाह—उत्पीयैरुयेव । यत्र विविक्तं
 तादृशेन किञ्चिदववविमामः किन्ते तत्रोत्पीयैम् । यथा उदाहिना मि
 अति । अस्मात्पैकमापहृत्तित्वा सर्वदृष्टिताभमाह—प्रस्तुतेव प्रस्तुतमर्षते
 तम् । यत्र इत्यन्तरसंसर्गि तत्र प्रस्तुतम् । यथाहृदीवके मन्वाति
 अस्मापि तन्वोदरजात्रिभिःसंबन्धायाह—अत्रकेवचदितेव । यत्र किञ्चि
 नरभ्याधिपातकर्मणस्यसंयोगमित्यन्तमप्रकृतत्र यत्रकेवचदितम् । न
 हीरकादि । तथापि केपस्य अर्द्धितितादन्त-संसर्गोर्षमाह—अन्तर्भित्तेव
 यत्र संबन्धमूर्त्तःसंयोगादिमा दृतं मोपकर्मणते तत्र विद्यातमित्युच्यते । न
 मूमी मूककादि । विद्यात्मन सर्वोपपुस्तकमर्षतोपमिष्यवर्षेव । विद्या
 स्मापि विवग्भासिष्येन तन्वोदरतया विवैकदिदुःखवत्सार्भमाह—अम
 पवति। शरीः कीञ्चितेव । कीञ्चितस्य प्रतिष्ठीकणोदार्भतनातन्वोमूककायाह—
 विन्तापरम्परासुप्रसमूहेन माह यथा सातथा स्पृतेव शीघ्रं प्रापितेव । क
 निम्बिषीदयेनाजुष्येवनीवत्प्रसुक्तम् । इहोपावैरामेवेऽपुपाविनेहादयैवजन्म
 कावनेवम् । एकमेव हि यत्र तत्पुपाविनेशिष्वादिप्रवृत्तिमिपयो यथा वृत्तिपुष्प
 तित्वाति । यथा मोऽस्मात् चेतसि सा तमा इह संवय । इहसंबन्ध एव कर्म
 पदाभः । शरोत्तमः इस्मादी तथा दर्शनात् । इहसंबन्ध एव नावाप्रचरैव
 तिपीकिमते । अयवापपवकेव कीञ्चितेव । विन्ताप्रवाहकतन्वुर्भवसा स्पृतेव ।
 यत्र इवमप्यहो न पुष्पम् । तथा सङ्गन्तरस्य कैतम्यस्य संबन्धामावत् । अथि
 निषवविषयिमात्रप्रकारागम्यतमेदेवाह—धीमेवैति । क्षीरत्वं तदरापयत्वा संबन्धत्वात् ।
 निषवविषयिन्वेच्छात्मक एव संबन्ध इति योग्यचारमतमनैवोक्तम् । प्रतिभि
 म्बितेवैति घादवमतोपदर्शवम् । किञ्चितेवैति शीमात्प्रकमतोपदर्शवम् । तत्र हि
 एवैव शीमाकापर्षेव निषये किन्त इति तत्रराकारसाधिव्यक्तिः । विद्यरो
 तुरप्यादिपरिधि किञ्चनधाम्बम् । काक्षीर्षकपैति निषवाकारेण यैतम्यपरिचाम इहो
 त्यैर्षकत्वा । अतकिरिभमतम् । प्रस्तुतेवैति पूर्वपरिरीवावाप्यकपाधिर्षवैव

पृ० प०

- ११९ ३ भवत्वाघोषयामि तावत् (उच्चैः ।) भो० । पूतं नि-
व्याजं । ७ ०दुत्तालवेतालमुक्ततमु० ।
२२० ५ ०विघसैराघर्घरं क्र० । ८ ०शाचानाम् । एते हि० ।
९ तपपृथुरस० । १० ०दार्य विवर्णदे० ।

सुवर्णरचितभाजनादाविव तत्तद्विषयाकारतया ज्ञानविपरिणाम इति पातञ्जलमतम् ।
वज्रलेपघटितेवेति नैयायिकमतम् । तदीयतामात्ररूपो हि स्वभावमेदं प्रकाशस्य
विषयविषयिभाव । अयं च तावद्वस्तुस्थिरतया वज्रलेपघटनातो न भिद्यते ।
अन्तर्निखातेवेति विज्ञानवादिमतोपदर्शनम् । अत्र हि विज्ञानस्यान्तर्निखननात्र
वाह्यवस्तुस्थितिरिति । इहापि तथा । एते च विषयविषयिभावविक्रपास्तच्चिन्ता-
प्रकारत्वान्माधवस्य चित्ते विपरिवर्तन्ते । एव च चेतसा सह सवन्ध । पथा-
त्कीलनेन वा सीवनेन वा गाढसवद्धता गता भवति लम्बा । ततश्च तद्दर्शनं मद्वा-
पुरुषानुभूतं तस्येति किमत्र चित्रमिति भाव । अत्र पञ्चभिरित्यनेन युगपत्काम-
वाणविषयत्वमात्मनो निवेदयता दु सहदशाशालित्वं सूचितम् । चेतोभुव इत्यनेन
तत्प्रभवस्य तस्य मर्मज्ञता ध्वनिता । 'यथाशक्ति यथायुक्ति यथागति यथामति ।
यथाधीति यथानीति विवेचितमिदं मया' ॥ १० ॥ **माधवः** । कौणपनिकायो
राक्षससमूह । रौद्रता भीषणत्वम् ॥ **पर्यन्तेत्यादि** । तम कर्तुं । चिताज्यो-
तिषामौज्ज्वल्यं परभागतो गुणोत्कर्षाधानात्प्रकटयति व्यक्तीकरोति । तमसि
सनिहिते सति तेजसां कान्त्युत्कर्षे स्फुट एवेति भाव । कीदृशं तम । आ-
भोगात्परिपूर्णतया भीमम् । चितालोकमण्डलस्य पर्यन्ते निकटदेशे प्रतिरोधन-
शीलं मेदुरं क्षिग्धं चयेन सङ्घेन स्त्यानं घनम् । यद्वा । पर्यन्ते य प्रतिरोधोऽन्ध-
कारस्य प्रसरणनिवारणं तेन मेदुरो मासलो यश्चयस्तेन घनमित्यर्थः । कटा. शवा.
पूतना श्मशानवासिनो राक्षसास्तत्प्रमृतयोऽन्येऽपि तत्रत्या. शृगालादय किलकि-
लाकोलाहलैः किलकिलारूपांरावै सांराविणं परस्पराह्वानं कुर्वते । समदाद्धर्षात् ।
उत्ताला उद्धटाध्वला वा । तालादुद्धता उत्ताला । सुप्सुपेति समास । तेनान्यो-
न्यहस्ततालवन्त इति वा । संसक्ता मिलिता आकुलास्त्ररायुक्ता केलय क्रीडा
येषां ते । यद्वा संसक्तत्वेनाकुला केलिर्येषां ते । संसक्त इति भावप्रधानम् । यद्वा
संसक्ता कुलेन स्त्रयूथेन केलिर्येषां ते । त्रिपदबहुव्रीहावुत्तरपदत्वाभावात् पुंवद्भावः ।
'सान्द्रे क्षिग्धे च मेदुर.' इत्यमर । किलकिलेत्यव्यक्तशब्द । अविभाषितविशेष श-
ब्दसमूहः कोलाहल । सपूर्वाद्गीतेरभिविधौ भाव इनुण् । तदन्तात्स्वार्थेऽण् । आदिशु-
द्धि । शवाना शब्दकरणं वेतालाधिष्ठानात् । रौद्ररस इह । तल्लक्षणं भरते—'इति
रौद्रो रसो दृष्टो रौद्रैरेवाञ्जेषितै । शस्त्रप्रहारभूयिष्ठभयकम्पक्रियात्मकः ॥' इति
॥११॥ भो भो इत्यभिमुखीकरणरूपे संवोधने । निकेतनं गृहम् । अशस्त्रेत्यादि ।
अशस्त्रपूतं संमुखपतितस्य स्वर्गिणो मांस शस्त्रपूतमतस्तेषामप्राणम् । इदमिति न

पृ० १०

११८ ४ संप्रति मगदममानकौपपनिक्तरस म० । ५ प्रथम।
अभिनिह० । ३ ओदुरधयस्त्या० ।

प्रकारमाह—कीनेव सिद्धतेव । यत्र बस संवदस न प्रसहोपक्रमत
 तमीनमित्युच्यते । यथा पक्षि कीर्तं कवणम् । सर्वमात्र धमलस प्रकारे-
 कोपमानेहाः । पूर्वपूर्वापरिपोषाया । तथा हि । कीर्तलसाप्रतिमाहस्तप्रति-
 साधमाह—प्रतिबिम्बितेव । यत्र सन्दर्भ्यासिद्धतं यस्तुः परीहस इत्यादी
 एकादि तत्रम प्रतिबिम्बितमित्युच्यते । यथा स्फटिके रत्नपुष्पम् । प्रतिचारय
 बस्त्रस्तरसंसर्गधीनरैवासाहचिकसात्साहचिकचोपवर्णनाहाह—किञ्चित्वा ।
 स्थितिविद्यवयवसंशोभाप्रवेण इत्येव पनइभ्योपरि संस्थानविसेवनिर्मावते एत
 किञ्चितमित्युच्यते । यथा पत्रे छिपिः । किञ्चनस्य जहापुवतिपात्रिय
 किञ्चित्वा न विरस्यायित्तमतस्यवयेधाह—उत्थीर्णस्तेव । यद्यत्र निमित्तं
 साहसेन किञ्चिद्वचनविभागा किन्ते तत्तत्रोत्थीर्णम् । यथा उदाहरिवा नि
 धमि । अस्मान्नेकमापद्युतितमा सर्वइतिज्ञावैमाह—अत्युत्तेव प्रमुत्तपर्वोति
 तम् । यद्यम इत्यन्तरसंसर्गि तत्रात्र प्रमुत्तम् । उवाहकीयके यस्यादि
 अस्यापि संवदोद्यात्सामिबिडसंयथायाह—यत्रकेपवदितेव । यद्यत्र किञ्चि
 यत्रस्यानिवातव्यक्रमैवम्यसंशोयविभागायनामस्यतत्र यत्रकेपवदितम् । य
 हीरकादि । तथापि केपस्य बहिर्हृदिसादन्त संघर्षार्थमाह—अन्तर्निवातेव
 यद्यत्र संवदसूत्रोऽसंशोयादिसा हृतं कोपकम्यते तत्र विजातमित्युच्यते । य
 नृपी मूककादि । निजातत्त्वं सर्वोपमसुखमर्षोपममैसवबोर्मेवः । निजा
 सापि निवेन्वातिसवेन संवदोद्यारतमा निवैकविदुःसंवरत्वावैमाह—कस्य
 पक्षमिः शरोः कीर्तितेव । कीर्तितस्य प्रतिधीकनोद्यार्त्तवात्सवोमूकवावाह-
 विन्वापरम्परत्स्यसमूहेन याह यथा सातपा स्तूतेव कीर्तनं प्रापितेव । यथा
 निविडधीवतेव प्रच्छेदनीयत्वमुच्यम् । इहोपावेवामेवेऽनुपादिमेवावपीवकवर्ग
 स्यावैवम् । एकमेव हि बहू तत्तुवाविवैशिकामिहजुदिमिपवो यथा वणिज्ज
 किन्वापि । यथा नोऽप्यार्थं वितति या कसा ह्यं संवदा । एवसंवद एव वा
 यथावैः । 'उतेऽस्मः इसावो तथा दर्शनात् । एवसंवद एव कावाप्रकारेव
 त्विरीकितेव । कायवाचपववैव कीर्तितेव । विन्वाप्रवाहस्वतन्मुर्षतका स्तूतेव ।
 यथा इवमन्वरो म बुद्धम् । तथा सद्यन्तरस्य वैतन्वस्य संवदधातायात् । अतो
 निवचनिचनिवावमकारात्मतयेदिनाह—कीर्तितेति । कीर्तनं तवात्मतवा संवदत्वम् ।
 निवचनिचनिचोद्यारत्तकप एव संवद इति योगाचारमतपयेवोचम् । प्रतीति-
 मितेति सांख्यमतोपदर्शनम् । किञ्चित्तेति धीमान्तिक्तमतोपदर्शनम् । तत्र हि
 ह्येवैव कीर्तान्प्रपेवं निवचे किन्त इति तत्तदाकारस्यामित्यपि । किञ्चो
 त्रपाविविदि किञ्चवद्यम् । उत्थीर्णस्तेति निववाधरेव वैतन्वपरिधाय इहो
 त्थीर्णकपया । अर्थात्किञ्चमत्तम् । प्रमुत्तयेति पूर्वकपतिरोषायाव्यकपाविनीयेव

पृ० प०

- ११९ ३ भवत्वाघोपयामि तावत् (उच्चैः ।) भो० । पूतं नि-
व्याजं । ७ ०दुत्तालवेतालमुक्ततमु० ।
२२० ५ ०विघसैराघर्घरं क्र० । ८ ०शाचानाम् । एते हि० ।
९ तपपृथुरस० । १० ०दार्य विवर्णदे० ।

सुवर्णरचितभाजनादाविव तत्तद्विषयाकारतया ज्ञानविपरिणाम इति पातञ्जलमतम् ।
वज्रलेपघटितेवेति नैयायिकमतम् । तदीयतामात्ररूपो हि स्वभावमेदः प्रकाशस्य
विषयविषयिभावः । अयं च तावद्वस्तुस्थिरतया वज्रलेपघटनातो न भिद्यते ।
अन्तर्निखातेवेति विज्ञानवादिमतोपदर्शनम् । अत्र हि विज्ञानस्यान्तर्निखननात्र
वाह्यवस्तुस्थितिरिति । इहापि तथा । एते च विषयविषयिभावविक्रपास्वचिन्ता-
प्रकारत्वान्माधवस्य चित्ते विपरिवर्तन्ते । एवं च चेतसा सह सवन्धः । पश्चा-
त्कीलनेन वा सीवनेन वा गाढसवद्धतां गता भवति लम्बा । ततश्च तद्दर्शनं मद्वा-
पुरुषानुभूतं तस्येति किमत्र चित्रमिति भावः । अत्र पञ्चभिरित्यनेन युगपत्काम-
वाणविषयत्वमात्मनो निवेदयता दुःसहदशाशालित्वं सूचितम् । चेतोभुव इत्यनेन
तत्प्रभवस्य तस्य मर्मज्ञता ध्वनिता । 'यथाशक्ति यथायुक्ति यथागति यथामति ।
यथाधीति यथानीति विवेचितमिदं मया' ॥ १० ॥ माधवः । कौणपनिकायो
राक्षससमूहः । रौद्रता भीषणत्वम् ॥ पर्यन्तेत्यादि । तमः कर्तुः । चिताज्यो-
तिषामौज्ज्वल्यं परभागतो गुणोत्कर्षाधानात्प्रकटयति व्यक्तीकरोति । तमसि
संनिहिते सति तेजसां कान्त्युत्कर्षे स्फुट एवेति भावः । कीदृशं तमः । आ-
भोगात्परिपूर्णतया भीमम् । चित्तालोकमण्डलस्य पर्यन्ते निकटदेशे प्रतिरोधन-
शीलं मेदुरं क्षिग्धं चयेन सद्देन स्यान्तं घनम् । यद्वा । पर्यन्ते यः प्रतिरोधोऽन्ध-
कारस्य प्रसरणनिवारणं तेन मेदुरो मासलो यक्षयस्तेन घनमित्यर्थः । कटाः शवाः
पूतना श्मशानवासिनो राक्षसास्तत्प्रमृतयोऽन्येऽपि तत्रत्याः शृगालादयः किलकि-
लाकोलाहलैः किलकिलारूपारावैः साराविणं परस्पराह्वानं कुर्वते । समदाद्धर्षात् ।
उत्ताला उद्गटाश्चला वा । तालादुद्गता उत्ताला । सुप्सुपेति समासः । तेनान्यो-
न्यहस्ततालवन्त इति वा । संसक्ता मिलिता आकुलास्त्ररायुक्ता केलयः क्रीडा
येषां ते । यद्वा संसक्तत्वेनाकुला केलिर्येषां ते । संसक्त इति भावप्रधानम् । यद्वा
ससक्ता कुलेन स्वयुथेन केलिर्येषां ते । त्रिपदबहुव्रीहावुत्तरपदत्वाभावान्न पुनर्द्वावः ।
'सान्द्रे क्षिग्धे च मेदुरः' इत्यमरः । किलकिलेयव्यक्तशब्दः । अविभावितविशेष श-
ब्दसमूहः कोलाहलः । सपूर्वाद्गौतेरभिविधौ भाव इजुण् । तदन्तात्स्वार्येऽण् । आदिशु-
द्धिः । शवानां शब्दकरणं वेतालाघिष्ठानात् । रौद्ररस इह । तल्लक्षणं भरते—'इति
रौद्रो रसो दृष्टो रौद्रैरेवाञ्जचेष्टितैः । शस्त्रप्रहारभूयिष्ठभयकम्पक्रियात्मकः ॥' इति
॥११॥ भो भो इत्यभिमुखीकरणरूपे संबोधने । निकेतनं गृहम् । अशस्त्रेत्यादि ।
अशस्त्रपूतं संमुखपतितस्य स्वर्गिणो मांसं शस्त्रपूतमतस्तेषामप्राणम् । इदमिति न

पृ० प०

- १२१ १ उल्लङ्घनम् । २ हन्त, भीमस्तमेवामेव । निर्दिष्टे
 स्तुत्य ह् । ३ पृथुच्छोकम् । ५ ष्टु पिण्डाव । १
 मार्तः पयस्तनेत्र । ९ कवनपरिणमन्नेद ।
- १२२ ३ विद्याचाङ्गनानाम् । तथा हि । अत्रै । ० वे
 सुय कपा ।

वाच्यमित्यम् । यद्वा अथकपूत शङ्कनाच्छिन्नम् । यात्नामनेक्यर्थात् । अथ-
 धस्य एषे सुकमववा तेषामस्तुहात इत्यमताहस्यमित्यमाहः । अथवा निष्कपत्प्राप्त
 इत्यसिद्धि पशौक्य घाहृद्यपहुपाजितम् । अथकपूते विद्याममेतन्मी सं सिद्धुत्प्राप्त
 इति परिभाषितमेव । 'शिवश्चतुष्वदे भेद्यः पुरुषा द्विपदे तथा' इति वचनप्रत्यय
 स्मारकमाह—पुरुषस्याङ्गादाधीनोपकल्पितम् । सिद्धीयत इत्यसिद्धिमुत्पेनेक्यर्थात्
 सिद्धवत्स मूल्यघापेकसात् । यद्वा सिद्धीयते धीयते । भातोत्पेक्यर्थात् ॥ ११
 कुर्वन्तु ह् शोपचा' इत्यमरः । वेतासः स्मर्यामवेवताकिहरः । 'तुमके रत्न
 कुर्वन्तु' इत्यमरः । तेषामभ्योन्वयस्वयया एते संकुल्यम् । अस्मिन्निर्दिष्टव्येय
 पक्षम् । प्रवृत्त अथावचः । संकटा व्याप्तः । कर्षेत्स्यादि । इत्यत्र ज्यास्य सं
 वेपां ते अन्वयमुखाः घयाकमेपाः तेषां सुखैर्मम आश्रिते व्यप्यते । व
 तन्वयमुखा एतन्नामप्रसिद्धा एव रचयतिपो अन्तुमहाः । श्रीरसिः । कर्नद्वयो
 सिद्धीर्गीहृद्यन्मां सिद्धं करुण यथादानमात्मनिष्कसत्वेव हीतोऽप्रिवेत् । क-
 र्णावर्मस्व तर्षणां कोटिभिरमेदिचिह्नैः संकुर्वन्कराकेर्णां शर्वतो वापिः ।
 सिद्धुत्प्राप्तस्यानि केचनयवमूस्ममुजास्यनि यत्र तैः । पित्रसत्त्वकाठेर्णां
 सिद्धुत्प्राप्तता । अथ एषोक्तास्तुः श्रमाश्रमो अन्तुमेव इति पक्षः साधीवारः ।
 अन्वयकाशाङ्गनाम्न्यराक्यस्यादि सिद्धुत्प्राप्ति इर्ष्यानि धीर्मांि वपुंनि वेदे
 तेषाम् । एतेन इर्ष्यककमुत्पम् । अन्ताशोइस्य सुहृन्मी' इत्यमरः । केकेकाठे
 पूर्वनिपातविभेरनिसलाहृद्यम्पहात केचनयवम् पूर्वनिपातः । अन्वयमू
 न्यसि वकारवत् । कमेनि वधि तत्रिष्ठ इत्यववेवम् । अन्तुतरसोऽयम्
 ११ ३ अपि चोक्ति । अपिर्नुत्प्राप्त्याम् । चः संसृचवे । यद्वाहाह—एत-
 दित्यादि । एतत्पूतवचक स्मसावप्रेतसमुह् आकोचवते । कि कुर्वेत् । अन्ता-
 क्तवमाकमेप सुपपकृतो मो प्राहृद्यतोऽर्थे मूयी पठितवर्षे नर्वेयेन सुहृ एव
 अितम् । तत्र धूमिपतिवैरर्षेमुत्पेयेमुत्प्राप्तिसिद्धयैः शर्वेन इत्यन्वये
 काशारम्भसुत्प्रीमुत्प्राप्त्यान्कुर्वेत् । अकरवत् प्रसिपकहृया । अस्मिन्-
 यातिववाह । श्रीरसाल् । अहमस्मिन्ना यास्यमहापीपत्रवेरमव्यवधर्ष
 ववा स्मार्थे वदत । एतत्तु इत्पुत्रे सुदमेव । श्रीरत्तं पूतवाचकम् । अन्तु
 इत्यत्रा एतन्माणा अहा वचन तत् । एतेषु अहाव्यं प्रथिनोविष्ककैर्यत्
 नीरसककोमयकाणि इतितामि । अस्मिता स्वामा या अह् नर्वे तथा यद्वा
 शर्वतो सिद्धीर्णां वाः वापयो 'अह' इति क्वात्प्राप्त्यामिर्मन्त्रेण संविभाप्येत्

पृ० प०

१२३ ०कथं द्रागतिप्रशान्तभी० । २ ०षिकाप्रकारै० । निः-
सत्त्वता पिशाचानाम् । ४ ०घूत्कारसंवलिगत० । ५
०चण्डडात्कृति० ।

१२४ १ अन्तःशीर्णकरङ्ककर्कतर० । १० देहोत्कम्पः स्व० ।

घनानि दृढान्यस्त्रा पञ्जराणि येषा तादृशा जरन्तो जीर्णा कङ्काला मांसादिशून्या-
स्थिभागा यस्य तत् । वृकपदं शृगालाद्युपलक्षणपरम् । 'कोकस्त्वीहामृगो वृकः'
इत्यमर । यद्वा 'शालावृका कपिक्रोष्टृश्चान' इति नानार्थैऽमरदर्शनादेतस्यै-
वैकदेशो वृकशब्द । तेन भीमभीमसेनादिवदस्यापि तावदर्थप्रतिपादकतेत्यव-
धेयम् । यद्वा वृको 'घोष' इति ख्यात । 'विघसो भोजनशेषेऽपि' इत्यमर ।
'स्याच्छरीरास्त्रि कङ्काल' इत्यमर ॥ १४ ॥ विहस्येति । अतिसारिवकेऽपि
मयि भीषणत्वममी पूतना कुर्वन्तीत्यसवद्धक्रियया हासः । यदाह—'असंवदैस्तु
हास स्याद्वाग्नेपथ्यक्रियादिभिः' इति । प्रकारो वैलक्षण्यम् । ततेत्यादि ।
एते पूर्वोक्तादन्ये पिशाचा विस्तृतदीर्घजिह्वाभीषणमुखविवरं विदार्य व्यादाय
दग्धपुराणरोहिणानामिव द्युतिं दधति धारयन्ति । दग्धत्वेन श्यामत्वं पुराण-
त्वेन जीर्णत्वं दर्शितम् । रोहणो 'रोहिण' इति ख्यातस्वरु । 'घोघरात्ति' इति
ख्यातो वा । रोहितोऽपि स एव । अत एव 'रोहित ह्रीहनाशकः' इत्यमरोऽपि ।
रोहणानामिति पाठे रोहन्तीति रोहणास्तरवस्तेषामित्यर्थः । ललता चलताज-
गरेण सपेण भीषणच्छिद्राणाम् । 'निष्कुह कोटरं वा ना' इत्यमरः । तदिह
कोटरैणास्यमजगरेण रसना रोहिणेन पिशाच उपमीयन्ते । भयानको रसः ।
यदाह—'विकृतरवसलदर्शनसत्रासारप्यशून्यगृहगमनात् । गुरुनृपयोरपराधात्कृत-
श्च(?)भयानको ह्येय ॥' १५ ॥ वीमत्स घृणाकरम् । निर्भिद्येत्यादि । अयं प्रेतरङ्कः
प्रेतरूपो रङ्कः क्षुधामिश्रुष्यच्छरीरोऽव्यग्रमनाकुलं यथा तथा क्रव्य मांसमत्ति खा-
दति । किं कृत्वा । प्रथममादौ कृत्तिं चर्म निर्भिद्य निर्भिन्नीकृत्य पश्चादुत्कृत्य छित्त्वा
उत्कृत्येति पाठे चर्मकोषाकर्षणमुत्कर्तनं तत्पुन पुनः कृत्वेत्यर्थः । अथानन्तरं
पृथुना महतोच्छोफेन भूयांसि बहूनि मासानि जग्वा भक्षयित्वा । कीदृशानि ।
अंसयोः स्कन्धयोः स्फिचो कटिमांसपिण्डयोः पृष्ठे कायपश्चाद्भागे पिण्डयो
र्जङ्घापाश्चात्यभागयोरदिपदात्कक्षामूलाद्यवयवेषु सुलभानि । उच्छूनत्वात्तेषाम् ।
उग्रपूतीन्युत्कटगन्धीनि । पृथूत्सेधेति पाठे पृथुनोत्सेधेन कायेन बहुता गतानी-
त्यर्थः । यद्वा उत्सेधेनोन्नत्या भूयांसीत्यर्थः । 'उत्सेधः काय उन्नतिः' इत्यमरः ।
कीदृशो रङ्कः । आर्तस्त्वरवान् । पर्यस्तमितस्वत क्षिप्तं नेत्र येन स । एतदुभयं
रङ्केषु प्रसिद्धमेव । 'अन्त पर्यस्तनेत्र' इति पाठेऽन्तर्मध्ये स्थितनेत्र । रङ्कत्वेन
कोटराक्षत्वादित्यर्थः । 'आत्तघ्नाय्वन्ननेत्र' इति पाठ आत्तानि गृहीतानि स्नाय्वन्न-
नेत्राणि येन सः । अत एवाध्यायत्वात्तन्नाम एतन्निर्दिष्टम् ।

पृ० ५०

१२५ ७ ० अन्व सिणेहमभविष्य इवा० ।

प्रकटितवसनसम् । अहस्तात्प्रोधीकृतात्करहात् कपाधवाहृन्मैसासेपात्
 अन्वयापात्नानुपपत्तिः । श्रीरक्ष कथ्यम् । अस्त्रियु बर्त्सतिवृत्ति तत् । स्वपुत्र
 पत्तमपि मिन्नोन्नतस्त्रिमस्वानगतमपीक्ष्यते । अत एव रक्षः । 'क्षियां स्थिर्ष
 कृत्प्रोभौ' इत्यमरः । पिम्बः कम्बेऽऽमेदे स्मात्' इति मेदिनीकारः । करहं
 मस्तकेऽपि स्मात्' इति भरुणिः । अयं भीमरक्षो रक्षः ॥ १६ ॥ निष्ठापेस्यादि
 एतेऽपि कुम्भपमुक्ताः सवमस्यस्यः पिष्ठाया बह्वीम्बधिताम्बः प्रेतकामाताङ्ग
 टेपामेव अङ्गानकक यद्वाप्रधानमस्त्रि मिच्छुम्ब विपत्तमांसावरर्षं कृसा मन्व
 वारः विवन्ति । मन्वास्त्रिमन्वस्त्रितलेहः । श्रीरक्षीः । आराहूरत एवोव
 विनीर्षम्बमाता । इवमयज्ञात् । यद्वा आरुत्तमीपे विवन्तीति योजना ।
 आराहूरसमीपजो इति विश्वः । निताभूयस्त्रेनादिगीपजतोष्य । श्रीरक्षान्
 निष्ठापेनेवत्तापेन सिचम्बस्यसि पेयम् । पद्मो- इत्यादिस्त्रेभासुक्षु
 म्बस्मात्तमादेसेऽऽमेदे क्यम् । अरुत्त इति पाठे न युक्तः । तृतीयवापावस्त्रीक्षामि
 वावृभिधानात् । यद्वा प्रेतकामादिति पञ्चम्बन्तः पाठः । अतोऽम्ब इति पञ्च
 म्बामनदि रूपम् । निताम्ब इति स्वम्बेपे पञ्चमी । निचक्षपती' इत्यवन्वाहृती
 पत्तम् । कश्चमेव पाककमेवाङ्गेषु परिणमन्वीर्येभ्यो मैवां ताग्धस्युद्धमानपि ।
 श्रीरक्षं अङ्गानककम् । उत्पकसुच्छूर्णं कृसा पकमत् एव सप्तमशीकं मांसं व
 स्मात् । यद्वा उत्पकेनोद्धृतपाकेन संधि मांसं यस्मात् । उत्पक इति मासै च्छ ।
 प्रथकन्तः क्षिमिष्ठीमवस्त इमवतो बानुहपदौ गुम्फाश्च ये सम्बनोऽस्त्रां पर
 स्वरमिक्कनस्वानामि तेर्निर्मुच्यम् । प्रथकमिति पाठ सववतः पार्श्वीम्वा प्रथकम् ।
 अत एव सन्निपपरिमुच्यमित्यर्थः । 'कुम्भः सवमदिवाम्' इत्यमरः । बर्त्स'नरहृत्
 इति क्सात्तम् । घटी' इति क्सात्त वा । भीमत्स एवाव रक्षः ॥ १७ ॥ अहो इति
 भीमत्सद्यद्धारवर्धनेनाभयम् । आहोपिच्ये रात्रिप्रारम्भः । यद्धारवीमस्त्रवोः
 परस्परलिपेतेऽपि संस्वावासांस्वार्त्समेद्यमास इह प्रसापनावात्र यद्धारः ।
 यद्धार- यद्दुमात्स्वाकंकरिः प्रिनववमान्पवैकाम्यधेवामिः । उपवतनमवविहारैः
 यद्धाररोऽपि संभवति ॥ अत एवार्थं श्लोकः कन्त्यमरगेऽपि रक्षसंकरामां
 उवाहव इति । अस्त्रैरित्यादि । एताः पिष्ठावक्रियाः क्यन्तैः संमूत्र मिक्षिना
 कपाकपदकैरस्त्रिभेहृत्तुपमम्बमद्यानि विवन्ति । श्रीरक्षाः । अन्वे एवितो मद्र
 अर्षे प्रतिघरो हृत्सूत्रमूर्णामर्षं पामिद्याः । अन्वेपम्बविह मद्रत्प्रतिघरो
 मवति । यद्वा प्रतिघरः कङ्कमम् । तत्पन्वेवम्बविहृत्तवा मद्रत्तम् । 'कङ्कवै
 करधरे व भवेत्प्रतिघरोऽक्षियाम्' इति मेदिनीकारः । श्रीरक्षा एव रक्षपत्र टेन
 म्बच्छमुत्तर्षं कर्ममूलर्षं निप्रति भाः । यद्धार श्रीम इत्यपमत्तम् । विवद्य परिधान ।
 इत्यपमत्तं येततवा पुष्पटीकवदेवोपम्यासः । यद्धार- 'द्धारशाङ्कसंपूर्णं येते
 हृदयपद्मे इति माषाया मनोहरतन्माया मा यद्धारिति परिवाने श्रीमत्त ।

पृ० प०

१२६ ६ निशुम्भनिर्भरन० । ९ ०रिषद्यक्तद्धि वः क्रीडि० ।

अत एव प्रीता रक्तकर्दमकुङ्कुमवलयः । अत्र पिवन्त्यस्थीत्यादौ यतिभङ्गशब्दा न कार्या । सधिकृतपदविच्छेदे तस्यादोपत्वात् । 'रेवा द्रक्ष्यस्युपलविषमाम्' इत्यादौ तथा दर्शनात् । 'चपक पानपात्र स्यात्' इति हारावली । इह वीभत्समिश्र शृङ्गाररसः ॥१८॥ झटिति शीघ्रम् । विभीषिका परभयदायिनी रौद्रता । तस्या प्रकारा मेदा । अपक्वन्तं प्रपलाय्य गतम् । निःसत्त्वा इत्यनेनात्मप्रौढिर्दर्शिता । महामासविक्रयादपि नेष्टलाभ इति निर्वेद । विचितो व्याप्तः । तमोव्याप्तत्वेन कथं विचितत्वज्ञानमित्यत आह—इयमिति । गुञ्जदित्यादि । इयं सरित्पुरत एवास्ति । पारेऽश्मशानं श्मशानपारदेशे । 'पारे मध्ये पथ्या वा' इति समासः । कुञ्ज एव कुटीरोऽल्पा कुटी तत्र या कौशिकघटा पेचकसमूहः । गुञ्जन्तीनां कुञ्जकुटीरकौशिकघटाना घूत्काररूपं सवलितं ध्वनितम् । क्रन्दच्छृगालानां ङात्कृतिर्ढात्कार शब्दविशेषः । अनयोर्द्वन्द्वः । ताभ्या भृत पूरितो यः प्राग्भारोऽप्रतटं तेन भीषणैस्तटैर्लक्षिता । लक्षणे तृतीया । अन्तरभ्यन्तरे शीर्णाच्छ्रुतिता ये करङ्काः कपालानि तेषां कर्करो भग्नावयव 'काकर' इति प्रसिद्धो वा कर्करो यत्र । अत एव तरता सतरणशीलाना सरोध्यवरोधकः कूलद्वेष कूलविदारको यः स्रोतोनिर्गम स्तेन घोरो घर्षरोऽव्यक्तरूपो रवः शब्दो यत्र सा । तर सरोधीति पाठे तरसा वेगेन सरोधि गमनविरोधि । कर्करेण दृढेन तरसा सरोधीत्यर्थः । 'अल्पा कुटी कुटीरः स्यात्' इत्यमरः । घटाशब्द समूहमात्रवचनोऽपि करिघटादौ त्वात्यन्तिकस्तस्य प्रयोग इत्यवधेयम् । घूत्कारङात्कृती अनुकरणशब्दौ । क्वचित् फात्कृतीति पाठः । तत्रापि फात्कृतिरनुकरणशब्द एव । 'फेफेरवजम्बुकाः' इत्यमरः । 'तट प्राग्भार इत्यपि' इत्यमरः । 'कर्करो भग्नागोऽपि दृढेऽपि खण्डितेऽपि च' इति धरणि । तदिह करङ्ककर्कसकुलनदीप्रवाहस्तीरपातयति घर्षररवं च कुरुत इति स्फुटमेव ॥ १९ ॥ नेपथ्ये । हा तात इत्यत्र हायोगेऽपि न द्वितीया । हाशब्दस्य शोकवाचिन उपग्रहात् । तस्य च सबोधने प्रथमाप्रयोगात् । तदन्यार्थस्य योगे द्वितीयेति न्यासः । अङ्गमुखे स्त्रीरत्नापहारस्य सूचितत्वाभेपथ्ये भणनमिदम् । नाद इत्यादि । अयं तावन्नाद श्रोत्रयोः सवाद पूर्वोपलम्भाकारतामेति । क्रीदश । विकला त्रस्ता या कुररी 'हापूती' इति प्रसिद्धा पक्षिवधूस्तस्याः कूजितवत्स्निग्ध स्नेहलस्तार उच्चक्ष । प्रासान्माल्यास्तारो नादः । अत एव चित्ताकर्षी प्रियत्वाच्चित्तानुकर्षकः । परिचित इव पूर्वमुपलब्ध इव । अत एव श्रोत्रसवादितास्य । परिचयश्च शंकरगृहे वृत्तः । यदि श्रोत्रसवादमेति कथं तर्हीवकार (१) इत्यत आह । अन्तर्भिन्न द्विधाभूत सशयाक्रान्तं हृदयं भ्रमति दोलायते । उभयत आकर्षात् । अत्र मालतीगमनासभवात्सवादस्य च स्फुटत्वात् । यद्वा अन्तर्भिन्नं विद्धमसभवेनेत्यर्थात् । तथा वन्धुगतानिष्ठशङ्काकलङ्घात्प्रत्यङ्गं विह्वलति । करापीनि कम्पन्त इत्यर्थः । तस्याः कथमिहावस्थान-

पृ० ५०

१२७ ४ निष्पीडस्कारकुल्लक्षणा० । ७ छटाछतमी० ।

मिति भवाहेहसम्मः । पदाह— इष्यापित्रासरोपायोः सम्मः संभवति । विभ्य-
 तिमितसाहसिध स्वरुति । कथमकस्मादेव मनेह इत्तमिति निमर्त्तपदाह—
 कोऽत्र प्रकरः द्विमिति वेहयाविष्करोति । क्रियेतत् । सेवेयं क्रियन्त्या त्तु
 स्पमिष्ययैः । संसुगमिति पाठे कर्त्तवीर्या करोतीत्यर्थः । वाच्युसा मोहात् २०॥
 करालोस्यादि । अमसुरितकस्वरसो ध्वनिः क्व वा संभाव्यत इत्यन्वयः ।
 क्वरुतिवृत्तम् । नितकंसंभारणमाह—मस्विति । मत्तु संभावनायाम् । ईदृश-
 संभाव्यमानवादीयानामनिद्यावां अतववापामिह करालवतन स्थानमिति संभाव्यते
 २११० इत्यनिह न्यदास्यच्छेप्यामि । मास्यती । अत्र भगवति कामन्दकी इति
 शेषः । विरस बहुशब्दम् । एकमुत्पत्ताने । एकमुत्पत्तमिति पाठ एकमुत्पत्तमेकान्त
 तापम् । माधवः । इत्येति । विववधमे । कापाखिकौ । सायणस्मैत्यादि ।
 वेति युष्याक खीकित मूल वन्दे । कीरुत्तम् । छायेपो नो निष्कम्भो निर्वैवयव
 करणमेवदातः संभ्रमादानमतो मूषेकस्मादनिवकस्य विष्पीडयेव न्यबहवोगच्छ
 कर्परे पृथगस्त्रि पस्य कूर्मस्य तस्य कम्पेनाह्वाकमेव विमक्यती भस्वस्यै प्रह्लाम्-
 कम्पस्य स्थितिर्यत्र तत्तपा । अनेन मूकस्य क्वचः । तथा च मनीमूयुकोठे न
 नैवात्मासुत्पेक्षापातात्कृत्यस्वयमिवरे प्रक्षिप्तः सप्तार्थवा वन्न तत् । मन्वितमेरव-
 धम च प्रकटविमवम् । उरिहस्ता तु मनेत्पार्थिवनिष्कम्भोऽयं विपपते । अतुसोऽमा-
 वित्तः धर्मः पादाप्रतकसंभरे ॥ इति मरतः । कदाहे च कपात्तेऽपि वृथालमि
 च कर्परेः इति शक्यतः । मन्वेधरीवनीयमिहम् ॥ २१ ॥ इत्यकमाह—प्रच
 कितेस्यादि । वेति युष्याक तापवसुवृत्त इत्यमसाकमनीक्या अक्षुमनाद्यव
 तुष्मा अत्यन्दाव च मूवात् । अरिज्या इति पाठे रिशिरुत्तम तदभावेऽपि रिशिरस्यै ।
 अनेन भाष्यविद्यार्थेष्वकम्पेऽप्युच्यते । पदाह— आकस्मिकमर्षवत् समर्षमिव
 पञ्चवेत् । वाचानन्ते च इत्यः स्याद्वाच्यनिद्यावैतुल्यकः ॥ रिधिः अत्रे वाच्यमे
 ली इति मेदिनीकारः । अरिहे तु ह्यमाह्वमे इत्यमरः । वद्वा अकारे ईवमता
 स्यात् इति कोशाहस्यसंज्ञुको गुणे च हे आ वेदयातः इत्या अनीक्यै नृवा-
 दित्यर्थः । कीरुत्तम् । प्रवक्षितयवसुरभर्मपर्वस्यैवृषयता नवावाभावातिथिनत्सु-
 दितारेयीयकस्वभ्र्वात्परवत्तस्य न्नोतनप्रवेन वीवग्यैमिः कवाकावधिमिर्तु-
 च्चमाकाभिर्तुकेऽप्यवृत्तहाधैरुत्तुवहृदनेकपता वहुमूत्रपचानां प्रवृत्ता सुतिर्वत्र ।
 पद्वा मूत्रगुणे प्रवृत्ता प्रवर्तिता सुतिर्वत्र तत् । अन्तर्ममिष्यवर्षः । वद्वा प्रवक्षित
 करिचर्मस्योऽपि विर्वत्र तत् । पश्चात्कमीचारव । तथा पाण्डवात्म्यरुपाठैव
 यद्यता इत्यमसपानां अयैर्वै केयूरकात्म्यवकोषु निष्पीडयेनोत्पन्न इत्तुवृत्त
 निकासकारको वा पुत्रान्निद्यारिताश्चवः कपापीठः । निद्यारितवा पीठैव रूप
 वम् । ततो निर्वैद्यनिपातेकम्पेऽपिवापिकन्देनोऽज्ञानरा केनिधमस्तु रथातिघ्नो म
 र्त्तरो वा निधयो वा अथ इत्तुवृत्तयोगी निद्याये पीठो नो दोःचन्वा तन्वृत्तेव

पृ० प०

१२८ १ ०प्रमादः । ३ रम्भकयो० । ९ ०हा दइअ माह० ।

१२९ २ (शङ्खमुद्यम्य ।) यदस्तु तदस्तु व्यापादयामि । चा० ।

१० ०त्यक्त्वा शङ्कां प्रलापनिरर्गलं ।

पर्यासित क्षिप्तः पर्वतो यत्र तत् । देव्या अनेकबाहुशालितया दो खण्ड इत्यु-
क्तम् । 'अञ्जादिक्रदम्बे खण्डमद्वियाम्' इत्यमरः । तथा ज्वलतानलेन पिङ्गलं
यन्नेत्रं ललाटलोचन तस्य छटा ज्वालाभिर्गमप्रसरस्तस्य साटेन विस्तारेण भीमं
यदुत्तमाङ्गं शिरस्तस्य भ्रमिर्मण्डलाकारेण भ्रमणं तयाप्र स्तुता प्रारब्धालातचक्र-
क्रिया वह्निप्रज्वलितार्थकाष्टविशेषकर्म तया स्यूता इवैकत्र प्रतिवद्धा इव दिग्भागा
यत्र तत् । तथातिमहत्खट्वाङ्गाप्रध्वजोत्कम्पाद्विक्षिप्त इतस्वतस्तारागणो यत्र तत् ।
तथा हृष्टकटपूतनोद्भटवेतालाना तालेन कलकलेन स्फुटत्कर्णात् एव सभ्रान्ता
प्रसन्ती सत्तरा वा गौरी तस्या निविडालिङ्गनेन हृद्यचित्तं श्यम्बकं शिवमल्यर्थमा-
नन्दयति । आभीक्ष्ये णिनि । 'साटो निकुञ्जे विस्तारे' इति विश्व । 'शङ्खमप्रे-
ऽपि कीर्तितम्' इति शाश्वत ॥ २३ ॥ माधवः । धिक्प्रमाद इत्यत्र वर्तते
इति क्रियाध्याहार । तत् 'उपपदविभक्ते कारकविभक्तिर्वलीयसी' इति धिग्योगे
द्वितीयां बाधित्वा प्रथमेत्यवधेयम् । न्यस्तेत्यादि । सेय भूरिवसो सुता यस्याः
कृते मयैवं दुःखमनुभूयते पाखण्डचाण्डालयोगोचरं समुख गता । पाखण्डेषु चा-
ण्डालोऽसौ । तदर्शनविरुद्धक्रियाकारित्वात् । यदाह—'न भुञ्जीताकर्मत्रेषु स्त्रीबालं
नैव घातयेत्' । यद्वा । पाखण्डौ च तौ चाण्डालौ च । निपिद्धक्रियत्वात् ।
यदाह—'अवध्यास्तु समाख्याता सर्वयोनिगताः स्त्रियः' । चाण्डालत्वादेव पापा-
रम्भवतोर्मारणप्रवृत्तयो । न्यस्ते अलक्तकरके माल्यवसने यस्या सा । एतद्वध्य-
चिह्नम् । यथा मृगी वृकयो समुखं गता तथेयं भीरु । मृगोत्थनेन भयचलनेत्र-
तोक्ता । वसोर्देवतामेदस्य । एतेनास्य सुखित्वमुक्तम् । मृत्योर्यमस्य मुखे वर्तते ।
अत एव हाशब्दः परिदेविते स्त्रीरत्नमपि वध्यत इति । निन्दायां धिगिति । वि-
षादे कष्टम् । कोपेऽनिष्टम् । अस्ता नष्टा करुणा दया यत्र एतादृशो विधेरा-
रम्भः क्रोऽयम् । निन्दितोऽयम् । कीदृग्वा । 'किं वितर्के प्ररिप्रश्ने क्षेपे निन्दा-
प्रकारयो' इति विश्व । करुणोऽयं रस । 'इष्टवधदर्शनाद्वा करुणरसो नाम
सभवति' इति भरत । 'चाण्डालोऽपि च चाण्डाल' इति शब्दमेद । 'पुण्य-
पुष्पस्रजौ माल्यम्' इत्यमरः ॥ २४ ॥ त्वं भद्रेत्यादि । प्रहर्षिणीच्छन्दसा स्त्रो-
कार्थम् । चामुण्डे भगवतीत्याद्यग्रिमार्थम् । हे भद्रे, यस्तव दयितो बलभलेनेष्टस्त्वं
स्मर । गुरुत्वात्स्मरणमस्य । यदाह—'पतिरेको गुरुः स्त्रीणाम्' इति । यद्वा मद्गु-
पहरणीयत्वेन स इह जन्मनि ते बलभो न भूत एव । अतो जन्मान्तरेऽपि
तल्लाभाय तं स्मर । यदाह—'यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् । तं
तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥' इति । कृतान्तो यम । मालती ।

पृ० ५०

१२९ १ ऋष्य वरताम् ।

स्मरणमाह—वस्त्रेषु अपीपर्व इति कर्मणि षष्ठी । यस्तु गुणमिति वा । अन्तर्गते
 मापवस्त्राय मुक्तिहेतुरिति कथयितम् । कपालकुचमुखा । अन्तर्गते । इति
 अन्तर्गतेपुत्रस्नानमगपि मापवस्त्राय एव । तदनुचिता येन कर्म बन्धेति वेद
 इति भावः । अत एव तपस्त्रियुक्त्या । अघोरघण्टः । उद्दिष्टं वाच्य प्रति
 श्रुताम् । उपनिहितामुपवीक्षिताम् ॥ २५ ॥ माघवः । कफोपेतोमापो मणि-
 बन्धनपर्वन्तः प्रकोटः । विधिप्रापधार्म्यं । अद्भुतस्त्रेण बाहुमन्धेऽपहारण
 आदिः । प्रतिहतो निरुह्यः । अपघ्न निन्दित । मरणेत्यादि । घोऽन उप
 मित्र पुरत एव वर्तत इत्याशेषात् । यो बहुकवीभ्यानिषु धानुत्तमवर्द्धनप्रसन्नता
 कया लीह्यतः । मरणसमय इत्यनेनानुत्तम तच्छः । यदाह— साहसादुच्यते
 किञ्चो भवन्ते इति । तत्र मुच्यसङ्घो निर्मेदः । पाञ्चान्दिति भावः । अत एव
 प्रतापेन निरर्ग्येऽवमिनाया । प्रकपेति पाठे हा भाव मापवैश्वानिमाकटीवर्ध-
 येन निरर्ग्येऽवमिनाया । कपला यदामिति पाठे सङ्घां मर्षं कथयित्वा वा
 स्यत्वा । प्रतापनिरुह्ये वा । प्रतापनिरुह्यो वेत्सर्ष । यदा सङ्घां कथत्वा र्षं प्रति
 स्वया प्रकथितो विचक्षेहः घोऽयमिदमर्थः । यदा अत्र कीरघा । प्रकथितस्त्यजेह ।
 मरणसमयै रयनामिति भावः । हे सुतसु, अत उच्यते कर्म्यं सव । अतो पापः सं-
 प्रक्षेप पाप्मनो निषिद्धा वरत्स्य फल मरणकर्ममुपमं तीव्रमद्भुतमिच्छति । संप्रक्षेपेन
 प्रकथोपमुच्य निजासत्त्वं पौरुषं च च्यवितम् । कीरकस्य । प्रतीपो निपरीतो वि-
 पाक्षे निरुह्यपरिवर्तिर्यत्र तस्य । अमुनवतीस्यत्र वर्तमानधामीने वर्तमानवत्ता इति
 मन्विच्छति च्द । यदात्तोरसंशोऽव ॥ २६ ॥ अघोरघण्टः । अन्तर्गतो
 विमः । कपालकुचमुखा । मूणिः स्वानम् । माकटी । प्रासादिघवाचिराशि-
 श्राघः । अघोपरि सौधोपरि । अन्विन्ने ओट इति प्रसिद्धे । पुण्यमिति । अ-
 हमवका घृष्टा आम्बेवावीठा पूर्व नीरु निरुया अपीवावीमिह किमर्थमवका
 इत्यर्थः । एतदित्यादि । हे मीर महामांघविक्रान्त इमंघाने भ्रमस्य कन्दि
 चाप्याकर्णागतोऽस्मि । महामांघविक्रान्तमाह—कथिति । अद्भिषाहेन बन्धनम्या
 पुण्यमग्याह मथानीसमितिषेधेनातिवन्नेनापेधेन वा कर्त्तव्यमथः पीक्यमथः ।
 अतस्कां विवा व ये वीचनमिति संभाष्यमानकथवा वांघविक्रान्ते प्रकथोऽस्मि
 भावः । तत्पाहपद्मेति पाठे प्रेवसीवरचप्रहस्य माव एव कर्त्तव्यतवा साव-
 धाननेबोतपेत्तरं चरितेसासखितवान् । अत एव सञ्जमिदुच्यमिति भावः ।
 “अथ्यः पुण्यवति स्पृता इति मियः । इतिघतोऽर्थः कर्त्तव्यः । मीर इत्यनेन पेट
 योपपत्तिरथ्य । तदिह त्ववित्तमह साहती त्वं पुमा कीरसीति व अथ इति
 तत्पर्यम् ॥ २७ ॥ माकटी । अत एव इपेनिमववसादाह माकटी—
 कथमित्यादि । परिमथमिदस्यतो ययवम् । अहयनिरपेधः कथावप्रवनेव ।
 माघवः । निरुह्येऽवो ह अत मोः अकृतावीरमन्विन्विद्योपवतम् । यथा

पृ० ५०

१३३ ५ छिन्नस्कन्ध० ।

काकागमनतालपतनयोरेकदा संभवो दैवाधीनस्तथेदमपीत्यर्थः । राहोरित्यादि ।
 दैवाद्विधिवशादासाद्य प्राप्य । अर्थात्प्रियाम् । अस्य दस्योश्चौरस्य खङ्गपातविषया-
 त्प्रेयसीमाकर्षतो मम चेत कथं वर्तताम् । नवनवरसोदयात्तत्र जान इत्यर्थः ।
 कामिव । राहोराननचरीमिन्दुकलामिव । कृपाणपातविषयामिति पाठे खङ्गप-
 तनस्य विषय आश्रयो यत्र तामेतादृशीं प्रेयसीं प्राप्य कथं मम चेतो वर्ततामिति
 योजना । यद्वा अस्य कीदृशस्य । आच्छिन्दतो द्विधाकर्तुमुद्यतस्य । प्रियामि-
 त्यर्थात् । ततो जीवनाभाव एवास्या इति भावः । चौरिकयापहरणेन दस्युत्वम् ।
 तदिह प्रथमार्धेन हेतुरुक्तः । द्वितीयेन फलमाह—आतङ्काच्चित्तचमत्काराद्विकलं
 नत्वस्य निसर्गसात्त्विकस्य भयमिति यद्यपि तथापि प्रियप्राप्त्या जीवनसव्यपेक्षतया
 भयमुचितमेव । पूर्वं तु जीवननिरपेक्षतया निर्भयत्वमित्यातङ्को भयमेव । राहो-
 रित्युपमानं भयहेतु । चन्द्रकलोपमया जगन्नेत्रोत्सवकरीय व्यसनमुपगतेति करु-
 णया द्रवीभूतम् । दैवादासायेति विस्मयाद्विचलितम् । दस्योरित्यनेन मालतीमयं
 हन्तुमुद्यतश्चौर इति कोपेन दीप्तम् । आच्छिन्दतः प्रेयसीमिति प्रियाजीवननि-
 र्वाहेण हर्षेण प्रसन्नम् ॥ २८ ॥ अघोरघण्टः । ब्राह्मणेति सिद्ध्यनुगुणशुचिलार्थं
 यज्ञोपवीतधारणात् । डिम्भो बालक । ब्राह्मणकपालभोजिनो मम ब्राह्मणवधेऽपि
 न दोष इत्युक्तमनेनेत्यपि भावः ॥ व्याघ्रेत्यादि । हे पाप, मालत्युपहारकृत्य-
 परस्य मे गोचरं समीपं यत्प्राप्तोऽसि । अत एव विघ्नकारितया पापेति । कीदृशस्य
 मे । व्याघ्रगृहीतहरिणीकृपयाकुलो यो मृगस्तन्मयायेन मृगीमनुसरन्व्याघ्रसनिधौ
 पतन्मृगस्तस्य वध्यो भवत्येवं हिंसारुचे एना न रक्षसि त्वं तु भ्रियस् इति भा-
 वमाश्रित्य । पाठान्तरं हिंसारुचे इति संबोधनं वा । सोऽहं भवतैव प्रागग्रे भूत-
 जननीं जगन्मातरं चण्डिकामुद्रोमि प्रीणयामि । 'ऋधु वृद्धौ' इति स्वादिरपीति
 घातुप्रदीप । कीदृशेन खङ्गहत्या व्यस्तस्कन्धश्छिन्नप्रीव अत एव कवन्धस्तस्य
 रन्ध्राद्दधिरप्राग्भारं श्योतनं समूह वा नि स्यन्दितु शीलं यस्य तेन । रुचेरिति
 पञ्चम्यन्तपाठे रुचेहेतोर्मे गोचरं प्राप्तोऽसीत्यर्थः । पापस्थाने प्राय पाठे समस्तमेव
 पदम् । 'केतन कृत्ये केतावुपनिमन्त्रणे' इत्यमर । 'गोचरस्तु समीपे स्यात्' इति
 धरणिः । यत एव छिन्नप्रीवोऽत एव कवन्ध इति हेतुहेतुमद्भावेनोक्तिपोष एव
 वीररसोऽयम् ॥ २९ ॥ मारणेऽपराधमाह—असारमित्यादि । हे पाखण्ड,
 जगदसारं सारशून्य विघातु कर्तुं कथं व्यवसितं कृतप्रारम्भोऽसि । 'अशक्यानि
 दुरन्तानि समव्ययफलानि च । असत्यानि च कार्याणि नारमेत विचक्षण ॥'
 इति । न श्रुत खया । तथा च ससारसारभूतेयमेव । अनया विनासार एव स इति ।
 यदाह—'सारं तु महिलारत्नं ससार इति निश्चयः ।' इति । 'जातौ जातौ यद्दु-
 त्कष्टं तद्धि रत्न प्रचक्षते ।' इति । तत्सर्वमाकृष्येयं निर्मिता । अतो रत्नमि-
 यम् । मनोहरत्वदीप्तिमत्त्वतरलत्वादिनेयं वा रत्नम् । अत एव तदभावात्प्रमु-

पृ० प०

१६६ १ ० नन्वयं भवति । ३ ० भण्डपसंसभामो ।

वितरण त्रिमुहूर्तं कर्तुं व्यवसितोऽसि । तदेतत्सर्वमिदं शौचं कुरुत्वमिति भावः ।
 इवमतिशयस्य जगद्धरपोतवटीत्याद्येककृता । एतद्भाषामिच्छोक्तं तया प्रसिद्धं
 श्लोकं च न कर्तुं व्यवसितोऽसि । अत एवोक्तं प्रति श्लोकोक्तिनेन विनाशक-
 रत्वात्तत्र च्योत इति । शम्भुवचनानामेतत्सर्वीवामियं जीवन्हेतुः । अत एव
 शास्त्रमरुत्तरण सखीजनं विवाहं व्यवसितोऽसि । शम्भुजीनासे तत्सखी कु-
 षिता । एतच्छ्लोके तु भिद्यन्त एवेति भावः । अत्राचारं संघारमिच्छयित्वा पावित्र्य-
 पतनमणीवक्त्राविसयवर्जितमुपकम्ब मरुत्तरणमिच्छाविकेहमिपवताप्रतिपारण-
 वैकवापनतनैकरवनिवाह इत्येवम् । मात्राविसन्धुव्यतिरिक्तोदासीवचनवचने-
 ह्यपवाचनसद्वास्तस्यैव भाववक्ष्यामि विपतिं सुखयटीश्वरोवात्, तदीवचनव्युत्प-
 न्निस्तवादेव मरुत्तरणता ममेक्षारूपनिर्वाहण । कर्त्तव्यैतवा मोहवासेव एवं
 करोति । एतद्भाषावर्षं कर्त्तव्यम् । अत्रनवचनेतत्संभवेव फलम् । अत एव
 शम्भुवाचनं अमरुत्तरणवचनमेव । एतद्भाषाव्योच्यैवमनुत्वं तस्मिन् । अत्र
 विवाहसंसंघवा श्वातो वग्नुमरुत्तरणता पावक्याशेषादीरः कश्चिन्ननुत्तमिति
 माना रथाः ॥ १ ॥ पुनरपि शोपमुद्राश्च दर्शं विदीर्षुणह—प्रणयीत्यादि ।
 हे पाप तव सिरसेष मुञ्ज आकस्मिकवमदम् इव पततु । आकस्मिकत्वेवाप-
 तिक्विसक्तमुत्तम् । श्रीहरस्य । तत्र नपुंसि वक्ष्यं सख्यमुत्तोजनतः । अत्र मुञ्ज-
 वैव बाहुव्यापारमात्रेवैव इन्तम्योऽधीति शीर्वादिश्वर इत्यम् । यद्युः सुङ्गमारधि-
 टीपयुष्वावातैरपि तान्मति विपति । श्रीरथैः । अत्रनवचनीसमिच्छसपरिहासरस-
 प्राप्तेः । अत्रापि श्वातोवैरकम्पसंभवेः ॥ २ ॥ मासती । अत्र नजीवने
 मम जीवन्मपि संकल्पम् । शम्भुया तु मरुत्तमेव वरमिति भावः । कथाकृतं
 कथयति । शम्भुवीव कथाकृतम्अपि समाजमाह—मगवधिति । अत्रशम्भु-
 वंममत्त इति । इयोर्मेवं शस्त्रीमावाहता—वैर्यमित्यादि । हे मीर, त्वं
 हृदये वैर्यं कुरु । एव पापो हतः । अस्म नवे ह्यः संकल्प इति वृथा मवं त-
 इति भावः । अत्र पुत्रिमाह—शास्त्रेण युगेण सह युयविताने इरेः सिद्धम्
 प्रमादोऽन्वयधाकता किं वा केवचित्कदाप्यनुत्तः । श्रीहरस्य । इमकुम्भस्पर्-
 वत्कुरुमुचप्ररीतककुत्तशीर्तं इत्य एव वरं वत्त । यथा इरेरेत्यस्य इतिना इह
 मुने वाचि प्रमादः । श्रीहरस्य । इतिकुम्भवतीवरप्राप्तकुरुक फणित्वकुम्भं
 वत्त । कुम्भवृत्तपानिकुम्भपदे शाकपारिवादिः । आरजः पुंसि हरिषे पातके
 च मत्तज्जे इति येदिवीकारः । वीरो रथ इह ॥ ३ ॥ मासतीप्राप्तकथाक-
 थावाह—मो मो इति । अत्रतिहतेति सख्यजनैकपैः । एतेवाद्येरवच्युत्तौ
 मासकपहार इति शम्भुवचनवचन सख्यम् । शम्भुवीवचनवचनं विवाहः सख्य इति
 वद्वाहवहार इति सुभितम् । पूर्ववचनमं सर्वतो विद्यम् । नैत्यादि । एतत्कर्म
 शम्भुवचनवचनमर्कं मीवर्तं सिद्धीकथारवात् । अतुर्तं वद्वाहकथितावा अपि

पृ० प०

१३७ २ ०षिणः सैनिकाः इय० । ३ ०प्रज्ञागतिर्भग० । ०म-
न्दकी वः समा० । ५ ०घण्टादन्यस्य कर्मैतद्भीषणाद्भु-
तम् । १० ०वान्धवसमाजसुस्थितां मालतीं विधाय० ।
१४ ०व्यतिकररणत्कार० । १५ ०वेगव्युपशमः ।
१३८ १ ०पिशितपिण्डेषु विलस-० ।

इति सशानवर्णनं नाम पञ्चमोऽङ्कः ।

हरणात् ॥ ३३ ॥ कपालकुण्डला । स्त्रीत्वाद्भयेन पलायनेच्छुः।।ह—भगव-
न्निति । अघोरघण्टः । सप्रामादपसरणस्याघर्महेतुतया सात्त्विकतया चाह—
संप्रतीति । पौरुषं पुरुषस्य व्यापारस्त्रेजो वा । 'पौरुषं पुरुषस्योक्त भावे क-
र्मणि तेजसि' इति विश्वः । मालती । मालती तत्रावेगातिशयादाह—हा तात,
हा भगवति, इति । माधवः । मालतीरक्षार्थं कापालिको मया हत इत्यमात्यो
जानात्वित्याशयेन मालतीं च कातरां वीक्षयाह—भवत्विति । वान्धवेल्यादिना
भाविकार्योपयोग उक्त । अन्यत कापालिकादन्यदेश स्वसंमुखमिति यावत् ।
माधवाघोरघण्टौ द्वावप्येकश्लोकेन प्रहारव्यापारमाहत्तु—कठोरेत्यादि । हे
पाप, ममासि खड्गस्त्व प्रत्यङ्गं लवश खण्डं खण्डं सपदीदानीमेव विक्षिपतु ।
कर्दमेच्चिव मासपिण्डेषु निरातद्धो यथारुचि विचरन्सन् । कीदृश कठिना-
स्थिग्रन्थिघटनेन यो रणत्कारो व्यक्तध्वनिस्तेन मुखर सशब्दः । कठिनस्त्रायु-
च्छेदेषु मुहूर्तं कृतवेगोपरमश्च ॥ ३४ ॥

कतीह पञ्चमाङ्कके स्फुरन्ति नोद्भूता रसाः ।

मदीयबुद्धिरलिपिका क्व वेद तानशेषतः ॥

प्रासोष्ट्रयं रत्नधरोऽतिभव्योऽऽतिभव्यरूपा दमयन्तिकापि ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेऽङ्कोऽगमन्मनोहारिणि पञ्चमोऽयम् ॥

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

षष्ठोऽङ्कः ।

पृ० ५०

- १३९ २ ० निमित्तं ध्यापादिसास० । ५ ० कोपस्य विभूमितम् ।
 १४० ४ ० अज्ञस्य गन्तव्यमित्यादिसन्ति भगवतीनिदेशवर्ति-
 नोऽस्मात्प्रवारा । अन्य० । १० ० परद्विदेष समभरन्देष
 पाहमाहवेन । अहा आणीहि वाम अचाहिमुह पठय
 माळती पव ति । सा आह० ।

संप्रति पूर्वाहृतपुस्तकवर्तमानाहमभिप्रायतीनिवाहमभिप्रायमाळतीहरण-
 म्पाह—तत इत्यादि । आः पीडनां कोपे च । आसु स्नात्कोपपीडयो'
 इत्यमरः । जीनिमित्तं ध्यापादिकवचनं पापेति । इहासुमभिप्रायतीकतेन कथस्यो
 गर्भेऽपि कथः । यथाह—‘मामिनोऽवैकं वज्जानं कमः स परिधीर्तितः’ इत्यमर-
 कथोपहृतात्मन् । विभूमितं माळस्यपहरमेवेति भावः । तरेवाह—‘शाश्वतिरि-
 स्यात् । तस्य भुवङ्गसत्रोः सर्पेऽसकस्य गहङ्गल वा कुपः शाश्वतिर्निर्देष्टिरपवो
 वा । अपि तु वैव । यस्मिन्नस्य चोपा शिरमन्त्यास्य विपोद्गारैव दुःखं तपीवी
 सदैव बंधान् आगतिं । एवकारेण सुहृत्तमात्रमपि न कस्त्वेषात्तवः । अनुस्यो अ-
 हरोषः । यदहपक्षे तादृशी वक्ष्यं आर्षति । तस्मात्प्रकृतात् तत्करोतीति कुप
 मेव ॥ १ ॥ नेपथ्ये । अङ्गना निवाहमङ्गकृत्सं रक्षेवति—मो राजान
 इत्यादि । अन्वा वरस्य शिखाशेषां पातानाः प्रवेद्यो वपुःपुरमासिः प्रजातवः
 समीपवर्त्त एवाकर्षं करवति । तथे मो राजावः कृत्रियाः निवाहकृतेषु वर-
 यवयथा इत्यानामाहना संवरणं प्रवर्त्तयाम् । निवाहारन्मे ह्यो रक्षिमेव कर्मेऽरैः
 किरते । इह तु प्रयुताशिकवाक्य एव कर्मकाण इति रक्षितम् । मूर्खिरेषाः प्रासक्त्य-
 कर्ममनोहरं यथा तथा पठन्तु । वेवाहिकमङ्गकृतेष्वानिषावात् । यद्वा यद्वेवकर्म
 अथवापुमये मङ्गकृतात्पदभिरक्षरैः । पुरम्भोकेष्वीकृत्साह—‘नामारणनावां मङ्ग-
 कृतीनां समूहे करमेधितमस्युव यथा तथा चञ्जयाम् । मावे तद् । यद्वा विर्य-
 वानाकर्म । केचिन्मङ्गकृतेषु केचिद्वापं केचिद्दुर्लभं कुर्वन्तिवक्ष्येः । मङ्गकृतेषु
 मङ्गकं कर्तुम् । किनाचोपपदस्य इति वदुर्वा । तादर्थ्यं वा । संवरणमिति ‘तमस्त-
 तीवापुष्पव’ इति तद् । ‘वरः शिखेऽपि अन्ये स्नात्’ इति मेदिनीवरः । एतेषु
 श्रीरिक्तविवाहपङ्कमपि जनिमोक्षम् ॥ २ ॥ संवरणमो वरस्य प्रमादवः ।
 प्रमादोनां मन्त्रे ह्येऽर्चयवाति । पटापठन्मयागित । अग्निरेति माववविवा-
 हामेति भावः । अन्वविवाहस्य विप्रवरवात् । निरेष आह । अन्वलो पूरिवद्वा ।
 दापः श्रिया । अनुपमर्षं तत्र निवृत्तं आनुमात्रिको माळस्यपुण्यामी । कृपाकृ-
 पङ्कसा । अमरकृतीनामभववमीता निष्कमचार्यमाह—‘असत्त्विति । वरिष्ठ-
 मेति कर्तव्यत्वात् । अपमन्त्येति । मङ्गकृतेषु तपाम्नेनापि संनानितनिःसारण-
 वत् इति भावः । माववापहाभिसनेवाहनाह सूत्रवन्ती विप्रपुत्रोऽवति । अग्नि

पृ० प०

१४१ ३ प्रथमावलोकदिवसादार० । ७ ०व्याः सुमेधसो नी-
तिर्वि० । ८ ०खु जत्ताहिमुहं मा० । १० ०पि नाम स० ।

१४२ २ ०न्तरग्रहणश० ।

निविष्टा बद्धकक्षा ॥ 'भो राजान ' इत्यादौ श्लेषेण चौरिकाविवाहस्याप्यभिधानाज्ज-
न्यपदेन माधवपरिजनतया कलहंसस्यापि वचनात्तत्प्रवेशमाह—प्रविश्येति ।
गर्भगृहवर्तित्वेन माधवस्य गुप्तत्वम् । माधवः । राजविरुद्धचौरिकाविवाहस्य दुष्क-
रतया कामन्दकीप्रतिज्ञासत्यत्वेन च संदेहवानाह—मालत्या इत्यादि । ममास्य
विप्रलम्भजक्लेशस्य सर्वथोभयप्रकारेण निश्चितमद्यान्त. समाप्ति । कीदृशस्य मृगदृशो
मालत्या. प्रचुरप्रेम्णा यानि विचेष्टितानि तै. परा कोटिं प्रकर्षकाष्ठां प्रापितस्य ।
आद्यदर्शनदिनादाराभ्य विस्तार गतै । तत्र प्रथमे बकुलवीथिचेष्टामिर्द्वितीये मा-
धवचित्रावलोकनादिना तृतीये स्वप्नोपभोगवर्णनादिना चतुर्थे मोहनाशकरस्पर्शा-
दिना पञ्चमे भयकम्पिताङ्गालिङ्गनादिना विस्तार इति भाव । पर्यवसानमाह—
भगवतीनीति कामन्दकीनिसृष्टार्थदूतीकल्प. कल्याणं शुभ मालतीविवाहलक्षणं वा
करोतु विपर्येतु विफला वा भवतु । तथाच विवाहे सति । शृङ्गारसभोगलाभेन
कामायासशान्ति. विपर्यये मरणादिति भाव. ॥ ३ ॥ मकरन्दः । सुमेधसः
सुबुद्धे । विपर्येष्यति विपर्ययमेष्यति ॥ कलहंसः । अत्र यात्रा गम-
नम् । तस्य मुखमारम्भम् ॥ माधवः । तद्वाक्यस्याश्वासपरत्वं तर्क्य-
न्नाह—अपीति । अपि नामेति सभावनायाम् ॥ अस्माकमित्यादि ।
वातविस्तारिमेघसमूहशब्दिततुल्यो गम्भीरमङ्गलार्थमुरजसहस्रजन्मा शब्द एकपद
एकस्मिन्क्षणेऽस्माकं शब्दान्तरग्रहणसामर्थ्यं निराकरोति । वाद्यरवेणान्यशब्दो
न श्रूयत इत्यर्थ. सहस्रग्रहणमनेकोपलक्षणम् । सहस्रपत्रवत् ॥ ४ ॥ कल-
हंसः । माधवोत्साहार्थमाह—नाथेति । अत्र उत्पतित उद्गीनः । विभ्रमो
विलासो विशिष्टभ्रमणं वा । अमिरामस्तुल्य । उद्वेग्नकम्पमान । कदलिका
पताका । तरङ्गितं तरङ्गयुक्तम् । उत्तानमगभीरम् । गगनमेव सर. उद्वण्डमुद्ग-
त्तदण्डम् । आतपत्रं छत्रम् । मङ्गलातपत्रमिति पाठे विवाहे शुक्लच्छत्रस्य प्रशस्त-
तया मङ्गलपदेन श्वेतत्वमुक्तम् । एता करिष्यथ दृश्यन्त इत्यन्वय । चकारो-
ऽत्राध्याहर्तव्यः । चर्वितं भक्षितम् । व्यतिकर. सघट्ट । स्वलित भङ्गितम् । मङ्ग-
लोद्गीतं मङ्गलरूपमुद्योगानम् । विडम्बितं सदृशीकृतम् । विच्छेदः खण्डः । वि-
च्छुरितं व्याप्तम् । क्षणक्षणारूपो क्षणशब्दः ॥ प्रेङ्गदित्यादि । तरणिकिर-
णसंपर्कादूर्ध्वमुखैर्मणिदीप्तिसदृशैर्विचरितमिरितत्त्वतो गतै. प्रान्तेषु निकटेषु पर्यावृत्ता
व्याप्ता इव दिशो व्यक्तेन्द्रवापा इव भवन्ति । कीदृशै. प्रेङ्गन्त इतत्त्वतश्चल-
न्तो भूरिणां सुवर्णानां मयूखा किरणा यत्र तादृशो मेचक. स्निग्धवयो येषु तैः ।
मयूरमेचकनिर्भरिति पाठे प्रेङ्गमूल्यन्यो बहुमयूरत्वस्य मेचकाश्चन्द्रकाभिरतिशया

पृ० प०

- १४२ १० ०चापखण्डवि० । ११ ०निणीबासरणि० ।
 १४३ ३ ०रिमयूखमे० । ८ ०कठहौ अवतविचित्र ।
 १४४ १ ०मणहरा प्यण्डुर० । द्वेहसोहा पडमुमामचदे०
 १४५ ३ ०दपत्सोपयमने । ४ ०शिवदायी च म० ।

मा सेवां तैः । 'मिचकभन्त्रके क्षिणे स्वामकैऽपि च दस्यते' इति शिष्यः । 'भूरी
 क्षीरं घृबर्षे च प्राये स्नाद्याच्चक्षिण्णम्' इति मेदिनीकारः । छम्पेष्पुङ्गीनो वधातः
 पक्षिमेदकास्य च्छब्दश्चानवा पक्षकाञ्जा संवक्षितैरिव मिलितैः । क्षीरत्वात् । उद्रुत्-
 विप्रस्य शीतरेषामवस्यस्य प्रक्षारेण स्रग्दवा प्रक्षारेण वा च्छब्दा इव । प्रक्षार-
 खानिर्तं छम्पा इति हारावली । मन्व इवामरनखरकानि ॥ ५ ॥ कठहंसः ।
 अत्रावर्जिता शिर्वकस्य । कनकं क्षिरव्यम् । कठपैत रवतम् । कठपैतं
 हेमराष्ट्रयो' इति शिष्यः । पद्मेन छेपेन । वेदकटा वेदवन्धिका । परिशिष्ट
 एषिता । मण्डक इति । अस्मान्मन्वच्छात्केनापि च बहिर्यन्तम्वमिति भावः ।
 घृत एव माकस्या इत्यर्थात् । घृमुत्तिन्धुपूर एव सम्भाराण्येवोपरका किञ्चि-
 पारव्य च्छुका अपका चूर्णीतौ कम्बमाया वा बह्वत्रमाक्य सप्तदशतिमौष्टिकमाक्य
 इतिप्रसाधनमेवो वा सेवामरुचं उच्यारिषीम् । एत्रिपक्षे बह्वत्रमाक्य उच्यते
 माका । करैर्गुह्यिनी सैव एत्रिपक्षाम् । इत्यमाया वासौ मभोहरा चेति सघातः ।
 पाण्डुरा घृष्टप परिष्णामाति कृष्णशरीरिर्ब्रह्माः सा । एतेव च्छब्दश्चछम्पसु
 च्छम् । इत्यमायेसनेवाग्नेषां इत्येवमार्त्तं तत्र परसुपमोवो माकस्या इति सुनि-
 तम् । पाण्डुरेखादिना माकस्यामन्तर उद्देग उच्यते । किञ्चिदन्तरं किञ्चिद्दूरम् ।
 मधुना पक्ता । कठपैतबह्वत्रचेति पाठे बह्वत्रम पक्षिकेस्यर्थः । इत्यमित्यादि ।
 इयं वपरोहा प्रक्षारभोविष्य विवाहमहोत्सवसंपत्तिं प्रकृष्यां रम्यां च वहति । स
 हवरमभीवसात् । उद्रुतां प्रवर्ष्यं वितपीडां च प्रकाशयति । क्षीरघ्नी । पाण्डु-
 कामेरक्षैरकंठमूलना । अक्षिरन्वतवायीमिरेव मूषवाग्यकंक्षिन्त इति भावः ।
 अन्तरमन्तरे परिशोपिनी । अठ एवाद्यावां पाण्डुहामसम् । कश्चित् परिशिष्टं
 कुसुमं मया सा । वाक्यं बोधघटपैववस्थां अवबवैरिस्सनेन चर्वाद्योर्षे पाण्डुता
 सुचम् । कठेव । मया कटा मया वसन्त्यादिप्रभावात्सपुष्पापि कृष्टश्विरेकृतावन्ता
 परिशोर्षं वहति तथैवमपीकार्थः । मिवादिता उपवैषिता । अद्यतारवाचमिदम्
 ॥ ५ ॥ कामन्वकी । छह्रैमिजमीहसंप्रतामिति भावः । विघातेत्यादि ।
 मोऽकार्थं मभोजान इतिस्वाव शिष्ये व्यापाठव प्रकृतविवाहाव मई कुण्डकम्-
 मित्रं मिवाता वरात् । शिष्य इत्यत्र तादर्थ्ये च्छुर्वा । किञ्चार्थोपपद्येति वा ।
 इत्येऽपि कार्ये एवमिरोवाहनिघमाद्युक्ताह—परमरमणीयामविरोपिनीं वरिण्डि-
 सुतारिण्डि देवाः कुर्वन्तु । सास्यापि कठमाह—मई कृष्टकथं मूषाघम् ।

पृ० प०

१४६ ३ (प्रविश्य पेटकहस्ता) । ६ युक्तमाहामात्यः । माङ्गलिकं
हि तत्स्थानमतो दर्शय । ११ ष्यति मदयन्तिका ।
(प्र०)० । भवत्वोमित्युच्य० ।

१४७ ८ इतस्तावत्स्तम्भापवारितौ तिष्ठावः ।

यतो मालतीमाधवयोर्विवाहे समस्तोऽयं प्रयत्नः फलतु । उत्तरकालशुद्ध्या
फलदायी भवत्वित्यर्थः । परिणतिशुद्ध्या शिवदायी भवतु । कल्याणकरोऽस्त्वित्यर्थः ।
शिवतातिश्च भवत्विति पाठे शिवताति शिवकरः । 'सर्वदेवात्तातिष्' इत्यनुवर्तमाने
'शिवशमरिष्टस्य करे' इति तातिष् । अत्र मरणमेव सर्वदुःखनाशकतया निर्वाणं
मोक्षस्तस्यान्तरमवसरः । यद्वा मरणमेव निर्वाणं निर्वृतिः सुखम् । 'निर्वाणं निर्वृत्तौ
मोक्षे' इति विश्वः । 'अन्तरमवसराध्यात्मसदृशेषु' इति मेदिनीकारः ॥ ७ ॥
मालती । संभावयिष्ये सम्यक् प्राप्स्यामि । भूप्राप्तावित्यस्यात्मनेपदिनो रूपम् ।
सांप्रतमित्यनेन माधवालाभाघ्नन्दनलाभाविलम्बनाच्चेति दर्शितम् । मन्दभाग्यतया
माधवप्राप्तिवन्मरणमपि न स्यादिति भावः । लवङ्गिका । अत्र क्लामिता क्लमं
श्रमं प्रापिता । अनुकूलेन माधवेन सह विप्रलम्भो विरहस्तेन । यद्वा अनुकूलो
नन्दनस्तस्य विप्रलम्भेन वञ्चनया । प्रतीहारी । पेटक मञ्जूषा । 'पेटकं पुस्त-
कादीना मञ्जूषायां कदम्बके' इति मेदिनीकारः । पेटकग्रहण तु नन्दनप्रसाधना-
र्थम् । अत्र नेपथ्यं प्रसाधनम् । कामन्दकी । युक्तमिति । एतत्प्रसाधना-
न्मकरन्दमलकृत्य मदयन्तिका विवाहयिष्यामीति भावः । माङ्गलिकं मङ्गलहेतुः ।
प्रतीहारी । अत्र धवलं यत्पटं सूत्रमयमंशुकं तेन निर्मितश्चोलक कूर्पासकः ।
'चोल कूर्पासकोऽन्नियाम्' इत्यमरः । उत्तरीयरूपं रक्ताशुकं सिन्दूरीध्वजम् ।
'भापीड शेखरोऽन्नियाम्' इति मेदिनीकारः । गवतीति संबोधनम् ॥ काम-
न्दकी । गुरुसमक्षं मालत्यनुरागानुभवो माधवस्य न स्यादत उक्तम्—प्र-
विश त्वमिति । कामन्दकी । विविके विजने ॥ मालती । हृदयमरणा-
वकाशप्राप्त्या सानन्दोक्तिरियम् । बाह्यसवेदनाभावान्मालतीं न पश्यतीति भावः ॥
मकरन्दः । अपवारित व्यवहितम् ॥ लवङ्गिका । अत्राङ्गरागः कुङ्कु-
मादिः । मालती । तत्प्रयोजनमपश्यन्तीवाह—तत किं मयानेन कर्तव्य-
मित्यर्थः । लवङ्गिका । अत्र पाणिग्रहणेति सामान्योक्त्या माधवनन्दनयोर्विवा-
हश्लेषेण नर्मस्फोटोऽयमिति भावः । यदाह—'श्लेषेणोक्तिस्तु भावानां नर्मस्फोट
इतीरितः ।' मालती । अत्र दुर्विलासपरिणामः प्रियत्यागाप्रियप्राप्तिलक्षणः ।
दुःसहमिति क्रियाविशेषणम् । अनया श्लिष्टं मद्बचो न ज्ञातमत इयमेव वदत्वित्यत
आह—मालती । अत्रामिनिवेशिनो मनोरथेन विसवादः प्रतिकूल भाग्यं

पृ० प०

- १४८ १ ०पिहृद्गमाजसं पु० । ४ ०मं दार्णि० । ६ सुतमसंतोषम्
हृदयस्य । १२ ०भाहवसिरिणो मुहा० । १३ सिर्न
अनलोमहस्तसि ।
- १४९ ६ ०वाहणो जपस्स अथ० । १० ०घहीए प्यसावाखो मा-
खदी किदवथा मोदि ।
- १५० १ ०कल्पं वर्तते ।

वस्य सः । मकरन्दः । माघवै हर्षमां वाष्ठा मलाह—सखे धृत-
मिति । माघघः । सिद्धे वचनस्मानिहासहितमाह—असन्तोष इति ।
मासती । अत्र परमार्थेऽपि विश्वासपात्रजमुच्यम् । सिद्ध उपविता ।
सदर्थं यथा तथा परिष्कृत्येऽन्वयः । अहृदयतीक्ष्णोपकृत्या । सद्यमतो-
भास्यपरेनारविन्दस्पर्धिषी क्षोमोष्य । नदाह—‘उत्तमैर्गुणमिभिः एतां वा
सा शोभा प्रकीर्तिता’ । मां हृदये चारवन्तीक्षमेन परंपरया ममापि हर्षं
स्यादित्युच्यम् । माघवभिन्न इत्यत्र प्राकृते पूर्वनिपातानिबन्धात्प्रीत्यान्वयेऽर्थः ।
आमन्त्रमसुखस्यैव किञ्चा दृष्टिवच्च । स्नानस्येत्यादि । वार्धस्त्रेवासुतानि
ममापि सिद्धमिर्वातानि । सवा सुतमिहासिवा निर्वातानि ममा अमुनेऽपि प-
दावः । अमृततुल्यकामाह—म्भावस्य प्रसाधान्नाह्वयेन संश्लेषितस्य जीवपुण्यस्य
प्रकाशमानि । अमृतेऽपि सर्वप्रकाशकतया म्भावपुण्यप्रकाशकस्यम् । संतर्पणानि
तुतिकरयानि । अमृतेऽप्येवम् । संतर्पणे सति वाद्येभिरुत्तर्पणानि । अमृतेऽप्ये-
वम् । आनन्दनाम्नस्तर्पणानि । आनन्द आशीवतेऽप्येनेऽसायनम् । रसव्यादनं
रसायनम् । वचसां । विज्ञोऽप्यस्येव वचस्वजनवादिवासुतस्य अटारिनास्यत्वेन
नवजननवादिमिति भावः । यद्वा अमृतपदेन अकमोक्षपीयूषाण्युच्यन्ते ।
सत्रायपदेन अक्षयाम्बम् । मोक्षसाम्भार्षमितरपदमम् । मोक्षे हि सम्बन्ध-
तिमिषये निराकाङ्क्षतेव । इन्द्रियमोहोऽपि निवृत्तमाभावात् । आनन्दं प्रदद्ये
कर्म तत्र मोक्षे प्रतिष्ठितम् इति सुतेरानन्दमवता मोक्षे । यद्वा आप्यराभ्यां
अक्षयाम्भितरपदाम्भ्यां मोक्षसाम्बम् । पीयूषसाम्भार्षं क्षेपपदम् । अमृतं मो-
क्षपीयूषसङ्घिष्ठेण पृतेऽपि च इति वरतिः ॥ ८ प्र मासती । अत्रापि
सुता तथाविधमनिर्वचनीयम् ; न परिहीयते च मर्याति तथा करिष्यतीत्य-
वयः । अथवात्रा नार्हस्त्वम् । अपञ्जीवत्वं वा । वाचवातिप्रस्ययाणादेवने
येकवचरमम् । मकरन्दः । इत्यानुच्यमानाम् । कदणमिति । आकला-
रितमुत्थो निरपेक्षभावाः कदवः शौरहृदवनिष्ठाऽसुरयाः सापेक्षभावाः विश्वम्भ-
इत्यवयोर्मेव । अत एव निरपेक्षदोषकक्षितनेतरवमाह । माघवः—निराहये
त्यादि । वैराग्येन प्रसाधानाद्येन अतएव निरंशुता पीयूषा हरिचनेवावाः ।
वाचस्यं शिवमिच्छेनेऽप्यप्येच्छा । मोहो प्रमः सप्रत्याघातेऽपि नेऽनामिनावाः ।
ताम्बां वापरिदेवितं निरुत्तर्नं इत्यवर्तमाननाम्बर्निष्ठावमत्रिद्वर्षं मयोर्षं च सुता

पृ० प०

१५३ १० ०चिरं महूसवो लोअणाणं० ।

१५४ २ ०दूसहारम्मदूमा० । ६ ०सिरिसह० ।

चिन्तया यो विषादस्तेन विपत्तिमुद्वहामि । चिन्ताविषादरूपा वा विपत्तिं महो-
त्सव चोद्वहामि । चकारो मिथो विरुद्धरसयोजने । इह हेतुफलभावेनान्वयः ।
तथा हि नैराश्यकातरबुद्धित्वाद्वात्सल्यम् । ततः परिदेवनम् । तच्छ्रुत्वा मनोवि-
षाद । तथा हरिणेषु त्वेनापहृतचित्तस्य ममालाभान्मनोज्ञपरिदेवितं श्रुत्वा महो-
त्सव । 'स पुनः क्रन्दनैर्मोहैः प्रलापैः परिदेवनैः । देहायासामिघातैश्च कण्ठा-
मिनयो भवेत् ॥' इति भरतः ॥ ९ ॥ लवङ्गिका । अत्रामङ्गलप्रतिघातो वि-
वाहादिति वाक्यम् । माधवसन्निधानादित्यान्तरम् । मालती । चाख्यार्थमाकल-
य्याह—अत्र तच्छरीरावच्छिन्नात्मा मालती । जीवनं त्वदृष्टविशेषकारितदेहात्म-
संयोग इति जीवनमालत्योर्भेद । जीवनस्य सुखहेतुतया प्रियत्व, तच्चेह दु खसंत-
तिजनकमतस्त्याज्यमेव भवतीति भाव । मालती । अत्रान्यजनेत्यत्रान्यपदेन
माधवाभिधानम् । नन्दनापेक्षयान्यत्वात् । दुर्लभत्वेन परकीयत्वारोपाद्वा । वीभ-
त्समिह नन्दनविवाहार्थमङ्गलस्यानिष्टस्य दर्शनात् । अनपराद्धमितीपदर्थे नञ् ।
आनन्दनविवाहपर्यन्तस्थायित्वे महापराधो यत । अन्यस्य सभोगादेरभावाद्देश
एवेत्युक्तम् । अपरिपन्थिन्यविरोधिनी । एतदात्मत्यागरूपम् ॥ सक्षया सकेतेन ॥
माधवः । परवाननायत्त । साध्वसेन जडतया । मकरन्दः । अलमीष्टलाभादि-
यम् । नेदीयसा निकटानाम् ॥ खैरं शनैः । मालती । अत्र मर्तुं स्वीकुर्वित्यर्थ ॥
माधवस्य सस्कृतभाषया लवङ्गिकाभ्रमो न स्यादिति भाषासमावेशेनाह—सरल
इत्यादि । साहस आत्मनिरपेक्षकार्ये रागमनुरागं परिहर । हे रम्मोठ, कदली-
समोरुदेशे, सरम्म मरणे त्वरा त्यज । जीवन्या प्रत्याशापि स्यादिति भावः ।
विरस रसशून्य तव विश्लेषदुःखं सोढु मे चित्तमक्षमं यत । अतोऽय वल्लभस्त्वयि
दत्तोऽस्तस्यज मरणासिनिवेशमिति लवङ्गिकाभिप्रायः । अत एव सरले अज्ञे, ऋ-
जुप्रकृतिके वा । माधवपक्षे सरले हे अजानति, तव विरहायास सोढुं मे चित्तम-
सहमतस्त्वव समीपमागतोऽस्मि तन्मरणं त्यज । इतरत्सममेव । तदिह संस्कृतप्रा-
कृतयो साम्यात्प्राकृतसमकम् ॥ १० ॥ किं वेत्यादि । किं वा भणामि । लदा-
रम्मनिषेध न करोमीत्यर्थ । हे विरहदु सहकष्टकारिणि सुश्रोणि, काममभीष्टं कुरु ।
यद्येव तदा ममालिङ्गनं देहीति लवङ्गिकापक्षे । माधवपक्षे । तु किंवा भणामि किं
वक्तव्येन कामं कामव्यापारं कुरु । अत परिरम्भण देहि । 'आरोह श्रोणिका-
ययो' इति धरणि । श्लोकद्वयमिदं; सौरसेन्या । यदाह—'सद्यार्थं लक्षणं प्रोक्तं
सौरसेन्या. प्रपद्यत । लक्षणं त्वेकमेवास्या. सस्कृतायदनूनता' ॥ ११ ॥ मा-
लती । अत्र उत्पीड प्रवलीभूया निर्गम. । उत्पीड समूहो वा । अपधिमं चर-
मम् । प्रियस्पर्शादाहादात्सहर्षम् । कठोरभरालगर्भो वीजकोश. । पक्षमलो रोमाञ्च-

पृ० ५०

- १५५ २ नि स्वम्बुक्षेत्रे । ४ *मात्रनिवेदि* । परम्बुखानमि* ॥
- १५६ ८ *दार्णि कङ्कणाभरणं करं विष्णु* ।
- १५७ ८ मकरन्द — साधु स्वस्तिके, साधु । अक्षरे स्वस्तिके ।

बोवाह । समाभिवा मुकुमारः । अन्वाहय इवाद्युमृतस्योत्पद्यं विषयी एवसायस्य-
 मृतस्योत्पद्यः । निषोपयति तापं समवति । तथा त्वाहयः स्वर्गः इत्यन्वित्ये-
 उप्यत्र नेति निर्वेदात्साधुता । अत्र विकसन्ति यत् पत्राणि वस्य तत् । अन्-
 वेदं धर्मं स्नात् । मन्वत्स्य चंपूर्णसार्धम् । निरमिस्त्रनेन साधीनमर्ष-
 ससुचम् । सुरताविरत्नेर्नसा बद्धः पार्थिवतः शिवः । समोदयुषसंप्रसा यके-
 भीवमर्षका ॥ निवेद्य दुःखं सुखी मनेदिति । पूर्वोक्तमृतदुःखं निवेदयति—अ-
 धिरत्तेस्यादि । उद्धर्तभावमुन्मुक्तिं वन्वर्न स्वैर्न वस्य तत् । वन्वर्न सत्सा-
 वस्मानं तस्मोद्धर्तनमुन्मुक्तवारम्भ इति पाठान्तरव्याख्या । पमित्येसाहिवा
 व्याप्यवस्वोष्वा । अतिबाह्विवादिभ्रन्ता । अन्नातप इति तापकारिणाद्युपः ।
 एतेषामनर्षसमाह भरतः— संनोगे मे सुखं कुर्वन्ते दुःखं निरहे एवम् इति ।
 अर्तन्वेस्त्रनेन कश्यप्याभिवादिनाभं पारणमाह । वहाह—'अभिवादिनोऽस्य
 निर्वेदो ग्वालियरव्याधिरेम्यप्रमादस्य । नैरास्वात्त मरपोत्त । वहाह—
 'धर्मैरेतैः प्रतीकारैर्यदि पाप्मि समापयः । कामाभिवा प्रतीक्षया वापते मर-
 ततः ॥ विप्रधम्मकद्वयान्तरं स्वाभिवाः इत्यारण्योपक्रममाह—एषा वेति ।
 स्यान्वर्ष मवम् । माधवाः । हस्त । हन्त हर्षे । एकीस्यादि । अदना माकला
 कर्पूरादिवर्ष एकीकृतः अत्रास्त्रिभुव मे अवि निविद्य इव । स्वर्षस्य समिन्निवम-
 हातवा अचीत्युक्तम् । निर्विद्यै निरन्तरवत्सो पीवी सवकुम्भवी वस्यत्तवा ।
 हरिचन्दनं वन्दनमिसेवाः । निःसन्धेय इत्याभिवावम् । 'अद्विहितो भावो इ-
 व्यवप्रकस्यते' इति न्यावात् । निःसन्धीति पाठे निःसन्धिका सरसाः कैराभ्यव-
 इत्यर्थः । अनेन प्रमाप्तो मे कामवच्छाप इत्युक्तम् । बहुपमेवम् ॥ १२ ॥ अस्मा-
 सुद्यवप्रकाशनामाशुमृत्तवेदनामाह—अयीति । उद्दामेध्यादि । एतावतामि-
 तिनानि मयापि किं वा वासिभ्यस्तानि । अपि अतिभ्रन्तान्येव । किं वेति संन-
 वनावाम् । वहा किं सिधेये वैधाने । श्रीहस्तामि । तद्यम् उद्धमे वेदहाह एव मह-
 प्यरो वेद्यु । एतेषोद्देय कथः । संकल्पसंगमेवापनीता अवा वेद्यु । अनेनोन्माह
 कथः । वहाह—'वाह प्रसार्धं यथर्न संकस्याकल्पिते शिवे । निवृत्तिः अहद्यन्-
 सिन्नुम्यारे हि प्रत्यावते ॥ यद्य । संकल्पसंगमेवापनीताः अन्वित्येव व नि-
 सपत्नीकारं कस्याहरवधीवमाह । वहाह— अक्षिक वा वत्सैरहमद्युपहृतयेक-
 पत्नीकथे वा वप्येय' इति । अटीवत्तेहहनेवावकम्भितं जीमितं वेद्यु । अन्वोद्देयमे-
 मम मरवमेव स्नातेसाधवः । 'अपकम्भिकसंभित' इत्यमरः ॥ १३ ॥ अक्षिक ।

पृ० ५०

१५८ ४^०रेकमप० । ६^०लितं नस्तर्हि^० । ७^०तत्किमिति बाष्पा-
यितं भगवत्या । ८ कामन्दकी—विज्ञापयामि
कल्याणिनम् ।

अहंस्नीयद् । कलहंसः । अत्र सरसत्वेन शृङ्गारादित्वेन रम्यता । यदाह—‘शृङ्गा-
रकरुणावेव रसेष्वादौ प्रकीर्तितौ’ । सविधानं नायिकासंघटनप्रकारः । त्वमित्या-
दि । त्वं वत्सला सन्नेहेति हेतोरयं जनो माधवो विधृतजीवितः सन्सत्यमियद्दि-
नानि कथमप्यनैषीन्नीतवान् । अत आवद्धकङ्कणो धृतविवाहसूत्रो धृतविभूषणो वा
यः करस्तस्य प्रणयो विवाहकाले ग्रहणं तद्रूपं प्रसादं प्राप्य नन्दतु । बहुकालम-
भीष्टाः संभोगादय फलन्तु । ‘कङ्कणं भूषणे सूत्रे’ इति विश्वः ॥ १४ ॥ लवङ्गि-
का । अत्राप्रतिहतः परिग्रहीतः । अयं जनो मालती । स्वयमेवास्याः करं गृह्णा-
णेत्याशयः । मालती । अत्र अम्मका कुलकन्यका । विरुद्धमिति । कुल-
कन्यकाविवाहा दैवार्थव्राह्मण एव शुभा दृश्यन्त इति भावः । कामन्दकी ।
स्वयंप्राहविवाहं कर्तुमनर्हमिति मन्यमाना मालतीमाह—पुत्रीति । अत्र गौरा-
दिलान्घीषित्यवधेयम् । कातरे विह्वले ॥ मालती । करप्रहमयेन तदङ्गस्पर्शेन
माधवस्य दर्शनहर्षेण च मालत्या कम्पः । यदाह—‘शीतमयहर्षरोषस्पर्शजरास-
मवः कम्पः’ । नर्मस्फोटोऽयम् । यदाह—‘नर्मस्फोटस्तु भावानां देहस्थानां प्रकाशनम्’ ।
कामन्दकी । चिबुकमुन्नमय्योष्ठाधः प्रदेशमुत्सोत्य । ‘अधस्ताच्चिबुकम्’ इत्यमरः ॥
पुरावृत्तं सकलव्याह—पुर इत्यादि । प्रथमं नेत्रप्रीतिरथ मनसस्तद्गतत्वं शरीर-
ग्लानिश्च त्वद्विषये यस्याभूयद्विषये तवाप्येतादृशा अभूवन् । हे सुमुखि, सोऽयं युवा
प्रेयान् प्रियतमः । अतो जडतां कार्याप्रतिपत्तिं त्यज गान्धर्वविवाहपरा भवेत्या-
शयः । तेन घातु प्रयत्नो विलसतु । कामः पूर्णेच्छो भवतु । आत्मव्यापार-
स्त्वनौद्धत्याय नोक्तः । इह चक्षुरागादिकं कामावस्था । यदाह—‘चक्षु प्रीति-
मेन सङ्ग सकल्पोत्पत्तिरेव च । निद्राच्छेदस्तनुत्वं च व्यावृत्तिर्विषयान्तरात् ॥
लज्जाप्रणाश उन्मादो मूर्च्छा मरणमेव च ॥’ इति । मनसोऽनन्यपरतया मन सङ्ग-
संकल्पोत्पत्ती उक्ते । ग्लानिरित्यनेन निद्राच्छेदादयो मूर्च्छान्ता उक्ताः । तेषां
ग्लानिहेतुत्वात् । अत्र च पुरस्तदन्वित्यादिना हेतुफलभावः सूचितः । युवत्व-
प्रियत्वे प्रवृत्तिहेतु उक्ते । प्रियश्च ‘यो विप्रियं न कुरुते, न चायुक्तं प्रभाषते ।
तथाजैवसमाचार स प्रियः परिकीर्तितः ॥’ इति भरतोक्तः । तत्रापि प्रकर्ष
इयसुन् । जडता प्रियदर्शनात् ॥ १५ ॥ लवङ्गिका । अत्र कृष्णरजनी कृष्ण-
पक्षचतुर्दशीरात्रिः । विषमव्यवसायो महामासविक्रयः । निष्ठापितो निहतः ।
पास्रण्डोऽघोरघण्ट । साहस स्त्रीवधरूपम् । साहसिकादि भयं भवत्येव । तथा
च प्राणदानेन माधवक्रीतमात्मानं कथं न समर्पयसीति भावः । मालती । साहस-
विवाहारम्माहर्जनेनमयात्पित्रादिवियोगशङ्कनाच्च खेदे हासवदः । कामन्दकी ।

पृ० प०

१५९ १ परस्तात् । २ (इति पञ्चमिच्छति ।) ७ ० सौहृदमरेति ।

१६० ८ ष्येन प्रज्ञाभितः परिणायमात्मानम् । (इति पञ्चमः ।)

१० यथाज्ञापयति भगवती । १२ षुद्धमयम् ।

१६१ १ ष्येन । य प्रियामीहृष्टी काम० । ३ ष्यार्थमसाति

तत्तस्य कर्मपूरे न चेत्तरे न प्रकीर्तितः इति विधायः । अत्रुक्तिपदेन वाच्ये
 प्रमायाहृष्टमतोष्य । अन्वयेत्यर्थस्येन चात्रा । प्रीतिवचनतत्त्वमेव । योरिच्छा
 बाह्यमनेकाद्यनः । माघयः । वाच्यमित्युक्तवाच्य इत्यम् । मातृभरतेहेनेरु
 पद्यम् । परिष्पतीत्यादि । अत्रिवावा कुम्भारिमता प्रीतया परिपाकरम
 मवन्ति । अधुनावस्मत्सेव परिचरतिपद्यम् । तैत्तैर्दुभिः पिरवन्तुतोपदेशक
 मिरर्हं तव माया । हेतुना बहुत्वेन बीप्या । तत इह ध्यक्या मत्तः परक
 तरोसे परिचयकरकदवानां य्य निरंशीर्मा मिरतो मविष्पति । कदवाद्य
 पाठे सुगुण्यामिचमममादावावापुपचंकावम् इति पद्यमी । तातेति चर्चं
 ष्यात्तयवेनेति हे तात् व्यापक । बह्य तातो विधेयः । 'तातो विधेये वयके' इ
 विधायः । निरंशीरिष्यन्न 'यादि कर्' इति मविष्पति कर् । वातवत्यात्परपञ्च
 वतिकमोऽप्यथाकम् । अत्र माकर नाम वाच्यककारकपद्यम् । बह्यह— वाच
 कर्त्वा हेतुना निर्देशः 'वाच्यकित्तवे' इति ॥ १६ ॥ न्याय्यान्वयेत्यादि ।
 तत्त्वकम्प्य । अत्रुत्प्रीतिवचनी क्पद्यती । अपविष्पतीहृष्टमित्यवतुत्वा । पु
 क्तवका धीकादिमती । एतत्सर्वं वधीकरमत्तसेव गुस्वरम् । एवं सति पु
 मिचमिदि हेतोरकम्परे ति प्रधीमि । अतः परे न वाच्यमकीसर्चः । इति
 गुह्यं ककपोपचंकाव । तथा न कदम्पवेना सहवतिहेवेति माया । इह प्र
 नाम्ना वाच्यकम्परे । बह्यह— 'वर्चने बहुलो ननु पुनकोत्प्रीतं नवेद । प्री
 दिमिद् वा हेवा कादके क्वचिता तुवैः ०' इति ॥ १७ ॥ मेय इत्यादि ।
 वत्तपोर्वाक्यीमावधयोरन्वोन्वमेतद्विहितमहा कर्त्वीपां मतां प्रेवः विवतर्चं व
 मिर्चं कर्त्वा वन्तुता अन्धुसमूहाः सर्वे इषितः सममा विविताः क्षेत्रविधि
 व । पुत्रवार्त्वा वनेद्यः पालिकीताः प्रेव इत्यादि । वन्तुतेष्वत्र 'अमववव
 सहावेन्नकत्' इति समूहे तत् । 'निविर्ता क्षेत्रविः' इत्यमरः । अनेम
 विवाहो वरिष्पतः । ८ वाच्यरथमूकजाप्येह । बह्यह— अत्रुत्पद्यत
 म्पवेः भेदता मत्तः इति ॥ १८ ॥ मकरन्वः । अत्रिका विवावपद्य । त
 वतपोमम् । कीवायमे कीवेधार्त्तिकरनेऽप्योविष्पत् । मकरन्वः । मा
 वृत्त इत्यनेन वेमूकजाया माव उक्तः । बह्यह— 'वेमूक इ
 कीवेधार्त्तिकम्' इति । माघयः । अमविष्पत इत्यनेन पराहावताः कृता ।
 कामन्वकी । अत्रुत्पद्यमार्थमाह— वृत्तराहविमेति । गह्वेन वनेन विचम
 वा । बह्यं विपये त्रिषु इति विधायः । बह्यहमहकं विवाहार्थं कर्म । गाडे

पृ० प०

हारिकायाः पश्चा० । ५ गण्डावपा० । ६ फलि-
नव्या० । ७ गत्वा च तत्रै० ।

१३ ०ल्याणावतंसा । १४ ०द्भवति ।

१६२ १ ०संदेह एवात्र भ० । ०एत्थ तुवराम ।

इति मालत्युपहारो नाम षष्ठोऽङ्कः ।

त्यादि । तद्भवो भागा उद्यानवाटिकायाः प्रदेशा वां युवयोः श्रेय शृङ्गारादिक
विधास्यन्ति शृङ्गारस्योपवनविहरणजन्यत्वात् । यदाह—‘उपवनगमनविहारैः शृ-
ङ्गाररसः समुद्भवति’ । कीदृशा । ताम्बूली पर्णलता तासा समूहैः पिनद्धा चेष्टिताः
फलिनः फलयुक्ता अत एवानता क्रमुकवृक्षा येषु ते । सापेक्षत्वेऽपि गमकला-
त्समास । कीदृशैः । गाढोत्कण्ठा यस्याः सा च कठोरा तृतीययौवनवयाः केरलदे-
शवधूस्तस्याः कपोलवदवपाण्डुरीषद्वूसरदृढः पत्रं येषां तैः ॥ ‘रतिसभोगे दक्षा
प्रतिपक्षासूयिका गुणाढ्या च । अनिभृतगर्वितचेष्टा सा विज्ञेया तृतीया तु ॥’ इति
भरत । अत एवोत्कण्ठाधिक्यम् । केरलदेशजत्वेन गौरत्नमुक्तम् । अत पीतसव-
न्धाच्छ्वेत ईषत्पाण्डुरत्नम् । यदाह—‘सितपीतसमायोगादीषत्पाण्डुरिति स्मृतः’ ।
पिनद्धेति ‘वष्टि भागुरिरल्लोपम्’ इत्यल्लोपे रूपम् । फलिन इति ‘फलवर्हाभ्यामिनच्’
इतीनन्मत्वर्थीय । तथा कक्कोलीफलस्य जग्ध्या मक्षणेन मुग्धाः प्रीता ये विकिराः
पक्षिविशेषास्तेषां व्याहार उक्तिर्येषु ते । ‘कक्कोली वदरी कोली’ इत्यनेकार्थः ।
भूमिं नखैर्विलिख्य ये चरन्ति ते विकिराः । ‘नगौकोवाजिविकिरविविक्किरपत-
त्रयः’ इत्यमरः । ‘अदो जग्धिः’ । ‘व्याहार उक्तिर्लपितम्’ इत्यमरः । तथा प्रेक्षिता
वातेन चलिता मातुल्लङ्घ्यतिर्वेष्टनं येषु ते । तथा चैवविधनानागुणवन्नगमनेन सर्वम-
नोरथसिद्धिस्ते भविष्यतीति भावः । मातुल्लङ्घ्योलङ्घ्यक्षः । ‘रुचको मातुल्लङ्घकः’
इत्यमरः ॥१९॥ माधवः । कल्याणान्तरावतसा मकरन्दविवाहकल्याणभूषणा
माधवविवाहसपत्ति । कलहंसकवाक्ये । मकरन्दविवाहेनाप्यस्माकं प्रमोदः
स्यादित्यर्थः । कामन्दकी । सभोगार्थं विजनकरणाय कर्तव्यमकरन्दविप्रलम्भार्थं
च सर्वेषां निष्क्रमणमाह—वत्स इत्यादि । मालती । सखि, त्वयापि गन्त-
व्यम् । एकाकिन्या मयात्र कथं स्थातव्यमिति भावः । लवङ्गिका । साप्रतं
खलु वयमत्रावशिष्यामहे । यूयं सर्वे एव स्वार्थं चलिता इत्यर्थः । अमूलेत्यादि ।
अस्या रम्यं हस्तं हस्तेन गृह्णामि । यथा सरस्या ईपद्रक्तपद्मं मनोह्रं हस्ती करेण
स्थूलहस्तेन गृह्णाति तथेत्यर्थः । कोमलाग्रया कर ईपद्रक्त एवेति साम्यम् ।
कीदृशम् । आमूलं कक्षादेशपर्यन्तं कण्टकितो रोमाञ्चितः कोमलो बाहुरेव

वर्तते वस्य तम् । 'कष्टकः सुरपत्री च रोमायेऽपि च हस्तते' इति श्लोः ।
 धार्मीहृदय एव दत्तानि पत्रानि यस्य तम् । रोमाञ्चित्तस्यैते धारिण्यन्तर ।
 जहं श्रीरघुः । अत्र एव प्रीत्यन्तेन ततः । तथा च अमलापमवात्सर्वे अत्र-
 यमिस्सर्भः । वयस्यामुदुवतया तस्य कष्टकित्तमेकमासमभार्त्तपत्रत्वं च क-
 ति । यत्रोऽपि प्रीत्यन्तः । पत्रपत्र आमुक कन्दर्बस्तम् । तद्वैद्यन्तार्त्त
 अत्राप्यवसावस्य वैर्बहुत्तम् ॥ २० ॥

सूते स न रजवरः पत्रिन्नः पत्रिन्नरूपा मद्वन्तिश्चापि ।
 अथर्वरं तत्कृतद्विप्यभिःङ्गः बहुऽममङ्गवरसाधिवारः ॥

इति पद्योऽङ्कः ।

सप्तमोऽङ्कः ।

अधुना मालतीरूपधारिणा मकरन्देन कथं नन्दनविप्रलम्भो मदयन्तिकाहरणं च कृत भवेदिति प्रबन्धाभिधानाय नियुक्तैव तत्र मयेत्यादिना प्रथमाद्भूसूचितबुद्धरक्षिताप्रवेश ॥ बुद्धरक्षिता । अत्र माधवविवाहनिर्वाहाद्वर्षाध्ययंऽम्भेशब्दः । सुश्लिष्टत्वं मकरन्दस्य गौरत्वादशमश्रुलत्वादिना मालतीसाम्यात् । भगवतीति भगवत्यैवालंकृत्य प्रहित इत्यर्थः । क्षेमेण कुशलेन । एतत्तु केनाप्यनुपलम्भात् गोपायितो गुप्तीकृतः आपृच्छथ सवादं कृत्वा । तत्र नन्दगृहं गच्छामीति तद्गवाननुमन्यतामिति सवादः । आपृच्छि सवादार्थं इति शाब्दिका । अत एव 'आपृच्छस्व प्रियसखममुम्' इति मेघदूतादौ टीकाकृता तथैव विवृतमित्यवधेयम् । 'आवसथं गृहम्' । कौमुद्याश्विनपूर्णिमाव्रतम् । यद्वा कार्तिक्यां चन्द्रमण्डलपूजा कौमुदीव्रतम् । तदुभय च ग्रीष्मे प्रवृत्तमित्यकालकौमुदीत्युक्तम् । यद्वा जननयनानन्दकृत्वेन कौमुदीव कौमुदीति रूपकम् । कौमुदी चन्द्रज्योत्स्ना यथाकालसंभवा सध्याकालीना वर्षर्तुभवा जनानन्दाय तथेयमपीत्यर्थः । अ. केशवस्तस्य कालो वर्षाकालः संध्याकालश्च । 'प्रदोषो रजनीमुखम्' इत्यमरः । व्यवसितं मदयन्तिकाविवाहरूपम् । अन्यकार्यव्यावृत्ते जने तदप्रत्युहं निर्वहेदिति भावः । लरमाणेति विलम्बासहकामावेश इत्यर्थः । तिरस्काराद्वैलक्ष्येण स्वलन्नक्षरैः सह स्वरो यस्य स । रोषेण निर्भरं व्याप्तम् । खलुङ्कितमिति पाठे खलुङ्कितं मौनम् । 'खलुङ्कितमाहुर्मुखसकोचं च काव्यविदः' इत्यभिधानात् । कौमारबन्धकी वेश्या माधवानुरक्तत्वात् । तदत्र नन्दनस्य विवाहदिन एव बलादभिद्रवणेनाधार्मिकत्वं कामशास्त्रविज्ञत्व च दर्शितम् । यदाह—'सुकुमारा पुरुषाणामाराध्या योषित सदा । अनिच्छया प्रवृत्तश्चेच्छृङ्गारं नाशयेद्रसम्' । बन्धकीति परुषवाक्येन दुराचारत्वमप्यस्य । यदाह—'ताडनं बन्धनं वा यो न विमृश्य समाचरेत् । ब्रूते परुषवाक्यं च दुराचारः स उच्यते ॥' प्रसङ्गेन साविधानकेन । एतेन सूचनात्प्रवेशः । शय्यागत इति । सुप्तस्य प्रवेशो भरतनिषिद्ध इति शय्यागत इत्युक्तम् । मकरन्दः । भगवतीनीतेरव्यभिचारित्वेऽप्याश्रयमेदात्तदाशङ्क्याह—अपीति संभावनायाम् । अव्यभिचारिलमेवाह—लवङ्गिकावाक्ये । क. सदेहोऽत्र महानुभावस्य । मदयन्तिकापरिणयोऽवश्यंभावीति भावः । अत्र किबहुना भणितेनेत्यर्थः । मञ्जीरो नूपुरम् । व्यपदेशेन मालतीप्रबोधच्छलेन । उत्तरीयेति उपरिवास पिहिताङ्ग इत्यर्थः । इह नर्मगर्भा कैशिकीवृत्तिः । यदाह—'कार्यकारणतो यत्र नायको गोपयेत्तनुम् । नर्मगर्भः स कथितो नाव्यवेदिभिरुत्तमः ॥' मदयन्तिका । अत्राल्याहितमतिक्रमः । निर्भर्त्सयाम इति । 'त्रिरात्रं नायकं ज्ञात्वा वाचा हीनं तु कन्यका । पश्यन्ती स्वम्भवच्छन्नं निर्विद्येत ततः परम् ॥' इति भरतानुरोधेन कन्याविक्षम्पपरे मे भ्रातरि व्यथमित्यं रुष्टेति निर्भर्त्सनामस्या इति भावः । बुद्धरक्षितावाक्ये । एतद्वासम्भवनद्वारम् । तत्प्रविशेति शेषः । लवङ्गिका । अत्र कथमस्मादुराचारात्स्थास्यामीति चिन्तया दीर्घनस्या-

पृ० प०

१६३ ४ ० अम्वणकिदकर ० । ० मअवदीवअणसंविहाणेहिं खेमे ० ।

६ ० सवठपतिपञ्चा । ७ ० कामो कामिनीं कामे ० ।

विद्या । वदाह— आत्मसौमैतस्योद्देशमस्तिवत्तमाधेयः । एतौ चपर
 पादपि निद्रा मनुजे विद्यापि संभवति ॥ तथा च दुःखहावाव निहवापि दुर्ध
 नमस्तिवन्निष्ठाद्यः । छवङ्किता । अत्र निद्राम्भय विद्यासमुत्पाद्य वशीकरणम् ।
 कवई मबोहरम् । विदग्धं कथामिच्छम् । वववधूमिसम्मनोपायद्याम्बुद्विद्यानम् ।
 वदाह— वाक्यं तान्मूकमाकाङ्क्षकरसमुद्रसाहारसंभावहार्यो इत्यसिका सुप्रसिद्ध
 एव । प्रकृते तूपात्मपरलाद्विपरीतावैक्यमिति भावः । मद्यन्तिका । निद्र-
 यीप विपरीतम् । पादपतिवन्मदान्तुवर्तनाम्माक्येवोपात्मना तदकरपाद्विपरी
 तलमिति भावः । पादपतनेऽनुवृत्ते मरतः— श्रीशत्रुघ्नापि वा सोविदस्त्रिद्वारि
 वा भवेत् । पादे पठन्तं पुरुषमनुवर्तेत सर्वथा ॥ सुन्दरद्विधावाक्ये । निद्र-
 यीपं न वा निद्रयीपम् । त्रिचित्तानुवर्तनेन लीलतनुज्या निरुकरणेन न वैपरी
 क्यमिति भावः । सुन्दरद्विधा । कामिप्रार्थं गोपावित्तं साधारणोत्तवा खवधो
 पद्वति—अत्रेवमिति वचन्ये वन इत्यभिधानं माकलीमकरन्वसाधारण्यवैम् ।
 मववन्वा कन्यातिशये य शोकः । वदाह— मवपरिधीता सोविदतादपनीय
 सावधं सद्यः । विधिभविष्येक्यवामिर्विद्यासं बीवते सरथैः ॥ रामसोपक्या स-
 हसा प्रवृत्तिः स च निरुद्धः । वदाह— सहसा वाप्युपकान्ता कन्यावित्तमिन्दता ।
 साम्भं प्राद्यमुद्रेप सद्यो द्वेषं च निम्बति ॥ सा प्रीतिबोधमश्रव्य तेनोद्रेपेन दुःखि-
 ता । पुत्रवद्वेषिणी वा स्नाद्विद्विद्य वा ततोऽन्वया ॥ स्वकवमुपकान्तानि
 वाह । विष्कर्तितं विधीयैम् । अपरित्वावकमपरिस्थितिः । अथैवैमिति वावत् ।
 मूवसुपाकम्ना इति मद्यन्तिकं प्रति वचनम् । प्रासुपकमवैसात् । अद्येति पाठे
 सुन्दरद्विधा मद्यन्तिकना सह सामेदं मन्वयाना वचमिच्छाह । विष्कान्तिज्ञासं
 स्मृताभवन्म् । वदाह— विद्यावा गतिकानाव विष्कान्तिवैसावैद च । विदग्ध-
 नाः किवा ध्यायं संवृत्तेनपि शोचयेत् ॥ यद्वा कामसुत्रानुकरचारसंस्मृताभा ।
 सवर्मावस्तुत्वाः । उपकम आरम्भः । प्रथम इठात् । संप्रबोयः धुरतम् । किञ्च
 प्रथिद्यै । कामसुत्रकाठ मन्वयन्ते । छवङ्किता । अत्र निक्षेप आरोपणम् ।
 ह्युप्यन्ते निम्बन्ति । दुःखीत्य कन्या मा वावद्यमिति भावः । मद्यन्तिका ।
 कवधम्यकात्तुद्विमेवमिति मद्यः । मद्यन्तिका । अत्र प्रगामीति वरमनि-
 ष्यपि क्वचि प्रवयवध्यास्यसवकाइमिति भावः । छवङ्किता । अत्र वधेच्छति
 तथा वशीकरणं । मद्यन्तिका । अत्रेत्तोऽपि दुःखीकोऽपि । ववापित विता
 यतिकमेव । मतेति । कोऽपि देवः कुञ्जलीनां पतिरैव पतंसपि इति वचनत्
 कीदु मतां प्रभवतीति भावः । न, चेति । न च न चावीप । किन्तु चावीप
 पथेकनैः । मद्यन्तिका । अत्र किञ्च प्रथिद्यै । तात्पर्यवर्कं मेव । तत्र यावधि ।

पृ० प०

१६४ २ ०जामादा । तदो सो खु अधिअवेलवख० । ३-४
 ०खरो सरोसणिठ्मरदुखिखदो मदप्पफुरन्तणअणो
 ण मे संपदं तुए कुमारवन्धईए पओ० ।

अतिभूमिसिद्धम् । तत्खल्विति । माधवानुरक्षा मालतीत्यस्यानुशय इत्या-
 शय । विजृम्भते प्रकाशते । अपक्षे मालती माधवपरेत्यसत्पक्षे । अग्निनिवेशो
 रोष । निरवशेषमिति क्रियाविशेषणम् । दोष इत्यस्या दीर्घाग्यं त्यागो
 वा नित्यशङ्काकुलतया स्यादिति भावः । निष्कम्पेति । सततपरपुरुषालो-
 कनेन लज्जाहीनतया दारुणत्वम् । अत एवेय कुलटा न वेति परेषा सदेह इति
 भावः । लवङ्गिका । अत्रापेहि दूर गच्छ । मद्यन्तिका । अत्र न यूय-
 मिति लदस्फुटवादे वा मेऽवसाद इत्यर्थः । न खलु न जानीमः । अपितु
 जानीम एव । च तथा लमपहव किं करोषीत्यर्थः । कठोरः परिणतो जातपाण्डिमे-
 ल्यर्थः । यद्वा अकठोरा बाला केतकीत्यर्थः । तादृशी सातिपाण्डुरेव भवति ।
 न विभावित न ज्ञातम् । अपितु सर्वैरेव ज्ञातमित्यर्थः । तरिकमपहवं करो-
 पीति भावः । विभ्रमो विलासः । स च स्त्रिया यथा—‘यानस्थानासनादीना
 नेत्रवक्त्रादिकर्मणाम् । उत्पद्यते विशेषो यः स विलास इति स्मृतः ॥’
 पुरुषे यथा—‘मन्दसचारिणी दृष्टिर्गतिश्च श्रुपभायिता । स्मितपूर्वैस्त्वथालापो
 विलासः कथ्यते यथा ॥’ किं न लया निरूपिता येनापहव इत्यर्थः । आवेगो-
 ऽप्राप्तिदुःखम् । अज्ञारित सुतप्तम् । उद्धर्तमानमुत्पतत् । आवेगोऽयमिष्टाना-
 स्तिज । यदाह—‘आवेगश्च भवेत्पुसामिष्टानवासिसभवात्’ । लवङ्गिका ।
 किमिदानीमपरम् । लया स्मृतमिति शेषः । मद्यन्तिका । अत्र चेतना-
 प्राप्तिरूपमेव प्रियम् । पारितोषिकं यद्यालव्रणितेत्यादिश्लोके दर्शितम् । नियुक्तं
 दत्तम् । तच्चित्तानुरागं विना नोपपन्नमिति भावः । अर्थान्तरोक्तिप्रसङ्गेन प्रकृ-
 तापहवार्थमाह—आं सखि इति । आमिति पूर्वस्मरणार्थः । विस्मृतमिति ।
 ज्ञात्वापि तत्कथाकथनायायं प्रश्न इति भावः । मद्यन्तिका । व्याजेन
 यम इत्यर्थः । अवलम्बसनिहितेति पाठेऽवलम्बं कण्ठः । सभावित ख्यातः ।
 कर्मधारयोऽत्र विकट विशालम् । मासलं स्थूलम् । उत्तानमुच्छ्रितम् ।
 जरठं कठिनं जर्जरितं विष्वंसितं यदोण्ड्रपुष्पमुकुटं तदिव हरति । ‘कर्तुर्युपमाने’
 इति णिनि । हरणमिह समीकरणम् । रक्षाकदेहतया साम्यम् । शिखा-
 प्रम् । लवङ्गिका । अत्र हुं वितर्के । ‘हु वितर्के विस्मये’ इत्यमरः । मद्य-
 यन्तिका । अत्राहादातिशयात्पुनः पुनः प्रश्नः । प्रियनाममधुपानेऽपि न तृप्तातो
 श्रुत्वेवाहेति भावः । लवङ्गिका । अनुशब्द आशयाविष्कारे । अहमित्यादि ।
 यथा लमात्थ तत्तथा । मालती माधवानुरक्तेति स्वीकृतमित्यर्थः । अहं किं
 नाम वदामीत्यभिनिवेशमात्रम् । अयं पुनः कुलकन्यकाजनः कथामध्ये कथम-

पृ० प०

१६५ २ ंसही सुधीअदि तह० । १२ ंवासमवणदुवारं ।

१६६ ४ वेहि अदो ए । ५ ईस मण्णु उअिअ मपुसेति ।
तवो० । ६ ंअणुप्पन्ते तव० । ७ मासिअ ससिणे
हवरो० ।

कफात्कदम्बागोक्तप्रकारमाश्रितः । बहुउपलब्धप्रतिज्ञात् । निरुक्तो निरुक्तः सत् ।
श्रीरघुः । निरुक्तो निरुक्तः । कामामिवाज्ञोपशान्त इति भावः । सुगो
रसानभिः । सर्वसिद्धं धोत्यासम् । अत एव वैदग्ध्यतया विलम्बकारिणीत्येव सं
स्तुतामभवत् ॥ १ ॥ मद्यन्तिका । अत्र उपहृद्यतीति भावः । मकरन्दापुराण-
तया ह्यथ किंतु तदीरजमनिनन्दामीति य हासस्वामिति भावः । अत एव
वित्तचोरिक्याह—नन्विति । एव काहर्षस्वाम्यवाधिसिद्धिप्रसा निवाहस्यत्र के-
दाकिं मकरन्देऽप्यभवति—तथा वेति । निष्कारितघटीरेति मूर्च्छाकपवन् ।
संयच्छितो मिथितः । तस्वीरः पूरः । कन्दोष्ठे नीलोत्पलः । मोहेति मोहेन नेत्र-
मीक्य मत्तु मरुत्तच्छादिति भावः । यथाह—'असनासिवातयवपूर्वैरस्परवो
भवति मोहः इति प्रारम्भकाले कथमव भूमी न पठितोऽत आह—भूमीति ।
विश्रमः संवन्धः । निष्कर्षितः परित्यक्तः । महासहार्धमतिदुर्लभम् । श्रीरघो
मर्षमुभवत् । निवाहिनपरवादिना खेदादिकम् । खेदादिनिवृत्तेन किञ्चिन्वित
भावादिभिरभवत् । यथाह—'परन्तर्विहितस्त्रीः प्रत्यापारिर्गोमुष' । तस्वीरि-
कृतिः श्रीरघुः तदाहुः किञ्चिन्वितम् ॥ अत्र खेदादिमता तव घटीरेव मकर
न्दसंमोहोऽभिभवित इत्यर्थः । सप्तज्ञिका । अत्र उपहृद्यतीत्याः सन्धाः । भावः
कथमवखेदादिकोऽपि किंतु कश्चिन्नमकथयेति भावः । अमिन्वद्वीति पाठेऽभिज्ञा
तास्वीरार्थः । अत्र आनीम एवेति कामन्वन्नामिद्वारा तव मकरन्दस्य न वेदितं
ज्ञातमेव । तत्कथमपहव इति भावः । अपरेषाञ्चकारत् । उपहृद्यतीति मकरन्दे
खेदाशुभन्वमपि कथयेत्तापय । अथमपि किञ्चिन्वितम् । सुन्दरसिता ।
अत्र शोभनं कथयितुमर्हतीत्यर्थः । सप्तज्ञिका । अत्र मकरन्दतियोगेव कथं वर्त-
त इति भावः । मद्यन्तिका । अत्र निशामव शत्रु । एतन्नममिह उपहृद्य-
येद्यथा । सुन्दरसिताया निरुत्तहृत्ताप्यत्वात् । कथाकथनं तु तावद्दये यथाह—
'यात्रा पुररुन्दनसुत्सवो वा लप्रोऽथ निर्भं रतिरुक्त्वा च । मवन्सुपावाः प्रथमा-
नखेके नृभोर्भतो वृद्धिसुपेति रामः ॥' पक्षपात इति सुन्दरसितापक्षपातो गुनवापुर्ल-
मिवा न मवतीति निश्चाय इति भावः । सुतोहृत्तमतिरिच्छीभवत् । श्रीरघुसुत्स-
व्य न मनीरववेति निमहः । ततो बहुनीहः । यथा अतिरिच्छीभवत् श्रीरघुसु-
त्सव्य न यत्र मनीरवे तावदो मनीरवे यत्र ततथा । सर्वाङ्गसहो व्यापकत्वा-
वाम् । यथाह—'मवाधेयोदसर्वाङ्गसहृत्तादिनिश्चया । शिरसो वैदग्ध्यमिष
व्याधिरनिमयो यथा ०' मरुत्तमेव निर्वाणं मोहः । सर्वदुःखापहारकत्वात् । यथा-

पृ० प०

१६७ १ ०विष्पदीअं अक्षे वि उवालम्भिआमो । ६ ०विरुद्ध-
साहसो० । ७ ०कि वि अपरिद्वानं तेण तुक्षे त्ति ।

१६८ २ ०माणाः सद्यः सप्र० । ३ ०आरा आमणन्ति । ४ ०पुरुसा
अम्मकाओ समुव्वहन्ति ण खु कोवि लज्जापराधीणं अ-
णवरद्धं मुद्धलडहसहावंपह० । १० ०राहो से की० ।

दिष्टसङ्गस्तव स्यादिति बुद्धरक्षितावचनम् । विसधुला सशयितचित्ता । जीवलो-
कस्य परिवर्तोऽन्यथात्वं मूर्च्छैत्यर्थं । यद्वा 'मूर्च्छानन्तरं पुनर्जीवलोकप्रवेशोऽत्र
परिवर्तनम् । सकल्पान्तरे भावनावलज्जज्ञानमध्ये स्वप्रज्ञानमध्ये चेत्यर्थः ।
निर्व्यूढ उपचितः । उद्वेगत्सभ्रक्षेपम् । प्ररूढमैरेयं प्रसन्नमद्यम् । तस्य मदो
मत्तता । 'मैरेयमासव. सीधु' इत्यमरः । घूर्णितमिति क्रियाविशेषणम् । निर्ध्या-
यति चिन्तयति । कषाय. सुरमितः । कलहंसो राजहंसः । घोष. शब्दः ।
घर्घरमस्फुटम् । स्वलितं च्युतम् । एतदुभयं साध्वसवशात् । हर्षसजातस्वरभे-
दाद्वा । यदाह—'स्वरभेदो भयक्रोधमदहर्षादिभिर्भवेत्' । भरितकर्णविवरमिति
क्रियाविशेषणम् । वज्राक्षलग्रहणेन स्त्रीप्रसादनम् । यदाह—'रहसि ग्रहणेनापि
हस्ते वक्षे च मूर्धनि । कार्यं प्रसादनं नार्या अपराध समीक्षता ॥' परिभवेन
प्रतिकारबुद्ध्या । सभयं पूर्वाननुभवात् । अत्र किं स्यादित्युत्तरञ्चि कम्पवत् ।
आतङ्गाद्धमधमायमानमुष्णमिव चित्त यस्यास्ताम् । यद्वा उत्तरङ्गयुद्धतकलोलम् ।
धमधमायमान, सकम्पम् । कलोलश्च कम्पस्योत्तरोत्तरप्रकर्षः । उन्नासयति
चकितां करोति । शीघ्र त्यक्तवस्त्रा च सा प्रसृता गमनोद्यता च । कर्मधारयः ।
पुलकितत्वेन दण्डायमानता अपवारितोऽपिहित । उद्गमो विस्तारः । आलिङ्ग-
नविघटनं कृत्वापसरणे कुचालोकनादिक नायकस्य जायते । नायिका च तदा
सवरणाय न प्रभवतीति भावः । तर्हि पलायते किमिति नेत्यत आह—चिव-
टमानेति । विघटमानालिङ्गनजरोमाश्चसचयात् । विकला स्वस्थानचलनात् ।
सदानं बन्धनम् । तत्प्रापिताभ्यामित्यर्थः । प्रतीपं प्रतिकूलम् । गमनाभावे पुनः का-
न्तावरुद्धतया हूं हूमित्यादिनिषेधायाह—प्रतिकूलेति । उपराग संबन्धः निषि-
द्धपुनरुक्ते पुन पुनर्निषेधवाक्ये पर्यस्त निषेधविपरीत स्निग्धत्वादिधर्मत्वात् । यद्वा
पर्यस्त विभ्रान्तम् । चित्तसार सभोगेच्छापरता । उपहासः परिहासः । स च
हृदि सभोगेच्छा, वाचि परं ते निषेध इत्येवरूप इत्यर्थः । स्निग्धपुनरुक्तेतिपाठे
स्निग्धपुनरुक्ते पुन पुनः स्निग्धं पर्यस्त्वं क्षिप्तं लोचनमित्यर्थः । आवेष्टनमावेष्ट ।
तेन गाढालिङ्गनमुक्तम् । कररुहो नख । ओरम्फ आक्रमणम् । प्रौढव्याघ्रनख-
त्कठोरं यत्कररुहमिति भावः । निष्ठुरं निविडम् । निवेशोऽर्पणम् । नि.सहा वचना-
द्यक्षमाम् । अत्र कररुहाक्रमणमेव पत्रावलीति रूपकम् । चुम्बनमाह—सावे-

पृ० प०

- १७१ १ ०तुल्ले अप्फुटं भणि० । २ ०जीवलोभं माल० । ५
 ५ ०म्बमेत्त संघारिदजीवणं मा० । ८-९ ०प्फुल्लपस-
 रन्तणअणुप्पलवहलविलासमसिणसंचारचारुतीरआ-
 विराअन्तविब्भमाअणङ्गट्टाआरिअसद्धाआरोपदे-
 स० । १० महुरा तुए वि णं णिरू० । ११ ०त्त-
 क्खणुच्छलिदग्ग्भीरावेअवह्ण० ।
- १७२ १ ०हाणं उवत्तमाणमूलं विअ० । ६ ण्णासबोधिदेण० ।
 ७ अंगाहसाहसे णिउ० । १२ सावदावदेसकाल-
 गो० । ०रणा तक्कालसणिहिदेण जीविदप्पदायिणा
 पीअर० ।
- १७३ २ दिढदाढाविदारिअविअ० । ३ ०त्थलेण जरढज-
 ज्झ० । ०करुणेक्कमणेण । ४ ०किदे विसहिदा
 अतिदुट्टासदूलणहसिहावज्जपहारा मारि० । १० अहं
 तथा० । ११ ०म्ययं त्वकस्सा० ।

णीकृत्य मूल्यतया यो व्यवस्थाप्यते स कृत्यकरः । लवङ्गिका । अत्र महानुभावता
 कृतज्ञता । बुद्धरक्षिता । साप्रतमेवैतद्वचनस्योपयोगं स्थिरीकृत्याह । स्मरिष्यसीदं
 वचनम् । मद्यन्तिका । अत्र 'नाडी कालेऽपि षट्क्षणे' इत्यमरः । षट्क्षणाव-
 च्छिन्नः कालो नाडी । द्वितीया नाडी द्वादशक्षणात्मकः कालः । मद्यन्तिकामकर-
 रन्दसघट्टनविषयस्य समाप्तिपटहोऽयमित्यर्थः । यद्वा द्वितीयनाडी द्वितीयमग्निनी मा-
 लती तथा सह विच्छेदो वियोगो यथोपक्रान्तसंबन्धविघटनमित्यर्थः । मकरन्दः ।
 गृह्णाति मद्यन्तिकामित्यर्थः । मद्यन्तिका । अत्राम्मो इति स्वच्छन्दप्रलपितस्वा-
 मिप्रायानुतापे । रम्भेत्यादि । हे रम्भोर, भय त्यज । यतस्त्व स्तनभारस्योत्कम्पं
 सोढुं मध्यभागो न क्षमते समर्थो न भवति । अतिक्रशो मध्यदेश कुचयोर्भयक-
 म्पस्य भारं न सहत इति भावः । भयमिहापरिचितदर्शनात् । विकारमिति पाठे
 तव सकम्पस्य स्तनभारस्य विकार मध्यभागो न क्षमते । सकल्पसुखेष्वनेनोक्तप्रका-
 रेण लयैव कथितप्रार्थनासपत्तिरेषोऽहं सस्तुत परिचितो दासो विधेयः । प्रणयः
 प्रेम तद्रूपो वा प्रसाद ॥ २ ॥ प्रेयानित्यादि । प्रेयान् प्रियतमो मनोरथसहसै-
 श्रुत प्रार्थितो यस्त्वया सकल्पादिष्वनुभूत स एष सोऽयमित्यर्थ इति प्रागनुरागो-
 ऋद । अतः कृतज्ञतया पूर्वोपकारस्य स्मरणेनैव भद्रमभीष्ट विवाहरूपं कुरु । तत्र
 सामग्रीमाह—एतदमात्यगृहं केचित्सुप्ताः केचित्प्रमत्ता जना यत्र तादृशम् । गाढं

५० ५०

१६९ १ सुदं अक्षेहिं अथा मम ज तुए । संपदं क्रोमारबन्धैप
 पञ्चोभर्जं ति । मद्दयन्ति १ ७२सो रि । अणं च
 सुष्टे १ ११ ७वाकम्भदुसपत्तर्जं मू १

१७० १ ७र्धं वा आमन्तिदं वि आम ज । आपीमो । ६
 ७खीपे तारामेत्तर्धं आसी तर्हि सत्रं । ५ ७तुपु
 अक्वलां । ६ ७महादोसो रि आं । ७ ७रुमा
 अम्मकाणो दूमावेन्ति हिणं । ८ ७रि मा र्जं म
 गिस्तप मद् १ ९ ७अ असाबंवाणे असेव १ १०
 सह अम्पिस्तं ।

वेति । ओवम्पिप पुञ्जीकृतं अम्बितमिद्वर्धः । सुखाववा कम्भयादवः । निहासितं
 पुम्भनामिनिपुञ्जम् । अदवस्य वैदग्ध्यं पुम्भनचाहुर्वात् । इह कम्भयाकिमिर्धं
 पुम्भन्म् । अम्बितकम्भुरितकभदितकनेवात् । तत्र अम्बितकमाह—प्रस्तु-
 रितेति । अदितकमाह—पुञ्जितं ओजितम् । ईक्षपरिपुञ्ज भीक्षितनेत्रा जिह्वामेव
 अदवति करेण नेत्रे तस्मात्कम्भयादवतीति अदितम् । सुरितकं तु प्रणेयो
 चम् । समुद्रम उद्रेकः । एवं च सर्वाङ्गीयनामकस्यार्थोत्पत्तौमाह—मनो-
 हरेति । अम्पितमुद्रतरयोवाधम् । अम्बिकाना वामात्रे सकम्भोपचारक-
 स्थापनाद्वामकपोकैर्युञ्जम् । अर्धमाणां सुरतावस्वामाह—समुद्रसितेति ।
 समुद्रसिताम्नां चाप्यतान्त्र्याम्नां निवसो वा अर्धम्य संवेयस्यत्र मोहेव किञ्चि-
 त्कामामूतना अम्परत्तमेकतरपलाव्यवस्थितिः चाप्येव प्रवृत्तिरन्वयेन च
 निवृत्तिरिच्छासवा । अन्वयवर्धनीयं सुरतामिकम् । ततो हटितीति चाप्यतस्वा-
 कचनम् । अम्पिका । अत्र मद्दुर्धं निवायीति स्वातम् । निम्बहतपुत्रेणाद्य
 अम्पुञ्जेऽपि वातुस्याप्यत्रवैदग्धीवमिति भावः । पुम्भयतीकम्भया परिववहासनि
 वारणाय गोपनम् । सुन्दरद्विता । अत्र वृष्ठाभि वरि इज्जतं एतत्वं कचयतीति
 भावः । मद्दयन्तिकम् । अत्र कृतापरत्त इज्जतं धिरवाचनपतिः । सुन्दरद्विता ।
 अत्रात्मसमर्पणमेव एववा अर्थमिति भावः । मद्दयन्तिकम् । अत्र तर्धंवापुत्तरेक
 टीतक्य अम्बियामीति भावः । निम्बहा सर्वाङ्गीयपी । सुन्दरद्विता । अत्रावस्यो
 अयर्थोवकात्पारितो वकात्कारेण प्रवर्तितः अम्बिकपी काममत्ता प्रमुद्रमातुलात्परसो
 कामावस्वाकारिणीम् । पुम्भोत्तमः कृष्णः अथ च पुम्भेवृत्तमो अकरन्वत्तर्धंमाहेप
 अम्प्यर्थेव । तप्यर्थ्यादिनी भावः । प्रवृत्तिवर्ता । मद्दयन्तिकम् । इह मत्र माग्देव
 दि स्थारिनि निम्बाद्य इति भावः । मद्दयन्तिकम् । अत्र काहनामघटीरत्त कि
 तु म कापि । अकरन्वत्तर्धं अम्पटीरमिति भावः । कैरकपन्ता इज्जकरवाणी । व

पृ० प०

- १७८ १ ०वि अच्चावरपञ० । ३ हसदि । दिउणवा ।
 ०वेढणणिअन्तिदं पि० । ४ ०रुहोरम्फविअ० । ६
 ०परिगहोवग्गिदुण्ण० । ०च्छन्दविआसवि० । ७
 ०मूलोवरिणिहि० । ०गअमणहरफंसणिमरुममावि-
 दुसरीर० । ८ ०संभवलणमोहमन्थरभमन्तलोअणं
 किं वि० ।
- १७९ १ ०मं अणव्भत्थणीअं अब्भत्थेदि । पिअ० । २ ०भविअ
 ज्ञत्ति प० । ५ ०विब्भमुम्मीसहास० । ५-६ ०रूविदं
 परिअणा० । ६ ०णिज्जं दे णिअम्बस्स मूलं स अणिज्ज-
 पच्छदवडाववारिदं भोदि किंण० । ८-९ ०पिअसही
 क्खु ईरिसाईं जेव्व मन्तिदुं जाणादि ।
- १८० २ ०मदअन्तिए, भणिस्सं दाणि० ।
- १८१ ६ दुअ दुडुसहूलकवलादो क० । ०एव केरअस्स अत्तणो
 सरीरस्स ।
- १८२ १० ०दुदीअपहरणाडिआविच्छे० । ११ ०च्छिअ से पाद० ।
 २ ०लदि, विप्पवुद्धा० । ३ ०अक्षो, अण्णं जेव्व किं-
 पि एदं व । ५-६ ०मते विसोदुमुत्कम्पितं स्तनभ-
 रस्य न० ।

तु न किमपि साध्यमस्तीति शेष । यस्य मम बान्धवधुरा मित्रकृत्यं कामदेवेन
 सम्यग्धृता । प्रसन्नतया सुमुखेन । एवकारोऽप्यत एव । यदि माधवसंगतेयं स्या-
 त्ता मया सर्वाकारं जित न स्यादिति भावः । कन्यावरणे बान्धवा एव भवन्ति ।
 यदाह—‘कन्याया वरणे मातापितरौ बान्धवा अपि’ ॥ पक्षद्वारं खड्किका ॥
 ॥४॥ ‘अर्धरात्रनिशीथौ द्वौ’ इत्यमरः । प्रासादानामिति । अथ वायुस्तरुणानां
 नूतनस्त्रीसमागमं प्रकाशयति । अनेन मदयन्तिकाप्रोत्साहनमुक्तम् । कीदृशः ।
 उक्तस्थानेषु त्रान्त्वावृत्तः । आदौ भ्रान्त पुनरावृत्त आयातः । अनेन मन्दत्वम् ।
 त्रान्त्वा भ्रमणेनायात इति वा । परिणतपुष्परसगन्धसमूहबन्धुः । पुष्पस्रजा हृष्ट-
 उरभिर्वा । मुहुरुपचितोऽत्यर्थं प्रवृद्धः । स्फारो दीर्घतया वृहत्तरः । कर्पूरसंपर्का
 ३० माल०

पृ० प०

१८३ १२ यस्य प्रसा० । समुद्धृते ।

१८४ १ ह्यरेण निर्गत्य साध० । ६ भ्रान्त्वा वृषः परि० ।
७ ण्वितस्फारकपूर्० । ८ वायुर्युनामभिनववर्ष० ।

इति नन्दनविप्रलम्भो नाम सप्तमोऽङ्कः ।

अ । पञ्चाक्षर्युक्तः । अह्ना कर्पूरनिशेधमेव द्वयम् । एमिरक्षितीपम्बे
व्यनिते । अतोऽतिमनीहरोऽतः बबलीसातिम्यकर इति भावः । उपहितम्बमेति
पाठेऽपि कर्मधारयः ॥ ५ ॥

प्राप्तोऽथ व एतवपे द्विषेधो द्विषेत्तवन्वा इत्यन्वितकपि ।
अयद्वरे उत्कन्तद्विष्यथैऽहोऽयमन्वनोहारिणि सप्तमोऽङ्कम् ॥

इति सप्तमोऽङ्कः ।

अष्टमोऽङ्कः ।

पृ० प०

१८५ ९ वर्तते हि० । १४ ०सान्द्रो मकरन्दः परा० ।

१८६ ३ ०मित्यद्यानिमित्तमन्यथैव सं० । ८ ०यि निरनुरोधे,

तदेवं मदयन्तिकामादाय मकरन्दे माघवान्तिकं चलिते मालतीमादाय निर्गतस्य माघवस्य कामन्दकीगृहस्थितस्य वार्ताप्रस्तावनायावलोकिताप्रवेशः । सूचनं च पूर्वाङ्के । जर्हि जेष्व मालतीति वचनेन मालतीमाघवयोरेकत्रवासः सूचितः । तत्र च यद्यपि तयोरेव प्रवेशोऽर्हति तथापि कन्याप्रलोभने सख्यानुकूल्ये तत्प्रवेश इति पूर्वाङ्के कृतमेव । अवलोकिता । अत्र 'सरो वापी तु वीर्षिका' इत्यमरः । दलयतीत्यादि । अयं चान्द्र उद्योत उद्गच्छत एव शुष्यत्प्रगल्भतालीपत्रवत्पाण्डुरस्तिमिरसङ्घ खण्डयति । प्रथमतो व्योम्नि वायुवेगेनोर्ध्वमुखीभूय प्रचलितः घनः केतकीपराग इव । इन्दोरयमैन्दव । मन्दमन्दमिति प्रचलनक्रियाविशेषणम् । उपवर्तये समुखीकरोमि ॥ १ ॥ निश्च्योतन्त इत्यादि । हे सुशरीरे, यावदेते कवरीजलविन्दवः स्रवन्ति, यावत्कुचकलिकयोर्मध्य भार्द्रता न त्यजति, यावच्च निबिडव्यापि रोमाश्वं प्रकाशयन्ती काययष्टिस्तावद्गाढं यथा तथा सकृदपि मेऽङ्कपालिं क्रोडप्रदेशं देहि । अतः प्रसीद । तदिह निदाघतापशान्तये जलविन्दवः । कुचार्द्रता पुलकोद्गमश्च सर्वाङ्गशैत्यापत्तये । यावत्तावच्छब्दाववच्यथौ । सान्द्रेत्यादिपदे कर्मधारयमलर्थीयाद्बहुव्रीहिरेवेष्टो लघुलादिति न्यायेन बहुव्रीहिसभवे कथं मलर्थीय इति न देख्यम् । एतद्वचनस्य प्रायिकत्वात् । तथैव नानाप्रयोगदर्शनादिति दिक् । 'पालिः पङ्क्तिप्रदेशयो' इति शाश्वतं ॥ २ ॥ जीवयन्नित्यादि । बाहु कण्ठेऽर्प्यताम् । कीदृशः । समूढं सद्योजातं पुञ्जितं वा यत्साध्वसं भयं तेन स्वेदविन्दुर्यत्र स । अननुभूततया भयम् । चान्द्रकरस्पृष्टोऽत एव स्यन्वी क्षरन्वालचन्द्रकान्तहारस्तत्तुल्य । घर्मविघातकत्वात् । अत एव सौहिल्याज्जीवयन्निव । 'समूढ पुञ्जिते भुमे सद्योजाते सुनिश्चिते' इति विश्वः । ससाध्वसश्रमेति पाठे ससाध्वसो भयवान्यः श्रम इत्यर्थः । सविभागो भेद । अमाजनमस्थानम् । अजहल्लिङ्गोऽयम् । अयं जन इत्यनेन दीनतोद्भावनेनानुकूल्यं स्वीयमाह । भवत्या इत्यनेन नायिकोत्तेजनम् ॥ ३ ॥ दग्धमित्यादि । चिरं दक्षिणवायुचन्द्रकरैस्तापितं मे वपुरालिङ्ग्य न चेन्निर्वापितमतस्तीकृतं तदा समदकोकिलरवपीडितामे श्रुतिः कर्णोऽद्येदानीं हृद्यां वाचं पिबतु । सादरं शृणोत्वित्यर्थः । अत एव वाङ्माधुर्यद्योतनाय किंनरकण्ठ इति संबोधनम् । हे किंनरस्येव कण्ठः स्वरो यस्यास्तादृशि । 'स्वरे कण्ठ प्रकीर्तित' इति रत्नकोशः । अङ्गकण्ठगात्रेपूपसंख्यानान्डीप् । पूर्वार्धे तुशब्दो यद्यर्थः । द्वितीये पुनरर्थः । यदि नालिङ्गनं देयं तदा मधुरमालपेतिभावः । नाम संभावनायाम् । आलिङ्गनादानं संभाव्यते । यतः स्वयि वदन्त्यां क-

- पृ० प० — १८७ १३ मेघ विच्छिन्नासे ।
 १८८ ४ भगवतीमपानान्ते वा० । ५ वैदग्ध्यम् । बहुप्यथ
 सुमावितरत्तकोष ।
 १८९ २ शार्धमन्वरस्य वच० । ७ बाहुप्यीकमन्धरं रोदिति ।
 १० पठतिहम्नो वि मे तुष्टम् ।
 १९० १ पृथ सप्तपोषणा० । ४ शुपगत्य मन्वनावासम् ।
 ५ व्यसः सफलो० । ७ अवलोकिता—कुर्वो संवेष्टे
 महाणुमावसस । पठर्म० । ८ मोहविराममहस्रं भिवे ।

कथोक्तिरसोऽपि कर्मकद्वरिसनुपयानिकममात्मन उच्यते । इहाद्यपवसिवासीर्यो ।
 बभ्यया निधीपवर्षेऽद्यासिन्नहनीसस्मावर्षेऽन्यापतेः । एव वाद्यासिन्नहनी
 न्युत्पतिः प्रमिद्य ॥ ४ ॥ अथलोकिता । अत्र यद्विवासीमिति नाकम्भूष
 माम् । मन्वस्ररूपमेवाह—विरयतीति संभावयेरितीत्यन्तम् । सांप्रतमिति विरय
 क्कम्भे । विरयति विच्छन्ते । विच्छदितं कथम् । विप्रमिति किनामिद्येवम् ।
 परिणाम इति । वा त्वं विरविरहमसहमाना माववादिनी सा कथन्तुवा तत्र
 वाम्यमममाकम्भस इति भाषा । अद्याशुनेषु दोषारोपः । सा चेह रहस्यनिवेदना
 मिति ध्यायः । माघयः । सर्वतोमुखं सर्वतोपामि । सुमापिताम्भेव रत्नमि तेषां
 कोषः पात्रम् । 'कोपोऽग्नी कुम्भके पात्रे' इति मेदिनीकारः । प्रियेस्वार्त्वि प्रस
 वाक्यम् ॥ मूर्धकम्भ सचमिनेवाव । माघयः । सापितामि सपवीकृत्यादि ।
 अनवसितोऽमिधितः । किमेतमिति वस्वमाववाक्यार्थेऽस्य प्रसः । याप्येस्यादि ।
 हरिवाक्या एव कपोलके वाप्यककेव सपदि प्रकाशयते अत एव विमला । किमे
 तत् । यत्र यत्रो रावते । कीरह् । यन्मूनेव सुखपूरमेव पातम्बं दीत्यस्युत्तं पाशुमि
 पशुमिष सिद्धितः विरय एव मृषाकम्भो वैत सः । विरयरूपमृषाकम्भसिद्धिवा
 पाशुमिच्छतीत्यर्थः । अनेव कपोलकस यन्त्राधिककामितमत्वमुच्यते 'मन्वयो ह
 सपुर्वो स्वाह' इति वाचतः ॥ ५ ॥ अथलोकिता । अत्रोच्छ्रितो बहुतीम
 वन् । मन्वरमिति किनामिद्येवम् । मासती । अत्रासंनिवाक्यु-कमस्येवमेव
 वनित्येवम् । प्रवृत्तिकम्नो वासोप्राप्तिः । 'वातो प्रवृत्तिर्हृत्तन्व उच्यतेः स्वाह
 वाहवा' इत्यमरः । अथलोकिता । अत्र विनेत्यम्भस्य माकस्या इत्यन्वयः ।
 माकस्या इति वच्यन्तम् । माकस्याः कृत इत्यर्थः । माघयः । अहुपुचः पृथ ।
 कवीवहृपवाक्येकममासिच्छोक्त्स्वरस्योत्तनाम । प्रसवः पुष्यम् । प्रेम्मेत्यादि ।
 वा वाका मियसक्या क्वत्रिकवा इत्येनोपवीता तद्व्यपिठेति हेतोः प्रेम्माववा म्य-
 कस्या पीवकुचवदसुक्रकस मये यत्र तेव कोदेन सह संभावित्य संभावना मीता
 ततो वग्द्वेन सह विवाहे संप्राप्तेर्ना प्रति निरस्तप्रसाधना क्वत्रिकेवमिदमपियते
 मप्येव यथा सर्वस्यार्थं कृतम् । अनेव पूर्वोक्तपयकवनेन वायिकामिदम्भ उच्यते ।

पृ० प०

९ किंदं । जह् को वि तुमं संप । १० ति-
आलम्भेण वहुवेदि तदा तस्स० । १२ ०साक्षिणः
काम० । ७ मद्ग्रथितेति या प्रियसखीहस्तोपनी-
तानया० ।

१९१ ३ ०प्राप्ते त्वथ ०पा । ४ ०सर्वस्वदायी कृता० ।
६ माला । तदो अवहिदा भव । मा दाणिं एसा
सहसज्जेव परहृत्थगदा भविस्सदि ति ।

१९२ ३ ०णिच्चूढो खु भव० । ५ ०असहे, पिअ० । ११
०असोहिं महत्तो फल० ।

१९३ २ ०नु स एवासौ किमित्यखस्था भवति । एका० ।
५ ०लालसस्याहवे । ६ स्फुरत्कर० । १० ०णाम अ-
णाहदा पडिणि० । १३ ०उत्तन्तं कहेध । तुमं० ।

वित्सार परिणाह । कुम्भपदेनोन्नतता । कुक्षलपदेन मृदुता । भरशब्देन प्राढि-
रुक्ता । पाणिपीडन विवाह । वीर्यत इति दाय० ॥ ६ ॥ अचलोकिता । अत्र
येनैव मकरन्दस्य मदयन्तिकालाभ कथनीयस्तेनैवेयं प्राप्या । अतस्त्वमेव तं क-
थयेति गुप्त्या माधवेन सहात्मानं सभावयेत्याशयः । मालती । तथा चाहमेव क-
थयामीति भावः । अचलोकिता । अत्र श्रूयत इति भावः । मालती ।
अत्र मकरन्दस्य मदयन्तिकाविद्याहेनेत्यर्थः । इदं वचनं मालत्या माधवं प्रति ।
माधवः । प्रियं न इति । आलापलाभेनातिप्रियमित्यर्थः । अचलोकिता ।
अत्र निर्व्यूढो निर्वाह नीतः । खलु निश्चये । सभावना प्रतिष्ठा । मालती । अ-
म्महे विस्मये । लज्जिका । अत्रामियोगः अवस्कन्दः । कलहंसः । अत्र पा-
रक्यं परकीयम् । माधवः । स्वागत कुशलम् । स एव प्रसिद्धपौरुष । असौ
मकरन्दः । यत्किञ्चिदिति न गणनीयमित्यर्थः । हरेरित्यादि । हरेः सिंहस्य स
उक्तगुणः कर एव सखा द्वितीयो भवति । विक्रमे कर्तव्ये । नान्यमत्रापेक्षत इ-
त्यर्थः । कर कीदृशः । अतिपराक्रमप्रधये सतृष्णः । शब्दायमाननखैः प्रचण्डः ।
स्फुटत करटस्य गण्डस्थलस्य मध्याभ्युतेन मदजलेन सिक्कमुखहस्तिराजमस्त्रक-
स्थितास्थिविदारणे श्रेष्ठवीरः । तथा च सखा मकरन्दः । सिंह इव साहसे द्वितीयानपेक्ष
इत्यर्थः । 'काकेभगण्डौ करटौ' इत्यमरः । 'निष्कुह कोटरे वा ना' इत्यपि
॥ ७ ॥ विक्रान्तस्य वीरस्य श्रुतं गतिविशेषं विलसत कुर्वत । प्रत्यनन्तरो
द्वितीयः । मालती । अत्र वाममनिष्टम् । अवामो दक्षिणः । दक्षिणाक्षिसन्दनं

- १९४ १ ० मप्यमत्ता परि० । कई वेळा गमीमदुषि । होतु
 ५ ० मे वामितरेण सोमपेण । ११ स्वद्वत्सक क स षप
 १९५ १ चक्रिता बनवर्ति० । २ र्कं चेदसे ननु क्षिरात्क
 ३ ० तमुत्तीर्य क्वसो क्वस्य एनां निहृत्य दुःसमर
 क० । अणुगमिस्त० । १० ० भुविम साभिकसेर्ब
 रभिकसेराविद्वविमडोरुवण्ड० ।
 १९६ २ ० मच्छराभिकसेवो षकस्त० । ३ ० योऽपाह्वयिष
 चन्द्राद्वेष सोहसिह० । ८ ० येवस्तामि । भवि वा
 टजा० ।

श्रीचममिहसूचकमिति भावः । अनेन कथसङ्ग्रहप्रवेशोऽपि सूचितः । स्व
 दित्वादि । वस्तु हे, च अत्रिष्वः क्व वर्तते । तापसजनस्मात्पौरव्यस्य वातक
 कम्पाया निवोऽस्तिअमुकोऽतो ह्यं रङ्गदु । अत एव पाठीति पठि । वधिरुम
 क्वकित्ताति किं चेदसे ननु वरतिकेन । इत्येन 'सिमान' इति क्वातः पञ्ची तस्यवपातो
 ऽतिवेषकोन प्रसारण्यवर्तिक्य नयेकावर्तः । वर्तको वर्तिकान्मा' इत्ययतः । अत्र
 वचनहमेन वर्तिकानाः कङ्कमेहितसमुच्चम् । एतस्मात्स्यैपरीक्षमिति भावः ।
 यद्वा वनेवारक्षितत्वेन वर्तिकवा अतिमीरकसमुच्चम् । यद्वा वचनत्वानेन वर्ति-
 काना एकाकिपीकसमुच्चम् । अत एव याकस्यापि तथेति साम्बम् । वचवर्तिकेस्यपि
 पठ्य ॥ ८ ॥ क्वसो क्वसोऽनेककथान् क्वसा ॥ आक्षिप्य पृथीसा ।
 मव्यपन्तिका । अत्रापिः प्रभे । संभावितो अन्वः । क्वचक्रिका । अत्र उपनि-
 र्थमः क्षयीपयमन्म् । एतेन मार्बल अन्वसमुच्चम् । अन्वेषोऽनवेक्य । अपत्ति
 माक्यतम् । विद्याकोऽसुवकव्यस्यान्वा निर्भेदं याक वया तथा धामित्पेकावर्तः ।
 अनीर्क सैम्पम् । पिशा इह्विता । निप्रकन्मो वचनम् । चन्द्रातपमन्त्रप्रकाशः ।
 याकस्या निवोऽप्यद्यावा तापकत्वैनातुमवात्तप इत्युच्चम् । मक्यते पौरकोऽनेनैव ।
 मव्यपन्तिका । अत्र प्रयुता निर्पेता । अह प्रयुतेअन्ववः । अपीक्यादि कर्त्त-
 वाम् । क्वचक्रिका । अत्र वन्वहम् । अन्वयकावदेकावर्तकम् । तथा च मव्यपन-
 मपि य द्वाकोटीकावर्तः । क्वचक्रसकः । अत्र हीमावहे इति हे यातरिति वनीचस्य
 हर्षावर्तः । पस्माधीव परवकमिहसम्बवः । बीतो निष्कितः । तरवारिः अत्रः ।
 निह्वरीर्षं धीपकम् । क्वकितः क्वीक्यः । 'क्वचक्रिके अमवेदु' इति साम्बिका ।
 'अमपाको हक्यपुषः' इत्यमरः । अन्विद्या वर्त प्रेरिता । हेक्य कोडा । क्वचक्र
 तवना वसुधा । संनिममिति तथा वकेव हक्यकथा यमुवा प्रतीपम्यभवा तथा पर
 वक्यपीति भावः । निक्षारेण वा वक्यस्य तादन्वमुवासाम्बम् । निह्वं निह्वीर्ष
 मया तथा । निह्वकः सक्कन्वः । आपतितः संमुचाप्यतः । निर्बो निह्वक्यः ।

पृ० प०

- १९७ १ ०कुसलेन अक्षे णिग्गदा सं० । २ घट्टदुग्गमादो ।
 २-६ हीमाणहे, पेक्खामि विअ णिम्मलणिरन्तरुद्धू-
 दधोदतरवारिधारापरिप्फुरिदचन्दकिरणुज्जलविडुरिल्ल-
 दंसणं मदलीलाकलिदकामवालविअडमुअदण्डावि-
 द्दहलहेलाविक्खुमिदुव्वेल्लिदतरङ्गकलिन्दतणआसोतस-
 णिहं विअडविसंखलुप्पडिदणिद्दामन्दमअरन्दवइअर-
 कखोहविअलपडिजोहपरिवत्तणुग्गदसमत्थगअणङ्गणाव-
 आसओसरन्तकलअलं पाइक्कसमूहं । ९-१० ०वज्जसज्ज-
 रिदपञ्जरोवसण्णसुहडहत्था० । होवमद्दसमोसारिअसेणि-
 अणिअरं पाइक्करिक्कमग्गसचारणिवत्तिदविसमसमरसा-
 हस णाहमाहवं । अहो गुणा० ।
- १९८ १-२ ०सिहरं तरिदावदि० । ०ण्णासपडिसामिदविरोहसकडो
 उवणीदमाहवमअरन्दसुहचन्दे वारंवारं सचारिअसि-
 णि० । ३ ०जणं जाणिअ णिव्व० । ४ ०मच्छरवेल० ।
 ५ ०ण्णासेण किं० । ६ ०णवदंसणगुणा० । ०जामादुकेहिं
 अपरितोसोत्ति पडि० १२ । ०सचयदलत्क० । १३ ०न-
 नुपत्य० ।

अमन्द सत्वर । व्यतिकरेण मिलनेन क्षोभ । परिवर्तनेन पलायनेन । उद्धृत
 उरथित । विशङ्कलितो व्याप्त । 'दोदोपा भुजाभुज' इति शब्दप्रकाश । जर्ज-
 रितपञ्जरा अत एवापसृता पलायिता । ओअल्लोऽपसृत । हस्तेभ्योऽवल्लस आ-
 च्छेदितः । विकटो विपमः । अपसारः पलायनम् । रिक्त शून्य । सौधेति ।
 प्रतीहारेण सौधाप्रादवतीर्थं तयो स्वरूप ज्ञात्वा तदुपन्यास कृत इत्यर्थः । अभि-
 जनो वशः । बहुमान समानः । तावानीय दृष्ट्वा तयो सापराधयोरपि गुणानुरा-
 गादतिगौरवमेव राज्ञा कृतमिति भावः । न परितोष इति न शिरश्चालने ।
 मकरन्दः । प्रेयसः प्रीतस्य । मकरन्दस्येत्यर्थः । निर्व्याज वास्तवम् । ऊर्जित
 बलवत् । दोरित्यादि । प्रेयसो युद्धार्णवस्य पन्था अप्र एवमभूत् । द्वेषा पार्श्व-
 द्वये स्तम्भितया पतिपङ्कथा भयंकर । प्रेयस कीदृशस्य । बाहुसंचूर्णनञ्चुटितस-
 धिस्फुटत्कङ्कालं यथा तथा प्रथम वीरानुन्मथ्रतोऽभिभवत् । इतरत्र तदीयायुधानि
 गृहीत्वा पराक्रम कुर्वन्तः । इदं विशेषणद्वय योग्यतया प्रेयस इत्यस्य । सख्योदधे
 कीदृशस्य । स्फुरन्नरमुण्डखण्डसमूहव्याप्तस्य ॥ ९ ॥ अद्येत्यादि । यै राघुत्सवे

पृ० प०

२०२ २ ँतावत्पश्यावः० । ६ ँसखी नो । ७ जीवन्त्युपेप्यति
नवेत्युपशङ्कि० ।

इति मालत्यपहारो नाम अष्टमोऽङ्कः ।

मकरन्दः । वैक्लव्यं दु खिलम् । माधवः । कातर्यं कातरत्वं तेन चेष्टितानि
प्राणत्यागादीनि । यातेत्यादि । अस्माकं सखी भगवतीगृहं यदि गता भवेत्तदा
जीवन्ती समागमिष्यति । न वा गता तदा नागमिष्यतीत्याशङ्कितोऽस्मि । तत्र
हेतुः । बन्धुजनमित्रप्रियाणां सगम आदौ यस्य तत्सौख्यं बाहुल्येन विद्युत्स्फुरण-
चञ्चलमेव भवति । तदिह भगवतीपादमूलेति साधारणपदोल्लेखेन मालत्या भविष्य-
त्सौदामिनीपार्श्वगमनस्य सूचनेन नवमाङ्कावतारोऽपि सूचितः । अत एवाङ्कावता-
रोऽयम् । यदाह—‘समाप्यमान एकस्मिन्नङ्केऽन्यस्य च सूचनम् । समासतो हि
नाव्यक्षैरङ्कावतार उच्यते’ ॥ सुहृन्मित्रम् प्रियं प्रीतिविषय मनोर्ज्ञं वस्तु ॥ १४ ॥

सुते स्म यं रत्नधरोऽतिमान्यो द्विजेष्टमान्या मदयन्ति कापि ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेऽङ्को गतोऽष्टमोऽय रसरम्यरूपः ॥

इत्यष्टमोऽङ्कः ।

नवमोऽङ्कः ।

पृ० ५०

१०१ १-४ वर्षतादुत्पत्त्य पद्यावतीमुपाजिता, १-माळ० । ५-६
 प्रदेक्षमभितिष्ठसो माभवस्वाधुनान्तिकं० । ६ अङ्क
 पय । ७ उपरिबिष्यते ।

अधुना पूर्ववदितसीधामिष्या माळतीबीरवनिवेदनेन माभवस्तुजीवयान प्रदे-
 क्षमह—तत इति । वानासिद्धिस्वान्त्येन देवतत्रयकृतवा मप्यत्पदं धीपवैते ।
 संस्तुतः परिमितः । शोभी बद्धा मप्यम् । तमेकमेवोत्पत्तवस्य दृष्टमुक्तम् । व्यति-
 क्रमः समूहः । परिष्णित इव नेत्रमन्त्रके प्रसिद्धीकृत इव । पद्यावतीस्यादि ।
 पद्यावती पुष्टि फलवन्निव आरयति । निमज्जारिरच्छत्रज महती सिन्धुध पादा व
 सरितौ तयोः परिक्रमो वेष्टनं तद्याजात् । तच्छ्रुतप्रासाददेवकृष्णपुच्छात्ताम्रकिङ्का
 बवैवेनादौ निशीर्षं ततो निसेवेभोमवतस्त्रयम् । समुद्रसीबादय आकाश पद्म
 यिता निर्यताः । अत्र मरीचकैश्च तदाकाश पठितमिषेक्षर्षः ॥ १ ॥ सैपेस्यादि ।
 सैवा क्ववा मरीचो विमाति । मनोदकज्जोषारक्षिः । बर्षासु यस्या यथा यमि
 नीनां यिवा ववा बोधपमास्य पुत्रविसेवराजिवा विप्रति । ताच्छीत्ये विनिः । अत
 एव सेम्याः परिष्णीककमुक्त्वाः समीपवतपदुषो स्त्रेकहर्षीव मवगतीति । सैपेसनेन
 पूर्वदृष्टमुक्तम् । अपो निमतीक्षरमम्, अत्रति यच्छति वेक्षमम् । अतो बन्धारुक्त
 तद् । अमुक्त चेद परमिषववेनम् । बहुप्यारो यामिष्या इति समासः । 'तच्छो
 ना तुचान्तरे' इति मेदिनीकारः । माळमाण्डित्त 'इहकेपीकामाळवां विततुष्मा-
 रिपु' इति इक्षः ॥ १००० रसातकतडः पृष्ठीतडः । तडसद्वः सङ्घे । प्रपातोऽतडम् ।
 बद्धा तडे प्रपातोऽतिचयितं पठनम् ॥ यत्रतयेस्यादि । मरीच एव महापनिः सिन्धोः
 पर्यन्तगिरिच्छेपु बर्षमावमिद्येत्तगळ्पनिधाम्बं यच्छति । तस्य गजासत्वेन मनी
 रन्वनितात् । कीदृशः । बरुपूर्णयमीरयवमेपप्यनिशप्रचम्बः । 'दुमुष्मे महति
 स्पृता इति निधः ॥ ३ ॥ चन्दन रक्षचन्दनं देवराज्जा उपचाणत् । अत्र
 शास्य मसवजलविरोधात् । अत्रकर्मो वृक्षमेवः । प्रायःसम्पः प्रयत्नार्थं कष्ट
 ल्यार्था वा । परिषत पद्मम् । माक्षरं सिन्धुफलम् । तदर्थो वृक्षमेवः । अत्रवदो
 वृताः । तद्गुणः प्रतिघण्टः । गोदावरी मरीचैवः । येवद्य निवम्बः । मूवतन्मक-
 नादीन् । लौहामिष्या इक्षिबदेववाशिरवेन स्मरत्तम् । मधुपतीशिम्वोर्नयो
 संमेवः संयमकास्य पावना पाप्मिन्वेतुः । लवमूर्त्तिवानस्य महातीर्षहेतुजात् ।
 अपरिमिताद्यता पुदवकृता मतिष्ठ स्थितिर्वस । एतेन सर्वभूषणम् । अत्रवार्त्त
 प्रिदिः ॥ अत्रवार्त्तं धिवनुदिमाह—अयेति । भुवनावां अर्षवजातानां माभव उता
 एक दीप्यतीति देव पुष्टिमुक्त अत्रवत् नमं तत्रज्ञान तमुक्त । तत्राव रामद्वेषदि
 रदित इक्षर्षः । सुतिष्ठकमाह—अतिववतन्मुक्तिमुक्तवारीन्वराति तादृशो नियमो

पृ० प०

२०४ ४ ०लवणा ललितो० । ९ ०नुमुलो ध्वनि० । ११ ०विज-
म्ममाणो । १३ एताश्च चन्दनाश्च कर्णकेसरपाट० ।
१४ ०सारयन्ति खलु तरुण० । ०वनाववद्धान्ध० ।

वेदस्त्रनिधे तत्कर्त. । यद्वा निगम आविर्भावस्तदाधय । तथा च वेदद्वाराविर्भा-
वेन जगदुपकारक इत्यर्थ. । मनोज्ञचन्द्रभूषण । तथा च वेदकारणाय कृतशरीर-
परिग्रह इत्यर्थ. । तर्हि पौरुषेयत्वाद्देदाप्रामाण्यं स्यादित्यत आह-मदनेति । सर्वदो-
षनिधेः कामस्य नाशन निर्दोष । अत एव भगवन् । तथा च नोक्तदोष. । आदौ
सर्गादौ गुरो । ब्रह्मादीनामित्यर्थात् । तथा च वेदस्य भगवत्कर्तृत्वमायाति ॥ ४ ॥
अयमित्यादि । अयं गिरिनेत्रयोर्हृषं ददाति । कीदृश. । नवीनमेघदयामल्लुङ्घसा-
नु. । हृषप्रीतमयूरस्त्रीकृता ससक्ता मिलिता केका मयूरवाणी यत्र सः । शकुनिभि
पक्षिभि शबला कर्बुरा ये नीडानोकहा पक्षिवासवृक्षास्तै क्षिगधं वर्ष्म शरीर यस्य
स. । तरुणा पक्षिव्याप्तत्वेनाशेषपक्षिणो नीड एव वसन्तीति भावः । घृहदशमा
त्रिपुलशिला । 'केका वाणी मयूरस्य' इत्यमर. । 'शबलैताश्च कर्बुरे' इति च । 'कुलायो
नीडमस्त्रियाम्' इति च । 'अनोकह. कृट. शालः' इति च । 'शरीरं वर्ष्म विग्रहः'
इति च ॥ ५ ॥ दधतीत्यादि । अत्र गिरौ गुहावासिना तरुणभङ्गुकानामम्बूक-
तानि सश्लेष्मकधूत्कारध्वनयोऽनुरसितेन प्रतिरवेण स्थूलानि स्थानं घनता दधति ।
शङ्क्रीना वृक्षमेदाना गजखण्डितविस्तीर्णसंधिपर्वनिर्गतगन्ध स्थायते निबिडीभ-
वति । निध्यन्द. स्पर्शाच्छिबिरः शीतो रसत कटुः कषाय । स्थानमिति भाव-
प्रधानो निर्देश. । 'अम्बूकृत सनिष्टीवम्' इत्यमरः ॥ ६ ॥ काश्मर्या इत्यादि ।
गम्भार्या. सकाशात्कृतमालभारग्वधवृक्षमुद्भूतपत्रम् । घनच्छायमिति यावत् ।
कोयष्टिकः 'कोवा' इति ख्यात. पक्षी टीकते गच्छति । गम्भार्या अल्पपत्रत्वात् ।
यद्वा कृता सपन्ना माला वृक्षपङ्क्तिर्यत्र तं प्रदेशं गच्छतीत्यर्थः । तीरस्थोऽश्मन्त-
कस्तीराश्मन्तक. । शाकपार्थिवादिः । 'अश्मन्तकोल्लकोला' इति ख्यात आम्ना-
तको वा वीरणं वा तस्यं शिम्बि. शिखां लतामेदो वा तस्याधुम्बनं चुम्बनक-
रणं सुखं यासा तादृशा पूर्णिका पक्षिजातयोऽप पानीयानि धावन्ति गच्छन्ति ।
प्रीष्मतप्तास्ता नीड विहाय जलमनुगच्छन्तीत्यर्थः । यद्वा तीराश्मन्तकं तीरवर्ति-
वीरणमप पूर्णिका कुम्भीरमक्षिका धावन्ति व्रजन्ति । प्रीष्मतस्रजलं त्यक्त्वा तीर-
वीरणादिच्छायामनुसरन्तीत्यर्थ. । यद्वा अश्मन्तकं शिम्बिपावृक्षस्त्वस्य शिम्बिरप्र-
मित्यर्थ. । तिनिशस्यातिमुक्ताख्यवृक्षस्य छिद्रवति स्कन्धे प्रकाण्डे छायासेवनार्थं
दात्यूहै पक्षिमेदै. 'कोण्डाडाडक' इति ख्यातैर्निलीय. स्थितम् । वीरुलता नीड
वासो यस्य कपोतस्य पाण्डुनामपक्षिण शब्दितं लक्ष्मीकृत्य कुक्कुभां अधस्वरूणा
रुदन्ति । प्रीष्मतापात्कपोता निजनीडवासिन ककुभाश्च तृषार्ता रुदन्तीत्यर्थ. ।
जातिस्वभाव एवासी. । यद्वा ककुभा. कन्दन्याहादयन्ति । अहो कपोतरुतमि-

नवमोऽङ्कः ।

पृ० ५०

~ ५७ ६८

१०३ ३-४ अर्षतादुत्पत्यः पद्यावतीमुपाभिता । मा० । ५-६
 प्रदेष्टमपि सिद्धतो मायवस्याधुनान्तिकं । ६ अक्षर
 एव । ७ परिचिन्वते ।

अधुना पूर्ववदितसीदामिन्वा मास्तीवीवमनिवैरनेन मायवप्रत्युजीवनाय प्रदे-
 षामाह—तत् इति । वावातिद्विस्वान्तैव देवतमकतना मयवत्पर्वं वीवर्षते ।
 संस्तुतः परिचितः । शोनी नद्या मध्यम् । तमेकनेनेत्पतवस्य वृत्तमुच्यम् । अति-
 करः समूहः । परिचिन्वत इव नेत्रमन्त्रे प्रसिद्धीक्रियत इव । पद्यावतीत्यादि ।
 पद्यावती पुत्री मन्त्रमिव चारयति । विगठवारिरन्त्रमव्य महाती सिन्धुव पाठ व
 सरितौ तयोः परिकरो वैहनं तस्यावात् । तन्निवृत्तप्रासाददेवकुम्भपुराणप्रसिद्धाय
 बर्षेनादी निदीर्घं ततो निघेनेभोमवतस्सकम् । तन्नुपवीचार्थं आकाश पद
 विना निर्मिताः । अथ अतीन्द्रोत्थेन तदाकथं पठितमिदेष्वर्षः ०१॥ छैपेस्यादि ।
 सेवा कथया वशीभेदो विमाति । यथोक्तकथोक्तमिति । वर्षासु वना नदी यमि
 चीनां शिवा यथा लोकपमान्य तुभन्निघेपराशिकां विभ्रति । ताच्छीत्ये मिति । अत
 एव सेव्याः परिच्छीककमुच्यतेः समीपवतपदयो क्तेकहर्षाव मवन्तीति । छैपेकनेव
 पूर्ववदितमुच्यम् । अपो विमतीसम्प्रमम्, अत्रति मच्छति वैसाप्रम् । अतो वक्ष्यतुच्य
 तम् । अत्रुचं नैर्षं पदमिदवनेयम् । 'अनुप्यारो मरिच्य' इति समासः । 'तक्यो
 वा तुभ्यन्तरे' इति मेरिबीकारः । माकमापीक्षत्र इहकेपीकमास्यर्षा चितरुष्मा-
 रिपु' इति हस्तः ०२॥ रघुतकतः वृष्पीतः । तककम्पः ककमे । प्रपातोऽतदम् ।
 नद्या तदे प्रपातोऽतिचरितं पतवम्पयजतयेस्यादि । यवीव एव महावनिः सिन्धोः
 पूर्वन्तपिरिच्छेपु बर्षमावनिरेककक्यनिघाम्बं गच्छति । तस्य पद्यावत्येन यमी
 रन्वलितात् । कीदृशः । अक्यूर्णममीरववमेवपनिवतप्रवच्छः । तमुच्ये महाती
 स्पृतः इति मियः ॥ ३ ॥ अम्बर्षं रथकम्बर्षं देववाकर्षा उपचारत् । अन्व
 वास्य मकनकलमिरोवात् । अक्षरर्षो वृष्टमेवः । प्रयातकम्पः प्रवसर्षो वाह
 स्यार्षो वा । परिचत पञ्चम् । माहर्षं निव्यप्रचम् । तस्यो वृष्टमेवः । अक्षरर्षो
 वृत् । वृष्टारः प्रतिव्यः । मोहावपी वशीभेदः । येवस्य नितम्बः । मूषरन्मक-
 वाशीन् । वीदामिन्वा इक्षिबदेशवाशित्वेन स्मरन्म् । मनुमतीसिम्बोर्नयो
 संमेवः संययवस्य पादवः पादिभ्यहेतुः । अन्वभूतंमिवावस्य महातीवैदितुलात् ।
 अपरिमिताकाशा प्रवपकता मशिष्वा विवतिर्वस्य । एतेव सर्वमूलमुच्यम् । अन्वर्षा
 मशिद्विनामहर्षार्षं सिचपुतिमाह—अयेति । मनुमती कर्षव्यतावां मायव वत्या-
 वक वीव्यतीति वैव मुतिपुच्य, मयवन् सर्वं तत्पद्वर्षं तमुच्य । तवाव एतदेवमि
 रक्षित इत्यर्थः । मुतिपुच्यमाह—अतिव्यपन्मुचिसुतवाशीन्वचति तत्रहो मियमो

पृ० प०

२०४ ४ ०लवणा ललितो० । ९ ०तुमुलो ध्वनि० । ११ ०विज-
म्ममाणो । १३ एताश्च चन्दनाश्च कर्णकेसरपाट० ।
१४ ०स्मारयन्ति खलु तरुण० । ०वनाववद्धान्ध० ।

वेदस्तन्निधे तत्कर्तः । यद्वा निगम आविर्भावस्तदाश्रय । तथा च वेदद्वाराविर्भा-
वेन जगदुपकारक इत्यर्थः । मनोज्ञचन्द्रभूषण । तथा च वेदकारणाय कृतशरीर-
परिग्रह इत्यर्थः । तर्हि पौरुषेयत्वाद्देदाप्रामाण्यं स्यादित्यत आह—मदनेति । सर्वदो-
षनिधेः कामस्य नाशन निर्दोष । अत एव भगवन् । तथा च नोक्तदोषः । आदौ
सर्गादौ गुरो । ब्रह्मादीनामित्यर्थात् । तथा च वेदस्य भगवत्कर्तृत्वमायाति ॥ ४ ॥
अयमित्यादि । अयं गिरिर्नेत्रयोर्दृष्टं ददाति । कीदृश । नवीनमेघश्यामतुङ्गसा-
नु । हर्षप्रीतमयूरस्त्रीकृता ससक्ता मिलिता केका मयूरवाणी यत्र स । शकुनिमि-
पक्षिभिः शबला कर्बुरा ये नीडानोकहा पक्षिवासवृक्षास्तै स्त्रियं वर्ष्म शरीर यस्य
स । तरुणां पक्षिव्याप्तत्वेनाशेषपक्षिणो नीड एव वसन्तीति भावः । वृहददमा
त्रिपुलशिला । 'केका वाणी मयूरस्य' इत्यमरः । 'शबलैताश्च कर्बुरे' इति च । 'कुलायो
नीडमस्त्रियाम्' इति च । 'अनोकह कुट. शाल.' इति च । 'शरीर वर्ष्म विग्रहः'
ति च ॥ ५ ॥ दधतीत्यादि । अत्र गिरौ गुहावासिना तरुणभङ्गुकानामम्बूक
। नि सश्लेष्मकघृत्कारध्वनयोऽनुरसितेन प्रतिरवेण स्थूलानि स्त्यानं घनता दधति ।
। लकीना वृक्षमेदाना गजखण्डितविस्तीर्णसंधिपर्वनिर्गतगन्धः स्त्यायते निबिडीभ-
वति । निष्यन्दः स्पर्शाच्छिबिरः शीतो रसतः कटुः कषायः । स्त्यानमिति भाव-
प्रधानो निर्देशः । 'अम्बूकत सनिष्टीवम्' इत्यमरः ॥ ६ ॥ काश्मर्या इत्यादि ।
गम्मार्या. सकाशात्कृतमालमारग्वधवृक्षमुद्भूतपत्रम् । घनच्छायमिति यावत् ।
कोयष्टिकः 'कोवा' इति ख्यातः पक्षी टीकते गच्छति । गम्मार्या अल्पपत्रत्वात् ।
यद्वा कृता सपत्रा माला वृक्षपङ्क्तिर्यत्र तं प्रवेशं गच्छतीत्यर्थः । तीरस्थोऽश्मन्त-
कस्तीराश्मन्तकः । शाकपार्थिवादि । 'अश्मन्तकोल्लकोला' इति ख्यात आम्ना-
तको वा वीरणं वा तस्य शिम्बिः शिखा लतामेदो वा तस्याश्वम्बनं तुम्बनक-
रणं सुखं यासा तादृशा. पूर्णिका. पक्षिजातयोऽप. पानीयानि धावन्ति गच्छन्ति ।
श्रीष्मतसास्ता नीड विहाय जलमनुगच्छन्तीत्यर्थः । यद्वा तीराश्मन्तकं तीरवर्ति-
वीरणमप पूर्णिका. कुम्भीरमक्षिका धावन्ति व्रजन्ति । श्रीष्मतसजलं त्यक्त्वा तीर-
वीरणादिच्छायामनुसरन्तीत्यर्थः । यद्वा अश्मन्तकं शिषिपावृक्षस्तस्य शिम्बिरप्र-
मित्यर्थः । तिनिशस्यातिमुक्ताह्यवृक्षस्य छिद्रवति स्कन्धे प्रकाण्डे छायासेवनार्थं
दात्युहैः पक्षिमेदै 'कोण्डाढाडक' इति ख्यातैर्निलीय स्थितम् । वीरुलता नीड
वासो यस्य कपोतस्य पाण्डुनामपक्षिण शब्दितं लक्षीकृत्य कुक्कुभा अधस्तरुणा
रुदन्ति । श्रीष्मतापात्कपोता निजनीडवासिनः कुक्कुभाश्च तृषार्ता रुदन्तीत्यर्थः ।
जातिस्वभाव एवासी । यद्वा कुक्कुभा. क्रन्दन्त्याहादयन्ति । अहो कपोतकृतमि-

पृ० ५०

२०५ १-२ प्युरुनिकुञ्जगम्भीरगद्दरोद्गारगोदा० । २ शुसरित-
खिम्बमिशा० । ११ अपि च । ०५५ ।

अमिच्छन्तीत्यर्थः । 'सम्भाषी सर्वतोमहा आत्मघी मनुपर्विका' इत्यमरः । 'भार
ग्वये राजहृद्यस्य्याकचतुरहुष्याः । भारैवतस्यापिमातहृतयाकमुवर्षकाः' इति च ।
'श्वेदिकिच्छिमिक' इत्यपि । 'आमातवेऽम्बिकावामसन्तको धीरवेऽपि च ।
सिद्यपासमस्तर्कं प्रहृः इति भरमिः । 'सिम्बिः सिखा क्वामेदः इति सिन्धः ।
'मासाच्छिन्ना तु पृषिका' इति च । पृषिका पश्वीति क्वाता पतमिरेति क्वाता
वा । 'अपःपृषिका कुम्भीरमक्षिका' इत्यपि भरमिः । 'दात्पूहः आककठका' इत्य-
मरः । 'तिनिसे अम्बो नैमी एवहुरतिमुचक' इति च । 'अली प्रकाणः
एकन्वः स्यात्' इति च । 'सिंतिरिः कुकुम्भे क्वा' इति च । मपूरप्रमाप्येऽं
पश्वी ॥ ७ ॥ तस्मिन्पुपसंहारे । सिन्धुम्भक इति । इत्यम्बिकाप्येऽयम् ।
यदाह—'इत्यो सम्भमपात्रेण संस्कारोक्त्या निबन्धते' इति ॥ न यत्रेत्यादि ।
वैरक्यामिद्याहर्षं राजधेयं अितमिमे वरं कुरुर्वाभ्याह्वितौ पुनापुनवैर्तमाहे ।
नत्र निपटी चितम् । कर्तुं । प्रकाशं वातुमन्तति न वा अत्रति । अम्बवन्ति-
रेक्यमिबवात् । तथा च सा बीवति ववेति च ज्ञानत इति भावः । 'एह आगे'
कार्ये सिन्धुः । प्रतिक्षितं पुनःपुनः प्रेक्षितं सचेतः पुनर्मोहकपणाद्यान्वधरं प्रसि-
द्यति । किं कर्तव्यमिति च आधीय इति भावः । अत एव अयम्बिकाप्येऽयम्-
वाभ्याः पठव इव ॥ ८ ॥ भाष्यस्यः । अत एवाभ्यासं तत्त्वमत एवाभ्यासम् ।
पर्यवसिता समाप्तिं पठ्य । संभावयान्वाप्यय । प्रियेत्यादि । हे प्रियमात्रवै मत्रि
किम्बकिम्बानि । माववाभ्यतद्वापपवति—अतु हे, अहमेव च र्त्वं पूर्वं तव करा
अवयववन्वयत् । तथा च माववाभ्यतद्वापपि मा क्वा इति भावः । आदृष्टी-
मीवहृष्टीर्त्तं सारिचकम्पादिवा अपकृतवा मन्वेऽहर्त्तं येव च । अहा आदृष्टी-
तममिष्टीत करसमर्षकत् । अत एव मूर्तिमान्कृतवेहपरिग्रहो महेत्यव इव ।
सोऽपि दृष्टीतमन्वयो कन्दकव मवति । इहृष्टीमिति पाठ तत्रैष्टीतमि-
त्यर्थः । 'कुरुर्त्वं मन्ववे सुने' इति सिन्धुः । तादृशमेकमुत्पत्तिः करमहवपहोत्प-
वसुप्यावकास्त्वात्तस्त्वाद्यहा । यदाह—'सात्स्वाम्याद्यसुरत्वा मुतिवर्षवसंम-
वाहृत्पत्तिः' इति ॥ ९ ॥ अत्रसेत्यादि । तथा अममद्यन्वतोऽवत्वाद्यको
वहुष्यकं श्रेयः । अमह एव महाज्वर इति वा । वरपुण्यमुत्पत्तिः । कीदृशः ।
संततममेववाधरी । अत एव प्रतिमुहूर्त्तमुन्मूक्योद्यता । एतेव हुभहसमुचम् ।
ततः प्रथमंकारुं तथा मनो विद्येयैव निरपेक्षता इत्यम् । अत एव तुम्बिच ।
आरमाह—इतः कर्त्तव्यव्याहारापरं सिध्यति । अपितु च सिध्यतीत्यर्थः । अत्र-
रकार्पचं अत्रयेव इत्यं तत्रेव आहर्षं सिन्धुर्त्वं निन्धेयेव दोषमपहाव इत्यम् । कु-
कम्बकादां तमिनेवात्ताहसम् । तुम्बिचैकत्र सिन्धुवचमेरेयोवमारोपो मवति ।

पृ० प०

२०६ २ ँचुम्बिनमु० ।

रसान्तर्गतत्वेन धीमतामनुद्वेगात् । 'यत्रोद्वेगो न धीमताम्' इति दण्डिवचनात् ॥ १० ॥ मयीत्यादि । सखे, असौ प्रिया स्नेहेक्षितं रुदितैस्त्वया त्रिस्तारयामास यथा पीडाचपलचित्तोऽहमप्यभूवं भूतोऽस्मीति स्मरसि । इतिरघ्याहार्ये । अन्यथा कर्माप्राप्ति । रुदितस्य करुणजन्यत्वात्करुणहेतुमाह—विवाहविधे पूर्वं मयि नैराश्याद्विकलानि स्वविषयव्यावृत्तानि करणानीन्द्रियाणि तैर्लक्षिता । अनेन मोह उक्त । लक्षणे तृतीया । कीदृशौ । मर्मच्छेदव्यथादीनैरिव । अनेन निश्वासवत्त्वमुक्तम् । निश्वासेन मर्मच्छेदोन्नयनात् । तथा च निश्वासरुदितमोहौ करुणरस उक्त । यद्वा विकलकरणैर्व्यतनोद्बुदितैरिव । इतरत्समम् ॥ ११ ॥ अहो नु खलु भो इत्याश्चर्ये ॥ दलतीत्यादि । मम हृदयं दलति विदीर्यते । सवेदनत्वात् । दहोद्वेगं नैव द्विधा भिद्यते द्विधा मित्रं न भवति । स्फुटितेऽपीद्वोपशान्तिरिति भाव । तुशब्द एवार्थे पुनरर्थे वा । पुनर्न मिद्यत इत्यर्थात् । भिद्यत इति कर्मकर्तरि तद् । अथ च दलति तन्न भिद्यत इति विरोधाभास । एवमुत्तरत्रापि । विह्वल कायो मोह दधाति न तु चेतना त्यजति । पुनश्चैतन्ययोगात् । स्थिरे मोहे दुःखाज्ञानात्कृतार्थं स्यामिति भाव । तदिहाध्यात्मिकविपद्भयमुक्तम् । अन्तर्दह शरीरं दीपयति न भस्मसात्करोति । कात्कर्येन भस्मरूपं न करोतीत्यर्थः । प्रातिः कात्कर्ये । तथात्वे दुःखाज्ञानमेव स्यादित्याशय । अनेनाधिभौतिकी विपदुक्ता । तदिह व्याधिदशायां मोहादय उक्ता । यदाह—'मनःसंमोहसर्वाङ्गदाहवृत्त्यादिभिस्तथा । शिरसो वेदनाभिश्च व्याधेरभिनयो भवेत्' इति । इह कायावच्छिन्न आत्मा कायपदेनोक्त । अन्यथा मोहस्यात्मधर्मतया कायेऽसभव इत्यवधेयम् । 'स्त्रिया मूर्तिस्तनुस्तनू' इत्यमरः ॥ १२ ॥ जडतानिवृत्त्यर्थे माधवमन्यचित्तं कर्तुमाह—वयस्य इति । निरवग्रहं निष्प्रबन्धं यथा ॥ उपवेशनफलमाह—उन्नालेत्यादि । समीरो वायुरिह त्वा प्रीणयिष्यति प्रीतिं करिष्यति । तद्योग्यतामाह—प्रीष्मान्तेऽल्पोदकतयोद्गतनाला वाला ये पद्मसघास्तेषां पुष्परसीयक्षरणेन यन्मिश्रणं तेन मासल पुष्टो यो गन्धस्तन्मित्रम् । अग्रे दोलायमानकलोलशीकरै शीतलो जडो मन्द । यद्वा शीकर एव तुपारस्वैर्जड शीत इत्यर्थात् । 'आकरो निवहोत्पत्तिस्थानश्रेष्ठेषु कथ्यते' इति मेदिनीकार । मकरन्द । 'तस्येदम्' इत्यण् ॥ १३ ॥ आक्षेपोऽन्यमनस्कृता । एतस्मिन्नित्यादि । अत्र सरसि भुव प्रदेशा दृश्यन्ताम् । अश्रुपूर्णनेत्रतयादर्शनमाशङ्क्याह—एकस्य नेत्रजलस्य परिपतनमन्यस्योत्थानं तयोर्मध्ये । कीदृशा । हर्षाव्यक्तमधुररवहंसविशेषपक्षकम्पितवलदीर्घनालपद्मा नीलोत्पलयुक्ताश्च । पूर्वं विशिष्टपद्ममुक्तमिह तु नीलपद्ममात्रमित्यपौनरुक्त्यम् । यद्वा पूर्वं श्वेतपद्ममुक्तम् । इह तु नील तदित्यदोष । श्वेतस्यामकमलसुवलनेनातिरम्यतोक्ता । अविरहिश्रिय इति पाठे श्री शोभा लक्ष्मीर्वा । सरसि तस्याः सतताधिवासात् । तथा च श्रीयुक्ता इत्यर्थः ।

पृ० ५०

P 2

२०७ १३ षष्ठा व्यतनो० ।

मन्त्रिर्नमस्त्रिभङ्गाद्ये' इत्यमरः । मन्त्रिणे ईसमिचपि' इति मेदिनीकाराभ्युदये-
 ष्यास्वा वक्ष्येति ज्ञाप्यते । अमुप्रासव वापरागेति समावधुष्यापि संमवतीत्यवेषे
 मम् । सोऽप्येवं शीतवातादिभुःपदज्ञापिति भावः ॥ १४ ॥ प्रतिशब्दप्रदावादि
 शुष्याबोध्यवर्षवम् । तूष्णीम्भाषो निषेधस्तत्र बहतायां भवन्ति हि इ' इति । बह
 ताभिर्ह माचये सप्तमात्परमाह—कथमिति । निरुप्यं मेयं बहता ङि अमु-
 ष्यतिरेत्याह—दून्यमिति । दून्यं निर्द्वयमप्यतो धमनेवातुस्यति । यद्वा
 अन्वत दून्यं माकटीव्यतिरिक्तवत्सङ्गनात् । अत एव प्रदेवाहन्वकार्याणं
 कथितातुस्यतिरेति । अप्रतिपत्तिदून्यमिति पाठेऽनवधानेन कैतुम्बविरहो वशा
 तश्चेत्यावेक्ष्यः ॥ वानीरेत्यादि । सधे कुञ्जसंबन्धि वरीणां पत्राः पत्रं ।
 वेतसपुष्पैर्ब्रह्मरमम् । तासामेवोपम्येपु व पूषिअकुपुमानां वाककेः कोरै-
 र्विअसितम् । वद्वा पूषिअथ सुमवसव तासां वाकके । पूषिअ वृत्तिरिति प्रसिद्धा ।
 सुमनद्ये वाकः । सुमना माकटी वाति इत्यमरः । तथा निरेः अमूने
 करेषानाम्बन्धेह प्रथमारेषु सिद्धरेषु वर्तमानैर्मेवैर्विंतावाप्यते । विंतावाचार
 म्बन्धते । मभूरुपमिभानमिमितम् । मिमितसप्तमीवम् । अरिषेभु । निरुसत्कुट
 जपुष्पकपहासस्तु । तदिह मभूरुकार्थं मेवैर्विंतायं कुट्टवैर्हास इति वत्तत्पत्ये
 क्षर्वा । एवं च कुट्टवद्वा इत्यरो मभूरा मर्तक्य मेवो विंतावमिति वृषधामयी ।
 अमिह सिद्धन्धिपदेव पञ्चभूषेपेत्तद्विरत्पर्येन निरुसक वक्तः । अगमारपदेव च
 प्राकटीति अह प्रकृष्टाववाम्मारो बुभुहो पस्य स मूर्धो इद्येय्य तस्य च हास
 वचित एव । वद्वा सिद्धन्धिपदेव त्रिशिखन्धयोमितया वाक वक्तः । तस्य च मूर्धे
 मूर्धो इत्येव । 'वाकनामपि कर्तव्य त्रिशिखन्धिमिवचम्' इति वाकानां त्रि-
 खन्धित्वे मालम् । 'शशीरवकुला' इत्यमरः । 'कारणे वाककं इदमे कश्चिअ
 कोरकः पुयात्' इति च । विंतावमाचरतीत्यर्थे अन्वत्यावकि विंतावाप्यत इति
 स्मम् ॥ १५ ॥ विजुम्भेस्यादि । सधे लैकपर्वन्तमूयवो वृम्भवा विअसेव व
 रैरः पूवरपुटो यो विम्बो थोककस्तस्य अन्वरेषारम्भेन व्याघ्रा अत एव भीषन्ती
 भीषद्वा वन्न तादृशो भवन्तीति वत्तत्पत्येक्ष्यः । एवं सर्वत्र विद्यो मेवमात्र
 इवामा भवन्ति । यद्वा अहम्बामां कर्कसुषाणां शिवाः कार्थिव्यस्यामिः इवामाः ।
 गरीम्वाहाणां कश्चनः कृत्वापुष्यद्विर्विकसितैः कन्धैर्नवाहुरैः कान्त्य मनोहा ये
 कैतककृत्वाकाकारका भवन्ति । वद्वा तत्तन्कन्धः कन्धो वस्य कान्तकैतकस्येक्ष्यः ।
 वद्वा कश्चन्यः कन्धस्यो मदीहृष्टं कान्तकैतकं च निभ्रतीक्ष्यः । वतावां माक्य-
 निर्द्वयानि अध्येभवतीरमाणि वानि शिखीन्ध्रयोऽङ्गुमाणि तैः श्रोत सहासैव ।
 मनोहा वा । शिखीन्ध्रं कन्धोपुष्पमिति शिष्यः । शिखीन्ध्रं सूक्ष्मं इति क्वातम् ।
 वमिह पदं बर्क विपिनं वा । स्म्या विअसद्वृम्भयोः इति शिष्यः । 'विम्बो-
 ऽन्धेऽपि च मोकके' इति परमिः । 'अन्वरोऽङ्गी समारम्भ' इति शिष्यः । अह

पृ० प०

२०८ ६ वयस्य, निरवग्रहं दह० । १० ०संवलनमांस० ।

११ त्वा प्रीणयिष्यति० ।

म्बिनी मेघमाला कादम्बिनी च कथ्यते' इति शाश्वत. । 'कन्दल' कलहे कन्दे मल्लयामङ्कुरसंघयो.' इति मेदिनीकारः । 'पुंसि कञ्चस्तथाविध.' इत्यमर । 'वनं नीरेऽम्बुजे क्लीवं काननेऽप्यालये वनम्' इति मेदिनीकार. ॥ १६ ॥ उत्फुल्ले-
त्यादि । अधुना त एते दिवसाः प्राप्ता ये मनोराज्येन मया धृता इत्यर्थ. । इह त एत इति सर्वनामभ्यां दिनानामत्युत्कण्ठाहेतुत्वं ध्वनितम् । क्रीदशा. । उत्फु-
ल्लाभ्यामर्जुनशालाभ्या वासितः सुरभीकृतो वहन् पौरस्त्य प्राच्यो यो शञ्ज्ञानिल-
प्रचण्डवायुः प्रावृषेण्यवातो वा तस्य प्रेङ्गोल आन्दोलनं तेन स्वलिता स्वस्थान-
ध्युता इन्द्रनीलमणिखण्डा इव श्यामा मेघपङ्क्तयो येषु ते । अत्रार्जुनप्रहणेऽपि द्वि-
तीयतरो सर्जस्य ग्रहणं कदम्बाद्युपलक्षणार्थम् । तथा ग्रीष्मोष्मतप्तमहीसेकसौरभ-
वन्तः । ईषदृष्टौ तदुद्गमात् । धर्मस्य ग्रीष्मस्य विगमोपगमोऽम्भस आगम आग-
मनं तयोर्व्यतिकर सवन्धस्तेन ध्रियं शोभा वोढुं शीलं येषां ते । यद्वा धर्मांभसः
स्वेदजलस्य यौ विगमागमौ तयोर्व्यतिकर समेद । वर्षारम्भ इत्यर्थ । तस्य श्री
सम्पत्तिस्तद्वाहिन इत्यर्थः । पौरस्त्य इति पुरसस्त्यक् । 'क्षञ्ज्ञा ध्वनिविशेषे स्यात्'
इति मेदिनीकार । तदन्वितोऽनिलो शञ्ज्ञानिल । यद्वा 'क्षञ्ज्ञानिलः प्रावृ-
षेण्य' इति रत्नकोश । अत्र वास्यमानेति कर्तव्ये संपूर्णक्रियत्वपरनिष्ठाप्रत्ययान्त-
वासितपदोपादानात्समस्तपुष्पसौरभसक्रान्तिर्वायोर्ध्वनिता । अत एव मलयानि-
लाञ्छञ्ज्ञानिलोत्कर्ष कटाक्षितः । उन्मादावस्थो माधव. । उन्मादश्चेष्टवि-
योगात् । यदाह—'इष्टजनस्य वियोगादुन्मादो विभवनाशाच' ॥ १७ ॥ तरुणे-
त्यादि । कथमधुना दिशोऽहमवलोकयेयम् । तरुणतमालान्नीलास्तद्वद्वा नीला-
प्रचुरा उद्गच्छन्तो मेघा यासु ता । शीतवातक्षिप्तनवजलकणाः । हरेरिन्द्रस्य
हेतिरत्नं घनुस्तद्वती मदकलमयूरकोलाहलै शब्दवतीः । 'कलं कलकलेऽपि
च' इति विश्व । सरित इति पाठे प्रतिविम्बेन मेघवस्त्वम् । हरे कृष्णस्य हेतिश्चक्रं
तन्नामकपक्षियुक्ता । दु खितेनर्तुज्ञानं दुःखमयत्वेनैव । यदाह 'ऋतून्पश्यति
दुःखार्त. सर्वान्दु खसमाधितान् ॥' इति । तदनेन प्रवन्धेन वर्षाकाल उक्तः ।
यदाह—'कदम्बनीपकुटजै शाह्वलै सेन्द्रगोपकैः । मेघवातै सुखस्पर्शै प्रावृद्-
काल प्रदर्शयेत्' ॥ १८ ॥ शोकेति । मूर्च्छित पततीति भाव । मकरन्दः ।
विनोदक्षितस्वास्थ्यम् । प्रमुग्ध सज्ञाशून्य. । अनुकोशोऽनुकम्पा तद्विपर्ययासि ।
अपेत्यादि । अगणितमात्रादिके हे सखि, अस्य लोभेन त्वया साहस कृतम् ।
तदिह प्रिये प्रीते निरपराधेऽपि निर्दयः क्रमः कोऽयं केयं परिपाटिस्तवेत्यर्थः ।
कथमीदृशं पतिं त्यक्त्वा निर्दयासीति भाव ॥ १९ ॥ उच्छ्वासः संशालाभः ।
मातरित्यादि । मातर्मातरित्यावेगः । द्विधा भवति हृदयमिति पीडा । अव-
यवसंधि विधिलीभवतीत्यस्वस्थता । विश्वं शून्यं मन्य इति बाह्यसवेदना निर्वेद ।

पृ० ५०

२०९ ९ ०कर्म प्रतिपत्ति० । १४ माग्मारेपु० । ०७ानाव्वते ।

अभिरक्त्यां यथा तथान्तर्गम्यमीति विन्त्यामिति वाहा । अन्तर्गम्या
 निरुक्त्याः धीद्वजवद्यार्थं पञ्चभावात्कारे मन्वतीयेति मन्विः । विध्वंसवर्षतो
 मोहप्यदयतीति मोहः । मन्वमाग्नोर्द्धं किं करोमीति वैश्वम् । कर्मसम्पत्तिः
 किमिच्छन् । सर्वनामसाप्ताचार्यता । विन्त्यनिष्पन्नं सुपामारिसात्यसम् ॥ २० ॥
 परिदेवितमाह—कर्ममिति यन्पुतेत्यादि । सोऽयं वग्युसमूहवित्तक-
 र्तिवपुरस्यो माकटीनेत्रवाक्यन्त्रो मकरन्दहर्षजनकः धर्षजनविश्वोऽयं प्रथम
 म्प्रपद्यत इत्यर्थः । 'मह उद्धव सासवा' इत्यमरः ॥ २१ ॥ गात्रेणित्यादि ।
 वसन्ते मम कर्म यन्म्वरस आसीः । सुद्यस्तर्षितात् । मेत्रे यद्यन्म्वीवन्त्र ।
 आनन्दजनकतात् । वित्त आनन्द एव साद्यार्थं एवासीः । तं सामन्ति-
 म्ममकस्यैव मम जीवनमिबोद्धरतोऽग्न्युद्धवता कालेन धर्मयेव यमेव वा इतोऽसि ।
 यथा जीवपोद्धारेऽह इत्यस्या सद्गुहारेपीति भावः ॥ २२ ॥ सोऽग्नोऽसि वि-
 पत्ति—अकरोषेत्यादि । हे निर्दम हातमनोऽहं इत्थं वेद्मि । हासपूर्वं पर्ये
 स्पर्षः । वद्म किमेव विद्यासेवोद्धवत् विदित्तामिसर्षः । हे वधवाहावादि-
 दाहमे मे वार्धं वेद्मि । मिप्रमहुरच्छिर्त्ता हे प्रिवमकरन्द, कर्म न धम्यसे । कर्म
 वाहीचरोषि । इहादेगाहीनां सारवमकहन्धे रसः । वदाह—इहमाद्यपनापाव
 वग्युस्यस्यवतामैः । हात्रोद्धोपपातैव वावते कश्चो रसः । अत्रुतियासवेदन्व
 यत्तात्रैव रसुतिष्ठये । परिदेवितोऽप्यैरभिनेवः त स्मिभिः ॥ २३ ॥
 मकरन्दम् । अभिरक्त्यादेव सावपहस्य मौक्त्यसिग्माये उच्छे । सावर्धं एहीति
 दयातम् । अविष्ट पीडित्वाती मां कथा बना छयिः अन्वित्वं स्य सः । माधवः ।
 वार्ताहते वृत्तः । अतिप्रहयकाकतवा हृदयेक्यम् । वदाह—'प्रथमप्रधानायाती
 बहुस्वानस्युतिष्ठतः । स्वारस्वारर्षं वार्धं तु मेवमैतुत्मात्मनः ॥ मच्छेत्यादि । व-
 धमेवो निरेर्षं भवति । कर्मभारपाक्ष्यामजम्बुनिद्रुद्धवत्कर्मनेमात्प्रद्योक्तं वरु
 सुतरेव नया उत्तरतमीये । एनया द्वितीया । कीदृशः इति विद्यमानं कर्मत्वारं
 कर्मम् । विद्यावित्तमाक्युत्पाधीकस्युद्धा पीठः । अविष्टवधमाटीति पाठ उव
 रित्ता यथा च माका वैवाभिसर्षः । वदे मूलवारेऽतिरिचामता । वद्म अ-
 म्प्रीष्टुरि विपटमानो निविद्यप्रकारेव भवम् । उत्तरेषोत्तरेषे । उत्तरेषेति
 निविद्यप्रतिपत्तये विद्यतः विविदेपोत्तरेनेत्रैवम् । आधवावैदतवा वदे । कर्म
 वद्म । अयत्ती निवन्त्याया' इत्यमरः । इत्यावगित्यनेन विषय उच्छे ।
 विवधूर्षवध पदेऽः कार्त्तः । वदाह—'सैरेषं वैद वृत्तात्तु इत्यमर
 एवावधम् । तस्यैव एववयेति कथवा निवदेव द्वि' निवदेव ॥ २० ॥ अवि
 रित्यादि । कर्मभोविर्नं सुवधमप्रवाद—हे पीठं सुन्दर, त्रिधा वज्र
 उद्धवती उत्तानुत्पन्ना विद्युत्पावातिइति कविम् । कथयेत्तर्षः ॥ 'अविर् कर्म-
 वदे' इत्यमरः । विरक्षितेन कर्म्याविद्युत्पावर्षं कर्म्यावैवमवताः । कश्चिद्

पृ० प०

२१० ४ ०माविर्भूतशिलीन्ध्रं । ९ ०प्रासास्त एतेऽधुना० ।
१० ०श्रीवाहिणो वा० ।

जयोः सौम्यः' इति शाश्वतः । प्रियालिङ्गने सुखं तद्विरहे दुःखमिति लमपि जाना-
सीति ध्वनितम् । यद्वा कश्चिदेवमभिमतं ममेत्यर्थः । उत्पन्नक्रेहेन सुभगाः सुमुखा-
क्षातकास्त्वा सेवन्ते । वा समुच्चये । अनेनार्थिसंपत्तिरुक्ता । पुरोवातश्च मृदु-
प्रेरणाभिस्त्वा सुखयति । अन्योऽपि सहायस्वरणमुष्टिप्रहणादिरूपसंवाहनां कुरुत
इति ध्वनिः । अनेन सहायसपत्तिरुक्ता । विष्वक्सर्वतो लक्ष्मीं शोभां विभ्र-
दिन्द्रधनुः । कर्तुं । लक्ष्म चिह्नं तव तनोति । अनेन प्रसाधनमुक्तम् । विश्वं विभ्र-
दिति पाठे हे विश्वं विभ्रद्भुवनं दधान । वर्षेण सस्यादिसमृद्ध्या जगदुपकारक-
त्वमुक्तम् । प्रसाधनमाह । इन्द्रधनूरूपं चिह्नं तव शोभा तनोति । विम्बं विभ्र-
दिति पाठे तु विम्बं मण्डलं शोभा तनोति । कीदृशम् । इन्द्रधनुश्चिह्नं विभ्र-
धानम् । तदिह जगदुपकारकतया ममाप्युपकारं करिष्यसीति भावः ॥ २५ ॥
गर्जितेनानुमतिमाह—अथेति । प्रतिशब्दभरितकन्दरत्वेनानन्दिता समृद्धो-
त्कण्ठा यस्य स । यद्वा आनन्दिता हृष्टा उत्कण्ठा उद्ग्रीवा इत्यर्थः । मन्दं
गभीरम् । अनुमन्यते स्वीकरोति । आर्तिवशाद्देवलारोपणेन भगवन्निति । अववा-
रणे यावत् । जीमूत मेघ ॥ **दैवादित्यादि** । इच्छया जगति विचरंस्त्वं
मत्प्रिया यदि दैववशात्पश्येद्रक्ष्यसि तदा प्रथमं तां प्रवोच्याथ माधवदशां कथयि-
ष्यसि । अवस्थानिवेदनेन तन्मरणमाशङ्क्याह—कथयतां लयाशा पुनःसगमप्र-
त्याशा सैव तन्तु । जीवनबन्धहेतुत्वात् । नैवात्यर्थमुच्छेद्यः । च एवार्थे । अत्र
हेतुमाह—स आशातन्तुरेकस्तस्या प्राणत्राणं कष्टाकष्ट्या करोति नाहमित्यर्थः ।
इह तावत्कालं सा जीवति न वेति सभावना दर्शनस्य दैवादित्यनेनोक्तम् । प्रस-
ङ्गतो मत्कार्यमिति जगति विचरन्नित्यनेनोक्तम् । मत्प्रियामित्यनेन सुकुमारत्वा-
दिना विरहदुःखासहिष्णुतोक्ता । आदावाश्वासनं वार्ताश्रवणपटुत्वार्थम् । अत्यन्त-
मित्यनेन मध्यमविधया दशाकथनम् । तेन च तन्नैरादयनिषेध इत्युक्तम् । कथ-
मपीत्यनेनाशातन्तुमात्रं तद्रक्षणाय कल्पत इत्युक्तम् । आयातास्या इत्यनेन कटाक्षा-
दिस्मरणेन गुणकीर्तनम् । माधवस्येयं माधवीया । वृद्धाच्छ । उन्मादावस्थेयम् ।
असंबद्धप्रलापात् ॥ २६ ॥ सहर्षत्वं मद्बचनमङ्गीकृत्य प्रचलित इति । मक-
रन्दः । उपरागो राहुप्रासः । शैशवे सकटप्रदेशे पित्रादीना स्मरणस्य स्वभ्य-
स्ततया विरहसंकटेऽपि तदाह हा तावेति । **माधवः** । प्रमादोऽनिष्टम् ।
नचेप्वित्यादि । नूतनलोभ्रपुष्पेषु कान्तिः पाण्डिमा गौरत्वं वा । इह नवप-
देन स्निग्धतोक्ता । दृशो विलोकितानि हरिणीषु । गमनं हस्तिषु । नम्रत्वं
लतासु । इतिशब्द आद्यर्थे । 'हिला लीलेयमी हावा.' इतिवत् । प्रमथ्य मारयित्वा
मे प्रियाविपिने विमक्षा खण्डखण्डिकृत्य घृता । यद्वा इति प्रकारार्थः । तेन
लोभ्रप्रसवादिभिर्मे प्रिया विभागीकृता । कान्त्यादिविभागद्वारा प्रियाविभाग

पृ० प०

f c

२११ ७ ष्ममा पुनर्वज्जायमानेन दिनो० । ८ ष्मामैव नो मा
भव प्रत्यासा० ।

एनोर्षीवत इत्यवनेयम् । त्रिपिब इति प्राग्निवत्स्वाध्यामिप्रागम् ॥ २७ ॥ सुहृ-
दीत्यादि । हे इतद्वृषम् कनमपि विहीन द्विपत्तव न प्रवाति । इतेति मिन्हा-
पाम् । मित्रे गुणनिवायेऽस्तिप्रेमवृत्ति शीवेचरे वृहस्पृत्तिर्षीवात्पृथग्मित्रे कान्त-
विबोममयोव्यवाभ्यधिमन्तवचाने वृत्ति । सुहृत्कारो हेतुहेतुमज्ञावः । 'श्रुति
क्षिन्वा पांसुर्वा' इत्यमरः ॥ २८ ॥ प्रिवाभिमन्वाद्यहा विरस्पति—सुहृमेति ।
संनिवेशः प्रथमः । अनुकारः साहस्यम् । तप्याव श्येप्रप्रसवाहीति प्रिवाध-
म्याद्यनुकापीमि न तु सा विमजेति भावः । साहस्यप्रिबो विद्यापद्यापीति
साहस्यं वचनम् ॥ मवन्निरित्यादि । मवन्निरित्यैः सवाह्यु कम्पारत्या
सा कुम्पपूरुषा वा । अथवासा मवन्निरि किं निरितममवत् । कुम्पमद्यमं य
किं विद्यातमिद्वयैः । मनु तस्माः किं वव इत्याह—हे सुहृत्वासा वयोवसा
एतुत् । यत्र वयोवसायां इति मवत्वाः प्रयत्नम्यपारो वपुषि सुगुणो वक्तव्य-
रति । एतेन वयःशम्भिरुत्था । सर्वाश्चस्नेवाभिज्ञावप्रकाशवम् । कुम्पपूरुषेव
वाहत्याभावः । इहसैरिदनेन परिचयवत्तुति । साहस्यैवैव वचनवृत्तान्तयोः
सपत्न्यं वचयति । 'सुरते मिःसाव्यसता प्रायस्सर्नं सप्तुवाहृतम् ॥ इति भरता
॥ २९ ॥ केकामिरिति । किं मत्रवत्र वाचे । अपि तु किमपि प्रार्थने ।
मतोऽप्रकाशमस्योऽर्चिषावोऽर्चिसम् । अनवत्तरमाह—इत्यनुत्तरपिच्छम्यपे मवुत्
केकामिर्षेवम जाहपति । बकोरः वक्षिमेदो यत्तववा प्रमत्तरकः संविद्यहर्षो
प्रिवाभ्यधिरति । व्येकायूः स्वाम्पुष्यो वावरः पुम्पपूरुषा कान्तायाः कपोली
वित्रमति । अतः साहस्यमम्यासाहस्यतार्थिज्ञानवत्तर इति भावः । 'इहवृषीस्यव
गयोऽहृत्कवकीमुवाः' इत्यमरवाच्य । 'कं वाच' इति पठे कं प्राग्निर्षं प्रार्थन इत्यर्थः
॥ ३१ ॥ हेस्तेत्यादि । वहीवचनो वाचपेऽर्षं कान्ताया सुप्तसुरिद्वन् पुम्पति । कीर
सम् । अथरपणेन रप्या मनोशा वचया नम तत् । कान्तिप्रो ऐवमीहृत्वा । वार्थे कन् ।
तस्य प्रवचैव पुम्पेव प्रथेय वा रक्षयन्प्रवेद्यः । पाकान्तरमन्तिमपाकवता
स्पृष्टित विहीर्षं वहादिमप्यर्षं तत्प्रमिद । तत्प्रममिद्वयैः । तमिहाप्यनवत्तर एव ।
'शाप्याप्यवकीमुवाः' इत्यमरः । 'कान्तिप्रः कर्कषवम्यो रप्याहो ऐवमीहृत्वापि'
इत्यमरः । रोदिनायोक्तो रोदिप्राहः ॥ ३१ ॥ कश्चिद्व्यादि । अर्षं सुहृत्
वम्यहृत्वासाः प्रिवायाः परिचयप्रयत्नं सुरतनिःसाव्यसतामनुतिवृत्ति । कीरघः ।
कश्चिद्विद्वितेष्टनां प्रिवा वम्यमेवाधिसमीवपुत्रिद्यन् । कश्चवमिद्वयैः । अत
एव कश्चकळे कुम्पवितेष्टवत्वं वाति । परार्थेन कमेव निक्षिती कर्षो तयो-
र्षोः सुपदेषीववन् । कश्चित्तर्षेर्नवत्तरपीवत्तैरसाः प्रवधारत्वं कश्चवन्
॥ ३२ ॥ नागतरित्यादि । अर्षं कान्तेरयो इत्ये ताव्यति ग्यापो मवति

पृ० प०

२१२ ३ ०तोऽस्मि दैवेन० ।

२१३ ९ ०तत्कमत्र वि० । ११ ०खलिततनु० ।

१२ ०उपरिविघटमानः प्रौढ० ।

२१४ ८ ०विचरन्निच्छया मत्प्रियां चे० ।

नूनं निश्चितं प्रेयसीविश्लेषेण विह्वलः । जलद्रेषु ध्वनत्सु सत्स्वीपद्रुम्मीरमुद्गत-
 कण्ठगर्जनं नान्तर्वर्तयति न करोति । समीपस्थात्सरस आवर्जितैर्मिलितैः शैवलैः
 क्वलात्र करोति । मदहान्या यो विषादस्तेन मूकानां भ्रमराणां व्यासप्रेनान्य-
 चित्ततया शोच्यमुखः । यद्वा व्यासज्ञो विशेषेणासन्न इत्यर्थः । तदिह मदहानिधि-
 न्तया संतापात् । दीनत्वमधोमुखचिन्तनात् । एतेनानुस्मृतिसंजाता विषयव्याधृ-
 त्तिरुक्ता ॥ ३३ ॥ अहमिवायमपि कान्तातिरिक्तमन्यत्र वेत्तीत्यत आह—अल-
 मिति । रतौत्सुक्यान्मधुरकण्ठगर्जितध्रुवणाद्वा सानन्देति । मातङ्गो हस्ती ।
 सपातः सपर्कः । संगलितो मिलितः । मांसल पीनः । निष्यन्दो मदः । कषायः
 सुगन्धिः । करटो गण्डदेशः । 'सुरभौ च कषायः स्यात्' इति शाश्वतः । समुद्-
 लितमुन्मूलितम् । पर्णं पत्रम् । 'तालो गीतक्रियामाने मध्यमाङ्गुलिसंमिते' इत्यमर-
 माला । 'नीहारस्तु कुहेलिका' इति हारावली । कुररः पक्षमेदः । अनुवृत्तिः
 सेवा । सापवादं सदोषम् ॥ लीलेत्यादि । क्रीडोन्मूलितविसदण्डकवलसमासिपु
 विकसत्पद्मसुरमितस्य जलस्य गण्डपसंक्रान्तयः संबन्धाः संपादिता दत्ताः । 'पुष्य-
 दि'ति पाठे पुष्टीभवदित्यर्थः । अम्भःकणवता स्थूलहस्तेन सेकः कृतः । तदिदं
 द्वयं कामं युक्तमेव । दोषमाह—विरामे सरोऽवगाहविरतौ गमनकाले पुनरकुटि-
 र्नालपद्मपत्रच्छत्रं न ज्ञेहाद्भूतम् । एतदयुक्तमित्यर्थः । अतः कान्तानुवृत्तिं न
 जानासीति भावः । 'पुष्कराम्भोरुहाणि च' इत्यमरः । गण्डपपदेन स्वयं पीत्वा
 जलदानं ध्वनितम् । 'नलिनी पद्मिनी पद्मम्' इत्यमरलता । 'अराल कुटिले
 मत' इति मेदिनीकारः । आतपात्रायत इत्यातपत्रमित्युचितं पदम् ॥ ३४ ॥
 चलचित्तत्वेन पार्श्वस्थं मित्रमपश्यन् सखेदमाह—कथमिति । धिगित्यादि ।
 इत्यमेकाकिनो मम यदुच्छ्वसितवैशस प्राणधारणदुःखं तद्विगृथा । एकाकित्तमत्र
 हेतुः । धिगेव रमणीयवस्त्वनुभवान्नुथाभाविन इति मुख्यं पाठः । रम्यपदार्थवि-
 षयानुभवान्निष्फलोत्पादशीलान्धिक् । रमणीयवस्त्वनुभवान्निष्फलोत्पादशीलान्धिक् ।
 ऽनुभवाद्रम्यवस्तु धिक् । निष्फलं तज्ज्ञानमित्यर्थः । 'धिगेव रमणीयतां लदनुभा-
 वभावादत्' इति पाठे मम सौन्दर्यादिकं धिक् । कृतं तवानुभावः सहभावस्तत्र
 भावोऽभिप्रायस्त्वं विना । यद्वा अनुभावे वागङ्गसत्त्वामिनये भावः सत्त्वं तं विना ।
 'वागङ्गसत्त्वामिनयेऽनुभावस्तु स्पृतो बुधैः' इति भरतः । भावादित्यृतेयोगे
 पद्ममी । त्वया मकरन्देन तथा मालत्या च सह यो दिवसो नास्ति सोऽपि दिवसो
 विधीयताम् । अन्यत्र मालतीमकरन्दाभ्यां या प्रमोदमृगतृष्णा मम जायते तामपि

पृ० प०

२११ ७ षष्ठा पुनर्विज्ञायमाणेन विनो० । ८ ष्रायैव नो मा
षव प्रत्यासा० ।

एनोधीनत इत्यत्रयेयम् । विपिव इति प्रविषवस्याधमिप्रयवम् ॥ २० ॥ सुह
 वीत्यादि । हे हणहृदय क्वमपि विधीय द्विवात् न प्रवाति । इतेति निम्वा
 वाम् । मित्रे शुचनिषादेऽतिप्रेमवति वीषियरे अहृष्टिन्धीराम्यवर्षेने कम्पा-
 मियोममद्येव्यवाभिमन्तवन्ने सति । सुहृदिस्मारौ हेतुहेतुमज्ञाया । 'बृष्णिः
 शिवां पांसुर्वा' इत्यमरः ॥ २८ ॥ शिवाभिमायसर्वा निरसति—सुखमेति ।
 संनिवैतः प्रथमः । अनुष्मरः छात्सम् । तन्वाच ज्येष्ठप्रथवापीति शिवात्-
 न्वापयनुष्मपीति न तु सा विमयेति भावः । छात्वात्प्रविषो विज्ञापयामीति
 धातुवर्ष वचनम् ॥ भवज्जिरित्यादि । भवज्जिरित्येः सर्वाङ्गु क्षमात्पत्नो
 सा कुम्बपुत्र्या वा । अथवासा भवज्जिः किं विहितमभवत् । कुम्बपुत्रं स
 किं शिष्टतमिद्वयैः । म्बु तस्माः किं वच इत्यह—हे सुहृदव्यसा वयोवर्त्सा
 यशुत । यत्र वयोवर्त्सावा इति मन्वः प्रथममप्यापारो वपुषि सुम्बो वाक्य
 रति । एतेन वयःसन्निवच्य । सर्वाङ्गुमेवामिष्टाव्यकातवत् । कुम्बपुत्रेव
 वाक्यस्याभावः । इत्येतिस्मयेव परिचयवच्छुटी । वाक्यत्वेन र्जनवृत्तान्तयोः
 सफळवर्षं वक्ष्यति । सुरते निःशान्मपत्ता प्रयत्नम् अमुवाहत् ॥ इति मत्तः
 ॥ २९ ॥ केकामिति । किं वचतम वाचे । अपि तु किम्पि प्रथये ।
 यतोऽप्रत्ययवमस्योऽर्चिमानोऽर्चिसम् । अनवसरम्याह—दुष्पानुवृत्तपिच्छयातो मरुत्
 केकामिर्वचनं वक्ष्यति । अक्षोरः पक्षियेशो यत्ततवा अमत्तारकः संवितहर्ष-
 तिमाममिचरति । योऽहृक्तः स्यात्समुच्चो वावरः पुष्पवृत्त्या कान्तायाः कपोतै
 वित्रवति । अतः छात्वात्प्रविषोऽप्युत्तवार्थिज्ञापवसर इति भावः । 'अपहृष्टिः अहृ-
 ययोऽहृष्टवर्षीमुखा' इत्यमरः । 'के वाच' इति पाठे के प्रविषं प्रार्थन इत्यर्थः
 ॥ ३१ ॥ इत्येत्यादि । वधीवर्त्सो वानरोऽर्ज कान्ताया सुखमुत्तिष्ठन् पुम्बति । कीर
 तम् । अवरपणेन रथ्य यनोऽह वक्षवा यत्र तत् । कामिज्ञो ऐश्वरीवृद्धः । सार्थे कम् ।
 तस्य प्रथमेव पुष्पेव फलेव वा रथ्यपञ्चमरेषाः । पाश्चात्तरमन्तिमनाकसतः
 सुद्विर्त विधीर्न वद्विषमवर्षं तस्यमिद । तस्यमिद्वयैः । तमिहात्प्रवचसर एव ।
 'धात्वात्पुष्यवर्षीमुखा' इत्यमरः । कामिज्ञः कर्कशधन्वो रथ्यो ऐश्वरीवृद्धपि
 इत्यमरः । रोहिवागोऽहो रोहिणहृत् ॥ ३१ ॥ अपिहस्यादि । अर्जं सुहृत्
 वन्वहृत्तस्माः शिवायाः परिचयवचनम् सुरतनिःशान्मपत्तामहृतिहृति । कीरतः ।
 कम्बुषिमुद्रितेषुर्वा शिवां वन्वामेव्यकिञ्चभीरदुहितम् । कम्बुवचिद्वयैः । अत
 एव कम्बुकाके कुम्बकिनेवचनं चाति । पर्यायेन कमेव विक्षिप्तौ कर्षो तयो-
 र्गतेः सुहृद्वैर्ष्यवत् । अथकितावेर्षवपञ्चमपञ्चवेरसाः प्रथमवर्षं कल्पयन्
 ॥ ३२ ॥ नात्तरित्यादि । अर्जः कान्तेयो इत्यौ चाम्बति क्वनी मवति

पृ० प०

२१२ ३ ०तोऽसि दैवेन० ।

२१३ ९ ०तत्कमत्र वि० । ११ ०खलिततनु० ।

१२ ०उपरिविघटमानः प्रौढ० ।

-२१४ ८ ०विचरन्निच्छया मत्प्रियां चे० ।

नूनं निश्चितं प्रेयसीविश्लेषेण विह्वलः । जलदेषु ध्वनत्सु सत्स्वीषद्रुग्मीरमुद्रत-
कण्ठगर्जन नान्तर्वैर्तयति न करोति । समीपस्थात्सरस आवर्जितैर्मिलितैः शैवलैः
कवलाद्य करोति । मदहान्या यो विषादस्तेन मूकाना भ्रमराणां व्यासङ्गेनान्य-
चित्ततया शोच्यमुखः । यद्वा व्यासङ्गे विशेषेणासन्न इत्यर्थः । तदिह मदहानिश्चि-
न्तया सतापात् । क्षीनत्वमधोमुखचिन्तनात् । एतेनानुस्मृतिसंजाता विषयव्यावृ-
त्तिरुक्ता ॥ ३३ ॥ अहमिवायमपि कान्तातिरिक्तमन्यन्न वेत्तीत्यत आह—अल-
मिति । रतौत्सुक्यान्मधुरकण्ठगर्जितश्रवणाद्वा सानन्देति । मातङ्गो हस्ती ।
संपातः संपर्कः । संगलितो मिलित । मासलः पीनः । निष्यन्दो मदः । कषायः
सुगन्धि । करटो गण्डदेशः । 'सुरभौ च कषाय स्यात्' इति शाश्वतः । समुद्र-
लितमुन्मूलितम् । पर्ण पत्रम् । 'तालो गीतक्रियामाने मध्यमाङ्गुलिसंमिते' इत्यमर-
माला । 'नीहारस्तु कुहेलिका' इति हारावली । कुररः पक्षमेदः । अनुवृत्तिः
सेवा । सापवादं सदोषम् ॥ लीलेत्यादि । क्रीडोन्मूलितविसदण्डकवलसमासिषु
विकसत्पद्मसुरमितस्य जलस्य गण्डपसंक्रान्तयः संघन्धा' संपादिता दत्ताः । 'पुष्य-
दि'ति पाठे पुष्टीभवदित्यर्थः । धम्म कणवता स्थूलहस्तेन सेकः कृतः । तदिदं
द्वयं धर्मं युक्तमेव । दोषमाह—विरामे सरोऽवगाहविरतौ गमनकाले पुनरकुटि-
टनालपद्मपत्रच्छत्रं न ज्ञेहाद्भूतम् । एतदयुक्तमित्यर्थः । अतः कान्तानुवृत्तिं न
जानासीति भावः । 'पुष्कराम्भोरुहाणि च' इत्यमरः । गण्डपपदेन स्वयं पीला
जलदानं ध्वनितम् । 'नलिनी पद्मिनी पद्मम्' इत्यमरलता । 'अराल कुटिले
मत' इति मेदिनीकारः । आतपात्रायत इत्यातपत्रमित्युचितं पदम् ॥ ३४ ॥
चलचित्तत्वेन पार्श्वस्थं मित्रमपश्यन् सखेदमाह—कथमिति । धिगित्यादि ।
इत्यमेकाकिनो मम यदुच्छ्रितवैशस प्राणधारणदु खं तद्विमृष्टा । एकाकिलमत्र
हेतुः । धिगेव रमणीयवस्त्वनुभवान्मृथाभाविन इति मुख्यः पाठः । रम्यपदार्थवि-
पयानुभवान्निष्फलोत्पादशीलान्धिक् । रमणीयवस्त्वनुभवदिति पाठे मृथाभाविनो-
ऽनुमवाद्रम्यपस्तु धिक् । निष्फलं तज्ज्ञानमित्यर्थः । 'धिगेव रमणीयता तदनुमा-
यमाषादत्' इति पाठे मम सौन्दर्यादिकं धिक् । कृतं त्वानुभावः सहभावस्तत्र
भावोऽमिप्रायत्नं विना । यद्वा अनुभावे नागजसत्त्वाभिनये भावः सत्त्वं तं विना ।
'वाङ्मसत्त्वाभिनयेऽनुभावस्तु स्मृतो बुधे' इति भरतः । भावादित्युत्प्रेयोने
पयनी । तया मकरन्देन तया माटला च सह यो दिवसो नास्ति सोऽपि दिवसो
निश्चीयताम् । अन्यत्र मालतीमकरन्दाभ्यां या प्रमोदमृगतुष्णा मम जायते तावति

६० ५०

२१५ १२ क्वमपि सह० । ।

२१६ १३ श्रुतिसङ्घन्तवन्त० ।

२१७ ३ एव मियतमास्वन्विम्वन्तकर करी० । ८ न्यन्यो ।

निक पुनाम्ना मिया ईवाम्ने हर्षोऽन्वाभासीमूला इति भावः । अत एव प्रयो
 इत्त प्रयत्नान्या स्मरन्नेवासीकत्वमुच्यते ॥ १५ ॥ मकरम्बुः । इत्यादरघाना
 यनिबन्धावतः इतविस्तिमुच्यते । अथकात्तरेकरामिबन्धात् । प्रयुक्तं च
 इत्तं ॥ माधवः । संभाव्य पाठ्य । अमाहेरमाच मूर्च्छित्वेत्तर्ष निघण्ट
 इत्युच्यते । मकरम्बुः । नीतिवेषरमिबन्धेन तुम्हा नीववसामम्बुत्ता । विषेण
 प्रक्यमुच्यवनाइतिः । परिच्छेरो निबन्धाः । यदित्पादि । अहिरूपयेतापवत्ता
 इवा निघापि मयकारणेन सद्यम् मर्ष निघमन्वमाव्यनुमूर्तं यत्तत्तर्षं मम ईर्ष
 करीयनिपतीर्यवतः संभाव्यत एकमिन्धुवै परिसमाप्तम् । कदा ते ऋ क्त
 रिस्मादिमर्षं प्रकृतवत्तवा प्रघाम्तिमिति भावः । एतत्तन्ने यववतेति पाठे निधिने
 सार्धत् । वत्ता त्वम्वापदो यप्यमता इवा मङ्गममनुमूर्तं तदधुवा पतमिस्मर्षः । तत्र
 च त्वमिचित्तमनुना तु अहेतुकेव निपत्तिरिति भावः ॥ १६ ॥ वरं मयामिष्टे । मना
 मिष्टे वरं यत्तु कथिहाह तदव्ययम् इति आश्रयः । अव्ययानामदेकवत्तात्तु
 चोऽप्यः सुखम् एव । चैतन्यार्थं चैतन्यवन्तम् । मार इत्यादि । अतो मारो
 वरुमपद्यत्वाः । धारणासवतया व्याधिः । नीवर्षं वक्रकीकन्मनुच्छेदात् । अयेव
 मनीच्छेयः । मनीच्छेयेन विन्ता । विष्ठाः छाया इति बहता । इन्द्रियामि नेत्रादी-
 न्यकानि अर्मात्तमामि । वाङ्मिषवापहारैश्चम् । अक्षः कञ्चो इत्यहा । ई
 श्वेन नीववाङ्मता । संहारः कर्षत्र प्रघाम्तरर्षवा यथा च निवा व मग्नी
 ववमिति भावः । एतन्वाणे तव यमने निवाद्य इति भावत् । तद्विषयमीयत् ।
 मां प्रतीति कर्षत्र योज्यम् । यद्वा वृषिब्यातिशय्यवके प्रघाम्तरव्यङ्ग्येन योष-
 याह—तत्र काव इति वृषिब्याः नीववमिस्मरमनः काण्ड इति वृष इन्द्रियाधी-
 टीन्द्रियाणां अत इति काण्डक्येक इति निपवाणां योष कथ्यः । अन्त्यात्वे
 कोऽप्यमोम्ब इत्यर्थः ॥ १७ ॥ अक्षययो विवाद्यः । व्यापिदद्यापामवम् । व
 दाह—निर्वैदयैव विन्ता च देव्यं गद्यनि । अमद्यवा । बहता मरुर्षं वीव
 व्याधौ तु कश्चेऽपि च तं पाठकावटी वटीमेदः । प्रियदर्शनार्थं निवर्तवम् ।
 मूर्च्छां हृदा चकवमम् ॥ तारयं हृदा चवेदमाह—तदित्पादि । अजे
 वतन्नाई नीकन्मिन्दवर्मां तदेतत् । अक्षिप्रत्रे पाठायवेत्त्वाकिञ्चैमैव वृत्ति-
 र्नाम् । वदई ववदेमिस्मरमाङ्कन्यावटीरव्य उपवितात्तुता पूर्व निधी
 तवसाः । निवाहृषवावोमिस्मरव्य इत्यर्थः । वत सेदे ॥ १८ ॥ अवरमे कृत्ने ।
 अनाद्ये मेवकाः । आपूर्व इत्यादि । वदी त्वं संहारस्य पुरामभी-
 न्तव मरुर्षं प्राप्तय । अत्र तुल्यवोमितया रघाम्तरमाह—निर्वैदयः क-

पृ० ५०
२१८ १

रपरो मत्तमातङ्गयूथपालः प्र० । ३-४ ० कर्दमित-
कषायमुद्गलितकमलिनीखण्डविप्रकीर्णपर्णकमलकेसर-
मृणालविसकन्दकोमलाङ्कुरनिक० । ४ ० प्रचलजर्जरित-
जलतर० । ५ ० गाह्य विहरति । भव० ।

लाभि. पूर्णश्च राहुप्रस्तश्च । मेघो घनाघनो वर्षुकाब्दश्च वातवेगाद्विशकलितश्च
द्रुमश्रेष्ठ फलेप्रहि फलभारवान्निवृत्तो जातश्च वनाभिना दग्धश्च । यथा त्वमपी-
त्यर्थ । 'घनाघनो मत्तगजे वर्षुकाब्दमहेन्द्रयो.' इत्यमरमाला । यद्वा घनाघनोऽति-
निविड. घनशब्दस्यैवावृत्त्या प्रयोगाद्वादवद इतिवत् । फलेप्रहिर्निपातज्ञात् । फं-
लानि गृह्णाति धारयतीति फलेप्रहि. । 'स्यादवन्ध्यः फलेप्रहिः' इत्यमरः ॥३९॥
एवंगतं मूर्च्छितम् । अयमर्थं आलिङ्गनरूपः । मया सहेति शेषः । अपथिमो द्रु-
लेभ । पश्चिमावस्था शेषावस्था । आजन्मेत्यादि । हे पद्मास्य, जन्मन
आरभ्य मयैव समं तुल्यगृह्यतया मातु स्वन्यं पीत्वाधुना त्वमेको निवापसलिलं प्रे-
तोदकाञ्जलिं वन्धुसमूहेन दत्तं पिवसीत्येतदयोग्यम् । सहपानार्थमहमप्यागच्छामी-
त्यर्थ । 'निवापः पितृदेये स्यात्' इत्यमरः ॥ ४० ॥ आपगा नदी । प्रियस्ये-
त्यादि । मित्रस्य सभव उत्पत्तिर्यत्र ममापि तत्रैव भूयात् । अमुत्रापरस्मिँल्लोके
पुनरप्यस्यानुचरो भूयासमित्यर्थः । भूयादित्यादौ प्रार्थनायां लिङ् ॥ ४१ ॥ सौ-
दामिनी । अत्याहितं प्रमोहोऽभूत् । माधवः । प्रभञ्जनो वायुः । सौदा-
मिनी । उभयोर्माधवमकरन्दयो. मूर्च्छयैव तं सोपालम्भमाह—भगवन्निति ।
पौरस्त्वैत्यनेन भिन्नदेशकथनम् । तेन सहजकृत्रिमवैरशाङ्का निरस्ता । तव विरहि-
दुःखमेव न कृत्यम् । अपि त्वन्यदपीत्याह—भ्रमयेत्यादि । जलपूर्णान्मेघाश्चाल-
य । कोकिलान्दर्षय । केकयोत्कण्ठानूर्ध्वगलान्सेच्छान्वा मयूरान्कलय नर्तय
कलेरनेकार्थत्वात् । केतकान्केतकीवृक्षान्कठोरय कोरकितान्कुर । कोरकि-
तत्त्वेन निम्नोन्नततया कठोरत्वम् । 'केतक्यामपि केतक.' इति शब्दभेदः । अत
एव 'केतकाधानहेतो.' इति भेदद्वये । यद्वा केतकीपुष्पाणि कठोरय विक्रासय ।
'तत्करोति' इति णिच् । अस्मिन्पक्षे 'लिङ्गभषिष्यं लोकाश्रयत्वालिङ्गस्य' इत्य-
वधेयम् । विरहिजने मूर्च्छां प्राप्य व्यथां स्फाटयति सति पुन. सहाव्याधिं चेतना-
रूपं रोगं कृत्वा किं त्वमिच्छसि । महतादु खितदुःखशान्तिं क्रियते । त्वं प्रबोध्य
दुःखयसीत्यनर्हम् । अत एवाकरुणा इत्युक्तम् । प्रमोदय चातकानित्यपि पाठ ।
प्रथमपाठे तु कोकिलप्रमोदो वर्षास्वपि कविसप्रदाये वर्णयत इत्यवधेयम् ॥४२॥
मकरन्दः । मातरिश्वा वायु । वातीति चायुरित्युचितपदन्यासेन जीवनयोग्य-
तोका । माधवः । तथाप्यनिष्टकरणादपि । विकसदित्यादि । मम प्रिया
यतो यत्र तं देशं मम जीवितं प्रफुल्लकदम्बसमूहधूल्या सह प्रापय । 'घटय मे' इति
वा पाठः । सा विरहदीना त्रियेतातस्तज्जीवनाय मञ्जीवितं नयेति भावः । पांशुना

पृ० प०

२१९ २ परमणीयतां स्ववजुभावनावाहते । ३ प्सह न माति
 बोऽत्र दिवसोऽपि स ध्वं० । ४ परत्र या वायते० ।
 ५ ष्याङ्गनात्म० । १० अनिराष्ट परिमान्तोऽस्मि ।
 (इति मूर्च्छंति ।)

सहेसनेन परमात्पुङ्गव मे मनोऽपि उत्सृज्ये पमिष्वतीति व ते प्रवासोऽपि स्मरि-
 त्युच्यम् । यो वा विनाहस्यत्वात्स्वितिहिसं वरिष्विहस्य मन्त्रि तर्ह्यप वेति । ई-
 वेति पाठे प्रेरयैक्यैः । तत्रेव मे तापघ्नायै स्मरिति भाषा । अत्र हेतुमाह—यतो
 मम सवात्म्यतिरुभयः । आत्रवद्व्याभितवीर्यं पुच्छमेवेति भाषा । अपि
 वेति पाठेऽपि संभाषणानाम् ॥ ४४ ॥ सौदामिनी । उपाहितो पुच्छः ।
 वातुम्यैवाप्रकरणात् । माघवः । विनाहस्यतिमात्रमेव्यत्सहस्यम् । यदाह—
 प्राप्ये वाप्यप्राप्ये कम्पेऽर्थे शिवसमायमे वापि । इदममोरवक्यमे ह्ये
 संवायते पुत्रम् ॥ उवाह उत्तेव उपरिबह्वं वा । इति क्लिष्टातिथिमा । अत्र
 एव मन्त्रिरमवहस्य वा मन्त्रिरम् ॥ मुग्धेत्यादि । अस्या माधवः स
 एवार्थं भाष्ये यो क्लृप्तिकाना अपि संतोषमकरोत् । अपिपश्यात्माकस्या अपीक्यैः ।
 निपमं प्रकृतं मन्त्रना वत्र सः । शिवमेव प्रकृत इति वा । अत्र हेतुमाह—मुग्धं
 मनोऽस्मिन्पुच्छन्त वन्माकलीमुच्यम् । यद्वा विरहद्वयमक्लानिमा वाक्येऽप्युच्यते
 वत्तदास्यं तदाक्येके सति हेतुया शृङ्गारवेदना विरहद्वयं संवैत्र वतमानं वरिष्विहस्यं
 तद्रोपनाय इत्यर्थः । पूर्वमन्वनाह्वयवा वतैः पुष्पे रथिताः । एतच्च प्रथमद एव
 व्यच्यम् । यत्तु हेतु क्लीप्तिकया । यदाह भरता—वीर्ये विरहसजीवा विरह
 मैत्रपातनाः । आसी भ्रमोऽत्रवाक्येपां वत् क्षामात्मिकव्यपां ॥ तत्रात्रयेपु हाव-
 हेतुव्यवहच्यम्—'वदित्तुयोर्विद्वरुपाः शृङ्गारस्य व वृच्यः । धमीवारेवका
 भाषा हावाक्येम्बः समुत्थिताः ॥ व एव हावः संवाची शृङ्गाररुचसंभवा । समा
 क्वासा कुवर्हेका क्लिष्टात्मिकवात्मिक्य ॥ अतो माधवे हेतुमसुच्यम् । मैवम् ।
 क्लीप्तमिहकोपकथनत्वात्पुष्पेऽपि काव्यवत्साध्याम्बाहेतुवचनात्-यदाह—'हेतु
 हावस्य मत्स्य व्याजो विमन्मभाष्यम् । वादः प्रेयामिहवाव वरिष्वं व विह
 सितम् ॥ तत्र उगतः सहस्य प्रवृत्तौ हेतुवित्तोऽत्रयो हेकेति । यद्वा अत्रक्येवपत
 इत्यवकोकः । कर्मणि चम् । इत्युच्यतेमाकलीमुखेऽत्रकोपना एता वा हेतु
 तथा विरहद्वयं वन्माधवस्य कुत्सुह तद्रोपनावेक्यैः ॥ ४५ ॥ संकल्पविक्रितप्रि-
 वारधेनाह्वयैः । इत्येवाप्राप्त्या पुत्रदाह—मन्त्रिति । अत्राप्यकाभापुपाकम्यतेऽपीति
 परीहास्यवर्धेनामप्यहं तत्रमवकरव्याह—प्रयान्तीत्यादि । प्रयाः प्रयान्तीव व-
 र्वैतः इत्येवात् । हे सुततु, मनो प्संघत इव मोहात् । अत्रज्जन्ममतिवाहात् ।

१ अत्र विषयविरहितकनामित्येऽपि विप्रुपरीहउन्वाक्याकोऽप्युच्यते
 येकनाय वदुवात्पारिषयकवदत् ।

पृ० प०

२२० १ °त्वद्यापदो गण० । २ मम० प्रशान्तम् । ९ ०नु०
खलु मा० । साक्षिणा मया भवि० । १० °भवत्वमु-
प्राद्गिरि० ।

२२१ ३ °दुल्लसितविस्मया वत० । १२ °विमलविद्यानि० ।
१३ °मकरन्दानन्दनमुखचन्द्र मा० ।

एतेन व्याधिरुक्तः । सर्वतस्त्वम प्रसरतीव । अनेन जडता । सकलेन्द्रियाणामग्र-
हात् । जडतानन्तरं मरणशङ्कायामाश्वास एष युक्त इत्याह—त्वरेति । खलु निश्चये ।
यत एवं तवो नेत्रप्रीतिं देहि । स्वं दर्शयेत्यर्थः । मद्विषये निर्दया मा भविष्यसि ।
यद्वा अकरुणा मा भूर्त्त भवस । 'माहि लुह' इति कालसामान्ये लुह । पूर्वकरुणे-
दानीमपि निर्वाह्यतामित्यर्थः । इवशब्द उत्प्रेक्षायाम् ॥ ४६ ॥ निरित्यादि ।
यदा मालत्या पद्माक्ष्या कामोन्मादोद्वेगा निर्विघ्ना अत्यर्थं दु सहा अङ्गदाहदु. ख-
महान्तस्तद्दु खोपदेशकारा सबभूवु । सभूयोद्गतास्त्र काले तस्यास्त्वदालिङ्गन-
मेव शीघ्र प्राणरक्षकमभूत् । अत एव मदालिङ्गनतुल्य । उन्माथ उन्मथनमुद्वेग
इति यावत् । प्रगुणमिति पाठे प्रकृष्टगुणमित्यर्थः । क्रियाविशेषण वा । कामदु खो-
द्वेगस्य प्रियसङ्गत्यालाभादविघ्नत्वम् । मालतीप्रणयित्वात्प्रियसखि इति । दु. सह-
त्वमधृत्तिकरणात् । उदाह उद्गतदाह । व्यसनस्थाने 'व्यथन' इति पाठे व्यथनं
पीडा । अधुना मालां विनास्या. कथं जीवनं भविष्यतीति भावः ॥ ४७ ॥
निर्वर्ण्य निरूप्य । आनन्देत्यादि । मम मालत्याश्च कण्ठे तव तानि गतागतानि
स्मरामि । स्मरणस्यातिदुःखदत्वात्कष्टम् । तदा तदा तस्मिन्स्मिन्काले । तत्र
चोरिकाविवाहात्पूर्वं मालतीकण्ठगतेति गतं लवङ्गिकावुद्ध्या माधवकण्ठमागतेत्याग-
तमित्येकम् । चोरिकाविवाहे मालत्या माधवकण्ठनीतातो गतमथ तन्मुखदर्शना-
त्स्वकण्ठेऽर्पितेत्यागतमिति द्वितीयम् । पुनस्तत्र प्रणयवशान्माधवेन मालत्यै दत्तेति
गतमिदानीं तु सौदामिन्या मालतीसकाशादानीय दत्तेति त्रीणि गतागतानि । अत
एव बहुवचनम् । कीदृशानि । तद्दृशायामन्तरान्तरा हर्षलाभादानन्दमिश्रितका-
मतापप्रकाशनानि । दृढानुरागरसयोगीनि । स्नेहस्याकरो येषु तानि । स्नेहं प्रीति-
माकुर्वन्ति व्याकुर्वन्तीति स्नेहाकाराणि । 'कृवो हेतु-' इत्यादिना व्यत्ययः । तदा
तदा चेति चकारात्कालान्तरपरिग्रहः ॥ ४८ ॥ मकरन्दः । आर्षा मान्या ।
माधवः । सकामा मदपकारेण सिद्धप्रतिज्ञेत्यर्थः । कुमुदेत्यादि । कुमुदसमूहेन
यदि शरच्चन्द्रचन्द्रिका सौन्दर्यगुणार्थं संगता प्राप्ता तत्सकृत् गोपनकरणमस्तु ।
द्वयोरपि रम्यत्वात् । अथ पुन क प्रकार- कुत्सितप्रकारो वा यदकालमेघपङ्क्ति-
र्व्ययुजुजद्वियोजयामास । विच्छेदं कृतवतीत्यर्थः । ध्वनिनाम कुमुदाकरो माधवश्च-
न्द्रिका मालती मेघसतति कपालकुण्डलेत्युक्तम् ॥ ४९ ॥ अतियोगमत्समिति ।
उद्वेगहेतुकपालकुण्डलादर्शनाद्दीभत्स । यदाह—

पृ० ५०

२१९ २ अमणीयतां स्वदनुमावमावाहते । ३ अह न माति
 योऽत्र दिवसोऽपि स ध्वं० । ४ अत्र या वायते० ।
 ६ अद्यज्ञनात्म० । १० अनिराष्ट परिमान्तोऽसि ।
 (इति मूर्च्छंति ।)

सहेष्यनेव परमायुस्मं ये मनोऽपि तत्सगूहे पमिष्यतीति न ते प्रवाधोऽपि स्यात्
 त्युक्तम् । नो वा प्रियाहसद्यस्त्विति द्विम पतिकथित्तु मति तद्वर्षय हेदि । ईर
 वेति पठि प्रेरमैष्यर्षः । तदेव मे तापबान्धुसै स्यादिति भावः । अत्र हेतुमाह—यतो
 मम अवाप्यतिराभवः । आभवस्याभितन्वीषमं पुत्रमेवेति भावः । अपि
 वेति वाडेऽपि संभावनायाम् ॥ ४४ ॥ सौवामिमी । समाहितो मुखा ।
 वातुप्रार्थनाप्रकरणात् । माघवाः । प्रियाहसक्तिमाध्यामोघतसहर्षणम् । अहाह—
 'आप्ये वाप्यप्रप्ये सप्येऽप्ये प्रियसमाममे वापि । इदममयोरवधामे ही
 संवायते पुत्राम् ॥' अहाह सत्सेव अपरिबर्हनं वा । इकथित्वातिप्रिया । अत्र
 एव मन्दिरमवहस्य वा मन्दिरम् ॥ मुग्धेत्यादि । अस्या माधवाः स
 एवानं भाप्ये यो कथञ्चिदवा अपि संतोषमकरोत् । अपिपद्यन्माकथा अपीकथी ।
 निषमं अकितं प्रम्यना यत्र सः । निषमेव प्रकित इति वा । अत्र हेतुमाह—मुग्धं
 मनोऽहंनिमुग्धन्त पम्माकटीमुक्तम् । अहा निरहत्तममकथिना वाकेऽनुवत्तन्तं
 वत्तदासं तदाक्येके सति हेतुना अहारवेदना निघण्टुं सर्वत्र वतमानं वत्तैमुके
 तत्रोपवाय मुग्धैः पूर्वप्रम्यनादल्पवा वतैः पुन्यै रचितः । एतत्तु प्रवण्ड एव
 अकथम् । यत्तु हेतु कथिदना । अहाह मरता—यौवने त्रिदशजीवा निघण्ट
 यैत्रपातवाः । आशौ त्रयोऽप्यस्योपां एव कामानिघण्टवा ॥ तत्राहजेतु हाव-
 हेतुकाकथनम्—अधिभुवोर्विघण्टपाः अहारस्य वा स्यकाः । समीपारैवका
 भावा हापातेभ्यः समुरिकताः ॥ वा एव हावः वीवाटी अहाररससंयवा । अमा
 कयाता सुवैर्हंका कथितामिदवारिषका ॥ अतो माघवे हेतुकेत्युक्तम् । मैत्रम् ।
 कौण्डिनिसस्योपकथनसायुवैऽपि अम्यवसाधाम्नादेऽपरकथात् अहाह—हेतु
 हावस्य भावस्य आको निभम्यभाषणम् । वाटुः प्रेयामिसेधान वकितं वा निघ
 ण्टितम् ॥ तत्र उपतः सहाय प्रहृष्टे हेतुवित्तोऽस्यो हेतुति । अहा अकथेयवत
 इकथकोकः । कथैति वम् । इन्नुत्तरमाकटीमुक्तेऽप्येववा एसा वा हेतु
 तवा निघण्टुं वन्माववस्य कुण्डक तत्रोपमावेकथैः ॥ ४५ ॥ अकथकथितति-
 वाचैवमन्तवै । वर्यवाप्रान्ना पुत्रपाह—मन्दिता अत्राप्यकाभापुपाकन्वतेऽपीति
 परिहास्यवर्षेणमाकथनं तद्वचनपरमाह—प्रयान्तीत्यादि । प्रम्यः प्रवाण्टीव क-
 वीतः अम्यत्वात् । हे अत्रयु, मनो अंघत इव मोहात् । अत्रम्यकथमतीवाहत् ।

१ अस्य विषयवार्थिकस्यत्वमित्यनेऽपि विपुलरहितान्वाक्यान्नेऽप्यनुक्तमसं-
 वेकवाव अतुभ्यत्वारिहस्यकथनम् ।

पृ० प०

२२० १ °त्वद्यापदो गण० । २ मम० प्रशीन्तम् । ९ °नु०
खलु मा० । साक्षिणा मया भवि० । १० °भवत्वमु-
ष्माद्विरि० ।

२२१ ३ °दुल्लसितविस्मया वत० । १२ °विमलविद्यानि० ।
१३ °मकरन्दानन्दनमुखचन्द्र मा० ।

एतेन व्याधिरुक्तः । सर्वतस्तम प्रसरतीव । अनेन जडता । सकलेन्द्रियाणामग्र-
हात् । जडतानन्तरं मरणशङ्कयामाश्वास एष युक्त इत्याह—लरेति । खलु निश्चये ।
यत एवं तवो नेत्रप्रीतिं देहि । स्वं दर्शयेत्यर्थः । मद्रिषये निर्दया मा भविष्यसि ।
यद्वा अकरुणा मा भूर्न भवस । 'माळि छद्' इति कालसामान्ये छद् । पूर्वकरणे-
दानीमपि निर्वाह्यतामित्यर्थः । इवशब्द उत्प्रेक्षायाम् ॥ ४६ ॥ निरित्यादि ।
यदा मालत्या पद्माक्ष्या कामोन्मादोद्वेगा निर्विघ्ना अत्यर्थं दु सहा अङ्गदाहदु ख-
महान्तस्तद्दु खोपदेशकाराः । सबभूवु । संभूयोद्गतास्तत्र काले तस्यास्त्वदालिङ्गन-
मेव शीघ्र प्राणरक्षकमभूत् । अत एव मदालिङ्गनतुल्य । उन्माथ उन्मथनमुद्वेग
इति यावत् । प्रगुणमिति पाठे प्रकृष्टगुणमित्यर्थः । क्रियाविशेषण वा । कामदु खो-
द्वेगस्य प्रियसङ्गस्यालाभादविघ्नत्वम् । मालतीप्रणयित्वात्प्रियसखि इति । दुःसह-
त्वमधृत्तिकरणात् । उदाह उद्गतदाहः । व्यसनस्थाने 'व्यथन' इति पाठे व्यथनं
पीडा । अधुना मालां विनास्या कथं जीवन भविष्यतीति भावः ॥ ४७ ॥
निर्वर्ण्य निरूप्य । आनन्देत्यादि । मम मालत्याश्च कण्ठे तव तानि गतागतानि
स्मरामि । स्मरणस्यातिदुःखदत्वात्कष्टम् । तदा तदा तस्मिन्तस्मिन्काले । तत्र
चोरिकाविवाहात्पूर्वं मालतीकण्ठगतेति गतं लवङ्गिकाबुद्ध्या माधवकण्ठमागतेत्याग-
तमित्येकम् । चोरिकाविवाहे मालत्या माधवकण्ठनीतातो गतमथ तन्मुखदर्शना-
त्त्वकण्ठेऽर्पितेत्यागतमिति द्वितीयम् । पुनस्तत्र प्रणयवशान्नामाधवेन मालत्यै दत्तेति
गतमिदानीं तु सौदामिन्या मालतीसकाशादानीय दत्तेति त्रीणि गतागतानि । अत
एव बहुवचनम् । कीदृशानि । तद्दशायामन्तरान्तरा हर्षलाभादानन्दमिश्रितका-
मतापप्रकाशनानि । दृढानुरागरसयोगीनि । ज्ञेहस्याकरो येषु तानि । ज्ञेहं प्रीति-
माकुर्वन्ति व्याकुर्वन्तीति ज्ञेहाकारणि । 'कृचो हेतु-' इत्यादिना उपत्ययः । तदा
तदा चेति चकारात्कालान्तरपरिग्रहः ॥ ४८ ॥ मकरन्दः । आर्या मान्या ।
माधवः । सकामा मदपकारेण सिद्धप्रतिज्ञेत्यर्थः । कुमुदेत्यादि । कुमुदसमूहेन
यदि शरध्वन्द्रचन्द्रिका सौन्दर्यगुणार्थं संगता प्राप्ता तत्सत्कृत शोभनकरणमस्तु ।
द्वयोरपि रम्यत्वात् । अयं पुन क प्रकारः कृतिसत्प्रकारो वा यदकालमेघपङ्क्ति-
र्व्ययुजद्वियोजयामास । विच्छेदं कृतवतीत्यर्थः । ध्वनिनात्र कुमुदाकरो माधवध्व-
न्द्रिका मालती मेघसतति' कपालकुण्डलेत्युक्तम् ॥ ४९ ॥ अतिवीभत्समिति ।
चद्वेगहेतुकपालकुण्डलादर्शनाद्दीभत्सः । यदाह—'उद्वेजनैश्च बहुभिर्वाभत्सरसः ।

५० ५०

२२२ १९ तामि । अथ माधव क० ।

२२५ ६ ऋरिष्यसि । अथ स्वार्थं भवत्याः० । ८ ऋहो-
 हाह्व्य० । ऋायवेगा । १२ ० आनन्वमिममदत्त० ।
 १९ ० मास्तीखेहं बहतो बकुलव्याप्तो जाम । उत्क्रमे
 शु मन्यसे कुत एतदिति ।

उत्सृज्यति । कथमित्यादि । उत्सृज्यति हे पद्यसुक्तिं तथा ज्ञमपि कथय-
 मव । मयात्सर्वं त्वमासीः किं त्वयोक्तं कस्ते प्राच्यामृदिष्यादिज्ञापयान् क्व
 मितिं चाप्याम्यनिर्देशः । केतुश्चरतिता चन्द्रकर्मैव । एतदुपमया नीमत्सज्जनिपार
 संभवा म्यमिरप्युष्य । बहाह— अयस्नारस्तयोन्मासो निपारो मय एव च ।
 मृत्युर्मात्रमेव नैव माया नीमत्ससंभवाः ॥ ८ ५ ॥ श्रीवाकं नैव च्छ-
 मेव इति निबन्धने आकक्षा त्वया सा वासितेति घोषुम्भ्याह—मगावती
 इति । निर्माणमित्यादि । तन्निर्माणं मास्तीरूपासिकमेव तदादरेण रक्षणीयं
 भवति । रन्वत्वादेव । पूतनात्प उखलीत्वं तन्नाशेय मोपया या बभिव्यसि । यथा
 मांसं मे ततो मद्यमित्यर्थं किमिति चिन्तयत् पूतनात्पम् । 'पूतनात्पम्' इति वाक्ये
 उक्तत्वं मित्यर्थः । 'पूतना उखलीतीमेवे इतीतत्वं च पूतना' इति विधाः । यिन
 यातिः कस्याप्यकर्मणि भव । यिन इत्यधीनोः इति पाठे तन्निर्माणं यिनै कल्याणनि-
 मित्तमित्युपाधीः 'यिनतामुपैति इति पाठे तन्निर्माणम् । क्तु । यिनता कस्या
 पत्य पठति । अतः पाठनमस्य । अथवत्पुपुरस्कारः समावादेवैस्याह—मयोहरण
 दनात्पस्य सुपन्पस्य वा पुपस्य मरुके इतिः समावादेवै । न पाठैः पीठ
 नामि आवावतितामीत्यर्थः ॥ ५१ ॥ अकरिष्यदित्यादि । असी कपात्कुम्भ
 पापं तद्वचनमकरिष्यदेव । अतिनिष्कस्या यतः सा । यति उत्र स्वाने बने
 वा तस्या निरोधिनी बाहयमभिव्यम् । किवातिवत्ते अह । बुद्धिमन्त्रतनाधामिति
 ॥ ५२ ॥ तस्यै । अतिप्रसन्नं प्रचारः कृतः । सौहार्दमिनी । आसपाः ।
 पुत्रादिर्नपाव । शुचिस्त्यादि । गुरवर्वाः गुरवेवा गुपी कर्वा निष्प्रमनुज्ञाम् ।
 तपनाम्नावभावि । तन्नं मन्त्रकथनंवादि । मन्त्रत्यापप्रवृत्तिरेवीनां तन्त्रस्य वाय-
 यस्य वा मन्त्रः । बोवाः समाधिः । एष्यभिवोगाहस्याद्यावातामिमामाकर्षणीं तिकिं
 सुप्याकं कस्याप्यय मित्यारयामि ॥ ५३ ॥ व्यतिकार इति । मास्तीवाद्यांया
 अप्यज्ञानाहर्षं तामधेऽम्भकारः अत एव मीमाः । उखीवन्त्यानां पूतनात्प
 निगुरवर्वादी व्यतिकारः संपन्नः अत एव तन्त्राभुसंभारेणोपहतदेवप्रवृत्तिः ।
 कीदृशः अथमुद्भव वाताः । अत एव निपुत्रियोतो मितः । कथमिह स्वाने
 वयस्यो माधवोऽपि वासि । उत्कमिर्दं क्व यतः केव वा गीत इति मिति
 म्योक्तयः । निर्णयमह—अन्वत्किम् । अत इव बोधीयती निरततःप्रभावेण प्रम
 नति । अथवा गीत इति माया ॥ ५४ ॥ अथप्याह—किमयमिति । घोषमिनी

पृ० ५०

२२७ ४ ०कथमिव तदा० । ८ ०तातिरेधि । १० ०मुसलै-
रवताडनानि ।

२२८ ३ ०इमामाक्षेपिणीं सि० । १३ ०विस्मयमदस्मृत० ।

२२९ २ ०शबलत्वमुपैति० । ३ ०कान्तारगहने सहा० ।
०भगवतीमन्विष्य तस्या वृ० ।

इति सौदामिनीदर्शनो नाम नवमोऽङ्कः ।

नयनेऽर्थं प्रयोजनं कपालकुण्डलानयनेऽनर्थं इति भाव । अस्तोकेत्यादि ।
अस्माकं चित्तम् । कर्तुं । हर्षशोकाभ्यां शबलत्वं मिश्रत्वं गच्छति । कीदृशम् ।
अनल्पाश्चर्यम् । एकदैव नानारससभवात् । अपस्मृतं विस्मृतं पूर्ववृत्तं मालतीहर-
णरूपं यत्र अत एवानन्दः । उद्भूतं नवं भयं माधवापकारशङ्काकृत तेन ज्वरेण
ीर्णम् । अत एव शोक । यद्वा । माधवानवलोकनेनोद्भूतनवशङ्काज्वरजर्जरतया
शोक । एकक्षण एव त्रुटितो घटितश्च प्रमोहो यत्र तत् । मालतीलाभसभावनया
त्रुटितो माधवापकारसभावनया घटित इति भावः । अत एवात्याश्चर्यम् । स्तोक-
शब्दोऽल्पपर्याय । अस्मद्गौणं मद्यन्तिकालवङ्गिकाभ्याम् । 'विप्रनष्टाम्' इति
कस्मिंश्चित्पुस्तके पाठो दृश्यते तत्रादृश्यमानामित्यर्थः ॥ ५५ ॥ भगवतीं कामन्द-
कीम् । अनेनाग्निमाङ्गावतारस्यापि सूचनादङ्गावतारोऽयम् ॥

प्रासूत यं रत्नधरोऽतिविद्यो विद्योतिविद्या दमयन्तिकापि ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेऽङ्कोऽगलन्नवीने नवमोऽनवद्य ॥

इति नवमोऽङ्कः ।

दशमोऽङ्क ।

पृ० प०

२३० १५ ०को वा सिरीसकुमुममुठमारस्र दे सरी० ।

२३२ १२ ०हृदि संपद् भीनि० ।

२३३ १० ०वसं गदा ।

सहाभाहृष्येभ्यस्त्वयथा एव सृजनात्प्रवेसमाह—तत इति । कामम्बुकी ।
 माकरीमिच्छेव शुक्ला विष्णुपति—हेत्यादि । आ जन्मन इत्यादि । अन्व
 आरन्व प्रतिष्ठावाचिक्रमबोद्धानि तत्र तानि तानि पूर्वाभुम्बुत्वाभ्याचष्टितानि निजवा-
 दीनि संसृत्वामि सन्ति येऽह इहन्ति विच न वारयन्ति । अनेन बाह्या मावही
 न पीडोष्य । तथा आहृनि बाह्योक्तकालि स्मृतानि दाहादिकं कुर्यान्ति । विष्णु-
 हीनामद्वेषकारितया रन्वजम् । आहृनि कीदृशानि । आहृनि शोभायन्ति मञ्जु-
 व्यहृस्वयानि च । यदाह—‘धर्मावस्थानिसेनेपु रीतेषु कश्चितेषु च । अनुस्वयान
 नेधर्मा माधुर्वमिति संहितम् ॥’ ॥ १ ॥ अनियतेत्यादि । बाह्यानात्वाभासपरं
 क्षणमि । कीदृशम् । अस्थिरे कन्वनहासे वत्र तत् । शोभयानकिविष्णुवृषण
 कश्चिन्ममम् । अन्वकस्वावप्रमलामावात्स्वकम् । तत्त्वहाभ्यासमद्वसं संक्याति
 कमाहृष्यमाहृष्यमद्वसम् । सुगममर्थाभ्यात् कल्पितं मन्वोचिर्वत्र तत् । धर्मा
 र्थसदमेव हेतुः । कमकमिच्छात्राकार्थं कम् । अन्वपञ्चसा तत्त्वेन वर्तत इति धम
 कपमिति । अन्वसा तत्त्वपूर्वयो इति निधः । मञ्जु कल्पितम् इति पठे मञ्जु मयो
 हरम् ॥ २ ॥ इतरे । अत्रैकाकिम्या एकमात्रकस्मात्वा । आवातुपरिवतोऽवा-
 क्यमित्ये महोत्तमो वत्र सः । अमिमवेत्यादि । अमिमवे रागेऽनुपगे रथ
 इच्छा वत्र । वद । अमिनवरागो धृतमासच्छे रसः यथापे वत्र । इतं कौतुकं
 ह्यो नमोत्सवो वा वत्र । शोऽर्च मयठीर्तुवयोः परिणव्र आठिह्वं विवशिर्वैर्
 सेव महावासा तवामिहृषः । क्वकी क्वयमेहः क्वहो इहमेहः तयोः परि
 प्वहः संपर्क इव । अमिमयो औद्विस्तरसो वत्र सः । रथ आर्षेय । इतं कौतुकं
 अनुत्तवं इहृष्या वैव सः । ‘रागेऽनुपगे औद्विसे इति निधः । ‘यथापेवो इमे
 वापीच्छायामप्यव रसः’ इति वरणिः । कौतुकं अमिष्यने स्नातुत्सवे धर्माहर्षयोः ।
 अनुत्तवेऽपि उत्प्रेषम् इति मेदिनीकण्ठ । तसिहापेतनोपमवा तवोपि वाक्यो
 र्थेऽभिवाह इव मवा निवाहोऽन्यकारि । ईवेव स न शोड इत्युक्तम् । विद्यान्तरमव
 नाभिमयेवाप्यवा सह स्वकम् ॥ ३ ॥ अचङ्गिका । अत्र तुर्बं स गद्यकम् ।
 अचङ्गिका । अत्र प्रतिपद वदितमत एव निधकम् । कामम्बुकी । अत्रि
 हावमूर्धं मतम् । अन्वपञ्चसमिति वावत् । उक्तयहेत्यादि । अत्रिकायु
 रिस्व । कवा अन्वैर्षं न शोमते प्रवीपञ्चिवा आच्य वर्तिरेव र्थेव उन्वक
 आचोभ्ये र्थेव वस्मात्तवा । विद्यापद अन्वैक उचोत् । अत्रिवा प्रीता ।

पृ० प०

२३५ २ जनसंमर्दो वर्तते । ४ ०जीवितेषु । ९ ०दिष्ट्या । हा

धिकष्टम् । आश्व० ।

२३६ १ ०अन्तरालविकखाणिम्मलकुलेकमङ्ग० ३ ०णिरणुकोसा
तुक्षे त्ति सभाविदं आसी । १२ ०मुखस्य जन्तु० ।

१७ ०वचनादनन्तरं ता० ।

क्षेहवती तैलादियोगात् । मलीमस म्लानं मुखमानन यस्या सा । मलीमस दग्ध-
तया श्याम मुखमग्र यस्या सा च ॥ ४ ॥ प्रगुणीकृतानि ऋजूकृतानि । उत्पत्त्य-
नन्तर नाडीना शुद्धद्रव्येणर्जुकरणात् । यद्वा । प्रगुणता पुष्टि । स्तन्येत्यादि ।
तेन हेतुना मातु सकाशादधिक क्षेहोऽयं मयि तव युक्त । यद्वा तेन हेतुनायं
वियोगस्तव युक्त इति सोल्लुण्ठम् । यत स्तनपानत्यागादारभ्य क्रीडायोगं खेलम् ।
यद्वा क्रीडा कला योगो विद्याप्रयोगस्त प्रापिता । तत पश्चाद्विनयमनौद्धत्यं
प्राणिता वृद्धि प्रापिता च । दन्तपाश्चालिकेव दन्तमयकृत्रिमपुत्रिकेव । ज-
नेषु श्रेष्ठे शोभादिगुणयुक्ते जामातरि त्वं स्थिरीकृता । परिणयात् । मयैव
न तु पित्रादिनेत्यर्थ । बाल्य एव कान्तिमत्त्वात्सुमुखीत्युक्तम् । 'पाश्चालिका
पुत्रिकायाम्' इति विश्व । पाश्चालिकापि क्रीडादिकं कार्यत इति प्रसिद्धमेव ।
विद्याभ्यासो बाल्य एव लोणाम् । यदाह—'बाल्येऽधीयीत विद्या स्त्री काम-
शास्त्रादिक पुन' । पुरुषगुणा अपि भरते—'शोभा विलासो माधुर्यं स्थैर्यं गा-
म्भीर्यमेव च । ललितौदार्यतेजासि पौरुषेया गुणा अपि ॥ ५ ॥' कर्षण क्षेहाद्विक्र-
वता । अकारणेत्यादि । विगतभाग्यया यया तव पुत्रो न दृष्टः । कीदृशः ।
अकारणेनालक्षितहेतुतया स्मेरमीषद्वसनं तेन मनोह्रं मुखं यस्य सः । शिखाया
ललाटे च दत्तश्वेतसर्षप । एतत्तु रक्षायै । क्रोडे सुप्तः स्तनपायी च ॥ ६ ॥
लवङ्गिका । अत्र जीवितेति । ता विना जीवनमनर्हमिति भाव । निर्वृतेति । मरणे
तद्वियोगदुःखापनयादिति भाव । कामन्दकी । उत्कण्ठेति । जन्मान्तरे
तां द्रक्ष्यामीत्युत्कण्ठा ममापीत्यर्थ । तत्कथं मयापि स्वतोऽसिद्धतया त्वय्याशी-
र्दातव्येति भाव । सङ्गमेत्यादि । कर्मणां वैचित्र्यादस्माकं मालत्या सह सगमो
न स्यात् । अनागमो निर्युक्तिको यतः सः । मालत्या मम च कर्मणां साम्ये
मानाभावाब्जन्मान्तरे सगमो निर्युक्तिक इति भाव । तर्हि प्राणत्यागेनालमत
आह—प्राणत्याग पुनस्तापशान्तिफल । तथा च तदर्थं स क्रियत इति भावः ।
सङ्गमाभावे तु मानम्—'मृतोऽपि मानुषः शक्तो नानुगन्तुं मृतं जनम् । जायावर्जं
च सर्वस्य याम्यः पन्था विभिवते ॥' इति स्मृतिः ॥ ७ ॥ मद्यन्तिका ।
भाविवाक्यमुन्नीयाह—किमिति । अत्राप्रेसरी मरणे प्रथमा । अवहिता मर्तुम् ॥
लवङ्गिका । अत्राहं म्रिय इत्याशयः । मद्यन्तिका । अत्र वशंवदायता ।
ते वचो न हरिष्यामीत्यर्थः । कामन्दकी । निश्चितं निश्चयः कृत । मद्य-

- पृ० प०
 २३८ ९ व्योगिन्यम्बरतो विष० । व्यैत्यबं यत्ना ।
 २३९ ६ मद्यन्तिकालवद्विके—पिमस० । १२ वयमप्यु
 दूता० ।
 २४० १ ञ्जये, मद्रा सौदामिनी । ३ ञ्जौदामिनी । तत्सर्व० ।
 ५ ञ्जूरिजनबीवि० । ७ ञ्जमोदमपि नन्दव० ।
 १३ ञ्जालि विष्णुम्भित । ते ।

मिथ्या । सगतं गुह्यमीपे प्रियस्मरणज्ञानुच्छात् । अत्र जन्मान्तरेऽन्वयं
 प्रियः स्मरति तत्कालेऽस्य स्मरणमिति भावः । छवङ्गिका । अत्र महामूर्ख
 वरी । संदानितं वदम् । मिट्टो निम्नोमतप्रदेशः । 'मिट्टु उन्नते देशे' इति तत्र
 कोशः । सङ्कल्पः कश्चिदुत्पन्न आह—माळतीत्यादि । मूरिवस्तुनिधिस्य नि-
 धयं इत्या वक्षिपतनागामिं प्रवेर्तुं सुवर्णमिन्तुं शिवं क्वपीहसामञ्जलि । कीरकः ।
 माळतीमरुतं इत्या संसारविषयेऽर्थवर्णमिषु नीमितेषु प्राणधारणेषु च विविध नि-
 धेकृष्णानि । निर्विष्यमिति वाच्यत् । भेतो यस्य सः । विरहेति पाठः शुभम् एव ।
 नीमितेष्विति बहुवचनं प्राणधारणकर्मिणां बहुलात् । बहुषा मूरिवस्तुनिधये
 सति इताः सः ॥ ९ ॥ मद्यन्तिकालवद्विके । अत्रास्माद्विर्तं महामीतिः ।
 किमित्यादि । अद्यतः अद्याः पत्रामि यस्य इत्यस्य । दारकृष्णात् । जन्ववरस
 ञ्जला आशर्पात् । आसारे इतिः । तत्रोरेकवाचपाठः पतयं किमवम् । मूरिवस्तु
 पतामर्षमवस्थादक्षिपत्रपाठः । माळतीमाचवबोर्वावनाचन्वरसाधार इति भावः ।
 किमर्षं मेवहीनोऽमृतवर्षोऽमिस्तुभिश्चमिभः ॥ १ ॥ समित्यादि । संवीव
 नावपेर्विषस्य व्यतिर्करं मेकं तेवसतिमिरस्य च मेकं वज्रस्य चक्रकरस्य
 च मिथ्य निवाताय सङ्कीकरोतीत्यर्थः । आनीञ्जन्ः ॥ ११ ॥ मेपुच्ये ।
 अत्र श्लोको अयत् । अञ्जेकः स्वयं । तत्रोर्मेव इत्यर्थः । मङ्गलं मेयाः अवादीवा
 वाक्या । निरुच्छेसा निर्वावा । जन्वव्यव दानोपक्रमात् । जन्मेत्यादि । अफ-
 एषो उहुम्भः । यथा जन्मपञ्चाजन्मान्तउत्पन्नस्यैका कञ्चोपक्रन्वते तां च क्व-
 क्वितुं राहुवपस्वितकथा तावकीवमिर्षं इत्यन्तसस्ममिति भावः ॥ १२ ॥ प्रसु-
 ग्वा पितृशोकवलिप्तमोहात् । मायस्यः । अमर्षपरंपराभोगाद्विकल्पम् । एवे
 त्यादि । इयं माळती प्रवासमटीत्यापि राजसीहस्यपतिकान्तापि पुनरन्वयैव कर्ष
 संज्ञयं प्राप्ता । पितृशोकात् । अत्रोपपत्तिगाह—कञ्चवनामिषुचस्य माग्यस्य इ-
 टानि सुखदुःखोपवचनानि निवारयितुं को नाम जन्तुरीहे समर्थो भवति ।
 अपि तु च श्लोपीत्यर्थः । 'प्रवासः परस्मै च परस्मैऽपि कथ्यते' इति
 वानादीः । अस्माकवद्गुह्यौ । इत्यपीति बहुत्वैव निवारयेऽन्वयतोऽप्य ॥ १३ ॥
 धीपर्वतादिति । धीपर्वतादिति चकारमतिशीघ्रमपत्तम्यपतोऽभि । तत्रा

पृ० ५०

२४१ २ ०ञ्ज्वणिअ भववदीसिणेहणित्रिसेस समासासि० ।

४ मद्यन्तिकालवङ्गिके—सुप्प० । १४ ०श्रेष्ठान्वये
च त्वयि ।२४२ १ ०मद्यन्तिकाद्य भव० । ४ ०सर्वतः कृता० । ५ ०दि-
द्विधा दाणीं अवहदं हिजवस्स आसङ्कास० ।

६ ०णिरवसेस माहवसिरिणो मालदीए अ फलिदा मणो० ।

७-८ ०कलहंसकेन सह प्रमोदनिर्भरं नृत्यन्त्यावित
एवागच्छतः ।

लत्या सह । करुणाप्रधानवनेचरवचनादनन्तर ता मालतीं न पश्यामि । माल-
तीपायमधिगम्येत्यादि करुणवनेचरवचनम् । आर्याच्छन्त् ॥१४॥ लवङ्गिका-
मद्यन्तिके । सखि मालति, ननु भणामि सखि मालति, इति । प्रलापक-
मोऽयम् । अत्र ति स्फुर चलनशून्यम् । कामन्दकी । गौडामिनीप्रभावकृतवृ-
ष्ट्याश्चर्यमाह—किमिति । मेघाभावाद्दृष्टेराश्चर्यद्वैतनयत्रकारः संगच्छते । माधवः ।
प्रत्यापन्न पुनरायातम् । भवतीत्यादि । श्रम्या नाया श्रेष्ठवाया भवति ।
चलनादेव । प्रसन्नस्तनं हृदयमपि भवति । अशुभ्र चित्रवं अत्रिजप्रकृतिस्थिरं
भवति । तदनु तत्पश्चान्मुखम् । कर्तुं । मूर्च्छापगमात्प्रसन्नं शोभते शोभया
सर्वतो व्याप्त पद्ममिव । परिणतमिति पाठे विकसितमित्यर्थ । विततश्वासोन्नाहप्र-
णुन्नपयोधरमिति पाठे दीर्घश्वासस्योन्नाहेनोद्गमेन प्रेरितौ स्तनौ यत्र तदित्यर्थ ॥१५॥
अचीत्यादि । तत्क्षणं मद्वाप्यामाल्यो विवर्तते । कीदृश । नन्दनसहित नृप
पादनतमपि तिरस्कृत्यामिसमूहे पतन् । गाढहर्षाश्चर्यश्च । सहभावस्य विकल्पात्स-
हनन्दनमिति ॥ १६ ॥ सेत्यादि । सेय योगिनी मित्रमेघा सप्रत्यायाति यस्या
अयं वागमृतजलासारे वचनामृतजलधारा जलधरजलधारा मप्यति प्राणमिति । सौहि-
ल्यादिना ततोऽप्यधिक्य भवतीत्यर्थ ॥१७॥ मालती । अत्र चिरस्य बहुकालेन
जीवेत्यादि । हे पुत्रि, त्व जीव । ततो वल्लभाय जीवितं देहि । लजीवन
द्वन्धवोऽपि ते जीवन्तु । प्रशस्ताश्चै । प्रशस्तार्थे कन् । हिमसुवन्वशीतलौ
लवङ्गिकां च जीवय ॥ १८ ॥ मद्यन्तिकालवङ्गिके । सभावय योजर
कपालेत्यादि । अनया सौदामिन्या कपालकुण्डलारोपाहुर्जातं मालत्यपहर
रूप तत्त्वनिवविपत्ते सकाशात्कच्छात्सकटाभिर्वन्धेनातिप्रयत्नेन यथयु-
॥ १९ ॥ मद्यन्तिकालवङ्गिके । अत्र पुन क्लेशकारितया पुनश्चण-
लम् । प्रतिकूलस्यैव विधेरधुनानुकूलजमित्याश्चर्यम् । पहीत्यादि । माल-
णेन बहुजनरक्षणजन्यधुष्यनिवहृधारिके हे चिरेण त्वं दृष्टासि । अतो ते
प्रागच्छ । इन्त हर्षे । ममाङ्गमालिङ्ग्य हर्षय । शरीरं कीदृशम् ।

पृ० प०

२१८ ९ ष्योगिन्यम्बरसो विष० । ष्यैत्ययं यसाः ।

२१९ ६ मद्यन्तिकालवद्विके—पिभस० । १२ वममप्यु-
दूता० ।

२४० १ ञ्जये, मद्रा सौदामिनी । २ ञ्चौदामिनी । तत्सर्व० ।
५ ञ्भूरिजननीवि० । ७ ञ्प्रमोदमपि नन्द्य० ।
११ ञ्शालि विनुम्मिर्तं । ते ।

गितिका । अगतं पुत्रसमीपे प्रियस्मरणस्यानुकलात् । अत्र अन्त्यान्तरेऽप्यर्ष
प्रियः स्मादिति तत्कालेऽस्य स्मरणमिति भावः । लघ्वङ्किका । अत्र मधुपठं
वरी । संधानित वदम् । विदग्धो निम्रोमतप्रवेशः । 'विदग्ध वपते वेद्ये' इति रङ्
कोशः । चक्ररमः कथिनुनेचर आह—मालतीत्यादि । मूरिवस्तुर्निधिस मि-
थर्वं इत्या वद्विपठनावाप्ति प्रवेष्टुं सुवर्षेभिस्तुं शिर्षं क्वयौक्यागच्छति । वीरलाः ।
माकलीमरुतं इत्या संसारविषयेष्वैश्वर्यादिषु जीवितेषु प्राणधारणेषु च निमित्तं नि-
वेककलाति । निर्मिण्मिति भावत् । चेतो यस्य सः । निरपेति पाठः सुखम एव ।
जीवितेभ्यस्ति बहुवचनं प्राणधारणक्रियायां बहुलात् । अमुना मूरिवस्तुमियोमे
सति हताः सः ॥ ९ ॥ मद्यन्तिकालवद्विके । अत्राभाहितं महावीरिः ।
फिमित्यादि । अचनः यद्वाः पत्राणि वस्य वृक्षस्य । दारकलात् । वन्दमरु
च्छब्दं आपर्णात् । आचारो वृष्टिः । तयोरेकवाचपत्तः पठनं फिमयम् । मूरिवस्तु
पठानर्थं यद्व्यवसिपत्रपातः । माकलीमाधवयोर्बावनाबन्दरसाधार इति भावः ।
फिमनं मेकलीनोऽमृतवर्षोऽमिस्तुष्टिभिमः ॥ १ ॥ समित्यादि । संवीर-
नापथेर्विषस्य व्यष्टिकरं मेककं तेजउक्तिमिरस्य च मेककं वजस्य वज्रकरस्य
च मेककं विधाताय सृष्टीकरोतीत्यर्थः । आर्षोऽन्तरः ॥ ११ ॥ वैपद्ये ।
अत्र लोको जगत् । अलोकोः लर्षः । तयोर्मध्य इत्यर्थः । मद्रा लोकाः अवार्त्वा
वाक्या । निरुच्छेता विर्त्वाः । नन्द्याव पागोपक्रमात् । अन्मेत्यादि । तप-
रामो राहुभ्यः । वना कृष्णपञ्चान्तरावन्तरेऽपि कश्चोपक्रम्यते तां च क्व
कमितुं राहुवपसिबतच्छया तावन्मिर्दं इत्यान्तलक्ष्यमिति भावः ॥ १२ ॥ प्रु-
न्वा पितृशोकजनितमोहात् । माघयः । अत्रपरंपरानुवादादिकम् । एये
त्यादि । इत्वं माकली प्रवासमतीतापि राजसीहस्यमतिकान्तापि पुनरन्वयेन कर्त्तुं
संशयं प्राप्ता । पितृशोकात् । अत्रोपपत्तिमाह—यद्वानामिमुक्तस्य मातवस्य इ-
त्यादि सुखदुःखोपभयनामि विचारवित्तुं को माग वन्तुरीटे समर्थो भवति ।
अपि तु न श्येऽपीत्यर्थः । 'प्रवासः परदृष्टे च परदृष्टेऽपि कल्पते' इति
वाचार्थः । प्रामादवस्तुतौ । ह्यप्यतीति बहुत्वेन विचारयेऽप्यवगतोच्छ ॥ १३ ॥
श्रीपर्यतादिति । श्रीपर्यतादिति चक्ररमद्विधीप्रमपतन्ममतोऽपि । तथा

- पृ० ५०
 २४१ २ ०ऊवणिअ भवदीसिणेहणिविसेसं समासासि० ।
 ४ मद्यन्तिकालवङ्गिके—सुप्प० । १४ ०श्रेष्ठान्वये
 च त्वयि ।
 २४२ १ ०मद्यन्तिकाय भव० । ४ ०सर्वतः कृता० । ५ ०दि-
 द्विआ दाणीं अवहदं हिअअस्स आसङ्कास० ।
 ६ ०णिरवसेस माहवसिरिणो मालदीए अ फलिदा मणो० ।
 ७-८ ०कलहंसकेन सह प्रमोदनिर्भरं नृत्यन्त्यावित
 एवागच्छतः ।

मालत्या सह । करुणाप्रधानवनेचरवचनादनन्तर ता मालतीं न पश्यामि । माल-
 यमधिगम्येत्यादि करुणवनेचरवचनम् । आर्याच्छन्दः ॥१४॥ लवङ्गिका-
 यन्तिके । सखि मालति, ननु भणामि सखि मालति, इति । प्रलापक-
 यम् । अत्र निःस्फुरं चलनशून्यम् । कामन्दकी । सौदामिनीप्रभावकृतवृ-
 थार्थमाह—किमिति । मेघाभावाद्दृष्टेराथर्थहेतुतयेवकार सगच्छते । माधवः ।
 आपन्नं पुनरायातम् । भवतीत्यादि । अस्या नासा दीर्घवासा भवति ।
 लनादेव । प्रसन्नस्तन हृदयमपि भवति । चक्षुश्च स्निग्धं सन्निजप्रकृतिस्यिरं
 भवति । तदनु तत्पथान्मुखम् । कर्तुं । मूर्च्छापगमात्प्रसन्नं शोभते शोभया
 सर्वतो व्याप्त पद्ममिव । परिणतमिति पाठे विकसितमित्यर्थ । विततश्चासोबाहप्र-
 णुमपयोधरमिति पाठे दीर्घश्चासस्योन्नाहेनोद्गमेन प्रेरितौ स्तनौ यत्र तदित्यर्थ ॥१५॥
 अवीत्यादि । तरुणं मद्वाप्यामाल्यो विवर्तते । कीदृश । नन्दनसहितं नृपं
 पादनतमपि तिरस्कृत्यामिसमूहे पतन् । गाढहर्षाक्षर्यश्च । सहभावस्य विकल्पात्स-
 हनन्दनमिति ॥ १६ ॥ सेत्यादि । सेय योगिनी भिन्नमेघा सप्रत्यायाति यस्या
 अय वागमृतजलासारो वचनामृतजलधारा जलधरजलधारामप्यतिभ्रमति । सौहि-
 लादिना ततोऽप्यधिका भवतीत्यर्थ ॥१७॥ मालती । अत्र चिरस्य बहुकालेन ।
 जीवेत्यादि । हे पुत्रि, त्व जीव । ततो बलभाय जीवितं देहि । तन्जीवना-
 द्वन्धवोऽपि ते जीवन्तु । प्रशस्तौ । प्रशस्तार्थे कन् । हिमसवन्धशीतलैर्मा
 लवङ्गिका च जीवय ॥ १८ ॥ मद्यन्तिकालवङ्गिके । सभावय योजय ।
 कपालेत्यादि । अनया सौदामिन्या कपालकुण्डलारोपाद्दुर्जातं मालत्यपहरण-
 स्य तद्धनितविपत्ते सकाशात्कच्छ्रात्सकटाभिर्वन्धेनातिप्रयत्नेन वयमुद्धृताः
 ॥ १९ ॥ मद्यन्तिकालवङ्गिके । अत्र पुन क्लेशकारितया पुनरुक्तदाक्षण-
 यम् । प्रतिकूलस्यैव विधेरधुनानुकूलजमित्याथर्थम् । एहीत्यादि । मालतीरक्ष-
 पेन पहजजरक्षणजन्यपुष्पनिवहधारिके हे चिरेण त्वं दृष्टसि । अतो हेतोस्त्वमे-
 प्रागच्छ । दन्त हर्षं । ममाहमालिङ्गय हर्षय । शरीर कीदृशम् । दत्तानन्दमपि

पृ० प०

२४३ १ छवद्विका—को वा इमस्ति संपूरितसप्यभारम
 हसवे य परिहाससंपुष्णो होद । ३ ष्देवं महा० ।
 ५ ०मत्र रमणीयतरं यद० । ६ ०धिरात्पूर्णे० । ०सं
 म्बास्मा मनो० । ८ ०वस्तुवृत् । ९ ०वचनमार्ग्याः ।
 ११ ०संबन्धानन्द० । १२ ०नोपग्रहा० ।

माकटीर्षस्यैवेति भावः । हे सीहदामये बतेर्षिरम । लमेव वमस्या यतः ॥१॥ ४
 तदेवाह—सन्धोस्यादि । लमेव संसारस्य ममस्या । एवमिषैर्षिकसितैरुफाक-
 कन्यरूपैवा स्थापनीयसिद्धिस्तत्र यतः । कीदृशैः । बोधिसत्त्वा भीमूतवाहवाहवा ।
 तानप्यसिद्धमस्ति तैः । तेद्यमेकैकवीचन्यात्तवा लनेकवीचन्यादसिद्धय इति भावः ।
 यद्वा बोधिसत्त्वो बुद्धमिच्छेवः । तदसिद्धमवर्तिमिः । अमेकपुण्यकारिणात् । यस्त-
 त्वाव विशुम्भित चेद्विद्य पूर्वपरिक्रमेण प्रतिबद्धमङ्कुरितं भीम कारवं यत्र तत् ।
 तद्भूतप्रचुरफळमुत्पन्नं च नवति । तथा च लडुपकरमेव कृतावासीति भावः । अन्य
 एपि कळमाघङ्करुर्भूत विशुम्भितं पूर्वप्रतिबद्धवीचमुद्भूतप्रचुरफळव्याप्ति मवतीति
 अतिः ॥ २१ ॥ माकटी । अत्र समासादिता प्रापिता । केसरवली वक्र-
 मान्ध सैवाभिह्वारं प्रशन्नविहं हसे वस्याः । तथा संचरिता रक्षिता ।
 मन्वीचनेनेति भावः । इमपन्थिकास्यवृत्तिकै । अत्र लज्जवेद्य कामन्धभी
 यथास्माकं सुप्रसन्ना तथा । यद्वा लमपि मवैलपैः । सीवामिबीजवेद्वत्तारपि मयवसा
 गुणवात्तस्मान्कारसूचकम् । यद्वा सावामिम्या एव मयवतीकमिष्टव्येनाह
 वृत्तः । लपीत्यादि । विन्तामविरपि विन्तासुर्वं परिभ्रममपेक्षते । अविन्ति
 तप्रदाने विन्तामविरप्यावातामिति भावः । इत्वं पुत्रराश्वर्यं मन्मे यदार्थमा
 सीवामिम्याविन्तित कृतमिति । तथा चात्राहुअरौऽपि वेति भावः । अत
 एवाभ्यन्तास्यम् ॥ २२ ॥ सौवामिगी । बन्धने प्रहर्षे मकरन्दमद्यमितकृत-
 रुचरुपात् । वरुपानाह—रुद्राप्यानामिति । यमिह त्वमि आमात
 र्थकार्यं प्रीतोऽपि तेनेवं यद्वचनिका तत्र प्रीत्यै त्वात्प्रीतिं कर्तुं नवतः प्रेवते
 मित्राव हृद्दे मकरन्दावासावामिपि रीचते । पूर्वमनुरागेण वत्ता । प्रीतिहेतुमाह—
 सचरितानां पुमिनां च यद्यभीने स्थिते प्रसन्नवद्ये । पाठ्यन्तरे इवातर्वत्ते । प्रसन्नं
 क्लिप्त अक्षयमङ्गल यत्र तत्र । स्यतिषये प्रत्युत्पन्नमवामिति पाठेऽनितवोत्पन्न
 पुत्री प्रतिभावतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ माघवाः । कृताप्यंता वृत्तमन्धलाविद्येवात् ।
 माकटी । आकट्य विद्येवादिनिवत्ता । नर्ममेरिसाच्छत्वम् । छवद्विका ।
 अत्र भीमाववलेति प्राकृते पूर्वनिपातानिवरवात् । कळिता मभोरवाः । एतवो
 एवद्विष्टवनिवाहादिति भावः । सर्वे इति । मयवति अर्थनिधायै । अत्र
 ववेति शेषः । छवद्विका । अति ॥ सर्वोऽपीत्यर्थः । कामन्धकी । अद्भुत
 मिलादिबोधगुणमाह । वरुत्—अद्भुतस्य ॥ संप्राप्तिमवत्ताहृपगुणम् ।

पृ० प०

२४४ १ वस्तुवृत्तम् । यतः० । २ ०दामिनीप्रत्यक्षमनयोर्वृत्तेयं प्रतिज्ञावश्यमावा० । ५-६ ०यन्ति महता सस्तु तापलापिन्यः कल्याणिन्यो नी० । ९ ०क्लेशोऽपि मच्छि० । १२ (सहर्षं प्रणमन् ।) ०भगवति, अतः परमपि प्रि० । १३ ०भगवतीपादप्रसादात्०

२४५ १-२ सन्तः सन्तु निरन्तरं सुकृतिनो विध्वस्तपापोदया राजानः परिपालयन्तु वसुधां धर्मे स्थिताः सर्वदा । काले सततवर्षिणो जलमुचः सन्तु स्थिराः पुण्यतो मोदन्ता घनवद्धवान्घवसुहृद्गोष्ठीप्रमोदाः प्रजाः ॥२५॥

इति मालतीमाधवे दशमोऽङ्कः ।

इति । प्रकरण मालतीमाधवाख्यम् । कथमिव । अत्र पित्राद्यनुमत्या नाहं दत्ता तत्कथमियमेवमाहेति भावः । अन्यथेति । चौरिकया वृत्तं वस्तु विवाहकृत्यम् । आर्थाया सौदामिन्या वचनमन्यथा । अमात्यागोचरेणेत्यर्थः । लवङ्गिका । अत्र सौदामिनीवचन किंरूपमित्याशयः । कामन्दकी । श्रावकेति पाठकदशायाम् । प्रकृति शिष्टः । मालती । अहो सवरणम् । अत्र मन्त्रिणो मत्पितुरिति शेषः । माधवमकरन्दौ । कल्याणिन्यो मम सपत्न्या यत इति भावः । यदित्यादि । यदायुष्मतोर्युवयो । कल्याणमन्योन्यलाभरूपं पूर्वं मनोरथैरेव वृत्तमाकाङ्क्षितमभूत्तत्पुण्यैर्मदुपक्रमैश्च निःसृष्टार्थद्वंतीकल्पकपटैः फलितम् । मच्छिष्ययोरवलोकित्वा-सौदामिन्यो क्लेशोऽपि फलित इति लिङ्गविपरिणामो योग्यत्वात् । क्लेशेनेति पाठे ताभ्यामेव फलितमित्यर्थः । तथा लन्मित्रस्य मकरन्दस्य मदयन्तिकया सह सबन्धोऽपि निष्णातो नि शङ्कं विहितः । नृपनन्दनावतिप्रीप्तौ विहितौ । अत एव निःशङ्कता । अपरमत पर यत्प्रेयः प्रिय कर्तव्यमस्ति तदप्युच्यताम् । तत्करोमीत्यर्थः ॥ २४ ॥ सन्त इत्यादि । सज्जना निरन्तर धार्मिका सन्तु । अत्र हेतुः । विनष्टपापोद्रेका । तथा च सता पुण्यमुज्ज्वमतां पापं नश्यतामित्यर्थः । राजधर्मे रक्षणादौ सदा स्थिता नृपा भुवं रक्षन्तु । वसु घन दधातीति वसुधैख्यनेन विपुलघनवत्त्वं भुव उक्तम् । काले वर्षादौ सस्याविरोधि सम्यक् ततं व्यापकं यथा तथा वर्षणशीलाः मेधा सन्तु । अकालवृष्ट्या सस्यनाशात्काल इत्युक्तम् । अत्र हेतुमाह—प्रजानां लोकानां पुण्यात् प्रजा हृष्यन्ताम् । घनवद्धो निरन्तर-कृतो बान्धवानाः सवन्धिना सुहृदां मित्राणां गोष्ठीषु प्रकृष्टहर्षो यामिस्ताः । तदनेन

प्रपन्निरुच्य । काम्योपसंहारोऽप्यनेनैव कृतः । उदाह—‘वरपात्रस्य धर्मिणां
सा काम्य उपसंहृतिः ॥ इति ॥ २५ ॥

सर्वं बुद्धिमहाधर्मं सुरगन्धामायत्र कैवलिका-
द्विपार्थसमिभूमिते अपि प्रमे सत्रे समे धारिते ।
येनात्र समभूजिवातिस्त्रिकम्बुज्येपरः पश्चितो
मीमांसिकरहस्यवदनद्वयो वाताववाताधनः ॥ १ ॥

देवेषु समसुत सोऽयममक मीमांसक धत्तर्षि
सोऽप्युर्ध्वरश्निः श्रमिस्त्रिमते समेश्वरं सद्गुणम् ।
सुते काम्यमपि प्रतीपवर्गिनं मीमांसकाकृतं
ह्यत्र मीमांसकाधरं कविर्धरं पुत्रं पवित्राधनम् ॥ २ ॥

मिथाधरं वरमन्वीजनवेश धीरे
धीरे वर्येण वरिणं गुरुजोत्तमाद्ये ।
प्रसुतं सोऽयममकं गुणिर्धरं सुपुत्रं
तं रत्नपूर्वधरमेव जगद्गुरो व ॥ ३ ॥

येनापाठि कठोरयौतममधेवैद्येपिक जगद्गुरो
येनाभाति शब्दोपकम्बुनिर्वाहं तत्पात्रिणीवं मतम् ।
उन्नीककरक व मन्मभरतं येनाध्यायनि भुक्ति-
सामानुष्य जगद्गुरो कविगुणीकैवमुन्मन्मताम् ॥ ४ ॥

मसुत वं रत्नधरोऽस्तिमन्मोऽस्तिमन्महमा दमन्तिवद्यापि ।
जगद्गुरो तत्कृतदिप्येऽहः समाप्तिमापद्दमोऽपवद्यः ॥

इति श्रीमन्महोपाहाध्यायपण्डितराजमहाकविपञ्चमर्षिकारि
श्रीरत्नधरपण्डितारामश्रीजगद्गुरुरविरचितार्था माध्वती
माध्वतीकार्या वृत्तमोऽहः ॥

अनुक्रमणी ।

अकरिष्यदसौ ९।५२	आविर्भवन्ती ३।४	कुवलयदल ५।५
अकरुण वितर ९।२३	आश्चर्यमुत्पल ३।५	केकाभिर्नालकण्ठ ९।३०
अकारणज्ञेह १०।६	इदमिह २।६	क्षिपन्निद्रा २।१२
अतिमुक्तक ५।८	इयमवयवै ६।६	गमनमलस १।२०
अत्रान्तरे १।२९	ईषत्तिर्यग्बलन ४।२	गाढोत्कण्ठ ६।१९
अथैवेन्दुमयूख ८।१०	उज्ज्वलालोकया १०।४	गात्रेषु चन्दन ९।२२
अद्योजितं ७।४	उत्कृत्योत्कृत्य ५।१६	गुञ्जत्कुञ्ज ५।१९
अनियतरुदित १०।२	उत्फुल्लार्जुनसर्ज ९।१७	गुणापेक्षा २।७
अनुभवं वदने ३।१०	उद्दामदेह ६।१३	गुणैः सता न १।९
अनुरागप्रवा १।१६	उद्धृतस्खलित ५।३	गुरुचर्या ९।५३
अत्रै कल्पित ५।१८	उन्नालवाल ९।१३	घर्माम्मो १।४०
अन्येषु जन्तुषु १।२३	उन्मीलन्मुकुल १।४१	चिरादाशातन्तु ४।३
अन्योन्यसमिन्न १।३६	एकीकृतस्त्वचि १।१२	चूडापीडकपाल १।९
अपत्यसवन्ध १।१३	एतत्पूतनचक्र ५।१४	जगति जयिनस्ते १।३९
अपहस्तित ९।१९	एतस्मिन्मदकल ९।१४	जन्मान्तरादिव १०।१२
अपि चिन्ताम १०।२२	एते केतकसून ९।४३	जयदेव भुवन ९।४
अमिनवराग १०।३	एषा प्रवास १०।१३	जलनिविडित ४।१०
अमिहन्ति हन्त १।४२	एहोहि भूरि १०।२०	जितमिह ३।१५
अयममिनव ९।५	कच्चित्सौम्य ९।२५	जीव जीवित १०।१८
अलसवलित १।३१	कठोरास्थिप्रन्थि ५।३४	जीवयन्निव ८।३
अविगणय्य नृप १०।१६	कण्ठकुड्मलिते ९।३२	जृम्माजर्जर ९।१६
अविरलमिव ३।१६	कथमपि तदा ९।५०	ज्वलन्तु गगने २।२
अशस्त्रपूत ५।१२	कथयति त्वयि ८।११	ज्वलयति मनो ३।६
असार ससारं ५।३०	कपालकुण्डला १०।१९	तं भद्रे ५।२५
असौ विद्या २।११	करालायतना ५।२१	तत उदय २।१०
अस्तोकविस्मय ९।५५	कर्णाभ्यर्णं ५।१३	तथा विनय ३।१
अस्माकमेक ६।४	कल्याणाना १।५	तदेतदसितो ९।३८
आ जन्मन प्रति १०।१	काश्मर्या कृत ९।७	तन्मे मन ४।८
आ जन्मन सह ९।४०	किवा भणामि ६।११	तरुणतमाल ९।१८
आनन्दनानि ९।४८	किमपि किमपि ८।१३	तां याचते नर १।१४
आपूर्णश्च कला ९।२९	किमयमसि १०।१०	तामिन्दुसुन्दर १।२१
आमूलकण्टकित ६।३९	कुमुदाकरेण ९।४९	ते श्रोत्रियास्त १।७

त्वं बलकेति ११४
 कल्पानि ५१२७
 कलत्रमः ८१८
 दग्ध विराज ८१४
 दमति कुहर ९१६
 दन्तच्छदा ९१३१
 दन्तभेषिषु ११३
 दवा वा सेहो वा ४१६
 दसति हृदय ९१२२
 दधनति परि ८११
 देवात्पद्मेर्बगति ९१२६
 दोषनिष्पेप ८१९
 धते बहुर्यु ३१२२
 धिषुष्कृषित ९१३५
 धेने निषेहि ५१३२
 न नत्र प्रसासा ९१८
 नक्षत्र बोध ९१२७
 नाशोरवष्टा ५१३३
 नादद्यात् ५१२
 नान्तर्बर्चवति ११३
 निकर्षं कामात्री २१३
 निर्यं व्याकथय ५१२
 निर्वीचयेव ९१५१
 निष्क्रीतन्ते ८१२
 निष्ठापक्षिण ५११७
 निष्ठाभूदा ९१४७
 नीवीबन्धो २१५
 नीरुदमक्यतर ६१९
 न्यस्त्याकच्छ ५१२४
 पक्ष्याधीपिञ्ज ११४
 पद्यावटी विमल ९११
 परिच्छेदव्यक्तिर् ११३४
 परिच्छेदाटीतः ११३३
 परिचरिण ६१२६
 परिपाण्ड २१४
 परिपरित ११२५

पर्वन्प्रतिरोधि ५१११
 पत्न्यामि तामित ११४३
 पुरवधू ६११५
 पृथुवकरचनो ५११५
 प्रकृतिव्यक्ति ३११४
 प्रकथितकरि ५१२३
 प्रकथयसी ५१३१
 प्रथमप्रिया ३१७
 प्रथम्य कथ्याद् ४१९
 प्रवान्तीय प्रायाः ९१४६
 प्रसरति परि ११४४
 प्रासादाना ७१५
 प्रियमायने ९१९
 प्रियस्य सुहृदो ९१४१
 प्रेङ्गुरि ६१५
 प्रेम्यो प्रयज ५१७
 प्रेम्वा मद्यधि ८१६
 प्रेवान्यम्योरव ७१३
 प्रेयो मित्रं ६११८
 फलमरपरिषाम ९१२४
 बन्धुताहृदय ९१२१
 बहिःसर्वाभ्यार १११७
 बाष्पाम्मसा ८१५
 भवति वितत १ ११५
 भवतिः सर्वाद् ९१२९
 भार कर्षो ९१३७
 भूषा रक्षणा ११६
 भूषो भूषः सखि १११
 भो राजावय ६१२
 भ्रमन कक्षा ९१४२
 भवोरामसीयो २११
 मम हि कुवळ ८११२
 यमि विमक्ति ९१११
 मरणप्रमने ५१२६
 मातमत्तर्बकृति ९१२७
 मा मूर्ध्निहृत् ११३५

माकष्यामम १ १९
 माकष्याः प्रथमा ६१३
 मा वा सपलेष ४१५
 मुग्धेन्मुग्धर ९१४५
 म्बलस्य बीज ६१८
 बल्यगेव १ १२५
 यत्रस एव ९१३
 यत्सेहसंज्वर ९१३६
 यति तद्विषयो ३११३
 यस्मिन्वावागर्षं ३१९
 यद्विस्मयसी ११२२
 यद्वेदाभ्ययर्ष १११
 यस्याम्बुमिति ४११
 यन्मा विषेय ११३२
 या श्रीसुटी ११३७
 यासा मवेद् ८११४
 यास्या सुहृद्वै ११३२
 दि नाम केचि ११८
 रम्भोद संहर ७१२
 राह प्रियाव २१८
 राहोन्मरुत्कथ ५१२८
 रीनेव प्रति ५११
 रीषेरेष्यत ९१३४
 रन्या त्वमेव १ १२१
 रयं तथा माम ७११
 रयं वत ३११८
 ररेऽप्यस्मिन्बोपः २११३
 रावीत्प्रसवे ९११५
 रारे रारे तिरमति ११३८
 रिचसत्कथ्य ९१४४
 रिचाद्य मर्षं ६१७
 रिदुष्यतेव ११११
 रिचंपतसु १११५
 रिच्यगृतिर्बर्चवा ५१४
 व्यतिकर हृ ९१५४
 व्यतिकर हृ १ १८

व्यतिकरित २।९	श्लाघ्यान्वयेति ६।१७	सानन्दं नन्दि १।२
व्यतिषजति १।२७	षडधिकदश ५।१	सा योगिनी य १०।१७
व्याघ्राघ्रात ५।२९	संगम कर्मणा १०।७	सा रामणीयक १।२४
व्योन्नस्तापिच्छ ५।६	सजीवनौपधि १०।११	सावष्टम्भ ५।२२
व्रजति विरहे ३।२	सतापसतति १।२६	सुहृदि गुण ९।२८
शरब्धयोत्सना १।१९	सभूयेव ५।९	सुहृदिव प्रकटय्य ४।७
शाकुन्तलादी ३।३	ससक्तनुटित ३।१७	सैषा विभाति ९।२
शान्ति कुतस्तस्य ६।१	सन्त सन्तु १०।२५	स्वलयति वचनं ३।८
शास्त्रे प्रतिष्ठा ३।११	सञ्ज्विलास १।२८	स्तन्यत्यागात्प्र १०।५
शिवमस्तु १०।२५	समानप्रेमाण ४।४	स्तिमितविकसि १।३०
श्रीपर्वतादिहा १०।१४	सरले साहस ६।१०	हरेरतुलवि ८।७
श्लाघ्याना गुणि १०।२३	सरसकसुम ९।१०	

समाप्तोऽयमकारादिवर्णक्रमकोशः ।

